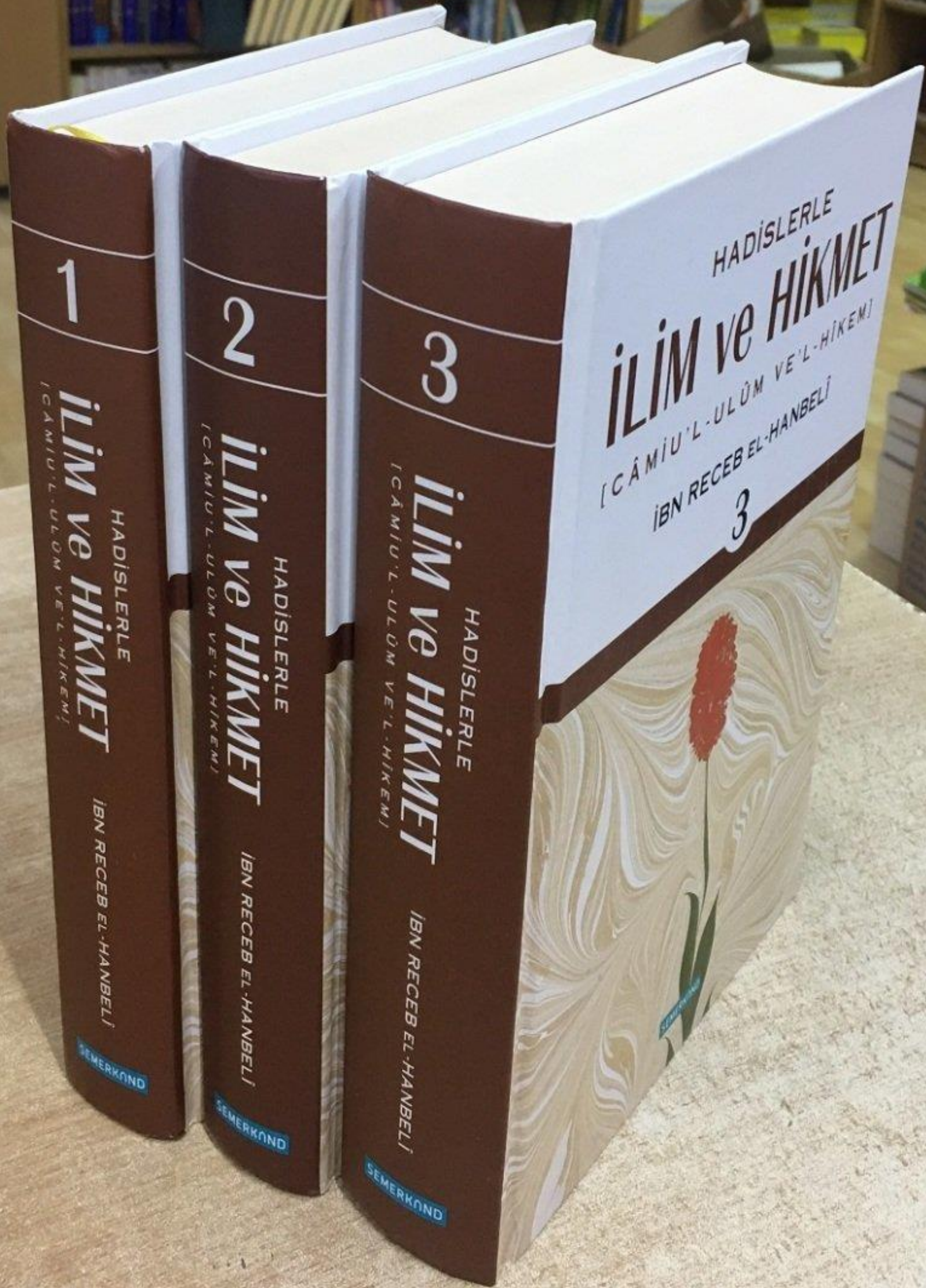

1
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
SEMERKAND
2
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
SEMERKAND
3
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
SEMERKAND
HADİSLERLE
İLİM ve HİKMET
[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]
İBN RECEB EL-HANBELÎ
3

SEMERKAND
İstanbul 2006

HADİSLERLE

İLİM ve HİKMET

[CÂMİU'L-ULÛM VE'L-HİKEM]

İBN RECEB EL-HANBELÎ

1

Tercüme, Tahric ve Notlar
Ali KAYA

SEMERKAND

SEMERKAND: 76
Hadis Kitaplığı: 1
ISBN: 9944-70-010-X (Tk. no.)
9944-70-015-0 (1. c.)

Yazan : İbn Receb el-Hanbelî
Tercüme : Ali Kaya
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Kapak : Mehmet Akben
İç Düzen : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa/İstanbul
Tel: 0212 482 11 01
(yaygın dağıtım)

Ekim 2006, İstanbul
2. Baskı

GENEL DAĞITIM
pozitif
dağıtım
Eyüp Sultan Mah. Osmangazi Cd. Esma Sk. No: 4
Samandıra – İSTANBUL
Tel: 0 216 311 13 35 Faks: 0 216 561 10 00

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ'ya hamdü senâ ve Resûl-i Ekrem'e salâtü selâm olsun.

Yüce dinimizin delil olarak kabul ettiği dört esas (Kitap, Sünnet, İcmâ, Kıyas) aslında iki temel esasa dayanır. Bunlardan birincisi Yüce Allah tarafından bütün insanlığa gönderilmiş olan Kur'ân-ı Kerîm, ikincisi de Kur'ân-ı Kerîm'in hayata geçirilmesinin canlı örneği olan sünnettir. Dinimizin diğer iki delili İcmâ ve Kıyas da, ya doğrudan ya da dolaylı olarak bu iki temel kaynağa dayanır. Bu yüzden bu iki ana kaynak dinin temelini oluşturur. Sünnet, yani Hz. Peygamber'in sözleri, uygulamaları, kabul ve retleri İslâm'ın doğup geliştiği sahâbe devrinde dinin temeli sayılmıştır. Vahyin inişine ve tebliğine şahit olan Sahâbe-i kirâm, ilahi vahyi Resûlullah'ın (s.a.v) tebliğ ettiği ve uyguladığı şekilde alıp uygulamışlar ve kendilerinden sonraki nesle de öylece nakletmişlerdir.

Resûlullah'ın (s.a.v) sünnetinin dindeki önemli yerini hakkıyla kavrayan müslümanlar bu önemli emanetin kendilerinden sonraki nesle doğru ve eksiksiz biçimde ulaştırılması için çok büyük gayretler ve fedakârlıklar göstermişlerdir. Sünnetin yazılı olarak ifadesi olan hadis mecmuaları, cüzleri ve eserleri ilk asırdan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu hummalı çabalar hicrî üçüncü asırda Hadis ilminin altın çağını yaşamasını sağlamış, bugün Kütüb-i Sitte olarak bilinen ve bütün İslâm âlimleri tarafından en üst sırada hadis eserleri kabul edilen Buhârî, Müslim, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ebû Davud gibi hadis âlimleri eserlerini hicri üçüncü asırda telif etmişlerdir.

Hadis ilmi sahasında her çağda ve her tarafta eserler verilmeye devam etmiştir. Hadis ilmine hizmet eden kıymetli âlimlerden biri İmam Nevevî'dir. İslâm dinine olan hizmetlerinden dolayı, dini ihya

eden kimse anlamında Muhyiddin lakabını alan İmâm Nevevî tarafından derlenmiş *Kırk Hadis,* müslümanların yaşadığı bütün ülkelerde en çok yaygınlık kazanmış ve üzerine pek çok şerhler yapılmıştır. Hâfız İbn Receb el-Hanbelî tarafından yazılan ve sizlere **"Hadislerle İlim ve Hikmet"** adıyla tercümesini sunduğumuz *el-Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem* isimli şerh de, İmam Nevevî tarafından derlenen *Kırk Hadis* üzerine yazılan şerhlerin en değerlisi ve en çok beğenileni olmuştur.

İmam Nevevî tarafından derlenen *Kırk Hadis* isimli eserde aslında kırk iki hadis bulunmaktadır. Bu hadisler seçilirken dinin temelini oluşturan, geniş anlamlı, özlü hadislerden olmasına dikkat edilmiştir. İbn Receb de, kendi ifadesine göre Nevevî'nin seçtiği hadislerle aynı özelliği taşıyan, yani özlü ve dinin temelini oluşturan sekiz hadis daha seçerek hadislerin sayısını elliye çıkarmıştır. Daha sonra sayısı elliye ulaşan bu veciz hadisler üzerine *el-Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem* isimli şerhini yazmıştır.

Kitabın şerhinde takip edilen yol hakkında, "Kitap Hakkında" başlığı altında ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Müellif hadislerin iyice anlaşılması için büyük bir çaba göstermiştir. Bu çabasında başarılı olduğu ve güzel bir eser ortaya koyduğu ilim ehli tarafından kabul edilmiştir. Bu bakımdan elinizdeki bu eser çok değerli ve önemli bir kitaptır. Önemi ve büyüklüğü, ihtiva ettiği özlü hadislerden ve bunların şerhinde kullanılmış olan 2000'e yakın hadis-i şeriflerden ileri gelmektedir.

Hadislerin her birinin şerhinde, hadislerin iyice anlaşılması, birbirine zıt gibi görünen hususların açıklanması, hadislerden çıkarılan hükümlerin beyan edilmesi, mezhebler arasındaki farkların belirtilmesi gibi hususlara dikkat edilmiştir. Hadisler konuyla ilgili âyet-i kerimelerle desteklenmiş, bu âyetlerin izahları için selefin görüşlerine yer verilmiştir. Konuyu oluşturan ana hadisi açıklayıcı nitelikteki hadislere bol miktarda yer verildiği görülmektedir.

Müellif hadislerden çıkarılan hükümleri açıklarken, sahâbe-i kirâm, tâbiîn ve müctehid imamların görüşlerine yer verir. Farklı görüşler, bunların ihtilaf noktaları, farklı görüşlerin delilleri, zayıf ve güçlü olanlar hakkında açıklamalarda bulunur. Bu konuda verdiği bilgilere

bakıldığında onun bu sahada ne derecede geniş mâlûmat sahibi olduğu rahatlıkla anlaşılır.

Bu açıklamalardan sonra hadisle ilgili olarak seleften ilim, takva, zühd ve ihlâs konularında öne geçmiş ve önder olmuş kimselerin hikmetli sözleri, örnek hayatları ve kıssalarını nakleder. Böylece anlatılan konunun insanların ruhuna işlemesini ve onların üzerinde derin bir etki bırakmasını sağlar.

Aslî hadislerin her birinden sonra bunların tahrîci yapılmıştır. Yani müellif hadis ilmi açısından bu hadislerin sıhhat durumlarını; isnâdının kimlerden oluştuğunu, isnâdı oluşturan ravilerin durumları, hadis ilminde yetkin olan âlimlerin bu hadis ve isnadı oluşturan raviler hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Bundan sonra hadisin benzer ve yakın lafızla gelen rivayetleri yer alır. Daha sonra müellif kendi usulüne göre hadisleri şerh eder.

Bu tercümemize şu baskıyı esas aldık: İbn Receb el-Hanbelî), *el-Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem* (nşr. Şuayb el-Arnaût-İbrahim Bâcis), c.1-2, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997.

Biz bu kıymetli eserin tercümesinde şu hususları yerine getirdik:

- **Açıklamalar ve notlar.** Kitapta geçen, anlaşılması zor ve kapalı yerlerin daha rahat anlaşılabilmesi için açıklayıcı notlar koyduk. Bu açıklamaları dipnotta belirtik.

- **Tahrîcler.** Tercümemizde tahkikli ve tahrîcli bir baskıyı kullandık. Ancak muhakkikin yaptığı tahrîcler eserin pek çok yerinde ilâve tahrîc çalışması ile desteklenmiştir. Tahrîc çalışmasında kullandığımız eserler ayrıca kaynaklar kısmında gösterilmiştir.

- **Hadislerin metinleri.** Kitabın asıl metnini oluşturan elli hadise ilâve olarak 825 hadis daha asıl metinleri ile yazılmış ve harekelenmiştir. Kitapta geçen hadislere ulaşmak, konunun uzmanı dışındaki kimseler için zor ve zahmetli olduğundan bu hadislerin metinlerine yer verilmiştir. Bu yolla

hadis metinlerini okuyarak sohbet etmek, ders yapmak ve vaaz vermek isteyenlere kolaylık sağlanması düşünülmüştür. Âyet metinlerine ulaşmak herkes için kolay olduğundan bunlara kitapta yer verilmeyerek tercümeleri ile yetinilmiştir.

- **İndeks:** Kitabın geniş bir indeksi yapılmıştır. Bu indeks üç kısımdan oluşmaktadır.

1. Hadisler indeksi. Hadis indeksi oldukça geniş tutulmuştur. Kitabın içinde geçen 2000'e yakın hadisin başlangıcına göre alfabetik indeksi yapılmıştır. Uzun hadisler ihtiva ettikleri değişik konu ve cümlelere göre indekslenmiş olup okuyucunun daha rahat ve kolayca aradığı hadise ulaşması hedeflenmiştir.

2. Konu ve kavram indeksi. Bu bölümde kitabın içinde geçen konu ve kavramlar indekslenmiştir.

3. İsim ve kitap indeksi. İndeksin bu bölümünde de kitapta geçen isimler ve kitaplar indekslenmiştir.

4. Hadis metinlerinin indeksi. Bu bölümde, kitabın içerisine alınan 870 hadisin indeksine yer verilmiştir. İndeks genelde hadislerin başlangıçlarına göre hazırlanmıştır. Bununla birlikte bir hadis birkaç yönden indekse alınmıştır. Özellikle uzun hadislerde müstakil anlam ifade eden cümleler göz önüne alınarak ayrı ayrı indekslenmiştir. Yani hadis tercümelerindeki usul burada da uygulanmıştır.

- **Muhtasar sözlük.** Kitapta konunun gereği olarak sık sık hadis ve fıkıh (İslâm hukuk) terimlerine yer verildiği ve atıflarda bulunulduğu görülür. Bu terimler ve kelimelerin elbette ki sözlükteki anlamları dışında terim anlamları bulunmaktadır. Hadis ve fıkıh ilmine ait bu terimler ve kavramlar üçüncü cildin sonunda "Muhtasar Sözlük" başlığında verilmiştir. Bu terimler hakkında daha geniş ve doyu-

rucu bilgi almak için hadis usulü ve fıkıh usulü konularında yazılmış eserlere bakılmalıdır.

- **Başlıklar fihristi.** Kitabın konularını oluşturan başlıkların alfabetik fihristi de aranan konuya rahat ve hızlı biçimde ulaşmayı sağlayacak bir kolaylık olmak üzere hazırlanmıştır.
- **Eksik hadislerin tamamlanması.** Bazı hadisler verilirken kısa bir bölümü verilerek geçilmiştir. Hadisin daha iyi anlaşılabilmesi için hadis bütün olarak verilmiştir.

Başlıklandırma. Her hadis ve konuya muhtevasına uygun olarak başlıklar konulmuştur. Bununla okuyucunun aradığı konuya kolaylıkla ulaşması hedeflenmiştir.

Kitabın asıl metnini oluşturan elli hadisin tahrîcleri ayrı bir bölümde verilmiştir. Üçüncü ciltte özel bir bölüm bunun için ayrılmıştır. Bu bölümde şerhi yapılan elli hadis toplu olarak verilmiştir. Böylelikle kitabın aslını oluşturan hadislerin tamamını bir arada görme imkanı da sağlanmıştır. Hadis âlimlerinin bu hadislerin hadis ilmi açısından değeri, rivayet tarikleri, kimler tarafından rivayet edildiği, ravileri hakkında söylenenler, hadisin farklı lafızlarla rivayetleri, bu rivayetlerin hadis ilmi açısından sağlamlık derecesi gibi hususlar tahrîc bölümünde verilmiştir. Bu hadis usulü konuları ilgi duymayan ve merak etmeyen kimseler için sıkıcı gelebilir. Zira bu konular daha çok konunun uzmanlarını ve akademik çalışma yapanları ilgilendirir. Bunlar da toplumun geneline oranla azınlıkta kalan bir kesimi oluşturmaktadır. Biz de toplumun genelini düşünerek, ana hadisi verdikten sonra, onları hemen hadislerin şerhi ile baş başa bırakmayı düşündüğümüzden böyle bir yol tutmayı uygun gördük. Ancak konunun uzmanı olan ve hadis ilminin ayrılmaz bir parçası durumunda gördüğümüz tahrîcleri de üçüncü cildin sonuna ayrı bir bölüm olarak koyduk.

Eser ihtiva ettiği dinin temelini oluşturan cevâmiu'l-kelim niteliğindeki hadisler ve bu hadislerin şerhinde nakledilen 2000 civarındaki tahrîci yapılmış hadislerle birlikte önemli bir hadis kaynağı niteliğindedir. Biz de eserin bu önemine uygun bir çaba ve gayret göstererek

kitabı okuyucuların istifadesine sunmaya çalıştık. Önemli bir hadis kaynağı olması nedeniyle hadislerin tercümesi ve Arapça metinleri verilenler için geniş ve ayrıntılı indeks hazırlanmıştır. Özellikle uzun hadisler birden çok ve değişik cümle yapılarından indekslenmiştir. Bu uzun hadisleri indekslerden arayan okuyucularımızın her cümleyi ayrı bir hadis gibi düşünerek indeksten ararsa bulması daha kolay olur. Dikkate alınmasını tavsiye ettiğimiz bu husus her iki hadis indeksi için de, yani Türkçe tercümesi verilen ve Arapça metni verilen hadisler için geçerlidir.

Eserin içinde yer alan şahıs ve kitap isimlerinin yazılışında, ehlince fark edilebileceği gibi Arapça yazım kurallarına tam olarak uymayan kişi ve kitap adlarının yazılmış olduğu görülecektir. Bu farklılık, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanmakta olan *İslâm Ansiklopedisi* isimli eserde benimsenen ve Türkçe kullanıma daha uygun olduğunu düşündüğmüz için tarafımızca da tercih edilen imlâ biçiminden kaynaklanmaktadır. Kısacası eserdeki kitap ve şahıs isimlerinin yazılışında *İslâm Ansiklopedisi*'nin tercihlerini biz de uygulamış olduk. Bu bakımdan, Arapça kurallara uymadığı ehlince müşahede edilebilecek şahıs ve kitap isimlerinin yazılışıyle ilgili olarak bu hususun dikkate alınmasını belirtmek isteriz.

Öncelikle kendi nefsimizin bu eserden istifade etmeyi lutfetmesini Cenâb-ı Hak'tan diliyoruz. Hz. Peygamber'in sünnetine uygun, sahâbe-i kirâm'ın gittiği ve bizden önce yaşamış sâlihlerin yolu üzere bir hayat sürdürebilmeyi niyaz ediyoruz. Eseri okuyarak istifade eden kardeşlerimizden, bizleri hayır duaları ile destelemelerini bekliyoruz. Kitapta gördükleri hatalar konusunda uyarıda bulunmalarının da din kardeşliğinin gereği olduğunu düşünüyoruz.

Bu çalışma ile bize Resûlullah'ın (s.a.v) sünnetine hizmet etme nimetini ikram eden yüce Rabbimiz'e hamd ve senâ ederiz.

Ali KAYA

Mayıs 2006- Başakşehir/İstanbul

Kitap Hakkında

Bizi İslâm dini ile şereflendiren, insanların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünnetine uymakla ikramda bulunan, kendisine taat ve rızâsına uygun işlerde muvaffak kılan Allah Teâlâ'ya hamdolsun. Yüce Allah'ın (c.c) ilâhî risâletini tebliğ eden, emaneti yerine getiren ve ümmetine nasihatte bulunan efendimiz ümmî peygamber Muhammed'e (s.a.v), ailesine, hayırlı ve seçkin ashabına ve kıyamet gününe kadar onlara güzel şekilde uyarak izlerinden gidenlere salât ve selâm olsun.

Elinizde bulunan bu kitap çok büyük ve değerli bir kitaptır. Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) cevâmiu'l-kelim olan, yani az söz ile çok mâna ve hikmetlerin ifade edildiği elli hadisin şerhini içermektedir. Veciz sözler söyleme özelliği Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e özel olarak verdiği hasletlerdendir.

İmam Hattâbî (ö. 388/998) *Garîbü'l-Hadîs* adlı eserinde Resûlullah'ın (s.a.v) cevâmiu'l-kelim niteliğindeki bazı hadislerine işaret etmiştir. Daha sonra, kısaca İbnü's-Salâh diye meşhur olan Hâfız Şeyhülislâm Takıyyüddin Ebû Amr Osman b. Musa eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245), *cevâmiu'l-kelim* özelliği taşıyan yirmi altı hadisi bir araya getirmiş ve buna *el-Ehâdîsü'l-Külliyye* adını vermiştir. Bu hadisler, dinin temelini oluşturan pek çok anlam ifade eden veciz hadislerden oluşmaktadır.

Bundan sonra imam, zâhid ve büyük âlim Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö. 676/1277), İbnü's-Salâh'ın derlediği hadisleri almış, bunların üzerine aynı nitelikteki hadisleri ekleyerek sayısını kırk ikiye çıkarmıştır. Meydana getirdiği bu esere de *Kırk Hadis (el-*

Erbaûn) adını vermiştir. İmam Nevevî'inin derlediği bu *Kırk Hadis* meşhur olmuş ve bunu ezberleyen kimseler çoğalmıştır. Eseri meydana getirenin niyetinin bereketi ve maksadının güzelliği sebebiyle Cenâb-ı Hak kendisini faydalandırmış ve lutufta bulunmuştur.

Daha sonra Hâfız İbn Receb, Nevevî'nin derlediği bu kırk iki hadise, ilim ve hikmetlerle dolu olan *cevâmiu'l-kelim* niteliğinde sekiz hadis daha ekleyerek hadislerin sayısını elliye tamamlamıştır. Daha sonra, ilim talebelerinin bu kitapta geçen hadislerin içerdiği mânaların şerhini ihtiva eden bir eser yazmasını İbn Receb'den istemeleri üzerine, bunun için istihare yapmış ve elinizdeki bu şerhi yazmaya karar vermiştir.

Müellifin Şerhte Takip Ettiği Yol

İbn Receb yaptığı şerhte; hadis-i şeriflerin iyice anlaşılması, garip kelime ve anlamların açıklanması, anlamların geniş biçimde izah edilmesi, birbirine zıt gibi görünen durumların uzlaştırılması, bu hadislerden çıkan hükümlerin beyan edilmesi, varsa fakihlerin bu konudaki ihtilâflarının ortaya konulması gibi konulara gerekli özeni göstermiştir. Bu bakımdan bu şerh, Nevevî'nin eseri üzerine yapılan şerhler içinde en değerli, en önemli ve en faydalı şerh olduğu kabul edilmiştir.

Kitaba kısa bir mukaddime ile başlayan müellif, burada takip ettiği yol hakkında bizlere bilgi verir. Bu meyanda der ki:

"Şurası bilinmelidir ki benim amacım, bu özlü ve veciz hadislerin kelimelerinin anlamlarını açıklamaktan ibaret değildir. Bundan dolayı, sadece Şeyh Nevevî'nin zikrettiği bu hadislerin râvileri ve müellifin hadisleri nisbet ettiği hadis kitaplarının lafızlarına bağlı kalmadım. Konuyla ilgili ve o anlama delâlet eden hadisleri de zikrettim. Çünkü ben daha önce, tek amacımın Resûlullah'ın (s.a.v) cevâmiu'l-kelim olan hadislerinin mânalarını, bunların ihtiva ettiği edep, hikmet, mârifet ve şer'î hükümleri açıklamak olduğunu belirtmiştim. Ayrıca hadisin şerhine başlamadan önce, hadisin sıhhati, sağlam ya da zayıf olduğu bilinebilsin diye güzel bir şekilde hadisin isnadı hakkında bilgi verdim. Buna ilâve olarak, eğer müellif Nevevî'nin zikrettiği hadis dışında ko-

nuyla ilgili aynı mânada başka hadisler varsa bunları da belirttim. Şayet konuyla ilgili ondan başka hadis yoksa ya da diğer rivayetler *sahih* değilse, bütün bu hususlara dikkat çektim."

Okuyucular, her hadis-i şeriften sonra müellifin şu konuları dile getirdiğini göreceklerdir:

Her hadisin peşinden, bu hadisin *Sahîh, Müsned, Mu'cem, Musannef* vb. hadis eserlerinden hangisinde geçtiğine dair tahrîci. Hadislerin farklı tariklerinin ve lafızlarının belirtilmesi. Benzer ve yakın lafızlarla geçen hadislerin zikredilmesi. Bunların karşılaştırılması ve sıhhatlerinin inceden inceye araştırılması. *Sahih, hasen* ve *zayıf* olma yönünden derecesinin belirtilmesi. Nitekim müellif İbn Receb (rh.a) bu konularda büyük bir imam ve hadis hâfızıdır. Hadis ilminin rivayet ve dirayet konularında engin bir ilmi ve mahareti bulunmaktadır. Vaktinin büyük bir bölümünü bu ilimle geçirmiştir ve bu özelliğiyle tanınmıştır. Bu konulara vukufu hususunda onun dengi görülmemiştir.

Hadisin mânasını destekleyen âyetlerle delil getirmesi müellifin diğer bir özelliğidir. Âyetlerin açıklaması hususunda seleften gelen rivayetleri ve yorumları sık sık nakleder. Âyetlerin anlaşılması konusunda selefin izahları ilk sırada yer alır.

Şerhe konu olan hadisi açıklayıcı, mânasını destekleyici mahiyetteki diğer hadislere bol miktarda yer verir. Bu hadisleri bir harfine dokunmadan olduğu gibi nakleder ve bunların tahrîci ile kaynakları hakkında bilgi verir. Bu husus müellifin sıklıkla başvurduğu ve onun hadis ilmindeki hıfzının kuvvetine ve ince anlayışına delâlet eden bir özellik olarak görülebilir.

İbn Receb'in bu amaçla naklettiği hadislere bakıldığında, bu hadislerin büyük çoğunluğunun *sahih* hadislerden oluştuğu görülür. Müellif de bu hadislerin *sahih* olduğunu, ya bu hadislerin kaynağı olan *sahih* hadis kaynaklarının ismini belirterek ya da bizzat hadisin *sahih* olduğunu söyleyerek belirtir. Naklettiği hadisler içinde hafif *zayıf* olanları da bulunmaktadır. Bunları naklettiğinde de bu *zayıf* hadislere işarette bulunur. Ancak bu zayıf hadisler akaid konusu dışında olup *şevâhid* ve *mütâbi* türü rivayetlerle desteklenmeye ve kullanılmaya

müsait hadislerdir. Nitekim hadis sahasında imam ve yetkin olan büyük âlimlerin çoğu, hadiste ağır zayıflık yok ise bununla amellerin fazileti, güzel ahlâk, kıssa ve vaaz konularında bunlarla amel edilebileceğini belirtmiştir.

Hadiste geçen garip mâna ve kelimelerin, tahsis ve sınırlamaların bu konuda vârid olmuş hadislerle açıklanması. Böylece hadislerdeki kapalılık ve yanlış anlamaların giderilmesi. Bu konuda müellif uzun uzun doyurucu ve faydalı açıklamalarda bulunur. Eserini, insanların din ve dünyaları için ihtiyaç duyduğu eşsiz ve yararlı ilimlerle doldurmuştur.

Hadislere dayanan fıkhî hükümlerin açıklanması. Bu hükümler her mükellefin şiddetle ihtiyaç duyduğu hükümler olup sahâbe-i kirâm, tâbiîn ve müctehid imamların görüşlerinden oluşmaktadır. Bu konuda verdiği bilgilere bakıldığında da, müellifin fıkıh, selefin fetvaları, ictihadları, ihtilâf noktaları ve dayandıkları deliller konusunda geniş vukuf sahibi olduğu görülmektedir. Bunların delillerini zikrettikten sonra, nassa göre en güçlü delilin hangisi olduğuna da işaret eder. Bu aynı zamanda, selefin ve müctehid imamların verdiği hükümlerdeki maksatlarını ne derece iyi kavradığını da gösterir.

Bütün bu zikredilenlerden sonra, şerhi yapılan hadis-i şerif ile ilgili olarak selef içinde ilim, takvâ, vera' ve zühd gibi sıfatlarla öne çıkmış sâlih kimselerin hikmetli sözlerini, tavır ve yaşayışlarından güzel örnekleri nakleder. Bunlar insanların gönlüne işleyen ve onların ruhu üzerinde büyük etki bırakan özellikteki sözler ve kıssalardır.

Saymış olduğumuz bu özellikleri sebebiyle eser her bakımdan yararlı ve insanlara örnek sunan bir kitap niteliğindedir.

Müellif Hakkında

HAYATI VE İLİM TAHSİLİ

Büyük bir âlim, fakih, muhaddis ve müfessir olan İbn Receb 736 (1335) yılında Bağdat'ta doğdu. Tam ismi; Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed b. Ebü'l-Berekât Mesud es-Selâmî el-Bağdâdî, ed-Dımaşkî el-Hanbelî'dir. Ancak "İbn Receb" olarak meşhur olmuştur. Aslında bu isim, receb ayında doğması sebebiyle dedesine verilmiş olan lakaptır. İbn Receb'in doğumu Moğol istilâsından sekiz yıl sonraya rastlamaktadır.

İlk öğrenimini muhaddis olan babasından ve dedesinden gördü. Henüz çocuk denecek yaşta büyük âlimlerin ilim meclislerinde bulundu. Babasının teşvikiyle küçük yaşta Bağdat'ta değerli âlimlerin ilim meclislerine devam etti ve onlardan icâzet aldı.

Babasıyla birlikte 744 (1343) yılında Şam'a gitti. Burada muhaddis İbnü'n-Nakîb el-Mısrî ve Alâeddin Ahmed b. Abdülmü'min es-Sübkî'den icâzet aldı. Muhammed b. İsmail el-Habbâz ve İbrahim b. Davud el-Attâr gibi hadis âlimlerinden hadis dinledi. Daha sonra Nablus ve Kudüs'e geçerek burada değişik muhaddislerden hadis dinledi. Ardından 748 (1347) yılında tekrar Bağdat'a döndü. Burada Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdürrezzâk eş-Şeybânî'den hadis dinledi. Ertesi yıl babasıyla birlikte hacca gitti. Mekke'de Ebû Hafs Ömer'den Buhârî'nin *Sülâsiyyât*'ını dinledi. Geri döndüğü Şam'da İbn Kayyim el-Cevziyye'nin talebesi oldu ve ölümüne kadar onun yanından ayrıl-

madı. Daha sonra Kahire'ye geçti ve burada İbnü'l-Mülûk ve Muhammed b. Muhammed Ebü'l-Harem el-Kalânisî'nin hadis halkasına katıldı. 763 (1362) yılında tekrar hacca gitti. İbn Receb'in hocaları arasında Zeynüddin el-Irâkî, İbn Abdülaziz el-Verrâk, Alâeddin Ali b. Zeynüddin el-Müneccâ gibi âlimler de vardır.

Bu ilmî seyahatleri sonunda İbn Receb Şam'a yerleşti. Hocası İbnü'l-Kâdî el-Cebel'in vefatından sonra onun sohbetlerini devralarak devam ettirdi. İbnü't-Takî'nin ölümünün ardından da Hanbeliyye Medresesi'nde ders vermeye başladı. Bu arada değişik medreselerde de vaizlik yaptı.

İbn Receb, âbid ve zâhid kişiliği, hadislere, sahâbe ve selefin menkıbelerine vâkıf olmasının yanında güçlü üslûbu sayesinde etkili vaazlar veriyordu. Dünya işlerini pek önemsemeyen ve idarecilerle de görüşmeyen İbn Receb, Sükkeriyye Medresesi'nde öğretim ve telif işleriyle meşgul oldu. Özellikle Şam ve Kudüs'te Hanbelî mezhebinin önderliğini yapmıştır. Eserlerinde diğer üç mezhebin görüşlerine yer vermesi, onun mutaassıp bir Hanbelî olmadığını gösterir. 795 (1393) yılında Şam'da vefat etti ve Bâbüssagîr Kabristanı'na defnedildi. Kabri ziyaret edilen yerler arasındadır.

TALEBELERİ

İbn Receb'in talebeleri arasında büyük âlimlerin de bulunduğu çok sayıda kişi vardır. Bu âlimler kendisinden sonra İslâm âleminin güvenilir büyük âlimleri olmuşlardır. Bunlardan bazılarının ismini şöylece sayabiliriz:

Kâdılkudât Ebü'l-Fazl Muhibbüddin Ahmed b. Nasrullah el-Bağdâdî (ö. 844/1440).

Kâdılkudât Şehâbeddin Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hanbelî (ö. 844/1440). İbnü'r-Ressâm adıyla meşhur olmuştur. İbn Receb'den icâzet almıştır.

Davud b. Süleyman b. Abdullah ez-Zeynü'l-Mevsılî (ö. 844/1440). İbn Receb'den, Nevevî'nin kırk hadisinin şerhini dinlemiştir.

Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Yusuf ed-Dımaşkî el-Mekkî eş-Şâfiî (ö. 853/1449).

Fakih, müfessir ve muhaddis Zeynüddin Abdurrahman b. Süleyman b. Ebü'l-Kerem ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 844/1440).

Ebû Zer Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Mısrî el-Hanbelî (ö. 846/1442). Kısaca, babasının mesleği olan altın süsleme sanatı anlamına gelen Zerkeşî diye meşhur olmuştur.

İbnü'l-Lahhâm diye meşhur olan, Hanbelî âlimlerinin şeyhi büyük usul âlimi Alâeddin Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abbas el-Ba'lî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 803/1401).

Alâeddin Ali b. Muhammed b. Ali et-Tarsûsî el-Mizzî (ö. 850/1446).

Şeyhülislâm Kadı Alâeddin Ali b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sülemî el-Hamevî el-Hanbelî (ö. 828/1425).

Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ali b. Ebû Bekir b. Muhammed es-Serrâc ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö. 841/1437).

Mekke kadısı Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Saîd el-Makdisî (ö. 864/1460).

Şehâbeddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Ensârî ed-Dımaşkî (ö. 864/1460). Emevî Camii müezzini olup İbnü'ş-Şahhâm diye meşhurdur.

Kadı İzzeddin Muhammed b. Bahâeddin Ali el-Makdisî el-Hanbelî (ö. 820/1417). Sâlihiye'de bulunan Muzafferiye Camii hatibidir.

ESERLERİ

Hadis ilminde zamanın otoritesi olan İbn Receb fıkıh, usul, tefsir, kelâm, ahlâk ve tarih alanlarında değerli eserler vermiştir. Eser verdiği sahalar ve eserlerinin mahiyeti onun ilminin genişliğine, zühd ve ihlâsına işaret eder niteliktedir.

Tefsir

1. *Tefsîru Sûreti'n-Nasr.*
2. *Tefsîru Sûreti'l-İhlâs.*
3. *İ'râbü'l-Besmele.*
4. *İ'râbü Ümmi'l-Kitâb.*
5. *Tefsîru Sûreti'l-Fâtiha.*
6. *el-İstiğnâu bi'l-Kur'ân.*
7. *Mevridü'z-Zem'ân ilâ Ma'rifeti Fezâili'l-Kur'ân.*
8. *Tefsîru Sûreti'l-Felâk.*

Hadis

1. *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî.* İmam Buhârî'nin *Sahîh*'ini "Kitâbü'l-Cenâiz" kısmına kadar şerhetmiş, daha sonra Buhârî üzerine şerh yazan İbn Hacer de eserine bu ismi vermiştir.
2. *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhi Hamsîne Hadîsen min Cevâmiu'l-Kelim.* İmam Nevevî'ye ait kırk iki hadis ihtiva eden *el-Erbaûn* isimli hadis derlemesini elli hadise tamamlayarak yapmış olduğu ve bizim çevirdiğimiz elinizdeki eserin aslıdır.
3. *Şerhu Câmii't-Tirmizî.* Bu eserin yaklaşık yirmi cilt olduğu ve tamamının Tatar fitnesi esnasında yok olduğu söylenmiştir. Sadece "Kitâbü'l-Libâs" bölümünden on varaklık kısmı kalmış olup Zâhiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.
4. *Mecmûatü'r-Resâil.* On sekiz risâleden oluşan bu eserdeki her bir risâle bir hadis-i şerifin şerhini ihtiva etmektedir. Bu risâlelerden bazıları yayımlanmıştır.
5. *Şerhu İleli't-Tirmizî.* Bu eser de İbn Receb'in ilel konusundaki derin bilgisini ortaya koyan önemli bir eserdir. Hadis âlimleri arasında çok az kimse ilel konusunda eser vermiştir.

Fıkıh

1. *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye.* Hanbelî mezhebine ait kavâid literatürünün ilk örneklerinden birini oluşturur. Eserde 160 kaideye, ardından "fâide" adıyla yirmi bir kurala yer verilir. Her kaide ve kural mezhebin fürûundan çeşitli örneklerle açıklanır.
2. *el-İstihrâc li-Ahkâmi'l-Harâc.* Vergi hukuku ile ilgili bir eserdir. Kaynakları arasında yer alan tefsir, hadis, fıkıh, tarih, lugat, biyografi, devlet idaresi, kamu maliyesi alanlarında yazılmış çeşitli eserlerin yer alması müellifin çok yönlü birikimini göstermektedir.
3. *el-Kâidetü'z-Zehebiyye.*
4. *Ahkâmü'l-Havâtîm ve mâ Yeteallak bihâ.*
5. *Fasl fî Vücûbi İhrâci'z-Zekât ale'l-Fevr.*
6. *el-Kavlü's-Sevâb fî Tezvîci Ümmehâti Evlâdi'l-Guyyâb.*
7. *Ta'lîku't-Talâk bi'l-Vilâde.*
8. *Nüzhetü'l-Esmâ' fî Mesâili's-Semâ'.* Mûsikinin dinî hükmüyle ilgili bir eserdir.
9. *el-Huşû' fi's-Salât.*
10. *Risâle fî Rü'yeti'l-Hilâl.*
11. *el-Îzâh ve'l-Beyân fî Talâki Kelâmi'l-Gadbân.*
12. *er-Red alâ meni't-Tebea Gayra'l-Mezâhibi'l-Erbaa.*
13. *el-Keşfü ve'l-Beyân an Hakîkati'n-Nüzûr ve'l-Eymân.*
14. *Ta'lîku't-Talâki bi'l-Vilâde.*
15. *Müşkilü'l-Ehâdîsi'l-Vâride fî enne't-Talâka's-Selâse Vâhide.*

Tarih ve Biyografi

1. *ez-Zeyl alâ Tabakati'l-Hanâbile.* İbn Ebû Ya'lâ'ya ait olan *Tabakatü'l-Hanâbile* isimli eserin zeylidir. 750 (1349) yılına kadar vefat eden Hanbelî âlimlerini içine alır.

2. *Sîretü Abdülmelik b. Ömer b. Abdülaziz.*
3. *Muhtasaru Sîreti Ömer b. Abdülaziz.*
4. *Meşyehatü İbn Receb.*
5. *Vak'atü Bedr.*

Fazilet, Ahlâk ve Zühd

1. *Letâifü'l-Maârif fîmâ li-Mevâsimi'l-Âm mine'l-Vezâif.* Muharrem ayından başlayarak her ayın önemli günlerinde yapılması farz veya müstehap olan ibadetlerle zikirleri ihtiva eden bir eserdir.
2. *Fazlü İlmi's-Selef alâ İlmi'l-Halef.*
3. *et-Tahvîf mine'n-Nâr ve't-Ta'rîf bi-Hâli Dâri'l-Bevâr.*
4. *Ehvâlü Yevmi'l-Kıyâme.*
5. *Ehvâlü'l-Kubûr.*
6. *el-Fark Beyne'n-Nasîhati ve't-Ta'yîr.*
7. *ez-Züllü ve'l-İnkisâr li'l-Azîzi'l-Cebbâr.* Bu eser *el-Huşû' fi's-Salât* ismiyle basılmıştır.
8. *Fezâilü'ş-Şâm.*
9. *İstinşâku Nesîmi'l-Üns min Nefehâti Riyâdi'l-Kuds.* Eserde Allah sevgisinin mahiyeti, gerekleri ve sonuçları incelenmektedir.
10. *el-İlmâm fî Fezâili Beytillâhi'l-Harâm.*
11. *el-İstîtân fîmâ Ya'tesımü bihi'l-Abdü mine'ş-Şeytân.*
12. *Zemmü'l-Hamr.*
13. *Vezâifü'z-Zikri'l-Muvazzafa fi'l-Yevmi ve'l-Leyle.*
14. *Sadakatü's-Sırri ve Fazluhâ.*
15. *Esbâbü'l-Mağfire.*

Müellifin Mukaddimesi

Bizim için bu dini mükemmel kılan, üzerimizdeki nimetini tamamlayan, bizim ümmetimizi ümmetlerin en hayırlısı kılan; bizlere âyetlerini okuyan, bizi temizleyen, bizlere kitap ve hikmeti öğreten kendi aramızdan bir peygamber gönderen Allah'a hamdolsun!

Nimetlerinin hepsi için O'na hamdederiz. Şehadet ederiz ki, Allah'tan başka ilâh yoktur, O birdir ve ortağı yoktur. O şehadete sarılanları en hayırlı biçimde koruyanların şehadeti ile şehadet ederiz. Yine şehadet ederiz ki, Muhammed (s.a.v) O'nun kulu ve peygamberidir. Onu âlemlere rahmet olarak göndermiş, bizlere indirilenin açıklamasını da ona yüklemiştir. O da bizlere bütün önemli işleri açıklamıştır. O peygamberi özlü sözler söyleme özelliğiyle donatmıştır. Öyle ki, pek çok ilim ve hikmeti tek bir kelime ya da yarım kelime ile toplu olarak ifade ettiği olmuştur. Allah Teâlâ, bizler için her türlü karanlıktan nura çıkmamızı sağlayacak bir salât ile ona, ailesine ve ashabına çokça salât ve selâm eylesin.

Hamd ve salât faslından sonra söze girebiliriz. Allah Sübhânehû ve Teâlâ hazretleri, Efendimiz Muhammed'i (s.a.v) "cevâmiu'l-kelim", yani özlü ve toplu sözler söyleme özelliğiyle göndermiş, kendisini eşsiz hikmetlerle donatmıştır. Nitekim *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Ben cevâmiu'l-kelim*

olarak gönderildim."[1] Zührî[2] (rh.a) şöyle der: "Bize ulaştığına göre 'cevâmiu'l-kelim'; daha önce yazılmış ilâhî kitaplardan bir ya da birkaçında yazılmış olan pek çok işi ve mânayı bir sözde toplama özelliğini Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a (s.a.v) vermiş olmasıdır.

İmam Ahmed, Abdullah b. Amr b. Âs'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v), bir gün sanki veda eder gibi yanımıza çıkıp geldi ve buyurdu ki: Ben ümmî peygamber Muhammed'im (s.a.v)! -bunu üç defa tekrarladı-. Benden sonra peygamber yoktur! Bana kelimelerin başlangıçları, sonları ve hepsinin cevâmii (toplamı) verildi!"[3] Sonra hadisin kalan kısmını zikreder.

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, Ömer b. Hattâb'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Bana veciz söz söyleme özelliği ve kelimelerin mührü verildi, onlar (kelimeler) benim için olabildiğince kısaltıldı."[4]

Dârekutnî de, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Bana veciz söz söyleme özelliği verildi. Sözler benim için olabildiğince kısaltıldı."[5]

Abdurrahman b. İshak el-Kuraşî, Ebû Bürde'den, o da Ebû Musa'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Bana kelimelerin başları, sonları ve toplu söyleme özellikleri verildi. Sahâbe-i kirâm dediler ki: Ey Allah'ın Resûlü! Allah Azze ve

---

1 Buhârî, nr. 2977, 6998, 7013, 7273; Müslim, Mesâcid, 5 (nr. 523); Nesâî, Cihâd, 1 (6/3-4); Ahmed, *el-Müsned*, 2/250, 264, 455; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6363; Kudâ'î, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 569, 570.

2 Buhârî, Zührî'nin bu sözünü, rivayet ettiği hadisin peşinden zikreder.

3 Ahmed, *el-Müsned*, 2/172, 211; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 778.

4 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3/198; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, 4/28; Ukaylî, *ed-Duafâ*, 2/21. İbn Hacer, Ebû Ya'lâ'nın bunu *Müsned*'inde rivayet ettiğini belirtir.

5 Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/144-145.

Celle'nin sana öğrettiklerinden bize de öğret! Râvi der ki: Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) bizlere teşehhüdü öğretti."[6]

Müslim *Sahîh*'inde, Saîd b. Ebû Bürde b. Ebû Musa'dan, o da babasından, o da dedesinden şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'a (s.a.v) 'bit" ve 'mizr'[7] *denilen içkiler soruldu. Resûlullah'a (s.a.v) veciz söz söyleme özelliği kelimelerin mühürleri ile verilmişti. Buyurdu ki: Namazdan alıkoyan (sarhoş eden) her sarhoşluk vereni yasaklıyorum."*[8]

Hişâm b. Ammâr *el-Meb'as*[9] isimli kitabında senediyle Ebû Sellâm el-Habeşî'den şöyle rivayet eder: Bana Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle dediği nakledildi:

"Benden önce gönderilen peygamberlere altı özellikle üstün kılındım, övünme yok!" Sonra bunlar arasında şunu saydı: *"Bana cevâmiu'l-kelim (özlü söz söyleme özelliği) verildi. Ehl-i kitap, bunu geceden sabaha kadar bir cüz meydana getirebiliyordu. Bunların hepsini Allah Teâlâ benim için, '**Göklerde ve yerde bulunanlar Allah'ı tesbih eder. Allah her şeyden üstündür, hikmet sahibidir**'*[10] *âyetinde topladı."*

Resûlullah'a (s.a.v) özgü olarak verilmiş olan cevâmiu'l-kelim özelliği iki çeşittir:

Birincisi: Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan kısmıdır. Şu âyet-i kerimede olduğu gibi: ***"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım***

---

6 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/294; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7238; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13970.

7 Bit': Baldan yapılan bir tür içkidir. Mizr ise darı, arpa ve buğdaydan yapılır.

8 Müslim, Eşribe, 71 (nr. 1733); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5376. Bu hadis-i şerif, kitabımızın kırk altıncı sırasında yer alan hadistir. Açıklaması için oraya bakılmalıdır.

9 Bu kitap *Meb'asü'r-Resûl* isimli kitap olup yazma halindedir. Vâdîâşî ve Sûsî buna işaret etmiştir (bk. Vâdîâşî, *el-Bernâmec*, s. 237-238; Sûsî, *Sılatü'l-Halef bi-Mevsûli's-Selef*, vr. 112ª).

10 Hadîd 56/1.

etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt verir."[11]

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Bu âyet-i kerime, iyiliğin hangi türü varsa hiçbirini dışarıda bırakmaksızın emretmiş ve kötülüğün hangi türleri varsa onların da hepsini yasaklamıştır."[12]

İkincisi: Resûlullah'ın (s.a.v) sözü olan kısımdır. Bu sözler günümüze kadar gelen hadis kitaplarında yer almakta olup Asr-ı saadet'ten beri yayılarak gelmiştir. Ayrıca âlimler Resûlullah'ın (s.a.v) cevâmiu'l-kelim özelliğinde olan hadislerini toplamışlardır. Bu konuda Hâfız Ebû Bekir b. Sünnî *el-Îcâz ve Cevâmiu'l-Kelim mine's-Süneni'l-Me'sûra* ismini verdiği bir kitap yazmıştır.

Yine Kâdî Ebû Abdullah Ku-dâî de, *eş-Şihâb fi'l-Hikem ve'l-Âdâb* adlı kitabında veciz ve cevâmi-u'l-kelim niteliğinde olan hadisleri bir araya getirmiştir. Daha sonra pek çok kimse bu minval üzere eserler yazmışlar ve orada çok sayıda hadis zikretmişlerdir. Hattâbî de *Garîbü'l-Hadîs* isimli eserinin baş tarafında veciz hadislerden bir kısmına işaret etmiştir.

Büyük hadis imamı Hâfız Ebû Amr b. Salâh, bir meclisinde *el-Ehâdîsü'l-Külliyye* ismini verdiği veciz hadisleri yazdırmıştır. Bu hadisler hakkında, "Dinin aslı bu hadislere dayanır" denilmiştir. Bu nitelikte toplu ve veciz mânaların bulunduğu bu cüzde on altı hadis bulunmaktadır.

Daha sonra büyük âlim, fakih, zâhid ve önder Ebû Zekeriyya Yahya en-Nevevî (rh.a), İbnü's-Salâh'ın imlâ ettirdiği bu hadisleri almış, ilâvelerde bulunarak bunların sayısını kırk ikiye çıkarmıştır. Bu kitabına da *el-Erbaûn (Kırk Hadis)* ismini vermiştir. İşte İmam Nevevî'nin derlediği bu kırk hadis her tarafa yayılarak şöhret kazanmış ve çokları onu ezberlemiştir. Allah Teâlâ bu eseri toplayanın niyetinin bereketi ve amacındaki güzellik sebebiyle sahibini yararlandırmıştır. Cenâb-ı Hak kendisine rahmetiyle muamelede bulunsun.

---

[11] Nahl 16/90.

[12] Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 5/160.

İlim ve dine düşkün pek çok kimse tarafından, söz konusu bu kırk hadise şerh yazma isteği hep tekrarlanıp durmaktaydı. Bu değerli kitapta yer alan hadis-i şeriflerin engin mânalarını Allah'ın yardımı ile şerhetmek, Cenâb-ı Hakk'ın bana nasip ettiği kadarıyla dayandığı temelleri kayda geçirmek ve bunlardan doğan hükümleri açıklamak maksadıyla Hak Sübhânehû ve Teâlâ hazretlerine istiharede bulundum. Kastettiğim bu işte sadece O'ndan yardım diler, bu yolda hayırlı bir niyetle başarı lutfetmesini niyaz ederim. Bütün işlerimde tek dayanağım O'dur. O'nun yardım ve desteği olmadan hiçbir şey yapamam.

Merhum Nevevî'nin bu kırk hadisini şerhedenlerden bazıları, *"Miras hisselerini hak sahiplerine verin. (Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir"*[13] hadisini dışarıda bırakması sebebiyle müellifi eleştirmiş ve şöyle demişlerdir: "Çünkü bu hadis-i şerif, ilmin yarısı sayılan ferâiz (miras) ilminin temelini oluşturmaktadır. Tıpkı yargı hukukunun temelini oluşturan, *'Delil getirmek iddia sahibine, yemin de inkâr eden kişiye düşer'*[14] anlamındaki hadisi aldığı gibi, bu özelliğinden dolayı müellifin bu veciz hadisi de kitabına alması gerekirdi."

Ben de bu düşünceyle bu hadisi ve yine bunun yanında cevâmiu'l-kelim olup pek çok ilim ve hikmeti barındıran diğer bazı hadisleri müellif merhumun derlediği kırk hadise eklemeyi uygun buldum. Böylece hadislerin sayısı tam olarak elliye ulaştı. Şeyh Nevevî'nin kırk hadisine ilâve olarak aldığım hadisler şunlardır:

Hadis. *"Miras hisselerini hak sahiplerine verin. (Mirastan) geriye kalan en yakın erkeğindir."*

---

13 Buhârî, nr. 6732; Müslim, Ferâiz, 2 (nr. 1615); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6028.
Bu hadis-i şerif, kitabımızın kırk üç numaralı hadisidir. Tam tahrîci ve şerhi için oraya bakılmalıdır.

14 Buhârî, nr. 4552; Müslim, Akzıye, 1 (nr. 1711); İbn Mâce, Ahkâm, 7 (nr. 2321); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5082, 5083; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 15193; Taberânî, *el-Kebîr*, 11224; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/331-332; 10/252; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/191.
Bu hadis, kitabın otuz üçüncü hadisidir. Açıklaması ve tam tahrîci için oraya bakılmalıdır.

Hadis. *"Süt emme, doğumun haram kıldığını haram kılar."*

Hadis. *"Allah bir şeyi haram kılınca onun parasını da haram kılar."*

Hadis. *"Her sarhoşluk veren haramdır."*

Hadis. *"Âdemoğlu karnından daha şerli bir kap doldurmamıştır."*

Hadis. *"Şu dört haslet kimde bulunursa münafık olur."*

Hadis. *"Eğer sizler gerçek anlamda Allah'a tevekkül etmiş olsaydınız, tıpkı kuşları rızıklandırdığı gibi sizleri de rızıklandırırdı."*

Hadis. *"Dilin sürekli Allah Teâlâ'nın zikrini yapmaya devam etsin."*

Sonra bu kitaba, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhi Hamsîne Hadîsen min Cevâmiu'l-Kelim* ismini verdim.

Şurası bilinmelidir ki; benim amacım, bu özlü ve veciz hadislerin kelimelerinin anlamlarını açıklamaktan ibaret değildir. Bundan dolayı, sadece Şeyh Nevevî'nin zikrettiği bu hadislerin râvileri ve müellifin hadisleri nisbet ettiği hadis kitaplarının lafızlarına bağlı kalmadım. Konuyla ilgili ve o anlama delâlet eden hadîsleri de zikrettim. Çünkü ben daha önce, tek amacımın Resûlullah'ın (s.a.v) cevâmiu'l-kelim olan hadislerinin mânalarını, bunların ihtiva ettiği edep, hikmet, mârifet ve şer'î hükümleri açıklamak olduğunu belirtmiştim.

Ayrıca hadisin şerhine başlamadan önce, hadisin sıhhati, sağlam ya da zayıf olduğu bilinebilsin diye güzel bir şekilde hadisin isnadı hakkında bilgi verdim. Buna ilâve olarak, eğer müellif Nevevî'nin zikrettiği hadis dışında konuyla ilgili aynı mânada başka hadisler varsa bunları da belirttim. Şayet konuyla alâkalı ondan başka hadis yoksa ya da diğer rivayetler sahih değilse, bütün bu hususlara dikkat çektim.

Allah Teâlâ'dan yardım dileriz ve O'na tevekkül ederiz. Allah'ın yardımı ve desteği olmadan ne bir güç ne de kuvvet vardır.

Birinci Hadis

NİYETİN ÖNEMİ ve YERİ

عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ أَبِي حَفْصٍ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ﷺ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِيءٍ مَا نَوَى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى اللهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوِ امْرَأَةٍ يَنْكِحُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ.

Hz. Ömer (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Muhakkak ki yapılan işler niyetlere göredir (değer kazanır, geçerli olur). **Şüphesiz, herkese** (yaptığı iş için) **niyetinin karşılığı vardır. Kimin hicreti Allah ve Resûlü'ne ise, hicreti gerçekten Allah ve Resûlü'nedir. Kim de, elde edeceği bir dünyalık veya evlenmek istediği bir kadın için hicret etmişse, onun hicreti de uğrunda hicret ettiği şey içindir."**[15]

---

[15] Buhârî, Bed'ü'l-vahy 1, İmân 41, Nikâh 5, Menâkıbü'l-ensâr 45, İtk 6, Eymân 23, Hiyel 1 (nr. 1, 54, 2529, 3898, 5070, 6689); Müslim, İmâret 155 (nr. 1908); Ebû Davud, Talâk 11 (nr. 2201); Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd 16 (nr. 1647); Nesâî, Tahâret 60; Talâk 24, Eymân 19 (1/58-60; 6/158); İbn Mâce, Zühd 26 (nr. 4227); Ahmed, *el-Müsned*, 1/25, 43; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 28; Tayâlisî, *el-Müsned*, 9; İbnü'l-

HADİSİN ÖNEMİ VE DİNDEKİ YERİ

Hadisin sıhhati ve kabul görmesi konusunda âlimler ittifak halindedir. Buhârî, *es-Sahîh* isimli hadis kitabına bu hadisle başlamış, onu mukaddime yerine koymuştur. Bu hadisi kitabının başına koymakla, yapılan her işte Allah Teâlâ'nın rızâsının gözetilmesi gerektiğini, bu niyetle yapılmayan amellerin ne dünyada ne de âhirette bir semeresinin olacağını belirtmek istemiştir. Bu sebeple Abdurrahman b. Mehdî der ki: "Eğer bir kitap yazıp onu bölümlere ayırsaydım, Hz. Ömer'den (r.a) rivayet edilen, *'Ameller niyetlere göre değer kazanır...'* hadisini mutlaka her bölümün başına koyardım."

Yine onun şöyle söylediği rivayet edilir: "Kim bir kitap tasnif ederse, *'Ameller niyetlere göre değer kazanır...'* hadisi ile başlasın..."[16]

Dinin Temelini Oluşturan Hadisler

Bu hadis dinin temelini oluşturan hadislerden biridir. İmam Şâfiî (rh.a) şöyle der: "Bu hadis ilmin üçte biridir ve fıkıh ilminin yetmiş konusuyla ilgilidir."[17]

İmam Ahmed[18] (rh.a) şöyle der: "İslâm'ın temelini şu üç hadis oluşturur. Ömer'in (r.a) rivayet ettiği, *'Ameller niyetlere göredir...'* hadisi; Hz. Âişe'nin (r.anhâ) rivayet ettiği, *'Kim dinimizde bulunmayan bir şeyi ihdas ederse o mutlaka reddedilir...'* hadisi; Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) rivayet ettiği, *'Helâller açık, haramlar da açıktır...'* hadisi."

Mübârek, *ez-Zühd*, s. 62 (nr. 188); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 388, 389; İbnü'l-Cârûd, *el-Münteka*, s. 27, (nr. 64); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/96; Dârekutnî, *es-Sünen*, 10/50; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1171, 1172; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/41, 298; 2/14, 4/112, 235; 5/39; 6/331; 7/341.

16 bk. *Şerhu Müslim*, 13/53; İbn Dakîkul'îd, *Şerhu'l-Erbaîn*, s. 12; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/11.

17 bk. Irâkî, *Tarhu't-Tesrîb*, 2/5; *Şerhu Müslim*, 13/13; *Fethu'l-Bârî*, 1/11; İbn Dakîkul'îd , *Şerhu'l-Erbaîn*, s. 12.

18 bk. Irâkî, *Tarhu't-Tesrîb*, 2/5; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/11.

Hâkim şöyle der: "Bize Abdullah b. Ahmed'den, onun da babasından nakledildiğine göre Ahmed b. Hanbel, Resûlullah'ın (s.a.v), *'Ameller niyetlere göredir...'* hadisini, *'Sizlerin anne karnında yaratılışınız kırk günde oluşur...'* hadisini, *'Kim dinimizde bulunmayan bir şey sokmak isterse, o mutlaka reddedilir...'* hadisini zikretmiş ve, 'Her kitaba bu hadislerle başlamak gerekir, çünkü bunlar hadis ilminin temelini oluşturur' demiştir."

İshak b. Râhûye şöyle der: "Dört hadis dinin temelini oluşturur. Birincisi, *'Ameller niyetlere göre değer kazanır...'* hadisi. İkincisi, *'Helâller açık, haramlar da açıktır...'* hadisi. Üçüncüsü, *'Sizden her birinizin yaratılışı annenizin karnında şu şekilde olur...'* hadisi. Dördüncüsü, *'Kim şu dinimize sonradan bir şey sokmak isterse, o mutlaka reddedilir'* hadisi."

Osman b. Saîd, Ebû Ubeyd'den şöyle rivayet eder: "Resûlullah (s.a.v) din işlerini şu cümlede özetlemiştir: *'Kim dinimizde yeni bir şey çıkarırsa, o reddedilir.'* Dünya işlerini de şu sözlerle özetlemiştir: *'Ameller niyetlere göre değer kazanır.'* Bu iki hadis her konuyla ilgilidir."

Ebû Davud[19] şöyle der: "Müsned hadisleri inceledim, bunların aslının 4000 hadis olduğunu gördüm. Sonra bunları da inceledim, bu 4000 hadisin temelinin de şu dört hadis olduğunu gördüm: Nu'mân b. Beşîr'in (r.a), *'Helâller açık, haramlar da açıktır...'* hadisi; Ömer'in (r.a), *'Ameller niyetlere göredir...'* hadisi; Ebû Hüreyre'nin (r.a), *'Allah temizdir, ancak temiz olanı kabul eder. Allah Teâlâ peygamberlere emrettiği şeyi müminlere de emretmiştir'* hadisi ve, *'Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeyi terketmesi Müslümanlığının güzelliğindendir'* hadisi." Sonra şöyle der: "Bu hadislerden her biri ilmin dörtte birini oluşturur."

Yine Ebû Davud şöyle der: "Resûlullah'ın (s.a.v) 500.000 hadisini yazdım. Yazmış olduğum hadislerden bu kitabımda -yani *Sünen*'de- bulunan 4800[20] hadisi seçip bir araya getirdim. Bir müslümana din konusunda şu dört hadis kâfidir. Birincisi, *'Ameller niyetlere göredir...'* hadisi. İkincisi, *'Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeyi terket-*

---

19 bk. İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 9/201; Irâkî, *Tarhu't-Tesrîb*, 2/5-7.

20 Matbu olan Lü'lüî'nin rivayet ettiği *Sünen-i Ebû Davud*'da 5274 adet hadis-i şerif vardır.

mesi Müslümanlığının güzelliğindendir'; üçüncüsü, *'Bir mümin, kendisi için sevip arzuladığı şeyi mümin kardeşi için de sevip arzulamadıkça (gerçek) mümin olamaz'*; dördüncüsü, *'Helâller açık, haramlar da açıktır...'* hadisidir."

Ebû Davud'dan diğer bir rivayet ise şöyledir: "Fıkhın temeli şu beş hadise dayanır:

- *'Helâller açık, haramlar da açıktır...'* hadisi;
- *'Zarar vermek ve zararla karşılık vermek yoktur'* hadisi;
- *'Ameller niyetlere göredir...'* hadisi;
- *'Din nasihattir'* hadisi ve

'Yasakladığım şeylerden mutlaka uzak durunuz. Size emrettiklerimi de gücünüz yettiğince yapınız' hadisi."

Yine Ebû Davud'dan nakledildiğine göre şöyle der: "Bütün konulardaki sünnetlerin temelini şu dört hadis oluşturur: Ömer'in (r.a), *'Ameller niyetlere göre değer kazanır...'* hadisi. *'Helâller açık haramlar da açıktır...'* hadisi. *'Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeyi terketmesi Müslümanlığının güzelliğindendir'* hadisi. *'Dünyalıklardan vazgeç ki Allah seni sevsin, insanların elindekilerden uzak dur ki insanlar seni sevsin'* hadisi."

Hâfız Ebü'l-Hasen Tâhir b. Müfevviz el-Meâfirî el-Endelüsî şöyle der:

Bize göre, insanların en hayırlısının ifadesiyle
Şu dört cümlede ifade buyrulmuştur dinin temeli:

"Şüphelilerden sakın"; "Zühd sahibi ol"; "Uzak dur
Seni ilgilendirmeyen şeyden"; "Güzel niyetle amel eyle!"

HADİSİN ŞERHİ

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Muhakkak ameller niyetlere göredir"** veya diğer bir rivayete göre, **"Ameller niyetlere göredir"** sözlerinin

her ikisi de bir sınırlamayı, yani amellerin sadece niyetlere göre değer kazanacağını gösterir. Biz şimdi burada bu lugatla ilgili konuları ele alıp geniş olarak izah etmek niyetinde değiliz.

Ameller ile Niyet Arasındaki İrtibat

"Ameller niyetlere göredir" cümlesinin nasıl takdir edileceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Sonra gelen âlimlerin büyük bir çoğunluğu bu cümleyi, *"Ameller niyetler ile sahih olur, muteber olur, makbul olur..."* şeklinde takdir etmişlerdir. Bu takdire göre, hadiste söz konusu edilen *"ameller"*den maksat, niyete ihtiyaç duyulan şer'î amellerdir. Fakat yemek-içmek gibi âdetler ile emanet duran ödünç malların ve gasbedilmiş olup mutlaka geri verilmesi gereken şeyler gibi niyetin zorunlu olmadığı işleri yerine getirirken herhangi bir şekilde niyete ihtiyaç yoktur. Dolayısıyla burada zikredilen niyet, genel olarak yapılan bütün ameller için değil bazı ameller içindir.

Bir kısım âlimler ise şöyle der:

Bu hadiste zikredilen amel geneldir ve bütün ameller için gereklidir. Bu niyetin belli ameller için olduğu söylenerek tahsis edilemez. Bazıları bu görüşün cumhurun görüşü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Herhalde cumhurdan kasıt mütekaddimînin (ilk devir âlimlerinin) cumhurudur. Zira bu görüş Taberî, Ebû Tâlib el-Mekkî ve benzeri mütekaddimîn âlimleri tarafından ifade edilmiş olup, İmam Ahmed'den rivayet edilenin zâhirî de budur.

İmam Ahmed'den rivayete göre o şöyle der: "Namaz, oruç, sadaka gibi bir amele girişmek isteyen veya ne türden olursa olsun bir hayır yapmak isteyen kişinin, o işe girişmeden önce niyet etmesi gerektiğini düşünüyorum. Resûlullah (s.a.v), 'Ameller niyetlere göredir...' buyurmuştur. Buna göre, niyet yapılan bütün işler için gereklidir."

Fazl b. Ziyâd şöyle der: Ebû Abdullah'a -Ahmed b. Hanbel'e- niyet bahsini açtım ve,

"Niyet nasıl olmalıdır?" diye sordum. Dedi ki:

"İnsan nefsindeki kötülükleri tedavi eder, bir amel işleyeceği zaman insanların beğenisini kazanma arzusu gütmez."

Ahmed b. Davud el-Harbî şöyle der: "Yezîd b. Harun, '*Ameller niyetlere göredir...*' hadisini nakletti. Ahmed de orada oturuyordu. Ahmed, Yezîd'e, 'Ey Ebû Halid, işte insanların ayaklarının kaydığı nokta burasıdır!' dedi."

Bu açıklamalardan sonra şunları diyebiliriz: *"Ameller niyetlere göre gerçekleşir veya niyetlere göre neticelenir..."* ifadesi; insanın kendi iradesiyle seçip yaptığı ameller için geçerli olduğunu ortaya koyar. İhtiyarî ameller, ancak onu yapan kişinin yapmasına ve fiilin varlığına sebep olan bir maksat ile gerçekleşir ve değer kazanır.

Bundan sonra gelen, *"İnsan için niyetinin karşılığı vardır"* ifadesi, amelin şer'î yönden hükmünü bildirir. O da, amel eden kişinin ameli karşılığında payına düşen niyetinin karşılığıdır. Niyeti sâlih ise ameli sâlih (geçerli), niyeti fâsid (geçersiz) ise ameli de fâsiddir ve sorumluluğu da kendisine aittir.

"Ameller niyetlere göredir" cümlesini şöyle takdir etmek de mümkündür: "Ameller niyetlere göre sâlih olur, fâsid olur, makbul olur, reddedilir, sevap verilir veya sevap verilmez." Buna göre hadis, bir amelin geçerli veya geçersiz oluşunun niyetin iyi ya da kötü oluşuna bağlı olduğuna dair amelin şer'î hükmünü haber vermiş olmaktadır. Tıpkı Resûlullah'ın (s.a.v), *"Ameller sonuçlarına göre değerlendirilir"*[21] hadisinde olduğu gibi. Yani bir amelin geçerli veya geçersiz oluşu, kabul veya reddedilmesi sonucuna göredir.

Bu ifadeden sona gelen, *"İnsan için niyetinin karşılığı vardır"* sözü; kişinin amelinden eline geçecek şeyin sadece niyetinden ibaret olduğu; hayır niyet etmişse hayır elde edeceği, şer niyet etmişse şer elde edeceğini ifade eder. Bu cümle bir önceki cümlenin bir kere daha tekrarından ibaret değildir. Birinci cümle, bir amelin geçerli veya geçersiz oluşunu, gerekli olan niyete bağlamaktadır. İkinci cümle ise, amel işleyen kişinin sevap almasının ameli sâlih niyetle yapmasına

---

21 Buhârî, nr. 6493, 6607. Buhârî, hadisi Sehl b. Sa'd'dan (r.a) rivayet eder.

bağlı olduğuna ve cezalandırılmasının sebebinin de ameli kötü niyetle yapması olduğuna delâlet eder. Kişinin niyeti bazan mubah olur, ameli de mubah olur. Bu ameli karşılığında ne bir sevap kazanır ne de ceza. Demek ki bir amel, o ameli yapmaya sevkeden niyet, amelin ortaya çıkmasına sebep olan etkene göre geçerli (sâlih), geçersiz (fâsid) veya mubah olabilir. Ameli işleyen kişinin sevap veya ceza kazanması ve cezadan kurtulması da amel ile birlikte bulunan geçerli, geçersiz veya mubah olan niyete göre olur.

NİYETİN MAHİYETİ

Sözlükte niyet, "bir tür kasıt ve irade" mânasına gelir. Sözlükte farklı anlamları vardır, fakat şimdi konumuz o değil. Âlimlere göre niyet iki mânaya gelir:

Birincisi. İbadetlerin bir kısmını diğer bir kısmından ayırmak mânasına. Öğle namazı ile ikindi namazını, ramazan orucu ile diğer oruçları birbirinden ayırmak gibi. Yahut ibadetleri âdetlerden ayırmak mânasına. Cünüplükten kurtulmak için yıkanmak ile serinlemek veya kirlerden temizlenmek için yıkanmak gibi. Niyetin söz konusu edilen bu mânası, fukahanın kitaplarında bulunan mânadır.

İkincisi. Yapılan amel ile kastedilen hedefi belirlemek mânasına. Bu maksat da ya sadece Allah Teâlâ'nın rızâsıdır ya Allah'tan başkasının rızâsıdır ya da hem Allah'ın ve hem başkalarının rızâsıdır. İşte niyetin bu mânası da âriflerin kitaplarında ve sözlerinde dile getirdikleri ve ihlâsın temelini oluşturan mânadır. Selefin ifade ettiği niyet kelimesinde bulunan mâna genellikle bu mânadır.

Ebû Bekir b. Ebü'd-Dünya bir eser yazmış ve ona *Kitâbü'l-İhlâs ve'n-Niyyet* ismini vermiştir. Buradaki niyetten kastedilen mâna, Resûlullah'ın (s.a.v) sözlerinde sık sık tekrar edilen ve bazan niyet, bazan irade ve buna yakın lafızlarla ifade edilen niyettir. Bu mâna Kur'ân-ı Kerîm'de de niyet kelimesi zikredilmeden, ona yakın lafızlarla pek çok yerde geçer.

Niyet ile İrade Arasındaki Fark

Niyetin, fakihlerin belirttiği birinci mânaya mahsus olduğunu zannedenler, niyet ile irade, kasıt ve bunlara benzer kelimeler arasında fark olduğunu belirtirler. Bunlar şöyle derler: Niyet, niyeti yapan kişinin fiiline mahsustur, irade (isteme, dileme) ise fiile mahsus değildir. Meselâ insan Allah Teâlâ'dan kendisini bağışlamasını diler (irade eder), bağışlanması için niyet etmez. Biz ise Resûlullah'ın (s.a.v) hadisleri ile selef-i sâlihinin sözlerinde geçen niyet kelimesi ile daha çok ikinci mânanın kastedildiğini belirmiştik. Bu durumda niyet irade anlamına gelmektedir. Bu sebeple niyet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de irade kelimesi ile ifade edilir. Şu âyet-i kerimeler buna örnektir:

"Aranızda dünyayı isteyeniniz de vardı, âhireti isteyeniniz de vardı."[22]

"Siz geçici dünya malını istiyorsunuz, halbuki Allah** (sizin için) **âhireti istiyor."[23]

"Kim âhiret kazancını istiyorsa, onun kazancını artırırız. Kim de dünya kârını istiyorsa ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun âhirette bir nasibi olmaz."[24]

"Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız. Kim de âhireti diler ve bir mümin olarak ona yaraşır bir çaba ile çalışırsa, işte bunların çalışmaları makbuldür."[25]

"Kim,** (yalnız) **dünya hayatını ve süsünü isterse, işlerinin karşılığını orada onlara tam olarak veririz ve orada onlar hiçbir zarara uğratılmazlar. İşte onlar, âhirette kendileri için ateşten

---

22 Âl-i İmrân 3/152.

23 Enfâl 8/67.

24 Şûrâ 42/20.

25 İsrâ 17/18-19.

başka hiçbir şeyleri olmayan kimselerdir;** (dünyada) **yaptıkları da boşa gitmiştir; yapmakta oldukları şeyler** (zaten) **bâtıldır."[26]

"Rablerinin rızâsını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!"[27]

"Sabah akşam Rablerine, O'nun rızâsını dileyerek dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme."[28]

"O halde sen, akrabaya, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver. Allah'ın rızâsını isteyenler için bu, en iyisidir. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir. İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızâsını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekât veren o kimseler, evet onlar** (sevaplarını ve mallarını) **kat kat artıranlardır."[29]

Bazan da bu mâna Kur'ân-ı Kerîm'de "ibtiğâ" (istemek, arzulamak) kelimesiyle ifade edilir. Şu âyet-i kerimeler buna örnektir:

"O ancak yüce Rabbinin rızâsını istediği için verir."[30]

"Allah'ın rızâsını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir."[31]

"Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen** (in fısıldaşması) **müstesna. Kim Allah'ın rızâsını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."[32]

---

[26] Hûd 11/15-16.

[27] En'âm 6/52.

[28] Kehf 18/28.

[29] Rûm 30/38-39.

[30] Leyl 92/20.

[31] Bakara 2/265.

[32] Nisâ 4/114.

Son âyet-i kerime, insanların birbirleriyle fısıldaşarak konuşmalarında hayır bulunmadığını, ancak iyiliği emretmenin bunun dışında kaldığını belirtmektedir. İyiliği emretmek gibi geniş kapsamlı kavramı da, bütün insanlar için var olan genel faydası sebebiyle bu kavramın kapsamında bulunan sadaka ve insanlar arasını ıslah etmek gibi iki hususa tahsis etmiştir.

Öyleyse, bu şekildeki fısıldaşmalar âyet-i kerimenin delâlet ettiği gibi hayırdır. Fakat bunun sevabını verecek olan Allah Teâlâ'dır. Sevap alabilecek olanlar ise bunları sırf Allah'ın rızâsını kazanmak arzusuyla yapanlardır.

İyiliği emretmek sadaka, insanların arasını ıslah edip düzeltmek ise hayır olarak değerlendirilmiştir. Bunu yapan kişi Allah Teâlâ'nın rızâsını kazanmak kastıyla yapmasa bile bunlar hayırdır. Çünkü iyiliği emretmek veya insanların arasını düzeltmek fiillerinin faydalı sonucu sadece yapan kişi ile sınırlı kalmamakta, başkalarına da etki etmektedir. O kişinin iyiliği emretmesi sonucunda insanlar için bir fayda ve hayır hâsıl olmaktadır. Bunu yapan kişi eğer Allah'ın rızâsını kazanmak kastıyla yapmış ise, bu aynı zamanda kendisi için de hayırdır ve karşılığında sevap kazanır. Şayet Allah'ın rızâsını elde etmek amacıyla yapmadıysa kendisi için bir hayır olmaz ve yaptığından dolayı da sevap kazanamaz.

Niyetin Önemi

Hadis-i şeriflerde ve selef-i sâlihinin sözlerinde niyetin bu mânada ifadeleri gerçekten de pek çoktur. Bunların bir kısmını burada zikretmek istiyoruz.

İmam Ahmed ve Nesâî'nin Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) rivayet ettiğini göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

51- مَنْ غَزَا فِي سَبِيلِ اللهِ وَلَمْ يَنْوِ إِلاَّ عِقَالاً فَلَهُ مَانَوَى.

"Kim Allah yolunda savaşa çıkar ve sadece deve bağı kazanmaya (ganimet elde etmeye) niyet ederse, onun için sadece niyetinin karşılığı vardır."[33]

İmam Ahmed'in İbn Mesud'dan (r.a) rivayet ettiği hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

52- إِنَّ أَكْثَرَ شُهَدَاءِ أُمَّتِي أَصْحَابُ الْفُرُشِ وَرُبَّ قَتِيلٍ بَيْنَ صَفَّيْنِ اللهُ أَعْلَمُ بِنِيَّتِهِ.

"Ümmetimin şehidlerinin çoğu yatakta ölenlerdir. Karşılıklı iki cephe arasında öldürülen niceleri vardır ki Allah onların niyetlerini (kendi rızâsı olmadığını) çok iyi bilir."[34]

İbn Mâce'nin Câbir'den (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: *"İnsanlar niyetleri üzere haşrolunur."*[35]

Ebû Hüreyre'den (r.a) tahrîc ettiği hadiste ise Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

53- إِنَّمَا يُبْعَثُ النَّاسُ عَلَى نِيَّاتِهِمْ.

"Muhakkak ki insanlar niyetleri üzere diriltilirler."[36]

İbn Ebü'd-Dünyâ'nın Hz. Ömer'den (r.a) tahrîc ettiği hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: *"Savaşta öldürülenler niyetlerine göre diriltilirler."*[37]

---

[33] Nesâî, Cihâd 23 (6/24); Ahmed, *el-Müsned*, 5/315, 320; Dârimî, *es-Sünen*, 2/208; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4638.

[34] Ahmed, *el-Müsned*, 1/397.

[35] İbn Mâce, Zühd, 26 (nr. 4230).

[36] İbn Mâce, Zühd, 26 (nr. 4229); Ahmed, *el-Müsned*, 2/392; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 17.

[37] İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 1/307; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/130; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 6247; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr.18316; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr.

Sahîh-i Müslim'de Ümmü Seleme'den (r.a) rivayet edilen hadis şöyledir: "Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

'Kâbe'ye karşı bir ordu saldırı tertipleyecek. Yerin bir çölüne geldikleri vakit (saldırıyı düzenleyen ordu) tamamıyla yere batırılacak.' Ben söze girip,

'Ey Allah'ın Resûlü, onların içerisinde (çarşı-pazar ehli olanlar), onlardan olmadığı halde zorla katılanlar da var. Nasıl olur da hepsi birden yere batırılıp cezalandırılır?' dedim.

'Hepsi birlikte yerin dibine batırılır. Ancak, kıyamet gününde her biri niyetlerine göre diriltilir' buyurdular."[38]

Yine Müslim'in *Sahîh*'inde Hz. Âişe'den (r.a) bu mânada şu hadis rivayet edilir: *"Hepsi de aynı yerde aynı sebeple helâk olurlar fakat farklı şekillerde kabirlerinden çıkarlar; Allah Teâlâ onları niyetlerine göre diriltir."*[39]

İmam Ahmed ve İbn Mâce, Zeyd b. Sâbit'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadisini tahrîc ederler:

54- مَنْ كَانَتْ الدُّنْيَا هَمَّهُ فَرَّقَ اللهُ شَمْلَهُ -وَفِي لَفْظٍ أَمْرَهُ- وَجَعَلَ فَقْرَهُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَلَمْ يَأْتِهِ مِنَ الدُّنْيَا إِلاَّ مَا كُتِبَ لَهُ، وَمَنْ كَانَتِ الآخِرَةُ نِيَّتَهُ جَمَعَ اللهُ لَهُ أَمْرَهُ وَجَعَلَ غِنَاهُ فِي قَلْبِهِ وَأَتَتْهُ الدُّنْيَا وَهِيَ رَاغِمَةٌ.

"Kimin tasası dünyadan ibaret olursa, Cenâb-ı Hak onun işlerini bozar ve alnına da fakirlik yazısını yazar. O kişi, takdir edilen miktardan fazla bir dünyalığa nâil olamaz. Kimin de tasası âhireti kazanmaktan ibaret olursa, Cenâb-ı Hak o kişinin işlerini toparlayıp düzene

---

2608; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 3/368-369. İbn Ebü'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-İhlâs ve'n-Niyyet* isimli eserinde rivayet etmiştir.

[38] Müslim, Fiten 4 (nr. 2882); Ahmed, *el-Müsned*, 6/290; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6756; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, nr. 37219; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/475 (nr. 8321).

[39] Müslim, Fiten 8 (nr. 2884); Buhârî, nr. 2118; Ahmed, *el-Müsned*, 6/105, 259; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6755.

koyar. Onun kalbine zenginlik verir. İsteksiz de olsa dünyalıklar onun peşinden gelir."

Yukarıdaki lafızlar İbn Mâce'ye aittir. İmam Ahmed'in lafzı ise, *"Kimin tasası âhiret olur... kimin de niyeti âhiret olursa..."*[40] şeklindedir. Hadisi İbn Ebü'd-Dünya tahrîc etmiştir. Onun lafzı şöyledir: *"Kimin niyeti dünya olursa... kimin de niyeti âhiret olursa..."* şeklindedir.

Sahîhayn'de Sa'd b. Ebû Vakkas'tan (r.a) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Sen azîz ve celîl olan Allah'ın rızâsını isteyerek her ne harcarsan, -hatta bu, hanımının ağzına koyduğun bir lokma bile olsa- mutlaka onun sebebiyle mükâfatlandırılacaksın."[41]

Selefin Niyet Hakkındaki Sözleri

İbn Ebü'd-Dünyâ *münkatı'* bir isnadla Hz. Ömer'in (r.a) şöyle dediğini rivayet eder: "Niyeti olmayanın ameli yoktur, niyetinde Allah'ın rızâsını gözetmeyenin de ecri yoktur. Yani yaptığı ameli sevabını sadece Allah Teâlâ'dan beklemeyenlere ameline karşılık bir sevap yoktur."

Zayıf bir isnadla İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Amelsiz söz fayda vermez; niyetsiz söz ve amel fayda vermez; söz, amel ve niyet de ancak sünnete muvafık olursa fayda verir."

Yahya b. Ebû Kesîr şöyle der: "Niyeti ve nasıl olması gerektiğini öğretiniz; zira sonuç bakımından niyet amelden daha etkilidir."[42]

Zübeyd el-Yâmî şöyle der: "Muhakkak ki ben her konuda niyet (Allah rızâsı) taşımayı sever ve isterim, hatta yeme-içmede bile." Yine

---

40 Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 30 (nr. 2465); İbn Mâce, Zühd, 2 (nr. 4105); Ahmed, *el-Müsned*, 5/183; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 4891, 4925; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 680; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4633, 4634.

41 Buhârî, nr. 56, 1295, 2742, 3946, 4409, 6733; Müslim, Vasiyet 5 (nr. 1628); Tirmizî, Vasâyâ 31 (nr. 2116); Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/763; Ahmed, *el-Müsned*, 1/179; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4249, 6026.

42 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/70.

şöyle der: "Yaptığın her işte hayır elde etmeye niyet et; çöpleri süpürürken bile!"

Davud-i Tâî şöyle der: "Bütün hayırların, niyeti güzelleştirmekte toplanmış olduğunu gördüm; niyetini icra edemesen de niyetini güzelleştirmen sana hayır olarak yeter."

Süfyân-ı Sevrî şöyle der: "Niyetimi ıslah etmek kadar bana zor gelen bir şey olmadı; çünkü niyet durmaksızın sürekli değişip durur."[43]

Yusuf b. Esbât şöyle der: "Âbidler için bozuk niyetleri terkederek niyette ihlâs sahibi olabilmek hiç durmadan ibadet etmekten daha zordur."

Mutarrif b. Abdullah şöyle der: "Kalbin düzelmesi amelin düzelmesi ile, amelin düzelmesi ise niyetin düzelmesi ile mümkündür."

Seleften bir zat şöyle der: "Her kim amelinin mükemmel olmasından bahtiyarlık duyarsa, niyetini güzelleştirsin. Zira azîz ve celîl olan Allah, kulun niyeti güzel olunca, yaptığı iş çiğnediği bir lokma bile olsa ona sevap verir."

Abdullah b. Mübârek şöyle der: "Nice küçük işler vardır niyet onları yüceltir, nice büyük işler vardır niyet onları küçültür."

İbn Aclân şöyle der: "Amel ancak şu üç şey ile düzelir ve uygun hale gelir: Allah için takvâ, güzel niyet, isabet (doğru olarak icra)."

Fudayl b. İyâz şöyle der: "Azîz ve celîl olan Allah senden niyet ve irade istiyor."

Yusuf b. Esbât şöyle der: "Azîz ve celîl olan Allah'ı her şeye tercih etmek, O'nun yolunda savaşmaktan daha faziletlidir."

Yukarıya aldığımız bütün bu sözleri İbn Ebü'd-Dünyâ *Kitâbü'l-İhlâs ve'n-Niyyet* isimli eserinde nakletmiştir.

Yine orada *münkatı'* bir isnadla yapılan rivayette Ömer (r.a) şöyle der: "Amellerin en faziletlisi, azîz ve celîl olan Allah'ın farz kıl-

---

43 Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/5, 62.

dıklarını eda etmek, Allah'ın haram kıldıklarından sakınmak ve sadece Allah'ın katından mükâfat bekleyerek niyeti güzelleştirmektir."

Bu açıklamalardan sonra İmam Ahmed'in (rh.a) şu sözü daha iyi anlaşılmış olur: "İslâm'ın temeli şu üç hadistir: *'Ameller niyetlere göredir...'* hadisi; *'Kim dinimizde olmayan bir şey çıkarırsa o mutlaka reddedilir...'* hadisi ve *'Helâller açık haramlar da açıktır...'* hadisi. Zira din, temelde emredilen şeylerin yapılmasına, yasaklanan şeylerin terkedilmesine ve şüpheli şeylerden de uzak durmaya dayanır. Saydığımız bu esaslar ise Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) rivayet ettiği, *'Helâller açıktır, haramlar açıktır...'* hadisinde yer almaktadır."

Dinde Önemli İki Esas

Dinin bu temeli ise ancak şu iki esas ile tamamlanmış olabilir:

Birincisi. Yapılan işin zâhirinin (dış görünüşünün) sünnete uygun olması ile. Bu esası da Hz. Âişe'nin (r.a) rivayet ettiği, *"Kim dinimizde olmayan bir şey ortaya çıkarırsa, o mutlaka reddedilir"* hadisinde yer alır.

İkincisi. Yapılan işin bâtını (iç yüzü) itibariyle sadece azîz ve celîl olan Allah'ın rızâsının gözetilerek yapılmış olması gerekir ki, Ömer'in (r.a), *"Ameller niyetlere göredir..."* hadisi de bu hususa delâlet eder.

Fudayl, ***"O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır"***[44] âyeti hakkında şöyle der: Kimin ihlâsla ve doğru amel işlediğini sınamak için demektir. Çünkü, bir amel ihlâsla yapılır fakat doğru yapılmazsa kabul edilmez. Doğru yapılır, ama ihlâsla yapılmazsa yine kabul edilmez. Ancak ihlâsla ve doğru olarak yapılırsa kabul edilir. İhlâsla olması, sırf azîz ve celîl olan Allah'ın rızâsını gözetmekle, doğru olması ise sünnet üzere yapılması ile mümkün olur.

---

44 Mülk 67/2.

Fudayl'in (rh.a) ifade ettiği bu hakikate şu âyet-i kerime de delâlet eder: ***"Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, sâlih amel yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."***[45]

Âriflerden biri şöyle der: "Sizlere karşı üstünlük sağlayanlar namaz ve oruçla değil niyetlerindeki güzellikleriyle üstünlük sağladılar."

Hicretten Maksat

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Kimin hicreti Allah'a ve Resûlü'ne ise, gerçekten hicreti Allah'a ve Resûlü'nün rızâsına uygun yapılmıştır"** sözüne gelince:

Resûl-i Ekrem (s.a.v), amellerin niyetlere göre olduğunu, bir iş yapan kişinin payına düşen hayır veya şerrin niyetinin karşılığı olduğunu beyan buyurdu. Bu çok kapsamlı iki kelime genel bir kaide olup, hiçbir şey bu kaidenin kapsamı dışında kalmaz. Resûlullah (s.a.v) bu genel kuraldan sonra, görünüşü itibariyle aynı fakat geçerli veya geçersiz oluşu niyete göre değişebilen amellerden bir misal verdi. Sanki buyurdu ki yaptığınız diğer işleri de bu misale göre değerlendirin!

Hicretin aslı; şirk yurdunu terketmek, oradan İslâm diyarına geçmektir. Muhacirlerin Mekke'nin fethinden önce Medine-i Münevvere'ye hicret etmeleri buna örnek gösterilebilir. Daha önce de, şahâbeden bazıları Necâşi'nin ülkesi olan Habeşistan'a hicret etmişlerdi.

İşte Resûlullah (s.a.v), yapılan bu hicretin, kişinin niyet ve maksadına göre değişiklik arzedeceğini bildirdi. Buna göre, kim İslâm yurduna Allah'a ve Resûlü'ne olan sevgisi, dinini öğrenme arzusu ve şirk diyarında açığa vuramadığı dinini açıkça ortaya koymak için hicret etmişse işte o kişi gerçekten Allah'a ve Resûlü'ne hicret etmiştir. Şeref ve övünç olarak bu ona yeter. Allah ve Resûlü'nün rızâsını kazanmak niyetiyle yaptığı hicretten niyetinin karşılığını elde etmiş olur.

Bu sebeple hadiste geçen şartın cevabı gelirken, şartta zikredilen lafızların tekrar edilmesi gerekti. Çünkü hicreti ile elde etmeye niyetlendiği şey dünya ve âhirette istenebilecek en son gayedir.

---

[45] Kehf 18/110.

Kim de, şirk diyarından İslâm diyarına elde edeceği bir dünyalık veya İslâm diyarında evleneceği bir kadın için hicret ederse, onun hicreti de bunlardan hangisi için hicret etmişse onadır. Dünyalık elde etmek isteyen kişi tüccar, evlenmek isteyen kişi dünürcüdür; ikisi de asla muhacir olamaz!

"Hicreti hicret ettiği şeyedir" lafzı ile ifade edilip isimlerinin söylenmemesi, o kişinin hicretiyle elde etmek istediği şeyi tahkir etmek ve değersizliğini göstermek içindir. Aynı zamanda Allah ve Resûlü için hicret bir çeşittir (bir niyetle yapılır), bunun değişik şekilleri yoktur. Bu sebeple cevap cümlesinde, şart cümlesindeki lafızlar aynen tekrar edilmiştir.

Dünya işleri için yapılan hicreti ise sayı ile sınırlamak mümkün değildir. İnsan bazan mubah bir şey için hicret eder, bazan haram bir şey için hicret edebilir. Bu sebeple dünyalık gayelerle yapılan hicretlerin sayısı belirlenemez. Bundan dolayı, *"Hicreti hicret ettiği şeyedir"* buyrulmuştur. Yani hicret ettiği şey veya sebep ne olursa olsun buna dahildir.

İbn Abbas (r.a), ***"Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin"***[46] âyeti hakkında şöyle der:

"Müslüman hanımlar hicret ederek Resûlullah'a (s.a.v) geldiklerinde onlara şöyle yemin ettirirdi:

- Allah adına yemin ederim, kocamdan nefret ettiğim için hicret etmedim!

- Allah adına yemin ederim, bir yer daha fazla hoşuma gittiği için hicret etmedim!

- Allah adına yemin ederim, bir dünyalık arzusuyla hicret etmedim!

- Allah adına yemin ederim, sadece Allah ve Resûlü'ne olan sevgim sebebiyle hicret ettim!"

---

[46] Mümtehine 60/10.

Bunu İbn Ebû Hâtim, İbn Cerîr ve Bezzâr *Müsned*'inde tahrîc etmiş, Tirmizî de bazı nüshalarında muhtasar olarak rivayet etmiştir.[47]

Vekî', kitabında A'meş'ten o da Ebû Vâil Şakîk b. Seleme'den şöyle dediğini rivayet eder:

"Küçük kabilelere mensup biri Ümmü Kays isimli bir hanıma evlenme teklif etti. Kadın, hicret etmedikçe o kişi ile evlenmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine o zat hicret etti ve o hanım da kendisiyle evlendi. Biz o kişiye 'Ümmü Kays Muhaciri' ismini vermiştik." Abdullah b. Mesud der ki: "Kim bir şey elde etmek arzusuyla hicret ederse, hicreti karşılığında onu elde eder."[48]

Bu ifadelerden, yukarıdaki olayın Resûlullah (s.a.v) zamanında gerçekleşmediği, İbn Mesud devrinde yaşandığı anlaşılıyor. Fakat Süfyân-ı Sevrî A'meş'ten, o Ebû Vâil'den, o da İbn Mesud'dan şöyle dediğini nakleder:

"Bizim aramızda bir adam vardı. Ümmü Kays isimli bir kadına evlenme teklif etti. Bu teklif karşısında kadın, hicret etmedikçe onunla evlenmeyeceğini söyledi. Adam hicret etti ve o kadın ile evlendi. Biz o kişiye Ümmü Kays Muhaciri ismini takmıştık." İbn Mesud sonra şunu ilâve eder: "Kim bir maksat için hicret ederse, elde edeceği odur."[49]

Ancak, Ümmü Kays ile evlenmek için hicret eden kişinin hikâyesi, Resûlullah'ın (s.a.v), *"Kim bir dünyalık veya evlenmek istediği bir kadın için hicret ederse..."* hadisinin sebeb-i vürûdu (söyleniş sebebi) olduğu yaygın bir kanaattir. Sonraki devirlerde gelen âlimlerin eserlerinde bu kanaat açıkça görülür. Biz ise, bu kanaati doğrulayacak sağlam bir rivayete rastlayamadık. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.[50]

---

47 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 28/67; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2272; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11412; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/137. Süyûtî bu hadisi İbn Ebû Usâme, Bezzâr, İbn Cerîr, İbnü'l-Münzir, İbn Ebû Hâtim, İbn Merdûye'ye nisbet eder ve senedinin de hasen olduğunu söyler.

48 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8540; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 2580. Ayrıca Saîd b. Mansûr *Sünen*'inde rivayet eder.

49 Irâkî, *Tarhu't-Tesrîb*, 2/25.

50 İbn Hacer şöyle der: "Fakat burada, hadisin o sebeple söylenmiş olduğuna dair bir emare yoktur. Hadisin bize ulaşan değişik tariklerinde de bunu açık bir şe-

Bu mânada cihad, hac ve diğer bütün ameller de tıpkı hicret gibidir. Yapılan o amellerin de geçerli veya geçersiz oluşları, o işi yapmaya etken olan niyete göre değişir.

"Resûlullah'a (s.a.v) insanlara gösteriş yapmak, cesaret ve asabiyetini sergilemek vb. maksat ve niyetlerle cihad eden insanlar hakkında,

'Bunlardan hangisi Allah yolunda yapılan cihaddır?' diye soruldu. Buyurdu ki:

Kim Allah'ın adını yüceltmek için savaşıyorsa o Allah yolundadır."

Bu ifadeyle, her türlü dünyevî maksatların Allah'ın rızâsı dışına çıktığı anlaşılmış oluyor.

Sahîhayn'de (Buhârî ve Müslim) Ebû Musa el-Eş'arî'den (r.a) rivayet edildiğine göre, "Bir bedevî Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü! Biri ganimet için savaşıyor, biri ün kazanmak için savaşıyor, kahramanlık göstermek için savaşıyor! Bunlardan hangisi Allah yolundadır?' Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Kim Allah'ın ismini yüceltmek için savaşıyorsa o kişi Allah yolundadır."

Müslim'in rivayetinde şu lafızlar vardır:

"Resûlullah'a (s.a.v) cesaretini göstermek için savaşan, hamiyet[51] duygusuyla savaşan ve gösteriş için savaşan kişilerden hangisinin Allah yolunda olduğu soruldu." Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) yukarıdaki hadiste geçen sözleri söyledi.

Müslim'in diğer bir rivayeti de şöyledir:

---

kilde gerektirecek bir hususun bulunduğunu düşünmüyorum" (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/10).

51 Hamiyet, "insanda bulunan din, millet, vatan soy ve aileyi koruma gayreti"ne denilmektedir. Ancak burada kastedilen haklılık söz konusu olmadan sadece aynı soy ya da aileden olması sebebiyle yapılan savaş ve savunma kastedilmektedir.

"Resûlullah'a, (bir kavme veya topluluğa duyduğu) öfke sebebiyle, hamiyet duygusuyla savaşan kişinin durumu soruldu. Efendimiz başını kaldırdı -başını, sadece o kişi ayakta olduğu için kaldırırdı- ve buyurdular ki:

Kim Allah'ın ismini yüceltmek için savaşıyorsa o kişi Allah yolundadır."[52]

Nesâî, Ebû Ümâme'den (r.a) rivayet eder:

55- جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: أَرَأَيْتَ رَجُلاً غَزَا يَلْتَمِسُ الأَجْرَ وَالذِّكْرَ مَا لَهُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لاَشَيْءَ لَهُ ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ اللهَ لاَ يَقْبَلُ مِنَ الْعَمَلِ إِلاَّ مَا كَانَ خَالِصًا وَابْتُغِيَ بِهِ وَجْهُهُ.

"Bir adam Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve,

'Sevap ve şöhret kazanmak için savaşan kişi hakkında ne buyurursunuz, bu kişinin eline geçecek olan nedir?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

'Onun eline geçecek olan hiçbir şeydir.' Sonra şöyle devam ettiler:

Allah Teâlâ ancak ihlâsla yapılan bir ameli, sadece kendi rızâsı gözetilerek yapılan işleri kabul buyurur."[53]

Ebû Davud,[54] Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder:

56- يَا رَسُولَ اللَّهِ، رَجُلٌ يُرِيدُ الْجِهَادَ وَهُوَ يُرِيدُ عَرَضًا مِنْ عَرَضِ الدُّنْيَا؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: لاَ أَجْرَ لَهُ، فَأَعَادَ عَلَيْهِ ثَلاَثًا وَالنَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ: لاَ أَجْرَ لَهُ.

---

52 Buhârî, nr. 123, 2810, 3126, 7458; Müslim, İmâre 149, 150, 151 (nr 1904); Ebû Davud, Cihâd 26 (nr. 2517); Tirmizî, Fezâilü'l-cihâd (nr. 1646); Nesâî, Cihâd 21 (6/23); İbn Mâce, Cihâd 13 (nr. 2783).

53 Nesâî, Cihâd 24 (6/25); Taberânî, *el-Kebîr*, 7628; Irâkî, *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ*, 4/384; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/472.

54 Ebû Davud, Cihâd 25 (nr. 2516); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/85.

"Adamın biri dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bir kişi dünyalık elde etmek maksadıyla cihada çıkıyor, bunun hakkında ne buyurursunuz?' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

'Onun için bir ecir yoktur.' Adam soruyu üç defa tekrarladı, Resûlullah (s.a.v) aynı cevabı verdi:

Onun için bir ecir yoktur."

İmam Ahmed ve Ebû Davud, Muâz b. Cebel'den (r.a) şöyle rivayet eder:

57- اَلْغَزْوُ غَزْوَانِ، فَأَمَّا مَنِ ابْتَغَى وَجْهَ اللهِ وَأَطَاعَ الْإِمَامَ وَأَنْفَقَ الْكَرِيمَةَ وَيَاسَرَ الشَّرِيكَ وَاجْتَنَبَ الْفَسَادَ فَإِنَّ نَوْمَهُ وَنَبَهَهُ أَجْرٌ كُلُّهُ. وَأَمَّا مَنْ غَزَا فَخْرًا وَرِيَاءً وَسُمْعَةً وَعَصَى الْإِمَامَ وَأَفْسَدَ فِي الْأَرْضِ فَإِنَّهُ لَمْ يَرْجِعْ بِالْكَفَافِ.

Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

"Savaş iki çeşittir: Kim katıldığı savaşta komutana (imama) uyar, kendine dikkat eder, arkadaşlarıyla yardımlaşır ve fesattan kaçınırsa, onun her hali uykusu da uyanıklığı da sevap olarak yazılır. Kim de övünmek, gösteriş yapmak, şöhret kazanmak için savaşa katılır, komutana isyan eder ve yeryüzünde fesat çıkarırsa, o kişi hayatını sürdürebilecek kadar azıkla bile dönemez (hiçbir sevap kazanamaz)."[55]

Ebû Davud[56], Abdullah b. Amr'dan (r.a) şöyle rivayet eder:

---

55 Ebû Davud, Cihâd 25 (nr. 2515); Nesâî, Cihâd 46 (6/49); Ahmed, *el-Müsned*, 5/234; Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/466-467; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/85. Hadisi Mâlik, Muâz'dan (r.a) *mevkuf* olarak rivayet eder ve isnadının sahih olduğunu bildirir.

56 Ebû Davud, Cihâd 26 (nr. 2519). Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/85-86, 112.

58- يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنِي عَنِ الْجِهَادِ وَالْغَزْوِ، فَقَالَ: إِنْ قَاتَلْتَ صَابِرًا مُحْتَسِبًا بَعَثَكَ اللهُ صَابِرًا مُحْتَسِبًا، وَإِنْ قَاتَلْتَ مُرَائِيًا مُكَاثِرًا بَعَثَكَ اللهُ مُرَائِيًا مُكَاثِرًا، عَلَى أَيِّ حَالٍ قَاتَلْتَ أَوْ قُتِلْتَ بَعَثَكَ اللهُ بِتِلْكَ الْحَالِ.

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana savaş ve cihadın ne olduğunu bildirir misiniz?' Buyurdular ki:

Eğer sabırlı olur ve Allah rızâsı için savaşırsan, Allah Teâlâ seni sabırlı ve rızâsına uygun olarak diriltir. Şayet gösteriş ve daha fazla mal elde etmek için savaşırsan, Allah Teâlâ da seni riyakâr ve mal peşinde koşan biri olarak diriltir. Yani sen hangi hal ve niyet üzere savaşır veya öldürülürsen, Allah Teâlâ da seni o hal üzere diriltir."

İlk Hesaba Çekilecek Üç Sınıf

Müslim[57] Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

59- إِنَّ أَوَّلَ النَّاسِ يُقْضَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَيْهِ رَجُلٌ اسْتُشْهِدَ فَأُتِيَ بِهِ، فَعَرَّفَهُ نِعَمَهُ فَعَرَفَهَا، قَالَ: فَمَا عَمِلْتَ فِيهَا؟ قَالَ: قَاتَلْتُ فِيكَ حَتَّى اسْتُشْهِدْتُ، قَالَ: كَذَبْتَ، وَلَكِنَّكَ قَاتَلْتَ لأَنْ يُقَالَ جَرِيءٌ، فَقَدْ قِيلَ، ثُمَّ أُمِرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَى وَجْهِهِ حَتَّى أُلْقِيَ فِي النَّارِ. وَرَجُلٌ تَعَلَّمَ الْعِلْمَ وَعَلَّمَهُ وَقَرَأَ الْقُرْآنَ، فَأُتِيَ بِهِ، فَعَرَّفَهُ نِعَمَهُ فَعَرَفَهَا، قَالَ: فَمَا عَمِلْتَ فِيهَا؟ قَالَ: تَعَلَّمْتُ الْعِلْمَ وَعَلَّمْتُهُ وَقَرَأْتُ الْقُرْآنَ فِيكَ. قَالَ كَذَبْتَ وَلَكِنَّكَ تَعَلَّمْتَ الْعِلْمَ لِيُقَالَ

---

57 Müslim, Fezâilü'l-cihâd 152 (nr. 1905); Nesâî, Cihâd 22 (6/23-24); Ahmed, *el-Müsned*, 2/322; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 407.

عَالِمٌ وَقَرَأْتَ الْقُرْآنَ لِيُقَالَ قَارِيءٌ، فَقَدْ قِيلَ، ثُمَّ أُمِرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَى وَجْهِهِ حَتَّى أُلْقِيَ فِي النَّارِ. وَرَجُلٌ وَسَّعَ اللهُ عَلَيْهِ وَأَعْطَاهُ مِنْ أَصْنَافِ الْمَالِ فَأُتِيَ بِهِ، فَعَرَّفَهُ نِعَمَهُ فَعَرَفَهَا، قَالَ: فَمَا عَمِلْتَ فِيهَا؟ قَالَ: مَا تَرَكْتُ مِنْ سَبِيلٍ تُحِبُّ أَنْ يُنْفَقَ فِيهَا إِلاَّ أَنْفَقْتُ فِيهَا لَكَ. قَالَ: كَذَبْتَ وَلَكِنَّكَ فَعَلْتَ لِيُقَالَ هُوَ جَوَادٌ فَقَدْ قِيلَ، ثُمَّ أُمِرَ بِهِ فَسُحِبَ عَلَى وَجْهِهِ حَتَّى أُلْقِيَ فِي النَّارِ.

"Kıyamet günü hesaba ilk çağrılacaklardan biri, Allah yolunda öldürülen kişidir. Allah yolunda öldürülen getirilir. Allah Teâlâ hazretleri, ona verdiği nimetleri hatırlatır, o da hatırlar ve itiraf eder. Sonra ona,

'Sana verdiğim bu nimetler karşılığında ne amelde bulundun?' diye sorar. Adam,

'Senin yolunda öldürülünceye kadar savaştım' der. Hak Teâlâ ona tekrar buyurur ki:

Yalan söylüyorsun! Bilakis sen, 'Falanca cesur adam!' denilmesini istedin ve bu da söylendi. Sonra Cenâb-ı Hak emir buyurur, huzurunda onu hesaba çekerler ve cehenneme atılır.

İlk olarak hesaba çekileceklerden biri de ilim öğrenip onu öğreten, Kur'ân-ı Kerîm'i iyice öğrenip okuyan kişidir. Bu kişi Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna getirilir. Allah Teâlâ hazretleri, ona verdiği nimetleri hatırlatır, o da hatırlar ve itiraf eder. Sonra ona,

'Sana verdiğim bu nimetler karşılığında ne amelde bulundun?' diye sorar. Adam,

'İlmi öğrendim, insanlara öğrettim ve senin rızân için Kur'ân-ı Kerîm'i okudum' der. Allah Teâlâ hazretleri,

Yalan söylüyorsun! Sen, insanlar sana, 'Âlim insandır' desinler diye ilim öğrendin ve, 'Çok güzel Kur'an okuyor' desinler diye Kur'ân-ı Kerîm'i okudun ve bu da söylendi buyurur. Sonra emir verir, huzurunda hesaba çekilir ve cehenneme atılır.

İlk hesaba çekilecek olanlardan biri de, Cenâb-ı Hakk'ın zenginlik verdiği, her çeşit maldan bolca ihsan ettiği kişidir. Cenâb-ı Hak bunun getirilmesini emir buyurur ve getirilir. Allah Teâlâ hazretleri, ona verdiği nimetleri hatırlatır, o da hatırlar ve itiraf eder. Sonra ona,

'Sana verdiğim bu nimetler karşılığında ne amelde bulundun?' diye sorar. Adam,

'Hiçbir iyiliği terketmedim, senin hoşlanacağın her yolda senin rızân için infakta bulundum' der. Allah Teâlâ hazretleri ona,

Yalan söylüyorsun! Bilakis sen, 'Falanca cömerttir!' desinler diye bunu yaptın ve bu da denildi buyurur. Sonra Hak Teâlâ emir verir, huzurunda hesaba çekilir ve cehenneme atılır."

Bu hadisle ilgili olarak gelen bir rivayet şöyledir: "Bu hadis-i şerif Hz. Muâviye'ye ulaşınca bayılıncaya kadar ağladı. Ayılınca dedi ki:

Allah ve O'nun Resûlü doğru söylemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, ***'Dünya hayatını ve onun ziynetini isteyenlere, orada işlediklerinin karşılığını tastamam veririz. Onlar orada bir eksikliğe de uğratılmazlar. İşte o kimseler için âhirette ateşten başka bir şey yoktur. Dünyada işledikleri şeyler de boşa gitmiştir. Zaten yapmakta oldukları da bâtıldır'***[58] buyurmaktadır."

Allah'ın Rızâsı Dışındaki Maksatlarla İlim Öğrenmek

Allah'ın rızâsı dışında başka maksatlarla ilim öğrenenler hakkında pek çok tehdit vardır. İmam Ahmed, Ebû Davud ve İbn Mâce'nin Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet ettikleri şu hadis bunlardan biridir. "Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

---

[58] Hûd 11/15-16.

60- مَنْ تَعَلَّمَ عِلْمًا مِمَّا يُبْتَغَي بِهِ وَجْهُهُ اللهِ لاَ يَتَعَلَّمُهُ إِلاَّ لِيُصِيبَ بِهِ عَرَضًا مِنَ الدُّنْيَا لَمْ يَجِدْ عَرَفَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Kim, Allah rızâsı için öğrenilmesi gereken bir ilmi, dünyalık elde etmek için öğrenirse, kıyamet gününde cennetin kokusunu dahi alamaz."[59]

Tirmizî, Kâ'b b. Mâlik'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

61- مَنْ طَلَبَ الْعِلْمَ لِيُمَارِيَ بِهِ السُّفَهَاءَ أَوْ يُجَارِيَ بِهِ الْعُلَمَاءَ أَوْ يَصْرِفَ بِهِ وُجُوهَ النَّاسِ إِلَيْهِ أَدْخَلَهُ اللهُ النَّارَ.

"Kim, sefihlerle tartışmak, âlimlere karşı üstünlük sağlamak veya insanların yanında itibar kazanmak için ilim öğrenirse Allah Teâlâ onu cehenneme atar."[60]

İbn Mâce, bu mânadaki diğer bir hadisi İbn Ömer, Huzeyfe ve Câbir'den (r.anhüm) rivayet eder. Hadisin lafzı Câbir'e (r.a) aittir. Nebî (s.a.v) buyurdu ki:

62- لاَ تَعَلَّمُوا الْعِلْمَ لِتُبَاهُوا بِهِ الْعُلَمَاءَ وَلاَ لِتُمَارُوا بِهِ السُّفَهَاءَ وَلاَ تَخَيَّرُوا بِهِ الْمَجَالِسَ فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَالنَّارَ النَّارَ.

"Âlimlere karşı övünmek, sefihlerle tartışmak ve bulunduğu meclisteki insanların teveccühünü kazanmak için ilim öğrenmeyiniz. Kim bu maksatla ilim öğrenirse yeri ateştir, ateş!"

---

59 Ebû Davud, İlim 12 (nr. 3664); İbn Mâce, Mukaddime 23 (nr. 252); Ahmed, *el-Müsned*, 2/338; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 78; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/85.

60 Tirmizî, İlim, 6 (nr. 2654); İbn Mâce, Mukaddime 23 (nr. 253, 254, 259); İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 141; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/85; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 1772; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 178; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 77; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/86.

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "İlmi şu üç şey için öğrenmeyiniz: **1.** Sefihlerle tartışmak, **2.** Âlimlere karşı mücadele etmek, **3.** İnsanların teveccühünü kazanmak için. Sözleriniz ve davranışlarınızla Allah'ın rızâsını isteyiniz. Zira Allah'ın rızâsı bâki, onun dışındaki her şey geçicidir."[61]

Bunun yanında, Allah'ın rızâsı dışında başka maksatlarla yapılan ameller için de genel mânada tehditler vârid olmuştur. İmam Ahmed'in, Übey b. Kâ'b'dan (r.a) rivayet ettiği şu hadis bunlardan biridir.

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

63- بَشِّرْ هَذِهِ الْأُمَّةَ بِالثَّنَاءِ بِالْعِزِّ وَالرِّفْعَةِ وَالدِّينِ وَالتَّمْكِينِ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ عَمِلَ مِنْهُمْ عَمَلَ الْآخِرَةِ لِلدُّنْيَا لَمْ يَكُنْ لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ.

"Ümmetime övgü, şeref ve dinlerinin yeryüzünde hâkimiyetini müjdeliyorum. Ümmetin fertlerinden her kim, âhiret (Allah rızâsı) için yapılması gereken bir ameli dünyalık için işlerse, onun âhirette hiçbir nasibi yoktur."[62]

Riya: Başkalarına Gösteriş Yapmak

Şunu belirtelim ki, Allah rızâsı dışında yapılan ameller çeşit çeşittir. Bu ameller bazan sırf riya (insanlara gösteriş) için yapılır. Yaptığı işten dünyevî bir maksat güder ve yaptığı o işi diğer insanların görmesinden başka bir arzusu yoktur. Allah Teâlâ hazretlerinin, münafıkların kıldığı namazların durumunu haber verdiği şu âyet buna bir örnektir:

"Onlar** (münafıklar) **namaza kalktıkları zaman tembel tembel ve insanlara gösteriş yapmak için kalkarlar. Onlar, Allah Teâlâ'yı çok az hatırlarına getirirler."[63]

---

61 İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 1/176.

62 Ahmed, *el-Müsned*, 5/134; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 405.

63 Nisâ 4/142.

Diğer bir âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yaparlar, hayra da mani olurlar."[64]

Aynı şekilde şu âyet-i kerime de kâfirleri riyakâr olarak vasıflandırır:

"Çalım satmak, insanlara gösteriş yapmak ve insanları Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkan kâfirler gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."[65]

Sadece insanlara gösteriş için yapılan bu tür riya, müslümanlardan farz olan namaz ve oruç gibi ibadetlerde sâdır olmaz. Fakat vâcip olan sadaka, hac vb. zâhirî ibadetlerde sâdır olabilir. Ya da faydası sadece yapan kişide kalmayan, başkalarına da sirayet edebilen amellerde olabilir. Böylesi amellerde ihlâs sahibi olmak çok değerli bir niteliktir. Bir mümin, riyakâr olarak amel işlese de mümin olduğunda şüphe yoktur. Fakat riyakârın ameli boşa gitmiş olur. Allah Teâlâ tarafından ayıplanmaya ve cezalandırılmaya müstahak olur.

Riyanın bir çeşidi de şudur: Kişi ameli Allah rızâsı için yapar, fakat sonradan ona riya karışır. Eğer riya amelin aslına bulaşmış ise, başlangıcından beri bulunuyorsa; âyet ve hadislerin belirttiklerine göre o amel bâtıl olur ve boşa gider.

Sahîh-i Müslim'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

64- يَقُولُ اللهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: أَنَا أَغْنَى الشُّرَكَاءِ عَنِ الشِّرْكِ مَنْ عَمِلَ عَمَلاً أَشْرَكَ مَعِي فِيهِ غَيْرِي تَرَكْتُهُ وَشِرْكَهُ.

"Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

64 Mâûn 107/4-7.

65 Enfâl 8/47.

Ortağa ihtiyaç duymayan yegâne zat benim. Kim bir amel işler, işe benden başkasını da ortak ederse; o ameli ortak koştuğu kişi ile baş başa bırakırım!"

İbn Mâce bu hadisi, *"Ben o amelden berîyim, o amel ortak koştuğu şey içindir"* lafzıyla rivayet eder.[66]

İmam Ahmed, Şeddâd b. Evs'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

65- مَنْ صَلَّى يُرَائِي فَقَدْ أَشْرَكَ وَمَنْ صَامَ يُرَائِي فَقَدْ أَشْرَكَ وَمَنْ تَصَدَّقَ يُرَائِي فَقَدْ أَشْرَكَ، فَإِنَّ اللهَ ﷻ يَقُولُ: أَنَا خَيْرُ قَسِيمٍ لِمَنْ أَشْرَكَ بِي شَيْئًا، فَإِنَّ جُدَّةَ عَمَلِهِ قَلِيلِهِ وَكَثِيرِهِ لِشَرِيكِهِ الَّذِي أَشْرَكَ بِهِ، أَنَا عَنْهُ غَنِيٌّ.

"Kim gösteriş olsun diye namaz kılarsa şirk koşmuş olur. Kim gösteriş için oruç tutarsa şirk koşmuş olur. Kim gösteriş için sadaka verirse şirk koşmuş olur. Cenâb-ı Hak buyurur ki: Beni bir şeye ortak eden kişi için ben, en hayırlı bölüştürücüyüm. Amelin bütünü, azı da çoğu da ortak koştuğu ortağa aittir. Ben böylesi bir ortaklıktan (paylaşımdan) müstağniyim."[67]

İmam Ahmed, Tirmizî ve İbn Mâce, Ebû Saîd b. Ebû Fudâle'den (r.a) -kendisi sahâbîdir- şöyle rivayet ederler: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

66- إِذَا جَمَعَ اللهُ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ نَادَى مُنَادٍ: مَنْ كَانَ أَشْرَكَ فِي عَمَلٍ عَمِلَهُ لِلَّهِ فَلْيَطْلُبْ ثَوَابَهُ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللهِ ﷻ فَإِنَّ اللهَ أَغْنَى الشُّرَكَاءِ عَنِ الشِّرْكِ.

---

66 Müslim, Zühd ve'r-rekâik, 46 (nr. 2985); İbn Mâce, Zühd 21 (nr. 4202); Ahmed, *el-Müsned*, 2/301, 435; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 395.

67 Ahmed, *el-Müsned*, 4/125-126; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 1120; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7139; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/329; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 3/110; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17651.

"Gerçekleşmesinde hiçbir kuşku bulunmayan günde Cenâb-ı Hak önceden geçmiş ve sonradan gelecek olan bütün insanları toplayınca bir nidacı şöyle nida eder:

Kim, azîz ve celîl olan Allah için işlediği bir amele başkasını ortak koşmuş ise, sevabını da azîz ve celîl olan Allah Teâlâ'dan başkasından talep etsin. Zira Cenâb-ı Hak, ortaklardan müstağni olan yegâne zattır."[68]

Bezzâr *Müsned*'inde[69] Dahhâk b. Kays'tan (r.a) şöyle rivayet eder: Nebî (s.a.v) buyurdu ki:

67- إِنَّ اللهَ ﷻ يَقُولُ: أَنَا خَيْرُ شَرِيكٍ فَمَنْ أَشْرَكَ مَعِي شَرِيكاً فَهُوَ لِشَرِيكِي. يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَخْلِصُوا أَعْمَالَكُمْ لِلَّهِ ﷻ فَإِنَّ اللهَ لاَ يَقْبَلُ مِنَ الأَعْمَالِ إِلاَّ مَا أُخْلِصَ لَهُ وَلاَ تَقُولُوا: هَذَا لِلَّهِ وَلِلرَّحِمِ، فَإِنَّهَا لِلرَّحِمِ وَلَيْسَ لِلَّهِ مِنْهَا شَيْءٌ، وَلاَ تَقُولُوا: هَذَا لِلَّهِ وَلِوُجُوهِكُمْ، فَإِنَّهَا لِوُجُوهِكُمْ، وَلَيْسَ لِلَّهِ فِيهَا شَيْءٌ.

"Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

Ben en hayırlı ortağım. Kim, benim için yaptığı bir işe başkasını ortak ederse (benim rızâmdan başka bir gaye taşırsa); yaptığı işin hepsi bana ortak koşulana aittir.

Ey insanlar, amellerinizi ihlâsla Allah için işleyiniz. Zira Cenâb-ı Hak, sadece ihlâsla kendi rızâsı için yapılan amelleri kabul eder. Sizler sakın ola ki, 'Bu Allah ve akrabalık hatırı içindir' demeyiniz. Böyle derseniz, o sadece akrabalık hatırı için olur ve Allah için bir şey kalmaz. Yine siz sakın ola, 'Bu Allah'ın rızâsı ve sizi memnun etmek

---

68 Tirmizî, Tefsir 19 (nr. 3154); İbn Mâce, Zühd 21 (nr. 4203); Ahmed, *el-Müsned*, 3/466; 4/215; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 404.

69 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3567; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17652; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/472. Süyûtî bunu, İbn Merdûye ve Beyhakî'ye nisbet etmiştir.

içindir' demeyiniz. Bu niyetle yaptığınız işler sadece sizleri memnun etmek için olur, onda Allah rızâsı için bir şey kalmaz."

Nesâî, *ceyyid* bir isnadla Ebû Ümâme el-Bâhilî'den (r.a) şöyle rivayet eder: Bir kişi Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve,

"Sevap ve şöhret kazanmak için savaşan kişi hakkında ne buyurursunuz, bu kişinin eline geçecek olan nedir?" diye sordu. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Onun eline geçecek olan hiçbir şeydir!" Sonra şöyle devam ettiler:

"Allah Teâlâ ancak ihlâsla yapılan bir ameli, sadece kendi rızâsı gözetilerek yapılan işleri kabul buyurur."[70]

Hâkim, İbn Abbas'tan (r.anhüma) şu hadisi nakleder:

68- يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنِّي أَقِفُ الْمَوْقِفَ أُرِيدُ بِهِ وَجْهَ اللّٰهِ وَأُرِيدُ أَنْ يُرَى مَوْطِنِي. فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ شَيْئًا حَتَّى نَزَلَتْ ﴿فَمَنْ كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ...﴾.

"Bir adam Resûlullah'a (s.a.v),

'Ey Allah'ın Resûlü! Ben yaptığım işte öyle bir niyet taşıyorum ki hem Allah'ın rızâsını kazanmak istiyorum hem de yaptığım işin başkaları tarafından görülerek takdir edilmesini istiyorum. Ne buyurursunuz?' diye sordu.

*Resûlullah (s.a.v), '**Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın**'[71] âyet-i kerimesi ininceye kadar bir şey söylemedi."*[72]

---

[70] Nesâî, Cihâd 24 (6/25); Taberânî, *el-Kebîr*, 7628; Irâkî, *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ*, 4/384; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/472.

[71] Kehf 18/110.

[72] Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/111; 4/329; İbnü'l-Mübârek, *el-Cihâd*, nr. 12; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 16/40; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/469.

Selef-i sâlihin, bir amele riya vb. bir şey karıştırılırsa bâtıl (geçersiz) olacağını söyler. Bu görüş sahipleri arasında Ubâde b. Sâmit, Ebü'd-Derdâ, Hasan-ı Basrî, Saîd b. Müseyyeb gibi selefin önemli şahsiyetleri bulunur.

Kasım b. Muhaymira'nin *mürsel* rivayetlerinden birinde Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

69- لاَ يَقْبَلُ اللهُ عَمَلاً فِيهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ رِيَاءٍ.

"Allah Teâlâ, içinde hardal tanesi ağırlığında riya bulunan bir ameli kabul etmez."[73]

Sonraki âlimlerden (müteahhirînden) bazıları bu hususta farklı görüş ortaya koyarlar. Fakat selefin bu konuda farklı bir görüşe sahip olduklarını bilmiyoruz.

Bir kimse cihad niyetine riya dışında başka bir şey karıştırırsa; meselâ hizmetine karşılık ücret almak, ganimet elde etmek veya ticaret kastı olursa, bu tür kasıtlar cihadın ecrini eksiltir, fakat o ameli tamamen geçersiz (bâtıl) hale getirmez. *Sahîh-i Müslim*'de, Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) rivayete göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

70- إِنَّ الْغُزَاةَ إِذَا غَنِمُوا غَنِيمَةً تَعَجَّلُوا ثُلُثَيْ أَجْرِهِمْ، فَإِنْ لَمْ يَغْنَمُوا شَيْئًا تَمَّ لَهُمْ أَجْرُهُمْ.

"Gaziler bir ganimet elde ettikleri zaman, ecirlerinin üçte birini peşin olarak almış olurlar. Bir ganimet elde edemezlerse ecirlerini âhirette tam olarak alırlar."[74]

Yukarıda naklettiğimiz hadis-i şeriflerde, yaptığı cihad ile dünyalık elde etmek isteyen kişiler için bir ecir olmadığı belirtilmişti. Bu mâ-

---

[73] Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/240. Ebû Nuaym bunu Yusuf b. Esbât'ın sözü olarak rivayet eder.

[74] Müslim, İmâre 153 (nr. 1906); Ebû Davud, Cihâd 13 (nr. 2497); Nesâî, Cihâd 15 (6/17-18); İbn Mâce, Cihâd, 13 (nr. 2785); Ahmed, *el-Müsned*, 2/169.

nadaki hadisler, cihadları ile sadece dünyalık elde etmek isteyenlere hamledilmiştir.

İmam Ahmed b. Hanbel der ki: Savaşa katılan tâcir, ücretle iş yapan, hayvan kiralayan kişilerin ecri, niyetlerindeki ihlâsları ile orantılıdır. Bu gibi kimseler, malıyla ve canıyla cihada katılan, cihadlarında dünyevî hiçbir gaye bulunmayan kimseler gibi olamazlar.

İmam Ahmed, cihad karşılığında ücret alanlar için ayrıca şöyle der: Sırf para almak için cihada katılmış değilse, almasında bir mahzur yoktur. Bu kişi dini için cihada katılmış olur, eğer bir şey verilirse onu da alabilir.

Abdullah b. Amr (r.anhümâ) da şöyle der: Sizler Allah yolunda savaşmak için bir araya gelir ve Cenâb-ı Hak da size bir rızık nasip ederse, bunu almakta bir sakınca yoktur. Fakat sizden herhangi biri para verildiğinde savaşa katılıyor ve para verilmeyince katılmayıp geri kalıyorsa, böylesi biri için katıldığı savaştan elde edebileceği hiçbir hayır yoktur.

Evzâî ise şöyle der: Eğer gazinin asıl niyeti Allah yolunda savaş ise (ücret almasında) bir sakınca görmüyorum.

Bir kimsenin gerek kendi adına ve gerekse başkası adina bedel olarak yaptığı hac karşılığında ücret alması hakkında şöyle denilir: Deve sürücüsü, ücretli ve tâcirin haccı hakkında Mücâhid'in şöyle dediği rivayet edilir: "Onların hacları tamamdır, ecirlerinden bir şey eksiltilmez." Bu hüküm, onların asıl maksatları hac olup kazanç sağlamak olmadığı takdirde geçerlidir.

Ancak yapılan işte asıl niyet Allah rızâsı olur da sonradan ona riya bulaşırsa; bu durumu hatırladığı anda riyayı başından savuşturduğu takdirde, âlimlerin ittifakıyla bu durum o amele herhangi bir zarar vermez. Ancak amele sonradan bulaşan o riya devam ettiği takdirde; acaba ameli bütünüyle boşa mı çıkarır, yoksa amele bir zarar vermeksizin kişinin ilk niyetine göre mükâfat kazanmasını mı sağlar?

Bu konuda selef âlimleri arasında ihtilâf bulunmaktadır. Bu ihtilâfın bulunduğunu İmam Ahmed ve İbn Cerîr et-Taberî belirtir ve ame-

lin tamamen geçersiz hale gelmeyeceği, amel sahibinin ilk niyetine göre karşılık alacağı görüşünü tercih ederler. Bu görüş Hasan-ı Basrî ve diğerlerinden rivayet edilmiştir.

Bu yukarıdaki görüşe, Ebû Davud'un *el-Merâsîl*'inde[75] Atâ el-Horasânî'den rivayet edilen şu hadis ile delil getirilmiştir:

"Bir adam Resûlullah'a (s.a.v) gelerek şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü! Selemeoğulları'nın hepsi savaşa katıldılar. Bunlar arasında dünyalık için savaşan, yardım etmek için savaşan ve sırf Allah rızâsını kazanmak için savaşanlar var. Bunların hangisi şehiddir?' Buyurdular ki:

Eğer asıl maksatları Allah'ın ismini yüceltmek ise hepsi de şehiddir."

İbn Cerîr, yukarıdaki ihtilâfın, başı ile sonu birbirine bağımlı olan namaz, oruç ve hac gibi ameller için geçerli olduğunu söyler. Fakat başı ile sonu birbirine bağımlı olmayan Kur'ân-ı Kerîm kıraati, zikir, malı infak etmek ve ilim neşretmek gibi amellerin; sonradan bulaşan riya ile sâlih hallerinin kesintiye uğrayacağını ve tekrar sâlih hale gelebilmesi için sâlih niyetin yenilenmesine muhtaç olduğunu belirtir.

Süleyman b. Davud el-Hâşimî'nin[76] şöyle dediği rivayet edilir: "Bazan güzel bir niyet ile bir hadisi nakletmeye başlarım. Hadisin bir kısmını naklettikten sonra niyetimde değişme olur; anlaşılıyor ki bir hadis bile (sâlih niyeti korumak için) birden fazla niyete muhtaçtır."

Atâ el-Horasânî'nin *mürsel* rivayetine geçtiği gibi, cihad için birden fazla niyet olabileceğine dair bir şey nakledilmemiştir. Cihadda, savaş saflarında bulunmak gerekir, o zamanda cihadı terketmek câiz olmaz. Bu haliyle tıpkı hacca benzer.

---

[75] Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 321.

[76] Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 9/31; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/412; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/625. Bu zat, Ebû Eyyûb Süleyman b. Davud b. Ali b. Abdullah b. Abbas el-Hâşimî'dir. Fakih, sika ve değerli bir zattır. *Tehzîb*'in ricalinden olup 219 (834) yılında vefat etmiştir.

Fakat bir kişi, Allah için ihlâsla bir amel işler. Sonra Cenâb-ı Hak, müminlerin kalbine o kişiyle ilgili olarak güzel bir hal ve muhabbet verir. İhlâsla amel eden kişi de Cenâb-ı Hakk'ın bu lutfu ve rahmetiyle sevinir, gönlü neşe ile dolarsa böylesi sevinç ve neşenin kişiye bir zararı olmaz.

Bu mânada Ebû Zer (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

71- أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَعْمَلُ الْعَمَلَ لِلّٰهِ مِنَ الْخَيْرِ يَحْمَدُهُ النَّاسُ عَلَيْهِ. فَقَالَ: تِلْكَ عَاجِلُ بُشْرَى الْمُؤْمِنِ.

"Resûlullah'a (s.a.v), hayırlı ameller işleyen ve bu sebeple insanların övgüsüne mazhar olan kişinin durumunu sordular. Buyurdu ki:

Bu durum, müminin (âhirette Allah'ın razı olduğuna dair) alacağı müjdenin erken habercisidir."[77]

Hadisi Müslim ve İbn Mâce rivayet etmiştir. İbn Mâce hadis hakkında şöyle der: "Bir kimse Allah rızâsı için amel işler, insanlar da bu halinden dolayı onu severler." İmam Ahmed, İshak b. Râhûye ve İbn Cerîr-et-Taberî de hadisi bu şekilde tefsir etmişlerdir.

Tirmizî ve İbn Mâce'nin Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet ettikleri şu hadis de bu mânaya işaret eder:

"Bir adam Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve şöyle sordu:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bir kişi bir amel işliyor ve (insanlar bilmesin diye) onu gizliyor. Sonra insanlar onu öğrenince kendisi de bundan hoşlanıyor (bu kişi hakkında ne buyurursunuz?)' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

O kişi için iki ecir vardır; biri gizleme ecri diğeri ise açığa çıkma ecri."[78]

[77] Müslim, Birr, 166 (nr. 2642); İbn Mâce, Zühd 25 (nr. 4225); Ahmed, *el-Müsned*, 5/156, 157, 168; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 366, 367.

İhlâs ve riya hakkında bu açıklamalarla yetinmek istiyoruz. Bunlar ehli için yeterlidir.

Özetleyecek olursak, bu konuda en güzel söz Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin şu sözüdür: "Nefse, ihlâstan daha ağır gelen bir şey yoktur, zira nefsin ihlâstan hiç nasibi yoktur."

Yusuf b. Hüseyin er-Râzî de şöyle der: "Dünyada ihlâstan daha değerli bir şey yoktur. Riyayı kalbimden söküp atmak için ne kadar uğraştıysam, o her seferinde başka bir renkte filizlendi."

İbn Uyeyne der ki: Mutarrrif b. Abdullah'ın dualarından biri şöyle idi:

"Allahım, sana tövbe edip sonra tekrar döndüğüm şeylerden istiğfar ederim. Senin için yapmaya söz verdiğim, sonra sana vefa göstermediğim şeylerden istiğfar ederim. Yine ben, senin rızânı kazanmak için yaptığımı iddia ettiğim, fakat kalbime senin bildiğin şeylerin (riyanın) bulaştığı amellerden de istiğfar ederim."

FAKİHLERE GÖRE NİYETİN ANLAMI

Fukahanın anladığı niyete gelince; bu mânadaki niyet, adetleri ibadetlerden ve yine bazı ibadetleri diğer bazılarından ayırmak anlamına gelir. İnsan yiyip içmeyi bazan perhiz için, bazan yemeğe kudreti olmadığından ve bazan da bütün arzularını Allah rızâsı için terketmek maksadıyla bırakır. Bu sebeple oruç tutan kişinin, yiyip içmeyi terk sebebini diğerler sebeplerden ayırması için niyet etmesi gerekir.

Namaz ve oruç gibi diğer bütün ibadetler de böyledir. Bunlar arasında farz olanlar ve nâfile olanlar vardır.

Farzlar da çeşit çeşittir. Meselâ farz namazlar bir günün gündüz ve gecesinde beş vakitte kılınır. Farz olan oruç ise, bazan ramazan orucu olur, bazan kefâret orucu ve bazan da nezir (adak) orucu olur. Bu farz olan oruçlar ancak niyetle birbirinden ayırt edilebilir. Sadaka-

---

[78] Tirmizî, Zühd 49 (nr. 2384); İbn Mâce, Zühd 25 (nr. 4226); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 375.

lar da böyledir; bazan nâfile ve bazan da farz olur. Farz olan sadakalar zekât ve kefâret olup ancak niyetle birbirinden ayrılabilir. Bütün bunlar Resûlullah'ın (s.a.v), *"Herkes için niyetinin karşılığı vardır..."* sözünün genel kapsamına girer.

Niyetle ilgili bazı konular üzerinde, âlimlerin herkesçe bilinen görüş farklılıkları bulunmaktadır. Âlimlerden bazılarına göre, kılınacak olan farz namazı niyette ismen belirtmek zorunlu değildir. Bunlara göre, kıldığı vakti o anda ismen belirtmeyip sadece vaktin farzına niyet etmesi kâfi gelir. Bu görüş İmam Ahmed'den rivayet edilmiştir. Bu görüşe dayanarak derler ki: Bir kimse bir günün gece veya gündüzüne ait bir namazı geçirmiş olsa ve bu namazın hangi vakte ait olduğunu unutsa; bu kişinin üç namaz kılması gerekir; iki rek'atlı (sabah namazı gibi), üç rek'atlı (akşam namazı gibi) ve bir de dört rek'atlı (öğle, ikindi, yatsı gibi) bir namaz.[79]

Aynı şekilde âlimlerden bir grup şu görüşü benimsemiştir: Ramazan ayında tutulan ramazan orucu da niyet edilirken ramazan orucu diye belirlemeye gerek yoktur. Ramazanı zikretmeden genel mânada oruca niyet etmek yeterlidir. Çünkü ramazan ayında zaten başka (kazâ, adak, nâfile) bir oruç tutmak mümkün değildir. Bu görüş de yine İmam Ahmed'den[80] rivayet edilmiştir.

Fukahadan bazıları ise, ramazan orucunun niyeti kendiliğinden belirlendiğinden bu orucun niyetinde ismen belirlemeye ihtiyaç yoktur. Ramazan orucu tıpkı emanet bir malı geri vermeye benzer. Evzâî'den, zekâtın durumunun da böyle olduğu nakledilir. Bazı fakihlere göre Evzâî bu sözü ile, tıpkı hacca niyette olduğu gibi genel olarak sadakaya niyet etmenin yeterli olacağını kastetmiştir. Aynı şekilde Ebû Hanîfe de şöyle der: (Zekât ile mükellef bir kimse) nisabın tamamını niyet etmeden tasadduk etse, zekât vecibesini eda etmiş olur.

---

79 Bu görüşü *Mübdi'* (1/358) adlı eser sahibi belirtir: Bir kimse beş vakit namazdan hangi vakte ait olduğunu bilmediği bir namazı geçirmiş olsa, farz niyetiyle beş vakti kılar. Yine onun belirttiğine göre; bu kişi farz niyetiyle sabah, akşam namazları gibi birer namaz ve bir de dört rek'atlı bir namaz kılar.

80 bk. *el-Mugnî*, 3/93.

Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet edilir:

72- أَنَّهُ سَمِعَ رَجُلاً يَقُولُ: لَبَّيْكَ عَنْ شُبْرُمَةَ. فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: مَنْ شُبْرُمَةُ؟ قَالَ: أَخٌ لِي أَوْ قَرِيبٌ لِي. قَالَ: أَحَجَجْتَ عَنْ نَفْسِكَ؟ قَالَ: لاَ، قَالَ: هَذِهِ عَنْ نَفْسِكَ ثُمَّ حُجَّ عَنْ شُبْرُمَةَ.

"Resûlullah (s.a.v), bir adamın, '*Şübrüme adına lebbeyk' dediğini işitir. Bunun üzerine,*

'Şübrüme de kim?' diye sorar. Adam,

'Benim kardeşim veya bir yakınım!' diye cevap verir. Peygamber Efendimiz,

'Sen kendi adına hac yaptın mı?' diye sorar.

'Hayır' cevabını alınca buyurur ki:

Öyleyse önce kendi adına hac yap, sonra Şübrüme adına yaparsın."[81]

Hadisin sıhhati üzerine söz söylenmişse de İbn Abbas (r.anhümâ) ve başkalarından rivayet edilen tarikleri sahihtir. İmam Şâfiî, İmam Ahmed'in meşhur olan görüşü budur ve diğer imamlar da bu görüşü benimsemişlerdir: Farz olan hac için, ister tatavvu' (nâfile) ister başka hacca niyet edilsin, mutlak olarak hacca niyet edilmekle sakıt olur (yerine gelir). Farz olan hacca niyet ederken ismen farz olan hacca niyet etmek şart değildir. Kendi hesabına hac etmediği halde başkası adına hacca niyet eden kişi, kendi adına farz olan haccı yapmış olur. Yine farz olan haccı eda etmemiş bu kişi adak hacca veya nâfile hacca niyet etse, o hac farz olan hacca dönüşür.

Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle yaptığı sabit olmuştur: "O, Vedâ haccında ihrama girip tavaf edip sa'y yaptıktan sonra, niyetlendikleri haccı feshederek umreye niyet etmelerini emir buyurdu. Ashâb-i kirâm ara-

81 Ebû Davud, Menâsik, 26 (nr. 1811); İbn Mâce, Menâsik, 9 (nr. 2903); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2440; Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/270; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 3039; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3988.

sında hacc-ı kırâna ve hacc-ı ifrâda niyetlenenler de vardı."[82] Halbuki onların Mescid-i Harâm'a vardıklarında hac için yaptıkları kudüm tavafı farz değildi. Fakat Resûlullah (s.a.v), yaptıkları farz olmayan o tavafı umre tavafı saymalarını emir buyurdu ki, umre tavafı farzdır.

İmam Ahmed, niyette hangi tavafa niyet edildiği belirtilmezse haccın geçersiz olduğuna hükmetmiş ve bu görüşe göre amel etmiştir. Bu konuda bir müşkil (sıkıntı) vardır. Zira hac ve umre için tavaf edilirken hangisine niyet edildiğinin belirlenmesi gerekir. İmam Ahmed'in bu görüşü İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ebû Hanîfe gibi fakihlerin çoğuna muhaliftir.

İmam Ahmed, ihramlı olarak yapılan ve ihramın değişmesi ile değişime uğrayan tavaf ile diğer tavafları farklı değerlendirir. Meselâ bir kimse niyet ettiği ihramı feshederek umre için ihrama niyet ederse, ihramının değişmesine bağlı olarak yapmış olduğu tavafın hükmü de değişir. Tıpkı, farz olan haccı eda etmemiş birinin ihramlı olarak tatavvu' (nâfile) niyetiyle yaptığı tavafın değişmesi gibi. Böyle bir kişinin ihramının, farz olan hac ihramına dönüşmesine bağlı olarak yaptığı tavaf da nâfile olmaktan çıkar ve farz olan hac tavafına dönüşür. Ancak, veda tavafı veya nâfile olarak yapılan ziyaret tavafları böyle değildir. Bunlar için yapılan niyet tavafın dönüşmesi için yeterli değildir. Zira bu tavaflar için niyet edilen ihramda farza niyet edilmediğinden ihramın değişmesine bağlı olarak tavaflar da dönüşmez. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Resûlullah (s.a.v) devrinde yaşanan şu olay da bu konuya girer:

73- أَنَّ رَجُلاً فِي عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ كَانَ قَدْ وَضَعَ صَدَقَتَهُ عِنْدَ رَجُلٍ فَجَاءَ وَلَدُ صَاحِبِ الصَّدَقَةِ فَأَخَذَهَا مِمَّنْ هِيَ عِنْدَهُ، فَعَلِمَ بِذَلِكَ أَبُوهُ، فَخَاصَمَهُ

[82] Buhârî, nr. 1564, 1568, 1651, 1785; Müslim, Hac 135-144, 198 (nr. 1213-1216, 1240); Ebû Davud, Hac 23, Menâsik 78 (nr. 1785-1789, 1987); Nesâî, Menâsik, 77, 82, 83 (5/180-181, 187-189); Ahmed, *el-Müsned*, 1/252.

İbn Abbas'tan (r.a) rivayet için bk. Buhârî, nr. 1564; Müslim, Hac 198 (nr. 1240); Ebû Davud, Menâsik 78 (nr. 1987); Nesâî, Menâsik 77, 108 (5/180-181, 201-202); Ahmed, *el-Müsned*, 1/252.

إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: مَا إِيَّاكَ أَرَدْتُ! فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ لِلْمُتَصَدِّقِ: لَكَ مَا نَوَيْتَ، وَقَالَ لِلآخِذِ: لَكَ مَا أَخَذْتَ.

"Asr-ı saâdet'te bir kişi sadakasını (zekâtını) bir kimsenin yanına bırakmıştı. Sonra zekâtı bırakan kişinin oğlu geldi ve babasının bıraktığı kişinin yanından o zekâtı aldı. Daha sonra babası durumu öğrendi. Mesele bir dava konusu olarak Resûlullah'a (s.a.v) geldi. Zekât sahibi kişi oğluna,

'Ben zekâtımı sana vermeye niyet etmemiştim' dedi. Resûlullah da (s.a.v) zekâtı verene,

'Sen niyetinin karşılığını kazandın.' Sonra zekâtı alan kişiye de,

'Sen de aldığın zekâtı hak ettin' buyurdu."[83] Bu hadisi Buhârî rivayet etmiştir.

İmam Ahmed, diğer Hanbelî imamlarının çoğunun muhalif görüşüne rağmen, niyetle ilgili bu hükmün sadece bu hadis-i şerifte belirtilen husus ile alâkalı olduğunu söyler. Zira bir kimsenin, zekâtını çocuğuna verememesinin sebebi kayırma ve iltimas korkusudur. Eğer zekât, kendisi farkına varmadan çocuğuna ulaşmış ise kayırma ihtimali de ortadan kalkmış olur. Bundan dolayı bir kimse, zekâtını fakir olduğunu düşündüğü birine verir de o kimse hakikatte zengin olursa, sahih olan görüşe göre zekât yükümlülüğünden kurtulmuş olur. Çünkü o kimse, zekâtını hak sahibi olduğuna inandığı birine vermiştir. Fakirlik hali ise gerçekte gizli bir haldir, bunun hakikatine herkes tam olarak vâkıf olamaz.

Temizlik Konusunda Niyet

Temizlik konusuna gelince; bu konuda niyetin şart olup olmadığı hususundaki ihtilâf meşhurdur. Bu ihtilâfın temeli; namaz için gerekli olan taharetin müstakil bir ibadet mi, yoksa pislikleri gidermek, setr-i

---

83 Buhârî, nr. 1422.

avret (örtülmesi gerekli olan yerleri örtmek) gibi namazın diğer şartlarından bir şart mı olduğu noktasına dayanır. Temizlik için şart koşmayanlar, onu namazın diğer şartları gibi kabul ederler. Niyeti şart koşanlar ise, temizliği müstakil bir ibadet olarak değerlendirirler. Temizlik, müstakil bir ibadet kabul edildiğinde ise, niyetsiz geçerli (sahih) olmaz. Bu görüş ulemanın cumhuruna ait olan görüştür.

Resûlullah'tan (s.a.v), abdestin günah ve hatalara kefâret olduğu, emredilen şekilde alındığı takdirde kişinin günahlarına kefâret olacağı yönünde nakledilen hadislerin çokluğu, bu görüşün doğruluğuna delâlet etmektedir.[84]

Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'de emredilen abdestin başlı başına müstakil bir ibadet olduğuna delâlet eder. Zira abdest günahlara kefâret olmaktadır. Niyetsiz alınan abdestin günahlara kefâret olmadığı yönünde ittifak vardır. Bu abdest, Kur'ân-ı Kerîm'de emredilen abdest olmadığı gibi, böyle bir abdestle namaz da sahih olmaz.

Bu sebeple, pislikleri gidermek, avret mahallini örtmek gibi namazın diğer şartlarını yerine getirmekten dolayı ayrıca bir sevap verileceğine dair bir şey vârid olmamıştır. Bir kimse abdest niyeti ile birlikte serinleme kastını veya kir ve pisliği giderme maksadını bir arada bulundursa, bu kişinin abdesti İmam Şâfiî'ye göre geçerlidir. İmam Ahmed'in ashabının çoğunluğunun da görüşü budur. Çünkü abdest niyetinin yanında serinlemek, kir ve pisliği gidermek maksadını da taşımak ne haram ne de mekruhtur. Bu sebeple, bir kimse abdest alma niyetinin yanında abdest almayı öğretme niyeti taşıması da abdeste zarar vermez. Zira Resûlullah (s.a.v) bazan insanlara öğretmek kastıyla namaz kılardı. Bu maksatla hac da yapmış, *"Haccın menâsikini (şartlarını, nasıl yapılacağını) benden öğreniniz"*[85] buyurmuştur.

---

84 Bu konuda rivayet edilen hadisler için bk. Buhârî, nr. 160; Müslim, Tahâret 10, 11 (nr. 231); Nesâî, Tahâret 108 (1/90-91); İbn Mâce, Tahâret 6, 57, İkâmetü's-salât 193 (nr. 285, 459, 1396); Ahmed, *el-Müsned*, 1/66, 69; 5/423; Dârimî, 1/192; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 360, 1042.

85 Müslim, Hac 511 (nr. 1297); Ebû Davud, Menâsik 78 (nr. 19709; Nesâî, Menâsik 220 (5/270).

Niyet ve Yeminler

Niyet bahsine giren konulardan biri de yeminlerle ilgili meselelerdir.

Lağv (hükümsüz) olarak isimlendirilen yeminler için bir kefâret gerekmez. Bunlar, kalpte yemin kastı olmaksızın dilden söylenen yeminlerdir. Bir kimsenin; hayır vallahi, evet vallahi şeklinde söz arasında söylediği sözler gibi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden sorumlu tutmaz. Lâkin kasıtlı yaptığınız yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutar. Allah gafûrdur, halîmdir."[86]

Yeminler de temelde, yemin eden kişinin niyetine ve yemini ile ne kastettiği konusuna dayanır. Hanımını boşama veya kölesini âzat etme konusunda yemin etse ve sonra da lafzın zâhirine aykırı bir şeye niyet ettiğini iddia etse; bunun varsa bir sorumluğu o kişi ile Allah Teâlâ arasındadır.

Acaba, böyle kişinin iddiasına mı yoksa sözünün zâhirine mi itibar edilir? Bu konuda ulema arasında yaygınlık kazanmış iki görüş vardır. Bu aynı zamanda İmam Ahmed'den rivayet edilen iki farklı görüştür. Hz. Ömer'in (r.a) huzuruna getirilen şüpheli bir boşanma davasından söz edilir. Kadına kocası,

"Sen dişi bir ceylan gibisin! Sen bir güvercin gibisin (hürsün)!" demiş. Kadın ise,

"Sen serbestsin (dilediğini yapabilirsin), boşsun, demedikçe o sözlerini boşanma kabul etmem" demişti.

---

[86] Bakara 2/225.

Ebû Davud ve İbn Hibbân, İbrahim b. Sâiğ'den şunu naklederler: "Ben, Atâ b. Ebû Rebâh'a lağv yeminlerin hükmünü sordum. Bana, Âişe'nin (r.anhâ) şöyle buyurduğunu söyledi: "Lağv yemin; bir kişinin yok vallahi, evet vallahi şeklinde söz arasındaki sözleridir" bk. Ebû Davud, Eymân, 7 (nr. 3254).

Ayrıca bu hadisi Buhârî ve İmam Mâlik de Hz. Âişe'den (r.anhâ) *mevkuf* olarak rivayet ederler (bk. Buhârî, nr. 6663; Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/477; İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 4/167).

Hz. Ömer (r.a) bunun üzerine o kişiye,

"Hanımını elinden tut götür, o senin eşindir" diye hüküm vermişti.

Bu rivayeti Ebû Ubeyd[87] tahrîc eder ve şöyle der: Kadın yukarıdaki sözleriyle, iple bağlı bir deveyi bağlarını çözerek serbest bırakmak gibi bütün bağlardan serbest kalmayı murat etmişti. Bu durumda bağları çözülmüş olan deve serbest olduğundan dilediği yere gidebilir. Adam da zaten bunu kastetmişti. Bunun üzerine Hz. Ömer de (r.a) onun bu niyetinden dolayı talâkı ıskat etmişti (geçersiz kılmıştı). Bu ölçü, yani kişinin niyeti; boşama ve âzat etme konusunda söylenen kapalı sözlerde temel bir kaidedir. Kişi sözün kapalı (kinayeli) olmasından dolayı anlaşılanın dışında bir şeye niyet etmiş olabilir. Bu hususta geçerli olan kişin ifadesine itibar etmektir. Eğer varsa bir vebali kendisi ile Allah Teâlâ arasındadır. Hz. Ömer de (r.a) hükmünü bu esasa göre vermiştir.

Sumayt es-Sedûsî'den şöyle nakledilir: Bir kadına evlenmek için tâlip oldum. Kadın tarafı dediler ki:

"Karını boşamadıkça kızımızı sana vermeyiz." Ben de,

"Hanımımı üç talâkla boşadım" dedim. Beni kızlarıyla evlendirdiler. Sonra baktılar ki hanımım yanımda duruyor. Dediler ki:

"Sen hanımını üç talâkla boşamamış mıydın?" Ben de,

"Benim falanca isimde bir hanımım vardı, onu üç talâkla boşadım. Falanca isimli bir tane daha vardı, onu da üç talâkla boşadım. Fakat bu hanımımı boşamadım" dedim.

Sonra Şakîk b. Sevr'e geldim. Bir heyet ile Hz. Osman'ın (r.a) yanına gitmeye hazırlanıyordu. Ona,

"Bu meseleyi müminlerin emîrine sor" dedim.

Gitti sordu ve Hz. Osman (r.a), "Niyeti ne ise ona göre hüküm verilir" dedi. Bunu Ebû Ubeyd *Kitâbü't-Talâk*'ta rivayet eder ve bu hususta ulemanın ittifakı bulunduğunu belirtir.

---

87 Ebû Ubeyd, *Garîbü'l-Hadîs*, 3/379-380.

İshak b. Mansûr şöyle der: Ahmed b. Hanbel'e,

"Sumayt'ın ḥadisini biliyor musun?" diye sordum.

"Evet! O zat, Sumayt es-Sedûsî'dir, anlatıldığı şekilde niyet ederek hanımını boşamış; durumu Şakîk Hz. Osman'a (r.a) sormuş ve o da niyetine göre hüküm vermişti" diye cevap verdi.

Yemin eden kişi zalim (birinin hakkını çiğnemiş) ve yemininde mağdur (alacaklı) kişinin talebi dışında bir şeye niyet etmiş olsa, bu niyet ona bir fayda sağlamaz. *Sahîh-i Müslim*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Senin yeminin, arkadaşının (yemin talep edenin) seni tasdik ettiği şey üzerine geçerli olur (yemin eden kişinin içinden başka şeye niyet etmesine bakılmaz)."[88]

Diğer bir rivayette ise şöyle buyrulur: *"Yemin, yemin talep edenin niyetine göre geçerli olur."*[89]

Bu hadis, zalim kimselerin niyetlerine hamledilmiştir. Mazlum olan kişiye ise niyeti fayda verir ve geçerli olur.

İmam Ahmed ve İbn Mâce, Süveyd b. Hanzale'den (r.a) rivayet ederler:

74- خَرَجْنَا نُرِيدُ رَسُولَ اللهِ ﷺ وَمَعَنَا وَائِلُ بْنُ حُجْرٍ، فَأَخَذَهُ عَدُوٌّ لَهُ، فَتَحَرَّجَ النَّاسُ أَنْ يَحْلِفُوا، فَحَلَفْتُ أَنَا أَنَّهُ أَخِي، فَخَلَّى سَبِيلَهُ فَأَتَيْنَا النَّبِيَّ ﷺ فَأَخْبَرْتُهُ أَنَّ الْقَوْمَ تَحَرَّجُوا أَنْ يَحْلِفُوا فَحَلَفْتُ أَنَا إِنَّهُ أَخِي، فَقَالَ: صَدَقْتَ الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ.

"Yanımda bulunan Vâil b. Hucr ile birlikte Resûlullah'ın (s.a.v) yanına gitmek için yola çıkmıştık. Yolda Vâil'i düşmanları yakaladı.

[88] Müslim, Eymân 20 (nr. 1653).

[89] Müslim, Eymân 21 (nr. 1653); Ebû Davud, Eymân 8 (nr. 3255); Tirmizî, Ahkâm 19 (nr. 1354); İbn Mâce, Keffârât 14 (nr. 2120).

Oradakiler beni yemin etmeye zorladılar ve ben de, onun kardeşim olduğuna yemin ettim. Bizi serbest bıraktılar. Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldik. Yolda insanların bize yemin etmek için baskı yaptıklarını ve benim de onun kardeşim olduğuna dair yemin ettiğimi Resûlullah'a (s.a.v) söyledim. Bunun üzerine buyurdular ki:

Doğru söylemişsin, müslüman müslümanın kardeşidir."[90]

Aynı şekilde, şayet yeminde söylenen sözler boşanma ve âzat etmeye muhtemel kinayeli sözleri ise, kişinin niyetine göre boşanma ve âzat etme de gerçekleşir. Fakat bunun için kişinin boşanma ve âzat etmeye niyet etmesi şarttır.

Ancak burada şöyle bir soru vardır: Acaba insanın öfkeli olması, karşı tarafın boşanma isteğine karşı vb. durumlarda söylenen sözler, ortamın delâleti ile niyet yerine geçer mi geçmez mi?

Bu hususta ulema arasında herkesçe bilinen meşhur bir ihtilâf vardır. Yine bunun yanında, bu gibi sözlerle kişi içinden talâka niyet etse acaba talâk gerçekleşir mi? Yoksa sadece söylenen sözün zâhirine göre mi hüküm verilir? Yine bu hususta da ihtilâf vardır. Eğer açık kinayeli sözlerle talâk gerçekleşirse acaba üç talâk mı gerçekleşir, yoksa tek talâk mı gerçekleşir? Bu konuda da İmam Ahmed'den rivayet edilen meşhur iki görüş vardır.

Hanbelî mezhebinde güçlü olan görüşe göre, mutlak olarak boşanmaya niyet edilmişse üç talâk gerçekleşir. Eğer üç talâktan aşağısına niyet edilmişse, ne kadarına niyet edilmişse o kadarı gerçekleşir. İmam Ahmed'den, üç talâk için üç defa boşama gerektiği de rivayet edilmiştir.

Bir kimse bir kadını görse ve onu kendi hanımı zannederek boşamış olsa, sonra, o kadının hanımı değil de yabancı bir kadın olduğu ortaya çıksa; o kişinin hanımı boşanmış olur. Çünkü o, kendi hanımını boşamaya niyet etmişti. İmam Ahmed bunu açık bir dille belirtir. İmam

---

90 İbn Mâce, Keffârât, 14 (nr. 2119); Ebû Davud, Eymân 8 (nr. 3256); Ahmed, *el-Müsned*, 4/79.

Ahmed'den, bu durumda hanımının boş olmayacağı görüşü de nakledilir. Bu görüş aynı zamanda İmam Şâfiî'nin de görüşüdür.

Durum bunun tam tersi olsa; yani adam bir kadın görse ve onun kendi hanımı olmadığını zannederek boşasa. Sonradan o kadının kendi hanımı olduğu anlaşılsa, acaba bu kişinin hanımı boş olur mu? Bu konuda iki farklı görüş vardır ve ikisi de İmam Ahmed'den rivayet edilmiştir. İmam Şâfiî ve diğer imamlardan rivayet edilen meşhur görüş ise, o kişinin hanımının boşanmış olacağı yönündedir.

Bir kimsenin iki hanımı olsa ve birinin dışarı çıkmasını yasaklamış olsa, sonra dışarıda hanımlarından birini görse ve onun dışarı çıkmasını yasakladığı hanımı olduğunu zannetse. Sonra ona, "Ey falanca, sen niçin dışarı çıktın? Sen benden boş ol!" dese. Bu konuda ulema ihtilâf etmiştir.

Hasan-ı Basrî, "Dışarı çıkması yasaklanan hanımı boş olur, çünkü ona niyet etmişti" der.

İbrahim (en-Nehaî), "İkisi de boş olur" der.

Atâ, "Hanımlardan hiçbiri de boş olmaz" der.

İmam Ahmed'den bu konuda tek bir rivayet vardır. Onun görüşüne göre; dışarı çıkması yasaklanan hanımı boşanmış olur, zira onu boşamaya niyet etmişti.

Yüz yüze geldiğinde böyle söylemiş olsa; sadece zâhirî hükme göre mi boş olacağı yoksa niyetiyle birlikte mi değerlendirilerek boş olacağı hakkında İmam Ahmed'den iki farklı görüş nakledilir. Hanbelî fukahası da bu konuda ihtilâf etmiş, bir kısmı birinci görüşü bir kısmı ise diğer görüşü benimsemiştir.

"Ameller niyetlere göredir; herkes için niyetinin karşılığı vardır" sözünden şu husus da istidlâl edilir:

Bir kimse yaptığı akidlerde, içinden haram bir şey elde etmeyi kastederse o akid sahih (geçerli) olmaz. Buna misal olarak, faiz kastıyla yapılan alışveriş akidlerini verebiliriz. İmam Mâlik, İmam Ahmed ve diğer mezhep imamları da bu görüştedir. Zira, o kişinin yaptığı

akidden muratı alışveriş yapmak değil faizdir. *"Herkes için niyetinin karşılığı vardır."*

Niyet konusunun fıkhî meselelerle ilgili mesaili cidden pek çoktur. Biz burada naklettiğimiz kadarıyla yetinmek istiyoruz.

Daha önce İmam Şâfiî'nin bu hadis-i şerif hakkında, "Bu hadis fıkhın yetmiş konusu ile ilgilidir" dediğini nakletmiştik. Her şeyi hakkıyla bilen Cenâb-ı Hak'tır.

Niyet kalbin yönelişidir. Bir ibadet için kalben yapılan niyeti dil ile telaffuz etmek şart değildir. Şâfiî mezhebine mensup âlimlerden bazıları; İmam Şâfiî'nin, namazda niyeti dil ile telaffuz etmeyi şart koştuğunu rivayet etmişlerdir.

Ancak Şâfiî mezhebinin muhakkik âlimleri bu görüşün doğru olmadığını ve İmam Şâfiî'ye ait olmadığını belirtirler. Müteahhirîn dediğimiz sonraki devirlerde gelen âlimler ise namaz ve diğer konularda niyetin dil ile telâffuz edilmesi konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı dil ile telaffuzu müstehap görürken, bir kısmı da mekruh sayarlar.

Selefin fıkıhta imam olan şahsiyetlerinden bu konuda özel bir rivayet gelmemiştir. Sadece hac konusunda Mücâhid'den (rh.a) şöyle dediği nakledilir:

"Hac yapmak isteyen kişi ne için tehlîl getirdiğini ismen belirtmelidir." Yine şöyle dediği rivayet edilir: "Kişi, telbiyeyi (lebbeyk demeyi) ne için (hac veya umre) yaptığını ismen belirtir."

Fakat bizim burada üzerinde durduğumuz konu bu değil. Zira Resûlullah (s.a.v) haccın erkânını bildirmiş ve, *"Umre ve hac için lebbeyk Allahım!"*[91] buyurmuşlardır.

Bizim söz konusu ettiğimiz niyet ise, kişinin ihrama girerken söylediği ve çoğu fukahanın müstehap kabul ettiği, "Allahım, ben hacca ve/veya umreye niyetlendim" şeklindeki niyettir. Yukarıda Mücâhid'den (rh.a) nakledilen sözün bu hususa delâleti açık değildir.

---

91 Müslim, Hac 185 (nr. 1232); Nesâî, Menâsik 49 (5/150).

Aralarında Atâ, Tâvûs, Kasım b. Muhammed ve Nehaî'nin de bulunduğu selef âlimlerinin çoğu, "Tehlîl getirirken niyet etmek yeterlidir" derler.

İbn Ömer (r.anhümâ), bir kişinin ihrama girerken,

"Allahım, ben hacca veya umreye niyet ettim" dediğini işitince şöyle der:

"Sen ibadetini insanlara mı duyurmak istiyorsun? Allah Teâlâ senin kalbinden neye niyet ettiğini bilmiyor mu?"

İmam Mâlik de ihrama giren kişinin ne için ihrama girdiğini ismen belirtmesinin müstehap olmadığını söyler. Bu görüş, Mâlikî mezhebi âlimlerinden *Tehzîbü'l-Müdevvene* isimli kitabın sahibi tarafından nakledilir.

Ebû Davud[92] şöyle der: İmam Ahmed'e,

"Namaza başlarken tekbirden önce bir şey söylüyor musun?" diye sordum.

"Hayır" diye cevap verdi.

Buradan anlaşılmaktadır ki, niyetin dil ile telaffuz edilmesi şart değildir. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

---

[92] Ebû Davud, *Mesâilü İmam Ahmed*, s. 30.

İkinci Hadis

CİBRÎL HADİSİ

عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ﵁ قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ، شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ، لاَ يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ وَلاَ يَعْرِفُهُ مِنَّا أَحَدٌ، حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ، فَأَسْنَدَ رُكْبَتَيْهِ إِلَى رُكْبَتَيْهِ وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخِذَيْهِ، وَقَالَ:

– يَا مُحَمَّدُ، أَخبِرْنِي عَنِ الْإِسْلاَمِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

– اَلإِسْلاَمُ، أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، وَتُقِيمَ الصَّلاَةَ، وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ، وَتَصُومَ رَمَضَانَ، وَتَحُجَّ الْبَيْتَ إِنِ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلاً. قَالَ:

– صَدَقْتَ، قَالَ فَعَجِبْنَا لَهُ يَسْأَلُهُ وَيُصَدِّقُهُ. قَالَ:

– فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ؟ قَالَ:

– أَنْ تُؤْمِنَ بِاللهِ، وَمَلاَئِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْيَوْمِ الآخِرِ، وَتُؤْمِنَ بِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ. قَالَ:

– صَدَقْتَ. قَالَ:

– فَأَخْبِرْنِي عَنِ الإِحْسَانِ؟ قَالَ:

– أَنْ تَعْبُدَ اللهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ. قَالَ:

– صَدَقْتَ. قَالَ:

– فَأَخْبِرْنِي عَنِ السَّاعَةِ؟ قَالَ:

– مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ. قَالَ:

– فَأَخْبِرْنِي عَنْ أَمَارَاتِهَا؟ قَالَ:

– أَنْ تَلِدَ الأَمَةُ رَبَّتَهَا، وَأَنْ تَرَي الْحُفَاةَ الْعُرَاةَ الْعَالَةَ رِعَاءَ الشَّاءِ يَتَطَاوَلُونَ فِي الْبُنْيَانِ. ثُمَّ انْطَلَقَ، فَلَبِثْتُ مَلِيًّا، ثُمَّ قَالَ لِي:

– يَا عُمَرُ، أَتَدْرِي مَنِ السَّائِلُ؟ قُلْتُ:

– اَللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ:

– فَإِنَّهُ جِبْرِيلُ أَتَاكُمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ.

Ömer b. Hattâb (r.a) şöyle rivayet eder:

"Bizler bir gün Resûlullah'ın (s.a.v) yanında idik. Birdenbire elbisesi bembeyaz, saçları simsiyah, üzerinde yolculuk izi bulunmayan ve bizlerden de hiç kimsenin tanımadığı bir adam çıkageldi. Gelip Resûlullah'ın (s.a.v) yanına oturdu, dizlerini Efendimiz'in dizlerine dayadı ve ellerini de dizlerinin üzerine koydu. Sonra şöyle dedi:

'Ey Muhammed (s.a.v), bana İslâm'ın ne olduğunu açıkla?' Resûlullah buyurdular ki:

'İslâm, Allah'tan başka bir ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, ramazan orucunu tutmak ve eğer maddî gücü yeterli ise Beytullah'ı haccetmektir.' Soruyu soran,

'Doğru söyledin' dedi. Bizler, hem soruyu sorup hem de verilen cevabı tasdik etmesine hayret etmiştik. Sonra şöyle dedi:

'Bana imanın ne olduğunu açıkla?' Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

'Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe iman etmek, kadere; hayır ve şerrin O'ndan olduğuna iman etmektir.'

'Doğru söyledin' dedi ve şöyle devam etti.

'Bana ihsanın ne olduğunu bildir?' Resûlullah (s.a.v),

'İhsan, Allah Teâlâ'ya O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir; her ne kadar sen O'nu göremiyorsan da O seni görmektedir.'

'Bana kıyametin ne zaman olacağını bildir?'

'Bu konuda soru sorulan kişi soruyu sorandan daha fazla bir bilgiye sahip değildir.'

'Peki, kıyametin alâmetlerini haber verir misin?'

'Câriyenin efendisini doğurması. Yalın ayaklı, çıplak ve fakir davar çobanlarının bina yapmak için yarışmalarını görmen.'

Sonra birden ayrılıp gitti. Biraz geçtikten sonra Resûlullah (s.a.v) bana,

'Ey Ömer, soru soranın kim olduğunu biliyor musun?' diye sordu. Ben,

'Allah ve Resûlü daha iyi bilir' dedim. Buyurdular ki:

O gelen Cibrîl (a.s) idi, size dininizi öğretmek için geldi."[93]

DİĞER RİVAYETLER

Müslim bu hadis-i şerifi Kehmes tarikiyle Abdullah b. Büreyde'den ve Yahya b. Ya'mer'den rivayet eder.

Yahya der ki: "Basra'da kader hakkında ilk konuşan (kaderi inkâr eden) kişi Ma'bed el-Cühenî[94] adında biriydi. Ben ve Humeyd b. Abdurrahman el-Himyerî birlikte hac veya umre yapmak niyetiyle yola çıktık. Kendi kendimize dedik ki: 'Keşke Resûlullah'ın (s.a.v) ashabından biriyle karşılaşsak da kader hakkında ileri geri konuşan şu kişiler hakkında ona soru sorsak!'

Tam bu esnada Abdullah b. Ömer'in (r.anhümâ) mescide girdiğini gördük. Arkadaşımla ben, birimiz sağına ve birimiz de soluna geçerek onu aramıza aldık. Arkadaşımın sözü bana bıraktığını düşünerek söze başladım ve,

'Ey Ebû Abdurrahman, bizim bulunduğumuz yerde birtakım insanlar ortaya çıktı. Bunlar Kur'ân-ı Kerîm'i okuyorlar, ilmin peşine dü-

---

93 Müslim, İmân, 1,5 (nr. 8, 10); Buhârî, *Halku Ef'âli'l-İbâd*, s.57; Ebû Davud, Sünnet 17 (nr. 4695); Tirmizî, İmân 4 (nr. 2610); Nesâî, İmân 5 (8/97-101); İbn Mâce, Mukaddime 9 (nr. 63); Ahmed, *el-Müsned*, 8/28, 51-52, 53; İbn Mende, *el-İmân*, 1, 2, 4, 7, 11-14, 157; Tayâlisî, nr. 24; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 168, 173; Âcurrî, *eş-Şerîa*, s. 188-189; Taberânî, *el-Kebîr*, 12/430; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 242; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 7/69-70; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 2; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 363, 367.

94 Bu kişi Ma'bed b. Abdullah b. Uveymir veya İbn Abdullah b. Ukeym el-Cühenî'dir. İbnü'l-Eş'as ile birlikte ayaklananlar arasındaydı ve 80 (699) yılında Haccâc tarafından öldürüldü. Hal tercümesi için bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/185.

şüp onu araştırıyorlar, fakat kaderin varlığını inkâr ediyorlar. Olayların bir kadere göre değil, kendiliğinden meydana geldiğini iddia ediyorlar' dedim. Bana şöyle dedi:

'Eğer bu gibi kimselerle karşılaşırsan, onlara benim kendilerinden ve kendilerinin de benden berî olduklarını haber ver. Abdullah b. Ömer'in üzerine yemin ettiği şeye yeminle söylerim ki, şayet o inançta olanlardan birinin Uhud dağı kadar altını olsa ve onu infak etse, kadere iman etmedikçe Cenâb-ı Hak onu asla kabul etmez.' Bunları söyledikten sonra şöyle devam etti:

Bana babam Ömer b. Hattâb şu hadisi nakletti: *'Bir gün Resûlullah'ın (s.a.v) huzurunda iken ...'* diye yukarıdaki hadisi nakletti."

Hadisi başka yollarla da rivayet etmiştir. Bunlardan bazıları Abdullah b. Büreyde tarikine bazıları da Yahya b. Ya'mer tarikine dayanır. Bu rivayet tariklerinden bazılarında birkaç lafız fazlalık ve bazılarında da eksiklik vardır.

Bu hadisi İbn Hibbân *Sahîh*'inde[95] Süleyman et-Teymî, Yahya b. Ya'mer tarikiyle rivayet eder. Müslim de bu tarikle rivayet etmiş, fakat onun lafızlarıyla nakletmemiştir. İbn Hibbân'ın rivayetinde bazı fazlalıklar vardır:

İslâm'ın tarifinde:

'Haccetmek, umre yapmak, cünüp olunca gusül abdesti almak, abdesti tam yapmak, (ramazan orucunu tutmak).' Soruyu soran,

'Bunları yaptığım takdirde ben müslüman sayılır mıyım?' dedi. Resûlullah (s.a.v),

'Evet' dediler."

İmanı tarif ederken de şu fazlalıklar vardır:

" *'Cennetin, cehennemin ve mîzanın varlığına iman etmektir.'* Soruyu soran,

---

95 İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 173. İbn Hibbân hadisin peşinden şunu ekler: Süleyman et-Teymî, "Ondan dininizi öğreniniz" ve "umre yapmak, gusül yapmak, abdesti tam olarak almak" lafızlarında *teferrüd* etmiştir.

'Bu söylenenlere inandığım takdirde ben mümin olur muyum?' diye sorunca Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Evet."

Hadisin sonunda da şu fazlalık vardır:

"Bu Cibrîl (a.s) idi, size dininizi öğretmek için geldi. Dininizi ondan öğreniniz. Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki Cibrîl'i tanımak hususunda bana geldiği zamandan beri bu seferkinden daha fazla zorlanmadım; arkasını dönüp gidinceye kadar onu tanımadım."

Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet ederler:

"Resûlullah (s.a.v) bir gün çıkmış insanların arasında duruyordu. Bu esnada bir adam çıkageldi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü, iman nedir?' dedi. Resûlullah (s.a.v),

'İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, ona kavuşmaya (âhirete), peygamberlere inanmak ve ikinci bir defa diriltilmeye iman etmektir' buyurdular. Sonra dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü, İslâm nedir?' Resûlullah (s.a.v),

'İslâm; hiçbir şeyi ona ortak koşmadan yalnızca Allah'a ibadet etmek, farz olan namazları kılmak, farz olan zekâtı vermek ve ramazan orucunu tutmaktır' buyurdular. Sonra,

'Ey Allah'ın Resûlü, ihsan nedir?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v),

'İhsan; Allah Teâlâ'ya, sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet etmektir. Sen O'nu görmüyorsan da O seni görmektedir' buyurdular.

'Ey Allah'ın Resûlü, kıyametin vakti ne zaman?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v),

'Bu konuda soru sorulan kişi soru sorandan daha fazla bir bilgiye sahip değildir. Fakat ben size kıyametin alâmetlerini haber vereceğim: Câriyenin efendisini doğurması kıyametin alâmetlerindendir. Ayakları yalın, baldırları çıplak kişilerin insanlara baş (lider) olduklarını görürseniz bu da kıyametin alâmetlerindendir. Davar ço-

banlarının bina yapmakta yarıştıklarını görürseniz bu da kıyametin alâmetlerindendir. Şu beş şeyi Allah Teâlâ'dan başka kimse bilemez' buyurdular ve şu âyet-i kerimeyi okudular:

'Kıyametin kopacağı vaktin bilgisi Allah katındadır. O yağmuru indirir, rahimlerde olanları bilir. Hiçbir nefis yarın ne kazanacağını bilemez ve yine hiçbir nefis hangi toprak parçasında öleceğini bilemez. Allah, her şeyi bilir ve her şeyden haberdardır.'[96]

Sonra adam dönüp gitti. Resûlullah (s.a.v),

'O adamı bana geri getirin!' buyurdular, onu geri getirmek için kalktılar fakat hiçbir şey göremediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v),

'Bu gelen Cibrîl (a.s) idi, insanlara dinlerini öğretmek için geldi' buyurdular.'[97]

Müslim yukarıdakinden daha tam olarak rivayet eder.[98] O rivayette imanın özellikleri arasında, *"Kaderin tamamına iman etmektir"* ve ihsanın tarifinde, *"Allah Teâlâ'dan, sanki O'nu görüyormuş gibi haşyet duymandır"* lafızları vardır.

İmam Ahmed *Müsned*'inde bu hadisi Şehr b. Havşeb, İbn Abbas tarikiyle ve aynı zamanda Şehr b. Havşeb, İbn Âmir veya Ebû Âmir veya Ebû Mâlik tarikiyle Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet eder. Onun rivayet ettiği hadis-i şerifte şu ifadeleri de yer alır:

"Resûlullah'ın (s.a.v) verdiği cevapları işitiyor, fakat ona soru sorup konuşturan kişiyi ne görebiliyor ne de sözlerini işitebiliyorduk."[99]

Bu hadis de Müslim'in Hz. Ömer'den (r.a) rivayet ettiği hadise aykırıdır ve Müslim'in rivayeti daha sahihtir.

---

96 Lokmân 31/34.

97 Buhârî, nr. 50, 4777; Müslim, İmân 5 (nr. 9); Nesâî, İmân 5 (8/97-101); İbn Mâce, Mukaddime 9 (nr. 63); Ahmed, *el-Müsned*, 2/426; İbn Mende, *el-İmân*, nr. 15, 16; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 159; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/5-6; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 378-380. Hadisin lafzı Müslim'e aittir.

98 Müslim, İmân 7 (nr. 10).

99 Ahmed, *el-Müsned*, 4/381.

Bu hadis-i şerif Resûlullah'tan (s.a.v) Enes b. Mâlik,[100] Cerîr b. Abdullah el-Becelî[101] ve daha başkaları vasıtasıyla da rivayet edilmiştir.

İSLÂM'IN TARİFİ VE KAPSAMI

Bu hadis-i şerif, dini bütün yönleriyle açıklayan muazzam bir hadistir. Bu sebeple Resûlullah (s.a.v) İslâm, iman ve ihsan mertebelerini açıkladıktan sonra, yaptığı bu açıklamaların hepsini din olarak belirtmiş ve hadis-i şerifin sonunda, *"Bu gelen Cibrîl (a.s) idi, size dininizi öğretmek için geldi"* buyurmuşlardır.

Hadisin değişik rivayetlerinde, bazan iman önce İslâm sonra bazan da İslâm önce iman sonra tarif edilir. Hz. Ömer'den (r.a) rivayet edilen Müslim'in hadisi, İslâm'ın ne olduğu suali ile başlar. Tirmizî ve diğerlerinin rivayetinde ise, tıpkı Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen hadis-i şerifte olduğu gibi iman sorusu ile başlar. Hz. Ömer'den (r.a) yapılan rivayetlerin bazılarında, İslâm ve iman sorularının arasında ihsan sorusu yer alır.

İslâm'ın Tanımına Giren Konular

İslâm'ın ne olduğuna bakacak olursak; Resûlullah (s.a.v) onu, vücudun organları tarafından söz ve fiil ile yapılan zâhirî ameller olarak tarif etmişlerdir. İslâm'ın başı ise, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) Allah Teâlâ'nın elçisi olduğuna şehadet etmektir. Bu ise, dilin amelidir. Bunun ardından namazı kılmak, zekâtı vermek, ramazan orucunu tutmak ve maddî gücü olanların Beytullah'ı haccetmek amelleri gelir.

İslâm'ın tarifine giren ameller, namaz ve oruç gibi bedenî ameller; zekât vermek gibi malî ameller ve Mekke dışından gelenler için hac ibadeti bedenî ve malî amel kısımlarına ayrılır.

İbn Hibbân'ın yaptığı rivayette ise İslâm'ın tarifi içine umre yapmak, cünüplükten dolayı gusül yapmak ve abdesti tam olarak almak

---

[100] Buhârî, *Halku Ef'âli'l-İbâd*, nr. 191; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 22; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 381; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 114; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/116.

[101] Âcurrî, *eş-Şerîa*, s.189-190; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/116.

amelleri de ilâve edilmiştir. Bu rivayette, yapılması gereken bütün zâhirî amellerin İslâm kelimesinin tarifi içine girdiğine dair bir ikaz vardır.

Burada, İslâm binasının üzerinde yükseldiği İslâm'ın temel direkleri sayılmıştır. Bu temel direkler, Hz. Ömer'den (r.a) rivayet edilen, *"İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir..."* hadis-i şerifinde inşallah geniş olarak açıklanacaktır.[102]

Bazı rivayetlerde yer alan, *"Bunları yaptığım takdirde ben müslüman olur muyum?"* sorusuna verilen, *"Evet"* cevabı şu hususa delâlet eder: Kim, İslâm'ın bu temel esasını tam olarak yerine getirirse hakiki mânada müslüman olur. Kelime-i şehâdeti söyleyen kişi hükmen müslüman olur. Bu sözlerle İslâm'a giren kişinin, İslâm'ın diğer esaslarını da yerine getirmesi gerekir. Kelime-i şehâdeti terkeden kişi İslâm dininden çıkar. Namazı terk sebebiyle İslâm'dan çıkması konusu ise âlimler arasında bilinen ihtilâflı bir konudur. İslâm'ın diğer temel esaslarını terk de dinden çıkma sebebi olması bakımından aynı şekilde ihtilâflıdır. Bunları inşallah yeri geldiğinde açıklayacağız.

Bütün zâhirî amellerin İslâm kelimesinin kapsamı içinde olduğuna delâlet eden hususlardan biri de Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadis-i şerifidir:

75- اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ.

"Müslüman, müslümanların dilinden ve elinden selâmette olduğu kişidir."[103]

---

[102] Bu hadis-i şerif, kitabımızın üçüncü hadisidir.

[103] Bu hadis-i şerifi Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) şu muhaddisler rivayet eder: Buhârî, nr. 10, 6484, Müslim, İmân 64 (nr. 40), Ebû Davud, Cihâd 2 (nr. 2481), Nesâî, İmân 8 (8/105); Ahmed, *el-Müsned*, 2/163, 192, 205, 212; Dârimî, *es-Sünen*, 2/300; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 230, 399.

Câbir'den (r.a) şu muhaddisler rivayet eder: Müslim, İmân 65 (nr. 41); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 197; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/10.

Ebû Hüreyre'den (r.a) şu muhaddisler rivayet eder: Tirmizî, İmân 12 (nr. 2628); Nesâî, İmân 8 (8/104-105); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 180; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/10.

Sahîhayn'de Abdullah b. Amr'dan (r.a) şöyle rivayet edilir:

76- أَنَّ رَجُلاً سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ: أَيُّ الإِسْلاَمِ خَيْرٌ؟ قَالَ: أَنْ تُطْعِمَ الطَّعَامَ وَتَقْرَأَ السَّلاَمَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ.

"Bir kişi Resûlullah'a (s.a.v),

'İslâm'ın hangi ameli daha hayırlıdır?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Yemek yedirmek, tanıdığına ve tanımadığına selâm vermek."[104]

Hâkim'in *Sahîh*'inde[105] Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

77- إِنَّ لِلإِسْلاَمِ صُوىً وَمَنَارًا كَمَنَارِ الطَّرِيقِ بَيْنَ ذَلِكَ أَنْ تَعْبُدَ اللهَ وَلاَ تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلاَةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَالأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتَسْلِيمُكَ عَلَى بَنِي آدَمَ إِذَا لَقِيتَهُمْ وَتَسْلِيمُكَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ إِذَا دَخَلْتَ عَلَيْهِمْ، فَمَنِ انْتَقَصَ مِنْهُنَّ شَيْئًا فَهُوَ سَهْمٌ مِنَ الإِسْلاَمِ تَرَكَهُ وَمَنْ يَتْرُكْهُنَّ فَقَدْ نَبَذَ الإِسْلاَمَ وَرَاءَ ظَهْرِهِ.

Ebû Musa el-Eş'arî'den (r.a) rivayet edenler: Buhârî, nr. 11; Müslim, İmân 66 (nr. 42).

Fedâle b. Ubeyd'den (r.a) rivayet edenler: İbn Mâce, Fiten 2 (nr. 3934); Ahmed, *el-Müsned*, 6/21, 22; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 14; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/10-11.

Enes'ten (r.a) rivayet edenler: Ahmed, *el-Müsned*, 3/154; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 510; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/11.

104 Buhârî, nr. 12, 28, 6236; Müslim, İmân 63 (nr. 1013); Ebû Davud, Edeb 142 (nr. 5194); Nesâî, İmân 12 (8/107); İbn Mâce, Et'ıme 1 (nr. 3253); Ahmed, *el-Müsned*, 2/169; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 505.

105 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/21; Ebû Ubeyd, *el-İmân*, nr. 3; *Garîbü'l-Hadîs*, 4/183; Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/217-218; İbnü's-Sünnî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 160; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 405; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, 1/241.

"İslâm'ın yolunu gösteren temel taşları ve yolunu aydınlatan fenerleri vardır. Bunlardan bazıları; hiçbir şeyi ortak koşmadan Allah Teâlâ'ya ibadet etmek, namazı gereği gibi kılmak, zekâtı vermek, ramazan orucunu tutmak, iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak, karşılaştığın her insanoğluna selâm vermek, yanlarına girdiğinde aileni selâmlamaktır. Kim bunlardan birini eksiltirse, o İslâm'ın payından olan bir şeyi terketmiş olur. Onları (tamamını) terkeden kişi de İslâm'ı arkasına atmış (terketmiş) olur."

İbn Merdûye Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Tıpkı yolu aydınlatan fenerler gibi İslâm'ın da yolunu aydınlatan ışıklar ve nişan taşları vardır. Bunların en başı ve en kapsamlısı Allah Teâlâ'dan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) onun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmek, namazı gereği gibi kılmak, zekâtı vermek, abdesti tam olarak almak, Allah'ın kitabı ve Nebî'sinin (s.a.v) sünneti ile hükmetmek, ülü'l-emre itaat etmek, evlerinize girdiğinizde kendi kendinizi ve ailenizi selâmlamak, her karşılaştığınız insanı selâmlamak." Hadisin isnadı zayıftır ve hadis *mevkuf* olsa gerektir.[106]

Bu konuda rivayet edilen sahih hadislerden biri de, "Ebû İshak, Sıla b. Züfer, Huzeyfe" isnadıyla nakledilen şu hadistir:

78- اَلإِسْلاَمُ ثَمَانِيَةُ أَسْهُمٍ: اَلإِسْلاَمُ سَهْمٌ، وَالصَّلاَةُ سَهْمٌ وَالزَّكَاةُ سَهْمٌ، وَحَجُّ الْبَيْتِ سَهْمٌ، وَالْجِهَادُ سَهْمٌ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ سَهْمٌ، وَالأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ سَهْمٌ، وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ سَهْمٌ، وَخَابَ مَنْ لاَ سَهْمَ لَهُ.

"İslâm sekiz paydır; İslâm (kelime-i şehâdet) bir pay, namaz bir pay, zekât bir pay, Beytullah'ı hac bir pay, cihad bir pay, ramazan orucu bir pay, iyiliği emretmek bir pay, kötülüğe engel olmak bir paydır. Bunlardan payı olmayan hüsrana uğramıştır."

---

[106] Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8799, 8800; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 111.

Bezzâr[107] bunu *merfû* olarak rivayet eder, ancak *mevkuf* rivayet daha sahihtir.

Bu hadisi bazıları Ebû İshak, Hâris, Ali, Hz. Peygamber (s.a.v) tarikiyle rivayet ederler. Ebû Ya'lâ el-Mevsılî[108] ve benzerleri bunlar arasındadır. Huzeyfe'den (r.a) *mevkuf* olarak yapılan rivayet ise daha sahihtir. Bu görüşü Dârekutnî ve diğer bazı muhaddisler belirtirler.[109]

"İslâm bir paydır" sözünün mânası, kelime-i şehâdet bir paydır demektir. Çünkü insan bu sözlerle İslâm'a girer ve müslüman olur.

Haramları Terketmek İslâm'ın Kapsamına Girer

Bunların yanında, haram kılınan şeyleri terketmek de İslâm kelimesinin kapsamına ve tarifine girer. Bu mânada Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilen şu hadis-i şerif açık bir delil teşkil eder:

"Kişinin, kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi Müslümanlığının güzelliğindendir." Bunun açıklamasını inşallah yeri geldiğinde yapacağız.[110]

Bu görüşümüzü destekleyen hadislerden biri de İmam Ahmed, Tirmizî ve Nesâî'nin, İrbâz b. Sâriye'den[111] (r.a) rivayet ettikleri şu hadis-i şeriftir. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

79- ضَرَبَ اللهُ مَثَلاً صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا، وَعَلَى جَنْبَتَيِ الصِّرَاطِ سُورَانِ فِيهِمَا أَبْوَابٌ مَفَتَّحَةٌ وَعَلَى الْأَبْوَابِ سُتُورٌ مُرْخَاةٌ وَعَلَى بَابِ الصِّرَاطِ دَاعٍ يَقُولُ:

---

107 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 336, 337, 875; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 413; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 109, 1613.

108 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 523; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/518-519; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 108.

109 Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 1100. Münzirî, bu hadisin Huzeyfe'den (r.a) *mevkuf* olarak rivayetinin daha sahih olduğunu söyler ve bu sözü Dârekutnî'ye nisbet eder.

110 Bu hadis-i şerif, birinci ciltte yer alan on ikinci hadistir.

111 Hadisin râvisi bütün kaynaklarda Nevvâs b. Sem'ân'dır (r.a), müellif yanlışlıkla İrbâz b. Sâriye (r.a) olduğunu söylemiştir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ادْخُلُوا الصِّرَاطَ جَمِيعًا وَلاَ تَعَوَّجُوا، وَدَاعٍ يَدْعُو مِنْ جَوْفِ الصِّرَاطِ فَإِذَا أَرَادَ أَحَدٌ أَنْ يَفْتَحَ شَيْئًا مِنْ تِلْكَ الأَبْوَابِ قَالَ: وَيْحَكَ لاَ تَفْتَحْهُ فَإِنَّكَ إِنْ تَفْتَحْهُ تَلِجْهُ. وَالصِّرَاطُ: اَلإِسْلاَمُ، وَالسُّورَانِ: حُدُودُ اللهِ ﷻ، وَالأَبْوَابُ الْمُفَتَّحَةُ: مَحَارِمُ اللهِ، وَذَلِكَ الدَّاعِي عَلَى رَأْسِ الصِّرَاطِ: كِتَابُ اللهِ، وَالدَّاعِي مِنْ جَوْفِ الصِّرَاطِ: وَاعِظُ اللهِ فِي قَلْبِ كُلِّ مُسْلِمٍ.

"Allah Teâlâ, dosdoğru yolu şöyle bir misal ile anlattı: Bir dosdoğru yol (sırât-ı müstakîm) var. Bu yolun iki tarafında iki sur ve sur üzerinde açılmış kapılar var. Kapılar üzerinde ise gevşek perdeler bulunuyor. Yolun başında bulunan bir davetçi şöyle diyor:

'Ey insanlar, hep birlikte doğru yola girin, yoldan ayrılıp sapmayın!' Yolun ortasında bir davetçi bulunuyor ve sur üzerinde bulunan kapılardan birini açmak istedikleri zaman ise şöyle diyor:

'Yazıklar olsun sana, o kapıyı açma! Eğer sen o kapıyı açarsan oradan girersin!'

Bu misalde anlatılan doğru yol İslâm'dır. Yolun iki tarafındaki surlar ise, Allah Teâlâ'nın koyduğu sınırlardır. Sur üzerinde açılmış kapılar, Allah'ın haram kıldığı şeylerdir. Yolun başındaki davetçi, Allah'ın kitabı ve yukarıdaki davetçi ise, her müslümanın kalbinde bulunan Allah Teâlâ adına nasihatte bulunan davetçidir."[112]

Tirmizî'nin rivayetinde ilâve olarak şu âyet-i kerime de vardır:

"Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir."[113]

Resûl-i Ekrem (s.a.v) verdiği bu misalde; İslâm'ı, insanların üzerinde istikamet üzere yürümelerini emir buyurduğu, sınırlarını aşmayı

---

112 Tirmizî, Emsâl, 1 (nr. 2859); Ahmed, *el-Müsned*, 4/182, 183; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 9/61; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/73; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/28-29; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3456, 3457.

113 Yûnus 10/25.

yasakladığı dosdoğru yola benzetmiş; haram kılınan şeylerden birini işleyen kimsenin sınırı aşmış olacağını anlatmış oluyor.

İMANIN TANIMI VE KAPSAMI

İmana gelince, Resûl-i Ekrem (s.a.v) bu hadis-i şerifte onu bâtınî (iç âlemdeki) inançlar olarak açıklamış olmaktadır. Buyurmuştur ki: *"İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye, hayır ve şerrin bir kadere göre cereyan ettiğine inanmaktır."*

İman Esasları Hakkındaki Âyetler

Cenâb-ı Hak imanın bu beş esasını kitabının değişik yerlerinde zikreder. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

"Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de** (iman ettiler). **Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. 'Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır' dediler."[114]

"Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır."[115]

"Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; âhiret gününe de kesinkes inanırlar."[116]

Peygamberlere iman etmek; onların haber verdiği her şeye; melekler, peygamberler, kitaplar, öldükten sonra diriliş, kader vb. konularda ayrıntılı olarak haber verdiği şeylere; Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları ve

---

[114] Bakara 2/285.

[115] Bakara 2/177.

[116] Bakara 2/3-4.

mîzan, sırat, cennet, cehennem gibi âhiret gününün özellikleri hakkında haber verdiği her şeye iman etmeyi de gerektirir.

İmanın şartlarından biri de kadere, hayır ve şerrin Allah Teâlâ tarafından olduğuna iman etmektir. Kadere iman etmek imanın şartlarından biri olduğu için, İbn Ömer (r.a) bu hadis-i şerifi kaderi inkâr edenlere karşı delil olarak rivayet etmişti. Kaderi inkâr edenler, işlerin cereyan ettiği anda oluştuğunu, daha önce Allah Teâlâ tarafından o işler için bir kaderin bulunmadığını, yaşandığı anda oluştuğunu iddia ediyorlardı.

İbn Ömer (r.a), böyle düşünenlerin büyük bir hata içinde olduklarını, kendisinin onlardan berî olduğunu belirtmiş ve onların kadere iman etmeden yaptıkları hiçbir amelin kabul görmeyeceğini bildirmişti.

Kadere İman

Kadere imanın iki derecesi vardır:

Birinci derece. Cenâb-ı Hakk'ın, kulların işleyecekleri hayır, şer, taat, isyan, günah gibi amelleri onları yaratıp varlık âlemine getirmezden önce bildiğine, hangilerinin cennetlik, hangilerinin cehennemlik olduğunu bildiğine, kulların yaptıkları amellere karşılık daha onlar yaratılmazdan önce sevap ve ceza hazırladığına; bütün bunları tek tek katındaki kitaba yazdığına, kulların bütün amellerinin, Allah Teâlâ'nın daha önceden bilip kitaba kaydettiği gibi cereyan ettiğine iman etmektir.

İkinci derece. Kulların küfür, iman, taat, isyan gibi bütün fiillerinden dilediğini Allah Teâlâ'nın yarattığına iman etmektir. İmanın bu mertebesi de Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in kabul ettiği esaslardan biridir. Kaderiyye (kaderi inkâr eden Mu'tezile), kadere imanın bu mertebesini inkâr eder. Fakat kadere imanın birinci derecesini Kaderiyye mezhebinin çoğu mensupları kabul eder. Sadece, İbn Ömer'e (r.anhümâ) kader hakkında sözleri sorulan Ma'bed b. Cühenî, Amr b. Ubeyd vb. gibi Kaderiyye mezhebinin aşırı kolları kadere imanın birinci derecesini reddeder.

Selef imamlarının büyük çoğunluğu şöyle der: Kaderiyye ile ilimle münazara ediniz. Eğer ilmi kabul ederlerse mağlup olurlar, şayet ilmi kabul etmeyip reddederlerse küfre düşerler. Selef, bu sözleriyle Cenâb-ı Hakk'ın ezelî ilmiyle kulların fiillerini önceden bilmesini, kulları yaratmazdan önce şakî ve saîd diye iki gruba ayırdığını ve bütün bunları kendi katında mahfuz bulunan bir kitaba yazdığını inkâr edenlerin küfre düştüklerini kastederler. Bunu inkâr eden kişi Kur'ân-ı Kerîm'i inkâr etmiş olur ve bu sebeple tekfir edilir. Bunları kabul eder, fakat Allah Teâlâ'nın kulların fiillerini yaratmasını, o fiilleri dilemesini reddederler ve bununla kevnî ve kaderî iradeyi kastederlerse bu konu tartışmalıdır. Zira onların kabul ettikleri husus reddettikleri aleyhine kesin bir delildir. Bu gibilerini tekfir etmek konusu ise âlimler arasında yakından bilinen tartışmalı bir konudur.

Cenâb-ı Hakk'ın ezelî ilmini (olacakları önceden bilmesini) inkâr edenlere gelince, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed bu gibi kimselerin tekfir edileceklerini açıkça belirtirler. Diğer mezhep imamları ve âlimler de aynı görüşü paylaşır.

Amel ile İman Arasındaki İlişki

Şöyle bir soru akla gelebilir: Resûl-i Ekrem (s.a.v), bu hadis-i şerifte iman ile İslâm'ı birbirinden ayırmış; yapılan bütün amelleri iman olarak değil İslâm olarak tarif etmiştir. Halbuki selefin ve hadis âlimlerinin herkesçe bilinen tarifine göre iman; söz, amel ve niyetten ibaret kabul edilir; bütün ameller iman kavramına dahil edilir. İmam Şâfiî, bu konuda sahâbe, tâbiîn ve onlardan sonra gelen tanıdığı herkesin görüş birliği içinde bulunduğunu nakleder.

Ameli imandan çıkaranları selef şiddetli bir dil ile kınar. Bu görüşü dile getirenleri kınayan ve ameli imandan çıkarıp ayırmayı dinde sonradan çıkarılmış bir aykırı yenilik olarak değerlendirenler arasında şu kimseler bulunur: Saîd b. Cübeyr, Meymûn b. Mihrân, Katâde, Eyyûb es-Sahtiyânî, İbrahim en-Nehaî, Zührî, Yahya b. Ebû Kesîr ve daha başka kimseler.

Sevrî şöyle der: Ameli imandan ayırmak sonradan çıkmış bir görüştür. Biz, bizden önceki bütün insanlardan bunun tam tersini (amel ile iman bütünlüğünü) görüp idrak etmiştik.

Evzâî ise şöyle der: Seleften gelip geçmiş olanlardan hiçbiri iman ile ameli birbirinden ayırmazdı.

Ömer b. Abdülaziz (rh.a) bütün şehirlere şu emri göndermişti: "Hiç şüphesiz imanın farzları, kanunları (hadleri) ve sünnetleri vardır. Kim bunların hepsini tamamlamış olursa imanı kemale ermiş olur. Kim de bunları tam olarak yerine getiremezse, imanı kemale ermemiş ve tamamlanmamış olur." Bunu Buhârî *Sahîh*'inde zikreder.[117]

Yukarıdaki emirle ilgili olarak denilmiştir ki, şu âyet-i kerime de amellerin imana dahil olduğuna delâlet eder:

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden *(Allah yolunda)* ***harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır."***[118]

Sahîhayn'de İbn Abbas'tan (r.anhümâ) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) Abdülkays heyetine şöyle demiştir:

80- آمُرُكُمْ بِأَرْبَعٍ: اْلإِيمَانِ بِاللهِ وَحْدَهُ، وَهَلْ تَدْرُونَ مَا اْلإِيمَانُ بِاللهِ؟ شَهَادَةُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَإِقَامِ الصَّلاَةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ وَأَنْ تُعْطُوا مِنَ الْمَغْنَمِ الْخُمُسَ.

---

[117] Buhârî bunu "İmân" bölümünde Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.), "İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir" babında *muallak* olarak rivayet eder. İbn Ebû Şeybe ise *Musannef*'inde (11/49) bunu *mevsûl* olarak nakleder.

[118] Enfâl 8/2-4.

"Sizlere dört şeyi emrediyorum; Allah'a iman etmek. Allah'a iman nedir biliyor musunuz? Allah Teâlâ'dan başka ilâh bulunmadığına şehadet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek, ramazan orucunu tutmak, ganimet olarak elinize geçenin beşte birini vermektir."[119]

Yine *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet edilir: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

81- اَلْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ أَوْ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ.

"İman yetmiş küsur (veya altmış küsur) şubedir. İmanın en faziletlisi lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözüdür. En düşük derecesi de yolda insanlara eziyet veren şeyi kaldırmaktır. Hayâ da imandan bir şubedir."[120] Buradaki lafız Müslim'e aittir.

Yine *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet edilir: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

82- لاَ يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلاَ يَشْرَبُ الْخَمْرَ حِينَ يَشْرَبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ وَلاَ يَسْرِقُ السَّارِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ.

"Zina eden kişi zina yaptığı zaman mümin olarak zina etmez, hırsızlık yapan kişi hırsızlık yaptığında mümin olarak hırsızlık yapmaz, içki içen kişi içki içtiği zaman da mümin olarak içki içmez."[121]

---

[119] Buhârî, nr. 523; Müslim, İmân, 23, 24 (nr. 17); Ebû Davud, Eşribe 7 (nr. 3692); Tirmizî, İmân 5 (nr. 2611); Nesâî, İmân 25 (8/120); Ahmed, *el-Müsned*, 1/333; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 157.

[120] Buhârî, nr. 9; Müslim, İmân 57 (nr. 35); Ebû Davud, Sünnet 15 (nr. 4676); Tirmizî, İmân 6 (nr. 2614); Nesâî, İmân 16 (8/110); İbn Mâce, Mukaddime 9 (nr. 57); Ahmed, *el-Müsned*, 2/414; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 166, 167, 181, 190, 191.

[121] Buhârî, nr. 2475, 5578, 6772, 6810; Müslim, İmân 100 (nr. 57); Ebû Davud, Sünnet 16 (nr. 4689); Tirmizî, İmân 11 (nr. 2625); Nesâî, Kat'u's-Sârık 1, Eşribe 42 (8/64, 313); İbn Mâce, Fiten 3 (nr. 3936); Ahmed, *el-Müsned*, 2/376; İbn Hibbân, *es-Sahîh* nr. 186.

Şayet burada zikredilen büyük günahları terketmek imanın bir gereği olmasaydı, bunlardan birini irtikâp edenlere mümin değil denilmezdi. Çünkü iman ancak onu oluşturan rükünlerden veya imanın gereklerinden biri kaybolduğu zaman ortadan kalkar.

İman ve İslâm Arasındaki Fark

Buradaki âyet ve hadislerde anlatılanlar ile, Cibrîl hadisinde geçen iman ve İslâm ile ilgili sorulara verilen cevaplarda ikisinin arasının ayrılarak, Resûlullah (s.a.v) tarafından amellerin imanın değil de İslâm'ın birer esası sayılması hususunun nasıl telif edileceği konusuna gelelim.

Burada şöyle temel bir gerçek ortaya çıkmaktadır: Bazı isimler ve kavramlar tek başlarına ve mutlak olarak (genel anlamda) zikredildikleri zaman pek çok mânayı kapsar. Bu isimler başka kelimelerle birlikte zikredildikleri zaman, kapsadığı mânalardan bir kısmına delâlet eder, kendisiyle beraber zikredilen isim de ondan geri kalan mânalara işaret eder.

Fakir ve miskin kelimeleri buna bir örnektir. Bu kelimelerden biri tek başına söylendiği zaman, onun kapsamına ihtiyaç sahibi herkes girer. Fakir ve miskin kelimeleri birlikte zikredildiğinde ise, kelimenin biri ihtiyaç sahiplerinin bir nevine, diğeri de ondan geriye kalan ihtiyaç sahiplerine delâlet eder. İşte İslâm ve iman kelimeleri de böyledir: Bunlar tek başlarına zikredildikleri zaman, diğerini de içine alır ve tek başına zikredildiği için diğer kelimenin delâlet ettiği mânayı da kapsar. Bunlar beraber söylendiklerinde ise tek başına söylendiğinde kapsadığı anlamlardan bir kısmını kapsar, diğeri de geriye kalan mânalara delâlet eder.

Bu mânaya, imamlardan büyük bir topluluk işaret eder. Ebû Bekir el-İsmailî[122] Lübnan ehline yazdığı risâlesinde şöyle der: Ehl-i sün-

122 Büyük bir imam ve hafızdır. Tam ismi Ebû Bekir Ahmed b. İbrahim b. İsmail b. Abbas el-Cürcânî el-İsmailî'dir. Yaşadığı devirde muhaddislerin şeyhi idi. Pek çok eseri vardır. Bunlardan biri *el-Müstahrec ale's-Sahîhayn*'dir. 381 (991) yılında vefat etmiştir. Hal tercümesi için bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/292.

net ve'l-cemaat'in çoğu derler ki, iman söz ve ameldir. İslâm ise, insanın üzerine farz kılınan şeyleri yapmasıdır. Bu (iman ve İslâm) isimlerden her biri tek başlarına zikredildikleri zaman diğerinin mânasını da kapsar. Şöyle de denilmiştir: Müslim ve mümin kelimeleri ayrı ayrı iki kelimedir. Bunların her biri ile diğeriyle kastedilmeyen mâna kastedilir. Bunlardan sadece biri zikredildikleri zaman ikisi ile ayrı ayrı kastedilen mânanın tamamını kapsar.

Bu mânayı Hattâbî *Meâlimü's-Sünen* isimli eserinde zikreder. Kendisinden sonra gelen ulemadan bir topluluk da onun görüşünü destekler.

Şu husus bu görüşün doğruluğuna delâlet eder: Resûl-i Ekrem (s.a.v), yukarıda geçen Abdülkays heyetini gönderirken söylediği hadiste imanı tek başına zikrettiğinde, bu kelimeyi Cibrîl hadisinde iman ve İslâm ile birlikte zikrettiği mânada tefsir etmiştir. Başka bir hadiste de İslâm'ı imanı tefsir ettiği mânada tefsir eder. Aynen İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Amr b. Abese'den (r.a) rivayet ettiği şu hadiste olduğu gibi:

83- جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا الْإِسْلَامُ؟ قَالَ: أَنْ تُسْلِمَ قَلْبَكَ لِلّٰهِ وَأَنْ يَسْلَمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِكَ وَيَدِكَ. قَالَ: فَأَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: الْإِيمَانُ، قَالَ: وَمَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: أَنْ تُؤْمِنَ بِاللّٰهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ. قَالَ: فَأَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: الْهِجْرَةُ، قَالَ: فَمَا الْهِجْرَةُ؟ قَالَ: أَنْ تَهْجُرَ السُّوءَ، قَالَ: فَأَيُّ الْهِجْرَةِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: الْجِهَادُ.

"Bir adam Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) geldi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü, İslâm nedir?' diye sordu. Buyurdular ki:

'Kalbini Allah'a teslim etmen, müslümanların da senin elinden ve dilinden selâmette olmasıdır.'

'İslâm'da en faziletli olan şey hangisidir?'

'İmandır.'

'İman nedir?'

'Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, öldükten sonra dirilmeye iman etmektir.'

'Hangi iman faziletlidir?'

'Hicret.'

'Hicret nedir?'

'Kötülükleri terketmektir.'

'Hangi hicret faziletlidir?'

'Cihad.' "[123]

Resûl-i Ekrem (s.a.v) burada imanı İslâm'ın en faziletli ameli olarak zikretmiş ve amelleri de onun içinde saymıştır.

Bu geniş açıklamalardan sonra, iman ve İslâm aynı şeyler mi yoksa iki farklı mânaya mı geldikleri meselesi açıklığa kavuşmuş oldu.

Ehl-i sünnet ile ehl-i hadis bu konuda farklı görüşlere sahip olup konuyla ilgili pek çok eser telif etmiştir. Eser sahiplerinden bazıları, Ehl-i sünnet'in cumhuruna göre iman ve İslâm'ın aynı mânada olduğu görüşünü ileri sürer. Bu iddia sahipleri arasında Muhammed b. Nasr el-Mervezî ve İbn Abdülber yer alır. Bu görüş ayrıca Eyyûb b. Süveyd er-Remlî vasıtasıyla Süfyân-ı Sevrî'den rivayet edilir. Fakat rivayeti nakleden Eyyûb zayıf biridir.

Konuyla ilgili eser yazan Ebû Bekir es-Sem'ânî vb. gibi bazıları ise, iman ve İslâm kelimelerinin Ehl-i sünnet'e göre farklı mânalara geldiğini söyler. İman ve İslâm'ın farklı mânalar olduğuna dair selefin pek çoğundan nakiller vardır. Katâde, Davud b. Ebû Hind, Ebû Ca'fer el-Bâkır, Zührî, Hammâd b. Zeyd, İbn Mehdî, Şüreyk, İbn Ebû Zi'b, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hayseme, Yahya b. Maîn gibi zevat bunlar arasındadır. İki grup arasındaki ihtilâf, iman ve İslâm'ın vasıfları ara-

---

[123] Ahmed, *el-Müsned*, 4/114; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 199.

sındaki ihtilâftır. Hasan ve İbn Sîrîn "müslüman" kelimesini kullanırlar, "mümin" kelimesini kullanmaktan sakınırlardı.

Yapmış olduğumuz bu izahlarla aradaki ihtilâf da ortadan kalkmış olmaktadır. Sonuç olarak şöyle diyebiliriz: İman ve İslâm kelimeleri tek başlarına kullanıldığında ikisi de aynı mânaya gelir. İkisi birlikte kullanıldığında ise her biri farklı mânalara gelir.

İman ve İslâm kelimeleri arasındaki farkın hakikati şudur:

İman, kalp tarafından yapılan tasdiki, kabullenmeyi ve mârifeti ifade eder. İslâm ise kulun Allah'a teslimiyetini, O'na boyun eğmesini ve emirlerine bağlanarak yerine getirmeyi ifade eder. Bu da ancak amel ile mümkün olur ve din olarak isimlendirilir. Resûl-i Ekrem (s.a.v) de Cibrîl hadisinde İslâm, iman ve ihsanı din olarak tarif buyurmuşlardı. Bu tarifler aynı zamanda, iman ve İslâm kelimelerinin tek başlarına kullanıldığında biri diğerinin mânasını da kapsadığına delâlet eder. Ancak ikisi birlikte kullanıldığında her biri farklı mânalara gelir. Bu takdirde imandan murat kalbin tasdik ettiği şeyler, İslâm'dan murat ise amel cinsine giren şeyler bütünüdür.

İmam Ahmed *Müsned*'inde Enes'ten (r.a) şu hadis-i şerifi rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

84- اَلْإِسْلَامُ عَلَانِيَةٌ وَالْإِيمَانُ فِي الْقَلْبِ.

"İslâm açıkta tezahür eder, iman ise kalptedir (gizlidir)."[124]

Hadis-i şerifte ifade edilen hakikat şudur: İslâm olarak tarif edilen ameller açıkta ve herkesin önünde tezahür eder. İmanın mahalli olan kalpteki tasdik ise açıkta görünmez ve tezahür etmez.

85- كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ إِذَا صَلَّى عَلَى الْمَيِّتِ: اَللَّهُمَّ مَنْ أَحْيَيْتَهُ مِنَّا فَأَحْيِهِ عَلَى الْإِسْلَامِ وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُ مِنَّا فَتَوَفَّهُ عَلَى الْإِيمَانِ.

---

[124] Ahmed, *el-Müsned*, 3/143; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/11; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2923; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 20; Ebû Ubeyd, *el-İmân*, s. 5; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 160.

Resûlullah (s.a.v) cenaze namazı kıldırdığında şöyle dua ederdi: *"Allahım, içimizden yaşattığın kimseleri İslâm üzere yaşat! Aramızdan vefat ettirdiklerini ise iman üzere vefat ettir!"*[125]

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) böyle dua etmesinin sebebi şuydu: İnsan vücudunun organları ile amel edebilmek (İslâm) ancak hayat devam ettiği müddetçe mümkün idi. Fakat insan öldükten sonra, kendisiyle birlikte kalp ile tasdikten (imandan) başka bir şey kalmıyordu.

Hakiki İmanın Alâmeti

Buradan hareketle muhakkik âlimler şöyle derler: Her mümin müslümandır. Zira hakiki mânada imanı elde eden ve onu kalbinin derinliklerine yerleştiren kişi, İslâm'ın emrettiği amelleri de yerine getirir. Aynen şu hadis-i şerifte buyrulduğu gibi:

86- أَلاَ وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلاَ وَهِيَ الْقَلْبُ.

"Dikkat edin, vücudun içinde bir et parçası vardır; o düzelirse bütün vücut düzelir, eğer o bozulursa vücudun tamamı bozulur. Dikkat edin, o et parçası kalptir!"[126]

Eğer kişinin sahip olduğu iman, vücudun organlarını İslâm'ın emrettiği amelleri yapmaya sevketmiyorsa gerçek mânada kalbe yerleşmiş ve kemale ermiş sayılmaz. Bunun yanında İslâm'ın emrettiği amelleri yerine getiren herkes de kâmil mânada mümin değildir. Bazı kimselerin imanı zayıf olur; tam mânasıyla kemale ermiş ve kalbin derinliklerin yerleşmiş olmaz. Fakat böyle bir imâna sahip olan kişi, kâ-

---

125 Ebû Davud, Cenâiz 56 (nr. 3201); Tirmizî, Cenâiz 38 (nr. 1024), hadis için *hasen-sahih* der; İbn Mâce, Cenâiz 23 (nr. 1498); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, s. 179, 1081; Ahmed, *el-Müsned*, 2/368; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3070; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/358.

126 Bu hadis, Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) rivayet edilen, *"Helâller açık ve haramlar da açıktır..."* hadis-i şerifinin bir bölümüdür. Bu hadis-i şerif kitabımızın altıncı hadis-i şerifidir ve tahrîci orada gelecektir.

mil mânada mümin olmasa bile İslâm'ın emrettiği amelleri işler ve müslüman ismini alabilir. Aynen şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

"Bedevîler, 'İman ettik!' dediler. De ki: Siz (kâmil mânada) iman etmediniz, ama, 'Müslüman olduk (boyun eğdik)' deyin. Henüz iman kalplerinize tam olarak yerleşmedi."[127]

Doğru olan tefsir anlayışına göre âyette iman etmedikleri söylenen kimseler münafıklar değil, imanı zayıf olan kimselerdir. Bu görüş İbn Abbas'a (r.anhümâ) aittir.[128] Âyetin devamındaki şu ifadeler bunun delilidir:

"Eğer Allah'a ve elçisine itaat ederseniz, Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."[129]

---

127 Hucurât 49/14.

128 Hâfız İbn Kesîr bu âyet-i kerimenin tefsirinde şöyle der:

"Allah Teâlâ, İslâm'a girer girmez kendilerini müslüman olarak isimlendiren bedevîlerin bu sözlerini reddetmek maksadıyla, ***"Bedevîler, 'İmân ettik' dediler. De ki: Siz (kâmil mânada) İmân etmediniz, ama, müslüman olduk (boyun eğdik), deyin. Henüz İmân kalplerinize tam olarak yerleşmedi"*** buyurmuştur. Bu âyet-i kerimeden şu sonuç çıkmaktadır: İmân kelimesi İslâm kelimesinden daha özel ve dar kapsamlıdır. Bu aynı zamanda Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in de görüşüdür. Ayrıca bu hususa Cibrîl hadisinde geçen sorular da delâlet etmektedir. Önce İslâm, sonra İmân ve sonra da ihsan sorulmuştur. Bu soru biçiminde genelden özele doğru bir yükseliş vardır.

...

Nitekim Resûlullah da (s.a.v.) müslüman ve mümin kelimelerini birbirinden ayırmış, mümin kelimesini müslüman kelimesinden daha özel anlamda kullanmıştır. Müslüman ismini kullandığı biri hakkında mümin kelimesini kullanmamıştır. Bu durum o kişinin münafık değil müslüman olduğuna delâlet eder.

Bu açıklamalar, âyet-i kerimede söz konusu olan bedevîlerin münafık olmadığına delâlet eder. Onlar müslüman olup henüz İmân tam anlamıyla kalplerinde kök salmamış kimselerdir. Ancak onlar bulundukları makamdan daha yüksek bir makama sahip olduklarını iddia etmişler, Cenâb-ı Hak da onlara edep yolunu göstererek bulundukları makamı bildirmiştir. İbn Abbas, Katâde, İbrahim en-Nehaî ve İbn Cerîr et-Taberî'nin görüşleri de bu doğrultudadır." (bk. İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 7/367).

129 Hucurât 49/14.

Yani burada deniliyor ki: Cenâb-ı Hak sizin amellerinize karşılık vereceği ecirde bir eksiltme yapmayacaktır. Onların amellerine eksiksiz olarak ecir verilmesi, o kimselerin amellerinin kabul edilmesini sağlayacak bir imâna sahip olduklarına delildir.

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) şu sözü de bunun delilleri arasındadır. *"Sa'd b. Ebû Vakkas (r.a), 'Ey Allah'ın Resûlü, falanca kişi mümin olduğu halde niçin ona (ganimet malından) vermedin?' diye sorduğunda Resûlullah (s.a.v) 'Yahut müslümandır (demelisin).' demişti:"*[130]

Resûl-i Ekrem (s.a.v), bu sözüyle o kişinin hakiki iman makamına erişmediğini; henüz İslâm'ın zâhirî amelleri makamında bulunduğunu işaret buyurmuşlardı. Hiç şüphesiz bâtınî (kalpteki) imanın zayıflığı, vücudûn zâhirî organlarındaki amellerin zayıflamasına da sebep olur. Fakat bir kimsedeki iman vasfı amellerin zayıflaması ile değil, ancak imanın gereklerinden biri terkedilirse kaybolur. Resûlullah'ın (s.a.v), *"Zina eden kişi mümin olarak zina etmez"*[131] hadislerinde buyurdukları gibi.

---

[130] Buhârî, nr. 27, 1478; Müslim, İmân 236, 237 (nr. 150); Ebû Davud, Sünnet 16 (nr. 4683); Nesâî, İmân 7 (8/103, 104); Ahmed, *el-Müsned*, 1/167, 173; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 163.

Hadisin tamamı şu şekildedir: Sa'd b. Ebû Vakkas (r.a) anlatıyor:

"Resûlullah (s.a.v), ben yanında otururken, bir grup insana ihsanda bulundu. Ben,

'Ey Allah'ın Resulü! Falancaya da verseniz, ben onun mümin olduğunu düşünüyorum' dedim. Resûlullah (s.a.v),

'Yahut müslüman (olduğunu düşünüyorum de)' buyurdu. Ben bu kanaatimi üç kere söyledim. Resûlullah da (s.a.v) her seferinde,

'Yahut müslüman (olduğunu düşünüyorum de)' şekilde karşılıkta bulundu. Sonuncu seferde şunu ekledi:

'Ben, benim nazarımda daha sevgili olan birisine hiçbir şey vermezken, yüzü üstü ateşe düşeceğinden korktuğum insanı kurtarmak için ona ihsanda bulunurum (ihsanda bulunmam sevgimin ölçüsü değildir).' " Hadisin lafzı Müslim'e aittir.

[131] Buhârî, nr. 2475, 5578, 6772, 6810; Müslim, İmân 100 (nr. 57); Ebû Davud, Sünnet 16 (nr. 4689); Tirmizî, İmân 11 (nr. 2625); Nesâî, Kat'u's-Sârık 1, Eşribe 42 (8/64, 313); İbn Mâce, Fiten 3 (nr. 3936); Ahmed, *el-Müsned*, 2/376; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 186.

Ehl-i sünnet âlimleri şu konuda farklı görüş ortaya koymuşlardır: İmanı eksik olan kişi mümin olarak mı yoksa mümin değil de müslüman olarak mı isimlendirilir? Bu konuda iki görüş vardır. İmam Ahmed'den de bu konuda iki görüş rivayet edilir.

İslâm'ın Gereklerinden Bazılarını Terkedenler

Bir kimsenin müslüman olarak isimlendirilmesini ele alalım. İslâm'ın bazı gereklerini terketmek ya da bazı yasakları çiğnemek İslâm (müslüman) sıfatını ortadan kaldırmaz. İslâm sıfatı ancak bütünüyle İslâm'a aykırı şeyler yapılırsa ortadan kalkar. Resûlullah (s.a.v) sahih sünneti arasında bize intikal eden ve İslâm'ın gereklerinden birini terkedenlerin İslâm vasfını kaybettiklerine dair bir bilgi yoktur. Ancak bazı haramları işleyenler için mutlak (genel) mânada küfür ve aynı şekilde genel mânada münafık tabirleri kullanılmıştır.

Büyük günah işleyenlerin, küçük küfür mânasında kâfir mi demek gerekir, yoksa küçük nifak mânasında münafık mı demek gerekir? Bu hususta âlimler farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Ancak hiçbiri, bunların genel mânada İslâm vasfını kaybedeceklerini söylememişlerdir. Sadece İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Zekâtı terkeden kişi müslüman değildir."[132] İbn Mesud'un, zekâtı terkedeni İslâm'dan çıkmış ve kâfir olarak görüyor olması muhtemeldir.

Yine Hz. Ömer'in (r.a), hac yapmaya imkânı olup da hac yapmayanların müslüman olmadıklarını söylediği rivayet edilir. Buradan anlaşılıyor ki, Hz. Ömer (r.a) onların küfre girdiklerini düşünüyordu. Bu sebeple onları cizyeye bağlamak istemiş ve şöyle demişti: "Onlar artık İslâm'a girmez,[133] Ehl-i kitap olarak hayatlarını sürdürürler.

---

[132] İbn Ebû Şeybe bu hadisi; İbn İdris, Mutarrif, Ebû İshak es-Sebîî, Ebü'l-Ahvas senedi ile rivayet eder. Sonra şöyle der: "Abdullah b. Mesud (r.a), 'Zekâtı vermeyen kişi müslüman değildir' der" (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/114).

[133] Hâfız İbn Kesîr tefsirinde şöyle der: Saîd b. Mansûr *Sünen*'inde Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini rivayet eder: Ömer b. Hattâb (r.a) dedi ki: "Öyle düşündüm ki, şehirlere adamlar göndereyim. Onlar o şehirlerde varlıklı olup da hac yapmayanları araştırsınlar ve ortaya çıkarsınlar. Sonra da onları cizyeye bağlasınlar. Onlar müslüman değiller! Onlar müslüman değiller!" (bk. İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/368).

İslâm vasfının, ancak İslâm'a aykırı olan özelliklerin varlığı ile kaybolduğu ve bu suretle kişinin tamamen İslâm dinin dışına çıktığı anlaşılmış oldu. İslâm kelimesi mutlak olarak ya da övgü kastıyla kullanıldığında, daha önce naklettiğimiz Amr b. Abese hadisinde[134] geçtiği gibi, iman ve tasdik edilmesi gereken her şey onun içine girer.

Nesâî, Ukbe b. Mâlik'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

87- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ بَعَثَ سَرِيَّةً فَغَارَتْ عَلَى قَوْمٍ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنْهُمْ: إِنِّي مُسْلِمٌ، فَقَتَلَهُ رَجُلٌ مِنَ السَّرِيَّةِ فَنُمِيَ الْحَدِيثُ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَقَالَ فِيهِ قَوْلًا شَدِيدًا، فَقَالَ الرَّجُلُ: إِنَّمَا قَالَهَا تَعَوُّذًا مِنَ الْقَتْلِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: إِنَّ اللهَ أَبَى عَلَيَّ أَنْ أَقْتُلَ مُؤْمِنًا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ.

"Nebî (s.a.v) bir seriyye göndermişti. Bu seriyye bir topluluk üzerine âni baskın yaptı. Baskına uğrayanların içinde bulunanlardan biri, 'Ben müslümanım' dedi. Fakat seriyyede bulunanlardan biri onu katletti. Olay Resûlullah'a (s.a.v) ulaştı. Resûlullah (s.a.v), o kişiye ağır sözler söyledi. Bunun üzerine o kişi şöyle dedi:

'O kişi ben müslümanım sözünü ölümden kurtulmak için söylemiştil' Bu söze karşılık Resûlullah (s.a.v),

'Allah Teâlâ bana bir mümini öldürmemi yasakladı' buyurdu ve bunu üç defa tekarladı."[135]

Süyûtî de bunu *Dürrü'l-Mensûr*'da (2/275) rivayet eder ve şöyle der: "İsnadı sahihtir. Ancak Hasan-ı Basrî Hz. Ömer'den (r.a) hadis dinlememiştir. Bu durumda sened *münkatı'* olmaktadır."

Yine Ebû Bekir İsmailî, Saîd b. Mansûr ve İbn Ebû Şeybe, Hz. Ömer'in (r.a) şöyle buyurduğunu rivayet eder: "Her kim gücü yettiği halde hac yapmazsa, o kişinin yahudi veya hıristiyan olarak ölmesi birdir." (bk. İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/386; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/275)

134 Ahmed, *el-Müsned*, 4/114; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 199.

135 Ahmed, *el-Müsned*, 4/110; 5/288-289; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/980, 981; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 6829; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 7/342-343; Heysemî, *ez-*

İslâm kelimesi mutlak olarak kullanıldığında, onun içine iman ve İslâm'ın beş temel esasını tasdik etmek de girer. Böyle olmasaydı bir kimse sadece, "Ben müslümanım" demekle mümin olamazdı. Cenâb-ı Hak bizlere Saba kraliçesini şu kelimelerle İslâm'a girdiğini haber veriyor:

"Melike dedi ki: Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleyman'la beraber âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim** (müslüman) **oldum."[136]

Yine Rabbimiz bize Hz. Yusuf'un (a.s) müslüman olarak ölmek için dua ettiğini haber veriyor.[137] Bütün bunlar gösteriyor ki İslâm kelimesi mutlak olarak kullanıldığında, içerisine iman ve tasdik kavramına dahil olan şeyler de girer.

İbn Mâce *Sünen*'inde Adî b. Hâtim'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) bana buyurdu ki:

88- يَا عَدِيُّ، أَسْلِمْ تَسْلَمْ! قُلْتُ: وَمَا الإِسْلاَمُ؟ قَالَ: أَنْ تَشْهَدَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَتَشْهَدَ أَنِّى رَسُولُ اللهِ وَتُؤْمِنَ بِالأَقْدَارِ كُلِّهَا خَيْرِهَا وَشَرِّهَا وَحُلْوِهَا وَمُرِّهَا.

'Ey Adî, müslüman ol kurtul!'

'İslâm nedir?' dedim, buyurdu ki:

Allah'tan başka ilâh bulunmadığına şehadet etmen, benim Allah'ın elçisi olduğuma şehadet etmen, kaderin hepsine; hayırlısına da şerlisine de, tatlısına da acısına da (Allah Teâlâ'dan geldiğine) iman etmendir."[138]

Zevâid, nr. 59. Mizzî, Nesâî'nin bunu *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın "Siyer" bölümünde rivayet ettiğini belirtir.

[136] Neml 27/44.

[137] Söz konusu, Yusuf sûresinin şu meâldeki 101. ayetidir: ***"Ey rabbim! Mülkten bana nasibimi verdin ve bana rüyada görülen olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da âhirette de benim sahibimsin. Beni müslüman olarak öldür ve beni sâlihler arasına kat!"***

[138] İbn Mâce, Mukadime, 10 (nr. 87); Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11844, 16112.

Bu hadis-i şerif kadere iman etmeyi açık bir şekilde İslâm'ın bir esası olarak tarif etmektedir.

Kaldı ki, kelime-i şehâdet İslâm'ın şartlarından biridir ve bunda hiçbir ihtilâf yoktur. Ancak kelime-i şehâdet, muhtevasını kalp ile tasdik etmeksizin sadece lafzını söylemekten ibaret değildir. Sonuç olarak, kelime-i şehâdetin mânasını kalp ile tasdik etmenin İslâm'ın şartlarına dahil olduğu anlaşılmış oluyor. Seleften bir grup, ***"Allah katında gerçek din İslâm'dır"***[139] âyet-i kerimesinde geçen İslâm kelimesini, tevhid ve tasdik olarak tefsir etmişlerdir. Muhammed b. Ca'fer b. Zübeyr bunlar arasındadır.[140]

Fakat Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hakk'ın durumlarını haber verdiği bedevîler gibi, bir kimseden mümin sıfatını kaldırıp sadece müslüman sıfatı ile isimlendirmek şu mânaya gelir; o kimsede henüz iman kalbin derinliklerine kadar kök salmamıştır. Ancak onların İslâm'ın zâhirî amellerini müslümanlarla birlikte paylaştıklarını ve derin bir imâna sahip olmasalar bile, işledikleri amellerin kabulünü sağlayacak bir imâna sahip olduklarını gösterir. Eğer bu derecede bir imâna sahip olmasalardı müslüman olarak isimlendirilmezlerdi. İmanın hakiki zevkine erişememeleri ve imanın bazı gereklerindeki eksiklikleri sebebiyle onlardan mümin vasfı kaldırılmıştır. Bu durum, kalpte bulunan tasdikin üstünlüğünü sürdürmesine bağlıdır. Bu görüş iki görüşten daha sahih olanı ve İmam Ahmed'den yapılan iki rivayetin de daha sahih olanıdır.

Zira gayb âlemi kalplerinde tecelli eden ve onu tıpkı şehadet (görünen) âlemi gibi müşahede eden, dolayısıyla kalplerinde asla bir şek ve tereddüt bulunmayan sıddîkların imanı ile onların derecesine erişemeyenlerin imanları asla bir olamaz. Bu dereceye erişemeyenler, bir şüpheyle karşılaştıklarında o şüphe hemen kalplerine giriverir. İşte bu sebeple Resûlullah (s.a.v) ihsan mertebesini, kulun Rabbini görüyormuş gibi ibadet etmesi şeklinde tarif etmiştir. İhsan mertebesi ise müminlerin hepsi için gerçekleşen bir vasıf değildir. Bunun için denil-

---

139 Âl-i İmrân 3/19.

140 bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/212.

miştir ki: "Ebû Bekir sizleri çokça oruç tutmak ve çokça namaz kılması sebebiyle geçmemiştir; fakat o sizleri gönlüne taht kurup yerleşen imanı sayesinde geçmiştir."

İbn Ömer'e (r.a) şöyle bir soru soruldu:

"Sahâbe gülerler miydi?" Şöyle cevap verdi:

"Evet, gülerlerdi. Ancak onların kalplerindeki iman dağlar gibiydi. Fakat nerede sizden o imanın bir zerresini veya bir arpa ağırlığındakini taşıyan kişi?... Böylesi kimseler tevhid ehli oldukları için ateşten çıkan kimseler gibidir. Bunlar hakkında, 'Kalplerindeki zaaf sebebiyle kalplerine iman tam olarak yerleşmemiştir' denilmesi doğru olur.

Bu meseleler -yani iman ve İslâm, küfür ve nifak- gerçekten de önemli meselelerdir. Cenâb-ı Hak saadet ve bedbahtlığı, cennet ve cehennemi hak etmeyi bu sıfatlara sahip olmaya bağlı kılmıştır. Bu vasıflar aynı zamanda, kimlerin bu vasıflarla vasıflanacağı konusunda bu ümmetin ilk defa ihtilâf ettiği bir konudur. Bu ihtilâfı çıkaranlar ise sahâbe arasında Hâricîler diye adlandırılan kesimdir. Hâricîler, tevhid ehlinden günah işleyenleri tamamıyla İslâm dininden çıkarır, onları küfür dairesine sokar ve onlara kâfir muamelesi yaparlar. Bu sebeple günahkâr müslümanların kanlarını ve mallarını helâl sayarlar. Hâricîler'den sonra Mu'tezile'nin ihtilâfı çıkmıştır. Onlara göre günahkârlar ne mümin ne de kâfirdir, iki yer arasında bir yerdedir (el-menzile beyne'l-menzileteyn). Bundan sonra da Mürcie ihtilâfı çıkmıştır. Onların görüşüne göre de, fâsıklar (günahkârlar) kâmil iman sahibi mümin kişilerdir."[141]

---

[141] Şeyh Enver el-Keşmîrî şöyle der: "Selefe göre İmân üç şeyden ibarettir: İtikad, söz ve amel. İlk ikisi hakkında, yani dil ile ikrar ve kalp ile tasdik hakkında yukarıda -kendi eserinde- bilgi verdik. Geriye amel konusu kaldı. Acaba amel İmândan bir cüz müdür yoksa cüz değil midir?

Bu konuda dört görüş vardır.

Hâricîler ve Mu'tezile şöyle der: Amel İmândan bir parçadır, dolayısıyla ameli terkedenler onlara göre İmândan çıkarlar. Fakat bundan sonrasında Hâricîler'le Mu'tezile ihtilâf etmiştir. Hâricîler, ameli terkedenleri İmândan çıkarıp küfre sokarlarken, Mu'tezile küfre sokmaz, küfür ile İmân arasında bir yerdedir (el-menzile beyne'l-menzileteyn) derler.

Âlimler bu konularla ilgili olarak eski yeni pek çok eser yazmışlardır. Selef imamları arasında bu hususta eser kaleme alanlar arasında şu isimler yer alır: İmam Ahmed, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, Muhammed b. Eslem et-Tûsî. Bunlardan sonra bu konularda eser yazanlar her tarafta çoğalmıştır. Biz burada, konu üzerindeki temel ittifak noktalarını ve ihtilâf edilen önemli konulara bir nebze değinmekle yetindik. İnşallah bu kadarı kifayet eder.

Üçüncü görüş Mürcie'nin görüşüdür. Onlar da şöyle derler: Amele hacet yoktur, kurtuluşun asıl kaynağı sadece tasdikten ibarettir. Böylece birinci gruptakilerle Mürcie birbirine zıt iki kutupta yer alır.

Dördüncü görüş Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebinin görüşüdür. Onlar da yukarıdaki iki görüşün arasında bir yol tutarlar ve şöyle derler: Hiç şüphesiz amel de yapmak gerekir. Ancak ameli terkeden kişi tekfir edilmez, fâsık (günahkâr) olarak isimlendirilir. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat, ameli terkedenler hakkında ne Hâricîler ve Mu'tezile gibi çok şiddetli, ne de Mürcie gibi gevşek davranırlar.

Sonra Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi de kendi arasında iki kısma ayrılır: Hadisçilerin çoğunluğuna göre İmâna amel de dahildir. Mezhebimizin imamı İmam Ebû Hanîfe (rh.a) ve fakihlerin çoğunluğu ve kelâm âlimlerine göre amel İmâna dahil değildir. Ancak bu iki görüş sahipleri de; tasdiki terkedenlerin kâfir ve ameli terkedenlerin de fâsık olduğu konusunda görüş birliğindedir. Bu durumda aradaki ihtilaf isimlendirmeden ibaret olarak kalmaktadır. Zira selef, amelleri İmânın bir cüzü olarak saymakla birlikte, amellerin bulunmamasını İmânın bulunmadığı anlamında kabul etmemişlerdir.

İmamımız Ebû Hanîfe (rh.a), ameli İmânın bir cüzü saymamakla birlikte amele büyük bir önem verir, buna teşvik eder ve bunu İmânın gelişmesi için önemli bir etken olarak değerlendirir. Mürcie mezhebinin görüşünde olduğu gibi, amellerin hiçbir değerinin olmadığı gürüşünü reddeder. Ancak amellerin İmânın bir cüzü olduğunu kabul eden hadisçiler ile, bunu reddeden Mürcie mezhebi mensupları ve Ebû Hanîfe arasında fark vardır. Âmellerin İmânın bir cüzü olduğunu kabul etmediği için Ebû Hanîfe'yi Mürcie olarak değerlendirmek, buradaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi büyük bir zulüm ve haksızlıktır. Doğrunun yardımcısı Allah Teâlâ'dır.

Eğer amellerin İmânın bir cüzü olmadığı yönündeki Mürcie ile olan isim benzerliği Ebû Hanîfe'in Mürcie'den olmasını gerektirirse; bu durumda onların da, yani iddia sahibi hadis ehlinin de Mu'tezile'den olmaları gerekir. Çünkü Mu'tezile de tıpkı hadis ehli gibi amellerin İmânın bir cüzü olduğunu iddia etmektedir. Ancak biz, hadis ehlini Mu'tezile görüşüne nisbet etmekten tenzih ederiz. Cenâb-ı Hak, taassuba düşerek Hanefîler'i Mürcie olarak değerlendirenleri affetsin. Zira din, bütünüyle nasihattir" (bk. Şeyh Enver el-Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, 1/53-54).

İslâm'ın Kapsamına Giren Konular

Daha önce amellerin, İslâm kavramına ve aynı zamanda iman kavramına da dahil olduğu geçmişti. Yine bu kavramlara dışarıda görünen (zâhirî) organların işledikleri amellerle birlikte iç âlemdeki (bâtınî) organların amellerinin de dahil olduğunu belirtmiştik.

İslâm'ın emrettiği ameller kapsamına dini sadece Allah'a has kılmak (ihlâs), Allah'a ve kullarına karşı samimi ve içten olmak (nasihat), insanlara karşı kalbi haset, kin, hile vb. kötülüklerden temizlemek de girer. Yine şu hususlar da iman kavramına girer: Allah zikredilince kalplerin titremesi, O'nun ismini ve kitabının tilâvetini işitince kalbin haşyet ile dolması ve bu sayede imanın artması. Allah'a gerçek mânasıyla tevekkül, gizli ve açık her halde Allah'tan korkmak. Rab olarak Allah Teâlâ'yı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak Hz. Muhammed'i (s.a.v) kabul edip razı olmak. Küfre girmektense en ağır işkencelerle canını feda etmeyi tercih etmek. Allah Teâlâ'nın kul ile birlikte ve ona çok yakın olduğunu şiar edinmek ve bunu sürekli hale getirmek.

Allah ve Resûlü'nün muhabbetini bu ikisinin dışındaki her şeyin sevgisinden üstün tutmak. Allah için sevmek ve Allah için nefret etmek, O'nun rızâsı için vermek, O'nun rızâsı için engel olmak, bütün hareketlerini ve duruşlarını Allah için yapmak. Malî ve bedenî ibadetlerde nefsi cömertliğe alıştırmak. Yaptığı iyiliklerden dolayı sevinmek, işlediği kötülüklerden dolayı üzülüp kederlenmek. Nefsine ve malına karşılık müminleri tercih etmek. Hayâ sahibi olmak, güzel ahlâka bürünmek. Kendi nefsi için sevip istediği şeyleri mümin kardeşleri için de istemek. Müminlere ve özellikle de komşularına karşı yardımsever olmak. Müminlerle dayanışmak ve onlarla yardımlaşmak, müminleri üzen şeylerden dolayı üzüntü duymak!...

Şimdi bu konudaki hadislerden bir kısmını nakledelim:

İslâm kavramına giren bir konu ile başlayalım. İmam Ahmed ve Nesâî, Muâviye b. Hayde'den (r.a) şöyle rivayet eder: Dedim ki:

"Ey Allah'ın Resûlü! Seni hak ile gönderene yemin ile soruyorum, Allah seni ne ile gönderdi?"

"İslâm ile."

"İslâm nedir?"

"Kalbini Allah'a teslim etmen, yüzünü Allah'a yöneltmen, farz namazı kılman, farz olan zekâtı vermendir."

Hadisin bir rivayeti şöyledir:

"İslâm'ın alâmeti nedir?"

"Yüzümü (kendimi) Allah'a teslim ettim, onun dışındakilerden vazgeçtim, demen, namazı kılman, zekâtı vermendir. Her müslüman (ın canı ve malı) diğer müslüman üzerine haramdır."[142]

Sünen'de,[143] Cübeyr b. Mut'im (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

89- ثَلاَثٌ لاَ يُغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ مُسْلِمٍ: إِخْلاَصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَمُنَاصَحَةُ وُلاَةِ الْأُمُورِ وَلُزُومُ جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ فَإِنَّ دَعْوَتَهُمْ تُحِيطُ مِنْ وَرَائِهِمْ.

---

142 Nesâî, Zekât 1, 73 (5/5, 82-83); Ahmed, *el-Müsned*, 5/3, 4, 5; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/1036; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 160.

143 Müellifin "*Sünen*'de..." sözü, hadisin dört sünende veya bunlardan birinde bulunduğu intibaını veriyor. Bu bir yanılgıdır, zira hadis bu sünenlerde yahut bunlardan herhangi birinde yoktur. (Muhakkik). Hadis şu muhaddisler tarafından rivayet edilir:

İbn Mâce, Muhaddime 18(nr. 230); Ahmed, *el-Müsned*, 1/8, 82; 5/183; Dârimî, *es-Sünen*, Mukaddime 24; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 67, 680; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1/10; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1541; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/87.

Bunu destekler mahiyetteki rivayetler için bk. Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 582-595.

Gerçekte müellif değil muhakkikin yanılgıya düştüğü anlaşılmaktadır. Zira hadis, müellif İbn Receb'in de belirttiği gibi dört sünenden ikisinde (İbn Mâce ve Tirmizî'de) mevcuttur ve bu rivayetlerden biri (İbn Mâce'ninki) de Cübeyr b. Mut'im'e dayanmaktadır. Yukarıdaki rivayetlerin dışında, tesbitlerimize göre hadis şu kaynaklarda da yer almaktadır. (Çev.).

İbn Mâce, Menâsik 76 (nr. 3056); Tirmizî, İlim 57 (nr. 2658); Ahmed, *el-Müsned*, 4/80, 82; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/162-164; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3417; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, 7413; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 88; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 1736, 7514; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 94; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 5179, 5292, 6781.

"Nebî (s.a.v) Mina'daki Hayfa Mescidi'ndeki hutbesinde şöyle buyurdu:

Şu üç hususta müslümanın kalbi asla aldanmaz: Ameli ihlâsla Allah için yapmak, yöneticilere karşı nasihatte bulunmak (samimi olmak), İslâm cemaatine bağlı kalmak. Çünkü onların davetleri kendisini çepeçevre kuşatır." Resûlullah (s.a.v) bu üç hasletin müslümanın kalbindeki hile ve aldatmayı yok ettiğini haber veriyor.

Sahîhayn'de[144] Ebû Musa'dan (r.a) şöyle rivayet edilir:

90- أَنَّهُ سُئِلَ: أَيُّ الْمُسْلِمِينَ أَفْضَلُ؟ قَالَ: مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ.

"Resûlullah'a (s.a.v) şöyle soruldu:

'Hangi müslüman daha faziletlidir?' Buyurdular ki:

'Müslümanların elinden ve dilinden selâmette olan kişi.' "

Sahîh-i Müslim'de[145] Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

91- اَلْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ فَلاَ يَظْلِمُهُ وَلاَ يَخْذُلُهُ وَلاَ يَحْقِرُهُ، بِحَسْبِ امْرِيءٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ، كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعِرْضُهُ.

"Müslüman müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, zor durumda yalnız bırakmaz ve onu hakir görmez. Müslüman kardeşini hakir gör-

---

144 Buhârî, nr. 11; Müslim, İmân 66 (nr. 42); ayrıca bk. Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet (nr. 2504); Nesâî, İmân 11 (8/106-107).

145 Müslim, Birr, 32 (nr. 2564); İbn Mâce, Fiten 2 (nr. 3933); Ahmed, *el-Müsned*, 2/277, 360, 3/491; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 1442; Beyhakî, *el-Kübrâ*, 6/92, 8/249, 250; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 939; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 3549.

Bu hadis-i şerif, kitabımızın ikinci cildinde yer alan otuz beşinci hadistir.

mesi, kişiye şer olarak kâfidir. Her müslümanın diğer müslümana kanı, malı ve ırzı haramdır."

Şu âyetler de iman kavramı içine giren hususları beyan eder:

"Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden *(Allah yolunda)* ***harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır."***[146]

"İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan bir- çoğu yoldan çıkmış kimselerdir."[147]

"Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin."[148]

"Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun."[149]

Müslim *Sahîh*'inde Abbas b. Abdülmuttalib'den (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Allah'ı Rab, İslâm'ı din ve Muhammed'i (s.a.v) peygamber olarak kabul edip razı olan kimse imanın tadını tatmış olur."[150]

Allah'ı Rab olarak kabul edip razı olmak; hiçbir şeyi O'na ortak koşmadan sadece O'na ibadet (kulluk) etmeyi ve O'nun kulları için seçip takdir ettiği şeyleri kabul edip rıza göstermeyi de içine alır.

---

146 Enfâl 8/2-4.

147 Hadîd 57/16.

148 Mâide 5/23.

149 Âl-i İmrân 3/175.

150 Müslim, İmân 56 (nr. 34); Tirmizî, İmân 10 (nr. 2623); Ahmed, *el-Müsned*, 1/208; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 25; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1694.

Din olarak İslâm'ı seçip razı olmak ise; İslâm'ı diğer bütün dinlere karşı üstün tutmaktır.

Muhammed'i (s.a.v) peygamber olarak seçip razı olmak ise, Cenâb-ı Hakk'ın, ***"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın** (onu) **tam mânasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar"***[151] âyet-i kerimesinde buyurduğu gibi, Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) Allah katından getirdiği her şeyi kabul etmeyi, onları gönül rahatlığı ve içtenlikle benimseyip teslim olmayı gerektirir.

Sahîhayn'de Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdular ki:

92- ثَلاَثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ بِهِنَّ حَلاَوَةَ الْإِيمَانِ: مَنْ كَانَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لاَ يُحِبُّهُ إِلاَّ لِلَّهِ وَأَنْ يَكْرَهَ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى الْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْقَذَهُ اللهُ مِنْهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ.

"Şu üç haslet kimde bulunursa imanın tatlılığını hisseder:

1. *Allah ve Resûlü'nün kendisine her şeyden daha sevimli olması.*
2. *Bir kimseyi sadece Allah rızâsı için sevmek.*
3. *Allah Teâlâ kendisini küfürden kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmaktan daha kötü kabul etmek."*[152]

Bir rivayette *"...imanın tadını hisseder..."* bazı rivayetlerde ise *"...imanın tadını ve tatlılığını hisseder..."* şeklindedir.

Yine *Sahîhayn*'de Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

---

[151] Nisâ 4/65.

[152] Buhârî, nr. 16, 21, 6041, 6941; Müslim, İmân, 67 (nr. 43); Tirmizî, İmân 10 (nr. 2624); Nesâî, İmân 2, 3, 4 (8/94, 96, 97); İbn Mâce, Fiten 33 (nr. 4033); Ahmed, *el-Müsned*, 3/103, 113, 172; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 237, 238.

"Sizden herhangi biriniz, ben ona kendi çocuğundan, babasından ve bütün insanlardan daha sevimli olmadıkça gerçekten iman etmiş olmaz."[153]

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Ebû Rezîn el-Ukaylî'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

93- يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَنْ يَكُونَ اللهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِمَّا سِوَاهُمَا وَأَنْ تَحْتَرِقَ فِي النَّارِ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِنْ أَنْ تُشْرِكَ بِاللهِ شَيْئًا وَأَنْ تُحِبَّ غَيْرَ ذِي نَسَبٍ لاَ تُحِبُّهُ إِلاَّ لِلَّهِ، فَإِذَا كُنْتَ كَذَلِكَ فَقَدْ دَخَلَ حُبُّ الْإِيمَانِ فِي قَلْبِكَ كَمَا دَخَلَ حُبُّ الْمَاءِ لِلظَّمْآنِ فِي الْيَوْمِ الْقَائِظِ. قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ لِي بِأَنْ أَعْلَمَ أَنِّى مُؤْمِنٌ؟ قَالَ: مَا مِنْ أُمَّتِي -أَوْ قَالَ هَذِهِ الْأُمَّةِ- عَبْدٌ يَعْمَلُ حَسَنَةً فَيَعْلَمُ أَنَّهَا حَسَنَةٌ وَأَنَّ اللهَ مُجَازِيهِ بِهَا خَيْرًا، وَلاَ يَعْمَلُ سَيِّئَةً فَيَعْلَمُ أَنَّهَا سَيِّئَةٌ وَيَسْتَغْفِرُ اللهَ مِنْهَا وَيَعْلَمُ أَنَّهُ لاَ يَغْفِرُهَا إِلاَّ اللهُ، إِلاَّ وَهُوَ مُؤْمِنٌ.

"Resûlullah'a (s.a.v) dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! İman nedir?' Buyurdular ki:

'Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, bir olduğuna ve ortağı bulunmadığına, Muhammed'in (s.a.v) onun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmek. Allah ve Resûlü'nün sevgisini her şeyin üstünde tutmak. Ateşte yanıp kavrulmayı Allah'a şirk koşmaktan daha sevimli kabul etmek. Yakının (akraban) olmayan birini sadece Allah rızâsı için sevmek. Bu özellikler sende bulunduğu takdirde, yazın kavurucu sıca-

---

[153] Buhârî, nr. 15; Müslim, İmân, 69 (nr. 44); Nesâî, İmân 19 (8/114, 115); İbn Mâce, Mukaddime 9 (nr. 67); Ahmed, *el-Müsned*, 3/177, 207, 275, 278; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 179; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3411.

ğında susuzluktan dudakları çatlamış birinin suya duyduğu iştiyak gibi, kalbine iman aşkı girmiş olur.' 'Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Ben mümin olduğumu nasıl bilebilirim?' Buyurdular ki:

'Ümmetimden ya da bu ümmetten- bir kimse bir iyilik yaptığında onun iyilik olduğunu ve Allah Teâlâ'nın kendisine hayır ile karşılık vereceğini bilir; yine herhangi bir kötülük yaptığında onun kötülük olduğunu bilir, ondan dolayı Allah Teâlâ'dan bağışlanma diler ve kendisini sadece Allah Teâlâ'nın bağışlayacağını bilirse o kişi gerçekten mümindir'."[154]

Müsned ve diğer hadis kitapları Ömer b. Hattâb'dan (r.a) şöyle rivayet ederler. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"İyilikleri kendisini sevindiren ve kötülükleri kendisini üzüntüye sevkeden kişi gerçekten mümindir."[155]

Bakî b. Mahled[156] *Müsned*'inde şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

"Birine; kölene, câriyene ya da insanlardan birine zulmettiğin zaman üzülmek; oruç tutmak ve sadaka vermek gibi bir iyilik yaptığında ise sevinmek imanın açık göstergelerindendir."

---

154 Ahmed, *el-Müsned*, 4/11-12; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 166.

155 Tirmizî, Fiten 7 (nr. 2166); Ahmed, *el-Müsned*, 1/18, 26; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4576; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/114.

156 Bu zat büyük bir imam, değerli bir şahsiyet ve hadis hafızıdır. İsmi Ebû Abdurrahman el-Endelüsî el-Kurtubî'dir. 276 (889) yılında vefat etmiştir. Burada adı geçen *Müsned*'i ise -İbn Hazm'ın dediğine göre- 1300 küsur kişiden rivayet etmiştir. Her kişiden rivayet ettiği hadisleri ise fıkıh konularına göre düzenlemiştir. Eser bu haliyle hem *müsned* hem *musannef* niteliğindedir. Hadis konusunda onun sahip olduğu derecede sika, zabt ve itkan sahibi, kapsamlı bir eserin telif edildiğini bilmiyoruz. Hal tercümesi *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'dan alınmıştır (3/285-296).

Ben (muhakkik) derim ki: Bu *Müsned*, sahip olduğu bu üstün nitelikleriyle muazzam kültür mirasımızın kaybolan değerleri arasındadır. Müellifin bu zatın eserine nisbet ettiği hadis-i şerifi erişebildiğimiz diğer hadis kaynaklarında bulamadık.

İmam Ahmed *Müsned*'inde Ebû Saîd'den (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Müminler dünyada üç kısımdır: Allah ve Resûlü'ne iman edip asla bir şüpheye düşmeyenler; insanların mallarına ve canlarına güvendikleri kimseler; arzuladıkları bir şey ile yüz yüze kaldıklarında Allah Teâlâ'nın rızâsı için onu terkedenler."[157]

Yine İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Amr b. Anbese'den (r.a) şöyle rivayet edilir.

94- قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ مَا الْإِسْلَامُ؟ قَالَ: طِيبُ الْكَلَامِ وَإِطْعَامُ الطَّعَامِ. فَقُلْتُ: مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: الصَّبْرُ وَالسَّمَاحَةُ. قُلْتُ: أَيُّ الْإِسْلَامِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ. قُلْتُ: أَيُّ الْإِيمَانِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: خُلُقٌ حَسَنٌ.

"Resûlullah'a (s.a.v) dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! İslâm nedir?'

'Güzel söz söylemek ve insanlara yemek yedirmek.'

'İman nedir?'

'Sabır ve hoşgörü (cömertlik).'

'İslâm'da en faziletli amel nedir?'

'Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kişi.'

'İmanın hangi hasleti en faziletli?'

'Güzel ahlâk.' "[158]

Hasan-ı Basrî, hadiste geçen sabır ve hoşgörüyü şöyle açıklar: "Haramlara karşı sabırlı, Allah'ın farz kıldığı hususlarda ise hoşgörülü olmak."[159]

---

157 Ahmed, *el-Müsned*, 3/8; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 300; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 8015; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 2/490; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 644.

158 Ahmed, *el-Müsned*, 4/385; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 199.

159 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/156.

Tirmizî ve diğerleri Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden şöyle rivayet ederler. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

95- أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا.

"Müminlerin iman yönünden en mükemmel olanı ahlâkı en güzel olanıdır."[160]

Ebû Davud ve başkaları bu hadisi Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet ederler.[161]

Bezzâr *Müsned*'inde[162] Abdullah b. Muâviye el-Gâdirî'den (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

96- ثَلاَثٌ مَنْ فَعَلَهُنَّ فَقَدْ طَعِمَ طَعْمَ الْإِيمَانِ: مَنْ عَبَدَاللهَ وَحْدَهُ بِأَنَّهُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ وَأَعْطَى زَكَاةَ مَالِهِ طَيِّبَةً بِهَا نَفْسُهُ فِي كُلِّ عَامٍ. فَذَكَرَ الْحَدِيثَ، وَفِي آخِرِهِ، فَقَالَ رَجُلٌ: فَمَا تَزْكِيَةُ الْمَرْءِ نَفْسَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: أَنْ يَعْلَمَ أَنَّ اللهَ مَعَهُ حَيْثُمَا كَانَ.

"Şu üç şeyi kim yaparsa imanın tadını tatmış olur: Sadece, kendisinden başka bir ilâh bulunmayan Allah'a kulluk etmek; her sene gönül rızâsı ile malının zekâtını vermek." Hadisi sonuna kadar nakletti ve sonunda şunları söyledi. "Bir kişi dedi ki:

---

160 Tirmizî, İmân 6 (nr. 2612); Ahmed, *el-Müsned*, 6/47, 99; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 8/515. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/119; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7983, 8719. Müellifin bu hadisin peşinden Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiğini belirttiği hadis, bunu destekler mahiyettedir.

161 Ebû Davud, Sünnet 16 (nr. 4682); Tirmizî, Radâ' 11 (nr. 1162); Ahmed, *el-Müsned*, 2/250, 472, 527; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 25318, 30369; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 479, 4176; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/43; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 26, 27, 7981.

162 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/31-32; Taberânî, *es-Sagîr*, 555. Musannifin de dediği gibi hadisin baş kısmını Ebû Davud rivayet etmiştir (bk. Ebû Davud, Zekât, 3, nr. 1582).

'Ey Allah'ın Resûlü! Bir kişinin kendisini temize çıkarması (tezkiyesi) nasıl olur?'

'Her nerede olursa olsun Allah Teâlâ'nın kendisiyle birlikte olduğunu bilmesi ile.' "

Ebû Davud, hadisin son kısmını zikretmez, sadece baş tarafını nakleder.

Taberânî,[163] Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

97- إِنَّ أَفْضَلَ الإِيمَانِ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللهَ مَعَكَ حَيْثُمَا كُنْتَ.

"İmanın en üstün mertebesi, her nerede olursan ol Allah'ın seninle birlikte olduğunu bilmendir."

Sahîhayn'de[164] Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Hayâ imandandır."*

İmam Ahmed ve İbn Mâce, İrbâz b. Sâriye'den (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Mümin uysal bir deve gibidir; nereye bağlanırsa oraya bağlanıp (sadık) kalır."[165]

---

[163] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 8796; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, 2/318 (nr. 1416); Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 204; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 4/305.

[164] Buhârî, nr. 24, 6118, Müslim, İmân 59 (nr. 35); Tirmizî, İmân 7 (nr. 2615); İbn Mâce, Mukaddime 9 (nr. 58); Ebû Davud, Edeb, 7 (nr. 4795); Nesâî, İmân (8/121); Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/905; Ahmed, *el-Müsned*, 2/9, 56, 147; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 25340; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 610; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5424, 5487, 5536; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 725; Hennâd b. Serrî, *ez-Zühd*, nr. 1350; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 443-445, 823; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7701, 7702.

[165] İbn Mâce, Mukaddime 6 (nr. 43); Ahmed, *el-Müsned*, 4/126; Taberânî, *el-Kebîr*, 18/247; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/175; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 387; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, nr. 33; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8128; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 4021, 6583.

Ayrıca ikinci ciltte yer alan yirmi sekizinci hadise bakınız.

Cenâb-ı Hak bir âyet-i kerimede şöyle buyurur: ***"Müminler ancak kardeştirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin."***[166]

Sahîhayn'de Nu'mân b. Beşîr'den (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

98- مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ الْوَاحِدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالْحُمَّى وَالسَّهَرِ.

"Müminler birbirlerine karşı sevgi, şefkat ve merhamette tek bir vücut gibidir. Vücudun bir uzvu rahatsız olunca bütün vücut rahatsız olur ve uykusuz geceler."[167]

Müslim'in rivayetinde, *"Müslümanlar tek bir kişi gibidir"* şeklindedir.

Yine Müslim'in rivayetinde şunlar vardır: *"Müslümanlar tek bir kişi gibidir; göz ağrıdığında bütün beden rahatsız olur, baş ağrıdığında yine bütün beden rahatsız olur."*

Sahîhayn, Ebû Musa'dan (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Müminlerin birbirlerine karşı durumu, birbirine destek olan bir binanın tuğlaları gibidir." Resûlullah (s.a.v) bu sırada parmaklarını birbirine geçirerek kenetledi.[168]

İmam Ahmed *Müsned*'inde Sehl b. Sa'd'dan (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

---

166 Hucurât 49/10.

167 Buhârî, nr. 6011; Müslim, Birr, 66 (nr. 2586); Ahmed, *el-Müsned*, 4/268, 270; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 233.

168 Buhârî, nr. 481, 6026; Müslim, Birr 65 (nr. 2585); Nesâî, Zekât 67 (5/79); Tirmizî, Birr 18 (nr. 1928); Ahmed, *el-Müsned*, 4/404, 405, 409; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 30348, 34413; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 231; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3182; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 5718; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 772; Rûyânî, *el-Müsned*, nr. 481; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 503; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7295, 7321; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 350; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 556.

"Müminin iman ehline karşı durumu, başın vücuttaki durumu gibidir. Nasıl ki bütün vücut baştaki ağrıdan rahatsız olursa, mümin de iman ehli kimselerin çektiği sıkıntılardan dolayı acı duyar."[169]

Ebû Davud *Sünen*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

99- اَلْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ، الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ يَكُفُّ عَنْهُ ضَيْعَتَهُ وَيَحُوطُهُ مِنْ وَرَائِهِ.

"Mümin müminin aynasıdır, mümin müminin kardeşidir; onun eksiklerini tamamlar ve arkasından (yokluğunda) onu koruyup gözetir."[170]

Sahîhayn'de Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Sizden biriniz kendi canı için sevip istediği şeyi mümin kardeşi için de sevip istemedikçe iman etmiş olmaz."[171]

Buhârî *Sahîh*'inde Ebû Şüreyh el-Kâ'bî'den (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

100- وَاللّٰهِ لاَ يُؤْمِنُ، وَاللّٰهِ لاَ يُؤْمِنُ، وَاللّٰهِ لاَ يُؤْمِنُ، قَالُوا: مَنْ ذَلِكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟ قَالَ: مَنْ لاَ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ.

"Vallahi iman etmemiştir! Vallahi iman etmemiştir! Vallahi iman etmemiştir!

---

169 Ahmed, *el-Müsned*, 5/340; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 693; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5743; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 136.

170 Ebû Davud, Edeb 57 (nr. 4918); Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, nr. 238, 239; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 125; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7644, 7645 Irâkî, *Tahrîcü Ehâdisi'l-İhyâ*, 2/182.

171 Buhârî, nr. 13; Müslim, İmân 71, 72 (nr. 45); Tirmizî, 59 (nr. 2515); Nesâî, İmân 33 (8/125); Ahmed, *el-Müsned*, 3/176, 272; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 234, 235; Rûyânî, *el-Müsned*, nr. 1348; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 2004; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2950, 2967, 3151, 3182, 3257; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 1174; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 461, 619-621.

Kimdir bu iman etmeyen ey Allah'ın Resûlü?

Komşusu kendisinin kötülüğünden emin olmayan kişi."[172]

Hâkim, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Komşusu aç iken karnı tok olan kişi mümin değildir."[173]

İmam Ahmed ve Tirmizî, Sehl b. Muâz el-Cühenî'den ve o da babasından şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Kim Allah için verir, Allah için engel olur, Allah için sever, Allah için nefret ederse imanını kemale erdirmiş olur."[174] İmam Ahmed son kısmı *"kim Allah için evlendirirse..."* ilâvesiyle rivayet eder.

Yine İmam Ahmed'in[175] diğer bir rivayetinde:

101– أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ عَنْ أَفْضَلِ الإِيمَانِ، فَقَالَ: أَنْ تُحِبَّ لِلَّهِ وَتُبْغِضَ لِلَّهِ وَتُعْمِلَ لِسَانَكَ فِي ذِكْرِ اللهِ، فَقَالَ: وَمَاذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: وَأَنْ تُحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ وَتَكْرَهُ لَهُمْ مَا تَكْرَهُ لِنَفْسِكَ.

"Resûlullah'a (s.a.v) imanın en faziletlisi sorulunca şöyle buyurdu:

'Allah için sevmen, Allah için nefret etmen ve dilini Allah'ın zikrinde çalıştırman.'

'Daha başka nelerdir, ey Allah'ın Resûlü?'

Kendin için sevip istediğini diğer insanlar için de sevip istemen, kendin için hoşlanmadığın şeyleri insanlar için de istememen."

Yine onun diğer bir rivayetinde, *"...ya hayır söyleyip yahut susman"* ifadesi yer alır.

---

172 Buhârî, nr. 6016; Müslim, İmân 73 (nr. 46).

173 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/167; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2699; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 694; Taberânî, *el-Kebîr*, 12/154; Beyhakî, *el-Kübrâ*, 10/3.

174 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet 60 (nr. 2521); Ebû Davud, Sünnet 16 (nr. 4681); Ahmed, *el-Müsned*, 3/440; 5/247; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/164.

175 Ahmed, *el-Müsned*, 5/247. Hadis Muâz b. Cebel'den (r.a) rivayet edilmiştir.

Bu hadis-i şerifte dikkati çeken bir husus, Allah'ı zikretmenin imanın en faziletli amelleri arasında sayılmasıdır.

Yine İmam Ahmed, Amr b. Cemûh'tan (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini işittim:

102- لاَ يَسْتَحِقُّ الْعَبْدُ صَرِيحَ الْإِيمَانِ حَتَّي يُحِبَّ لِلَّهِ وَيُبْغِضَ لِلَّهِ فَإِذَا أَحَبَّ لِلَّهِ وَأَبْغَضَ لِلَّهِ فَقَدِ اسْتَحَقَّ الْوَلاَيَةَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى.

"Kul Allah için sevip Allah için nefret etmedikçe samimi olarak imanı kazanmış olmaz. Allah için sever ve Allah için nefret ederse Allah Teâlâ tarafından bir velâyeti hak eder."[176]

Berâ b. Âzib'den (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"İmanı en sağlam şekilde ortaya koyan husus hiç şüphesiz Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir."[177]

İbn Abbas (r.a) şöyle der: "Allah için sev, Allah için nefret et, Allah için dost ol, Allah için düşmanlık et. Böyle yaparsan hiç şüphesiz Allah Teâlâ'nın velâyetine (dostluğuna) nâil olursun. Kişi -namaz ve orucu ne kadar çok olsa da- bu vasıfları kazanmadıkça imanın gerçek tadını bulamaz." Bunu İbn Cerîr et-Taberî ve Muhammed b. Nasr el-Mervezî[178] rivayet eder.

İHSAN NEDİR?

İhsan konusuna gelince, bu kavram Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde geçer. Bazan iman ile birlikte, bazan İslâm ile birlikte bazan da takvâ veya amel ile birlikte.

---

176 Ahmed, *el-Müsned*, 3/430.

177 Ahmed, *el-Müsned*, 4/286.

178 Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 396; İbnu'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 353; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 9514. Hadis; Yahya, Zekeriyya, Leys, Mücâhid, İbn Abbas (r.anhümâ) tarikiyle rivayet edilmiştir.

Şu âyetler iman ile beraber geçtiği yerlere örnektir:

"İman eden ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları, sonra yine hakkıyla sakınıp iman ettikleri, sonra da hakkıyla sakınıp yaptıklarını, ellerinden geldiğince güzel yaptıkları takdirde *(haram kılınmadan önce)* ***tattıklarından dolayı günah yoktur.*** *(Önemli olan inandıktan sonra iman ve iyi amelde sebattır).* ***Allah, ihsan sahiplerini*** *(iyi ve güzel yapanları)* ***sever."***[179]

"İman edip de güzel davranışlarda bulunanlar bilmelidirler ki biz, ihsan sahiplerinin *(güzel işler yapanların)* ***ecrini zayi etmeyiz."***[180]

Şu âyetlerde ise ihsan İslâm ile birlikte geçer:

"Bilakis, kim muhsin olarak kendini Allah'a teslim ederse *(müslüman olursa)* ***onun ecri Rabb'i katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır, ne de üzüntü çekerler."***[181]

"Muhsin olarak kendini bütünüyle Allah'a teslim eden *(müslüman olan)* ***kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır. Zaten bütün işlerin sonu Allah'a varır."***[182]

Şu âyetlerde ise takvâ ile birlikte zikredilir:

"Gerçekten Allah, müttakiler ve ihsan sahipleriyle *(güzel amel edenlerle)* ***beraberdir."***[183]

İhsan Sahiplerine Verilecek Mükâfat

Şu âyet-i kerimede ise ihsan kelimesi tek başına geçer:

"İhsan sahiplerine *(güzel davrananlara)* ***daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir toz*** *(kara leke)* ***bula-***

---

[179] Mâide 5/93.

[180] Kehf 18/30.

[181] Bakara 2/112.

[182] Lokman 31/22.

[183] Nahl 16/128.

***şır ne de bir horluk** (gelir). **İşte onlar cennet ehlidirler. Ve onlar orada ebedî kalacaklardır."**[184]*

Müslim'in *Sahîh*'inde[185] Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilen bir hadis-i şerifte, bu âyet-i kerimede ihsan sahiplerine verilecek fazlalığın açıklaması vardır. Bu fazlalık ihsan sahiplerine cennette Allah Azze ve Celle'nin huzurunda verilecektir. Fazlalığın, Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda verilmesi ihsan sahipleri için uygun bir mükâfattır. Zira ihsan, dünya hayatında müminin, sanki O'nun huzurunda ve murakabesindeymiş gibi; kalbi ile O'na bakıyor ve ibadet halinde O'nu görüyormuş gibi Rabb'ine ibadet etmesidir. İşte ihsan sahiplerinin bu şekildeki ibadetlerinin karşılığı âhirette gerçek oluyor. Mükâfatı da huzurda veriliyor.

Bunun tam tersi olan durumu Cenâb-ı Hak, kâfirlerin âhirette alacakları ceza ile ilgili olarak şu âyet-i kerimede haber veriyor:

***"Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları kötülükler kalplerini pasla kaplamıştır. Hayır! Onlar şüphesiz o gün Rablerini görmekten mahrum kalmışlardır."**[186]*

Bu ceza onların dünyadaki hallerinin; işledikleri kötülükler sebebiyle kalplerinin pasla kaplanması ve netice olarak dünyada Cenâb-ı Hakk'ın mârifet ve murakabesinden mahrum kalmalarının bir sonucu-

---

184 Yunus 10/26.

185 Müslim, İmân 297 (nr. 181); Tirmizî, Sıfatü'l-cennet 18, Tefsir 10 (nr. 2555, 3104); İbn Mâce, Mukaddime 13 (nr. 187); Ahmed, *el-Müsned*, 4/332, 333.

Süheyb'den (r.a) rivayet edilen hadis-i şerif şöyledir: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Cennetlikler cennete girince Allah Teâlâ hazretleri,*

'Bir şey daha istiyorsanız söyleyin, onu da ilâveten vereyim' buyurur. Cennetlikler,

'Sen bizim yüzlerimizi ak etmedin mi? Sen bizi cennete koymadın mı? Sen bizi cehennemden kurtarmadın mı (daha ne isteyeceğiz?)' derler. Derken perde açılır. Onlara, yüce rablerine bakmaktan daha sevimli bir şey verilmemiştir."

Süheyb der ki: "Resûlullah (s.a.v) bu sözlerinden sonra, ***'İhsan sahiplerine** (güzel davrananlara) **daha güzel karşılık, bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir toz** (kara leke) **bulaşır ne de bir horluk** (gelir). **İşte onlar cennet ehlidirler. Ve onlar orada ebedî kalacaklardır'*** (Yunus 10/26) meâlindeki âyeti okudu."

186 Mutaffifîn 83/14-15.

dur. Onların âhiretteki cezaları da hallerine uygun olarak Rablerini görmekten mahrum kalmak şeklinde tecelli ediyor.

Allah'ı Görüyor Gibi İbadet Etmek

Resûlullah'ın (s.a.v) ihsan kelimesini açıklarken, *"Allah Teâlâ'ya sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet etmendir"* buyurması şu hususa işaret eder:

Kul Cenâb-ı Hakk'a bu hal ve vasıf üzere ibadet etmelidir. Bu hal; sürekli olarak Allah'a yakın olduğunu zihinde tutmak, kendisinin Allah'ın huzurunda ve O'nun tarafından görüldüğünü düşünmektir. Bunu sürekli olarak yapmak, Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği hadiste, *"Sanki O'nu görüyormuş gibi Allah'a karşı haşyet duyman"* buyrulduğu gibi, kulun Allah'a karşı haşyet, korku, heybet ve tâzim duymasını sağlar.

İhsan aynı zamanda ibadette samimi ve içten olmayı; ibadeti güzel, tam ve mükemmel olarak yapmak için azami gayret göstermeyi sağlar.

Resûlullah (s.a.v) ashabından bir topluluğa bu vasiyeti yapmıştı. İbrahim el-Hicrî, Ebü'l-Ahvas'tan o da Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet eder: "Dostum (s.a.v) bana, sanki O'nu görüyormuşum gibi Allah'a karşı haşyet duymamı; ben O'nu göremesem de O'nun beni gördüğünü vasiyet etti."

İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle rivayet edilir: *"Resûlullah (s.a.v) vücudumdan tuttu ve,*

'Allah'a, sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet et' buyurdu." Bu hadisi Nesâî[187] rivayet etmiştir.

Şu hadis de Zeyd b. Erkam'dan (r.a) *merfû* ve *mevkuf* olarak rivayet edilmiştir: *"Allah'ı görüyormuş gibi davran, sen O'nu görmüyorsan O seni görmektedir."*[188]

---

[187] Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 5/481; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/115; İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/117; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/234. Mizzî, Nesâî'nin bunu *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da "Rikâk" bahsinde rivayet ettiğini belirtir.

Taberânî,[189] Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder.

103- أَنَّ رَجُلاً قَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ حَدِّثْنِي بِحَدِيثٍ وَاجْعَلْهُ مُوجَزًا، فَقَالَ: صَلِّ صَلاَةَ مُوَدِّعٍ فَإِنَّكَ إِنْ كُنْتَ لاَ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ.

"Bir kişi Resûlullah'a (s.a.v),

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana bir hadis söyle, özlü olsun' dedi. Buyurdular ki:

Namazını veda eder (son namazın) gibi güzel kıl. Her ne kadar sen O'nu görmesen de O seni görmektedir."

Hârise'den (r.a) değişik vecihlerden *mürsel* ve *muttasıl* olarak rivayet edilen meşhur bir hadis vardır. Bu rivayetlerin *mürsel* olanı daha sahih olup lafzı şöyledir:

104- يَا حَارِثَةُ كَيْفَ أَصْبَحْتَ؟ قَالَ: أَصْبَحْتُ مُؤْمِنًا حَقًّا، قَالَ: اُنْظُرْ مَا تَقُولُ فَإِنَّ لِكُلِّ قَوْلٍ حَقِيقَةً،فَمَا حَقِيقَةُ إِيمَانِكَ؟ قَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ عَزَفَتْ نَفْسِي عَنِ الدُّنْيَا فَأَسْهَرَتْ لَيْلِي وَأَظْمَأَتْ نَهَارِي وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَرْشِ رَبِّي بَارِزًا وَكَأَنِّي أَنْظُرُ أَهْلَ الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ كَيْفَ يَتَزَاوَرُونَ فِيهَا وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ النَّارِ كَيْفَ يَتَعَاوُونَ فِيهَا قَالَ: أَبْصَرْتَ فَالْزِمْ، عَبْدٌ نَوَّرَ اللّٰهُ الْإِيمَانَ فِي قَلْبِهِ.

"Resûlullah (s.a.v) Hârise'ye,

'Nasıl sabahladın ey Hârise?' diye sordu.

'Hakiki mümin olarak sabahladım' dedi. Buyurdular ki:

'Bakın hele ne söylüyor! Şüphesiz her sözün bir hakikati vardır.' Dedi ki:

---

188 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/202. Ebû Nuaym, *"Sanki O'nu görüyormuş gibi Allah'a ibadet et..."* lafzıyla rivayet eder.

189 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 4588; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 952; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17702.

'Ey Allah'ın Resûlü! Gecem uykusuz, gündüzüm susuz geçiyor. Sanki ben Rabbim'in arşını âşikâre görüyor gibiyim. Sanki ben, cennet ehlinin orada nasıl dolaştıklarını görüyor gibiyim. Sanki ben, cehennem ehlinin orada köpekler gibi nasıl bağrıştıklarını görüyor gibiyim.' Buyurdular ki:

Basiretin açılmış, buna devam et. Bu, Allah Teâlâ'nın kalbindeki imanı nurlandırdığı bir kuldur."[190]

Ebû Ümâme (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

105- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ وَصَّى رَجُلاً فَقَالَ لَهُ: اسْتَحْيِ مِنَ اللّٰهِ اسْتِحْيَاءَكَ مِنْ رَجُلَيْنِ مِنْ صَالِحِي عَشِيرَتِكَ لاَ يُفَارِقَانِكَ.

"Resûlullah (s.a.v) bir kişiye vasiyette bulundu ve şöyle dedi:

Yanından hiç ayrılmayan yakınlarından sâlih iki kişiden nasıl hayâ ediyorsan, Allah Teâlâ'dan da öyle hayâ et!"[191]

Hadis başka bir yolla *mürsel* olarak da rivayet edilir.

Resûl-i Ekrem (s.a.v) Muâz'ı (r.a) Yemen'e gönderirken ona şöyle vasiyet etmişti:

"Ailendeki heybet sahibi birinden hayâ ettiğin gibi Allah Teâlâ'dan da hayâ et!"[192]

106- وَسُئِلَ النَّبِيُّ ﷺ عَنْ كَشْفِ الْعَوْرَةِ خَالِيًا، فَقَالَ: اللّٰهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ.

---

190 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3367; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 10590, 10591; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 314; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 32; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 4/469; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 189.

191 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7897; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 10191.

192 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1972; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8022; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 825; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/136, 4/90; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12683; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 871.

"Resûlullah'a (s.a.v), yalnız iken avret mahallinin açılmasının hükmü soruldu. Buyurdular ki:

En ziyade hayâ edilmeye lâyık olan Allah Teâlâ'dır."[193]

Ebü'd-Derdâ (r.a) bir kişiye şöyle tavsiyede bulunuyordu: "Allah Teâlâ'ya, sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet et."[194]

Urve b. Zübeyr, İbn Ömer'den kızını istedi. Bu esnada kızı ile birlikte tavaf etmekteydi ve ona cevap vermedi. Sonra onunla karşılaşınca ondan özür dileyerek şöyle dedi: "Biz o esnada tavaf etmekteydik ve Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda olduğumuzu tahayyül edip düşünüyorduk (bu yüzden sana cevap veremedik)." Bunu Ebû Nuaym ve başkaları rivayet eder.[195]

İhsan Makamına Erişmenin Yolu

Hz. Peygamber'in, **"Sen O'nu görmüyorsan da muhakkak ki O seni görüyor"** sözüne gelince:

Denilmiştir ki: Bu cümle ilk cümlenin gerekçesi niteliğindedir. Birinci cümlede insanlara, ibadetlerinde Allah Teâlâ'yı murakabe etmelerini (zihinlerinde tahayyül etmelerini), kullarına çok yakın olduğunu sürekli hatırlarında tutmalarını, yani sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet eder bir duruma gelmelerini emir buyurmuştu. İnsanın bu yüksek makama bir anda ulaşması oldukça zordur. Bu mertebeye erişmek için; Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğü, gizli ve açık, içindeki ve dışındaki her şeyi bildiği ve hiçbir halinin O'na gizli kalmadığına olan inancından yardım alıp yararlanır. Bu mertebeyi gerçekleştirince ikinci makama intikali kolaylaşır. Bu ikinci makam da; Allah Teâlâ'nın kula çok yakın ve onunla birlikte olduğunu basiret ile görüp bunu sürekli hale getirmek ve sanki O'nu görüyormuş gibi olmaktır.

---

193 Ebû Davud, Hammâm 3 (nr. 4017); Tirmizî, Edeb 22, 39 (nr. 2769), 2794; İbn Mâce, Nikâh 28 (nr. 1920); Ahmed, *el-Müsned*, 5/3; Rûyânî, *el-Müsned*, 911, 934; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/199; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/412, 413; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7753.

194 Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/212.

195 Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/309.

Şöyle de denilmiştir: Aslında cümle şu hususa işaret ediyor: Allah Teâlâ'ya, sanki O'nu görüyormuş gibi ibadet etmek kime zor geliyorsa, o kişi Allah Teâlâ'nın kendisini gördüğünü ve her haline vâkıf olduğunu bilerek ibadet etsin. Kendisini sürekli gördüğü için O'nun nazarından hayâ etsin. Bu mânada ârifler şöyle der: Allah'tan sakın, O seni en kolay görendir!

Bazıları şöyle der: Sana karşı kudreti nisbetinde Allah'tan kork! Sana olan yakınlığı nisbetinde de O'ndan hayâ et!

İhlâs ve Müşahede Makamı

Seleften olan hanım âriflerden biri şöyle der: "Allah Teâlâ'yı müşahede hali üzere amel edenler ârif, Allah Teâlâ'nın kendilerini müşahede ettiği hali üzere ibadet edenler ise muhlistir (ihlâslıdır)." Bu sözler, daha önce açıklamış olduğumuz iki makama işaret etmektedir.

Birincisi **ihlâs** makamıdır. Bu makam, Cenâb-ı Hakk'ın sürekli olarak kendisini görüp gözetlediğini, her haline muttali ve kendisine çok yakın olduğunu kulun sürekli olarak hatırında tutmasıdır. Yaptığı amellerde kul bu hal üzere olur ve bütün işlerini bu hal üzere yaparsa gerçek mânada ihlâsı elde eder. Çünkü yaptığı işlerde bu hal üzere olmak, kişiyi Allah Teâlâ'dan başka şeylere iltifat etmekten ve başka maksatlarla amel etmekten alıkoyar.

İkincisi **müşahede** makamıdır. Bu makam ise, kulun kalbiyle Cenâb-ı Hakk'ı müşahede ediyor gibi amellerini yapmasıdır. Bu durumda kalp iman nuru ile nurlanır, eşyanın hakikatine basiretiyle nüfuz eder; öyle ki gayb hakikatleri onun için âşikâr hale gelir.

İşte bu, Cibrîl hadisinde işaret edilen gerçek ihsan makamıdır. Bu makamda bulunanlar, basiretlerinin gücüne göre farklılık gösterirler.

Bazı âlimler, ***"Göklerde ve yerdeki en güzel misal*** *(meselü'l-a'lâ)* ***O'na aittir"***[196] âyet-i kerimesinde geçen "meselü'l-a'lâ"yı yukarıdaki gibi açıklarlar. Verilen misal şu âyettedir:

---

[196] Rûm 30/27.

"Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun misali, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden** (çıkan yağdan) **tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir.** (Bu) **nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir. Allah insanlara** (işte böyle) **temsiller getirir. Allah her şeyi bilir."[197]

Bu âyette anlatılan müminin kalbindeki nurun misalidir. Bunu seleften Übey b. Kâ'b ve başkaları ifade ederler.[198]

"İmanın en faziletlisi, nerede olursan ol Allah Teâlâ'nın seninle birlikte olduğunu bilmendir" hadisi ve, *"İnsan nefsini ne ile tezkiye edebilir (temizleyebilir)?"* sorusuna Resûlullah'ın (s.a.v), *"Nerede bulunursa bulunsun Allah Teâlâ'nın kendisiyle birlikte olduğunu bilmesi ile"* şeklinde verdiği cevap daha önce geçmişti.

Taberânî, Ebû Ümâme'den (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

107– ثَلاَثَةٌ فِي ظِلِّ اللهِ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَوْمَ لاَ ظِلَّ إِلاَّ ظِلُّهُ، رَجُلٌ حَيْثُ تَوَجَّهَ عَلِمَ أَنَّ اللهَ مَعَهُ.

"Şu üç kişi, O'nun gölgesinden başka bir gölgenin bulunmadığı günde Allah Teâlâ'nın gölgesinde bulunur: Her yöneldiği yerde Allah Teâlâ'nın kendisiyle olduğunu bilen adam..." hadisini sonuna kadar nakleder.[199]

Cenâb-ı Hakk'ın, her yerde kul ile birlikte olduğuna işaret eden âyetler pek çoktur. Bunlardan bazılarını nakledelim:

"Kullarım sana, beni sorduğunda** (söyle onlara)**: Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm.

---

197 Nûr 24/35.

198 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 5/100; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/197.

199 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7935; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18017.

O halde** (kullarım da) **benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar."[200]

"□erede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görür."[201]

"Göklerde ve yerde olanları Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir."[202]

"□e zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'an'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidizdir. □e yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabb'inden uzak** (ve gizli) **ka-lır."[203]

"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız."[204]

"İnsanlardan gizler de Allah'tan gizlemezler. Halbuki geceleyin, O'nun razı olmadığı sözü düzüp kurarken O, onlarla beraber idi."[205]

Allah Teâlâ'nın kullarına çok yakın olduğunu ibadetler esnasında sürekli hatırda tutmayı öğütleyen ve bunun mendup olduğunu gösteren çok sayıda hadis-i şerif vardır. Bu hadislerden bazılarını burada nakledelim.

"Biriniz kalkıp namaza durduğunda Rabb'i ile hususi olarak söyleşiyor demektir. Yahut da Rabb'i, kendisiyle kıble ciheti arasındadır."[206]

---

[200] Bakara 2/186.

[201] Hadîd 57/4.

[202] Mücâdile 58/8.

[203] Yunus 10/61.

[204] Kâf 50/16.

[205] Nisâ 4/108.

"Kişi namaz kılarken, Allah Teâlâ yüzü (kıblesi) cihetindedir."[207]

"Kişi namazda başka şeyle ilgilenmediği sürece, Cenâb-ı Hak yüzünü kulunun yüzüne diker."[208]

Yine Resûlullah (s.a.v), zikir ve dua esnasında seslerini yükseltenlere şöyle buyurmuştur: *"Sizler sağır birine hitap etmiyorsunuz, muhatabınız gaib da değil. Her şeyi işiten ve çok yakınınızda olan bir zâta dua ediyorsunuz."*

Diğer bir rivayet şöyledir: *"O size, bineğinizin boynuna olan yakınlığınızdan daha yakındır."*

Başka bir rivayet de şöyledir: *"O size şah damarınızdan daha yakındır."*[209]

Diğer bir hadis-i şerif şöyledir:

108- يَقُولُ اللهُ ﷻ: أَنَا مَعَ عَبْدِي إِذَا ذَكَرَنِي وَتَحَرَّكَتْ بِي شَفَتَاهُ.

"Allah Azze ve Celle şöyle buyurur: Ben, kulum beni andığında ve dilini benim için kıpırdattığında onun yanındayım."[210]

Diğer bir hadis-i şerif şöyledir:

---

206 Buhârî, nr. 397, 398, 406, 407; Müslim, Mesâcid 54 (nr. 551); Ahmed, *el-Müsned*, 3/186, 199; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2267; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, nr. 59. Hadis-i şerif Enes'ten (r.a) rivayet edilmiştir.

207 Buhârî, nr. 406, Müslim, Mesâcid 50 (nr. 547); Ebû Davud, Salât 22 (nr. 479); Nesâî, Mesâcid 31 (2/51); Mâlik, *el-Muvatta'*, Kıble 3 (1/194). Hadis-i şerif İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet edilmiştir.

208 Tirmizî, Emsâl 3 (nr. 2863); Ahmed, *el-Müsned*, 4/130, 202; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 482, 483; Taberânî, *el-Kebîr*, 3/286. Tirmizî, hadisin *hasen-sahih-garîb* olduğunu söyler. Hadis-i şerif Hâris el-Eş'arî'den (r.a) rivayet edilmiştir.

209 Buhârî, nr. 2992, 4205, 6384; Müslim, Zikir ve Dua 44, 45, 46 (nr. 2704); Ebû Davud, Salât 361 (nr. 1526-1528); Tirmizî, Dua 3 (nr. 3374). Hadis-i şerif Ebû Musa el-Eş'arî'den (r.a) rivayet edilmiştir.

210 Buhârî, *Halku Ef'âli'l-İbâd*, s. 96; İbn Mâce, Edeb 53 (nr. 3792); Ahmed, *el-Müsned*, 2/540; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 815; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/673; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, nr. 562, 1417. Hadis-i şerif Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilmiştir.

109- يَقُولُ اللهُ ﷻ: أَنَا مَعَ ظَنِّ عَبْدِي بِي وَأَنَا مَعَهُ حَيْثُ يَذْكُرُنِي فَإِنْ ذَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ ذَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي وَإِنْ ذَكَرَنِي فِي مَلأٍ ذَكَرْتُهُ فِي مَلأٍ خَيْرٍ مِنْهُ وَإِنْ تَقَرَّبَ مِنِّي شِبْرًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ ذِرَاعًا وَإِنْ تَقَرَّبَ مِنِّي ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا وَإِنْ أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً.

"Cenâb-ı Hak buyurur ki: Kulum, hakkımda nasıl bir zan yürütürse ben öyleyimdir. O beni zikredince ben onunla beraberim. O beni içinden anarsa ben de onu içimden anarım. O beni bir cemaat içerisinde anarsa, ben de onu daha hayırlı bir cemaatte anarım. O bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşırım. O bana bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşırım. O bana yürüyerek gelirse ben ona koşarak giderim."[211]

Bu hadis-i şeriflerde geçen bazı ifadelerden, bir kimse teşbih, hulûl ya da ittihad gibi mânalar çıkarmaya kalkışırsa, o kişi Allah ve Resûlü'ne karşı ancak cehaletini ve ne kadar kötü bir anlayışa sahip olduğunu ortaya koymuş olur. Allah Teâlâ hazretleri ve Resûlullah (s.a.v) bu gibi yanlış anlayışlardan tamamen berîdir. Benzeri bulunmayan Allah Teâlâ bunlardan yüce ve uzaktır. O her şeyi işitir ve görür.

İhsan Hakkında Seleften Gelenler

Ebû Bekir el-Müzenî şöyle der: "Ey âdemoğlu, senin eriştiğin dereceye kim erişebilir? İstediğin zaman namazgâhında tek başına kalır, hiçbir aracı ve tercüman olmadan Allah Azze ve Celle ile konuşabilirsin."[212]

Zikir hali ve ibadetlerinde Cenâb-ı Hakk'ın huzurunda olduğu düşüncesini kazananlar, Allah Teâlâ ile ünsiyet kurar, O'nun diğer yaratıklarından zorunlu olarak uzak kalıp yalnız kalmak isterler.

---

211 Buhârî, nr. 7405; Müslim, Zikir ve Dua 2 (2675); Tirmizî, Daâvât 132 (nr. 3603); İbn Mâce, Edeb 58 (nr. 3822); Ahmed, *el-Müsned*, 2/251, 413; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 811. Hadis-i şerif Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilmiştir.

212 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/229.

Sevr b. Yezîd şöyle der: Bir kitapta Hz. İsâ'nın (a.s) şöyle dediğini okudum:

"Ey havâriler topluluğu, Allah Teâlâ ile çokça konuşun. İnsanlarla çok az konuşun."

"Allah Teâlâ ile nasıl çokça konuşabiliriz?"

"Yalnız başınıza Allah'a münâcâtta bulunun. Kimsenin olmadığı yerde O'na dua edin." Bunu Ebû Nuaym rivayet eder.[213]

Yine Ebû Nuaym senediyle Riyâh'tan şöyle nakleder:

"Bizim yanımızda bir adam vardı. Her gün 1000 rek'at namaz kılardı. Öyle ki, ayakta duramayacak duruma gelirdi. Sonra oturarak 1000 rek'at kılardı. İkindi namazını kılınca ayaklarını toplar, kıbleye yönelir ve şöyle derdi: Şu insanlara hayret ediyorum, nasıl senden başkası ile ünsiyet kurabiliyorlar!... Asıl hayret ettiğim ise, nasıl senden başkasının zikri ile kalplerinin aydınlanmasını isteyebiliyorlar!..."

Ebû Üsâme der ki: "Muhammed b. Nadr el-Hârisî'nin yanına girdim. Baktım kendinden geçmiş gibiydi. Dedim ki:

'Yanına gelişimden hoşlanmamış gibisin.'

'Evet' dedi.

'Peki, yalnızlık hissetmiyor musun?' diye sordum.

'Cenâb-ı Hak, 'Ben, beni ananın meclisinde hazırım' buyururken ben nasıl yalnızlık hissederim?' diye cevap verdi."[214]

---

213 *Hilye*, 6/195.

214 Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 8/175; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 709; Sehâvî, *Makâsıdü'l-Hasene*, s. 96.

Sehâvî, *"Ben, beni anan kimsenin meclisinde hazırım"* sözü hadis olarak sahih değildir, Deylemî senedsiz olarak Hz. Âişe'den (r.anhâ) *merfû* olarak rivayet etmiştir" der.

Ben derim ki: Buhârî ve Müslim'de Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Allah Azze ve Celle buyurdu ki: Kulum, hakkımda nasıl bir zan yürütürse ben öyleyimdir. O beni zikredince ben onunla beraberim." Hadiste geçen, "Ben onun-

Yalnız başına evinde oturmakta olan Mâlik b. Miğfel'e denildi ki:

"Yalnızlık çekmiyor musun?"

"Allah ile birlikte olan bir kişi hiç yalnızlık çeker mi?" diye cevap verdi.

Habîb b. Muhammed evinde yalnız başına kalır ve şöyle derdi: "Seninle gözü aydınlanmayan kimsenin gözü aydın olmasın! Seninle ünsiyet etmeyene ünsiyet edilmesin!"

Gazvân şöyle der: "Ben, kalbimin huzurunu, bütün ihtiyaçlarımı giderenin meclisine devam etmekte buldum."

Müslim b. Yesâr şöyle der: "Hiçbir şey Cenâb-ı Hak ile halvette yapılan münâcâtın verdiği tadı veremez."

Meşhur âbidlerden Müslim şöyle der: "Eğer cemaatle namaza devam gerekli olmasaydı, ölünceye kadar asla kapıdan dışarı adım atmazdım."

Yine şöyle der: "Allah'a itaat üzere olanlar, dünyada efendileriyle baş başa kalarak ona münâcâtta bulunmaktan daha tatlı bir şey bulamazlar. Âhirette de onlara, Rablerine nazar etmekten daha büyük bir mükâfat ve daha fazla hoşlanacakları bir şey verileceğini zannetmiyorum." Müslim, bu sözlerden sonra kendinden geçti, bayıldı.

İbrahim b. Edhem şöyle der: "Kul için en yüksek mertebe, Allah'tan başka her şeyden ilişkiyi keserek Rabb'i ile alâka kurmak; kalbin, aklın ve bütün organlarınla O'nunla ünsiyet kurmak; Rabb'inden başkasını istemeyen ve günahlardan başka bir şeyden korkmayan bir duruma gelmektir. O zaman, Rabb'inin muhabbeti kalbinde kök salarak taht kurar. O'nun sevgisini her şeye tercih edersin. Bu dereceyi elde ettiğinde, ister karada ol ister denizde, ister düz ovada ol ister

---

la beraberim" sözü, ***"Her nerede olursanız olun O sizinle beraberdir"*** âyetinde de geçtiği gibi Allah Teâlâ'nın bilgisi dahilinde demektir.

bk. Buhârî, nr. 7405; Müslim, Zikir ve Dua 2 (2675); Tirmizî, Daâvât 132 (nr. 3603); İbn Mâce, Edeb 58 (nr. 3822); Ahmed, *el-Müsned*, 2/251, 413; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 811.

dağ başında, hiçbir şeye aldırış etmezsin. Bütün şevkin ve arzun, tıpkı susuzluktan kuruyan kişinin soğuk suya ve açlıktan kesilmiş kişinin lezzetli yemeklere duyduğu arzu misali, sevgiliye kavuşmaktır. Allah'ı zikretmek sana baldan tatlı ve sıcak yaz gününde susuzluktan çatlayan kişinin içtiği tatlı sudan daha hoş gelir."

Fudayl şöyle der: "İnsanlardan uzak durup Allah Teâlâ'nın meclisinde bulunanlara ne mutlu!"[215]

Ebû Süleyman şöyle der: "Allah Teâlâ'dan başkası ile ebediyen ünsiyet kuramam!"

Ma'rûf-i Kerhî birine şöyle der. "Allah Teâlâ'ya tam olarak tevekkül et ki, her an senin yanında olsun, tam olarak senin dostun ve şikâyet merciin olsun!"[216]

Zünnûn şöyle der: "Allah âşıklarının alâmetlerinden biri de O'ndan başkası ile ünsiyet kurmamak ve O'nunla birlikte hiç yalnızlık hissetmemektir." Sonra şöyle der: "Kalbe Allah aşkı yerleşince, Allah ile ünsiyet kurar. Zira Allah aşkı, âriflerin kalbinde başka sevgiye yer bırakmayacak kadar değerli ve yücedir."

Bu konuda söz söyleyen ârifler uzayıp gider. Bizim naklettiklerimiz inşallah yeterli gelir.

Bu muazzam hadis-i şerifin, yukarıdan beri açıkladığımız konulara nasıl delâlet ettiğini düşünen kişi, bütün ilimlerin ve mârifetin bu hadise dayandığını, onun kapsamına girdiğini rahatlıkla anlayabilir. Bu ümmetin değişik kesimlerine mensup âlimlerinin dile getirdiği konuların hepsi de bu hadis-i şeriften neşet eder, özet biçimde veya ayrıntılı olarak bu hadis o konulara mutlaka delâlet eder.

Meselâ fakihleri ele alalım:

Fıkıh âlimleri, hadis-i şerifte İslâm'ın özellikleri olarak sayılan ibadetleri ele alıp incelerler. Buna ilâveten mal, eşya ve ceza konularını da ele alırlar. Bütün bu konular, daha önce de geçtiği gibi İslâm

---

215 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/108.

216 Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/360.

kavramına giren konular arasında yer alır. Ancak yine İslâm kavramına dahil olan âdâb, ahlâk vb. pek çok konuda fakihlerin ancak çok az bir kısmı söz söylemiş; İslâm'ın temelini oluşturan kelime-i şehâdet konusunu ise hiç ele almamışlardır.

Kelâm (akaid, usûlü'd-din, inanç esasları) konusunda eser yazan ve söz söyleyen âlimler kelime-i şehâdet üzerinde durmuş, ayrıca Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, âhiret gününe ve kadere iman konularını etraflıca işlemişlerdir.

Ahlâk ve mârifetullah konusunda eser yazanlar, söz söyleyenler ise; ihsan makamı ve yine iman kavramına dahil olan bâtınî amellerden haşyet, muhabbet, tevekkül, rıza, sabır vb. konuları ele alıp işlemişlerdir. Bu hadis-i şerif, şeriat ilimleri üzerinde söz söyleyen değişik kesimlerden herkese kaynaklık etmiş ve hepsinin de başvuru kaynağı olmuştur. Bu bakımdan hadis-i şerif tek başına bütün kesimlere ve ilimlere kâfi gelmiştir. Hamd ve minnet yalnızca Allah Teâlâ'ya aittir.

KIYAMET ALÂMETLERİ

Hadis-i şerifte ele alınan konulardan geriye sadece kıyamet alâmetlerini açıklamak kaldı. Cibrîl'in (a.s), *"Bana kıyametin ne zaman olacağını bildir?"* sorusuna karşılık Resûlullah'ın (s.a.v), *"Bu konuda soru sorulan kişi soruyu sorandan daha fazla bir bilgiye sahip değildir."* şeklinde cevap vermişti.

Kıyametin Bilgisi Kimseye Verilmemiştir

Resûl-i Ekrem (s.a.v) bu sözüyle şunu ifade etmek istemişlerdi: Allah'ın bütün yaratıkları kıyametin ne zaman kopacağı hakkında eşit bilgiye sahiptir. Bu ifade aynı zamanda, kıyametin vaktini kendi katında sakladığına da işaret ediyor.

Bu sebeple Resûl-i Ekrem (s.a.v), Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte, *"Beş hususu Allah'tan başka kimse bilemez"* demiş, sonra şu âyet-i kerimeyi okumuştu: ***"Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde***

olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır."[217]

Diğer bir âyet-i kerimede şöyle buyrulur:

"Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbim'in katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz. O göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır, ama insanların çoğu bilmezler."[218]

Buhârî'nin *Sahîh*'inde[219] İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki: *"Gaybın anahtarları beştir, onları Allah'tan başka kimse bilemez." Sonra, **'Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır...'*** [220] *âyetini okudu."*

İmam Ahmed[221] şu hadisi rivayet eder: *"Bana her şeyin anahtarları (bilgisi) verildi, şu beş şey hariç: **'Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır...'*** [222] *âyetini okudu."*

İmam Ahmed, İbn Mesud'dan (r.a) şunu rivayet eder: *"Peygamberinize her şeyin anahtarları (bilgisi) verildi; şu beş şey hariç: **'Kıyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır...'*** [223] *âyetini okudu.*[224]

Cibrîl'in (a.s), **"Bana onun alâmetlerini bildir"** sözü ise, "Bana kıyamet vaktinin yaklaştığına işaret eden alâmetleri söyle" demektir.

---

[217] Lokman 31/34.

[218] A'râf 7/187.

[219] Buhârî, nr. 1039, 4627, 4778, 7379; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11258; Ahmed, *el-Müsned*, 2/24, 52, 58, 86; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 70, 71.

[220] Lokman 31/34.

[221] Ahmed, *el-Müsned*, 2/85-86.

[222] Lokman 31/34.

[223] Lokman 31/34.

[224] Ahmed, *el-Müsned*, 1/438.

Ebû Hüreyre'nin (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği, *"Sana kıyametin şartlarını anlatacağım..."* hadis-i şerifi aynı şekilde, kıyamet vaktinin yaklaştığını gösteren alâmetlere işaret eder.

Câriyenin Efendisini Doğurması

Resûl-i Ekrem (s.a.v) kıyametin vakti için iki alâmet zikretmiştir:

Birincisi. "Câriyenin efendisini doğurmasıdır."

Efendiden murat, câriyenin sahibi ve mâlikidir. Bu ifade, fetihlerin çoğalacağına, fazla miktarda köle ve câriye elde edileceğine, câriyelerin çocuklarının da çok olacağına işaret eder. Câriye efendisinin kölesi olacak, efendisinden olan çocuğu da efendisinin mertebesinde olacağından, çocuk da annesinin efendisi makamında olacaktır. Bu suretle câriyenin kölesi, onun efendisi makamında olmaktadır.

Hattâbî şöyle der: "Hadisteki bu ifadeden şu istidlâli yapmışlardır: Ümmü veled, babasından çocuğa düşen miras payı sebebiyle âzat edilir. Çünkü o (ümmü veled) miras yoluyla çocuklarına intikal eder ve onlar sebebiyle âzat edilir. Ümmü veled, efendisi ölmeden önce satılabilir." Sonra der ki: Ancak bu istidlâl tartışma götürür.

Ben derim ki:

Bazıları hadisten bunun tam tersini istidlâl etmiş; hiçbir halde ümmü veledin satılamayacağına ve efendisinin ölümü ile kendiliğinden hürriyetine kavuşacağına hükmetmişlerdir. Zira câriyenin (efendisinden olan) çocuğu onun efendisi makamına geçmiş, sanki çocuğu kendisini âzat etmiş gibi olduğundan çocuğu kendi efendisi gibi isimlendirilmiştir. Çünkü âzat edilmesine sebep olan çocuğudur. Bu özellikleri sebebiyle câriyenin çocuğu onun efendisi (mevlâsı) makamında olmuştur. Bu mânada Resûlullah (s.a.v), Mâriye isimli câriyesi İbrahim'i (a.s) doğurduğu zaman şöyle buyurmuştu: *"Onu çocuğu âzat etti."*[225]

---

[225] İbn Mâce, Itk 2 (nr. 2516); Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/131, 132; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, nr. 12937; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/23; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/346; İbn Ca'd, *el-Müsned*, nr. 1748; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/125.

İmam Ahmed bu hadis-i şerifi delil olarak kullanmıştır. Muhammed b. Hakem'in rivayetine göre, *"Câriye efendisini doğurur..."* cümlesi hakkında şöyle demiştir:

Câriyeler arasında çocukları olan çok fazla artar. Câriye efendisinden çocuk doğurunca ümmü veled olur ve doğurduğu çocuk sebebiyle âzat edilir. İmam Ahmed der ki, bu ifade aynı zamanda ümmü veled olan câriyelerin satılamayacağı konusunda hüccettir.

"Câriye efendisini doğurur..." sözü şöyle açıklanır: Çok fazla miktarda esirler alınacak; öyle ki, kız esir olarak alınacak sonra âzat edilecek. Daha sonra kızın annesi esir olarak alınacak, kız onun annesi olduğunu bilmeden satın alacak ve hizmetinde kullanacak. Bu gibi olaylar İslâm tarihinde vuku bulmuştur.

Yine bu cümlenin mânasını açıklama sadedinde şöyle denilmiştir: Câriyeler sultanlar doğurur. Vekî' şöyle der: Acemler'den esir alınan câriyeler Arap çocukları doğurur.[226] Araplar ise Acem-ler'in sultanları ve efendileridir.

Çobanların Bina Yapımında Yarışması

İkinci alâmet. *"Yalın ayaklı, çıplak ve fakir davar çobanlarının bina yapmak için yarışmalarını görmen!"*

Hz. Ömer'in (r.a) rivayet ettiği hadiste gelen lafızlar bu şekildedir. Bundan kastedilen mâna ise şudur: İnsanların en değersizleri ve düşükleri toplumlarına önder kişiler olurlar. Malları ve zenginlikleri arttıkça artar. Yaptıkları binaların yüksekliği, süsleri ve mükemmelliği ile rekabet eder, övünürler.

Ebû Hüreyre'den (r.a) gelen rivayette ise üç alâmet sayılır: Bunlar, yalın ayak ve çıplak kimselerin insanlara baş olmaları; diğeri ise, davar çobanlarının bina yapmakta yarışmalarıdır (diğer alâmet ise câriyenin efendisini doğurmasıdır).

---

[226] İbn Mâce, Mukaddime 9 (nr. 63). Vekî'in bu sözü İbn Ömer (r.anhümâ) hadisinde geçer.

Kıyametin Diğer Alâmetleri

Abdullah b. Atâ bu hadis-i şerifi Abdullah b. Büreyde'den nakleder ve hadiste şu sözler yer alır:

"Sağır, dilsiz, kör, çıplak davar çobanlarının, krallarla yüksek bina yarışına girdiklerini görmendir." Der ki: "Sonra bir adam kalktı ve ayrılıp gitti. Biz dedik ki: Ey Allah'ın Resûlü! Bu özelliklerini belirttiğin şahıslar kimlerdir? Buyurdu ki: Onlar Arap'tır."[227]

Hadis-i şerif bu son lafızlarla birlikte Ali b. Zeyd, Yahya b. Ya'mer, İbn Ömer isnadıyla rivayet edilir.[228]

Baş tarafta geçen lafızlar, Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen sahih hadisteki lafızlarla aynı mânaya gelmektedir. "Sağır, dilsiz, kör..." lafızları; onların cehaletlerine, bilgi ve anlayıştan yoksun olduklarına işarettir.

Bu mânada pek çok hadis vârid olmuştur. İmam Ahmed ve Tirmizî, Huzeyfe'den (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

"Dünyada insanların en mutlu kişisi ahmak oğlu ahmak (alçak oğlu alçak) olmadıkça kıyamet kopmaz."[229]

İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

"Dünya, ahmak oğlu ahmağa (alçak oğlu alçağa) ait olmadıkça sona ermez."[230]

Taberânî, Ebû Zer'den (r.a) şu hadisi rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

---

227 Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 367.

228 Ahmed, *el-Müsned*, 2/107; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 371.

229 Tirmizî, Fiten 7 (nr. 2209), Ahmed, *el-Müsned*, 5/389. bundan sonra gelen İbn Hibbân'ın hadisi bunu destekler.

230 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6721; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 7508.

"Dünyada ahmak oğlu ahmaklar (alçak oğlu alçaklar) üstünlük sağlamadıkça kıyamet kopmaz."[231]

İmam Ahmed ve Taberânî, Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

110- بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ سِنُونَ خَدَّاعَةٌ، يُتَّهَمُ فِيهَا الأَمِينُ وَيُؤْتَمَنُ فِيهَا الْمُتَّهَمُ وَيَنْطِقُ فِيهَا الرُّوَيْبِضَةُ. قَالُوا: وَمَا الرُّوَيْبِضَةُ؟ قَالَ: السَّفِيهُ يَنْطِقُ فِي أَمْرِ الْعَامَّةِ.

"Kıyametin kopmasına yakın aldatıcı yıllar vardır; o dönemde emin kişiler itham edilir ve itham edilecek kişiler emin muamelesi görür, ruveybiza da söz sahibi olur." Dediler ki:

"Ruveybiza nedir?" Buyurdular ki:

"İnsanların işleri hakkında söz sahibi olan sefih kişidir."

Bir rivayet, *"İnsanların işleri üzerinde söz sahibi olan fâsık kişidir"* şeklindedir.

İmam Ahmed'den gelen diğer bir rivayet şöyledir:

"Deccâlin gelmesinden önce aldatıcı yıllar vardır. O yıllarda yalancılar tasdik edilir, doğru kimseler yalanlanır, emin kişiler hain, hain kişiler emin kabul edilirler." Hadisin devamını yukarıdaki şekilde nakleder.[232]

Bu hadis-i şerifte kıyamet alâmeti olarak zikredilen şeylerden şu husus ortaya çıkıyor: İşler ehli olmayanların eline geçecektir. Tıpkı, kıyametin ne zaman kopacağını soran kişiye Resûlullah'ın (s.a.v) cevap olarak verdiği şu hadis-i şerifte olduğu gibi:

---

231 Ahmed, *el-Müsned*, 2/338; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, nr. 3258; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2740; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12444. Heysemî, bunu Taberânî'nin *Evsat*'ta rivayet ettiğini söyler.

232 Ahmed, *el-Müsned*, 3/220; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3715; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3373; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/84.

111- إِذَا وُسِّدَ الْأَمْرُ إِلَى غَيْرِ أَهْلِهِ فَانْتَظِرِ السَّاعَةَ.

"İşler ehli olmayanlara verildiği zaman kıyameti bekle!"[233]

Zira çıplak ve yalın ayaklı koyun çobanları -ki onlar insanların en cahilleri ve cefa ehlidir-, insanlara baş (yönetici), birbirleriyle bina yükseltmekte yarışan servet ve mal sahibi kimseler olduğu zaman; hiç şüphesiz dünyanın ve dinin düzeni bozulur.

Çünkü fakir ve muhtaç kimseler insanlara yönetici (baş) olduğu zaman, bu yöneticilikleri ister genel mânada olsun isterse bazı konuları kapsayan sınırlı bir yöneticilik olsun, böylesi kimseler insanlara karşı kral kesilirler. İnsanların haklarını neredeyse hiç tanımazlar, hatta ele geçirdiği bütün mallarını kendi mülkiyetlerine geçirirler.

Bu sebeple seleften biri[234] şöyle der: "Elini, bir ejderhanın ağzına uzatıp ona ısırtmak, fakirlikten kurtulmuş bulunan bir zenginin eline uzatmaktan daha hayırlıdır."

Bunun yanında, o kimselerin cahil ve zulüm ehli olmaları sebebiyle din de fesada uğrar. Böylesi kimseler, insanların dinlerini ıslah etmek ve bilgi sahibi olmalarını sağlamak için hiçbir gayret göstermezler. Bütün gayretlerini daha fazla mal toplamak ve onları biriktirmeye sarfederler. İnsanların dinlerinin bozulmasına ve ihtiyaçlarının yerine getirilmemesine hiç aldırış etmezler.

Bir hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

112- لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَسُودَ كُلَّ قَبِيلَةٍ مُنَافِقُوهَا.

"Her topluluğa, o toplumun münafıkları baş olmadıkça kıyamet kopmaz."[235]

---

233 Buhârî, nr. 59, 6496; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 21/288; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/123, 143, 231, 13/84. Hadis-i şerif Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilmiştir.

234 Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/22-23. Bu söz Süfyân-ı Sevrî'ye (rh.a) aittir.

235 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3416; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12454.

İşte insanların yöneticileri ve önderleri bu durumda olunca, bunun bir gereği olarak her şey tersine döner ve altüst olur. Yalancılar doğru, doğrular yalancı kabul edilir; hainler emin ve emin kişiler hain muamelesi görür; cahiller konuşur, âlimler susar veya ilim tamamen ortadan kalkar.

Nitekim bu konuyla ilgili olarak Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurur:

113- إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ أَنْ يُرْفَعَ الْعِلْمُ وَيَظْهَرَ الْجَهْلُ.

"Kıyametin alâmetlerinden biri de ilmin ortadan kalkması ve cehaletin yaygınlık kazanmasıdır."[236]

Başka bir hadis-i şerifte ise şöyle buyurur:

114- أَنَّهُ يُقْبَضُ الْعِلْمُ بِمَوْتِ الْعُلَمَاءِ حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ عَالِمٌ اتَّخَذَ النَّاسُ رُؤَسَاءَ جُهَّالاً، فَسُئِلُوا فَأَفْتَوْا بِغَيْرِ عِلْمٍ فَضَلُّوا وَأَضَلُّوا.

"İlim, âlimlerin kaldırılması ile ortan kalkar. Ortalıkta hiçbir âlim kalmaz. Nihayet insanlar cahilleri rehber ve önder edinirler; meselelerini onlara sorarlar. Onlar ilme dayanmadan halka fetva verir; hem kendisi sapar ve hem de halkı saptırır."[237]

Şa'bî şöyle der: "İlim cehalet ve cehalet de ilim olarak kabul edilmedikçe kıyamet kopmaz."

Bütün bunlar âhir zamanda hakikatlerin değişikliğe uğrayacağını ve her şeyin tersyüz edileceğinin göstergeleridir.

---

[236] Buhârî, nr. 80, 81, 4933, 5255, 6423; Müslim, İlim, 8, 9 (nr. 2671); Tirmizî, Fiten 34 (nr. 2205); İbn Mâce, Fiten 25 (nr. 4045); Ahmed, *el-Müsned*, 3/98, 151, 176, 202, 273, 289; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 1984.

[237] Buhârî, nr. 100, 7307; Müslim, İlim 13 (nr. 2673); Tirmizî, İlim 5 (nr. 2652); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 5907; İbn Mâce, Mukaddime 8 (nr. 52); Ahmed, *el-Müsned*, 2/162, 190; Dârimî, *es-Sünen*, Mukaddime 26; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4571, 6719, 6723. Hadis-i şerif Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ) rivayet edilmiştir.

Hâkim'in *Sahîh*'inde Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) *merfû* olarak şöyle rivayet edilir:

"Kıyametin alâmetlerinden biri de hayırlı kimselerin alçaltılıp şerli kimselerin yüceltilmesidir."[238]

Böbürlenmek İçin Yüksek Bina Yapmak

"Yüksek bina yapmakta yarışırlar" sözü, bina ve meskenlerle, özellikle de binaların yükseklikleriyle böbürlenip övünmenin kötülüğüne işaret eder.

Resûl-i Ekrem (s.a.v) ve ashâb-ı kirâm zamanında binaların yüksek yapılması hoş karşılanmayan bir durumdu. O zamanda evler alçak ve ihtiyaç miktarı kadardı. Ebü'z-Zinâd, A'rec'den, o da Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

115- لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَتَطَاوَلَ النَّاسُ فِي الْبُنْيَانِ.

"İnsanlar birbirleriyle yarışırcasına yüksek binalar yapmadıkça kıyamet kopmaz."[239]

Ebû Davud,[240] Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûl-i Ekrem (s.a.v) dışarı çıktı ve yüksek bir kubbe gördü.

'Bu nedir?' diye sordu. Dediler ki:

'Bu bina ensardan falancaya aittir.' O esnada evin sahibi geldi ve Resûlullah'a (s.a.v) selâm verdi. Fakat Resûlullah (s.a.v) onun selâmını almadı. Bu durum birkaç kez tekerrür etti. Nihayetinde ensarlı zat o kubbeyi yıktı."

---

[238] Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/554-555; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12446.

[239] Buhârî, nr. 7121; Ahmed, *el-Müsned*, 2/530; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 10701.

[240] Ebû Davud, Edeb 169 (nr. 5237); Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4347; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 10704.

Taberânî de bu hadisi başka bir tarikle Hz. Enes'ten rivayet eder. Ondaki rivayette şu lafızlar vardır:

"Şu kadardan yüksek olan her bina -bu esnada eliyle başını işaret etti- sahibi için vebaldir."

Hâris b. Sâib, Hasan-ı Basrî'den şöyle nakleder: "Hz. Osman'ın (r.a) hilâfeti döneminde Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) zevcelerinin evlerine girerdim, elim evlerin tavanlarına yetişirdi."

Yine rivayet edildiğine göre Hz. Ömer (r.a) "Binalarınızı yüksek yapmayınız, zira bu şerli günlerin habercisidir" şeklinde emirler göndermişti.

Yezîd b. Ebû Ziyâd şunu nakleder: Huzeyfe, Selmân'a şöyle dedi:

"Sana bir ev yapalım mı ey Ebû Abdullah?"

"Niçin, beni kral mı yapmak istiyorsun?"

"Hayır, sana kamıştan mütevazi bir ev yapalım, damını da topraktan yaparız. Yüksek yapmayız, ayağa kalktığında neredeyse başın tavana değer, yattığın zaman da neredeyse duvarlar iki tarafına değer."

"Sen, benim gönlümden geçenleri dile getirdin."[241]

Ammâr b. Ebû Ammâr şöyle der: Bir kişi 7 zirâdan yüksek bir bina yaptığı zaman şöyle nida edilir: "Ey fâsıkların fâsıkı, nereye gidiyorsun?"

Bütün bu rivayetleri İbn Ebü'd-Dünyâ nakletmiştir.

Yâkub b. Şeybe *Müsned*'inde İbn Âişe'den, o da İbn Ebû Şümeyle'den şunu nakleder: Bir kısım müslümanlar Basra'da kıl çadırdan yapılmış bir mescidin yanında konakladılar. Orada hırsızlık olayı cereyan etti. Durumu yazıp Hz. Ömer'e (r.a) bildirdiler. Saz ve kamışlarla bina yapmalarına izin verildi. Kamışlarla binalarını yaptılar, bu sefer de yangın çıktı ve binaları yandı.

---

241 Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/202.

Durumu tekrar Hz. Ömer'e (r.a) yazdılar. Kerpiçle bina yapmalarına izin verildi ve tavanı 7 zirâdan fazla yükseltmeleri yasaklandı. Gönderdiği yazıda dedi ki: Evlerinizi kerpiçle yaptığınızda mescidlerinizi de onunla yapın. İbn Âişe der ki: Utbe b. Gazvân kamıştan yapmıştı. Dedi ki: Kamıştan yapılan mescidde kılınan namaz, tuğladan yapılan mescidde kılınan namazdan daha efdaldir. Tuğladan yapılmış mescidde kılınan namaz da pişmiş tuğladan yapılan mescidde kılınan namazdan daha üstündür.

İbn Mâce, Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

116- لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّي يَتَبَاهَى النَّاسُ فِي الْمَسَاجِدِ.

"İnsanlar mescidlerle rekabet edip böbürlenmedikçe kıyamet kopmaz."[242]

İbn Abbas (r.anhümâ) Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) şöyle rivayet eder:

117- أَرَاكُمْ سَتُشَرِّفُونَ مَسَاجِدَكُمْ بَعْدِي كَمَا شَرَّفَتِ الْيَهُودُ كَنَائِسَهَا
وَكَمَا شَرَّفَتِ النَّصَارَى بِيَعَهَا.

"Öyle görüyorum ki, tıpkı yahudilerin havralarını ve hıristiyanların da kiliselerini yüksekçe (ihtişamlı) yaptıkları gibi sizler de mescidlerinizi yüksekçe yapacaksınız."[243]

İbn Ebü'd-Dünyâ, İsmail b. Müslim'den, o da Hasan'dan (r.a) şunu nakleder:

---

[242] İbn Mâce, Mesâcid, 2 (nr. 739); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1614.

[243] İbn Mâce, Mesâcid, 2 (nr. 740); Ebû Davud, Salât 12 (nr. 448); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1615.

Ebû Davud, şu lafızla rivayet eder: *"Ben mescidleri yüksek yapmakla emrolunmadım."*

İbn Abbas (r.anhümâ) der ki: "Tıpkı yahudi ve hıristiyanların yaptıkları süslemeler gibi sizler de mescidlerinizi süsleyeceksiniz."

Resûlullah (s.a.v) mescidi bina edince buyurdu ki:

"*Mescidin tavanını Musa'nın (a.s.) arşı kadar yapınız.*" Hasan'a (r.a), "Musa'nın (a.s.) arşı nedir?" diye sordular, dedi ki:

"Mescidin yüksekliğinin, elini uzattığı zaman tavanına yetişecek kadar olmasıdır."[244]

---

[244] Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 4/315; Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, nr. 2802; İbn Kesîr, *Târîhu İbn Kesîr,* 3/214. İbn Kesîr, Beyhakî'nin bunu İbn Ebü'd-Dünyâ tarikiyle rivayet ettiğini söyler ve rivayet *mürsel*dir.

Üçüncü Hadis

İSLÂM'IN BEŞ ŞARTI

عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَحَجِّ الْبَيْتِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ.

Abdullah b. Ömer'den (r.anhümâ), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir. Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmek; namazı kılmak; zekâtı vermek; beyti (Kâbe'yi) haccetmek; ramazan orucunu tutmak."[245]

---

[245] Buhârî, nr. 8; Müslim, İmân 19, 20, 21, 22 (nr. 16); Tirmizî, İmân 3 (nr. 2609); Nesâî, İmân 13 (8/107); Ahmed, *el-Müsned*, 2/26, 93, 120, 143; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 308, 309; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 703; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 157, 1446; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 6770; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5788; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 823; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 414, 415, 417, 419; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7013.

DİĞER RİVAYETLER

Hadis-i şerif, *Sahîhayn* tarafından İkrime b. Hâlid, İbn Ömer tarikiyle rivayet edilir. Müslim bu hadis-i şerifi İbn Ömer dışında iki tarikle daha rivayet eder. Yine Müslim'de, İbn Ömer'den (r.a) gelen başka tarikler de vardır.[246]

Hadis-i şerif ayrıca Cerîr b. Abdullah el-Becelî tarikiyle de rivayet edilmiştir. Ahmed hadis-i şerifi bu tarikten rivayet eder.[247] Ahmed'in rivayet ettiği hadis-i şerif ikinci hadiste İslâm konusu izah edilirken geçmişti.

NAMAZ

Bu hadis-i şerifle anlatılmak istenen şudur: İslâm binası bu beş esas üzerinde yükselmiştir. Bu beş esas, binayı ayakta tutan temel direkleri ve sütunları yerindedir. Muhammed b. Nasr el-Mervezî *Kitâbü's-Salât*[248] isimli eserinde şu lafızla rivayet eder: *"İslâm şu beş temel direkleri üzerine bina edilmiştir..."*

Hadis-i şerifteki temsil ile şu anlatılmak istenmiştir: İslâm bir bina ve bu beş esas da binayı ayakta tutan temel direklerdir; bunlar olmadan bina ayakta duramaz. İslâm'ın geriye kalan özellikleri ise binayı tamamlayıcı unsurlardır. Bunlardan biri eksik olduğunda, bina ayakta durabilir ve bunların eksikliği ile bina çökmez. Fakat, saydığımız bu temel esasların eksikliği ile bina ayakta kalamaz, bunların eksikliği ile İslâm binasının çökmesi kuşku götürmez bir gerçektir. Sadece şehadetin, yani Allah ve Resûlü'ne imanın yok olmasıyla da İslâm binası yıkılır.

Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadis şehadetin Allah ve Resûlü'ne iman olduğunu ortaya koyar: *"İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir.*

---

246 bk. İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 157.

247 Ahmed, *el-Müsned*, 4/363, 364; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2363, 2364; *es-Sagîr*, nr. 782; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 419-422; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 137.

248 Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 413. İsnadı Müslim'in şartına göre sahihtir.

Allah ve Resûlullah'a iman..."[249] Müslim'in bir rivayetinde ise şu lafızlar vardır: *"İslâm beş esas üzerine bina edilmiştir. Allah'ı tevhid (Allah'ın birliğini kabul etmek)..."*

Bu rivayetlerin genelinden çıkan sonuç şudur: İkinci hadis-i şerifin açıklamasında da geçtiği üzere Allah ve Resûlü'ne iman İslâm kavramına dahil olan esaslardandır.

Namazın Dindeki Yeri ve Önemi

Namaz konusuna gelecek olursak: Namazı terkeden kimsenin İslâm dairesinin dışına çıkacağına dair pek çok hadis-i şerif vârid olmuştur.

Sahîh-i Müslim'de Câbir'den (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

118- بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنَ الْكُفْرِ وَالشِّرْكِ تَرْكُ الصَّلاَةِ.

"Kişi ile küfür ve şirk arasında namazı terk vardır."[250]

Hadis-i şerif aynı lafızlarla Büreyde,[251] Sevbân,[252] Enes[253] ve daha başka sahâbîlerden de rivayet edilir.

Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) rivayet eder, Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

---

249 Buhârî, nr. 4514.

250 Müslim, İmân 134 (nr. 82); Ebû Davud, Sünnet 15 (nr. 4678); Tirmizî, İmân 9 (nr. 2618); İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 77 (nr. 1078). İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1453.

251 Tirmizî, İmân 9 (nr. 2621); Nesâî, Salât 8 (1/231-132); İbn Mâce, İkâmetü's-salât 77 (nr. 1079); Ahmed, *el-Müsned*, 5/346, 355; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1554; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/6.

252 Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 1521; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 799. Hadis-i şerifi Hâfız Münzirî zikreder ve şöyle der: Bu hadisi Hibetullah Taberî sahih bir isnad ile rivayet etmiştir.

253 İbn Mâce, İkâmetü's-salât 77 (nr. 1080); Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 897, 900.

119- لاَ تَتْرُكِ الصَّلاَةَ مُتَعَمِّدًا فَمَنْ تَرَكَهَا مُتَعَمِّدًا فَقَدْ خَرَجَ مِنَ الْمِلَّةِ.

"Namazı kasten terketmeyin, kim namazı kasten terkederse İslâm'dan (dinden) çıkar."[254]

Muâz (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder: *"İşin başı İslâm, direği ise namazdır."*[255]

Bu hadis-i şerifte namaz, çadırı ayakta tutan ana direk olarak ifade edilmiştir. Buna göre çadırı ayakta tutan direk olmayınca çadırın ayakta durması mümkün değildir. Direk çökünce çadır da çöker, ayakta kalması direğin varlığına bağlıdır.

Namazı Terkedenlerin Durumu

Hz. Ömer (r.a) şöyle der: Namazı terkeden kişinin İslâm'dan payı yoktur.[256] Sa'd[257] ve Ali b. Ebû Tâlib[258] (r.a) şöyle der: Kim namazı terkederse küfre düşer.

---

254 Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 920; Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 1522; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 1594; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 7956; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/304. Mervezî'nin Ümeyye'den ve İmam Ahmed ile Mervezî'nin Ümmü Eymen'den (r.anhâ) rivayet ettiği hadisler bunu destekler.

255 Tirmizî, İmân 8 (nr. 2616); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 11394; Ahmed, *el-Müsned*, 3/154; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 30314; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 4373.

256 Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/52; İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübrâ*, 3/351; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 37074; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 923-927; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1/357, 3/366.

257 Büyük bir ihtimalle bu zat, Sa'd b. Bekir oğullarından biri olan Sa'd b. Umâre'dir. Buhârî bu zatı sahâbeden saymıştır. Mervezî, İbn İshak tariki ile şöyle rivayet eder: Bana Abdullah b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm, Saîd el-Ensârî'den tahdîs etti, ona da Sa'd b. Bekir oğullarından biri olan Sa'd b. Umâre -ki bu zat sahâbedendi- şöyle tahdîs etmiş: "Adamın biri Sa'd'a, "Allah Teâlâ sana rahmetini ihsan eylesin! Benim şu nefsime nasihatte bulun!" dedi. Ona şöyle nasihatte bulundu:

"Namaza kalktığın zaman, abdestini mükemmel bir şekilde al. Çünkü abdesti olmayanın namazı olmadığı gibi namazı olmayanın da imânı yoktur. Sonra namazını, veda eden (son defa namaz kılan) kişinin namazı gibi kıl. Fazlaca ihtiyaç peşinde koşmaktan vazgeç. Zira bu durum, insan için hazır bekleyen bir muhtaç-

Abdullah b. Şakîk şöyle der: Resûlullah'ın (s.a.v) ashabı namazdan başka herhangi bir amelin terkini küfür kabul etmiyorlardı.[259]

Eyyûb es-Sahtiyânî şöyle der: Namazın terki küfürdür, bunun üzerinde ihtilâf yoktur.

Seleften bir grup ve sonrakilerden onları takip edenler bu görüşü benimsemişlerdir. Bu görüş Abdullah b. Mübârek, Ahmed b. Hanbel ve İshak'ın görüşüdür. İshak, ulemanın bu konuda icmâı bulunduğunu söyler. Muhammed b. Nasr el-Mervezî ise, "Bu görüş ehl-i hadisin cumhurunun görüşüdür" der.

Bunlardan bir kısmı ise, İslâm'ın bu beş erkânından birini kasten terkeden kişinin de kâfir olacağı görüşünü benimsemişlerdir. Bu görüş Saîd b. Cübeyr, Nâfi' ve Hakem'den rivayet edilir. Bu görüş aynı zamanda Ahmed'den de rivayet edilmiş, onun ashabından bazıları ve onun yanında Mâlikîler'den İbn Habîb de bu görüşü benimsemiştir.

Dârekutnî ve başkaları Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

120- يَا رَسُولَ اللَّهِ الْحَجُّ فِي كُلِّ عَامٍ؟ قَالَ: لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ وَجَبَ عَلَيْكُمْ مَا أَطَقْتُمُوهُ وَلَوْ تَرَكْتُمُوهُ لَكَفَرْتُمْ.

"Resûlullah'a (s.a.v) denildi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Her sene mi hac yapacağız?'

Eğer evet deseydim üzerinize farz olurdu. Her sene hac yapmak üzerinize farz olunca siz bunu yapmaya güç yetiremezdiniz ve onu terkedince de küfre girerdiniz."[260]

---

lık (fakirlik) halidir. İhtiyaç peşinde koşan fakirlikten kurtulmaz. İnsanların elindekinden kesinlikle ümidini kes. İşte asıl zenginlik budur. Dikkatli ol; peşinden özür dileyeceğin söz ve eylemden sakın" (bk. Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 946; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 2/362).

258 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/47; *el-İmân*, nr. 126; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 933; Âcurrî, *eş-Şerîa*, s. 135.

259 Tirmizî, İmân, 9 (nr. 2622); Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 948; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 11/49.

Lâlekâî,[261] Müemmel, Hammâd b. Zeyd, Amr b. Nükerî, Ebü'l-Cevzâ, İbn Abbas isnadıyla, *merfû* olduğunu söyleyerek şunu rivayet eder:

"İslâm'ın kulpu ve dinin temeli üçtür, din bu temeller üzerine bina edilmiştir: Allah'tan başka ilâh bulunmadığına şehadet etmek, namaz kılmak ve ramazan orucunu tutmak. Kim bunlardan birini terkederse küfre girer ve kanı helâl olur. Zengin olduğu halde hac yapmayan kişi de kâfir olur, ancak onun helâl olmaz. Aynı şekilde zengin olduğu halde zekâtını vermeyen kişi de küfre girer, fakat onun da kanı helâl olmaz."

Hadis-i şerifi ayrıca Kuteybe b. Saîd, yine Hammâd b. Zeyd'den *mevkuf* ve muhtasar olarak; Hammâd b. Zeyd'in kardeşi Saîd b. Zeyd ise Amr b. Mâlik'ten *merfû* olarak aynı isnad ile rivayet eder. Orada şu sözler vardır:

"...Kim bunlardan birini terkederse, Allah'a karşı küfre girer. Onun hiçbir ameli ve iyiliği kabul edilmez; canı ve malı da helâl olur." Bu rivayette hadisin kalan kısmı yoktur.

Hz. Ömer (r.a), hac yapmayanları cizyeye bağlamış ve, "Onlar müslüman değildir" demiştir.[262]

---

260 Müslim, Hac 412 (nr. 1337); Tirmizî, Hac 5 (nr. 814); İbn Mâce, Menâsik 2, nr. 2884, 2885); Ahmed, *el-Müsned*, 1/290, 370, 371, 2/508; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3960; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3705; Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/232; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/322; Taberânî, *el-Kebîr*, 8/159; Mervezî, *es-Sünne*, nr. 124-127; *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 948; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 31763; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/273; İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 2/220.

Süyûtî'nin belirttiğine göre; bu hadis-i şerifi Abd b. Humeyd *Müsned*'inde yukarıdaki lafızlarla Hasan'dan *mürsel* olarak rivayet etmiştir. Hadisin aslı Müslim'in *Sahîh*'inde geçer, fakat orada *"...ve onu terkedince de küfre girerdiniz!"* kısmı yoktur. Ancak bu lafızların, İbn Mâce'nin Enes'ten (r.a) rivayet ettiği şu hadiste şahidi vardır: *"...şayet onu yerine getirmezseniz azap görürsünüz."*

261 Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 1576; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2349; Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, nr. 805, 1468; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 16/162; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 4/311.

262 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/387; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/275; Mübâretkfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 3/457.

İbn Mesud da (r.a) zekâtı terkedenin müslüman olamayacağını söyler.[263] İmam Ahmed'den gelen bir rivayet ise şöyledir: Özellikle namaz ve zekâtı terketmek küfürdür, oruç ve haccı terk böyle değildir.

İbn Uyeyne şöyle der: Mürcie mezhebi, farzları terketmeyi tıpkı haramları işlemek gibi bir günah olarak kabul eder. Oysa bir farzı terketmekle bir haramı işlemek aynı değildir. Kasten bir haramı işlemek, onu helâl saymadıkça bir mâsiyettir. Halbuki bilgisizlik ve özür dışında bir farzı terketmek küfürdür. Buradaki küfürden maksat, nankörlük mânasındaki küfürdür. Tıpkı İblis'in ve yahudi âlimlerinin küfrü gibi. Resûlullah'ın da (s.a.v) bildirdiği gibi onlar, farzları bildikleri halde yerine getirmiyorlardı.

İmam Ahmed ve İshak b. Râhûye, İblis'in Hz. Âdem'e (a.s) secde etmeyerek küfre düşmesinden, namazı terkedenin küfre gireceğine delil getirmişlerdir. Onlara göre, Allah Teâlâ'ya secdeyi terketmek daha büyük suçtur.

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilir, Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

121- إِذَا قَرَأَ ابْنُ آدَمَ السَّجْدَةَ وَسَجَدَ اعْتَزَلَ إِبْلِيسُ يَبْكِي وَيَقُولُ: يَا وَيْلِي، أُمِرَ ابْنُ آدَمَ بِالسُّجُودِ فَسَجَدَ فَلَهُ الْجَنَّةُ وَأُمِرْتُ بِالسُّجُودِ فَأَبَيْتُ فَلِيَ النَّارُ.

"Âdemoğlu secde âyeti okur ve secde ederse şeytan ağlayarak ayrılır ve şöyle der:

Yazıklar olsun bana, insanoğluna secde etmesi emredildi ve secde etti, bunun karşılığında ona cennet var. Bana da secde etmem emredildi ama ben itiraz ettim, benim için de ateş var."[264]

---

263 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 3/114; Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikad*, nr. 1574, 1575; Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, nr. 812.

264 Müslim, İmân 133 (nr. 81); İbn Mâce, İkâmetü's-salât 70 (nr. 1052); Ahmed, *el-Müsned*, 2/443; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 549; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2759;

Şunu bilmek gerekir ki, İslâm'ın bu beş esası hep birbiriyle bağlantılıdır. Bunlardan bazılarını terkedenlerin diğer amellerinin kabul edilmeyeceğine dair rivayetler vardır.

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde[265] Zeyd b. Nuaym el-Hadramî'den şöyle rivayet edilir, Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

"Allah Teâlâ dört şeyi İslâm'da farz kılmıştır. Kim bunlardan üçünü yaparsa, hepsini (diğer üçünü de) yapmadıkça kabul edilmez. Bunlar; namaz, zekât, ramazan orucu ve Beytullah'ı haccetmektir."

Bu hadis *mürsel*dir; Ziyâd, Umâre b. Hazm, Resûlullah kanalıyla rivayet edilmiştir.[266]

Osman b. Atâ el-Horasânî, Atâ, İbn Ömer (r.a) kanalıyla Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Din şu beş esastan ibarettir ve bunlardan biri eksik olunca Allah Teâlâ diğerlerini kabul etmez. Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) onun kulu ve elçisi olduğuna şehadet etmek. Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennet ve cehennemin varlığına, öldükten sonraki hayata iman etmek. Bunların hepsi bir esastır. Beş vakit namaz, dini ayakta tutan direktir. Allah Teâlâ imanı, ancak namaz kılındığı takdirde kabul eder. Zekât günahlardan arındırıcıdır. Allah Teâlâ iman ve namazı ancak zekât eda edilirse kabul eder. Kim bunları yapar, sonra ramazana erişir ve kasten orucu terkederse; Allah Teâlâ onun ne imanını, ne namazını ve ne de zekâtını kabul eder. Kim bunların dördünü yapar, sonra hac yapma imkânı bulur fakat hac yapmaz, kendisi adına hac yapılmasını vasiyet etmez ve ehlinden biri öldükten sonra kendi adına hac yapmaz ise, daha önce yapmış olduğu dört esası Cenâb-ı Hak kabul etmez."

İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 981; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 316, 317; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 1135; Dârekutnî, *el-İlel*, 8/180; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/312.

265 Ahmed, *el-Müsned*, 4/200-201.

266 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 138. Heysemî, hadisi Ahmed ve Taberânî *Kebîr*'de rivayet ettiğini söyler.

Bu hadis-i şerifi İbn Ebû Hâtim[267] nakleder ve şöyle der: "Bu hadisi babama sorduğumda dedi ki: Bu *münker* bir hadistir, Atâ el-Horasânî'nin sözü olması muhtemeldir."

Ben derim ki: Bu hadisin, yukarıda geçen İbn Ömer'in (r.anhümâ) rivayet ettiği hadisin açıklaması olduğu gayet açıktır. Atâ ise Şam diyarının önde gelen değerli âlimlerinden biridir.

İbn Mesud der ki: "Zekâtı vermeyenin namazı da kabul edilmez!" Buradaki kabul edilmez sözünden maksat; namazın sahih olmadığını, dolayısıyla iadesinin gerektiğini ifade etmek değildir. Bu söz ile, zekâtı terkedip namazı kılan kişinin Allah'ın rızâsını kazanamayacağı, mele-i a'lâda (yüceler meclisinde) iftihara nâil olamayacağı, meleklere karşı kendisinden övgü ile söz edilemeyeceği ifade edilir.

İman ile Ameller Arasındaki İlişki

İslâm'ın bu beş esasını gerekli şartlara uyarak her kim yerine getirirse, bu kişi yukarıda geçen mânada kabul ve övgüye nâil olur. Ancak bazılarını yapıp bazılarını terkedenler aynı şekilde övgü ve rızaya erişemezler. Terkettiklerinden dolayı göreceği cezayı yaptıkları ameller için görmez. İşledikleri amellerin sorumluluğundan kurtulur, aynı zamanda işledikleri ameller sebebiyle sevap kazanır.

Bütün bunlardan şu husus anlaşılmış oluyor: İmanın azalmasına sebep olan bazı günahları işlemek, bazı ibadetlerin kabulüne mani olur. Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) şu hadis-i şerifte buyurduğu gibi:

122- مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ لَمْ يَقْبَلِ اللّٰهُ لَهُ صَلَاةً أَرْبَعِينَ يَوْمًا.

"Kim şarap (alkollü içki) içerse, Allah Teâlâ onun kırk gün namazını kabul etmez."[268]

---

[267] İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 1/294; 2/156; Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/201-202.

[268] Müslim, Eşribe 73 (nr. 2003); Tirmizî, Eşribe 1 (nr. 1862); Nesâî, Eşribe 43, 44 (8/314, 316); İbn Mâce, Eşribe (nr. 3377); Ahmed, *el-Müsned*, 1/142; Said b. Mansûr, *es-Sünen*, nr. 814; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 24061; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5686, 6827; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 619; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2378, 2469, 2493, 4074; Münzirî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, nr. 3510, 3511.

123- مَنْ أَتَى عَرَّافًا فَصَدَّقَهُ بِمَا يَقُولُ لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلاَةٌ أَرْبَعِينَ يَوْمًا.

"Kim bir arrâfa (gaybdan haber veren kişiye) gider ve söyledik-lerini tasdik ederse kırk gün namazı kabul olmaz."[269]

124- أَيُّمَا عَبْدٍ أَبَقَ مِنْ مَوَالِيهِ لَمْ تُقْبَلْ لَهُ صَلاَةٌ.

"Hangi köle efendisinden kaçarsa namazı kabul edilmez."[270]

İbn Ömer'in (r.anhümâ) hadisinden şu istidlâl yapılmaktadır. Bir kelime çok sayıda mânayı kapsadığında, bu mânalardan bazıların yok olması o kelimenin tamamen yok olması anlamına gelmez.

Böyle olunca, "Şayet amel de imana dahil ise, amelin zevali ile ameli kapsayan imanın da zeval bulması gerekir" sözü de geçersiz duruma düşer. Zira Resûlullah (s.a.v) bu beş esası, dinin esas yapısı ve ayakta tutan direkleri olarak tarif etmiş, sonra Cibrîl hadisinde bunu tefsir etmiş, ayrıca Talha b. Ubeydullah'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şe-rifte, İslâm'ı soran bir kişiye, bu beş esasla İslâm'ı açıklamıştır.[271]

Bunun yanında, imanın amele dahil olmadığını söyleyenler şöyle diyorlar: İslâm'ı meydana getiren hasletlerden biri yahut şehadet dışın-da dördünün zail olması kişiyi İslâm'dan çıkarmaz. Bunların ifadelerine göre, Cibrîl (a.s) Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) İslâm şeriatını sormuştur, İs-lâm'ın ne olduğunu değil!

Halbuki lafızla ilgili değerlendirme, aralarında Ebû Zür'a er-Râzî, Müslim b. Haccâc, Ebû Ca'fer el-Ukaylî vb. hadis imamları ve münek-kidlerince doğru kabul edilmemiştir.

---

269 Müslim, Selâm, 125 (nr. 2230); Ahmed, *el-Müsned*, 4/68, 5/389; İbn Adî, *el-Kâ-mil*, 3/156; Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1402, 9172; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/138; Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, 6/22; Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, 4/152.

270 Müslim, İmân 123 (nr. 69); Ahmed, *el-Müsned*, 4/357, 362, 365; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 32861; Taberânî, *el-Kebîr*, 2/323, 325, 352; *el-Evsat*, nr. 5841; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/204.

271 Buhârî, nr. 46; Müslim, İmân 8 (nr. 11); Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/175; Ahmed, *el-Müsned*, 1/162; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1724.

Âlimler imanı; kök, dal ve yapraklardan ibaret bir ağaca benzetmişlerdir. Ağaç kelimesi bunların hepsini kapsar. Ağacın dallarından bir kısmı ya da yaprakları eksilmiş olsa, bu durum onu ağaç olmaktan çıkarmaz. Ancak şöyle denilebilir; bu eksik bir ağaçtır veya diğer ağaçlar bundan daha mükemmeldir.

Cenâb-ı Hak da imanı böyle bir misal ile açıklar:

*"**Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü** (yerde) **sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca** (benzetti)."*[272]

*"(O ağaç), **Rabb'inin izniyle her zaman yemişini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir.**"*[273]

Eğer hurma ağacının dallarından ya da meyvesinden bir kısmı eksiltilmiş olsa, bazı dalları ve meyveleri eksilmiş olmasına rağmen bu durumda o hâlâ "hurma ağacı" ismini taşımaya devam eder.

Cihad, amellerin en faziletlilerinden olmasına rağmen, İbn Ömer'in (r.anhümâ) rivayet ettiği hadis-i şerifte cihad zikredilmemiştir. Bir rivayet şöyledir: İbn Ömer'e, "Peki ya cihad?" diye sordular. Dedi ki: "Cihad güzel bir ameldir. Fakat Resûlullah (s.a.v) bize böyle söylemiştir." Bunu İmam Ahmed tahrîc etmiştir.

Muâz b. Cebel'in (r.a) rivayet ettiği hadiste şu lafızlar vardır:

"Kuşkusuz işin başı İslâm, direği namaz, zirve noktası cihaddır."

Ancak buna rağmen cihad ana unsurlardan ve dinin bina edildiği rükünlerden değildir. Bunun iki sebebi vardır:

Birincisi. Cihad, âlimlerin cumhuruna göre farz-ı kifâyedir. Halbuki diğer rükünler bunun tersine farz-ı ayındır.

İkincisi. Cihad fiili sonsuza kadar sürüp gitmez. Aksine Hz. İsâ (a.s.) yeryüzüne indiğinde İslâm milletinden başka millet kalmayaca-

---

272 İbrahim 14/24.

273 İbrahim 14/25.

ğından savaş ve bunun zorlukları da ortadan kalkmış olacaktır. Böyle olunca cihada ihtiyaç duyulmayacaktır. Ama diğer rükünler böyle değildir. Onlar kıyamet günü gelip çatıncaya kadar müminlerin yapması zorunlu emirler olarak kalmaya devam edecektir. Allah Teâlâ doğru olanı en iyi bilendir.

Dördüncü Hadis

YARATILIŞIN EVRELERİ ve KADER

عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ مَسْعُودٍ ﵁ قَالَ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ وَهُوَ الصَّادِقُ الْمَصْدُوقُ: إِنَّ أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا نُطْفَةً، ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يُرْسَلُ إِلَيْهِ الْمَلَكُ، فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ، وَيُؤْمَرُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ: بِكَتْبِ رِزْقِهِ وَعَمَلِهِ وَأَجَلِهِ، وَشَقِيٌّ أَوْ سَعِيدٌ، فَوَالَّذِي لاَ إِلَهَ غَيْرُهُ إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّى مَا يَكُونَ بَيْنَهُ وَبينَهَا إِلاَّ ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَدْخُلُهَا، وَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ حَتَّى مَا يَكُونَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلاَّ ذِرَاعٌ، فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيَدْخُلُهَا.

Abdullah b. Mesud (r.a) anlatıyor:

"Doğru ve doğruluğu tasdik edilmiş olan Resûlullah (s.a.v) bize şöyle anlattı:

Sizden birinin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde toplanır. Sonra bu kadar müddetle 'alaka' (aşılanmış yumurta) **olur. Sonra bu kadar müddette 'mudga'** (embriyo) **olur.**

Sonra Allah bir melek gönderir: (Bu melek) **rızkını, ecelini, amelini, şakî** (cehennemlik) **veya saîd** (cennetlik) **olacağını yazar, sonra ona ruh üflenir.**

Kendinden başka ilâh olmayan zâta yemin olsun, sizden biri, (hayatı boyunca) **cennet ehlinin ameliyle amel eder. Öyle ki, kendisiyle cennet arasında bir kulaçlık mesafe kaldığı zaman ona yazısı üstünlük sağlar ve cehennem ehlinin ameliyle amel ederek cehenneme girer.**

Aynı şekilde sizden biri (hayatı boyunca) **cehennem ehlinin amelini işler. Kendisiyle cehennem arasında bir kulaçlık mesafe kalınca yazısı ona üstünlük sağlar ve cennet ehlinin amelini işleyerek cennete girer."**[274]

DİĞER RİVAYETLER

Muhammed b. Yezîd el-Asfatî'den şöyle nakledilir: "Rüyamda Nebî'yi (s.a.v) gördüm. Ona dedim ki: Ey Allah'ın Resûlü! Sana İbn Mesud'un rivayet ettiği şu, 'Doğru ve doğruluğu tasdik edilmiş olan Resûlullah (s.a.v) bize anlattı...' hadisini merak ediyorum. Buyurdular ki: 'Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki onu ben söyledim.' Bu sözü üç defa tekrarladı. Muhammed sonra şöyle dedi: Allah Teâlâ A'meş'e mağfiret etsin, hadis aynen onun rivayet ettiği gibi. Bu hadis-i şerifi A'meş'ten önce rivayet edenleri de ondan sonra rivayet edenleri de Allah mağfiret eylesin."[275]

Hadis-i şerif, İbn Mesud'dan diğer bir yolla da rivayet edilmiştir.

---

274 Buhârî, Kader, 1, Bed'ü'l-Halk, 6, Enbiya, 1, Tevhid, 28; Müslim, Kader, 1 (nr. 2643); Ebû Davud, Sünnet, 17 (nr. 4708); Tirmizî, Kader, 4 (nr. 2137); İbn Mâce, Mukaddime 10 (nr. 76); Ahmed, *el-Müsned*, 1/382, 414, 430, İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6174; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 126; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5157; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, nr. 175; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/421, 10/266.

275 Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 1043.

HADİSİN ŞERHİ

Ceninin Anne Karnında Toplanması

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v.), **"Sizden birinin yaratılışı, annesinin karnında kırk günde toplanır"** sözünün tefsiri İbn Mesud'dan rivayet edilmiştir. A'meş Hayseme'den, o da İbn Mesud'dan (r.a) şöyle nakleder:

"Nutfe rahme düştüğünde bütün kılların ve tırnakların diplerine kadar uçar, dolaşır. Böylece kırk gün kalır. Sonra oradan rahme iner ve alaka olur." Sonra der ki: "İşte insanın toplanması (oluşması) böyledir." Bunu İbn Ebû Hâtim ve başkaları tahrîc etmiştir.[276]

İnsanın oluşumu ve toplanmasıyla ilgili başka mânada bir tefsir de *merfû* olarak rivayet edilmiştir. Taberânî ve İbn Mende *Kitâbü't-Tevhîd*'de Mâlik b. Huveyris'ten şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdular:

125- إِنَّ اللهَ تَعَالَى إِذَا أَرَادَ خَلْقَ عَبْدٍ فَجَامَعَ الرَّجُلُ الْمَرْأَةَ طَارَ مَاؤُهُ فِي كُلِّ عِرْقٍ وَعُضْوٍ مِنْهَا فَإِذَا كَانَ يَوْمُ السَّابِعِ جَمَعَهُ اللهُ تَعَالَى ثُمَّ أَحْضَرَهُ فِي كُلِّ عِرْقٍ لَهُ دُونَ آدَمَ: ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾

"Allah Teâlâ bir kulun yaratılmasını irade buyurduğunda, erkek hanımıyla birleştiğinde erkeğin suyu kadının bütün damarlarına ve uzuvlarına sirayet eder. Yedinci günü Allah onu toplar. Sonra onu bü-

---

[276] Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 4/324; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 387; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/297; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/480.

Hâfız İbn Hacer şöyle der: "Bu hadis içinde geçen, 'İşte toplanması böyledir' cümlesi, Hattâbî'nin ya da bu hadisi nakleden râvilerden birinin sözüdür. Ben bu kişinin Ameş olduğunu zannediyorum. İbnü'l-Esîr ise bunun İbn Mesud'un sözünün devamı olduğunu sanmış ve bu cümleyi araya eklemiştir (idrâc etmiştir). Halbuki İbn Hayseme'nin İbn Mesud'dan yaptığı rivayette bu toplanma ifadesi yoktur. Ancak açıklama kabilinden gelmiştir" (bk. *Fethu'l-Bârî*, 11/480).

*tün damarlarda hazır hale getirir. Âyette de, '**Seni dilediği şekilde biçimlendiren...**' buyrulur."*[277]

İbn Mende der ki, hadisin isnadı Tirmizî, Nesâî diğerlerinin şartlarına göre muttasıl ve meşhurdur.

İbn Cerîr et-Taberî, İbn Ebû Hâtim ve Taberânî, Mutahhir b. Heysem'den, o Musa b. Ulâ b. Rebâh'tan, o babasından, o da dedesinden şöyle rivayet eder: Nebî (s.a.v) onun (Musa'nın) dedesine dedi ki:

126- يَا فُلَانُ مَا وُلِدَ لَكَ؟ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا عَسَى أَنْ يُولَدَ لِي؟ إِمَّا غُلَامٌ إِمَّا جَارِيَةٌ، قَالَ: فَمَنْ يُشْبِهُ؟ قَالَ: مَنْ عَسَى أَنْ يُشْبِهَ؟ يُشْبِهُ أُمَّهُ أَوْ أَبَاهُ. قَالَ: فَقَالَ النَّبِيُّ اللَّهِ ﷺ: لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ كَذَا إِنَّ النُّطْفَةَ إِذَا اسْتَقَرَّتْ فِي الرَّحِمِ أَحْضَرَهَا اللهُ كُلَّ نَسَبٍ بَيْنَهَا وَبَيْنَ آدَمَ، أَمَا قَرَأْتَ هَذِهِ الْآيَةَ: ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾

" 'Ey falanca neyin oldu?' Dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Neyim olabilir ki? Ya oğlum ya da kızım!' Resûlullah (s.a.v),

'Kime benziyor?' diye sordu. Adam,

'Kime benzeyebilir? Ya annesine ya da babasına!' diye cevapladı. Bunun üzerine Nebî (s.a.v) şöyle buyurdu:

*Hayır, asla böyle söylememelisin! Zira nutfe rahme yerleştiğinde, Cenâb-ı Hak onunla Âdem (a.s.) arasındaki zürriyetini hazır eder. Sen Cenâb-ı Hakk'ın, '**Seni dilediği şekilde biçimlendiren...**'*[278] *âyetini hiç okumadın mı?"*[279]

---

[277] Taberânî, *el-Kebîr*, 19/644; *el-Evsat*, nr. 1636; es-*Sagîr*, nr. 106; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 387; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11472; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/439.

[278] İnfitâr 82/8.

[279] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 30/87; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 4624.

Bu rivayetin isnadı zayıftır. Mutahhir b. Heysem çidden zayıf biridir. Buhârî şöyle der: Hadis bu şekliyle sahih değildir. Ayrıca Buhârî, Musa b. Ulâ'nın babasından senediyle yaptığı rivayete göre, dedesi Ebû Bekir-i Sıddîk devrinde müslüman olmuştur. Yani Resûlullah (s.a.v) ile görüşüp sohbet şerefine nâil olmamıştır.

Burada ifade edilen mânayı Resûlullah'ın (s.a.v) şu sözü destekler mahiyettedir:

"Resûl-i Ekrem (s.a.v) kendisine, 'Hanımım siyah bir çocuk doğurdu' diyen birine, 'Belki onu bir damar çekmiştir' buyurmuştur."[280]

Ceninin Mudga (Embriyo) Olması

"Sonra bu kadar müddetle 'mudga' olur" cümlesinin mânası: Kırk gün süreyle, demektir. Mudga ise bir et parçasıdır.

"Sonra Allah bir meleği gönderir: (Bu melek) **şu dört kelimeyi yazmakla emrolunur: Rızkını, amelini, ecelini, şakî veya saîd olacağını."**

Bu hadis-i şerif çocuğun 120 günde pek çok değişiklik geçirdiğini, bu değişimin üç safha halinde olduğunu ve her safhanın kırk gün sürdüğünü beyan etmektedir. Buna göre ilk kırk günlük safha "nutfe", sonra ikinci kırk günlük safhada "alaka" ve sonraki kırk günlük safhada "mudga" olmakta; bu 120 gün sonunda melek ona ruh üflemekte ve emredilen dört kelimeyi yazmaktadır.

Cenâb-ı Hak da Kur'ân-ı Kerîm'in değişik yerlerinde anne rahmindeki yavrunun geçirdiği safhalardan bahseder. Şu âyet-i kerimede olduğu gibi:

"Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan *(aşılanmış yumurtadan)*, ***sonra uzuvları*** *(önce)* ***belirsiz, sonra be-***

---

[280] Buhârî, Talâk, 26, Hudûd, 41; Müslim, Liân, 20 (nr. 1500); Ebû Davud, Talâk, 28 (nr. 2260, 2261, 2262); Tirmizî, Velâ ve Hibe, 4 (nr. 2129); Nesâî, Talâk, 46 (6/178, 179).

lirlenmiş canlı et parçasından *(mudgadan)* ***yarattık ki size kudretimizi gösterelim."***[281]

Bu üç evreyi Kur'ân-ı Kerîm değişik yerde nutfe, alaka ve mudga şeklinde sıralar. Başka bir yerde buna ilâvede bulunur. Bu mânada Mü'minûn sûresinde şöyle buyrulur:

"Andolsun biz insanı, çamurdan *(süzülüp çıkarılmış)* ***bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka*** *(aşılanmış yumurta)* ***yaptık. Peşinden alakayı, bir parçacık et*** *(mudga)* ***haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere*** *(iskelete)* ***çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."***[282]

Cenâb-ı Hakk'ın âyet-i kerimede belirttiği insanın yaratılışıyla ilgili yedi devre ruh üflenmeden önceki durumdur. İbn Abbas (r.anhümâ), "Âdemoğlu yedi devrede yaratılır" derdi. Bundan sonra da bu âyeti okurdu. Kendisine azil yapmanın hükmü sorulunca, "Bir kimse bu vasıflarda birini yaratabilir mi?" diye karşılık verdi. Başka bir rivayette ise, "Bir nefis bu yaratılış safhalarından geçmeden ölür mü (öldürülmüş sayılır mı)?" der.[283]

Rifâa b. Râfi'den rivayet edilir:

Resûlullah'ın ashabından yanımda bulunan bazı kimseler arasında Ömer, Ali, Zübeyr ve Sa'd (r.anhüm) oturmuşlar azil[284] konusunu konuşuyorlardı.

"Bunda bir beis yok" dediler. Biri şöyle dedi:

"Bazıları bunun çocukları diri diri gömmenin küçük bir benzeri olduğunu söylüyorlar." Bunun üzerine Hz. Ali,

---

281 Hac 22/5.

282 Mü'minûn 23/12-14.

283 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/91. Süyûtî'nin belirttiğine göre hadisi İbnü'l-Münzir, Abdürrezzâk ve İbn Ebû Hâtim rivayet etmiştir.

284 Azil: Cinsel ilişkide erkeğin dışarı boşalmasına denir.

"Şu yedi merhaleyi geçmedikçe bir canlıyı öldürmek gibi olmaz; topraktan yaratılmış nesil, nutfe, alaka, mudga, izâm (kemik), lahm (et, kas) ve diğer bir yaratılış" dedi. Hz. Ömer de,

"Doğru söyledin, Allah sana uzun ömür versin!" diye mukabelede bulundu." Bunu Dârekutnî *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif* isimli eserinde rivayet etmiştir.[285]

Anne Karnındaki Çocuğun Düşürülmesi

Âlimlerden bazıları, ruh üflenmeden önce anne karnındaki çocuğun düşürülmesine cevaz verirler ve bunu azil gibi değerlendirirler. Bu zayıf bir görüştür. Zira cenin artık varlık sahasına çıkmış, belki sûreti de belirmiş olmaktadır. Halbuki azilde henüz çocuk varlık sahasına intikal etmiş durumda değildir. Azil sadece çocuğun oluşumuna engel olmaktadır. Eğer Allah Teâlâ onun yaratılmasını irade buyurmuş ise azil de buna engel olamaz. Aynen azil konusunu soran kişiye Resûlullah'ın (s.a.v.) buyurduğu gibi:

"Azil yapmanızda sizin için bir sakınca yoktur. Zira Cenâb-ı Hak yaratacağı nefsi mutlaka yaratır."[286]

Hanbelî âlimleri, çocuk anne rahminde "alaka" haline geldikten sonra düşürmenin câiz olmadığını söyler. Çünkü "alaka" artık varlık safhasına geçmiş bir canlıdır, nutfenin durumu böyle değildir, o henüz varlık safhasına geçmemiştir.

İbn Mesud'dan (r.a) gelen hadis-i şerifin bazı rivayetlerinde "izâm" (kemik) kelimesi yer alır ve çocuğun kırk gün de "izâm" olarak kaldığından bahsedilir.

İmam Ahmed b. Hanbel, Ali b. Zeyd'den, o Ebû Ubeyde'den, o Abdullah'tan şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

---

285 Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, 2/877.

286 Buhârî, Nikâh, 96, Büyû', 109, Itk, 13, Megâzî, 32, Kader, 4, Tevhîd, 18; Müslim, Nikâh, 125 (nr. 1438); Ebû Davud, Nikâh, 49 (nr. 2171); Tirmizî, Nikâh, 40 (nr. 1138); Nesâî, Nikâh, 55 (6, 107); Mâlik, *el-Muvatta'*, Talâk, 95; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4191, 4193.

127- إِنَّ النُّطْفَةَ تَكُونُ فِي الرَّحِمِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا عَلَى حَالِهَا لاَ تَغَيَّرُ فَإِذَا مَضَتِ الْأَرْبَعُونَ صَارَتْ عَلَقَةً ثُمَّ مُضْغَةً كَذَلِكَ ثُمَّ عِظَامًا فَإِذَا أَرَادَ اللهُ تَعَالَى أَنْ يُسَوِّيَ خَلْقَهُ بَعَثَ اللهُ إِلَيْهَا مَلَكًا، وَذَكَرَ بَقِيَّةَ الْحَدِيثِ.

"Nutfe, anne rahminde kırk gün kendi halinde değişmeden kalır. Kırk gün geçince alaka olur, sonra bu kadarlık bir süre mudga olur, sonra yine bu kadarlık bir süre izâm olur. Sonra eğer Allah Teâlâ dilerse onun yaratılışını tamamlar. Allah ona bir melek gönderir..." Bundan sonra hadisin devamını zikreder.[287]

Âsım, Ebû Vâil, İbn Mesud senediyle rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: *"Nutfe rahme yerleşince kırk gece öyle kalır, sonra kırk gece alaka olarak durur, sonra kırk gece de izâm olarak bekler. Daha sonra Allah Teâlâ kemiklere et giydirir."*[288] Hadisin bundan sonraki bölümü aynıdır.

İmam Ahmed'in rivayeti, kemiklere et giydirilmesinin ancak 120 gün sonra gerçekleştiğine delâlet eder. Hiç şüphesiz bu yanlıştır. Zira ileride de açıklanacağı gibi, 120 günden sonra çocuğa ruh üflendiğinde herhangi bir şüphe yoktur. Ali b. Zeyd ise gerçekte İbn Cüd'an'dır ve onun rivayeti delil olarak kullanılacak nitelikte değildir. Huzeyfe b. Useyd'in rivayet ettiği hadiste geçen ifade, et ve kemiklerin yaratılışının ikinci kırk günün başında olduğuna delâ-let etmektedir.

Müslim *Sahîh*'inde Huzeyfe b. Useyd'den (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

128- إِذَا مَرَّ بِالنُّطْفَةِ ثِنْتَانِ وَأَرْبَعُونَ لَيْلَةً بَعَثَ اللهُ إِلَيْهَا مَلَكًا فَصَوَّرَهَا وَخَلَقَ سَمْعَهَا وَبَصَرَهَا وَجِلْدَهَا وَلَحْمَهَا وَعِظَامَهَا ثُمَّ قَالَ: يَا رَبِّ ذَكَرٌ أَمْ

---

[287] Ahmed, *el-Müsned*, 1/374; Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 442; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11807; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/481.

[288] Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 442; Hallâl, *es-Sünne*, nr. 892; Temmâm b. Muhammed, *el-Fevâid*, nr. 31.

أُنْثَى؟ فَيَقْضِي رَبُّكَ مَا شَاءَ وَيَكْتُبُ الْمَلَكُ، ثُمَّ يَقُولُ: يَا رَبِّ أَجَلُهُ؟ فَيَقُولُ رَبُّكَ مَا شَاءَ وَيَكْتُبُ الْمَلَكُ، ثُمَّ يَقُولُ: يَا رَبِّ رِزْقُهُ؟ فَيَقْضِي رَبُّكَ مَا شَاءَ وَيَكْتُبُ الْمَلَكُ، ثُمَّ يَخْرُجُ الْمَلَكُ بِالصَّحِيفَةِ فِي يَدِهِ فَلاَ يَزِيدُ عَلَى مَا أُمِرَ وَلاَ يَنْقُصُ.

"Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçince Allah ona bir melek gönderir. Melek ona şekil verir; kulağını, gözünü, cildini, etini ve kemiğini şekillendirir. Sonra şöyle der:

Yâ Rabbi, erkek mi dişi mi olacak?

Rabb'in dilediği şekilde hükmeder ve melek de yazar. Sonra,

Yâ Rabbi, eceli ne kadar olacak, diye sorar. Rabb'in dilediği şekilde hükmeder ve melek de onu yazar. Sonra melek (bunların yazılı olduğu) bir sayfa çıkarır, bu emredilenlere ne bir ekleme yapabilir ne de eksiltme yapabilir."[289]

Hadis-i şeriften açıkça anlaşıldığı gibi cenine şekil verilmesi; kulak, göz, cild, et ve kemiklerinin yaratılışı ikinci kırk günün başlarında gerçekleşmektedir. Bu sebeple et ve kemiğin (lahm ve izâmın) ikinci kırk günde olması gerekir.

Bazıları bu rivayeti şöyle yorumlar:

Nutfe alaka halini alınca melek onu parçalara ayırır. Bu parçalardan bazısını cildi için ve bazısını eti için ayırır. Bütün bu organları mevcut olmadan önce hepsini takdir eder. Bu yorum hadisin zâhirinden anlaşılan mânaya aykırıdır. Hadis meleğin nutfeye şekil verdiğini ve bu organların hepsini yaptığını ifade etmektedir. Meleğin bu şekillendirmesi ve taksimi bazan et ve kemiğin oluşumundan önce olmakta ve bazan da ceninin bir kısmında olup diğerlerinde gerçekleşmemektedir.

---

289 Müslim, Kader, 3 (nr. 2645), İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6177.

Tıbbın Söyledikleri

Yine yukarıda geçen Mâlik b. Huveyris hadisi de nutfenin şekillendirilmesinin yedinci günde gerçekleştiğine delâlet eder. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Gerçek şu ki biz insanı karışık bir sudan** (emşâcdan) **yarattık."[290]

Seleften bazıları âyet-i kerimede geçen "emşâc" (امشاج) kelimesini, "içinde damarlar bulunan nutfe" şeklinde tefsir etmişlerdir. İbn Mesud da "emşâc"ın damar olduğunu söyler.[291]

Tıp âlimlerinin söyledikleri de buna uygun düşmektedir. Tabiplerin söylediklerine göre; meni rahme düştüğünde altı-yedi gün onda kayganlık ve köpürme olur. Bu günlerde nutfe rahimden yardım ve destek olmadan şekillenir, bundan sonra ise rahimden destek alır. Bu değişmenin başlangıcı bundan üç gün sonra başlar. Bu süre bir gün ileri veya geri sarkabilir. Sonra altı günün akabinde -ki bu nutfenin rahme yapışmasından itibaren on beşinci gün olur- kan nutfenin her tarafına nüfuz eder ve alaka olur. Daha sonra organlar belirgin bir biçimde oluşmaya başlar, birbirlerinden ayrılır ve şekilleri belirmeye başlar.

Doktorların söylediklerine göre, erkek ceninde bu oluşum evresi en az otuz gün sürer. Ortalama bir sûret oluşumu ise otuz beş gündür. Bazan bu oluşumun kırk beş gün sürdüğü de olur. Doktorlar, otuz günden önce meydana gelen düşük vak'alarındaki müşahedelerine dayanarak erkek ceninlerin bu süre içinde tam olarak oluşmadığını söylerler. Yine kırk günlükten daha erken vakitlerde görülen düşük vak'alarında dişi ceninlerinde de tam teşekkülün müşahede edilemediği belirtilir. Tabiplerin verdiği bu bilgiler, Huzeyfe b. Useyd'in (r.a) insanın yaratılışıyla ilgili olarak rivayet ettiği hadis-i şerifin verdiği bilgilere uygun düşmektedir.

---

290 İnsan 76/2.

291 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 29/205; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/367.

Bazıları İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifi şöyle izah ederler: Her ne kadar ceninin yaratılışı ve organları tamamlanmış olsa da ceninin ilk kırk gününde meni vasfı baskın, ikinci kırk günde alaka vasfı, üçüncü kırk günde mudga vasfı baskındır. Zira İbn Mesud hadisinde ceninin şekillenmesinin vaktini anlatmayı hedeflememektedir.[292]

Ayrıca yine İbn Mesud'dan nakledilen, ceninin nasıl şekillendiğini anlatan rivayet de vardır. Onun görüşüne göre ceninin şekillenmesi üçüncü kırk günden önce olur.

Şa'bî, Alkame tarikiyle İbn Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet eder: "Nutfe rahme yerleşince bir melek gelir, onu avucuna alır ve şöyle der: Yâ Rabbi, bu bir insan olarak yaratılacak mı yoksa yaratılmayacak mı? Eğer yaratılmayacak denirse canlı haline gelmez ve rahim onu atar. Şayet yaratılacak denilirse o zaman melek, 'Yâ Rabbi, erkek mi kadın mı? Şakî mi saîd mi? Eceli ve ameli nedir? Nerede ölecek?' diye sorar. Nutfeye, 'Rabb'in kim?' diye sorulur, o da, 'Allah' diye cevap verir. 'Seni rızıklandıran kim?' diye sorulur, 'Allah' diye cevap verir. Ona denilir ki: 'Git kitaba bak, sen orada mutlaka bu nutfenin kıssasını bulacaksın.' Sonra şöyle devam eder: Böylece o nutfe canlanır, eceli kadar yaşar, rızkını yer, dolaşacağı yerlerde dolaşır. Sonra eceli gelince vefat eder ve orada defnedilir."

Bundan sonra Şa'bî şu âyeti okudu: ***"Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan** (aşılanmış yumurtadan)**, sonra uzuvları** (önce) **belirsiz, sonra belirlenmiş canlı et parçasından** (mudgadan) **yarattık ki size kudretimizi gösterelim."***[293] Bunu İbn Ebû Hâtim ve başkaları tahrîc eder.[294]

İbn Mesud'dan (r.a) yapılan diğer bir rivayette çocuğun yaratılışı ve şekillenmesinin seksen günden önce olmadığı belirtilir. Süddî; Ebû Mâlik'ten, o Ebû Sâlih'ten, o İbn Abbas'tan (r.anhümâ) ve ayrıca Mür-

---

[292] İbnü's-Salâh, *el-Fetâvâ*, 1/164-167; *Şerhu Müslim*, 16/191; İbnü'l-Kayyim, *Tuhfetü'l-Mevdûd*, s. 207-209; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/484-485.

[293] Hac 22/5.

[294] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 17/117.

re el-Hemedânî'den, o İbn Mesud ve sahâbeden bazı kimselerden; ***"Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur"***[295] âyet-i kerimesiyle ilgili olarak şunu rivayet eder:

"Nutfe rahme düşünce bedende kırk gün yolculuk eder. Sonra kırk gün alaka olarak kalır. Bundan sonra kırk gün mudga olur. Yaratılacak duruma gelince, onu şekillendirmesi için Cenâb-ı Hak bir melek gönderir. Melek iki parmağı arasında biraz toprak getirir. O toprağı mudgaya karıştırır ve onu toprakla hamur gibi yoğurur. Daha sonra emredildiği gibi şekillendirir. En sonunda, 'Erkek mi dişi mi? Şakî mi saîd mi? Rızkı nasıl olacak? Nerede yaşayacak ve başına hangi musibetler gelecek?' sorularını sorar. Cenâb-ı Hak da bu konulardaki takdirini bildirir ve melek de yazar. İnsan vefat edince o toprağın alındığı yere gömülür."

Bunu İbn Cerîr et-Taberî[296] tefsirinde nakleder. Fakat Süddî'nin üzerinde tartışma vardır. Tıpkı diğer bazı âlimlerin, farklı senedleri bir hadis için toplayıp tek bir rivayet olarak nakletmesi sebebiyle Vâkıdî'yi tenkit ettikleri gibi, İmam Ahmed de Süddî'yi burada farklı senedleri toplayıp bir rivayet gibi nakletmesini reddederek tenkit eder.

Fukahadan bazıları bu hadisin ifadelerini esas alarak İbn Mesud'dan (r.a) *merfû* olarak rivayet edilen hadis-i şerifi buna göre yorumlamışlardır. Çocuğun yaratılışının şekillenmeye başladığı sürenin alt sınırı seksen bir gündür. Çünkü ancak üçüncü kırk günde mudga haline gelmektedir. Çocuğun yaratılışı ve şekillenmesi de ancak mudga olunca gerçekleşir.

Hanbelî ve Şâfiî âlimleri bu esasa dayanarak şöyle derler: Bir kadının iddetinin bitmesi veya ümmü veledin âzat olması ancak şekli belirlenmiş mudganın düşmesi ile mümkündür. Bunun alt sınırı da seksen bir gündür.

İmam Ahmed "alaka" hakkında şöyle der: Bu henüz yaratılışı tam teşekkül etmemiş kan pıhtısıdır. Şayet mudganın şekli belirme-

---

295 Âl-i İmrân 3/6.

296 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 6569.

miş ise bunu doğuran veya düşüren iddetli kadının iddeti sona erer mi? Yine bu durumdaki ümmü veled hürriyetine kavuşur mu?

Bu konuda İmam Ahmed'den rivayet edilen iki farklı görüş vardır. Hatlar henüz belirmemiş, fakat sadece konunun uzmanları tarafından bilinebilecek bir gizlilikte ise ve böyle biri şahitlikte bulunursa bu tesbit kabul edilir. Bu durumun, ceninin dört ayı tamamlamasından sonra veya önce olmasında âlimlerin çoğuna göre bir fark yoktur. İmam Ahmed bunu açıkça beyan eder. Oğlu Sâlih de, çocuğun yaratılışının dört ayda belirginleştiğini kendisinden rivayet etmiştir.

Şa'bî şöyle der: Yaratılışın dördüncü evresinde yaratma tamamlanmış olur. Bu durumda düşen çocuk ile iddet tamamlanmış olur ve dört ay tamamlanmış ise köle kadın da hürriyetine kavuşur.

İmam Ahmed de Şa'bî'den şöyle nakleder: Ümmü veled çocuğun yaratılışı tamamlanmış olarak düşük yaparsa âzat olur. Yine bu şekilde düşük yapan iddet beklemekte olan kadının iddeti tamamlanmış olur. Yani bu düşük çocuğa ruhun üflendiği dördüncü aydaki dördüncü evreye girmiş olması gerekir.

Bu ise bir topluluğun İmam Ahmed'den yaptığı rivayete aykırıdır. Bu rivayete göre İmam Ahmed şöyle der: Eğer yaratılışı (âzaları) tamamlanmış ise, bu durumda düşük yapan köle kadın âzat olur ki bunda bir ihtilâf yoktur.

Yine İmam Ahmed'den bir topluluğun rivayetine göre şöyle der: Eğer alaka halindeki cenin bir çocuk olarak belirginleşmiş ise bu durumda köle kadın âzat olur. Bu, Nehaî'nin görüşüdür, İmam Şâfiî'nin görüşü olarak da nakledilir. Hanbelî âlimleri arasında, bu durumdaki kadının iddetinin biteceğine dair İmam Ahmed'den yapılan rivayeti reddedenler vardır.

Bütün bunlar, alaka halindeki ceninde yaratılışın mümkün olup olmamasıyla ilgilidir. Bunlara daha önce geçmiş olan Huzeyfe b. Useyd'den rivayet edilen hadis ile istidlâl edilmektedir. Ancak şöyle denilebilir: Huzeyfe'nin (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerif, ceninde et ve kemik oluşumu ile yaratmanın tamamlanmış olduğuna delâlet ediyor.

Bu ise, cenin alaka halinde iken değil ancak yaratmanın ikinci kırk gününde gerçekleşir. Bu ise üzerinde durulup araştırılması gereken bir konudur. Allah en doğrusunu bilir.

Tabiplerin bu konudaki ifadeleri ise alaka halindeki ceninin şekil ve hatlarının belirdiğine delâlet ediyor. Yine doğum yaptıran ebelerin verdikleri bilgiler de bunu destekliyor. Mâlik b. Huveyris'in rivayet ettiği hadis-i şerif ceninin henüz nutfe halinde şekillendiğini bildiriyor. Allah en doğrusunu bilir.

İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadis-i şeriften geriye kalanlar şunlar: Mudga olduktan sonra ona meleğin gönderilmesi, söylenin dört kelimeyi yazması ve cenine ruh üflenmesi. Bütün bunların hepsi 120 günden sonra olmaktadır.

Ruh Üflenmesi

Hadis-i şerifin değişik rivayetlerinde kelimelerin yazılması ve ruh üflenmesi işlerinin sıralamasında farklılıklar vardır.

Buhârî'nin *Sahîh*'indeki rivayette şöyle denilmektedir: *"Ona bir melek gönderilir, dört kelimeyi yazması emredilir ve ona ruh üflenir."*

Bu rivayette yazma işinin ruh üflemeden önce olduğu açıkça belirtilir. Beyhakî'nin *el-Kadâ ve'l-Kader*[297] isimli eserinde yaptığı rivayette şöyle denilir: *"Sonra cenine melek gönderilir, ona ruh üflenir ve sonra dört kelimeyi yazması emredilir."*

Bu rivayet de yazma işinin ruh üflemeden sonra olduğunu sarahatle bildirmektedir. Bu ise ya râvilerin hadisi anladıkları gibi mâna yönüyle rivayet etmelerinden kaynaklanan bir râvi tasarrufu ya da sıralama kastedilmeden anlatılanları saymaktan ibarettir.

Her hâlükârda İbn Mesud hadisi cenine ruh üflenmesi ve meleğin yazma işinin dördüncü ayın, yani dördüncü kırk günün sonuna kaldığına delâlet etmektedir.

---

297 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/461.

Şimdi ruh üflenmesi konusuna gelelim. Sahâbeden açıkça rivayet edildiğine ve İbn Mesud hadisinden açıkça anlaşıldığına göre cenine ruh üflenmesi dört ay sonra geçekleşmektedir.

Zeyd b. Ali babasından, o da Ali'den şöyle rivayet eder:

"Nut-fenin üzerinden tam dört ay geçince ona bir melek gönderilir ve karanlıklar içinde ruh üfler. '... ***Sonra onu yeni bir yaratışla yaratırız***'[298] âyetinde anlatılan husus budur." Bunu İbn Ebû Hâtim[299] tahrîc eder fakat isnadı *münkatı*'dır.

Lâlekâî, İbn Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediğini rivayet eder: "Nutfe rahme düştüğünde dört ay on gün bekler. Sonra ona ruh üflenir. Böylece kırk gece bekler ve sonra kendisine melek gönderilir. Melek onun ense çukuruna hafifçe vurur ve sonra da şakî veya saîd olduğunu yazar."[300] Bu rivayetin senedi söz götürür. Yine bu rivayette ruh üflenmesi dört ay on günden sonra gerçekleştiği ifade edilmektedir.

İmam Ahmed, mezhebindeki görüşünü İbn Mesud'dan (r.a) rivayet edilen hadis-i şerife dayandırır. Buna göre çocuğa dört aylık olduktan sonra ruh üflenir. Çocuk dört ay tamamlandıktan sonra düşerse, kendisine ruh üflendikten sonra düştüğü için namazı kılınır. Bu görüş Saîd b. Müseyyeb'den rivayet edildiği gibi bu aynı zamanda İshâk b. Râhûye'nin görüşü ve İmam Şâfiî'den rivayet edilen görüşlerden biridir.

İmam Ahmed'den nakledilen bir görüş de şöyledir: "Çocuk dört ay on günlük olunca son on gün içinde ona ruh üflenir. Bu halde düşen çocuğun namazı kılınır." Ebû Hâris, İmam Ahmed'den şöyle rivayet eder: Çocuk kırk gece nutfe olarak kalır, kırk gece alaka olarak kalır ve kırk gece de mudga olarak bekler. Sonra et ve kemik oluşumu gerçekleşir. Dört ay on gün tamamlanınca kendisine ruh üflenir.

---

298 Mü'minûn 23/14.

299 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 5/461. Bunu, İbn Ebû Hâtim'in rivayet ettiğini nakleder.

300 Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 1060.

Bu rivayetlerden, tıpkı İbn Abbas'tan (r.anhümâ) yapılan rivayetlerde olduğu gibi çocuk dört ay on günü doldurmadan ruh üflenmediği açıkça anlaşılmaktadır. Bundan önce İmam Ahmed'den yapılan rivayetler de dört ay tamamlandıktan sonraki on gün içinde ruhun üflendiğine delâlet etmekteydi ki bu bilinen bir durumdur. Saîd b. Müseyyeb de kocası vefat eden kadının iddeti sorulunca dört ay on gün demiştir. Bu on günün ne olduğu sorulunca, ruhun üflendiği süre diye cevaplandırmıştır.[301]

Bu konuda tabiplerin söylediklerine bakacak olursak, onların söylediklerine göre cenin otuz beş günde şekil olarak belirginleşmekte, yetmiş günlük iken hareket etmeye başlamakta ve 210 gün içinde doğum olabilmektedir. Bu ise yedi ay yapmaktadır. Bu sûre bazan geçebilmekte bazan çocuğun şekillenmesi ve doğumu tehir edebilmektedir. Eğer şekillenmesi kırk beş gün içinde olursa doksan günde hareket edebilmekte ve 270 günlük iken doğum gerçekleşmektedir. Bu da dokuz ay etmektedir. Allah en doğrusunu bilir.

Meleğin Yazdıkları

Şimdi meleğin yazdığı şeylere gelelim. İbn Mesud hadisi bu işin dört ay geçtikten sonra olduğuna delâlet etmektedir.

Sahîhayn'de Enes'ten (r.a) yapılan rivayete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurur:

129- وَكَّلَ اللهُ بِالرَّحِمِ مَلَكًا، يَقُولُ: أَيْ رَبِّ نُطْفَةٌ، أَيْ رَبِّ عَلَقَةٌ، أَيْ رَبِّ مُضْغَةٌ، فَإِذَا أَرَادَ اللهُ أَنْ يَقْضِيَ خَلْقًا، قَالَ: يَا رَبِّ أَذَكَرٌ أَمْ أُنْثَى؟ أَشَقِيٌّ أَمْ سَعِيدٌ؟ فَمَا الرِّزْقُ؟ فَمَا الأَجَلُ؟ فَيُكْتَبُ كَذَلِكَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ.

"Cenâb-ı Hak anne rahmine bir melek tayin eder. Melek, 'Ya Rabbi, nutfe! Yâ Rabbi, alaka! Yâ Rabbi, mudga oldu!' der. Cenâb-ı Hak onun yaratılmasını dileyince melek şöyle der: 'Yâ Rabbi, erkek

---

301 Buhârî, nr. 6595; Müslim, Kader 5 (nr. 2646).

mi dişi mi? Şakî mi saîd mi? Rızkı ne olacak? Eceli nedir?' Bütün bunlar çocuk anne karnında iken yazılır."[302]

Bu rivayetteki ifadeler İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiğiyle uygunluk göstermektedir. Ancak burada süre belirtilmemiştir. Daha önce geçmiş olan Huzeyfe b. Useyd hadisi ise yazma işinin ikinci kırk günün başında olduğuna delâlet etmekteydi.

Müslim de yine Huzeyfe b. Useyd'den (r.a) başka bir lafızla Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Nutfe rahme yerleştikten kırk veya kırk beş gece sonra melek yanına girer ve şöyle der: 'Yâ Rabbi, erkek mi dişi mi?' Söyleneni yazar. Sonra, 'Yâ Rabbi, şakî mi saîd mi?' diye sorar, onu da yazar. Daha sonra amelini, eserini, ecelini ve rızkını yazar. Sonunda sayfayı dürüp kapatır, ona ne bir şey eklenebilir ve ne de bir şey eksiltilebilir."

Müslim'in diğer bir rivayetinde şu ifadeler yer alır:

"Nutfe anne rahminde kırk gece bekler, sonra melek yanına gelir, 'Yâ Rabbi, erkek mi dişi mi?' diye sorar..." hadis-i şerifin kalan kısmı öncekiyle aynıdır. Yine Müslim'in diğer bir rivayetinde "... kırk küsur gün sonra..." ifadesi vardır.

İmam Ahmed *Müsned*'inde[303] Câbir'den (r.a) rivayet eder. Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurdu: *"Nutfe anne rahmine yerleşip de kırk gün veya kırk gece geçince ona bir melek gönderilir. Melek şöyle der: 'Yâ Rabbi, şakî mi saîd mi?' Ve kendisine bildirilir."*

Daha önce Şa'bî vasıtasıyla Alkame'den İbn Mesud'un (r.a) bu konuda ne söylediğini nakletmiştik. O rivayetten anlaşıldığına göre, cenin henüz nutfe iken melek gönderilmektedir.

Bundan başka iki yolla İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Âdemoğlunun ameli her gün Allah Teâlâ'ya arzedilir. Cenâb-ı Hak onlara üç saat nazar eder. Sonra kendisine rahimlerdeki arzedilir ve onlara da üç saat nazar eder. ***'Sizleri rahimlerde dilediği gibi***

302 Buhârî, nr. 318; Müslim, Kader 5 (nr. 2646).

303 Ahmed, *el-Müsned*, 3/297.

şekillendiren O'dur*'**[304] *ve,* ***'Dilediğine kız verir...'[305] âyet-i kerimeleri ile buna işaret edilir. Sonra rızıklar Cenâb-ı Hakk'a arzolunur ve onlara da üç saat nazar eder. Melekler de O'nu üç saat tesbih ederler. İşte sizlerin Rabb'inize karşı durumu ve Rabb'inizin sizinle ilgilenmesi böyledir." Fakat bu rivayette anne rahmindeki çocuğa nazar etme işi vakit olarak belirtilmemiştir.

Sahâbenin bir kısmından bu yazma işinin ikinci kırk günde olduğu rivayet edilir. Lâlekâî, senediyle Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) şöyle dediğini rivayet eder:

"Nutfe kadının rahminde kırk gün durunca melek gelir ve onu alarak Cenâb-ı Hakk'ın huzuruna varır: 'Bu bir canlı olarak yaratılacak mı, ey yaratanların en güzeli?' diye sorar. Allah Teâlâ onun hakkında dilediği gibi hükmeder ve melek onu yazar. Melek sonra şöyle der: 'Yâ Rabbi, düşük mü tam mı?' Bu da açıklanır; sonra, 'Yâ Rabbi, eceli tam mı eksik mi?' der, kendisine açıklanır. Sonra, 'Yâ Rabbi, tek mi ikiz mi?' der, bu da beyan edilir sonra, 'Yâ Rabbi, erkek mi dişi mi?' der, bu da beyan edilir sonra, 'Yâ Rabbi, şakî mi saîd mi?' der, bu da beyan edilir; sonra, 'Yâ Rabbi, rızkını takdir buyur!' der ve rızkı eceli ile birlikte tayin edilir. Melek ile nutfe bütün bunlarla birlikte geri dönüp gelirler. Nefsimi kudret elinde tutan zâta yemin ederim ki kişi ancak kısmetinde yazılı olan dünyalığa nâil olabilir."[306]

İbn Ebû Hâtim, Ebû Zer'in (r.a) şöyle dediğini rivayet eder: "Meni anne rahminde kırk gece bekler ve sonra ona ruh üfleyici melek gelir. Onu alır Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkarır. 'Yâ Rabbi, erkek mi dişi mi?' der. Allah Teâlâ dilediği gibi hükmeder. Sonra, 'Yâ Rabbi, şakî mi saîd mi?' der. Cenâb-ı Hak, ezelî ilminde neye lâyık ise ona hükmeder." Bundan sonra Ebû Zer Tegâbün sûresinin başından, ***'Sizi şekillendirdi ve şekillerinizi ne güzel yaptı. Dönüşünüz O'nadır'***[307] âyetine kadar okudu."[308]

---

[304] Âl-i İmrân 3/6.

[305] Şûrâ 42/49.

[306] Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 1236.

[307] Tegâbün 64/3.

Bütün bunlar Huzeyfe b. Useyd'in (r.a) rivayet ettiği hadisteki ifadelere uygun düşmektedir. Daha önce İbn Abbas'tan (r.anhümâ) yapılan bir rivayette yazma işinin kırk günün sonunda yazma işleminin akabinde gerçekleştiği belirtilmişti. Bu rivayetlerin senedleri üzerinde durulması gerekir.

Bazıları bu hadislerle seleften gelen bu rivayetleri şöyle açıklar ve uzlaştırırlar:

Yazma işlemi iki defa olmaktadır. İki yazma işleminden biri semada diğeri ise anne rahminde gerçekleşmektedir. Güçlü olan görüş -Allah en doğrusunu bilir- yazma işinin bir defa olmasıdır. Herhalde buradaki ihtilâf ceninin durumu üzerindeki ihtilâftır. Bazıları yazma işinin birinci kırk günden sonra olduğunu söylerken bazıları da üçüncü kırk günden sonra olduğunu söylerler.

Şöyle söylenebilir: İbn Mesud'un hadisinde geçen "sonra" kelimesi haber verilen bilgilerin vakit bakımından sırasını belirtmek maksadıyla değil haber verilenleri saymak kastıyla söylenmiştir. Allah en doğrusunu bilir.

Sonraki dönemde gelen âlimler arasında bu yazma işinin tıpkı Huzeyfe b. Useyd hadisinde olduğu gibi ikinci kırk günün başında olduğunu tercih edenler vardır. Bunu tercih edenler şöyle der: Yazma işi İbn Mesud hadisinde mudga safhası söylendikten sonra belirtilmiştir.

Her ne kadar bu ifade "sonra" kelimesiyle belirtilmişse de yazma işini ifadenin ertelenmesinin sebebi, cenin geçirdiği üç safhayı bölmemek içindir. Bu üç safha nutfe, alaka ve mudga safhalarıdır. Bu üç safhanın bir defada peş peşe söylenmesi daha etkileyici ve güzel olmuştur. Bundan dolayı yazma işlemi ilgili yerde söylenmeyip sona ertelenmiş ve sonraki öne alınmıştır.

Şu âyet-i kerimede anlatılanlar bizim söylediğimize delâlet eder. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

---

[308] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 8/119-120; Dârimî, *er-Red ale'l-Cehmiyye*, s. 30-31; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/182.

"İlk başta insanı çamurdan yaratmıştır. Sonra onun zürriyetini dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir. Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir."[309]

Burada anlatılan insan Hz. Âdem'dir (a.s). Ona şekil verilip ruh üflenmesi işinin zürriyetinin dayanıksız bir su özünden yaratılmasından önce olduğu bilinen bir husustur. Fakat burada asıl anlatılmak istenen husus ilk defa Hz. Âdem'in (a.s) ve zürriyetinin yaratılışındaki Allah Teâlâ'nın kudreti olduğundan, sıralamada sonra olan önce zikredilmiştir. Hz. Âdem'in (a.s) şekillendirilip tamamlanması ve ruh üflenmesi sıralama bakımından topraktan yaratılması ile zürriyetinin yaratılışı arasında olmasına rağmen âyet-i kerimede bunlar daha sonra zikredilmiştir. Allah en doğrusunu bilir.

Yazma işinin ceninin önünde gerçekleştiğini belirten rivayetler de vardır.

Bezzâr *Müsned*'inde İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Allah Teâlâ canlıları yaratınca rahimlerde görevli olan melek şöyle der:

'Yâ Rabbi, erkek mi dişi mi?' Allah Teâlâ bu hususta hükmünü verir, sonra melek şöyle der:

'Yâ Rabbi, şakî mi saîd mi?'

Allah Teâlâ yine hükmünü verir. Sonra onun huzurunda başına gelecek felâketlere kadar lâyık olduğu her şey yazılır."[310]

Hadis Resûlullah'a (s.a.v) isnad edilmeden *mevkuf* (sahâbe sözü) olarak da İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet edilir. Daha önce geçen Huzeyfe b. Useyd'in hadisinde açık bir şekilde ifade edildiğine göre, melek bütün bunları bir sahifeye yazmaktadır. Belki de melek bu sahifeye yazma işini çocuğun önünde yapıyordur.

309 Secde 32/7-9.

310 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2149; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5775; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6178.

Kader

Yazma işinin ceninin kendine ait vasıflarıyla birlikte yaratıldığına dair rivayetler de vardır. Hz. Âişe Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) şöyle rivayet eder:

"Cenâb-ı Hak bir insanı yaratmak istediğinde bir melek gönderir. Melek rahme gelir ve,

'Yâ Rabbi, bu ne olacak?' der.

Kendisine erkek ya da kız yahut Cenâb-ı Hakk'ın rahimde yaratmak istediği şey söylenir. Sonra,

'Yâ Rabbi, şakî mi saîd mi?' der. Kendisine gereken söylenir. Sonra,

'Yâ Rabbi, eceli nedir?' der. Kendisine gereken şey söylenir. Sonra,

'Yâ Rabbi, şekli nasıl? Ahlâkı nasıl?' der.

Kendisine gereken emir verilir. İnsan ile ilgili her şey o daha anne rahminde iken yaratılır."

Bunu Ebû Davud, *"Kitâbü'l-kader"* isimli eserinde, ayrıca Bezzâr da *Müsned*'inde rivayet eder.[311]

Her hâlükârda anne rahminde bulunan cenin hakkında yapılan bu yazma işi şu âyet-i kerimede geçen yaratılışları önceden takdir edilen mahlûkatın yazılmasından farklı bir yazma işlemidir:

"Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılmış olmasın."[312]

Yine Müslim'in *Sahîh*'inde Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) rivayete göre Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurur:

---

311 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2151; Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikad*, nr. 1053; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 11810.

312 Hadîd 57/22.

130- إِنَّ اللهَ قَدَّرَ مَقَادِيرَ الْخَلاَئِقِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضَ بِخَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ.

"Cenâb-ı Hak bütün mahlûkatın miktarını gökleri ve yeryüzünü yaratmadan 50.000 yıl önce takdir etti."[313]

Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) rivayet edilen bir hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

131- أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللهُ الْقَلَمَ، قَالَ لَهُ: اكْتُبْ فَجَرَي بِمَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

"Allah Teâlâ ilk olarak kalemi yarattı, sonra ona,

'Yaz!' diye emir buyurdu.

Artık kıyamete kadar olacaklar kalemin yazısına göre cereyan eder."[314]

Daha önce İbn Mesud'un hadisinde; melek nutfenin durumunu sorunca, kendisine önceden yazılmış olan kitaba bakmasının emredildiği konusu geçmişti. Orada meleğe şöyle denilmişti:

"Sen bu nutfenin hikâyesini o kitapta bulacaksın."

Önceden yazılmış olan bu kitap (kader) ile, yani şakî mi saîd mi olduğu ile ilgili olarak pek çok rivayet vardır.

Sahîhayn'de Ali b. Ebû Tâlib'den (r.a) rivayet edilir. Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurdu:

---

313 Müslim, Kader, 16 (nr. 2653); Tirmizî, Kader, 18 (nr. 2156); Ahmed, *el-Müsned*, 2/169; Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikad*, nr. 1026; Beyhakî, *el-İ'tikâd*, s. 136.

314 Ebû Davud, Sünnet, 17 (nr. 4700); Tirmizî, Kader, 17, Tefsir, 67 (nr. 2155, 3319); Ahmed, *el-Müsned*, 5/317; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 29/11; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 35873, 35874; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2329; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, s. 378.

132- مَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلاَّ وَقَدْ كَتَبَ اللهُ مَكَانَهَا مِنَ الْجَنَّةِ أَوِ النَّارِ وَإِلاَّ قَدْ كُتِبَتْ شَقِيَّةً أَوْ سَعِيدَةً، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلاَ نَمْكُثُ عَلَى كِتَابِنَا وَ نَدَعُ الْعَمَلَ؟ فَقَالَ: اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ، أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ، ثُمَّ قَرَأَ: ﴿فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى﴾.

"Yaratılacak her canlının cennet veya cehennemdeki yerini Cenâb-ı Hak önceden yazmıştır. Yahut şakî mi saîd mi olduğu yazılmıştır. Bir adam dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Durum böyleyse hakkımızda yazılanı bekleyip ameli bırakalım mı?' Resûlullah şöyle buyurdu:

'Çalışan herkese yaratıldığı şey kolaylaştırılır. Saîdlere cennete götüren ameller kolaylaştırılır, şekavet ehline de cehenneme götüren ameller kolaylaştırılır.'

*Sonra Resûlullah (s.a.v), '**Kim bağışta bulunur ve günahtan sakınır ve en güzeli de tasdik ederse ona hayır yolunu kolaylaştırırız**'[315] âyet-i kerimesini okudular."[316]*

Bu hadis-i şerifte kimin saîd ve kimin şakî olduğunun önceden kitapta yazılmış olduğu, bunun da amellere göre takdir edildiği ve herkesin cennet ve cehennemden hangisine girecekse onu gerektiren amellerin kendisine kolaylaştırıldığı ifade edilmektedir.

Sahîhayn'de İmrân b. Husayn'dan (r.a) şöyle rivayet edilir:

"Bir adam,

---

315 Leyl 92/5-7.

316 Buhârî, Tefsir, Leyl, Cenâiz, 83, Edeb, 120, Kader, 4, Tevhid, 54; Müslim, Kader, 6 (nr. 2647); Ebû Davud, Sünnet, 17 (nr. 4694); Tirmizî, Kader, 3 (nr. 2136), Tefsir, Leyl, 81 (nr. 3344); İbn Mâce, Mukaddime, 10 (nr. 78); Ahmed, *el-Müsned*, 1/82; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 334, 335.

'Ey Allah'ın Resûlü! Cennetlik olan ile cehennemlik olanlar belli mi?' diye sordu. Resûlullah,

'Evet, bellidir' buyurdular. Adam,

'Öyleyse amel edenler neden amel ediyorlar?' diye sordu. Buyurdular ki:

Herkes ne için yaratılmış ise onun amelini işler. Veya kendisine ne kolaylaştırılmış ise onun amelini işler.'"[317]

Bu mânada Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) pek çok rivayet vardır. İbn Mesud hadisi de şakî ve saîd olmanın amellerin sonuyla ilgili olduğunu belirtir.

Denilir ki: Hadis-i şerifin sonundaki, *"Kendisinden başka ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, sizden biriniz cennet ehlinin amelini işler..."* cümlesinden hadisin sonuna kadar olan kısım, İbn Mesud'un sözü iken hadisin içine idrâc edilmiştir (sokulmuştur). Bunu İbn Mesud'un sözü olarak Seleme b. Kuheyl, Zeyd b. Vehb'den, o da İbn Mesud'dan (r.a) rivayet etmiştir.[318] Fakat bu mâna pek çok yolla Resûl-i Ekrem'den de (s.a.v) rivayet edilmiştir.

Son Nefesteki Halin Önemi

Buhârî'nin *Sahîh*'inde Sehl b. Sa'd'dan rivayet edilir. Resûlullah buyurdular: *"Ameller sonlarına göre değerlendirilir."*[319]

İbn Hibbân *Sahîh*'inde Hz. Âişe'den rivayet eder. Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurdu:

133- إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالْخَوَاتِيمِ.

"Ameller sonlarına göre değerlendirilir."[320]

---

[317] Buhârî, nr. 6596; Müslim, Kader, 9 (nr. 2649); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 333.

[318] Ahmed, *el-Müsned*, 1/414; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 7/29; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/486-487. Mizzî, hadisi Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'da rivayet ettiğini söyler.

[319] Buhârî, nr. 6493, 6607.

Yine İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde Muâviye'den (r.a) rivayet edilir: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini işittim:

134- إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِخَوَاتِيمِهَا كَالْوِعَاءِ إِذَا طَابَ أَعْلاَهُ طَابَ أَسْفَلُهُ وَإِذَا خَبُثَ أَعْلاَهُ خَبُثَ أَسْفَلُهُ.

"Ameller son durumlarına göre değerlendirilir. Tıpkı kaplar gibi, kabın üst kısmı temiz olursa alt kısmı da temiz olur. Eğer üst kısmı pis olursa alt kısmı da pis olur."[321]

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilir, Nebî (s.a.v) buyurdular ki:

135- إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ الزَّمَانَ الطَّوِيلَ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ ثُمَّ يُخْتَمُ لَهُ عَمَلُهُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ الزَّمَانَ الطَّوِيلَ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ ثُمَّ يُخْتَمُ لَهُ عَمَلُهُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ.

"Bir insan uzun süre cennet ehlinin amelini işler, sonra ameli cehennem ehlinin ameliyle son bulur. Yine insan vardır, uzun zaman cehennem ehlinin amelini işler, sonra da ameli cennet ehlinin ameli ile son bulur."[322]

İmam Ahmed *Müsned*'inde Enes'ten (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

136- لاَ عَلَيْكُمْ أَنْ لاَ تَعْجَبُوا بِأَحَدٍ حَتَّى تَنْظُرُوا بِمَ يُخْتَمُ لَهُ، فَإِنَّ الْعَامِلَ يَعْمَلُ زَمَانًا مِنْ عُمْرِهِ أَوْ بُرْهَةً مِنْ دَهْرِهِ بِعَمَلٍ صَالِحٍ لَوْ مَاتَ عَلَيْهِ دَخَلَ

---

320 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 340; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 5784; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 1166, 1167; İbn Adî, *el-Kâmil*, nr. 166; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/195; 11/29.

321 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 339, 392.

322 Müslim, Kader, 11 (nr. 2651); Ahmed, *el-Müsned*, 3/484-485; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6186.

الْجَنَّةَ، ثُمَّ يَتَحَوَّلُ فَيَعْمَلُ عَمَلاً سَيِّئاً، وَإِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ الْبُرْهَةَ مِنْ عُمْرِهِ بِعَمَلٍ سَيِّيءٍ لَوْ مَاتَ عَلَيْهِ دَخَلَ النَّارَ، ثُمَّ يَتَحَوَّلُ فَيَعْمَلُ عَمَلاً صَالِحًا.

"Bir kişinin amelinin nasıl son bulduğunu görmeden onu beğenmeye kalkmayın. Zira insan ömrünün bir kısmında yahut uzunca bir bölümünde sâlih amel işler ki o hal üzere ölse cennete girer. Sonra durumu değişir ve kötü ameller işlemeye başlar. Yine bir kişi uzunca bir süre kötü ameller işler ki o hal üzere ölecek olsa cehenneme girer. Sonra hali değişir ve sâlih ameller işlemeye başlar."[323]

Yine İmam Ahmed Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet eder. Resûl-i Ekrem (s.a.v) buyurdular ki:

"Bir kişi kitapta cehennem ehlinden yazıldığı halde cennet ehlinin amelini işler. Ölümünden önce durumu değişir, cehennem ehlinin amelini işler, o halde ölür ve cehenneme girer. Bir kişi de kitapta cennet ehlinden yazıldığı halde cehennem ehlinin amelini işler. Ölümünden bir süre önce durumu değişir, cennet ehlinin amelini işler, o hal üzere ölür ve cennete girer."[324]

İmam Ahmed, Nesâî ve Tirmizî Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) rivayet eder:

137- خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ وَفِي يَدِهِ كِتَابَانِ، فَقَالَ: أَتَدْرُونَ مَا هَذَانِ الْكِتَابَانِ؟ فَقُلْنَا: لاَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إلاَّ أَنْ تُخْبِرَنَا. فَقَالَ لِلَّذِي فِي يَدِهِ الْيُمْنَي: هَذَا كِتَابٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ فِيهِ أَسْمَاءُ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَأَسْمَاءُ آبَائِهِمْ وَقَبَائِلِهِمْ، ثُمَّ أَجْمَلَ عَلَى آخِرِهِمْ فَلاَ يُزَادُ فِيهِمْ وَلاَ يُنْقَصُ مِنْهُمْ أَبَدًا. ثُمَّ قَالَ لِلَّذِي فِي شِمَالِهِ: هَذَا كِتَابٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ، فِيهِ أَسْمَاءُ أَهْلِ النَّارِ

---

[323] Ahmed, *el-Müsned*, 3/120.

[324] Ahmed, *el-Müsned*, 6/107, 108; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4668.

وَأَسْمَاءُ آبَائِهِمْ وَقَبَائِلِهِمْ، ثُمَّ أَجْمَلَ عَلَى آخِرِهِمْ فَلاَ يُزَادُ فِيهِمْ وَلاَ يُنْقَصُ مِنْهُمْ أَبَدًا. فَقَالَ أَصْحَابُهُ: فَفِيمَ الْعَمَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ كَانَ أَمْرًا قَدْ فُرِغَ مِنْهُ؟ فَقَالَ: سَدِّدُوا وَقَارِبُوا فَإِنَّ صَاحِبَ الْجَنَّةِ يُخْتَمُ لَهُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَإِنْ عَمِلَ أَيَّ عَمَلٍ، وَإِنَّ صَاحِبَ النَّارِ يُخْتَمُ لَهُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ وَإِنْ عَمِلَ أَيَّ عَمَلٍ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِيَدَيْهِ فَنَبَذَهُمَا ثُمَّ قَالَ: فَرَغَ رَبُّكُمْ مِنَ الْعِبَادِ، فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ.

"Resûlullah (s.a.v), elinde iki kitap olduğu halde yanımıza geldi ve,

'Bu iki kitap nedir biliyor musunuz?' buyurdular. Cevaben,

'Hayır bilmiyoruz, ey Allah'ın Resûlü! Ancak bildirmenizi istiyoruz' dedik. Bunun üzerine sağ elindekini göstererek buyurdular ki:

'Bu, âlemlerin Rabbi'nden gelmiş bir kitaptır. İçerisinde cennet ehlinin isimleri, babalarının ve kabilelerinin isimleri mevcuttur ve sonunda da icmal yapmıştır (hepsini özetlemiştir). Bunlara asla ne ilâve yapılır ne de onlardan eksiltmeye gidilir, ebedî olarak sabit kalır. Sonra sol elindekini göstererek şöyle buyurdular:

'Bu da âlemlerin Rabbi'nden bir kitaptır. Bunun içinde de ateş ehlinin isimleri, onların atalarının isimleri ve kabilelerinin isimleri vardır. En sonda da icmallerini yapmıştır. Bunlara asla ne ziyade yapılır ne de eksiltmeye gidilir.' Sahâbe-i kirâm sordu:

'Öyleyse ey Allah'ın Resûlü, niye amel ediliyor? Mademki her şey önceden olmuş bitmiş, yazılmış ve artık yazma işi tamamlanmış?' Resûlullah şu cevabı verdi:

'Siz amelinizle doğruyu ve istikameti arayın! İtidali koruyun. Zira, cennetlik olan kimsenin ameli, cennet ehlinin ameliyle hitam bulur; (daha önce) ne çeşit amel yapmış olursa olsun. Keza cehennemlik olanın ameli de cehennem ehlinin ameliyle hitam bulur, hangi çeşit

amel ile amel etmiş olursa olsun.' Resûlullah (s.a.v), sonra elindeki kitapları atıp, elleriyle işaret ederek dedi ki:

Rabb'iniz kullardan artık fariğ oldu (kulların işlerini tamamladı), bir kısmı cennetlik, bir kısmı da cehennemliktir."[325]

Bu hadis-i şerif değişik vecihlerden Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) rivayet edilmiştir. Taberânî'nin Hz. Ali'den (r.a) rivayet ettiği bu hadiste şu ilâve vardır:

"Cennet ehlinin ameli cennetliklerin ameliyle son bulur. Cehennem ehlinin ameli de cehennemliklerin ameliyle son bulur. Daha önce hangi amelleri işlemiş olursa olsun, cennet ehli cehennem ehlinin amelini öyle bir işler ki o kişi hakkında,

'Bu kişi cehennem ehline ne kadar da benziyor! Bu adam tam cehennemlik biri!' denilir.

Bu halde iken cennet ehlinin yoluna girer ve cehennem ehli olmaktan kurtulur. Kezâ cehennem ehli de cennet ehlinin yoluna öyle bir girer ki onu görenler,

'Bu kişi cennet ehline ne kadar da benziyor, herhalde cennetlik biridir!' derler.

Sonra cehennemliklerin yolunu tutar (ve oraya girer). Allah Teâlâ levh-i mahfûzda kimi saîd (cennetlik) olarak yazmış ise, bir devenin iki sağım arası bir süre de olsa, ölümünden önce cennetlik ameli işlemeden onu dünyadan almaz.'

Sonra Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

Ameller sonlarına göre değerlendirilir. Ameller sonlarına göre değerlendirilir."[326]

Hadis-i şerifi bu mâna ile Bezzâr da *Müsned*'inde İbn Ömer (r.anhümâ) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet etmiştir.[327]

---

[325] Tirmizî, Kader, 8 (nr. 2141); Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 6/343; İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-Menfaa*, s. 277; Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl*, 2/684.

[326] Heysemî, *Mecmau'l-Bahreyn fî Zevâidi Mu'cemeyn*, 1/147; *ez-Zevâid*, 7/213.

Sahîhayn'de Sehl b. Sa'd'dan (r.a) rivayet edilir.

"Nebî (s.a.v) müşriklerle (savaşta) karşılaştı. Ashabı arasında biri vardı ki kimi görse peşine düşüyor ve kılıçtan geçiriyordu. Ashâb-ı kirâm,

'Bugün aramızda kimse falanın kazandığı kadar ecir kazanamadı!' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v):

'O cehennem ehlindendir.' buyurdular. Bu söz üzerine biri,

'Ben onun durumunu araştıracağım' deyip adamın peşine düştü.

Derken adam şiddetli bir yara aldı ve bir an önce yaranın acısından kurtularak ölmek istedi. Kılıcının kabzasını yere ve sivri ucunu da iki memesi arasına getirdi, sonra kılıcın üzerine bütün ağırlığıyla abanarak intihar etti. Bunun üzerine adam doğru Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) yanına geldi ve,

'Ben şehadet ederim ki sen Allah'ın resûlüsün!' dedi ve adamın yaptığını anlattı. Sonra Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Bir insan cehennem ehlinden olduğu halde cennet ehlinin amelini işler ve insanlar onu cennet ehli zannederler. Bir insan da cennet ehlinden olduğu halde cehennem ehlinin amelini işler ve insanlar da onu cehennemlik olarak görürler."

Buhârî'nin rivayetinde hadisin sonunda şu fazlalık vardır: *"Ameller sonlarına göre değerlendirilir."*[328]

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"İnsanlar onu cennet ehli zannederler"** cümlesi, işin görünmeyen yanının bunun tam tersine olduğuna işaret eder. Zira su-i hâtime (kötü son) insanların bilemeyeceği ve kul için gizli bir tuzaktır. Bunun sebebi de kötü ameller ve buna benzer şeylerdir. İşte bu gizli haslet ölüm halinde insanın kötü son ile gitme-

---

[327] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 2156; Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 1088; İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/1933-1934.

[328] Buhârî, nr. 2898, 4202, 4207, 6493, 6607; Müslim, İmân, 179 (nr. 112).

sine sebep olur. Kezâ bir kişi cehennem ehlinin amelini işler, fakat insanların bilmediği onun gizli kalmış hayırlı bir hasleti vardır. Gizli kalmış bu hayırlı hasleti ölümü anında ona galebe çalar, o kişinin hüsn-i hâtime (hayırlı son) ile gitmesine sebep olur.

Abdülaziz b. Ebû Revvâd şöyle der: "Ölmek üzere olan bir adamın yanında bulunuyordum. Ona kelime-i tevhid (lâ ilâhe illallâh) telkin ediliyordu. Adamın son sözleri, telkin edileni inkâr etmek oldu ve o hal üzere öldü. Adamın durumunu araştırdım; sürekli şarap (içki) içen biri olduğunu öğrendim. Bu yüzden Abdülaziz şöyle derdi: Günahlardan sakının, zira günahlar insanın kötü son ile gitmesine sebeptir."

Özetleyecek olursak:

Sonuçlar önceden yapılan işlerin bir mirasıdır. Bütün bunlar önceden kitapta yazılmıştır. Bu sebeple selef-i sâlihin kötü sondan çok korkar, önceden işlemiş oldukları amellerden dolayı endişe duyar, gecelerini uykusuz geçirirlerdi.

Derler ki: Ebrârın (iyilerin) akılları hep sonlarının nasıl olacağına takılıdır. Onlar, sonumuz nasıl olacak, der dururlar. Mukarrebîn (Allah'a yakın olanlar) ise, Allah için ne gibi hayırlı ameller işledik, endişesi taşırlar.

Sahâbeden biri ölümü esnasında ağlar. Bunun sebebini sorarlar, şöyle der:

"Ben, Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), 'Cenâb-ı Hak insanları iki gruba ayırdı ve şunlar cennet ehli, şunlar da cehennem ehli buyurdu' sözünü işittim. Ben bu iki gruptan hangisinde olduğumu bilmiyorum (bunun için ağlıyorum)."[329]

Seleften biri şöyle der: "Ağlayan gözler değil, asıl onu ağlatan önceden kitapta yazılmış olanlardır."

Süfyân-ı Sevrî (rh.a) sâlihlerden birine şöyle der: "Cenâb-ı Hakk'ın senin hakkındaki (saîd veya şakî olduğuna dair) bilgisi seni

---

329 Ahmed, *el-Müsned*, 4/176, 177.

hiç ağlattı mı?" Sâlih zat ona şöyle karşılık verdi: "Beni ebediyen sevinemeyecek durumda bıraktın."

Süfyân-ı Sevrî, işlemiş olduğu amellerden ve nasıl bir sonla gideceğinden dolayı şiddetli endişe duyar ve ağlayarak şöyle derdi: "Levh-i mahfûzda şakî olarak yazılmış olmaktan korkuyorum."[330] Yine ağlayarak şöyle derdi: "Ölüm ânında imanımı kaybetmekten korkuyorum."

Mâlik b. Dînâr da (rh.a) gece boyunca ibadet eder, sakalını eliyle tutarak şöyle derdi: "Yâ Rabbi! Sen cennete kimlerin gireceğini ve cehenneme de kimlerin gireceğini biliyorsun; acaba Mâlik'in evi bunlardan hangisinde?"[331]

Hâtim-i Esam (rh.a) der ki: "Kimin kalbi şu dört konuda korku taşımıyorsa aldanmıştır ve cehennem ehli olmaktan kurtulmuş sayılmaz.

Birincisi: Şunlar cennetliktir, şunlar da cehennemliktir denildiği mîsâk gününün korkusu. İnsan ise bu iki gruptan hangisi içinde olduğunu bilmemektedir.

İkincisi: Üç karanlık içine yaratılıp meleğin kendisine şakî veya saîd olarak hitap ettiği günün korkusu. Şakîler arasında mıdır yoksa saîdler arasında mı, bu konuda da bir bilgisi yoktur.

Üçüncüsü: Ölüm meleğinin geldiği günün korkusu. Ölüm meleğinin, Allah'ın rızâsını müjdelemek üzere mi yoksa Allah'ın öfkesini mi haber vermek üzere geleceğini bilmemektedir.

Dördüncüsü: İnsanların bölük bölük topraktan çıkarılarak haşir meydanına doğru gittiği günün korkusu. Burada da insan saîd veya şakîlerden hangi bölük içinde yer alacağını bilmemektedir."

Sehl et-Tüsterî (rh.a) şöyle der: "Sûfî (mürid) günaha düşmekten, ârif ise küfre düşmekten korkar."

---

330 Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/51.

331 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/384.

İşte bütün bunlardan dolayı sahâbe-i kirâm ve onların peşinden giden sâlih müslümanlar nefisleri için nifaka düşmekten korkar ve bundan dolayı büyük bir endişe ve korku taşırlardı. Mümin kişi nefsi için küçük nifaka düşmekten korktuğu gibi bu halin kendisi üzerinde yerleşik bir hal almasından korkar. Tıpkı insanın içindeki gizli kötülükler sû-i hâtimeye sebep olduğu gibi küçük nifak da insanı büyük nifaka götürür.

Nebî de (s.a.v) sıkça şöyle dua ederdi:

138- يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ. فَقِيلَ لَهُ: يَا نَبِيَّ اللهِ، آمَنَّا بِكَ وَبِمَا جِئْتَ بِهِ، فَهَلْ تَخَافُ عَلَيْنَا؟ فَقَالَ: نَعَمْ، إِنَّ الْقُلُوبَ بَيْنَ اصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ ﷻ يُقَلِّبُهَا كَيْفَ شَاءَ.

"Ey kalpleri evirip çeviren, kalbimi dinin üzere sabit tut! Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) denildi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Sana ve getirdiğine iman ettik, buna rağmen bizim için bir endişe duyuyor musun?' Buyurdular ki:

Evet, zira kalpler Allah'ın iki parmağı arasındadır, dilediği gibi evirip çevirir."[332]

Bu hadis-i şerifi İmam Ahmed ve Tirmizî, Enes'ten (r.a) rivayet eder.

İmam Ahmed Ümmü Seleme (r.anhâ) validemizden şöyle rivayet eder:

139- كَانَ يُكْثِرُ فِي دُعَائِهِ أَنْ يَقُولَ: اَللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ. فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَوَ إِنَّ الْقُلُوبَ لَتَتَقَلَّبُ؟ قَالَ: نَعَمْ، مَا مِنْ خَلْقِ اللهِ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ بَشَرٍ إِلاَّ أَنَّ قَلْبَهُ بَيْنَ اصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ اللهِ

[332] Tirmizî, Kader, 7 (nr. 2140); Ahmed, *el-Müsned*, 3/112, 257.

ﷺ، فَإِنْ شَاءَ اللهُ أَقَامَهُ وَإِنْ شَاءَ أَزَاغَهُ، فَنَسْأَلُ اللهَ رَبَّنَا أَنْ لاَ يُزِيغَ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا، وَنَسْأَلُهُ أَنْ يَهَبَ لَنَا مِنْ لَدُنْهُ رَحْمَةً، إِنَّهُ هُوَ الْوَهَّابُ. قَالَتْ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ أَلاَ تُعَلِّمُنِي دَعْوَةً أَدْعُو بِهَا لِنَفْسِي؟ قَالَ: بَلَى، قُولِي: اَللَّهُمَّ رَبَّ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ ﷺ اغْفِرْ لِي ذَنْبِي وَأَذْهِبْ غَيْظَ قَلْبِي وَأَجِرْنِي مِنْ مُضِلاَّتِ الْفِتَنِ مَا أَحْيَيْتَنِي.

"Nebî (s.a.v) dualarında şu sözleri sıkça söylerdi:

'Ey kalpleri evirip çeviren Allahım, kalbimi dinin üzere sabit tut!' Ben Resûlullah'a (s.a.v) dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Kalpler hep bir halden diğerine geçip durur mu?' Buyurdular ki:

'Evet, Allah Teâlâ'nın yaratıkları arasında insan soyundan gelen her beşerin kalbi Allah'ın iki parmağı arasındadır. Eğer Allah Teâlâ dilerse kalpleri düzeltir, dilerse de kaydırır. Rabbimiz olan yüce Allah'tan bizleri hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi kaydırmamasını dileriz. Yine yüce katından bizlere rahmet bahşetmesini niyaz ederiz. Çünkü O, çokça bahşedendir.' Bunun üzerine dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, Allah Teâlâ'ya niyazda bulunacağım bir dua öğretir misin?' Bunun üzerine buyurdular ki:

Pekâlâ öğreteyim; şu duaya devam et: Ey Muhammed (s.a.v) peygamberin Rabbi olan Allahım! Günahlarımı bağışla, kalbimdeki öfkeyi gider ve beni yaşattığın sürece fitnelerin saptırmasından koru!"[333]

Bu mânada Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) rivayet edilen pek çok hadis-i şerif vardır.

Müslim, Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) rivayet eder. Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

---

[333] Ahmed, *el-Müsned*, 6/302.

140- إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ اَصْبُعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ ﷻ كَقَلْبٍ وَاحِدٍ، يُصَرِّفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: اَللَّهُمَّ مُصَرِّفَ الْقُلُوبِ صَرِّفْ قُلُوبَنَا عَلَى طَاعَتِكَ.

"Bütün insanların kalpleri sanki bir kalpmiş gibi Rahmân'ın iki parmağı arasındadır, onlar üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunur!" Sonra Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Ey kalpler üzerinde tasarrufta bulunan Allahım, kalplerimizi taatine yönlendir!"[334]

[334] Müslim, Kader, 17 (nr. 2654); Ahmed, *el-Müsned*, 2/168.

Beşinci Hadis

BİD'AT REDDEDİLİR

عَنْ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:
مَنْ أَحْدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ. وَ فِي رِوَايَةٍ لِمُسْلِمٍ:
مَنْ عَمِلَ عَمَلاً لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ.

Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kim, şu işimizde (dinimizde) **olmayan yeni bir şey uydurursa o reddedilir, kabul edilmez."**

Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Müslim'in bir rivayeti şöyledir:

"Kim dinimizde olmayan bir ameli işlerse o reddedilir."[335]

HADİSİN ŞERHİ

Bu hadis-i şerifi *Sahîhayn*, Kasım b. Muhammed, halası Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz kanalıyla rivayet eder. Hadisin lafızları farklı olmakla birlikte mânaları birbirine yakındır. Bazı rivayetlerde şu lafızlar vardır:

---

335 Buhârî, nr. 2697; Müslim, Akzıye, 17 (nr. 1718); Ebû Davud, Sünnet, 6 (nr. 4606); İbn Mâce, Mukaddime, 2 (nr. 14); Ahmed, *el-Müsned*, 6/73, 240, 270; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 26, 27; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, nr. 1002; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/150, 251; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4594.

"Kim dinimizde olmayan bir şey uydurursa o reddedilir."

Hadis, İslâm'ın esasları arasında önemli bir yer tutar. Nasıl ki, **"Ameller niyetlere göredir"** hadisi, amellerin iç âlemle ilgili (bâtınî) olarak değerlendirilmesinde bir kıstas ise, bu hadis-i şerif de bütün amellerin zâhirini (dış görünüşünü) değerlendirmede kesin bir ölçü yerindedir.

Nasıl ki, Allah Teâlâ'nın rızâsını gözetmeyen bir amel sahibi hiçbir sevap kazanamıyorsa, aynı şekilde Allah ve Resûlü'nün belirlediği biçimde yapılmayan her amel de sahibinin suratına çalınır, kabul edilmez. Allah ve Resûlü'nün izin vermediği, yetkisini ondan almayan her yenilik din adına hiçbir değer ifade etmez.

İleride gelecek olan İrbâz b. Sâriye'den (r.a) rivayet edilen hadis-i şerifte[336] Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

141– مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ بَعْدِي فَسَيَرَى اخْتِلاَفًا كَثِيرًا فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمَهْدِيِّينَ مِنْ بَعْدِي، عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ، وَإِيَّاكُمْ وَمُحْدَثَاتِ الْأُمُورِ فَإِنَّ كُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ.

"Benden sonra yaşayanlarınız ileride çok ihtilaflâr görecekler. O zaman siz benim sünnetime ve benden sonra doğru yolu gösterecek olan raşid halifelerimin sünnetine uyunuz, o yola bütün gücünüzle sarılın. Sonradan çıkarılan işlerden (uydurulan bid'atlardan) uzak durun. Zira uydurulan her yenilik bid'at ve her bid'at sapıklıktır."

Resûl-i Ekrem (s.a.v) bir hutbesinde şöyle buyurmuştur:

142– إِنَّ أَصْدَقَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللهِ وَخَيْرَ الْهُدَي هُدَي مُحَمَّدٍ ﷺ وَشَرَّ الْأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا.

336 Bu hadis-i şerif ikinci ciltte yer alan yirmi sekiz numaralı hadistir. Hadisin tahrici, farklı rivayetleri ve şerhi için ilgili bölüme bakınız.

"Sözlerin en doğrusu Allah'ın kitabı ve yolların en hayırlısı Muhammed'in (s.a.v) yoludur. İşlerin en şerlisi sonradan uydurulanlarıdır (bid'atlardır)."[337]

Burada sözü geçen *"sonradan uydurulanlar"* hakkında söyleyeceklerimizi, ileride gelecek olan İrbâz b. Sâriye'nin (r.a) hadisine bırakıyoruz. Biz burada şâri'in (Allah ve Resûlü'nün) emrine uygun olmayan ve bu sebeple kabul edilmeyip reddedilen ameller üzerinde duracağız.

Dine Uymayan İşler Reddedilir

Bu hadis-i şerifteki sözler açıkça şu hususu ortaya koymaktadır: Şâri'in emrine uymayan bir iş kabul edilmez, reddedilir. Dolayısıyla, emrine uyan amellerin reddedilmeyip kabul edileceği anlaşılmış oluyor. Hadiste geçen emirden kastedilen, *"Kim şu emrimizde olmayan bir şey uydurursa..."* hadisinde de geçtiği gibi Allah'ın dini ve şeriatıdır.

Buna göre mâna şöyle olmaktadır: Kim, şeriat (din) tarafından belirlenmeyen, onun dışına çıkan bir amel işlerse o amel kabul edilmez, reddedilir.

"Dinimize uygun olmayan..." lafzı, bir amel işleyen kişinin o amelini mutlaka şeriat ahkâmına uygun olarak yapması gerektiğine işaret eder. Yani kişinin neleri yapıp neleri yapmayacağına şeriat hükmeder. Netice olarak, kimin yaptığı iş şeriatın ahkâmına uygun düşerse kabul edilir, kimin yaptığı iş de şeriatın dışına çıkarsa reddedilir.

Ameller ibadet ve muâmelât olarak iki kısma ayrılır:

Herhangi bir ibadet Allah ve Resûlü'nün hükmünün tam olarak dışına çıkarsa, o amel sahibinin yüzüne çarpılır. O amelin sahibi şu âyetin hükmüne girer:

---

337 Müslim, Cuma, 43 (nr. 867); Nesâî, Salâtü'l-İdeyn, 22 (3/188-189); İbn Mâce, Mukaddime, 7 (nr. 45); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 10; Taberânî, *el-Kebîr*, 9/100 (nr. 8531); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4786.

Hadisin lafzı Nesâî'ye aittir. Müslim ve İbn Mâce ise, *"Sözlerin en hayırlısı..."* lafzı ile rivayet eder.

"Yoksa onların, Allah'ın izin vermediği bir dini getiren ortakları mı var?"[338]

Kim Allah ve Resûlü'nün Allah Teâlâ için kurbet (Allah'a ibadet ve yakınlaşma vesilesi) kılmadığı bir amel ile ibadet etmeye kalkışırsa, onun ameli geçersizdir ve reddedilir. Böyle yapanların durumu, Beytullah'ta ıslık çalarak ve alkış yaparak Allah için namaz kıldıklarını zannedenlerin durumuna benzer. Semâ ve raks ile eğlenerek ibadet yapanların, ihram dışında başlarını açanların, Allah ve Resûlü'nün ibadet olarak belirlemediği sonradan çıkarılan buna benzer amellerin hepsinin durumu da aynıdır.

İbadet Kulu Allah'a Yaklaştırır, Bid'at Uzaklaştırır

Allah Teâlâ için kurbet (yakınlık vesilesi) olmayan bir ibadet, mutlak mânada başkalarına kurbet olur. Resûl-i Ekrem (s.a.v), bir kişinin güneşin altında ayakta dikili olarak durduğunu görünce bunun sebebini sordu. O kişi, hiç oturmadan ve hiç gölgelenmeden oruç tutmayı adadığını söyledi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) ona; oturmasını, gölgelenmesini ve orucunu da tamamlamasını emretti.[339]

Bu sözleri ile Resûl-i Ekrem (s.a.v), ayakta dikili durmak ve güneşin altında kalma adağının Allah Teâlâ'ya kurbet ifade etmediğini, bu sebeple yerine getirilmesi gerekmediğini açıklamış oldu. Bu konuda gelen diğer bir rivayet ise şöyledir:

"Resûlullah'ı (s.a.v) cuma günü minberde hutbe okurken dinleyen bir kişi, Hz. Peygamber'in okuduğu hutbeye bir saygı ifadesi olarak, Resûl-i Ekrem (s.a.v) hutbesini bitirinceye kadar ayakta durmayı ve gölgelenmemeyi adadı. Resûlullah bu adağın bir kurbet olmadığına, dolayısıyla yerine getirilmesinin gerekmediğine hükmetti."[340]

---

338 Şûrâ 42/21.

339 Buhârî, nr. 6704; Ebû Davud, Eymân, 22 (nr. 3300); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4385. Hadis-i şerif İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

340 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11871; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, 3/44; Hatîb, *el-Esmâü'l-Mübheme*, s. 274.

Halbuki yukarıda adanan, ayakta durmak ve güneşin altında bulunma amelleri başka yerlerde kurbettir, yani Allah Teâlâ'ya bir yakınlık vesilesidir. Ayakta dikilmek (kıyam) namazda, ezanda ve Arafat'ta dua esnasında kurbettir. İhramlı kişinin de güneşte durması bir kurbet sayılır. Bu husus şunu açıkça ortaya koymaktadır: Bir yerde kurbet olan bir amel her yerde kurbet olmaz; neyin nerede kurbet olacağına şeriat (din) karar verir. Bizlere düşen de bu hükümlere uymaktır.

Bayram günü oruç tutmak veya yasaklanmış bir vakitte namaz kılmak gibi yasak vakitlerde ibadet yapmak da böyledir, kurbet sayılmaz.

Meşru Amellere Yapılan İlâveler

Fakat bir kimse, aslında meşru (şeriata uygun) bir ameli işler ve sonra ona meşru olmayan (şeriata uymayan) bir ameli katarsa veya meşru olan bir ameli ihlâl ederse; bu durumda yapılan ihlâl derecesinde veya kattığı amel nisbetinde şeriata aykırı duruma düşer. Acaba böyle yapan bir kişinin ameli temelden reddedilir mi reddedilmez mi?

Bu soruya, tam olarak reddedilir veya tam olarak kabul edilir şeklinde cevap verilemez. Bu durumda kişinin ameline bakılır; eğer yapılan ihlâl, dinî bakımdan amelin geçersiz olmasını gerektiren bir paçası veya şartlarından biri ise bu durumda amel tamamen reddedilir. Gücü yettiği halde taharet şartına uymayan, rükû ve secdeleri ta'dîl-i erkâna göre yapmayan kişinin durumu böyledir.

Bu durumda yapılan amel farz ise iadesi gerekir. Fakat yapılan ihlâl amelin geçersiz olmasını gerektirmeyen türden ise, bu kişinin ameli için kökten reddedilir denilemez, eksik olduğu söylenebilir. Farz namazlarda cemaati gerekli görüp farz saymayanlara göre cemaatle namazı terkedenlerin durumu böyledir.

Meşru bir amele meşru olmayan bir ilâve yapılırsa yapılan ilâve reddedilir. Yani ilâve ettiği fazlalık kendisi için bir kurbet olmadığı gibi onun için bir sevap da alamaz. Fakat bazı ilâveler sadece ilâve edilen kısmı değil ameli kökten iptal eder. Namaza kasten bir rek'at ilâve

etmek gibi. Bazan da fazlalık iptal edilir, ancak amel kökten reddedilmez. Abdest alırken uzuvları dörder defa yıkamak, gündüzle birlikte geceyi de oruçlu geçirmek, iki gün ara vermeden oruç tutmak gibi.

Namaz kılarken avret yerlerini haram kılınmış bir elbise ile örtmek, gasbedilmiş su ile abdest almak, gasbedilmiş toprak parçasında namaz kılmak gibi, ibadetlerde yerine getirilmesi gerekli bazı emirleri yasak (haram) kılınan şeylerle değiştirilmesi durumunda; amelin kökten reddedilip reddedilmediği ve farz olan amelin zimmetinden düşüp düşmediği konusunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Fukahanın çoğunluğuna göre, böyle bir amel kökten reddedilmez.

Abdurrahman b. Mehdî, kendilerine Şemeriyye denilen ve Ebû Şemr'in[341] ashabından olan kelâmcılardan bir gruptan şu görüşü nakleder: "Kim, içinde bir dirhem haram para bulunan bir elbise ile namaz kılarsa o namazın iade edilmesi gerekir." Abdurrahman b. Mehdî der ki: "Ben onların bu sözünden daha çirkin bir söz işitmedim. Allah Teâlâ'dan âfiyetler dileriz."

Burada adı geçen Abdurrahman b. Mehdî, fukaha ve ehl-i hadisin önde gelen şahsiyetlerinden olup, selefin görüşlerine vâkıf olan kişilerden biridir. Bu büyük şahsiyet, yukarıdaki görüşü çirkin görmüş ve onu bid'at saymıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki, böyle bir durumda namazın iadesi gerektiğine dair bu görüş seleften herhangi birinden sâdır olmamıştır.

Bu durum haram mal ile hac yapmaya benzemektedir. Bir hadis-i şerifte böyle yapılan haccın sahibinin yüzüne çarpılıp reddedileceği vârid olmuştur. Fakat bu hadis sabit değildir.[342]

---

341 Ebû Şemr, Mürcie ile Mu'tezile'nin görüşlerini birleştirmiştir (bk. Şehristânî, *el-Milel*, 1/145; İsferâyînî, *Tebsîr fi'd-Dîn*, s. 24).

342 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 5361; Bezzâr, *el-Müsned*, 1079; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 5280, 18103; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 1684.

Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet edilir: *"Hacca niyet eden bir kişi helâl olmayan (haram) bir para ile yola çıkar, ayağını üzengiye atar ve,*

'Lebbeyk Allahım! (emret Allahım, emrine amadeyim)' der. Semadan da bir nidacı şöyle nida eder:

Senin telbiyen de duan da kabul edilmemiştir; kazancın haram olduğu gibi haccın da haramdır, yani makbul değildir." Buradaki lafız Taberânî'ye aittir.

Böyle bir mal ile yapılan hac, farz olan haccın yerine gelmesini sağlar mı sağlamaz mı? İşte bu konuda fakihler ihtilâf etmişlerdir.

Bu durum, haram kılınmış bir aletle hayvanı boğazlamaya veya hayvan kesmesi caîz olmayan birinin -hırsız gibi- hayvan kesmesine benzemektedir. Âlimlerin çoğunluğu der ki: Bu şekilde kesilmiş olan bir hayvanın eti mubahtır. Âlimlerden bir kısmı da şöyle der: Böyle kesilmiş olan bir hayvanın eti haramdır.

Aynı şekilde, avlanma yasağı olan ihramlı bir kişinin kestiği hayvanın etinin yenilip yenilmeyeceği konusunda da ihtilâf vardır. Fakat bu şekilde kesilmiş bir hayvanın haram olacağına dair görüş daha yaygın ve daha güçlüdür, çünkü bu husus açık bir şekilde isim belirtilerek yasaklanmıştır.

Bu sebeple âlimlerden bir kısmı, ibadetin temel özellikleri arasında olup bozulmasına sebep olan hususlar ile temel özellikleri arasında bulunmadığından bozulmasına sebep olmayan hususları birbirinden ayırmışlardır. Buna göre; üzerinde veya elbisesinde necâset bulunduğu halde, abdestsiz, avret mahalli örtülmeden ya da kıbleye yönelmeden kılınan bir namaz bâtıldır. Çünkü bunlar özel olarak yasaklanmış hususlardır. Gasbedilmiş bir yerde kılınan namazın durumu ise böyle değildir. Şu husus da buna delâlet eder; oruç, ancak oruçlu için özel olarak yapılması yasaklanan bir fiili işlemekle geçersiz olur. Yasaklanan bu fiiller de yemek, içmek ve cinsel ilişkiden ibarettir. Oruçlu kişilere yasaklanan, fakat sadece oruçlulara yasak olmayan yalan ve gıybet gibi yasaklar cumhura göre orucu bozmaz.

Yine hac da, ancak ihramlı için yasak olan husustan dolayı bâtıl olur ki, o fiil de cinsel ilişkidir. Sadece ihramlı kişilere haram olmayan katil, hırsızlık ve içki içmek gibi diğer haramlardan dolayı hac bâtıl olmaz.

İtikâfın durumu da böyledir. İtikâf da, sadece itikâflı kimseler için yasaklanan fiilden dolayı geçersiz olur. İtikâfa giren kişiye özel olarak yasaklanan fiil ise cinsel ilişkidir. Bize (Hanbelîler'e) ve pek çoğuna göre ise sarhoşluk da itikâfı bâtıl kılar. Çünkü, ***"Sarhoş iken namaza***

yaklaşmayın!"[343] âyetinden çıkan iki sonuçtan birine göre, sarhoşun mescide yaklaşması da yasaklanmış olmaktadır. Âyette kastedilen namaz kılınan yerlere yaklaşılmamasıdır. Bu sebeple sarhoş kişinin durumu hayızlı kadınların durumu gibi olmaktadır. Bunların dışında büyük günahlardan birini işlemekle bize (Hanbelîler'e) ve âlimlerin çoğunluğuna göre itikâf bâtıl olmaz. Seleften Zührî, Sevrî, İmam Mâlik ve bazıları bu görüşe muhalefet ederler.

Akidler yapmak, akidleri feshetmek ve bunlara benzer muâmelât konularına gelince; bunlar hakkında da şeriatın belirlediği hususlarda bir değişiklik yapılamaz. Zina haddini maddî bir cezaya çevirmek ve buna benzer değiştirme işlemleri reddedilir. Bu yolla mülkiyet de intikal etmez, zira bu yol İslâm ahkâmında kabul edilmeyen bir durumdur. Bu hususa Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilen şu hadis delâlet eder:

"Bir kişi Resûlullah'a (s.a.v) gelerek dedi ki:

'Benim oğlum falancaya zulmetti, karısıyla zina etti. Ben de (işlediği cürme) fidye olarak 100 koyun ve bir hizmetçi verdim.' Buna karşılık Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdular:

100 koyun ve hizmetçi sana geri verilecek, oğluna 100 celde vurulacak ve bir sene sürgüne gönderilecek"[344]

Akid konusu olan şeyin akde konu olamayacak durumda olması, akdin şartlarından birinin bulunmaması, akdin neticesinde veya yapılan akid ile zulme sebebiyet verilmesi, yapılacak akdin vaktin çok sıkışık olması sebebiyle farz ibadetin geçmesine sebep olması ve benzeri sebeplerle dinen yasaklanan akidlere gelecek olursak; acaba bu tür akidlerle mülkiyet intikal eder mi, yoksa etmez mi?

Bu husus insanları en çok sıkıntıya düşüren konuların başında gelir. Çünkü bu şekilde yapılan akidler geçersiz olup mülkiyet ifade etmezler, bazı akidler ise geçerli olur ve mülkiyet ifade eder. İşte sıkıntı buradan kaynaklanmaktadır.

---

343 Nisâ 4/4.

344 Buhârî, nr. 2695, 2696; Müslim, Hudûd, 25 (nr. 1697, 1698).

Bu konuda en doğru ölçü şudur: Eğer akdin yasaklanma sebebi hakkullah (Allah'a ait hak) sebebiyle ise, bu durumda akid hiçbir şekilde mülkiyet ifade etmez. Hakkullah ile kastettiğimiz mâna şudur: Akde taraf olanlar karşılıklı rızaları ile Allah'ın yasakladığı bir akde geçerlilik sağlayamazlar. Eğer yasaklama sebebi belirli bir insanın hakkı sebebiyle ise, akdin geçerli olması hak sahibi kişinin rızasına bağlıdır. Eğer o kişi razı olursa akid geçerli olur ve mülkiyet devam eder, şayet razı olmazsa akdi feshedebilir.

Ancak kişinin uğradığı zarar, boşama konusunda kadın ile âzat konusundaki kölenin durumunda olduğu gibi kendi rızâsına bağlı kılınmış bir zarar değilse, bu durumda karşılıklı rıza veya öfkenin bir değeri yoktur. Bir yasak, sırf o yasaklanana has olup ondan doğacak meşakkati gidermek için olur ve yasak terkedilerek meşakkat yolu seçilmiş olursa, bu sebeple yapılan amel bâtıl olmaz.

Birincisinin pek çok şekli vardır: Bunlardan biri nikâhı haram kılınan birini nikâhlamaktır. Bu haramlık ya bir sebebe bağlı olarak ebediyen nikâhlanması haram kılınmasından veya nesepten kaynaklanabilir. Aynı anda nikâhlanmaları câiz olmayan iki kadını bir arada nikâhlamak veya karşılıklı rızaya bağlı olarak düşürülmesi câiz olmayan bir şartı düşürmek de haramlığın sebebi olabilir. İddeti devam eden bir kadını veya ihramlı bir kadını nikâhlamak ya da velisi olmayan kadını nikâhlamak gibi.

Zira Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber hamile bir kadınla evlenen kişinin aralarını ayırmış[345] ve iddet içerisinde yapılmış olan nikâhı geçersiz saymıştır.

Karşılıklı rıza olsa bile geçersiz sayılan akidlerden biri de riba (faiz) akidleridir. Bu akidler de hukukîlik ifade etmezler ve bu yüzden geçersiz kabul edilip reddedilirler. Nebî (s.a.v) 1 sa' (ölçek) hurmayı 2 sa' hurma karşılığı satan kişinin satış akdini geçersiz saymış ve iade etmesini emretmiştir.[346]

---

345 Ebû Davud, Nikâh, 38 (nr. 2131, 2132); Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 1074.

346 Buhârî, Büyû', 21; Müslim, Müsâkat, 96, 97, 98 (nr. 1594, 1595); Tirmizî, Büyû', 23 (nr. 1241); Nesâî, Büyû', 41, 50 (nr. 17, 271, 272, 273).

Yine içki, leş, domuz, put, köpek vb. karşılıklı rıza ile satılması câiz olmayan ve yasaklanan şeylerin satışı hukukî bir anlam ifade etmez ve geçersiz sayılırlar.

Karşılıklı rıza ile geçerli hale gelebilecek olan hukukî muamelelerin pek çok şekli vardır: Kadının velisinin, kadının rızâsı olmadan nikâhlaması câiz olmayan bir kadını başkasına nikâhlaması bu türün bir örneğidir.

Resûlullah, kendisi istemediği halde babası tarafından birine nikâhlanan dul bir kadının nikâhını reddetmiştir.[347] Bir rivayete göre ise evlendirilen kadını nikâhı onaylamak ve reddetmek arasında muhayyer (serbest) bırakmıştır.[348] Bu tür nikâhın bâtıl (geçersiz) olduğu ve kadının izni ile geçerli olabileceğine dair Ahmed b. Hanbel'den iki rivayet vardır.

Malî Konularda Yapılan Tasarruflar

Âlimlerden bir kısmına göre; bir kişi başkası adına onun izni olmadan malî bir tasarrufta bulunsa, bu tasarruf temelden bâtıl olmaz. Fakat, adına tasarrufta bulunulan kişinin iznine bağlı kalır, eğer o kişi yapılan tasarrufu onaylarsa muamele geçerli olur, şayet reddederse yapılan tasarruf da bâtıl olur.

Hadisin metni şöyledir: Ebû Saîd (r.a) rivayet eder: *"Resûlullah'a (s.a.v) hurma getirdiler.*

'Bu hurma bizim hurmamızdan değil!' buyurdu. Bunun üzerine (hurmayı getiren) adam,

'Ey Allah'ın Resûlü! Kendi hurmamızın 2 ölçeğini bunun 1 ölçeği karşılığında sattık' dedi. Resûlullah da (s.a.v),

'İşte faiz (riba) budur, hemen onu geri verin! Sonra bizim hurmayı satıp onun parasından bize (hurma) satın alın!' buyurdular." Lafız Müslim'e aittir.

[347] Buhârî, nr. 5138; Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/535.

Hadisin metni şöyledir: *"Hansâ bint Hizâm el-Ensârî'den (r.anhâ) nakledilir: Bu hanım sahâbîyi dul olduğu halde babası evlendirdi. Ancak kadın bu evliliği istemiyordu. Hz. Peygamber'e gelip durumu anlattı. Resûlullah da (s.a.v) nikâhı reddetti."*

[348] Ebû Davud, Nikâh, 25 (nr. 2096); İbn Mâce, Nikâh, 12 (nr. 1875); Ahmed, *el-Müs-ned*, 1/273; İbn Kayyim, *Tehzîbü's-Sünen*, 3/40; İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-Nakî*, 7/117.

Bu görüşü benimseyen âlimler şu hadisle delil getirmişlerdir. Urve b. Ebü'l-Ca'd (r.a) Resûlullah (s.a.v) için iki koyun satın almıştı. Halbuki kendisine bir koyun alması emredilmişti. Sonra koyunlardan birini sattı ve Resûl-i Ekrem de bu muameleyi kabul buyurdular.[349]

İmam Ahmed b. Hanbel'den gelen meşhur rivayete göre, bu hüküm sadece verilen izne aykırı olarak başkası adına yapılan malî tasarruflar için geçerlidir.

Hasta bir kişinin malının tamamında yaptığı tasarruf üzerinde de ihtilâf vardır. Yani bu tasarruf temelden geçersiz midir, yoksa malın üçte ikisi hakkındaki tasarrufu vârislerin iznine bağlı olarak geçerli olma ihtimalini taşır mı?

Bu konuda fukaha arasında bilinen meşhur ihtilâf vardır. İhtilâf İmam Ahmed b. Hanbel ile diğerleri arasındadır. Resûlullah'tan (s.a.v) gelen sahih bir hadis şöyledir:

143- أَنَّ رَجُلاً أَعْتَقَ سِتَّةَ مَمْلُوكِينَ لَهُ عِنْدَ مَوْتِهِ، لاَ مَالَ لَهُ غَيْرَهُمْ فَدَعَا بِهِمْ فَجَزَّأَهُمْ ثَلاَثَةَ أَجْزَاءِ فَأَعْتَقَ اثْنَيْنِ وَأَرَقَّ أَرْبَعَةً وَقَالَ لَهُ قَوْلاً شَدِيدًا.

"Resûl-i Ekrem'e (s.a.v), ölüm hastalığı esnasında altı kölesinin tamamını âzat eden ve bunlardan başka malı olmayan kişinin durumu arzedildi. Resûlullah (s.a.v) âzat edilen köleleri çağırdı ve onları üç gruba ayırdı. Sonra onlardan ikisini âzat etti ve dördünü de köle olarak bıraktı ve (âzat eden kişiye de) sert sözler söyledi."[350]

---

[349] Buhârî, nr. 3642; Ebû Davud, Büyû', 28 (nr. 3384); Tirmizî, Büyû', 34 (nr. 1258); İbn Mâce, Sadâkât, 7 (nr. 2402); Ahmed, *el-Müsned*, 4/375; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 843.

Urve b. Ebü'l-Ca'd el-Bârikî'den (r.a) rivayet edilir: *"Resûl-i Ekrem (s.a.v) Urve'ye 1 dinar vererek kendisine bir koyun satın almasını emir buyurdular. O da 1 dinar ile iki koyun alıp geldi. Sonra koyunlardan birini 1 dinara sattı ve bir koyunla birlikte 1 dinarla geri geldi. Resûlullah da (s.a.v) alışverişinin bereketli olması için ona dua buyurdular. Urve (r.a) toprak satın alsaydı mutlaka onda bile kâr ederdi."*

[350] Müslim, Eymân, 56 (nr. 1668); Ebû Davud, Itk, 10 (nr. 3958-3961; Nesâî, Cenâiz, 65 (4/64); İbn Mâce, Ahkâm, 20 (nr. 2345); Ahmed, *el-Müsned*, 4/438; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5058.

Herhalde, vârisleri kölelerin tamamının âzat edilmesini kabul etmemişlerdi. Allah en doğrusunu bilir.

Aldatmaya Yönelik Satışlar

Bu tür satışlar arasında aldatmaya yönelik musarrat, neceş ve telakki'r-rukbân[351] ve benzeri alışveriş işlemleri de vardır. Bütün bunların sıhhatinde İmam Ahmed'in mezhebinde ihtilâf vardır. Ehl-i hadisten bazıları bu tür satışların butlânına (geçersizliğine) hükmederek reddetmişlerdir.

Sahih olan görüşe göre; bu tür satışlar haksızlığa ve gadre uğrayan kişinin iznine bağlıdır. Resûl-i Ekrem (s.a.v), hayvanın sütü biriktirilmek suretiyle yapılan bir satış işleminde satın alan kişiyi (satışı kabul veya red konusunda) muhayyer bırakmıştır.[352]

Yine taşradan gelip pazara varmadan tüccar tarafından karşılanılarak malları alınan kişilerin pazara vardıktan sonra muhayyerlik hakları olduğunu bildirmiştir.[353]

Bütün bunlar, bu tür satışların temelden geçersiz olmadığına delâlet eder. Bu tür satışların geçersiz olduğunu söyleyenlere bu "musarrat" hadisi gösterilince buna karşı bir cevap verememişlerdir.

---

351 **Musarrat:** İki-üç gün yemi verilerek, memesinde süt birikmesi için sütü sağılmayan ve sonra da satılan koyun veya deve gibi hayvanlardır. Bu durumda müşteri hayvanın sütünün fazla olduğunu zanneder ve hayvana fazla ücret öder. Hayvanı iki-üç gün sağdığında bu biriktirme işinin ve aldatmanın farkına varır.

Neceş: Bir malın satışını artırmak, insanların rağbetini celbetmek veya satın almak için değil de fiyatını yükseltmek için başkasını aldatmak kastıyla o malı kendisinde bulunmayan özelliklerle övmek.

Telakki'r-rukbân: Pazara mal getirenleri karşılamaktır.

352 Buhârî, nr. 2148, 2151; Müslim, 24 (nr. 1524); Ebû Davud, Büyû', 48 (nr. 3443-3445); Tirmizî, 29 (nr. 1251, 1252); Nesâî, Büyû', 14 (7/253, 254).

Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Kim musarrat (sütü memesinde birkaç gün biriktirilmiş) bir koyun satın alırsa, o kişi üç gün içerisinde muhayyerdir, isterse hayvanı tutar ya da hayvanı sahibine geri verir. Hayvanla birlikte 1 sa' (ölçek) da hurma verir."* Lafız Müslim'e aittir.

353 Müslim, Büyû', 16, 17 (nr. 1519); Ebû Davud, Büyû', 45 (nr. 3437); Tirmizî, Büyû', 12 (nr. 1221); Nesâî, Büyû', 18 (7/257); İbn Mâce, Ticârât, 16 (nr. 2178).

Şehirlilerin köylüler adına satış yapması konusuna gelecek olursak, bunun sahih olduğunu söyleyenler yukarıdaki kısma dahil ederler. Geçersiz olduğunu ileri sürenler ise, buradaki hakkın bütün şehir halkına ait bir hak olduğunu, bu hakkın belli kişilere hasredilemeyeceğini, dolayısıyla haklarının düşürülmesinin mümkün olmadığını ve bu hakkın Allah hakkına benzer bir hak olduğunu kabul ederler.

Bu tür satışlardan biri de şudur: Bir kimse birbirlerinden ayrılmaları haram olan bir köleyi satsa ve birbirlerinden ayrılmaları câiz olmayan anne ile yavrusunu birbirinden ayırsa; acaba bu satış işlemi temelden bâtıl ve geçersiz midir yoksa onların rızalarına bağlı olarak geçerlilik kazanabilir mi?

Resûl-i Ekrem (s.a.v) bu tür bir satışı reddetmiştir.[354] İmam Ahmed de anne ile çocuğun arasını satış yoluyla ayırmanın, onlar razı olsalar bile câiz olmadığını belirtmiştir. Âlimlerden bir kısmı da, anne ve çocuk razı oldukları takdirde aralarını ayırmanın câiz olduğunu söylerler. Nehaî, Ubeydullah b. Hasan el-Anberî bunlar arasında sayılabilir. Bu görüşe göre satışın geçerli olması onların rızâsına bağlı olmaktadır.

Bir kişinin çocuklarından bir kısmına fazladan bir şeyler verip diğerlerine vermemesi durumu da bu kısma girer. Sahih olarak bize ulaşan bir hadise göre Resûl-i Ekrem (s.a.v), evlâtlarından sadece Nu'mân'a bir miktar bağış yapan Beşîr b. Sa'd'a (r.a.), verdiği bağışı geri almasını emir buyurmuştur.[355]

Bu durum, yukarıdaki muamelede mülkiyetin intikal etmediğine delâlet etmez. Verilen atıyye (bağış) sahihtir ve hukukî geçerliliği vardır. Şayet diğer evlâtlarına da aynı miktarda atıyye verir ve aralarında eşitlik sağlar veya tek olarak verdiği kişiden atıyyeyi geri alırsa bu işlem

---

[354] Ebû Davud, Cihâd, 133 (nr. 2696); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/125; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/126.

[355] Buhârî, Hibe, 2, 11, Şehâdât, 9; Müslim, Hibât, 9 (nr. 1623); Ebû Davud, Büyû', 85 (nr. 3542, 3543, 3544, 3545); Tirmizî, Ahkâm, 30 (nr. 1367); Nesâî, Nahl, 1 (6/258-261) ; Mâlik, *el-Muvatta'*, Akzıye, 39 (2/751); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5097-5107.

câiz olur. Eğer bunlardan birini yapmadan vefat ederse, Mücâhid der ki: Bir kişiye diğerlerinden farklı olarak verilen atıyye miras malı olur.

İmam Ahmed'den de buna benzer sözler rivayet edilmiştir. Yani verilen atıyye hukukî yönden geçerli değil bâtıldır. Ancak cumhurun görüşüne göre, bu muamele temelden bâtıl değildir. Acaba vârisler verilen o atıyyeyi geri isteyebilirler mi isteyemezler mi? Bu konuda İmam Ahmed'den rivayet edilen meşhur iki görüş vardır.

Yasaklanmış Boşama Şekilleri ve Hükmü

Yasaklanmış olan talâk şekilleri de bu kısma girer; hayız (aybaşı) halinde kadını boşamak gibi. Denilmiştir ki: Bu durumda talâkın yasaklanmasının sebebi kocanın hukukunu korumak içindir. Çünkü koca talâkın peşinden pişmanlık duyabilir. Bir kimse kendisine duyulan merhametten dolayı yasaklandığı şeyi bırakmaz, kendiliğinden zahmet ve meşakkati yüklenirse yaptığı fiilin butlânına (geçersizliğine) hükmedilemez.

Bunun durumu tıpkı hastalık ve yolculukta oruç tutmak, peş peşe birkaç gün iftar etmeden oruç tutmak, malının tamamını dağıtıp dilenecek durumu düşmek, hastalığı sebebiyle ayakta namaz kılmaktan zarar gördüğü halde ayakta namaz kılmak, canına zarar geleceğini veya hastalığının artacağını bildiği halde teyemmüm etmeyip gusül abdesti almak, bütün yıl boyunca hiç ara vermeden oruç tutmak, bütün gece boyunca hiç uyumadan ibadet etmek suretiyle kendisine merhameten lutfedilmiş kolaylıkları terkederek meşakkati seçen kişi yerine geçmiş olur. Aynen bunlarda olduğu gibi, bir kimse haram olduğu halde üç talâkı birden vermesi de geçerli olur.

Denilmiştir ki: Hayızlı iken kadına talâk vermek, iddet süresini uzatarak kadının zarar görmesine sebep olduğu için kadının hakkını korumak maksadıyla yasaklanmıştır. Eğer bir kadın hayızlı halinde iken boşanmaya kendisi razı olur ve fidye karşılığı kocasından kendisi boşanma talep ederse; bu durumda acaba talâkın haramlığı ortadan kalkar mı?

Ulemânın bu konuda iki görüşü vardır. Hanbelî ve Şâfiî mezhebindeki meşhur görüşe göre bu durumda haramlık ortadan kalkar.

Şöyle itiraz edilebilir: Hayızlı halde iken talâkın haramlığının sebebi özellikle kocanın hakkını korumak içindir (bu sebeple talâk geçersiz sayılmıştır). Öyle olsa bile koca kendi hakkından feragat etmiş ve hakkı düşmüş olur. Haramlığın sebebi kadının hakkını korumak şeklinde kabul edilse bile, hayızlı halde talâkın vâki ve geçerli olmasına bir engel yoktur. Zira talâkın geçerli olup olmaması konusunda, Râfizîler'den küçük bir kesim dışında bütün müslümanlara göre kadının rıza göstermesinin bir değeri yoktur. Tıpkı âzat etme meselesinde, zarar görse bile kölenin âzat edilmeye rıza gösterip göstermemesinin bir değeri olmadığı gibi.

Fakat kadın bu durumda verilen talâktan zarar görür ve talâk hakkı bitmemiş (kadın üç talâkla veya üçüncü talâkla boşanmamış) ise, kocaya karısına geri dönmesi emredilir. Tıpkı Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) İbn Ömer'e (r.a) yaptığı gibi. Resûlullah (s.a.v), karısına verdiği zararı telâfi etmesi ve haram olarak verdiği talâktan kurtulması için İbn Ömer'e (r.a) karısına geri dönmesini emretmişti. Böylece karıkoca arasında meydana gelen ayrılık haram yolla verilmiş bir talâkla gerçekleşmeyecek ve mubah yolla karısından ayrılması mümkün olabilecektir.

Ebü'z-Zübeyr'den yapılan bir rivayete göre, Resûl-i Ekrem (s.a.v) bu talâkı reddetmiş ve geçersiz saymıştır.[356] Bu rivayet, İbn Ömer'den (r.a) rivayette bulunan oğlu Sâlim, âzatlısı Nâfi', Enes, İbn Sîrîn, Tâvûs, Yunus b. Cübeyr, Abdullah b. Dînâr, Saîd b. Cübeyr, Meymûn b. Mihrân vb. gibi bütün râvilere karşı Ebü'z-Zübeyr'in *teferrüd* ettiği bir rivayettir.

Hadis ve fıkıh sahasında önde gelen âlimler Ebü'z-Zübeyr'in rivayetindeki bu lafzı reddetmiş ve şöyle demişlerdir: O, bu rivayeti ile sika râvilere muhalefet ederek *teferrüd* etmiştir ve *teferrüd*ü kabul edilemez. Zira büyük bir topluluğun İbn Ömer'den (r.a) yaptığı rivayet,

[356] Ebû Davud, Talâk, 4 (nr. 2185).

pek çok vecihten verilen talâkın Resûlullah (s.a.v) tarafından İbn Ömer aleyhine bir talâk olarak kabul edildiğine delâlet etmektedir.

İbn Ömer, kadını hayızlı halde boşamanın hükmünü soranlara şöyle cevap veriyordu: "Eğer birinci veya ikinci talâkla boşadıysan, tekrar karına dön. Zira Resûlullah da (s.a.v) bana bunu emretmişti. Şayet üç talâkla (veya üçüncü defa) boşadıysan, hem Rabb'ine isyan ettin ve hem de (geri dönme imkânı olmayacak şekilde) karınla boşanmış oldun."[357]

Ebü'z-Zübeyr'den yapılan diğer rivayette hiçbir yerde bunu destekleyen mahiyette bir rivayet bulunmayan şu ilâve vardır: "Sonra Resûlullah (s.a.v) şu âyeti okudu: ***"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabb'iniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları hali bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir."***[358]

İbn Ömer'den rivayette bulunanlardan hiçbiri bu ilâveyi (âyet-i kerimeyi Resûlullah'ın okuduğunu) zikretmemişlerdir. Abdullah b. Dînâr'dan rivayet edildiğine göre; hadisi rivayet ettikten sonra bu âyeti İbn Ömer (r.a) okumuştur. Sahih olan budur.

Üç Talâkla Boşama

İnsanlardan bir kısmı, İbn Ömer'in (r.a) üç talâk verdiğini, Resûlullah'ın da (s.a.v) bunu kabul etmeyerek reddettiğini zannetmişlerdir. Zira onlara göre hayızlı halde verilen talâk geçersizdir.

Bu görüş, Muâviye b. Ammâr ed-Dühenî'nin İbn Ömer'den yaptığı rivayette ifade edilir. Herhalde Ebü'z-Zübeyr bunun doğru olduğu kanaatine sahip olmuş ve o lafzı da anladığı mânada rivayet etmiştir.

---

[357] Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/8; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 10964; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/327.

[358] Talâk 65/1.

İbn Lehîa da bu hadisi İbn Ömer'den rivayet ederek şöyle demiştir: Câbir'den rivayete göre İbn Ömer hanımını hayızlı iken boşamıştı. Resûlullah da (s.a.v) ona, "Karına geri dön, çünkü o senin hanımındır!" dedi.

İbn Lehîa'nın bu isnadda Câbir'i zikretmesi hatalıdır. Ayrıca, "O senin hanımındır" ifadesinde de *teferrüd* etmiştir. "Hanımına geri dön" ifadesi de, üç talâkla boşadığı kabul edilmedikçe talâkın vuku bulmadığına delâlet etmez.

Bu hadis üzerinde Ebü'z-Zübeyr ile İbn Ömer'in sürekli yanında bulunan *sika* ve hafız talebeleri arasında başka bir yerde örneği görülmemiş bir ihtilâf vardır.

Eyyûb, İbn Sîrîn'in şöyle dediğini nakleder:

"Kendisini herhangi bir şekilde itham etmediğim birisi bana yirmi senedir şu hadisi rivayet eder durur: İbn Ömer hanımını hayızlı olduğu halde üç talâkla boşamış. Resûlullah da (s.a.v) ona hanımına dönmesini emir buyurmuş. Ben de artık bu kişileri itham etmiyor fakat hadisi de anlamıyordum.

Nihayet Ebû Gallâb Yunus b. Cübeyr ile karşılaştım. Bu zat özü sözü doğru ve sağlam biriydi. O bana, meseleyi İbn Ömer'e sorduğunu anlattı. İbn Ömer kendisine, hanımını bir talâkla boşadığını anlatmış."[359] Bunu Müslim tahrîc etmiştir.

Bu rivayet, ilim ve fıkıh ehli olmayan sika râviler arasında, İbn Ömer'in hanımını üç talâkla boşadığı kanaatinin yaygın olduğunu gösterir. Herhalde Ebü'z-Zübeyr'in bilgisi de bu kabildendir. Bu sebepledir ki, İbn Ömer'in hanımını üç talâkla mı yoksa bir talâkla mı boşadığına dair Nâfi'e çok sık sorular sorulurdu. Nâfi' Mekke'ye gelince, Atâ'nın meclisinden bazılarını bu konudaki tereddüdü sormak için ona göndermişlerdi. İbn Sîrîn'in, üç talâkla boşama rivayetini reddetmesi, haram olarak verilmiş talâkın geçerli olmayacağını ve bu talâkın geçersiz olduğunu söyleyen muteber bir kişinin bulunmadığına delâlet eder.

---

359 Müslim, Talâk, 7 (nr. 1471).

Ebü'l-Hâris'in rivayetine göre, İmam Ahmed'e, dinin emrettiğine aykırı olduğu için haram olan talâkın geçersiz olduğunu söyleyenlerin durumu sorulunca şöyle dedi: Bu çirkin ve değersiz bir sözdür. Bundan sonra da İbn Ömer'in kıssasını anlatır. Zira İmam Ahmed, onun hanımını hayızlı iken boşadığını kabul etmekteydi.

Ebû Ubeyd der ki: Hayızlı iken yapılan boşamanın geçerli olduğu hususunda Hicaz, Tihâme, Yemen, Şam, Irak ve Mısır'daki bütün âlimler görüş birliği içindedir. İbnü'l-Münzir ise, bunun kendisinden ilim alınan bütün âlimlerin orak görüşü olduğunu nakleder ve görüşlerine itibar edilmeyecek bid'at ehli birkaç kişiden başkasının buna karşı çıkmadığını söyler.

Ancak İbn Hazm,[360] İbn Ömer'den hayızlı iken yapılan boşamanın geçersiz olduğuna dair senediyle şöyle bir rivayet nakleder: Muhammed b. Abdüsselâm el-Huşenî el-Endelüsî, Muhammed b. Beşşâr'dan, o Abdülvehhâb es-Sekafî'den, o Ubeydullah b. Ömer'den, o Nâfi'den şöyle rivayet eder: "Nâfi', İbn Ömer'e hanımını hayızlı iken boşayanın durumunu sordu: İbn Ömer dedi ki: Onun için iddet beklemez."

Yine Hilâs'tan senediyle buna benzer bir rivayet nakleder. Ancak bu rivayetlerin sonundan bir kelime düşmüştür. Rivayetin aslı şöyledir: "O hayzı iddetten saymaz!" Hadisi, Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe kitabında[361] Abdülvehhâb es-Sekafî'den böyle rivayet etmiştir.

Ayrıca Yahya b. Maîn de bu hadisi Abdülvehhâb'dan bu şekilde rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Bu garîb bir rivayettir, Abdülvehhâb'dan başkası rivayet etmemiştir.

İbn Ömer'in söylemek istediği şudur: Kadının boşandığı andaki hayzı, boşanan kadının beklemesi gereken üç hayızdan biri olarak sayılmaz. Hadisin râvisi Hilâs ve diğerlerinin de maksatları budur.

---

360 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 10/163.

361 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/5.

Hadisin isnadı ve lafzı şöyledir: Abdülvehhâb es-Sekafî, Ubeydullah b. Ömer, Nâfi', İbn Ömer: Hayızlı iken hanımını boşayan hakkında şöyle dedi: "O, hayız süresini iddetten saymaz."

Bu görüş ayrıca seleften bir cemaatten de rivayet edilmiştir. Bunlar arasında Zeyd b. Sâbit ve Saîd b. Müseyyeb gibi zatlar da vardır. İbn Hazm'ın düştüğü hataya bazı müfessirler de düşmüş ve hayızlı iken yapılan boşamanın geçersiz olduğuna hükmetmişlerdir. Onların hataya düşmesine yukarıda açıkladığımız husus sebep olsa gerek. Allah en doğrusunu bilir.

Konumuzun başlığı olan hadis-i şerifi Kasım b. Muhammed, kendisine sorulan bir soru üzerine rivayet etmiştir. Kendisine, üç evi olan ve her evin üçte birini vasiyet eden adamın bu vasiyetinin ayrı ayrı üç ev yerine hepsini bir evde toplamanın hükmü sorulmuştu. O da, cevap olarak toplanabileceğini söylemiş ve Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz vasıtasıyla Resûlullah'tan şu hadis-i şerifi rivayet etmişti:

"Kim bizim dinimizde olmayan bir iş yaparsa o reddedilir." Bunu Müslim[362] rivayet etmiştir.

Kasım'ın muratı şu idi: Yapılan vasiyeti Allah'ın daha hoşnut olacağı veya daha faydalı şekilde değiştirmek câizdir. Bu görüş Atâ ve İbn Cüreyc'den de nakledilir. Bu görüşü benimseyenler herhalde şu âyetten istidlâl etmişlerdir:

"Her kim vasiyet edenin haksızlığa yahut günaha meyletmesinden korkarsa** (alâkalıların) **arasını bulursa kendisine bir günah yoktur."[363]

Köle âzat etme meselesindeki müşkilat da buna göre çözümlenir. Bir hadis-i şerifte anlatıldığına göre,

"Bir kimse altı kölesinin hepsini de ölümü esnasında âzat etmişti. Resûlullah onları çağırdı, üç kısma ayırdı, üçte birini âzat etti ve üçte iki kısmını da köle olarak bıraktı."[364] Hadis-i şerifi Müslim tahrîc eder.

---

362 Buhârî, nr. 2697; Müslim, Akzıye, 17 (nr. 1718); Ebû Davud, Sünnet, 6 (nr. 4606); İbn Mâce, Mukaddime, 2 (nr. 14); Ahmed, *el-Müsned*, 6/146; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 74; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 8868.

363 Bakara 2/182.

364 Müslim, Eymân, 56 (nr. 1668).

Sonradan gelen fakihler de bu hadis-i şerifi esas almışlardır. Zira imkân ve yol bulunduğu takdirde bir kölenin tam olarak âzat edilmesi hisseli (yarısı veya üçte biri âzat edilmiş gerisi köle olacak) şekilde kalmasından evlâdır. Bu yüzden birden fazla ortağa ait bir köle, ortaklardan biri tarafından âzat edildiği takdirde dinimiz tam hürriyetine kavuşması için "sirâye" ve "siâye"[365] hükümlerini getirmiştir.

Resûl-i Ekrem de (s.a.v) sahibi olduğu kölenin bir kısmını âzat eden kimse hakkında şöyle buyurmuştur:

"O artık tamamen hürdür. Allah Teâlâ (bir kısmı kendisi için âzat edilmiş ve bir kısmı da sana ait olmak üzere) ortak kabul etmez."[366]

Âlimlerin çoğu Kasım'ın buradaki görüşüne karşı çıkarlar. Onlara göre yapılan vasiyet bir evde toplanamaz ve vasiyet edenin sözüne uyulur. Sadece âzat konusu bunun dışındadır. Çünkü âzat konusu dışında kalan mallarda toplamaya esas alınan maksat ve mâna mevcut değildir. Bu sebeple âzat konusu dışında yapılan vasiyete göre hareket edilmesi gerekir.

Fakihlerden bazıları da kölelerden her birinin üçte birinin âzat olacağı, kalan üçte ikisi için de çalışıp fidye ödeyerek tamamen hürriyetlerine kavuşacakları kanaatine varmışlardır. Fakat evlâ ve doğru olan Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) verdiği hükme uymaktır.

Kasım verdiği o hükümde, vasiyet konusu olan evlerin vârisler arasında ortak olarak kullanılıyor olmasından ve zararın hepsine dokunmaması için vasiyeti bir evde toplamıştır. Üç ev için ayrı ayrı yapılan üçte bir vasiyeti bir evde toplayarak vârislerin zarar görmesini önlemiştir. Zira Cenâb-ı Hak yapılacak vasiyette zarar vermemeyi şart koşmuştur.

---

365 **Sirâye ve siâye**: Bir köle tam olarak âzat edilmeyip yarısı, üçte biri gibi bir oranla âzat edilince; kalan kısmını da kölelikten kurtarmak için çalışır ve kazancında tasarrufta bulunur. Bu kişi gücünün üzerinde hizmet ve işle yükümlü tutulamaz. Köleliği nisbetinde efendisine hizmet eder. Kalan kısımlarda da kendisi içini çalışır ve tasarrufta bulunur. Kölenin kazancı üzerindeki bu tasarrufa siâye denir (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/370).

366 Ebû Davud, Itk, 3 (nr. 3933).

"Yapılacak vasiyetten kimse zarara uğramaksızın..."[367]

Buna göre kim yaptığı vasiyette zarar verirse, bu yaptığı Cenâb-ı Hakk'ı vasiyet için koyduğu şarta aykırı olduğundan reddedilir.

Âlimlerden bazıları da şu görüşe sahiptir. Bir kimseye bütün evlerin üçte biri vasiyet edilse ve daha sonra evlerin üçte ikisi telef olsa, sadece üçte biri kalsa; kalan üçte birin tamamı vasiyet edilen kişiye verilir.

Bu görüş Hanefîler'e aittir ve Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e atfedilir. Hanbelîler'den Kadı Ebû Ya'lâ da onlara muvafakat eder.

Buna dayanılarak denilmiştir ki, ortak olan meskenler ortaklar arasında zorunlu olarak paylaştırılır. İmam Mâlik ve Hanbelîler'den İbn Ebû Musa'nın görüşü de böyledir.

Hanbelîler'de meşhur olan görüş ise şudur: Birden fazla ortak evlerin sahipleri evleri paylaşmak için zorlanamazlar. Bu aynı zamanda İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'nin de görüşüdür.

Mâlikîler'den bazıları, Kasım'ın yukarıda geçen fetvasını şöyle yorumlamışlardır:

Bu hadiste söz konusu olan meselede vasiyet edilen kişi ya da vârislerden biri evlerin paylaşılmasını talep etmiştir. Bunların payları da zaten birbirine yakın ve iç içe girmiş olduğundan, istekleri üzerine paylaşım o şekilde gerçekleşmiştir. Yani her biri diğerindeki hissesini öbürüne eklemiştir. Bu yorum uzak bir ihtimal ve zâhire aykırı görünmektedir. Allah en doğrusunu bilir.

---

367 Nisâ 4/12.

Altıncı Hadis

HELÂL, HARAM ve ŞÜPHELİ

عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: إِنَّ الْحَلاَلَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ، لاَ يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ، فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ فَقَدِ اسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ، وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ، كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ، أَلاَ وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمىً، أَلاَ وَإِنَّ حِمَى اللهِ مَحَارِمُهُ، أَلاَ وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ، أَلاَ وَهِيَ الْقَلْبُ.

Nu'mân b. Beşîr (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Helâller açık, haramlar da açıktır. Bu ikisi arasında şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu onları bilmezler. Her kim bu şüpheli olanlardan sakınırsa dinini ve ırzını temize çıkarmış olur. Tıpkı girilmesi yasak olan koruluğa sürüsünün girme tehlikesi olan çobanın sürüsünü koruluğun etrafında otlatması gibi; kim

şüpheli olanları işlerse o kişi harama düşer. Dikkat edin, her sultanın bir koruluğu vardır. Dikkat edin, Allah Teâlâ'nın koruluğu da haramlarıdır. İyi bilin ki vücut içinde bir et parçası vardır, o düzelirse bütün vücut düzelir, o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin, o et parçası kalptir."[368]

HADİSİN ŞERHİ

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Helâller açık, haramlar da açıktır. Bu ikisi arasında şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu onları bilmezler..."** sözünün mânası şudur:

Helâl ve Haram Bellidir

Kesin olarak helâl olan açıktır ve bunda hiçbir şüphe yoktur. Aynı şekilde kesin olarak haram olan böyledir. Bir de bu ikisi arasında insanların helâl mi yoksa haram mı olduğunda şüpheye düştükleri işler vardır. Ancak ilimde rusûh sahibi (derinleşmiş) olanlar bunlar üzerinde şüpheye düşmez, onun helâl veya haramdan hangi kısma girdiğini bilirler.

Kesin ve açık bir şekilde helâl olanlara misal:

Temiz (helâl) olan ziraî ürünler, meyveler, eti yenen hayvanları yemek, temiz içecekleri içmek, giyim ihtiyacı için pamuk, keten, yün ve kıldan mâmul elbiseler giyinmek, evlenmek, câriye edinmek gibi hususlardır. Bunlar da satın alma, miras, hibe ve ganimet gibi meşru ve sahih akidlerle elde edilmiş olmalıdır.

Kesin ve açık bir şekilde haram olanlara misal:

Leş, kan ve domuz eti yemek; içki içmek, nikâhlanması haram olanlarla evlenmek, erkeklerin ipek giymesi, faiz ve kumarla elde edilen haram kazanç yolları, satılması haram olanlara karşılık alınan be-

---

[368] Buhârî, İmân, 39, Büyû', 2; Müslim, Müsâkât, 107 (nr. 1599); Ebû Davud, Büyû', 3 (nr. 3329, 3330); Tirmizî, Büyû', 1 (nr. 1205); Nesâî, Büyû', 2 (7241/); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 721.

deller, sahibinden gasp, hırsızlık, hile vb. gibi meşru olmayan yollarla alınmış malı almak...

Şüpheliler ise:

Helâl veya haramlığı üzerinde ihtilâf edilen şeyleri yemek. Söz konusu ihtilâf, ihtilâfa konu olan şeyin bizzat kendisi üzerinde olabilir. At, kısrak, merkep ve kelerin yenilmesi. Çoğu sarhoş eden nebiz gibi haramlığında ihtilâf edilen şeylerin içilmesi.

Yine haramlığı üzerinde ihtilâf edilen yırtıcı ve vahşi hayvanların derilerinin giyilmesi gibi hususlar bu kısma girer. Yahut helâl veya haramlığında şüphe edilen bazı kazanç yolları ile elde edilen gelirler bu kısmı oluşturur.

Alışveriş türlerinden olan îne, teverrük[369] vb. şüpheli olan bazı meseleler bu kısma girer. İmam Ahmed, İshak ve diğer imamlar şüpheliyi bu anlamda tefsir etmişlerdir.

Konunun özü şudur:

Allah Teâlâ Peygamber'ine kitabını indirmiş ve o kitapta ümmetin ihtiyacı olan bütün helâl ve haramları açıklamıştır. Aynen Cenâb-ı Hakk'ın şu âyet-i kerimede buyurduğu gibi:

"Biz her şeyi açıklamak üzere sana bu kitabı indirdik." [370]

Bu âyeti açıklamak üzere Mücâhid ve başkaları şöyle der: "Yani kendilerine emredilen veya yasaklanan her şeyi açıklamak üzere kitabı indirdik" demektir.

Yine Nisâ sûresinin sonunda Cenâb-ı Hak pek çok mal ve eşyanın hükümlerini açıkladıktan sonra şöyle buyurur:

---

369 İyne (عينة): Malı vadeli olarak satmak, sonra satılan malı müşteriden peşin para ile daha düşük bir bedelle peşin olarak satın almak yoluyla yapılan satış akdine denir.

Teverruk (تورق): "Gümüşü iç etme" anlamında olan bu kelime 'iyne ile benzer anlamdadır.

370 Nahl 16/69.

"Allah bunları sizin sapmamanız için açıklıyor. Allah her şeyi bilir."[371]

Yine şöyle buyurur:

"Size ne oluyor da Allah'ın ismi anılarak kesilenden yemiyorsunuz? Halbuki Allah, mecbur kaldığınız haller dışında size neleri haram kıldığını açıklamıştır."[372]

"Allah bir kavmi doğru yola ilettikten sonra, sakınmaları gereken şeyleri kendilerine açıklamadıkça onları saptıracak değildir."[373]

Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerime ile Kur'ân-ı Kerîm'de anlaşılması zor olan kısımların açıklamasını Resûlullah'a (s.a.v) bırakmıştır:

"İnsanlara kendilerine indirileni, açıklaman için sana da bu Kur'an'ı indirdik."[374]

Din Kemale Erdikten Sonra Resûlullah Göçmüştür

Din Resûlullah (s.a.v) ve ümmeti için kemale erip tamamlandıktan sonra sevgili Peygamberimiz'in ruhu kabzedilmiştir. Bu sebepledir ki Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) vefatından kısa bir süre önce şu âyet-i kerime nâzil olmuştu:

"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım ve size din olarak İslâm'ı seçtim."[375]

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

144- تَرَكْتُكُمْ عَلَى بَيْضَاءَ نَقِيَّةٍ لَيْلُهَا كَنَهَارِهَا لاَ يَزِيغُ عَنْهَا إِلاَّ هَالِكٌ.

---

[371] Nisâ 4/176.

[372] En'âm 6/119.

[373] Tevbe 9/115.

[374] Nahl 16/44.

[375] Mâide 4/3.

"Sizi öyle aydınlık bir din üzere bıraktım ki onun gecesi de tıpkı gündüz gibi bembeyazdır. Bu dinden ancak kendisini helâke atan kişi sapar."[376]

Ebû Zer (r.a) der ki: "Resûl-i Ekrem (s.a.v) vefat ettiğinde, gökte kanat çırpan kuşa varıncaya kadar bize her şey hakkında bilgi vermişti."[377]

Sahâbe-i kirâm onun vefatı üzerinde tereddüde düşünce, amcası Abbas (r.a) kalkıp şöyle demişti:

"Vallahi Resûlullah (s.a.v) vefat etti, fakat bizlere apaçık bir yol bırakarak; haramları haram kılıp helâlleri helâl kılarak vefat etti. Evlendi, boşandı, savaştı ve barış yaptı. Sizlerin içinden dağ başında sürüsünü otlatan koyun çobanının sırığıyla hayvanlarına yaprak silkelemesinden havuzunu kerpiçle yapmasına varıncaya kadar her şeyde Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) izleri var. Bu konularda içinizde Resûlullah'tan (s.a.v) daha gayretlisi yoktu."[378]

Özetlersek, Hz. Peygamber ümmetine bütün helâlleri açıkla-dığı gibi bütün haramları da açıklamıştır. Fakat bu açıklamaların-dan bazıları diğerlerine nisbetle daha açık bir biçimde olmuştur. Böylece din olarak açıklanan, her tarafa yayılan, dinden olduğu zorunlu olarak bilinen hususlarda herhangi bir tereddüt kalmamıştır. İslâm'ın açıkça bilinip yaşandığı bir ülkede bunları bilmediği için bir kimse mâzur sayılamaz.

Bazı Konulardaki İhtilâfın Sebebi

Ancak bu derecede açık olmayan hususlar da vardır. Bunlar, sadece mütehassıs âlimler arasında yaygın olup onlar tarafından bilinen ve âlimlerin haramlığı veya helâlliği konusunda ittifak ettiği hu-

---

376 İbn Mâce, Mukaddime, 6 (nr. 43); Ahmed, *el-Müsned*, 4/26; Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikâd*, nr. 79. İrbâz b. Sâriye'den rivayet edilen hadis-i şerifin bir bölümüdür.

377 Ahmed, *el-Müsned*, 5/53, 162; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1647; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13971; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 65.

378 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/266-267.

suslardır. Bu gibi ince meseleler onlar kadar derin bilgiye sahip olmayan âlimlere bazan gizli kalabilir. Bunun yanında derin bilgiye sahip âlimler arasında da yeterince şöhret bulamamış ve dolayısıyla helâl veya haramlığı üzerinde ihtilâf edilmiş konular da olabilir. Bunun bazı sebepleri vardır:

- Bazan konuyla ilgili nas (âyet ve hadisler) çok az sayıda insanın nakletmesi sebebiyle bütün âlimlere ulaşmamış olabilir.
- Bazı durumlarda konuyla ilgili iki nas nakledilir; biri haramlığını diğeri ise helâl olduğunu bildirir. Âlimlerden bir kısmı helâl olduğunu bildirene bir kısmı da haram olduğunu bildirene ulaşmıştır ve bu durumda her âlim kendisine ulaşan bilgiye göre hareket etmiştir. Yahut da tarihi belirsiz olarak her iki nassa ulaşmış, hangisinin nâsih (önceki hükmü yürürlükten kaldıran son hüküm) olduğunu bilmediğinden tevakkuf etmek (bir görüş belirtmeyerek susmak) durumunda kalmıştır.
- Ya da konu hakkında sarih bir nas bulunmamaktadır ve konuyla ilgili hüküm umumi mânadan, mefhumdan veya kıyas yoluyla elde edilmiş olabilir. Bu gibi konularda âlimlerin anlayışları genellikle farklılık arzeder.
- Bazan da konuda konu hakkında bir emir veya yasak bulunur, fakat âlimler emrin vücûb (zorunluluk, gereklilik) veya nedb (fazilet, üstünlük) gerektirdiğinde; yasağın da haramlık veya kerâhet gerektirdiğinde ihtilâf ederler. İşte ihtilâfların çoğu bu anlattığımız konulara girer.

Şüphelilerin Bilinememesinin Sebebi

Bununla birlikte ümmet içerisinde şüphelilerin durumunu bilen âlimler mutlaka bulunur. Dolayısıyla şüpheliler hakkında isabetli hüküm veren kişi ümmet içinde bulunmuş olur. Diğerleri için hüküm şüpheli olarak kalmaya devam eder ve onlar meselenin hükmünü bilemezler.

İslâm ümmeti dalâlet (sapıklık, yanlış) üzere birleşmez, dalâlet ehli hak ehline karşı üstünlük sağlayamaz. Hak (doğru), ümmetin bütünü tarafından terkedilerek bütün diyarlarda ve bütün zamanlarda uygulama dışı kalamaz. Bu sebeple Resûlullah (s.a.v) şüpheliler hakkında, **"İnsanların çoğu onu bilmezler..."** buyurmuştur.

Bu ifade, insanlar arasında onun hükmünü bilenlerin de bulunduğuna delâlet eder. Yani o hüküm bilmeyenlere göre şüphelidir. Onun şüpheli olmasının sebebi, meselenin bizâtihi kendisi değildir. İşte âlimler için bazı konuların şüpheli olmasındaki etken çoğunlukla budur.

Bazan da helâl ve haram konusundaki şüphe âlimler ve diğerlerine göre başka bir yönden olur. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Bazı şeyler vardır ki kesin olarak sahiplik (mülkiyet) ortaya çıkınca helâl olduğu belli olur. Yine öyle şeyler vardır ki ancak kesin olarak başkasına ait olduğu belli olursa haramlığı belirlenmiş olur. Birincisine ait mülkiyetin sona erdiği kesin olarak bilinmedikçe mubah olmaz.

Ancak şu durumlar bu kuralın dışındadır: Talâk düştüğünden şüphe edenin hanımıyla cinsî münasebette bulunması, ki İmam Mâlik bu görüştedir. Yahut talâkın gerçekleştiğine dair kuvvetli zannın bulunması durumunda cinsel ilişki mubah olmaz. Âlimlerden İshak b. Râhûye de bu görüştedir. İkincisinin haramlığı da, mülkiyetin sona erdiği kesinleşmedikçe sona ermez.

Şüpheliler Karşısında Takınılacak Tavır

Bir de mülkiyetin kime ait olduğu bilinmeyenler vardır. İnsanın kendi evinde bulup da kendisinin mi yoksa başkasının mı olduğunu bilmediği şeyler vardır. Bunlar da şüpheli sınıfına girer. Bunları almak haram değildir. Çünkü zâhir olan (ilk akla gelen), evinde bulunanlara kendisi sahip olduğundan orada bulunan şeylerin kendisine ait olmasıdır. Fakat takvânın gereği ondan sakınmaktır. Zira Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

145- إِنِّي لَأَنْقَلِبُ إِلَى أَهْلِي فَأَجِدُ التَّمْرَةَ سَاقِطَةً عَلَى فِرَاشِي فَأَرْفَعُهَا لِآكُلَهَا ثُمَّ أَخْشَى أَنْ تَكُونَ مِنَ الصَّدَقَةِ فَأُلْقِيهَا.

"Bazan evime döndüğümde yatağımın kenarına düşmüş bir hurma bulurum. Sonra onu alıp yemek için yerden alırım, arkasından da onun bir zekât hurması olabileceğinden korkarak (elimden) atarım." Hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim rivayet eder.[379]

Eğer ortada bir sakınca söz konusu ise ve sakınca var mı yok mu diye bir tereddüt bulunuyorsa şüphe daha da güçlenmiş olur. Amr b. Şuayb'ın babası vasıtasıyla dedesinden rivayet ettiği bir hadis-i şerif şöyledir:

146- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَصَابَهُ أَرَقٌ مِنَ اللَّيْلِ فَقَالَ لَهُ بَعْضُ نِسَائِهِ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرِقْتَ اللَّيْلَةَ. فَقَالَ: إِنِّي كُنْتُ أَصَبْتُ تَمْرَةً تَحْتَ جَنْبِي فَأَكَلْتُهَا، وَكَانَ عِنْدَنَا تَمْرٌ مِنْ تَمْرِ الصَّدَقَةِ، فَخَشِيتُ أَنْ تَكُونَ مِنْهُ.

"Bir gece Resûlullah'ı (s.a.v) uyku tutmadı. Zevcelerinden biri dedi ki: Ey Allah'ın Resûlü! Uykunuz mu kaçtı? Buyurdular ki: Yanı başımda bir hurma bulmuştum ve onu yedim. Halbuki bizde zekât hurmaları var, yediğimin zekât hurması olmasından korku-yorum!"[380]

Aslında mubah olan şeylerin mubahlığının sona erdiğine dair kesin bir bilgi yoksa onları kullanmak câizdir. Suyun, elbisenin ve toprağın temizliği gibi. Aslen mahzurlu olan cinsel ilişki ve hayvanların etlerini yemek gibi hususlar da; nikâh akdi ve meşru bir kesimle mahzurları kalkıp helâllikleri kesinleşmedikçe helâl olmazlar.

Bunlardan biri üzerinde başka bir sebeple tereddütte kalırsa, hüküm ilk haline döner ve ona göre hüküm verilir. Yani aslen haram

379 Buhârî, Lukata, 6; Müslim, Zekât, 162, 163 (nr. 1070); Ebû Davud, Zekât, 29 (nr. 1651, 1652).

380 Ahmed, *el-Müsned*, 2/183, 193.

olanın haramlığının devam ettiği kabul edilir. Bu sebeple Resûlullah (s.a.v), bir av hayvanı üzerinde kendi okundan başka bir ok bulduğunda, avı başkasının av köpeği getirdiğinde veya av hayvanını suya düşerek ölmüş olduğunu gördüğü durumlarda avlanan hayvanların yenilmesini yasaklamıştır.[381]

Bunların yasaklanmasının gerekçesi şudur: Kişi o av hayvanının, yenilmesini mubah kılacak bir sebeple ölüp ölmediğini bilemez. Bu konularda aslen helâl olanın helâl olduğuna hükmedilir. Dolayısıyla su, toprak ve elbise sırf pis oldukları zannıyla pis sayılmazlar. Abdest aldığı kesinleştikten sonra, abdesti bozup bozmadığında şüphe etse, kesin olan abdestli olma hali âlimlerin çoğuna göre devam eder. İmam Mâlik ise, namazda değilse bozulduğu görüşündedir.

Konuyla ilgili olarak gelen sahih bir rivayet şöyledir:

147- أَنَّهُ شُكِيَ إِلَيْهِ الرَّجُلُ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ أَنَّهُ يَجِدُ الشَّيْءَ فِي الصَّلاَةِ. فَقَالَ:
لاَ يَنْصَرِفُ حَتَّي يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا.

"Resûlullah'a (s.a.v), namazda iken hayaline abdesti bozuldu gibi gelen bir adamdan bahsedilmişti. Şöyle buyurdular: Sesi duymadıkça veya kokuyu hissetmedikçe namazı sakın terketmesin."[382] Bazı rivayetlerde "namazda" kelimesi yerine "mescidde" ifadesi vardır.

Bu hüküm hem namaz ve hem de diğer hükümler için geçerlidir. Aslen temiz olan bir elbisenin pis olduğuna dair güçlü bir zan bulunursa, elbiseyi pislikten (necâsetten) sakınmayan kâfir birinin giyinmiş olması gibi, işte bu durum şüpheli halidir. Âlimlerden bir kısmı, elbisenin temiz olan asıl halini esas alarak ona ruhsat vermiş ve bir kısmı da tenzîhen mekruh saymıştır.

---

[381] Buhârî, Büyû', 3, Zebâih, 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10, Tevhid, 13; Müslim, Sayd, 1 (nr. 1929); Ebû Davud, Sayd, 2 (nr. 2847-2851); Tirmizî, Sayd, 1-7 (nr. 1465-1471); Nesâî, Sayd, 1-8, 16, 19-23 (7/179-183, 191, 193-195).

[382] Buhârî, Vudû', 4, 34, Büyû', 5; Müslim, Hayız, 98 (nr. 361); Ebû Davud, Tahâret, 68 (nr. 176); Nesâî, Tahâret, 116 (1, 99).

Âlimlerden bazıları da kâfir olan birinin giydiği elbisenin necis (pis) olduğu yönündeki zan kuvvet kazanırsa haramlığına hükmetmişlerdir. Misal olarak kestiği hayvanın yenilmesi câiz olmayan kâfirlerden ise ve temizliğe riayet etmeyen kişinin pis olan avret yerlerine temas eden elbiselerden olması gibi.

Bütün bu meselelerin hükmü ve şüpheliliği asıl ile zâhirin tearuzu (çelişkili olması) kaidesine dayanır. Asıl olan temizlik ve zâhir olan (güçlü olan kanaat) ise pis olmasıdır ve iki delil birbiriyle çelişki halindedir.

Bunun temiz olduğunu söyleyenler, Cenâb-ı Hakk'ın Ehl-i kitabın yemeklerini helâl kılmasını delil olarak gösterirler. Halbuki Ehl-i kitap yemeklerini kendi elleriyle ve kendi kaplarında yaparlar. Resûl-i Ekrem de (s.a.v) bir yahudinin yaptığı davete icabet etmişti.

Resûlul-lah (s.a.v) ve ashâb-ı kirâm kâfirlerin dokuduğu kumaşlardan yapılan elbiseleri giyer ve imal ettikleri kapları kullanırlardı. Savaşlarda elde ettikleri ganimetler arasında bulunan kapları ve elbiseleri paylaşırlar ve kullanırlardı. Yine bize sahih olarak gelen rivayetlere göre müşriklerin tulumlarında bulunan suyu da kullanmışlardır.[383]

Necis olduğunu söyleyenler de şunu delil olarak ileri sürerler:

"Resûlullah'a (s.a.v), domuz eti yiyen ve şarap içen Ehl-i kitabın kaplarını kullanmanın hükmü sorulunca şöyle buyurmuştur:

"Eğer ondan başka kap bulamazsanız önce onları yıkayın sonra kullanın."[384]

İmam Ahmed, şüpheliyi haram ile helâl arasında bir yer olarak açıklar. Yani kesin helâl ile kesin haram arası bir yerdedir. Ve der ki: Kim ondan sakınırsa dinini temize çıkarmış olur. Diğer bir açıklamasında ise şüpheliyi helâl ile haramın karışımı olarak izah eder.

---

383 Buhârî, nr. 344.

384 Buhârî, Sayd, 4,10,14; Müslim, Sayd, 8 (nr. 1930); Ebû Davud, Sayd, 2 (nr. 2850, 2855, 2856, 2857); Tirmizî, Sayd, 1 (nr. 1464); Nesâî, Sayd, 4 (7/181); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5879.

Malın Helâl ve Haram ile Karışık Olması

Malının içine helâl ve haram karışmış olan kişinin nasıl davranacağı meselesi de bu konuya girer. Eğer malın içindeki haram helâlden daha fazla ise bu durumda İmam Ahmed der ki, ondan sakınmak gerekir, fakat az bir şey ya da bilemediği bir miktarda ise sakınmak gerekmez. Hanbelî âlimleri sakıncanın haram mı yoksa kerâhet mi olduğunda ihtilâf etmişlerdir, dolayısıyla iki farklı görüş bulunmaktadır.

Eğer malın çoğunluğu helâl ise onu kullanması ve yemesi câizdir. Ali (r.a), Hâris'in rivayetine göre idarecilerin verdiği hediye ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Helâl olandan verdiği takdirde onda bir beis yoktur, fakat size verdiklerinin çoğu haram olanlardandır." Resûl-i Ekrem (s.a.v) ve ashâb-ı kirâm, müşriklerin ve Ehl-i kitabın haramdan sakınmadıklarını bildikleri halde onlarla karşılıklı ilişkide bulunurlardı.

Şayet durum karışık ise şüpheli duruma düşer ve takvânın gereği onu terketmektir. Süfyân der ki: Bu tür şeyler benim hoşuma gitmiyor, onları terketmek bana daha sevimli geliyor.

Zührî ve Mekhûl şöyle der: Malın bizâtihi (li-aynihi) haram olmadığını biliyorsa ondan yemesinde bir beis yoktur. Eğer malın içinde bizâtihi haram olmadığını biliyor, fakat şüphe bulunduğunu biliyorsa, yine ondan yemesinde bir mahzur yoktur. İmam Ahmed de bu hususa işaret eder.

İshak b. Râhûye, İbn Mesud, Selmân (r.a) ve diğerlerinden nakledilene dayanarak buna ruhsat verir. Yine Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn'den nakledilene dayanarak faizli ve kumarlı muamele yapanlardan almanın mubahlığına hükmetmiştir. Bunları kendisinden İbn Mansûr nakleder.

Helâl ve haram karışık olan mal hakkında İmam Ahmed şöyle der: Eğer mal çok ise haram olan mal miktarını ondan ayırıp çıkarır ve ondan sonra kalanı üzerinde tasarrufta bulunabilir. Şayet helâl ve haram karışık olan mal az miktarda ise tamamından uzak durması gerekir. Çünkü az bir maldan bir şey alıp kullandığında haram olanından uzak kalması imkânsız gibidir. Fakat çok olan mal böyle değildir.

Hanbelîler'den bazıları buradaki sakıncayı haramlık yö-nünden değil takvâ yönünden bir gereklilik olarak değerlendirirler. Bunlar, mal ister az ister çok olsun, haram mal miktarını ayırıp çıkardıktan sonra kalanı üzerinde tasarrufta bulunmayı mubah sayarlar. Bu aynı zamanda Hanefîler'in ve diğer mezheplerin de görüşüdür. Takvâ ehlinden Bişr-i Hâfî de bu görüşü benimser.

Seleften bazıları, daha önce Zührî ve Mekhûl'den yapılan rivayette geçtiği gibi, bizâtihi haram olmadığı bilinmek kaydıyla malı içerisinde haram bulunduğu bilinen kişinin malından yemeye ruhsat vermişlerdir. Bunun bir benzeri Fudayl b. İyâz'dan nakledilir.

Bu konuda seleften pek çok rivayet vardır. Sahih olarak gelen bir rivayete göre İbn Mesud'a (r.a), açıktan faiz yiyen ve habis (pis) malı almakta sakınca görmeyen komşunun yemek daveti yaptığı kişinin durumunu sordular. Şöyle cevap verdi: Ona icabet edin, ziyafet ve âfiyet size günah ise onun üzerinedir.[385]

Bir rivayete göre İbn Mesud (r.a) şöyle demiştir: Onun habis ve haram oluşu dışında bir şey bilmiyorum. Sonra şöyle dedi; ona icabet ediniz.

İmam Ahmed bu rivayetin İbn Mesud'dan (r.a) naklinin sahih olduğunu söyler. Fakat bu rivayet, yine ondan rivayet edilen, *"Günah, kalbi kemirip duran şeydir"*[386] hadis-i şerifi ile çelişir.

Selmân'dan da (r.a) İbn Mes'ûd'dan (r.a) rivayet edilen ilk sözünün benzeri bir söz nakledilir.[387] Bu görüş aynı zamanda Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, Muverrik el-İclî, İbrahim en-Nehaî, İbn Sîrîn ve daha pek çoğundan da rivayet edilir.

Bu konuda yapılan rivayetler Humeyd b. Zencûye'nin *el-Edeb* isimli kitabında ve bir kısmı da Hallâl'in *el-Câmi'* isimli kitabında,

---

385 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 4275, 4676.

386 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8747-8750; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 819.

387 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 14677.

Abdürrezzâk ile İbn Ebû Şeybe'nin *Musannef*lerinde ve diğer bazı eserlerde mevcuttur.[388]

Bir şeyin aynı (bizatihi kendisi, aslı) haram olursa ona haram gözüyle bakılır ve onu almak haram olur. İbn Abdülber ve başkaları bu konuda icmâ bulunduğunu söylerler. İbn Sîrîn'den nakledildiğine göre, faizli bir iş hakkında verilen hükümle ilgili olarak,

"Bunda beis yoktur" demiş ve yine kumar hakkında verilen bir hüküm hakkında da, "Beis yoktur" demiştir. Bunu Hallâl sahih bir isnadla rivayet etmiştir.

Hasan-ı Basrî'den de bunun tam tersi rivayet edilmiştir. Hasan-ı Basrî şöyle der: Bunlar fâsid (hukûken geçersiz) kazançlardır, bunlara karşı tutulacak yol, zorda kalan kişinin nasıl davranması gerekiyorsa öyle davranmaktır.

Yukarıda İbn Mesud ile Selmân'dan (r.a) rivayet edilen ile Ebû Bekir-i Sıddîk'ten (r.a) rivayet edilen arasında çelişki vardır. "Ebû Bekir (r.a) bir yemek yemiş, sonra o yemeğin haram kazançtan olduğu söylenince yediğini kusarak geri çıkarmıştır."[389]

Şüphenin Kaynakları

Şüphe bazan hükümde olur; hükme konu olan meselenin hangi esasa göre incelenmesi gerektiğinde tereddüt ortaya çıkar. Bir erkeğin hanımını kendisine haram kılması gibi. Bu konu şu üç ihtimal arasında şüpheli kalmaktadır.

Birincisi: Kocanın hanımını zıhâr ile haram kılması ki bu haramlık kefâret ile ortadan kalkar.

İkincisi: Hanımını bir talâkla boşamak ve iddetin sona ermesiyle haram kılma. Bu durumda yeni bir nikâh akdi ile evlenmek mubahtır.

---

388 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 8/150-151.

389 Buhârî, nr. 3842.

Üçüncüsü: Hanımını üç talâkla boşayarak haram kılmak. Bu durumda kadın başka bir erkekle evlenmeden önceki kocasıyla evlenemez.

Aslen haram olmayan ve Allah Teâlâ'nın helâl kıldığı bir yiyecek veya içeceği insanın kendisine haram kılması, bazılarına göre küçük kefâret gerektirir, bazılarına göre de hiçbir şey gerektirmez. Yani bu konuda sahâbe devrinden günümüze kadar ihtilâf devam etmektedir.

Her hâlükârda, Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) haber verdiği gibi insanların çoğu tarafından haram mı yoksa helâl mi olduğu bilinmeyen konuları, insanların bir kısmı sahip oldukları daha fazla ilim sayesinde onların helâl veya haram olduğunu mutlaka bilirler. Resûlullah'ın (s.a.v) ifadesi, şüphelileri insanlardan bazısının bildiğine, çoğunluğunun ise bilmediğine delâlet etmektedir. Şüphelileri bilmeyenler iki çeşittir.

Birincisi, meselenin karmaşıklığından dolayı tevakkuf ederler (herhangi bir görüş belirtmezler).

İkincisi, meseleyi olduğunun tersine bilenlerdir. Hadisteki ifade, şüphelileri bunların da bilmediğine delâlet eder. Çünkü bilmek ile kastedilen, o meselenin gerçek haliyle helâl veya haram olduğunun bilinmesidir. Bu ifade, ihtilâflı ve şüpheli olan konularda Allah katında doğruya isabet edenin bir taraf olduğuna, diğerlerinin ise bilemeyip yanıldıklarına en güçlü delildir. Yani taraflardan biri o meselede Allah katındaki doğruya isabet ettirebilmiştir. Bununla birlikte o, şüpheli meselede delile dayanarak vardığı sonuçtan, gösterdiği çaba ve ictihad sebebiyle ecir alır ve kasten yapmadığı için de hatası bağışlanır.

Temize Çıkmak Nedir?

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Her kim bu şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını temize çıkarmış olur. Kim şüpheli şeyleri işlerse o kişi harama düşer..."** sözünün anlamı şudur:

İnsanlar şüpheliler karşısında iki kısımdır. Şüpheliyi bilen ve bilmeyenler. Bir de şüpheliyi bilen ve bildiğini yerine getiren vardır ki bu

dà üçüncü kısmı oluşturur. Bunun hükmü çok açık olduğundan ayrıca zikredilmemiştir. Üçüncü kısımda bulunanlar bu üç kısmın en üstünüdür. Çünkü bunlar, insanlar için şüpheli olan meselenin Allah katındaki hükmünü bildikleri gibi bilgilerinin gereğini de yerine getirmektedirler. Şüpheli meselede Allah'ın hükmünü bilemeyenler iki kısımdır.

Birincisi: Mesele karışık olduğu için şüpheli şeylerden sakınanlardır. Bunlar dinlerini ve ırzlarını tebrie etmiş (temize çıkarmış) olurlar.

Tebrie etmek nedir? İstibrâ, dinini ve kişiliğini eksiklikten koruma isteğidir. Kişilik ve şeref kişinin övülmesine veya yerilmesine sebep olur. Kişiliğin, güzellikle yâdedilmesi övgü, kötülükle yâd- edilmesi ise yergidir. Bunlar bazan kişinin bizzat kendisinden kaynaklanır, bazan da atalarından! Yahut bazı durumlarda ailesinden kaynaklanır.

İşte her kim şüpheli şeylerden sakınır ve onlardan uzak durursa, şüphelilere dalıp gidenlere erişen kötülük ve çirkinliklerden şerefini koruyarak kendisini sağlam bir kale içine almış olur. Hadis-i şerif ayrıca, şüphelileri işleyenlerin kendilerini kötülük ve ta'na (kınama ve yermeye) mâruz bırakacağına da işaret etmektedir. Tıpkı seleften bir zatın şu sözündeki ifadeleri gibi: "Kendini töhmete mâruz bırakan, asla kendisine suizanda bulunanları kötülemesin!"

Şüpheli Hangi Maksatla Terkedilmeli?

Hadis-i şerifin Tirmizî'nin rivayetindeki ifade şöyledir: *"Her kim dinini ve şerefini temize çıkarmak için şüphelileri terkederse muhakkak selâmete erer."*

Kişi şüphelileri, riya ve benzeri fâsid maksatlar için değil bu maksat için, yani dinini ve şerefini eksiklikten korumak için terk etmelidir.

Hadis-i şerif aynı zamanda ırzını temize çıkarmak için gayret göstermenin tıpkı dinini temize çıkarmaya çalışmak gibi övgüye lâyık bir iş olduğuna delâlet etmektedir. Bunun için denilmiştir ki: "Kişinin ırzını korumak için yaptıkları kendisi için sadakadır."

Hadisin *Sahîhayn*'deki[390] bir rivayetinde şu ifade vardır:

148- فَمَنْ تَرَكَ مَا يَشْتَبِهُ عَلَيْهِ مِنَ الإِثْمِ كَانَ لِمَا اسْتَبَانَ أَتْرَكَ.

"Kim günah şüphesi olanı terkederse, kesin günah olanı öncelikle terkeder."

Yani günah olduğu şüpheli olan ve haramlığı kesin olmayanı terkeden kişinin, günah olduğu açıkça belli ve kesin olanı öncelikle terketmesi gerekir. Tabii ki bu durum kendisini günahtan korumak isteyenler için söz konusudur. Ancak yapmacık davrananlar ve gösteriş yapanlar, sadece insanların övgüsünü elde edecekleri şeyleri terk ederler.

İkinci kısım. Şüpheli bir işi şüpheli olduğunu bilerek işler. Fakat insanların şüpheli sandığı bir şeyi, sahip olduğu ilim sayesinde helâl olduğunu bilerek işleyen bir kimse için Allah katında bir sorumluluk yoktur. Ancak bu durumda insanların kendisini yermesinden korkarsa, dinini ve ırzını temize çıkarmak için onu terketmesi güzel olur.

Resûl-i Ekrem de (s.a.v) kendisini Safiye (r.anhâ) ile birlikte gören kişiye, *"Bu Safiye bint Huyey'dir"*[391] demişti.

Enes (r.a) cuma namazını kılmak içi dışarı çıkmış, namazın kılınmış olduğunu görünce utanarak geri dönmüş ve insanların kendisini göremeyecekleri bir yere girmişti. Bununla ilgili olarak şöyle demişti: "İnsanlardan hayâ etmeyen Allah'tan da hayâ etmez."

Taberânî bunu *merfû* olarak rivayet eder, ancak bunun *merfû* olduğunu söylemek (Resûlullah'a (s.a.v) nisbet etmek) sahih değildir.[392]

---

390 Buhârî, nr. 2501.

391 Buhârî, İ'tikâf, 8, 11, 18, Farzu'l-Humus, 4, Bed'u'l-Halk, 11, Edeb, 121, Ahkâm, 21; Müslim, Selâm, 23-25 (nr. 2174, 2175); Ebû Davud, Sıyâm, 79 (nr. 2470); İbn Mâce, Sıyâm, 65 (nr. 1779); Ahmed, *el-Müsned*, 6/337; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 2233; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3902; İbnü'l-Cârûd, *el-Müntekâ*, nr. 496.

392 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 7155; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12709; Süyûtî, *el-Câmius-Sagîr*, nr. 9095.

Eğer şüpheli işi doğru ve geçerli bir ictihad veya taklide dayanarak helâl kabul edip yapar ve daha önce hata etmiş olduğunu düşünürse, bunun hükmü de öncekinin hükmü gibidir. Eğer ictihad zayıf veya taklit meşru değilse, bu durumda şüpheli şeyi yapanın durumu mücerred hevâya uymak şeklinde değerlendirilir. Bunun durumu, şüpheli şeyi bilerek yapan kişinin durumu gibidir. Yani Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), mutlaka harama düşer diye durumunu haber verdiği kişi gibidir. Bu iki mânada tefsir edilebilir:

Birinci mâna. Şüpheliden korunmak için şüpheli olduğuna inandığı veya bildiği şeyi işlemesi, zamanla gevşeklik ve müsamaha göstermesi yüzünden haram olduğunu bildiği şeyleri işlemeye götürür.

Hadisin *Sahîhayn*'deki rivayetinde şu ifade vardır:

149– وَمَنِ اجْتَرَأَ عَلَى مَا يَشُكُّ فِيهِ مِنَ الْإِثْمِ أَوْشَكَ أَنْ يُوَاقِعَ مَا اسْتَبَانَ.

"Kim günah olduğu şüpheli şeyi yapmaya cesaret ederse, kesin olarak haram olanı işlemesi de yakındır."[393]

Diğer bir rivayette şu lafızlar yer alır: *"Kim şüpheli şeyleri işlerse (harama karşı da) cesur olmasından korkulur!"*[394]

Yani kesin olarak haram olanı işlemesi yakındır. Cesur ise, hiçbir şeyden çekinmeyen ve kimsenin denetiminden korkmayan yürekli kimse demektir.

Bazı rivayetlerde cesur kelimesi yerinde hayvanı otlatmak mânasına gelen «ceşera» (جشر) fiili geçer. Ebü'l-Mütevekkil en-Nâcî'nin *Merâsîl*'inde Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) şöyle nakledilir:

"Kim haram bölgelerin yanında (hayvanını) otlatırsa, haram olana girmesinden korkulur. Kim de küçük günahlara karşı gevşek davranırsa, büyük günahları işlemesi de yakındır."

---

393 Buhârî, nr. 2051.

394 Buhârî, İmân, 39, Büyû', 2; Müslim, Müsâkât, 107 (nr. 1599); Nesâî, Büyû', 2 (7/241); Tirmizî, Büyû', 1 (nr. 1205); Ebû Davud, Büyû', 3 (nr. 3329, 3330); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 721.

İkinci mâna. Bir kimse kendisince şüpheli olanı, yani helâl mi haram mı olduğunu bilmediğini işlerse, o kimse işlediği işin haram olmadığından emin olamayacağından, farkına varmadan haramı işlemiş olabilir.

İbn Ömer'in (r.anhümâ) rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

150- اَلْحَلَالُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ فَمَنِ اتَّقَاهَا كَانَ أَنْزَهَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ أَوْشَكَ أَنْ يَقَعَ فِي الْحَرَامِ كَالْمُرْتَعِ يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يُوَاقِعَ الْحِمَى وَهُوَ لَا يَشْعُرُ.

"Helâl açık, haram açıktır; bu ikisi arasında şüpheliler vardır. Kim onlardan sakınırsa dini ve ırzı için temiz davranmış olur. Kim şüphelileri işlerse, tıpkı koruluk etrafında sürüsünü otlatan ve farkına varmadan hayvanları koruluğa dalan kimse gibi harama düşmesinden korkulur." Bu hadis-i şerifi Taberânî ve başkaları tahrîc eder.[395]

Şüpheliler Karşısında Nasıl Davranmalı?

Bir kimse şüphelileri yapıp yapmama konusunda ebeveynine itaat etmeli mi yoksa etmemeli mi?

Âlimler bu konuda farklı görüş belirtir. Bişr b. Hâris şöyle der: "Şüphelileri yapma konusunda onlara itaat edilmez." Muhammed b. Mukâtil el-Abbâdânî de, "Ebeveynine itaat eder" der. İmam Ahmed bu konuda tevakkuf etmiş ve, "Onları idare eder, cevap vermez" demiştir.

İmam Ahmed şöyle der: İnsan şüpheli ile karnını doyurmaz, güzel görünmek için şüpheli elbiseyi satın almaz. Ancak yemek yeme ve giyinmenin ölçüsü (ne kadarının yapılabileceği) konusunda tevakkuf etmiş, görüş belirtmemiştir. Kuşun bıraktığı bir hurma için, "Onu yemez, almaz ve ona müdahale etmez" der.

---

[395] Taberânî, *el-Evsat*, nr. 2889; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 6306.

Süfyân-ı Sevrî, evinde para bulan biri için şöyle der: "O paranın nereden olduğunu bilmiyorsa ondan uzak durmak bana daha sevimli geliyor."

Seleften bazıları sadece nereden geldiği belli olan yiyecekleri yerlerdi. Bu yüzden aslına vâkıf olmak için sorular sorarlardı. Bu konuda *merfû* bir hadis vardır, fakat hadis zayıftır.[396]

HARAMLAR: ALLAH'IN KORULUĞU

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Tıpkı koruluğun etrafında hayvanını otlatan ve sürüsünün koruluğa girmesinden korkulan çoban gibi..."** sözü bir misaldir. Bununla şüphelileri işleyen kimsenin, kesin olarak haramları işlemeye çok yaklaştığını anlatmak istemektedir.

Bazı rivayetlerde, *"Size bir misal vereceğim..."* ifadesinden sonra bu sözler söylenir. Bu misalde Nebî (s.a.v) haramları, başkalarının yaklaşmasının yasak olduğu sultanların koruluğuna benzetmiştir.

Resûlullah (s.a.v) Medine etrafında 12 millik bir bölgeyi koru (harem) ilân etmiş; ağaçlarını kesmeyi ve avını avlamayı haram kılmıştır.[397]

---

396 Taberânî, *el-Kebîr*, 25/428; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 5/471; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 7/359; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18100.

Söz konusu hadis şöyledir: Şeddâd b. Evs'in kız kardeşi Ümmü Abdullah (r.anhâ) rivayet eder: *"Ümmü Abdullah, Resûlullah'ın (s.a.v) oruçlu olduğu bir gün iftar etmesi için bir bardak süt gönderdi. O gün çok şiddetli bir sıcak yaşanmıştı. Resûlullah (s.a.v) gelen kişiyi, 'Bu süt size nereden geldi?' diye sordu ve geri gönderdi. 'Bize ait bir koyundan!' diye cevap geldi. Bu sefer tekrar, 'Bu koyun size nereden geldi?' diye sordu. Buna da, 'Kendi malımla aldım' diye cevap geldi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) sütü getiren kişiden aldı. Ertesi gün (sütü gönderen) Ümmü Abdullah (r.anhâ) geldi ve, 'Ey Allah'ın Resûlü! Şiddetli sıcak bir günde oruçlu olmanız sebebiyle size olan saygımdan iftar etmeniz için süt göndermiştim, siz benim gönderdiğim kişiyi geri çevirmişsiniz!' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:*

Peygamberler böyle yapmakla emrolunmuşlardır. Bizler helâl dışında bir şey yemeyiz ve sâlih olan dışında bir amel işlemeyiz."

397 Müslim, Hac, 472 (nr. 1372).

Hz. Ömer ve Osman da (r.anhümâ) otlakları zekât develeri için koruluk ilân etmişlerdi.[398]

Cenâb-ı Hak haramları koruluk kabul etmiş, kulların onlara yaklaşmasını yasaklamış ve onları kendi sınırları (hudûd) olarak isimlendirmiştir.

"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bu sınırlara yaklaşmayın. İşte böyle Allah âyetlerini insanlara korunsunlar diye açıklar."[399]

Bu âyet-i kerime, helâl ile haram arasında insanlar için bir sınır çizildiğini açıklar. Bunun için diğer âyette şöyle buyrulur:

"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir."[400]

Haramdan Sakınmanın Yolu

Korunun etrafında hayvanını otlatan tehlikeli bölgeye yaklaşmış ve koruya girmeye ramak kalmıştır. Aynı şekilde helâl sınırını aşarak şüphelileri işleyen kimse de haram sınırına son derece yaklaşmış olur. Kendisi ile kesin olarak haram kılınanlar arasında artık bir engel kalmaz ve haramı işler. Onun için burada, haramlardan uzak durmak gerektiğine ve insanın haramlar ile kendisi arasında birtakım engeller koyması gerektiğine işaret vardır.

Tirmizî ve İbn Mâce'nin Abdullah b. Yezîd'den rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

151- لاَ يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّي يَدَعَ مَا لاَ بَأْسَ بِهِ حَذَرًا مِمَّا بِهِ بَأْسٌ.

---

[398] Buhârî, nr. 2370, 3059; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 5/45; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 6/147; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, 8/272-275.

[399] Bakara 2/187.

[400] Bakara 2/229.

"Kul, günahtan sakınmak maksadıyla günah olmayanları terk etmedikçe müttakiler derecesine erişemez."[401]

Ebü'd-Derdâ (r.a) şöyle der: "Takvânın hakikati, kişinin zerre kadar da olsa Allah'tan korkarak o günahtan sakınması; hatta kendisiyle haramlar arasında bir kalkan oluşturmak için harama düşme korkusuyla bazı helâlleri bile terketmesidir."

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Müttakilerin takvâsı, harama düşme korkusuyla helâllerin çoğunu terkedinceye kadar sürer."

Süfyân-ı Sevrî (rh.a) der ki: "Müttakiler, sakınılması gerekmeyenlerden sakındıkları için müttaki (sakınan) ismini almışlardır."[402]

İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle rivayet edilir: "Haramlar ile aramda helâllerden kalkan edinmek benim hoşuma gider ve onu asla çiğnemem."

Meymûn b. Mihrân şöyle der: "Bir kimse kendisiyle haramlar arasında helâllerden bir kalkan yapmadıkça o kişi helâller yönünden selâmette olamaz."[403]

Süfyân b. Uyeyne der ki: "İnsan haramlar ile kendisi arasında helâllerden kalkan edinmedikçe, günah olanlar ve günah şüphesi olanları terketmedikçe imanın hakikatine varamaz."[404]

Seddü'z-zerîa denilen ve haramlara götüren yolların da haramlığına hükmedenler bu hadis-i şerif ile istidlâl ederler. Bu hadis ayrıca şu hususlara da delâlet eder:

Çoğu sarhoşluk verenin azının da haram olması kaidesi, yabancı kadınla halvetin haramlığı, güneş doğarken ve batarken namaz kılınmasına mani olmak için sabah ve ikindi namazlarından sonra

---

401 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet, 19 (nr. 2451); İbn Mâce, Zühd, 25 (nr. 4215); Taberânî, *el-Kebîr*, 17/168; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/355; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/335.

402 Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/284.

403 Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/84.

404 Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/288.

namaz kılınmasının menedilmesi, oruçlunun şehveti tahrik olduğu takdirde mübaşeretin yasaklanması, hayızlı kadının göğsü ile diz kapağı arasında örtü olmaksızın onunla mübaşeretin yasaklanması gibi hususlar.

Resûlullah da (s.a.v) hanımları hayızlı olduğunda onlara peştamal kullanmalarını emreder ve peştamal ile onlarla mübaşerette bulunurdu.[405]

Bütün bu misaller Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadisindeki misale benzer: *"Kim hayvanını başkasının ekini yanında otlamak için salıverirse, o hayvanın ekine verdiği zararı tazmin etmek zorundadır. İsterse bu iş gündüz olsun."* Sahih olan budur, çünkü o kişi hayvanın salıvermekle ihmalkâr davranmıştır.

Harem bölgesi yakınında av köpeğini salıveren kişi hakkındaki ihtilâf da böyledir. Bu durumda harem bölgesine girip avlanan köpeğin sahibinin sorumluluğu hakkında İmam Ahmed'den iki görüş nakledilir. Denilmiştir ki her hâlükârda tazmin etmesi gerekir.

KALBİN İSTİKAMETİ

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Dikkat edin vücudun içinde bir et parçası vardır, o düzelirse bütün vücut düzelir, o bozulursa bütün vücut bozulur. Dikkat edin, o et parçası kalptir!"** sözü, bir kimsenin organlarının düzelmesi, haramlardan sakınması ve şüphelilerden uzak durmasının kalbin düzelmesi ile mümkün olabileceğine işaret eder.

Eğer kalp selâmette olur; içinde sadece Allah'ın muhabbeti ve onu sevenlerin muhabbeti, Allah korkusu ve Allah'ın yasaklarını çiğneme korkusu ile dopdolu olursa, bütün organlar düzelir. Bütün organlar haramlardan uzak durma duygusu ile hareket eder ve haramlara düşme korkusuyla şüphelilerden sakınırlar.

---

405 Buhârî, nr. 300; Müslim, Hayız, 1 (nr. 293); Ebû Davud, Tahâret, 106 (nr. 268); İbn Mâce, Tahâret, 121 (nr. 636); Nesâî, Tahâret, 183 (1/153); Tirmizî, Tahâret, 99 (nr. 132); Ahmed, *el-Müsned*, 6/134; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1364.

Şayet kalp bozuk olursa, Allah Teâlâ'nın hoşuna gitmese bile kendi hevâsına uygun ve nefsin hoşuna giden şeyleri yapma arzusuyla dolu olur. Bu durumda vücudun bütün organlarının davranışları bozulur; kalbin arzusuna uygun hareket ederek her türlü haramı ve şüpheli şeyleri işler.

Kalp Komutan, Organlar Asker

Bu sebeple denilmiştir ki: Kalp bütün organların padişahıdır, organlar da onun askerleridir. Bu askerler kalbin emirlerine boyun eğen askerlerdir. Ona itaat duygusuyla hareket eder, emirlerini uygular ve hiçbir hususta ona karşı gelmezler. Eğer komutan düzelirse, onun emrindeki askerler de düzelir, komutan bozulursa aynı nisbette askerler de bozulur. Allah katında ancak bu kötülüklerden selâmete ermiş olan bir kalp fayda verir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"O gün ne mal ne de evlât bir fayda verir, ancak selim bir kalp fayda verir."[406]

Resûlullah da (s.a.v) dualarında şöyle derdi: *"Allahım, senden selim bir kalp istiyorum."*[407]

Selim kalp, bütün âfet ve kötülüklerden selâmette olan kalptir. Selim kalp, içinde Allah sevgisi, Allah'ın sevdiği şeylerin sevgisi, Allah korkusu ve insanı Allah'tan uzaklaştıracak şeylerin korkusundan başka bir şey bulunmayan kalptir.

---

[406] Şuarâ 26/88-89.

[407] Tirmizî, Daavât, 23 (nr. 3407); Nesâî, Sehv, 61 (3/54); Ahmed, *el-Müsned*, 4/123, 125; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1974; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/688; *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, s. 27; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 29358; Taberânî, *el-Kebîr*, 2/25, 7/279, 293, 294; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 1853.

Hadis-i şerifin tam metni şöyledir:

Şeddâd b. Evs (r.a) rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) namazında şöyle derdi: *"Allahım! Senden işte sebat etmeyi, doğru olanda azimli olmayı isterim. Yine senden, nimetlerine şükreden ve sana hakkıyla ibadet eden bir kul olmayı dilerim. Senden selim bir kalp, doğru söyleyen dil isterim. Senden, senin bildiğin bütün hayırları isterim. Yine senin bildiğin bütün kötülüklerden sana sığınırım. Senin bildiğin her şeyden dolayı mağfiretini dilerim. Çünkü sen bütün gaybları (bilinmeyenleri) bilirsin."*

İmam Ahmed *Müsned*'inde Enes'ten (r.a) şu hadis-i şerifi rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

152- لاَ يَسْتَقِيمُ إِيمَانُ عَبْدٍ حَتَّى يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ وَلاَ يَسْتَقِيمُ قَلْبُهُ حَتَّى يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ وَلاَ يَدْخُلُ رَجُلٌ الْجَنَّةَ لاَ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ.

"Bir kişinin kalbi dosdoğru olmadıkça imanı dosdoğru hale gelmez. Kişinin dili dosdoğru olmadıkça da kalbi dosdoğru hale gelmez. Komşusu kendisinin şerrinden emin olmayan kimse cennete giremez."[408]

İmanın istikamet bulmasından kastedilen; âzaların amellerinin istikamet bulmasıdır. Zira organların amelleri ancak kalbin istikamet bulmasıyla düzelir. Kalbin istikametinden maksat da, kalbin Allah'ın muhabbeti, taatin muhabbeti ve günahlara karşı nefret ile dolu olmasıdır.

Hasan-ı Basrî bir zata der ki:

Kalbini tedavi et! Çünkü Allah kullarından kalplerini düzeltmelerini istiyor. Kalbin düzelmesi de ancak orada mârifetullah ile, Allah'ın azameti, muhabbeti, haşyeti, heybeti ve tevekkülün tam mânasıyla yerleşmesi ile mümkün olur. İşte kelime-i tevhidin gerçek anlamı budur. Kalp de ancak kendisiden başka ilâh bulunmayan Allah Teâlâ'ya ibadet edip yegâne ilâh tanıması, O'nun muhabbeti ve haşyetiyle dolu olmasıyla salaha kavuşur. Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka ilâh kabul edilen bir varlık olsaydı, bu sebeple gökler ve yeryüzü fesada uğrardı.

"Eğer göklerde ve yeryüzünde Allah'tan başka bir ilâh olsaydı her ikisi de fesada uğrardı."[409]

Böylece anlaşılmış oldu ki ulvî ve süflî âlemin (göklerin ve yeryüzünün) salahı (düzeni), bu âlemlerdeki yaratıkların bütün davranış-

---

408 Ahmed, *el-Müsned*, 3/198; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 165.

409 Enbiyâ 21/22.

ları Allah için olmadıkça sağlanamaz. Vücudun hareketleri kalbin hareket ve iradesine bağlıdır. Onun hareket ve iradesi sırf Allah için olursa kendisi kurtuluşa erdiği gibi vücudun bütün organlarının hareketleri de kurtuluşa erer. Eğer kalbin hareket ve iradesi Allah'tan başkası için olursa, fesada uğrar ve kalbin fesada uğraması ile vücudun bütün hareketleri bozulur.

Mücâhid, ***"O'na bir şeyi ortak koşmayın!"***[410] âyetini, "O'ndan gayrisini sevmeyin!" şeklinde tefsir eder. Bunu Leys nakleder.

Hâkim'in *Sahîh*'inde[411] Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

153- اَلشِّرْكُ أَخْفَى مِنْ دَبِيبِ الذَّرِّ عَلَى الصَّفَا فِي اللَّيْلَةِ الظَّلْمَاءِ وَأَدْنَاهُ أَنْ تُحِبَّ عَلَى شَيْءٍ مِنَ الْجَوْرِ وَأَنْ تُبْغِضَ عَلَى شَيْءٍ مِنَ الْعَدْلِ وَهَلِ الدِّينُ إِلاَّ الْحُبُّ وَالْبُغْضُ؟ قَالَ تَعَالَى: ﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللهُ﴾

"Şirk, kapkaranlık gecede Safâ tepesi üzerinde minik bir karınca gibidir (gizli ve sinsidir). Bunun en aşağı derecesi zulmün herhangi bir çeşidini sevmek ve adaletin herhangi bir kısmından nefret etmektir. Zaten din de sevgi ve nefretten ibaret değil midir? Nitekim Cenâb-ı Hak da, ***"De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin!"***[412] *buyurur."*[413]

Bu da gösteriyor ki, Allah'ın çirkin gösterdiği şeyi sevmek ve Allah'ın sevdiğinden nefret etmek hevâya uymaktır. Hevâya uyarak dostluğunu ve düşmanlığını belirlemek ise gizli şirktir. Şu âyet-i kerime de buna delâlet eder:

---

410 En'âm 6/15.

411 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/291.

412 Âl-i İmrân 3/31.

413 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 6848.

"De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin!"[414]

Cenâb-ı Hak, kendisine olan sevginin doğruluğuna alâmet olarak Resûlü'ne uymayı göstermektedir. Bu da sevilene uyup muvafakat etmeden sevginin tam mânasıyla gerçekleşmeyeceğine delâlet eder.

Hasan-ı Basrî der ki: Ashâb-ı kirâm, "Ey Allah'ın Resûlü! Biz Rabbimiz'i aşırı bir muhabbetle seviyoruz!" dediler. Cenâb-ı Hak da kendisinin sevgisi için bir alâmet koymak istedi ve şu âyeti indirdi:

"De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin!"[415]

Hasan-ı Basrî şöyle derdi: İyi bilmelisin ki, Allah'a itaati sevmedikçe asla onu sevemezsin!

Zünnûn'a sordular: Rabbimiz'i ne zaman sevmiş oluruz? Dedi ki: Onun nefret ettiği şeyler senin için en ağır şeyler olduğu zaman. Bişr b. Serî: Sevgilinin nefret ettiği şeyleri sevmek sevgi alameti değildir.[416]

Ebû Yakub İshak der ki: Allah Teâlâ'yı sevdiğini iddia edip O'nun emrine uygun davranmamak bâtıl bir iddiadan ibarettir.

Ruveym der ki: Muhabbet, bütün hallerde Allah'ın emrine uygun hareket etmektir.[417]

Yahya b. Muâz şöyle der: Muhabbetullah iddiasında bulunup Allah'ın koyduğu sınırlara uymayan kişi doğru sözlü değildir.

Seleften bir zat der ki: Geçmiş zamanlara ait kitapların birinde şunu okudum: Kim Allah'ı severse O'nun rızâsını her şeye tercih eder. Kim de dünyayı severse nefsinin arzusunu her şeye tercih eder. *Sünen*'de şu hadis-i şerif vardır:

---

[414] Âl-i İmrân 3/31.

[415] Âl-i İmrân 3/31.

[416] Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/300.

[417] Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/311.

"Kim Allah için verir, Allah için engel olur, Allah için sever ve Allah için nefret ederse, o kişinin imanı kemale ermiştir."[418]

Bu hadis-i şerifin mânası şudur:

Kalp ve organların hareketlerinin tamamı Allah için olduğu zaman iman hem zâhiren hem bâtınen mükemmel hale gelir. Kalbin hareketlerinin salah bulması, organların hareketlerinin salah bulmasını gerektirir. Kalp düzgün olduğu zaman onun içinde, Allah'ı arzulamak ve Allah'ın irade ettiklerini istemekten başka bir şey kalmaz.

Bütün organlar sadece Allah'ın emri ve iradesi doğrultusunda hareket eder, O'nun rızâsına doğru koşarlar. O'nun hoşlanmadığı ve emin olmasalar bile hoşlanmayacağını sandıkları şeylerden uzak dururlar.

Hasan-ı Basrî şöyle der: "Gözlerimle her bakışımda, dilimle her konuşuşumda, elimle her tutuşumda ve ayağımla her adım atışımda mutlaka kendime, 'Acaba bu Allah'a itaat mi yoksa mâsiyet mi?' sorusunu sorarım. Eğer itaat ise onu yaparım, şayet mâsiyet ise onu terkederim."

Muhammed b. Fazl el-Belhî[419] der ki: Kırk senedir Allah rızâsı dışında bir adım atmadım.

Davud-i Tâî'ye dediler ki: Evden biraz dışarı çıksan! Dedi ki: Bunun için atılacak adımların amel defterime ne olarak yazılacağını bilmiyorum.

İşte onlar öyle bir topluluktu ki, kalpleri düzelince içinde Allah'ın dışında hiçbir istek kalmadı. Bütün organları da düzeldi, onlar da sadece Allah ve Allah'ın rızâsı nerede ise onun için hareket ettiler.

---

418 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet, 60 (nr. 2521); Ebû Davud, Sünnet, 16 (nr. 4681); Ahmed, *el-Müsned*, 3/440; 5/247; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/164.

419 Ebû Nuaym'ın *Hilye*'sinde hayatı hakkında bilgi vardır. Şu söz de ondan nakledilir: "Cahil kimse şu altı haslet ile tanınır: En ufak bir şeye öfkelenir. Faydasız söz söyler. Yersiz nasihatte bulunur. Sır tutmaz. Herkese güvenir. Dostunu düşmanından ayıramaz" (bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/232-233).

Yedinci Hadis

DİN NASİHATTİR

عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ ﷺ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: اَلدِّينُ النَّصِيحَةُ ثَلاَثًا، قُلْنَا: لِمَنْ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَ لِأَئِمَّةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ.

Temîm ed-Dârî (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Din nasihattir. Resûlullah (s.a.v) bunu üç defa tekrarladı. Dedik ki:

'Kimin için ey Allah'ın Resûlü!' Buyurdular ki:

Allah için, kitabı için, Resûlü için, müslümanların imamları (yöneticileri) **için ve bütün müslümanlar için."** [420]

---

420 Müslim, İmân, 95 (nr. 55); Ebû Davud, Edeb, 67 (nr. 4944); Nesâî, Biat, 31 (7/156); Tirmizî, Birr, 17, 18 (nr. 1927-1930); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4574, 4575.

Ayrıca bk. Ahmed, *el-Müsned*, 1/351, 2/297, 4/102; Dârimî, *es-Sünen*, 2/402; Rûyânî, *el-Müsned*, nr. 657; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 837; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2372, 7164; İbn Ca'd, *el-Müsned*, nr. 2681; Taberânî, *el-Kebîr*, 2/52-54, 11/108; *el-Evsat*, nr. 1184, 3769; Kudâ'î, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 16, 17, 19; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 3095; İbn Adî, *el-Kâmil*, 1/180, 2/412, 3/394; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne*, nr. 1091, 1093-1095; Mervezî, *Ta'zîmu Kadri's-Salât*, nr. 747; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/163, 10/209; *Şuabü'l-İmân*, nr. 5265.

HADİSİN ÖNEMİ

Daha önce bu kitabın başında bu hadis-i şerifin dinin temelini oluşturan hadislerden biri olduğuna dair Ebû Davud'un sözünü nakletmiştik.[421]

Hâfız Ebû Nuaym der ki: Bu hadisin dinde önemli bir yeri vardır. Muhammed b. Eslem et-Tûsî, bu hadis-i şerifin dinin dörtte birini oluşturduğunu söylemiştir.

Nasihat Hakkındaki Hadisler

Taberânî Huzeyfe b. Yemân'dan (r.a) tahrîc eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

154- مَنْ لاَ يَهْتَمُّ بِأَمْرِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ وَمَنْ لَمْ يُمْسِ وَيُصْبِحْ نَاصِحًا لِلّٰهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِكِتَابِهِ وَ لِإِمَامِهِ وَلِعَامَّةِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ مِنْهُمْ.

"Müslümanların işlerini önemsemeyen onlardan değildir. Her kim Allah için, Resûlü için, kitabı için, müslümanların imamı ve bütünü için nasihatçi olmadan akşamlar ve sabahlarsa onlardan değildir."[422]

İmam Ahmed, Ebû Ümâme'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

155- قَالَ اللهُ ﷻ: أَحَبُّ مَا تَعَبَّدَنِي بِهِ عَبْدِي النُّصْحُ لِي.

"Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: Kulumun, en çok beğendiğim ibadeti benim için nasihat etmesidir (ihlâsla bana bağlanmasıdır)."[423]

Genel mânada müslümanlara nasihat hakkında pek çok hadis-i şerif vârid olmuştur. Bunlardan bazıları yöneticilere nasihat ve bazıları da yöneticilerin halka nasihati hakkındadır.

---

421 İlgili rivayet için birinci hadiste geçen "Dinin Temelini Oluşturan Hadisler" başlığına bakınız.

422 Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 907; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 294.

423 Ahmed, *el-Müsned*, 5/254.

Birincisi. Yani genel mânada müslümanlara nasihate örnek.

Sahîhayn'de Cerîr b. Abdullah'tan (r.a) rivayet edilir:

156- بَايَعْتُ النَّبِيَّ ﷺ عَلَى إِقَامِ الصَّلاَةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ.

"Resûlullah'a (s.a.v), namazı kılmak, zekâtı vermek ve her müslümana nasihat etmek üzere biat ettim."[424]

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: *"Müslümanın müslüman üzerindeki hakkı altıdır."* Bunlar arasında şunları da saydı: *"Senden nasihat istediğinde ona nasihat etmen!"*[425]

Bu hadis-i şerif Resûlullah'tan (s.a.v), başka vecihlerle de rivayet edilir.

İmam Ahmed *Müsned*'de Hâkim b. Yezîd tarikiyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Din kardeşiniz birinizden nasihat istediğinde ona nasihat etsin!"*[426]

İkincisi. Yöneticilere nasihat ve yöneticilerin halka nasihati.

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

157- إِنَّ اللهَ يَرْضَى لَكُمْ ثَلاَثًا: يَرْضَى لَكُمْ أَنْ تَعْبُدُوهُ وَلاَ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَأَنْ تَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُوا وَأَنْ تَنَاصَحُوا مَنْ وَلاَّهُ اللهُ أَمْرَكُمْ.

---

424 Buhârî, nr. 57, 524, 1401, 2157, 2715; Müslim, İmân, 97 (nr. 56); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4545.

425 Müslim, Selâm, 4 (nr. 2162); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 242.

426 Ahmed, *el-Müsned*, 3/418; 4/259. Bunu destekler mahiyetteki rivayetler için bk. Müslim, Büyû', 20 (nr. 1522); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/347.

"Üç şeyi yapmanız Cenâb-ı Hakk'ın rızâsını kazanmaya uygun düşer; O'na hiçbir şeyi ortak koşmadan ibadet etmeniz rızâsına muvafıktır, ayrılığa düşmeden hep birlikte Allah'ın ipine sarılmanız rızâsına muvafıktır ve Allah'ın yönetici takdir ettiği kişilerle karşılıklı olarak birbirinize nasihatte bulunmanız rızâsına muvafıktır."[427]

Müsned sahibi ve diğer müellifler Cübeyr b. Mut'im'den (r.a), Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) Mina'daki Hayfa Mescidi'ndeki hutbesinde şöyle buyurduğunu naklederler:

158- ثَلاَثٌ لاَ يَغِلُّ عَلَيْهِنَّ قَلْبُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ: إِخْلاَصُ الْعَمَلِ لِلَّهِ وَمُنَاصَحَةُ وُلاَةِ الْأَمْرِ وَلُزُومُ جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ.

"Şu üç konuda müslümanın kalbi yanılmaz: Ameli ihlâsla Allah rızâsı için yapmak, yöneticilere nasihatte bulunmak ve müslümanların cemaat halinde olmasının gerekliliğini kavramak"[428]

Bu hutbeyi Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) bir topluluk rivayet etmiştir. Bunlardan biri de Ebû Saîd el-Hudrî'dir (r.a).

Ebû Saîd'in (r.a) rivayet ettiği hadisi Dârekutnî *Efrâd*'da *ceyyid* bir isnadla ve başka bir lafızla tahrîc eder. Hadisin lafzı şöyledir: *"Üç konuda müslümanın kalbi aldanmaz. Bunlar Allah, Resûlü ve bütün müslümanlar için nasihat etmektir."*[429]

Sahîhayn'de Ma'kıl b. Yesâr'dan rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

159- مَا مِنْ عَبْدٍ يَسْتَرْعِيهِ اللهُ رَعِيَّةً ثُمَّ لَمْ يُحِطْهَا بِنَصِيحَةٍ إِلاَّ لَمْ يَدْخُلِ الْجَنَّةَ.

---

427 Müslim, Akzıye, 10 (nr. 1715); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3379.

428 Ahmed, *el-Müsned*, 4/80, 82; Dârimî, *es-Sünen*, 1/74; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 67.

429 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 141.

"Allah bir kimseyi insanların başına yönetici olarak getirir de o kişi nasihatlerle onları korumaz ise cennete giremez."[430]

Cenâb-ı Hak da Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin ümmetlerine nasihatte bulunduklarını, Hz. Nuh (a.s) ve Hz. Sâlih (a.s) gibi peygamberlerin yaptığı nasihatler bu mânada zikredilir. Bu mânada bir âyette şöyle buyrulur:

"Allah ve Resûlü için öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve savaşta harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur..."[431]

Yani, kim cihaddan bir özür sebebiyle geri kalırsa, o durumda Allah ve Resûlü için nasihat etmesi şartıyla bir sorumluluk yoktur. Çünkü münafıklar cihaddan geri kalmak için yalan mazeretler gösteriyorlar, Allah ve Resûlü için nasihat etmeden (samimi olmadıkları halde) cihaddan geri kalıyorlardı.

Resûl-i Ekrem (s.a.v) dinin nasihat olduğunu ifade etmiştir. Bu da nasihatin Cibrîl hadisinde daha önce de geçtiği gibi iman, İslâm ve ihsan hasletlerini kapsadığına delâlet eder. Bunların hepsi birden din olarak isimlendirilmiştir.

Allah için nasihat, O'nun yüklediği vecibeleri en mükemmel şekilde yerine getirmeyi gerektirir ki bu ihsan makamıdır. Bu olmadan Allah için nasihat kemal mertebesine erişemez. Bu da ancak farz ve müstehaplara gösterilecek kemal-i muhabbet ile sağlanabilir. Bunu sağlamak için aynı samimi anlayışla nâfile ibadetlerle Allah'a yaklaşmayı gerekli kılar. Aynı doğrultuda haram ve mekruhları da terketmek için var gücüyle çalışmayı gerektirir.

Hasan-ı Basrî'nin *mürsel*leri arasında şu hadis-i şerif yer alır: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

---

430 Buhârî, nr. 7150; Müslim, İmân, 227 (nr. 142); Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3260.

431 Tevbe 9/91.

160- أَرَأَيْتُمْ لَوْ كَانَ لأَحَدِكُمْ عَبْدَانِ فَكَانَ أَحَدُهُمَا يُطِيعُهُ إِذَا أَمَرَهُ وَيُؤَدِّى إِلَيْهِ إِذَا ائْتَمَنَهُ وَيَنْصَحُ لَهُ إِذَا غَابَ عَنْهُ، وَكَانَ الآخَرُ يَعْصِيهِ إِذَا أَمَرَهُ وَيَخُونُهُ إِذَا ائْتَمَنَهُ وَيَغِشُّهُ إِذَا غَابَ عَنْهُ كَانَا سَوَاءً؟ قَالُوا: لاَ، قَالَ: فَكَذَا أَنْتُمْ عِنْدَ اللهِ ﷻ.

"Birinizin iki tane hizmetçisi olsa, bunlardan biri emir verince itaat etse, kendisine bir iş verilince yerine getirse, efendisinin olmadığı yerde samimiyetle bağlılığını devam ettirse; diğer hizmetçisi ise emredildiğinde isyan etse, verilen emanete hıyanet etse, efendisinin bulunmadığı yerde ona karşı dürüst davranmasa; ne dersiniz bu ikisi eşit olur mu? Dediler ki:

'Hayır!' Buyurdular ki:

İşte sizlerin durumu da Allah katında bu iki kişinin durumu gibidir." Bunu İbn Ebü'd-Dünyâ tahrîc etmiştir.

Bu mânadaki bir hadis-i şerifi İmam Ahmed de Ebü'l-Ahvas'tan, o da babasından tariki ile tahrîc eder.[432]

Nasihat Nedir?

Fudayl b. İyâz şöyle der: "Severek yapmak korkarak yapmaktan daha faziletlidir. Çok iyi bilirsin ki, iki hizmetçin olsa ve bunlardan biri seni sevse ve diğeri de senden korksa. Seni seven hizmetçi, senin hazır bulunduğun ve bulunmadığın yerlerde sana olan sevgisine sadakat gösterir. Fakat senden korkan hizmetçi, senin hazır olduğun yerde sana bağlı kalır, hazır bulunmadığın yerlerde sana sadakat göstermez."

Abdülaziz b. Refî' şöyle der: "Havâriler Hz. İsâ'ya (a.s),

'Amellerde ihlâs nedir?' diye sordular. Şöyle cevapladı:

---

432 Ahmed, *el-Müsned*, 4/137; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/622; Humeydî, *el-Müsned*, nr. 883.

'Yaptığın amelden dolayı insanların seni övmesinden hoşlanmaman, bunu istememen.' Tekrar sordular: 'Allah için nasihat nedir?' Dedi ki: İnsanların hakkından önce Allah'ın hakkını yerine getirmek. Sana biri Allah için ve diğeri dünya için iki iş arz edilince, Allah için olandan başlamak."

Hattâbî şöyle der: Nasihat, nasihat edilene hayır istemeyi ifade eden bir kelimedir. (Nasihat kelimesinin masdarı olan) nushun asıl mânası, "saf ve karışık olmayan" demektir. Balı mumdan ayırıp saf hale getirmek için "nasahtü'l-asele mine'ş-şem'i" (نصحت العسل من الشمع) denilir.

- Allah için nasihat: Allah'ın birliğine olan inancında doğru ve sağlıklı olmak, O'na yaptığı ibadetlerde ihlâs üzere olmak.
- Kitabı için nasihat: Ona iman etmek, içindekilerle amel etmek.
- Resûlullah (s.a.v) için nasihat: Nübüvvetini tasdik, emir ve yasaklarına uymak için çalışıp çabalamak.
- Müslümanlar için nasihat: Onlara yararlı olacak şekilde irşad etmek ve yol göstermek.

Mervezî'nin Hadisi Açıklaması

İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr Mervezî *Ta'zîmü Kadri's-Salât*[433] isimli kitabında bu hadis-i şerifin tefsirini bazı âlimlerden nakleder. Biz de o açıklamaya ekleyecek bir şey görmediğimizden aynen burada aktarmayı uygun bulduk:

Allah İçin Nasihat

"Nasihat hadisinin temeli, nasihatin muhatabı kim olursa olsun, ona tam mânasıyla yönelip değer vermektir. Bu da biri farz ve diğeri nâfile olmak üzere iki kısımdır. Allah için farz olan nasihat, kişinin farzları eda ederken büyük bir muhabbet ve arzu taşıması, aynı doğrultuda haramlardan kaçınırken de istekle davranmasıdır.

433 Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, 2/691-694.

Nâfile olan nasihat; Allah'ın sevdiklerini nefsinin sevdiklerine tercih etmektir. Bu da şöyle olur: Biri Rabb'i ve diğeri nefsi için iki işle karşı karşıya kalınca, Rabb'i için olana öncelik verir ve nefsi için olanı erteler. İşte Allah için nasihatin temeli budur. Bunun farz ve nâfile kısmı vardır. Bunlar biraz açıklanırsa daha iyi anlaşılır. Şimdi bunu biraz izah edelim:

Farza girenler. Haramlardan kaçınmak, gücü yettiğince bütün âzalarıyla farzları yerine getirmeye çalışmak. Eğer hastalık, hapis vb. sebeplerle bunları yerine getirmekten âciz kalırsa, bu engeller ortadan kalkar kalkmaz farzları eda etme azminde olmak. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Allah ve Resûlü için öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve savaşta harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. İyilik edenler aleyhine bir yol yoktur..."[434]

Cihada gitme imkânından yoksun oldukları zaman, Allah'a samimiyetle bağlı kalmaları sebebiyle Cenâb-ı Hak onları "muhsin" olarak isimlendirmiştir.

Bazı hallerde kullardan bütün amellerin sorumluluğu düşer, sadece Allah'a gönülden bağlanma bunun dışındadır. Meselâ bir hastalık sebebiyle âzaları, dili vb. herhangi bir ameli yerine getiremeyecek durumda olan kişiden, aklı yerinde olmak şartıyla, Allah'a gönülden bağlanma (nasihat) sorumluluğu düşmez. Bu ise, günahlara pişmanlık duyma; eğer sıhhat bulacak olursa Allah'ın farz kıldığı yükümlülükleri yerine getirme ve yasaklardan kaçınma azminde olmak şeklinde tezahür eder. Bunu yapmadığı takdirde Allah için nasihat yükümlülüğünü yerine getirmiş olmaz. Allah için nasihat böyledir.

Resûlü için nasihat ise, Allah'ın emri gereği insanlara emrettiği vecibeleri yerine getirmektir. Allah için vâcip olan nasihatten biri de, günahkârların günah işlemelerine sevinip rıza göstermemek, buna karşılık Allah Resûlü'ne itaat ederek bağlılık gösterenlerin itaatlerinden dolayı sevinmektir.

---

434 Tevbe 9/91.

Nâfile olan nasihat. Bütün sevdiklerine karşı, ondan daha üstünü olmayacak şekilde kalbiyle ve bütün âzalarıyla Allah Teâlâ'yı her şeye tercih etmek ve bütün gücüyle bunun için çaba sarfetmek. Zira samimi ve Allah'a gönülden bağlı olan kişi eğer gayret gösterirse nefsini O'na tercih etmez. Her şeyi Allah'ın sevgisi ve muhabbeti için yapar. İşte Allah için nasihatin durumu budur. Bir kimse gayret göstermeden nâfile ibadet yaparsa, o kişi ameli kadar samimi ve bağlıdır (nasihat ehlidir), bu kişi kâmil mânada nasihati hak etmiş olmaz.

Allah'ın Kitabı İçin Nasihat

Onu son derece sevmek, kadrini yüceltmektir. Zira o, yüce Yaratıcı'nın kelâmıdır. Anlamak için büyük arzu göstermek, onu tefekkür etmek ve bunun için istekli olmak. Yaratıcının, anlamasını istediği mânalara vâkıf olabilmek için kıraat ederken üzerinde dikkatle düşünmek. Anladıktan sonra onları samimiyetle uygulamak.

İşte samimi olan kullar kendilerine yapılan tavsiyeleri böyle anlarlar. Kendilerine bir mektup geldiğinde o mektupta yazılı olanı anlayıp yerine getirmek için gayret gösterirler. Samimi müminler Rablerinin kitabına karşı da böyle yapmalı, kitabını anlayıp istediği ve razı olduğu şekilde emirlerini yerine getirmeye gayret göstermelidir. Daha sonra onları insanlar arasında yaymaya gayret göstermeli ve muhabbetle onu araştırmaya devam etmelidir. O kitabın ahlâkıyla ahlâklanıp edebiyle edeplenmelidir.

Resûlullah İçin Nasihat

Hayatında iken itaat edip başarısı ve zafer bulması için çalışmak. İstediği zaman malını onun yolunda sarfetmek, muhabbeti uğrunda çalışmak. Vefatından sonra ise, sünnetine karşı rağbet göstermek, ahlâk ve edebini araştırmak. Emirlerine değer verip yerine getirmek. Onun sünnetine aykırı olarak yol tutanlardan uzak durmak, onlara karşı öfke duymak. Dünyada onun izini silmek isteyenlere karşı hiddet ve nefret göstermek, isterse bunu sünnete bağlılık adına yapıyor olsunlar! Akrabalık, yakınlık, hicret, yardım (ensar, muhacir), sohbet (sahâbe) gibi sebeplerle bir an, bir gece veya bir gün onun yo-

lunda olan, görünüşleri ve giyim-kuşamlarıyla da olsa onlara benzemeye çalışanlara sevgi ve muhabbet beslemek.

Müslümanların Yöneticilerine Nasihat

Müslümanların yöneticileri için nasihatin anlamı, onların düzelmesini, doğruluğunu ve adalet üzere olmalarını istemek. Ümmetin birliğini sağlamaya çalışmak, dağılıp parçalanmasını kötü görmek. Allah'a itaat ettikleri sürece onlara itaat etmek. Onlara isyan edenlere buğzetmek, Allah'a itaat ile şereflenmelerini istemek.

Müslümanlara Nasihat

Kendisi için istediği şeyleri onlar için de istemek, kendisi için hoşlanmadığı şeylerden onlar için de hoşlanmamak. Onlara karşı şefkatli olmak, küçüklerine karşı merhamet ve büyüklerine karşı saygı göstermek. Onların acılarına üzülüp onların sevinçleri ile sevinmek. İsterse onların sevinci fiyatların düşük, işlerin kesat olması gibi kendi zararına olsun.

Genel olarak müslümanlara zarar veren şeylere üzülmek. Onların iyilik, dirlik ve nimetlerinin devamını istemek. Düşmanlarına galip gelmelerini, her türlü kötülük ve ezadan kurtulmalarını arzulamak.

Ebû Amr b. Salâh şöyle der: Nasihat özlü bir kelimedir, nasihat edenin nasihat edilene fiili ve iradeye bağlı olarak her türlü hayırları yapmasını kapsar.

Allah için nasihat. Cenâb-ı Hakk'ın kemal ve celâl sıfatları ile muttasıf ve tek olduğunu kabul etmek. Bu niteliklere aykırı ve bunlara muhalif şeylerden O'nu tenzih etmek. Günahlardan sakınmak. O'na karşı itaat ve muhabbette ihlâs üzere olmak. O'nun için sevip yine O'nun için buğzetmek. Allah'ı inkâr edenlerle cihad ve buna benzer faaliyetlerde bulunmak, müminlere bu hususta çağrıda bulunmak ve teşvik etmek.

Kitabı için nasihat. Ona iman edip tazim ve tenzihte bulunmak. Hakkını vererek onu tilâvet etmek, emir ve yasaklarına uymak. Kur'ân-ı Kerîm ilimlerini ve içinde anlatılanları anlamaya çalışmak, âyetleri

üzerinde düşünmek ve insanları ona davet etmek. Gafillerin tahriflerini, dinsizlerin karalamalarını defetmek.

Resûlullah için nasihat de buna benzer. Ona ve getirdiğine iman etmek, ona gerekli ihtiramı göstermek ve saygılı olmak. Ona itaat üzere olmak ve sünnetini ihya etmeye çalışmak. Onunla ilgili ilimlere gerekli ihtimamı göstermek ve onların öğrenilip yayılmasını sağlamak. Ona ve sünnetine düşman olanlara düşman, dost olanlar da dost olmak. Onun ahlâkı ile ahlâklanıp edebiyle edeplenmek. Ehl-i beyt'ine ve ashabına muhabbet beslemek.

Müslümanların imamları için nasihat. Hak üzere onlarla yardımlaşmak, hak yolda onlara itaat etmek. Onlara hak üzere olmalarını hatırlatmak. İncelik ve yumuşaklıkla onları uyarmak. Onlara karşı gelmekten sakınmak. Başarıları için dua etmek, başkalarını da buna teşvik etmek.

Müslümanlar için nasihat. Müslümanlara işlerin doğrusunu göstermek. Din ve dünya işlerini onlara öğretmek. Kusurlarını örtmek, ihtiyaçlarını gidermek. Düşmanlarına karşı onlara yardım etmek. Onlara karşı hile ve hasetten uzak durmak. Kendisi için istediğini onlar için de istemek, nefsi için nefret ettiği şeylerden onlar için de nefret etmek.

Müslümanlar için nasihat kısmına şunlar da girer:

Eziyet ve kötülükleri onlardan defetmek. Fakirleri gözetmek, cahillerine ilim öğretmek. Aralarında söz ve amel yönünden haktan sapmış olanları şefkatle tekrar hakka döndürmek. İyiliği yayma ve kötülüğe engel olma (emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker) vazifesini lâyıkıyla yerine getirerek, onlara gelebilecek zararları, bu zararlar dünyevî de olsa gidermeye çalışmak.

Seleften bir zatın şu sözünde ifade ettiği gibi: Etlerim makasla doğranma pahasına olsa bile şu insanların Allah'a itaat üzere olmasını arzuluyorum.

Amr b. Abdülaziz şöyle der: "Keşke ben sizlerin arasında Allah'ın kitabı ile amel edebilsem ve siz de aynı şekilde amel edebilseniz. Sizlerin arasında bir sünnet ile her amel edişimde benden bir uzvum

ayrılsa ve bu durum en sonunda ruhumu teslim edinceye kadar böyle devam etse!"

Âlimler üzerine düşen Allah ve kitabı için nasihat vazifesinden biri de, insanları Kitap ve Sünnet'ten saptırma gayretlerini reddetmektir. Kitap ve Sünnet'in hevâya uymayı reddettiğini ortaya koymaktır. Ayrıca zayıf görüşleri ve âlimlerin hatalarını da düzeltmelidir. Kitap ve Sünnet'in bunları reddettiğini ortaya koyar. Resûlullah'ın (s.a.v) sünnetinden sahih olanı ile sahih olmayanı birbirinden ayıklar, hangi rivayetlerin kabul ve hangilerinin reddedilmesi gerektiğini ortaya koyar. Güvenilir (sika) râviler ile hata yapanları tesbit eder ve açıklar.

En büyük nasihatten biri de istişare edene nasihat etmektir. Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadis-i şerifte buyurduğu gibi: *"Kardeşiniz birinizden nasihat isterse ona nasihat etsin."*[435]

Bazı hadislerde şu ifade yer alır: "Müslümanın müslüman üzerindeki haklarından biri de gıyabında ona nasihat etmesidir." Yani gıyabında kardeşi kötülenirse, onu savunur ve karalamayı reddeder. Gıyabında kardeşine eza vereni görürse ona engel olur. Gıyaben yapılan nasihat nasihatin doğruluğuna delâlet eder. Çünkü hazırda ve yüze karşı pek çoğu dalkavukluk için nasihat eder ve gıyabında hıyanet eder.

Hasan-ı Basrî şöyle der: Kardeşinin âciz olduğu şeyi ona emredinceye kadar sen kardeşine nasihat vazifeni yerine getirmiş sayılmazsın. Yine şöyle der: Sahâbeden biri şöyle dedi: Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki, isterseniz size Allah adına da yemin ederim, kullar içinde Allah'a en sevimli olanlar Allah'ı kullara sevdiren ve kulları da Allah'a sevdirenler, yeryüzünde nasihat için çaba gösterenlerdir.

Ferkad es-Sebehî der ki: "Bir kitapta şunu okudum: Allah için seven kimse kıyamet gününde amirler üzerine tayin edilmiş amir, bulunduğu zümre birinci zümre, meclisi oradaki en yakın meclis, muhabbeti kurbet ve gayretin nihai noktasıdır. Muhabbet ehli olanlar hiç-

---

435 Ahmed, *el-Müsned*, 3/418; 4/259. Bunu destekler mahiyetteki rivayetler için bk. Müslim, Büyû', 20 (nr. 1522); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/347.

bir zaman Allah'a kulluk ve taatten bıkmazlar. O'nu sevenler, zikrini de severler ve O'nu kullara sevdirmeye çalışırlar. Kullar arasında nasihat ederek dolaşırlar. İnsanların hata ve rezaletlerinin ortaya döküleceği günde onlar adına korku çekerler. İşte onlar Allah'ın velîleri, sevenleri ve seçkin kullarıdır. Onlar için mahbuplarına kavuşmadıkça rahat yoktur."

Ebû Bekir el-Müzenî'nin, "Ebû Bekir (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) ashabı üzerine oruç ve namazlarıyla değil, kalbinde olan şey ile üstünlük sağladı" sözüyle ilgili olarak İbn Uleyye şöyle der: Onun kalbinde olan Allah'ın muhabbeti ve kulları için nasihat idi.

Fudayl b. İyâz şöyle der: Bizim yanımızdakiler elde ettiklerini namaz ve oruçlarının fazlalıkları sebebiyle elde etmediler. Onlar bu hasletlerini nefislerindeki cömertlik, gönüllerindeki temizlik ve ümmet için nasihat sayesinde elde ettiler.

Abdullah b. Mübârek'e sordular: Hangi amel daha faziletlidir? Dedi ki: Allah için nasihat.

Ma'mer şöyle der: Senin için en iyi nasihatçi senin için Allah'tan korkan kişidir.

Nasihat Nasıl Olmalı?

Seleften biri herhangi birine nasihat etmek istediği zaman gizlice ona öğüt verirdi. Denilir ki: Kim bir kardeşine ikisi arasında olacak şekilde öğüt verirse bu nasihattir, kim de kardeşine insanların önünde öğüt verirse bu da azarlamadır.

Fudayl b. İyâz der ki: Mümin örter ve nasihat eder, sefih ise gizli kusuru ortaya çıkarır ve ayıplar.

Abdülaziz b. Ebû Revvâd şöyle der: Sizden öncekilerde bir kişi kardeşinde bir kusur görse ona yumuşak bir şekilde söyler ve söylediğinden dolayı da ecir alırdı. Sizler ise kardeşinizi rencide ediyor, onu öfkelendiriyor ve gizli şeylerini ortaya çıkarıyorsunuz.

İmam Ahmed de şöyle der: Zimmîlere nasihat etmek müslümanların görevi değildir. Müslümanın görevi müslümanlara nasihat etmektir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Her müslümana nasihat etmeli, müslümanlar cemaatine ve bütün müslümanlara nasihat etmek gerekir."

Sekizinci Hadis

TEVHİD İNANCINI YERLEŞTİRMEK

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَيُقِيمُوا الصَّلاَةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ، إِلاَّ بِحَقِّ الإِسْلاَمِ، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى.

İbn Ömer (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in (s.a.v) **Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet getirinceye, namazı kılıp zekâtı verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunları yerine getirirlerse kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak İslâm'ın hakkı bunun dışındadır ve hesapları da Allah'a aittir."**[436]

DİĞER RİVAYETLER

Bu mânada çok sayıda hadis-i şerif Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) değişik yollarla rivayet edilmiştir.

---

[436] Buhârî, nr. 25; Müslim, İmân, 36 (nr. 22); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 175.

Buhârî'nin *Sahih*'inde Enes (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

161– أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ يَعْنِي الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، فَإِذَا شَهِدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَصَلُّوا صَلاَتَنَا وَاسْتَقْبَلُوا قِبْلَتَنَا وَأَكَلُوا ذَبِيحَتَنَا فَقَدْ حَرُمَتْ عَلَيْنَا دِمَاؤُهُمْ وَأَمْوَالُهُمْ إِلاَّ بِحَقِّهَا.

"Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna şehadet getirinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Eğer Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet eder, bizim kıldığımız namazımızı kılar, bizim döndüğümüz kıbleye yönelir ve kestiğimiz hayvanları yerlerse, canları ve malları bize haram olur. Ancak bir hakka karşılık olanlar bunun dışındadır."[437]

İmam Ahmed, Muâz b. Cebel'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Ben, insanlar namazı kılıncaya, zekâtı verinceye, Allah'tan başka ilâh bulunmadığına, Allah'ın bir ve ortağı olmadığına, Muhammed'in (s.a.v) O'nun kulu ve peygamberi olduğuna şehadet getirinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Bunları yaparlarsa korunmuş, kanlarını ve mallarını da korumuş olurlar. Ancak bir hakka karşılık olanlar başkadır. Hesapları da Allah'a aittir."[438]

İbn Mâce bu hadis-i şerifi muhtasar olarak tahrîc eder.

Bu hadis-i şerifin benzeri Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilir. Fakat Ebû Hüreyre'den (r.a) yapılan meşhur rivayette namazı kılmak ve zekâtı vermek ifadeleri yoktur.

---

437 Buhârî, nr. 391, 392, 393; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5895.

438 İbn Mâce, Mukaddime, 9 (nr. 72); Ahmed, *el-Müsned*, 5/246; Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/232-233; Bûsîrî, *Misbâhü'z-Zücâce*, vr. 6; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 7.

Sahîhayn'de[439] Ebû Hüreyre'den (r.a) yapılan şu rivayet yer alır.

"Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Kim 'lâ ilâhe illallah' derse, bir hakka karşılık olanlar müstesna olmak üzere mallarını ve canlarını benden korumuş olurlar. Hesapları da Allah'a aittir."

Müslim'den gelen bir rivayette şu ifade yer alır: *"Lâ ilâhe illallah diye şehadet getirinceye, bana ve benim getirdiğime iman edinceye kadar..."*

Müslim ayrıca, Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen birinci hadisi aynı lafızla Câbir'den (r.a) rivayet eder. Hadisin sonunda şu fazlalık vardır:

*"Sonra, **'Sen öğüt ver, sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde zorlayıcı değilsin'**[440] âyetini okudu."*[441]

Müslim bu hadisi ayrıca Ebû Mâlik el-Eşcaî'den, o da babasından şöyle rivayet eder. Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim: *"Kim lâ ilâhe illallah der ve Allah'tan başka tapılan şeyleri reddederse malı ve kanı haram olur, hesabı ise Allah'a aittir."*[442]

HADİSİN ŞERHİ

Süfyân b. Uyeyne'nin şöyle dediği nakledilir: "Bu durum İslâm'ın ilk devirlerinde ve henüz namaz, zekât, oruç ve hicretin farz kılınmasından öncedir." Bu ise gerçekten zayıf bir görüştür. Sözün Süfyân'a ait olup olmadığı üzerinde ayrıca durmak gerekir. Zira bu hadisi rivayet eden râviler Hz. Peygamber (s.a.v) ile Medine'de görüşmüş, bazıları ise son dönemlerde İslâm'a girmişlerdir.

---

[439] Buhârî, nr. 1399, 1456, 6924, 7284, 7285; Müslim, İmân, 32, 33 (nr. 20, 21); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 174, 216, 217, 218.

[440] Gâşiye 88/21.

[441] Müslim, İmân, 35 (nr. 21); Ahmed, *el-Müsned*, 3/300. Müslim bunu 21 numaralı hadisin peşinden zikreder.

[442] Müslim, İmân, 37 (nr. 23); Ahmed, *el-Müsned*, 3/472.

Konuyla İlgili Farklı Hadislerin Yorumu

Resûlullah'ın (s.a.v), *"Kanlarını ve mallarını benden korurlar"* cümlesi, hadisin söylendiği anda Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) savaşmakla ve İslâm'dan yüz çevirenleri öldürmekle emrolunduğuna delâlet eder. Bütün bunlar Medine'ye hicretten sonra gerçekleşmiştir. Yine şu husus da kesin olarak bilinmektedir: Resûlullah (s.a.v) kendisine gelerek İslâm'a girmek isteyen herkesi, sadece iki şehadet kelimesini getirmekle kabul etmekte, onların canlarını koruma altına alarak müslüman muamelesi yapmaktaydı. Yine Resûlullah (s.a.v), birini öldürmek için kılıcını kaldırdığında *lâ ilâhe illallah* dediği halde onu öldürmesi üzerine Üsâme b. Zeyd'in (r.a) yaptığını kötü karşılamış ve şiddetle kınamıştı.

Resûlullah (s.a.v), kendisine gelerek İslâm'a girmek isteyenlere namaz ve zekât ibadetlerini yerine getirmeleri şartını ileri sürmemişti. Tam tersine zekât vermeme şartını ileri süren bir topluluğun İslâm'a girmesini kabul etmişti.

Ahmed *Müsned*'inde Câbir'den (r.a) şöyle rivayet eder:

162- اِشْتَرَطَتْ ثَقِيفٌ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ أَنْ لاَ صَدَقَةَ عَلَيْهِمْ وَلاَجِهَادَ وَأَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: سَيَتَصَدَّقُونَ وَيُجَاهِدُونَ.

"Sakîfliler Resûlullah'a (s.a.v) zekât ve cihad farîzalarından muaf olma şartını koştular. Resûlullah da (s.a.v) buyurdular ki:

İleride zekât da verecekler cihad da yapacaklar."[443]

Yine *Müsned*'de Nasr b. Âsım el-Leysî'den şu rivayet yer alır: *"Bir kişi geldi ve iki vakit namaz kılmak şartıyla İslâm'a girmek istedi, Resûlullah da (s.a.v) bunu kabul etti."*[444]

İmam Ahmed bu hadislere dayanarak şöyle der: Fâsid şartla İslâm'a girmek sahihtir. Daha sonra İslâm'ın bütün şartlarını yerine ge-

---

[443] Ahmed, *el-Müsned*, 3/341. İsnadında Abdullah b. Lehîa vardır ve zayıf biridir.

[444] Ahmed, *el-Müsned*, 3/402; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 1360; Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, nr. 204.

tirmekten sorumlu tutulur. Ayrıca Hakîm b. Hizâm'ın (r.a) şu hadisi ile istidlâl eder (delil getirir). Hakîm der ki: "Resûlullah'a (s.a.v) eğilmeden namaz kılmak üzere biat ettim."[445]

Yani rükûa gitmeden secde etme üzere demektir.[446]

Muhammed b. Nasr Mervezî cidden zayıf bir isnad ile Câbir'den (r.a) şunu rivayet eder: "Resûl-i Ekrem (s.a.v) İslâm'a girmek isteyenleri, ancak namaz kılmaları ve zekâtı vermeleri şartıyla kabul ediyordu. Bu iki şart Resûl-i Ekrem'i (s.a.v) kabul edip İslâm'a girenlerin yerine getirmeleri gereken iki farîza idi. Bu durum, ***'Çünkü yapmadınız, Allah da sizi affetti. Artık namazı kılın ve zekâtı verin'***[447] âyetinde ifade edilir."[448]

Böyle bir rivayet sabit değildir. Sabit olduğunu farzetsek bile kastedilen şudur: Hiç kimsenin namaz ve zekâtı terketmek üzere İslâm'a girmesini kabul etmemiştir ve bu doğrudur. Resûlullah (s.a.v), Muâz b. Cebel'i (r.a) Yemen'e gönderirken öncelikle onlara, insanları kelime-i şehâdeti söylemeye davet etmelerini emir buyurmuşlardı. Bunu kabul ederlerse, onlara namaz ve sonra da zekât emirlerini bildirmesini söylemişti.

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) muratı şu idi: İslâm'a girerek müslüman olan kişiye önce namazı kılması ve sonra da zekâtı vermesi emredilir. Kendisine İslâm'ı soran birine ve yine kendisine öfkeli olarak gelerek İslâm'ı öğrenmek isteyen bedevîye, Cibrîl hadisinde geçen İslâm'ın şartlarından sadece kelime-i şehâdeti söylemiş, diğer şartları zikretmemişti.

Ortaya koyduğumuz izahlardan, bu konuda rivayet edilen hadisler arasındaki lafızları cemetme imkânı da doğmuş ve aynı zamanda hepsinin de doğru olduğu anlaşılmış oldu. Yani mücerred kelime-i şehâdet, onu söyleyenlerin canlarını koruma altına alır ve böy-

---

[445] Ahmed, *el-Müsned*, 3/25, 363. İsnadı Müslim'in şartına göre sahihtir.

[446] İmam Tahâvî'nin, hadis hakkında naklettiği üç yorumdan biri de budur. Hadisin diğer iki yorumu için bk. Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, 1/195-196.

[447] Mücâdile 58/13.

[448] Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, 1/95.

lece müslüman olunur. İslâm'a girince eğer namazı kılar, zekâtı verir ve İslâm'ın ahkâmına uyarsa müslümanların sahip olduğu haklara ve sorumluluklara o da sahip olur. Bu hükümlerden birini ihlâl ederse, güç ve kuvvet sahibi bir topluluk olsalar bile onlarla savaşılır.

Bazıları bu hadisin mânasını, "Kâfirler ile kelime-i şehâdet getirinceye, namazı kılıncaya ve zekâtı verinceye kadar savaşılır" anlamına geldiğini zannederler. Bu hadisi de anlayışlarına mesned gösterirler. Bu anlayış üzerinde durulması ve tartışılması gerekir. Resûlullah'ın (s.a.v) kâfirlerle yaptığı savaşlardaki uygulaması bunun tersine delâlet etmektedir.

Resûlullah'ın Uğrunda Savaşmayı Emrettiği Hususlar

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

163- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَعَا عَلِيًّا يَوْمَ خَيْبَرَ فَأَعْطَاهُ الرَّايَةَ وَقَالَ: امْشِ وَلاَ تَلْتَفِتْ حَتَّى يَفْتَحَ اللهُ عَلَيْكَ، فَسَارَ عَلِيٌّ شَيْئًا ثُمَّ وَقَفَ فَصَرَخَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ عَلَى مَاذَا أُقَاتِلُ النَّاسَ؟ فَقَالَ: قَاتِلْهُمْ عَلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ فَقَدْ عَصَمُوا مِنْكَ دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلاَّ بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ ﷻ.

"Resûlullah (s.a.v) Hayber günü Hz. Ali'yi (r.a) çağırdı ve ona sancağı vererek şöyle buyurdu:

'Yürü ve Allah sana fethi nasip edinceye kadar geri dönme!' Hz. Ali bir miktar yürüdü, sonra durdu ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! İnsanlarla ne için savaşacağım?' diye sordu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet getirmeleri için onlarla savaşacaksın. Bunu

yaptıkları zaman kanlarını ve mallarını sana karşı korumuş olurlar. Ancak bir hakka karşılık olan başka. Hesapları da Allah'a aittir."[449]

Resûl-i Ekrem (s.a.v) burada, insanların sadece kelime-i şehâdet getirmelerini, bir hakka karşılık olanlar hariç onların canlarını ve mallarını koruma altına almak için yeterli görmüştür. İslâm'a girdikten sonra namaz ve zekâttan imtina etmeleri durumu ise, sahâbenin anladığı gibi Resûlullah'ın (s.a.v), "Bir hakka karşılık olan başka" diye belirttiği kısma girer.

Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyetler de namazı kılmaktan ve zekâtı vermekten imtina edenlerle savaşılacağına delâlet eder:

"Eğer tövbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın."[450]

"Fakat tövbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse artık onlar dinde kardeşinizdir."[451]

"Fitne tamamen yok edilinceye ve din de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın."[452]

"Halbuki onlar ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanîfler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur."[453]

Resûl-i Ekrem (s.a.v), bir kavme karşı savaşa çıktığında sabahı beklemeden onlara baskın yapmazdı. Eğer sabah vakti ezanı duyarsa onlarlar savaşmaz, ezanı duymazsa üzerlerine baskın yapardı.[454] Bu durum iyi bilinen bir husustu. Çünkü o kavmin İslâm'a girmiş olmaları ihtimal dahilindeydi.

---

449 Müslim, Fezâil, 33 (nr. 2405).

450 Tevbe 9/95.

451 Tevbe 9/11.

452 Bakara 2/193.

453 Beyyine 93/5.

454 Buhârî, nr. 610; Ahmed, *el-Müsned*, 3/159.

Resûlullah (s.a.v) savaşa gönderdiği seriyyelere de şu tavsiyede bulunurdu:

164- إِنْ سَمِعْتُمْ مُؤَذِّنًا أَوْ رَأَيْتُمْ مَسْجِدًا فَلاَ تَقْتُلُوا أَحَدًا.

"Bir müezzinin ezan okuduğunu duyarsanız ya da gittiğiniz yerde bir mescid görürseniz kimseyi öldürmeyin."[455]

Uyeyne b. Hısn'ı Benî Anber'den bir topluluk üzerine göndermiş, Uyeyne ezan sesi duymamış ve üzerlerine baskın düzenlemişti. Daha sonra o topluluk saldırıdan önce müslüman olduklarını iddia etmişlerdi.

Namaz ve Zekât İçin Savaşmak

Resûlullah'ın (s.a.v) Umman halkına gönderdiği mektupta şunlar vardı:

165- بَعَثَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى أَهْلِ عُمَانَ كِتَابًا فِيهِ: مِنْ مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ إِلَى أَهْلِ عُمَانَ، سَلاَمٌ عَلَيْكُمْ أَمَّا بَعْدُ، فَأَقِرُّوا بِشَهَادَةِ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللهِ وَأَدُّوا الزَّكَاةَ وَخُطُّوا الْمَسَاجِدَ وَإِلاَّ غَزَوْتُكُمْ.

"Peygamber Muhammed'den (s.a.v) Umman halkına, selâm olsun. Sonra, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın peygamberi olduğuma şehadet getirin, kabul edin, zekâtı verin, mescidlere gidin (namazı kılın). Eğer bunları yapmazsanız sizinle savaşacağım."[456] Hadis-i şerifi Bezzâr, Taberânî ve başkaları rivayet eder.

Bütün bunlar gösteriyor ki İslâm'a girenlerin durumları dikkate alınır. Eğer namazı kılıyor ve zekâtı veriyorlarsa onlara dokunulmaz; aksi takdirde onlarla savaşmaktan geri kalınmazdı.

---

[455] Ebû Davud, Cihâd, 96 (nr. 2635); Tirmizî, Siyer, 2 (nr. 1549); Ahmed, *el-Müsned*, 4/226.

[456] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 880; Heysemî, *Mecmau'l-Bahreyn fî Zevâidi Mu'cemeyn*, 3/1; *ez-Zevâid*, nr. 4339.

Bu konuda *Sahîhayn*'de Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen Ebû Bekir ile Ömer'in (r.anhümâ) şu tartışması yer alır:

166- لَمَّا تُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ ﷺ وَاسْتُخْلِفَ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقِ ﷺ بَعْدَهُ وَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ مِنَ الْعَرَبِ، قَالَ عُمَرُ ﷺ لأَبِي بَكْرٍ: كَيْفَ تُقَاتِلُ النَّاسَ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فَمَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ فَقَدْ عَصَمَ مِنِّي مَالَهُ وَنَفْسَهُ إِلاَّ بِحَقِّهِ وَحِسَابُهُ عَلَى اللهِ ﷻ؟ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ ﷺ: وَاللهِ لأُقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلاَةِ وَالزَّكَاةِ فَإِنَّ الزَّكَاةَ حَقُّ الْمَالِ وَلَوْ مَنَعُونِي عِقَالاً كَانُوا يُؤَدُّونَهُ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ لَقَاتَلْتُهُمْ عَلَى مَنْعِهِ. فَقَالَ عُمَرُ: فَوَ اللهِ مَا هُوَ إِلاَّ أَنْ رَأَيْتُ اللهَ قَدْ شَرَحَ صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ لِلْقِتَالِ فَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَقُّ.

"Resûlullah vefat edip yerine Hz. Ebû Bekir halife olduğunda Araplar'dan bir kısmı (zekâtı inkâr ederek) küfre dönünce, Hz. Ömer (r.a) Hz. Ebû Bekir'e (r.a) şöyle dedi:

Resûl-i Ekrem (s.a.v), 'İnsanlar lâ ilâhe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum, kim lâ ilâhe illallah derse malını ve canını benden korumuş olur. Bir hakka karşılık olan bunun dışındadır. Hesabı da Allah'a aittir' buyurduğu halde nasıl o insanlarla savaşırsın? Ebû Bekir şöyle dedi:

'Vallahi zekâtı namazdan ayıranlarla mutlaka savaşacağım. Çünkü zekât mal üzerindeki (fakire ait) haktır. Vallahi eğer Resûlullah'a (s.a.v) (zekât olarak) verdikleri bir deve bağını bile esirgeseler, onu almak için bile onlarla savaşırım.

Bunun üzerine Ömer (r.a) dedi ki:

Vallahi Cenâb-ı Hakk'ın Ebû Bekir'in göğsünü genişleterek onu savaşmaya yönelttiğini gördüm ve onun (gerekirse savaşılarak alınması gerekli) bir hak olduğunu anladım."[457]

Hz. Ebû Bekir (r.a), hadis-i şerifte geçen, "Bir hakka karşılık olanlar bunun dışında" ifadesine dayanarak, zekâtı vermeyenlere karşı savaş açmıştı. Bu uygulama da, şehadet getirenlerle bir hakka karşılık savaşmanın câiz olduğuna delâlet eder. Malın üzerinde ödenmesi farz olan zekât da bir haktır. Hz. Ömer (r.a) sadece şehadet kelimesini söylemenin, hadis-i şerifin baş tarafındaki genel mânaya dayanarak insanların canlarını kurtarmak için yeterli olduğunu düşünüyordu. Tıpkı, cehenneme girmeyecekler hakkında vârid olan bazı hadislerin sadece kelime-i şehâdeti getirenleri de kapsadığının zannedilmesi gibi. Halbuki durum zannedildiği gibi değildir. Ayrıca Hz. Ömer de sonradan Hz. Ebû Bekir'in görüşüne muvafakat etmiştir.

Nesâî,[458] Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer arasında geçen tartışmayı şu ilâvelerle nakleder:

"Hz. Ebû Bekir Hz. Ömer'e dedi ki: Resûlullah (s.a.v), 'Ben insanlar Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın peygamberi olduğuma şehadet getirinceye, namazı kılıncaya ve zekâtı verinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum' buyurdu."

Bu hadisi İbn Huzeyme[459] *Sahîh*'inde rivayet eder. Fakat bu hadis-i şerifte İmrân b. Kattân sened ve metinde hata etmiştir. Bunu hadis imamları ifade ederler. Bunlar arasında Ali b. Medînî, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Tirmizî ve Nesâî gibi imamlar vardır. Ebû Bekir ve Ömer'e (r.anhümâ) göre hadisin lafzı böyle değildir. Ebû Bekir (r.a) şöyle demiştir: "Vallahi namazla zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka savaşacağım. Çünkü zekât maldaki haktır." Bu kanaate de -Allah en doğrusunu bilir- hadisteki, "Bir hakka karşılık olanlar müstesna" ifadesine dayanarak varmış olmalıdır.

---

457 Buhârî, nr. 1399, 1456, 6924, 7284, 7285; Müslim, İmân, 32, 33 (nr. 20, 21); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 174, 216, 217, 218.

458 Nesâî, Zekât, 3 (5/14).

459 İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 2247.

Bu durum bir hadis-i şerifte, "İslâm'ın hakkı olan durumlar müstesna" şeklinde ifade edilir. Ebû Bekir de (r.a), tıpkı işlenen suçlara verilen cezaların İslâm'ın bir hakkı olması gibi, namaz kılmayı ve zekât vermeyi İslâm'ın bir hakkı olarak değerlendirmiştir. Bütün bunları, "Bir hakka karşılık olanlar müstesna" cümlesindeki ifadenin kapsamına sokmuştur.

"Namazla zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka savaşacağım. Çünkü zekât mal üzerindeki haktır" sözü, namazı terkedenlerle savaşılacağına delâlet eder. Çünkü namaz da beden üzerindeki haktır. Zekâtı terkeden de böyledir, zira o da mal üzerindeki haktır.

Burada, namazı terkedenle savaşılmasının üzerinde ittifak edilen bir konu olduğuna işaret vardır. Bu, hadis-i şeriften kıyas ile çıkarılmış bir sonuçtur. Hz. Ömer'in delil olarak kullandığı hadiste lafız olarak geçmemektedir. Hadisteki, "Bir hakka karşılık olanlar müstesnadır" lafzından çıkarılmıştır. Zekâtı vermeyenin durumu da aynıdır. Çünkü zekât da bir haktır ve İslâm'ın bir hak olarak tesbit ettiği her şeyin durumu aynıdır.

Sahîh-i Müslim'de Ümmü Seleme'den (r.anhâ) rivayet edilen şu hadis ile de namazı terkedenle savaşılacağına istidlâl edilir:

167- يُسْتَعْمَلُ عَلَيْكُمْ أُمَرَاءُ، فَتَعْرِفُونَ وَتُنْكِرُونَ، فَمَنْ أَنْكَرَ فَقَدْ بَرِئَ وَمَنْ كَرِهَ فَقَدْ سَلِمَ، وَلَكِنْ مَنْ رَضِيَ وَتَابَعَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللّٰهِ الاَ نُقَاتِلُهُمْ؟ قَالَ: لاَ مَا صَلَّوْا.

"Sizlerin sorumluluğunu yüklenen yöneticiler gelecek. Onların bir kısmını iyi bir kısmını kötü göreceksiniz. (Zalimleri) reddedenler onlardan uzaktır, onları çirkin görenler de selâmettedir. Fakat (onların zulümlerine ortak olanlar) onlara rıza gösterenler ve onlara uyanlardır. Ashâb-ı kirâm,

'Ey Allah'ın Resûlü! Onlara karşı savaşalım mı?' diye sordular. Hz. Peygamber (s.a.v) buyurdular ki:

Hayır, namazı kıldıkları sürece (savaşmayın)!"[460]

İslâm'ın Erkânını Terkedenler

İslâm'ın diğer erkânını terkedenlerin hükmü, namaz ve zekâtı terkedenler gibi kendileriyle savaşılacağı şeklindedir.

İbn Şihâb, Hanzale b. Ali b. Eska'dan rivayet eder. Hz. Ebû Bekir, Hâlid b. Velîd'i sefere gönderdi. Ona şu beş şey için savaşmasını emretti ve bu beş husustan birini terkedenle tıpkı beşini terketmiş gibi savaşmasını emretti. Bunlar; Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın peygamberi olduğuna şehadet getirmek, namazı kılmak, zekâtı vermek ve ramazan orucunu tutmaktır."

Saîd b. Cübeyr, Hz. Ömer'in (r.a) şöyle dediğini nakleder: Eğer insanlar haccı terkederlerse namaz ve zekât için onlarla savaştığımız gibi bunun için de onlarla savaşırız." İslâm'ın emrettiği bu farîzaları yerine getirmekten çekinenler hakkında söylenecek söz budur.

Fakat bunlardan birini yerine getirmekten çekinen kişinin katline gelince, âlimlerin çoğunluğunun görüşü namazı terkedenin öldürüleceği yönündedir. Bu İmam Mâlik, İmam Şâfiî, İmam Ahmed, Ebû Ubeyd ve diğer fukahanın görüşüdür.

Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) *Sahîhayn*'de yapılan şu rivayet buna delâlet eder:

168- أَنَّ خَالِدَ بْنَ الْوَلِيدِ اسْتَأْذَنَ النَّبِيَّ ﷺ فِي قَتْلِ رَجُلٍ، فَقَالَ: لاَ لَعَلَّهُ أَنْ يَكُونَ يُصَلِّي، فَقَالَ خَالِدٌ: وَكَمْ مِنْ مُصَلٍّ يَقُولُ بِلِسَانِهِ مَا لَيْسَ فِي قَلْبِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِنِّي لَمْ أُومَرْ أَنْ أُنَقِّبَ عَنْ قُلُوبِ النَّاسِ وَلاَ أَشُقَّ بُطُونَهُمْ.

460 Müslim, İmâre, 62 (nr. 1854); Ebû Davud, Sünnet, 30 (nr. 4760).

"Hâlid b. Velîd birini öldürmek için Resûlullah'tan (s.a.v) izin istedi. Resûlullah (s.a.v),

'Hayır, belki namaz kılan bir kişidir!' buyurdular. Hâlid dedi ki:

'Nice namaz kılan kişi vardır ki diliyle kalbindekinin tersini söyler.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdular:

Ben insanların kalplerinin içindekini araştırmak ve göğüslerini yarmakla emrolunmadım."[461]

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Ubeydullah b . Adî b. Hıyâr'dan şöyle rivayet edilir:

"Ensardan bir zat, Resûlullah'a (s.a.v) gelmiş ve münafıklardan birini öldürmek için izin istemişti. Resûlullah (s.a.v) ona şöyle dedi:

'O kimse Allah'tan başka ilâh bulunmadığına şehadet etmiyor mu?' Dedi ki:

'Evet ediyor, fakat onun şehadeti geçerli değil.' Resûlullah (s.a.v),

'Namaz kılmıyor mu?' dedi. Dedi ki:

'Evet kılıyor, fakat namazı da geçerli değil.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v),

'İşte bu kimseler Allah Teâlâ'nın öldürmemi yasakladığı kimselerdir' buyurdu."[462]

Zekâtı vermekten çekinenin öldürülmesine gelince; namazı kılmayan öldürülür diyenlerin bu konuda iki farklı görüşü vardır:

Birincisi. Zekâtı vermeyenler de öldürülür, diyenler. İmam Ahmed'den gelen meşhur görüş budur.

İkincisi. Zekâtı vermeyenler öldürülmez diyenler. Bu da İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve diğer bir rivayete göre İmam Ahmed'in görüşleridir.

---

461 Buhârî, nr. 4351; Müslim, Zekât, 144 (nr. 1064).

462 Ahmed, *el-Müsned*, 5/432-433. İsnadı *Sahîhayn*'in şartlarına göre sahihtir.

Oruç hakkında İmam Mâlik ve bir rivayete göre İmam Ahmed, orucu terkedenler öldürülür derler. İmam Şâfiî ve diğer rivayete göre İmam Ahmed ise öldürülmeyeceğini söylerler. Bu hükme mesned olarak İbn Ömer'den (r.a) rivayet edilen hadis ile yine bu mânada diğerlerinden rivayet edilenler gösterilir. Çünkü bu hadislerde oruç hakkında bir şey geçmemektedir. Bu sebeple İmam Ahmed, oruç hakkında bir şey gelmemiştir der.

Ben derim ki:

İbn Abbas'tan (r.anhümâ) *merfû* ve *mevkuf* olarak şu rivayet gelmiştir: "Kim şehadeteyni (Allah'ın birliği ve Resûlullah Efendimiz'in peygamberliğini kabul etmeyi), namazı ya da orucu terkederse o kişi kâfirdir, kanı helâldir. Zekât ve hac ise böyle değildir."

Bu husus, "İslâm beş esas üzerine kurulmuştur" hadis-i şerifinin açıklamasında geçmişti.

Hac konusuna gelince; bunu terkedenin katliyle ilgili İmam Ahmed'den nakledilen iki rivayet vardır. Öldürülmesiyle alâkalı rivayeti bazı Hanbelîler şöyle değerlendirir: Haccı tamamen terketmek niyetiyle erteleyenler veya o yıl içinde öleceğini kuvvetle (zann-ı gâlib ile) tahmin ettiği halde erteleyenler kastedilmiştir. Fakat pek çok âlimin kabul ettiği gibi haccın terâhî[463] ile farz olduğu görüşüne dayanarak ileriki yıllarda hac yapmak kastıyla erteleyenler katledilmezler.

Bir Hak Karşılığı Olanlar

"Bir hakka karşılık olanlar müstesna" sözüne gelecek olursak; bir rivayete göre ise *"İslâm'ın hakkına karşılık olanlar müstesna"* şeklindedir. Ebû Bekir (r.a) namaz ve zekât ibadetlerini bu hakka dahil

---

463 Âlimlerden bazıları haccın, kişinin mükellef olduğu yılda yerine getirmesi gerekli bir farz olduğu görüşündedir. Bu kişinin o yıl hac yapması gerekir, sonraki bir yıla erteleyemez. Bu şekilde farz olmasına hemen yerine getirilmesi gerekli bir farz mânasında "fevrî farz" denir.

Bazı âlimler ise haccın, kişinin mükellef olduğu yılda hemen yerine getirmesinin gerekli olmadığı, sonraki yıllarda da bu farzı eda edebilecekleri görüşündedir. Buna da zamana yayılmış bir farz mânasına "terâhî ile farz" denir (çev.).

etmiştir. Oruç ve hac ibadetlerini de bu hak kavramına dahil eden âlimler de vardır.

Öldürülmesi haram kılınan bir müslümanı öldürmeyi mubah görme suçu da, bu suçu işleyenlerle savaşı meşru kılan haklardan biridir. Hakkın bu şekilde tefsir edildiği şeklinde bir rivayet gelmiştir.

Taberânî ve İbn Cerîr et-Taberî, Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Ben, insanlar lâ ilâhe illallah deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Eğer bunu söylerlerse canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak bir hakka karşılık olanlar müstesna. Onların hesabı Allah'a aittir. Denildi ki:

'Bu hak nedir?' Şöyle buyurdular:

Evlilikten sonra zina etmek, iman ettikten sonra küfre dönmek ve bir cana kıymaktır. Bunları yapanlar yaptıklarına karşılık öldürülür."[464]

Herhalde hadisin bu son kısmı Enes'in (r.a) sözü olsa gerek. Bazıları ise hadisin tamamının Enes'in (r.a) sözü (*mevkuf* hadis) olduğunu söylemişlerdir.

Sahîhayn'de İbn Mesud'dan (r.a) rivayet edilen şu hadis bu görüşü teyit eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

169- لاَ يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللهِ إِلاَّ بِإِحْدَى ثَلاَثٍ: الثَّيِّبِ الزَّانِي وَالنَّفْسِ بِالنَّفْسِ وَالتَّارِكِ لِدِينِهِ الْمُفَارِقِ لِلْجَمَاعَةِ.

"Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim Allah'ın peygamberi olduğuma şehadet eden bir müslümanın kanı ancak şu üç yoldan biri ile helâl olur: Evli olduğu halde zina etmek, bir cana kıymak ve dinini terkederek İslâm cemaatinden uzaklaşmak."

---

464 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 54. Heysemî, bunu Taberânî'nin *Evsat*'ında rivayet ettiğini söyler.

Bu hadis hakkında doyurucu açıklama, inşallah bu kitabın ilgili yerinde hadis-i şerif incelenirken gelecektir.[465]

"Hesapları Allah'a aittir."

Yani şehadeteyn ile birlikte namazı kılmak ve zekâtı vermek; kanını akıtmayı mubah kılacak durumlar dışında, bu ifade sahibinin canını ve malını dünyada koruma altına alır. Âhiretteki hesabı ise Allah'a aittir. Eğer söylediklerine sadık ise Allah Teâlâ onu cennetine koyar. Şayet yalancılardan ise, ki bütün münafıkların yeri cehennemin en alt tabakasıdır.

Daha öce *Sahîh-i Müslim*'in bazı rivayetlerinde şu ifadenin geçtiğini nakletmiştik: *"Sonra, **'Sen öğüt ver, sen ancak öğüt vericisin. Onların üzerinde zorba değilsin. Fakat yüz çevirip inkâr edene gelince, işte öylesini Allah en büyük azap ile cezalandırır. Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir'**[466] meâlindeki âyeti okudu."*[467]

Yani senin vazifen Allah adına onlara öğüt verip insanları O'na davet etmektir. Sen zorla imanı onların kalplerine sokma gücünde olmadığın gibi bunu yapmakla sorumlu da değilsin. Bütün kulların döneceği yer Allah Teâlâ'nın huzurudur. Hesap mercii de Allah Teâlâ'dır.

Bezzâr'ın *Müsned*'inde İyâz el-Ensârî'den (r.a) rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

170- إِنَّ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ كَلِمَةٌ عَلَى اللهِ كَرِيمَةٌ لَهَا عِنْدَ اللهِ مَكَانٌ، وَهِيَ كَلِمَةٌ مَنْ قَالَهَا صَادِقًا أَدْخَلَهُ اللهُ بِهَا الْجَنَّةَ وَمَنْ قَالَهَا كَاذِبًا حَقَنَتْ مَالَهُ وَدَمَهُ وَلَقِيَ اللهَ غَدًا فَحَاسَبَهُ.

---

465 Söz konusu hadis, kitabın on dördüncü hadişi olup tahrîci ve açıklaması için ilgili yere bakılmalıdır.

466 Gâşiye 88/21-26.

467 Müslim, İmân, 35 (nr. 21); Ahmet, el-*Müsned*, 3/300.

"Lâ ilâhe illallah kelimesi Allah için değerlidir, onun Allah katında çok önemli bir yeri vardır. Bu öyle bir kelimedir ki kim onu sıdk ile söylerse Cenâb-ı Hak onu cennete koyar. Kim de yalandan söylerse malını ve canını korumuş olur. Yarın Allah'a kavuşunca hesabını O'na verir."[468]

Zındıklık yapan münafıkların İslâm'a döndüklerini söylediklerinde, bu kimselerin tövbelerinin kabul edileceği görüşünü benimseyenler buradan istidlâl eder ve mücerred münafıklıkları sebebiyle öldürülmeyeceklerini söylerler. Bu durum aynen Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), etrafındakilerden bazılarının içlerinden münafıklıkları yaptıklarını bildiği halde münafıklarla ilişkisini devam ettirmesine ve onlara müslümanlara uyguladığı hükümleri uygulamasına benzer.

Bu, İmam Şâfiî ve bir rivayete göre İmam Ahmed'in görüşüdür. Hattâbî, bunun âlimlerin çoğunluğunun görüşü olduğunu belirtir.

---

468 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 4; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/51.

Dokuzuncu Hadis

TAKAT-SORUMLULUK DENGESİ ve ÇOK SORUDAN KAÇINMAK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ، وَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ فَإِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَثْرَةُ مَسَائِلِهِمْ وَاخْتِلَافُهُمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ.

Ebû Hüreyre'den (r.a): Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

"Size neyi yasakladıysam ondan uzak durunuz ve size neyi emrettiysem ondan gücünüz yettiği kadarını yapınız. Hiç şüphe yok ki sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk olmuşlardır."[469]

DİĞER RİVAYETLER

Hadis-i şerifi bu lafızla sadece Müslim, Zührî vasıtasıyla Saîd b. Müseyyeb ve Ebû Seleme'den (r.a) rivayet eder. Bu rivayetler de Ebû Hüreyre'ye dayanır.

---

469 Buhârî, nr. 7288; Müslim, Hac, 412, İmâre, 24 (nr. 1337, 1831); Nesâî, Menâsik, 1 (5/110-111); Ahmed, *el-Müsned*, 2/258, 428, 517; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 18-21.

Buhârî ve Müslim; Ebü'z-Zinâd, A'rec, Ebû Hüreyre (r.a) isnadıyla şöyle tahrîc eder:

"Sizleri serbest bıraktığım sürece siz de beni rahat bırakın. Sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk oldular. Size bir şeyi yasakladığımda ondan uzak durun ve size bir şeyi emrettiğim zaman onu gücünüz yettiği kadar yapın."

Hadis-i şerifi Müslim aynı mânada Ebû Hüreyre'den (r.a) diğer iki tarikle rivayet eder.

Yine Müslim'in yaptığı bir rivayette hadis-i şerifin söyleniş sebebi de (sebeb-i vürûdu da) zikredilir.

Muhammed b. Ziyâd Ebû Hüreyre'den (r.a) nakleder:

171- خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ! قَدْ فَرَضَ اللهُ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ فَحُجُّوا. فَقَالَ رَجُلٌ: أَكُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟ فَسَكَتَ حَتَّى قَالَهَا ثَلَاثًا، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: لَوْقُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَتْ وَلَمَا اسْتَطَعْتُمْ، ثُمَّ قَالَ: ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ، فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِسُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ. فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَدَعُوهُ.

"Resûlullah (s.a.v) bize hutbe irat etti ve şöyle dedi:

'Ey insanlar, Allah size haccı farz kıldı, hac farîzasını yerine getirin.' Biri,

'Ey Allah'ın Resûlü! Her sene mi?' diye sordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v) sustu. Adam soruyu üç defa tekrarladı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

Şayet evet deseydim, elbette o şekilde farz olurdu ve siz bunu yapmaya güç yetiremezdiniz. Artık sizi serbest bıraktığım konularda siz de bana soru sormaktan vazgeçin. Hiç şüphesiz sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk

oldular. Size bir şeyi emrettiğim zaman onu gücünüz yettiği kadar yapın ve size bir şeyi yasakladığım zaman da ondan uzak durun."[470]

Bu hadisi Dârekutnî[471] de başka bir vecihten tahrîc eder ve hadis hakkında şöyle der: Şu âyet-i kerime bunun hakkında inmiştir: ***"Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın!"***[472]

Başka bir vecihten de, bu âyet-i kerimenin, Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) "Her sene mi hac yapacağız?" sorusu sorulduğu zaman indiği rivayet edilir.

Sahîhayn'de Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilir:

172- خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ ﷺ فَقَالَ رَجُلٌ: مَنْ أَبِي؟ فَقَالَ: فُلاَنٌ! فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: ﴿لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ﴾ (المائدة، 101).

"Resûlullah (s.a.v) bize bir hutbe irat etti. Biri,

'Babam kim?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v),

'Falandır' buyurdu. Bunun üzerine, ***'Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın!'***[473] *âyeti nâzil oldu."*[474]

Sahîhayn'de Katâde, Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

173- سَأَلُوا رَسُولَ اللهِ ﷺ حَتَّى أَحْفَوْهُ فِي الْمَسْأَلَةِ فَغَضِبَ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ، فَقَالَ: لاَ تَسْأَلُونِي الْيَوْمَ عَنْ شَيْءٍ إِلاَّ بَيَّنْتُهُ. فَقَامَ رَجُلٌ، كَانَ إِذَا لاَحَى الرِّجَالَ دُعِيَ إِلَى غَيْرِ أَبِيهِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ مَنْ أَبِي؟ قَالَ: أَبُوكَ

---

470 Müslim, Hac, 412, Fezâil, 130 (nr. 1337); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3704.

471 Dârekutnî, *es-Sünen*, 2/282; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12804.

472 Mâide 5/101.

473 Mâide 5/101.

474 Buhârî, nr. 4621; Müslim, Fezâil, 134 (nr. 2359).

حُذَافَة، ثُمَّ أَنْشَأَ عُمَرُ فَقَالَ: رَضِينَا بِاللهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا وَبِمُحَمَّدٍ رَسُولًا نَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الْفِتَنِ.

"Bir gün Resûlullah'a (s.a.v) çokça soru sordular ve bu işte fazlasıyla ileri gittiler. Resûlullah (s.a.v) öfkelenerek minbere çıktı ve buyurdu ki:

'Bugün bana ne sorarsanız hepsini cevaplayacağım.'

Bu sırada, biriyle tartıştığı zaman babasından başka birine nisbet edilen bir kişi kalktı ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! Benim babam kimdir?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v),

'Baban Huzâfe'dir!' buyurdular. Sonra Ömer (r.a) kalktı ve,

'Rab olarak Allah'ı, din olarak da İslâm'ı ve peygamber olarak Muhammed'i (s.a.v) kabul ettik. Fitnelerden Allah'a sığınırız!' dedi.

*Katâde, bu hadisin sonunda, '**Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın!**'[475] âyetini de zikrederdi."*[476]

İmam Buhârî *Sahîh*'inde[477] İbn Abbas'tan (r.anhümâ) nakleder:

"Bir topluluk istihzâ (alay etmek) maksadıyla Resûlullah'a (s.a.v) sorular soruyordu. Adamın biri, 'Babam kim?' diye sordu. Biri devesini kaybetmişti: 'Devem nerede?' diye sordu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak,

*'**Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın!**'[478] âyetini indirdi."*

---

[475] Mâide 5/101.

[476] Buhârî, nr. 6362, 7089, 7294; Müslim, Fezâil, 137 (nr. 2359); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12795.

[477] Buhârî, nr. 4622, Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12794.

[478] Mâide 5/101.

İbn Cerîr et-Taberî tefsirinde Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) öfkeli ve yüzü kızarmış bir şekilde çıkıp minbere oturdu. Bir adam kalktı ve,

'Âhirette benim yerim neresi?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v),

'Ateştir' buyurdular. Diğer biri kalktı ve,

'Babam kim?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v),

'Baban Huzâfe'dir' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer kalktı ve şöyle dedi:

'Rab olarak Allah'ı, din olarak İslâm'ı, peygamber olarak Muhammed'i ve rehber olarak da Kur'ân-ı Kerîm'i kabul ettik. Ey Allah'ın Resûlü! Bizler câhiliye ve şirk devrine ait şeyleri konuştuk. Allah Teâlâ bizlerin babalarımızın kim olduğunu daha iyi bilir.'

*Resûlullah'ın (s.a.v) öfkesi sakinleşti ve Cenâb-ı Hak, '**Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın!'**[479] âyetini indirdi."*[480]

Yine İbn Abbas'tan (r.anhümâ), ***"Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın!"***[481] âyetiyle ilgili olarak şöyle rivayet edilir:

"Resûlullah (s.a.v), 'Ey ashabım, Allah sizlere haccı farz kıldı!' diye insanlara müezzinlerle duyuru yaptırdı. Bir adam kalktı ve, 'Her sene mi?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v) çok fazla öfkelendi ve buyurdu ki:

'Nefsimi elinde tutana yemin ederim ki şayet evet deseydim, o şekilde size farz olurdu. Farz olunca da onu yerine getirmeye güç yetiremezdiniz ve o zaman küfre düşerdiniz. Sizi serbest bıraktığım

---

479 Mâide 5/101.

480 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12802; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 3/199.

481 Mâide 5/101.

sürece siz de beni rahat bırakınız. Size bir şeyi emrettiğimde onu yapın, size bir şeyi yasakladığım zaman onu bırakın.'

Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, '***Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın!***'[482] âyetini indirdi. Onların, tıpkı Mâide sûresinde geçen hıristiyanların çok soru sorarak küfre düşmeleri gibi soru sormalarını yasakladı. Cenâb-ı Hak bu şekilde sorular sorulmasını yasaklamış ve şöyle denilmek istenmiştir:

Bir konuda Kur'ân-ı Kerîm'de âyetler iniyorken, aleyhinize bir açıklama gelmemesi için sorular sormayınız, bekleyiniz. Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinin inişi tamamlandıktan sonra, âyetler içinde mutlaka o sorularınızın açıklamasını bulacaksınız."[483]

HADİSİN ŞERHİ

Sorulması Yasaklanan Sorular

Bu hadis-i şerif, ihtiyaç duyulmayan ve cevabı açıklanınca soran kişinin üzüleceği soruların sorulmasını yasaklamaktadır. Misallerde de görüldüğü gibi cennette mi yoksa cehennemde mi olduğu, babasının gerçekte söylenen kişi mi yoksa başkası mı olduğu gibi sorulan kişiye eziyet, abesle iştigal ve istihza maksadıyla münafıkların çoğunlukla sorduğu sorulardan sayılabilecek şeylerin sorulması yasaklanmıştır.

Müşrikler ve Ehl-i kitabın yaptığı gibi Resûlullah'ı (s.a.v) üzmek, zor durumda bırakmak maksadıyla sorular sorarak bu konularda âyetler istemek de yasaklanmış olan bu bahse girer. İkrime ve başkaları âyet-i kerimenin bu gibileri hakkında nâzil olduğunu söylerler.

Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın kullarından gizlediği ve onlara açıklamadığı kıyametin vakti, ruh vb. konularda sorular sormak da bu konuyla yakından ilgilidir.

---

[482] Mâide 5/101.

[483] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12808.

Hadis-i şerif aynı zamanda helâl ve haram konularının çoğunda müslümanların sorular sormasının yasaklandığına delâlet etmektedir. Bunun sebebi ise, hac konusunda, "Her sene mi hac yapacağız?" sorusunda olduğu gibi, sorulan sorunun hükmünü daha da ağırlaştırıcı bir âyetin inmesine sebep olacağından korkulmasıdır.

Sa'd'dan (r.a) rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

174- إِنَّ أَعْظَمَ الْمُسْلِمِينَ فِي الْمُسْلِمِينَ جُرْمًا، مَنْ سَأَلَ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يُحَرَّمْ فَحُرِّمَ مِنْ أَجْلِ مَسْأَلَتِهِ.

"Bir müslümanın müslümanlar hakkında işlediği en büyük cürüm, haram kılınmamış bir konuda soru sorması ve onun sorusu sebebiyle o konunun haram kılınmasıdır."[484]

Resûlullah'a (s.a.v) lian konusu sorulunca, soruyu soran kişinin başına bu olay gelmeden o konuda soru sormasını kerih görmüş ve onu ayıplamıştı.[485]

175- وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَنْهَى عَنْ قِيلَ وَقَالَ، وَكَثْرَةِ السُّؤَالِ وَإِضَاعَةِ الْمَالِ.

"Resûlullah (s.a.v) dedikoduyu, çok soru sormayı ve malı zayi etmeyi yasakladı."[486]

---

[484] Buhârî, İ'tisâm, 3; Müslim, Fezâil, 132 (nr. 2358); Ebû Davud, Sünnet, 7 (nr. 4610); Ahmed, *el-Müsned*, 1/176, 179; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 110.

[485] Müslim, Liân, 4 (nr. 1493); Tirmizî, Talâk, 22 (nr. 1202); Ahmed, *el-Müsned*, 2/19, 42; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4286.

[486] Buhârî, nr. 1477; Müslim, Akzıye, 12, 13, 14 (nr. 593), s. 1341.

Hadis Mugîre b. Şu'be'den şu lafızla rivayet edilmiştir. Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu işittim: *"Şüphesiz Allah Teâlâ anne ve babalara karşı gelmeyi, kızları diri diri toprağa gömmeyi ve kendisi vermeyip sadece istemeyi haram kılmıştır. Allah Teâlâ sizlere şu üç şeyi de kerih görmüştür: Dedikodu, malı zayi etmek ve çok soru sormak."*

Soru Sormasına İzin Verilenler

Resûl-i Ekrem (s.a.v), bedevîlerle dışarıdan kendisiyle görüşmek üzere gelen heyetler dışında kalan kimselerin soru sormalarına izin vermezdi. Onların kalplerini ısındırmak ve arada sıcak bir bağ oluşturmak için soru sormalarına müsaade ederdi. Fakat Medine'de ikamet eden ve kalplerine imanın kök salmış olduğu ensar ve muhacir, Müslim'in *Sahîh*'inde geçen şu hadis-i şerifte olduğu gibi soru sormaktan menedilmişlerdi. Nevvâs b. Sem'ân'dan (r.a) rivayet edilir:

176- أَقَمْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ بِالْمَدِينَةِ سَنَةً مَا يَمْنَعُنِي مِنَ الْهِجْرَةِ إِلاَّ الْمَسْئَلَةُ، كَانَ أَحَدُنَا إِذَا هَاجَرَ لَمْ يَسْأَلِ النَّبِيَّ ﷺ.

"Medine'de bir sene Resûlullah'ın (s.a.v) yanında kaldım. Oradan ayrılmama soru sormamdan başka bir şey engel olmadı (bir yıl boyunca Resûlullah'a (s.a.v) sorular sordum, bu yüzden yanından ayrılamadım). Çünkü birimiz oradan ayrılınca soru sorma imkânı kalmıyordu."[487]

Yine Müslim, Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'a (s.a.v) soru sormamız yasaklanmıştı. Bâdiyeden (köylerden) akıllı bir adamın çıkıp gelerek Resûlullah'a (s.a.v) sorular sorması ve Resûlullah'ın (s.a.v) bunlara verdiği cevapları dinlemek bizim pek hoşumuza giderdi."[488]

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Ebû Ümâme'den (r.a) şöyle rivayet edilir. *"Cenâb-ı Hak, '**Ey iman edenler, açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın!**'*[489] *âyetini indirince, bizler artık Resûlullah'a (s.a.v) çok soru sormayı çirkin görmeye başladık. Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm âyetleri inerken de soru sormaktan kaçı-*

---

[487] Müslim, Birr, 15 (nr. 2553).

[488] Müslim, İmân, 10 (nr. 12); Nesâî, Sıyâm, 1 (4/121); Ahmed, *el-Müsned*, 3/143, 193; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 155; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, nr. 1285; Lâlekâî, *Usûlü'l-İ'tikad*, nr. 328; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 30318.

[489] Mâide 5/101.

nıyorduk. Yanımıza bir bedevî geldiği zaman ona rüşvet olarak bir bürde verir ve Resûlullah'a (s.a.v) soru sormasını söylerdik." Daha sonra bu hadis-i şerifi zikreder.[490]

Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde Berâ b. Âzib'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

177- كَانَ لَتَأْتِي عَلَيَّ السَّنَةُ أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَ رَسُولَ اللهِ ﷺ عَنْ شَيْءٍ، فَأَتَهَيَّبُ مِنْهُ، وَإِنْ كُنَّا لَنَتَمَنَّى الأَعْرَابَ.

"Resûlullah'a (s.a.v) bazan sormak isteğim bir soru olur, üzerinden bir sene geçtiği halde Resûlullah'ın (s.a.v) heybetinden soruyu sormaktan çekinirdim. Hep bir bedevînin gelip bizim yerimize Resûlullah'a (s.a.v) soru sormasını temenni ederdik."[491]

Bezzâr *Müsned*'inde[492] İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet eder: "Muhammed'in (s.a.v) ashabından daha hayırlı bir topluluk görmedim. Resûlullah'a (s.a.v) sordukları on iki mesele de Kur'ân-ı Kerîm'de mevcuttur: '***Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar...***'[493] '***Sana haram aylar hakkında soruyorlar...***'[494] '***Sana yetimler hakkında soru soruyorlar...***'[495] Bundan sonra İbn Abbas (r.anhümâ) bu hadis-i şerifi zikreder."

İleride Gerçekleşebilecek Durumları Sormak

Sahâbe-i kirâm, bazan ileride olabilecek olayların hükümlerini vukuundan önce sorardı. Ancak onların sormalarının sebebi, olay cereyan ettiğinde verilen cevaba göre amel etmek içindi.

---

490 Ahmed, *el-Müsned*, 5/266; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7867.

491 Ebû Ya'lâ, *el-Müsnedü'l-Kebîr*, vr. 139.

492 Dârimî, *es-Sünen*, 1/50-51; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12288; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 723.

493 Bakara 2/219.

494 Bakara 2/217.

495 Bakara 2/220.

Şu soru bu konuda sorulanlara bir örnektir:

"Ey Allah'ın Resûlü! Yarın düşmanla karılaşacağız, yanımızda da kılıçlarımızdan başka bıçak yoktur (hayvanları kılıçlarımızla kesip onları köreltemeyiz, onları) kamışlarla keselim mi? Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Acele et, öldür! Eğer bir şey kanı akıtır ve üzerine besmele de çekilirse ye. Yalnız diş ile tırnak bunun dışındadır. Size anlatayım; diş kemiktir. Tırnak ise Habeşliler'in bıçağıdır."[496]

Yine Resûlullah'a (s.a.v), kendisinden sonra geleceğini haber verdiği yöneticileri, onlara hangi durumlarda itaat edilip hangi durumlarda karşı çıkılıp savaşılması gerektiği durumları soruyorlardı. Huzeyfe de (r.a) ileride çıkacak fitneleri ve onlara karşı nasıl davranması gerektiğini sormuştu.[497]

Çok Soru Sormanın Kötülüğü

Bu hadis-i şerifte geçen, **"Ben sizi bıraktığım sürece siz de beni rahat bırakın. Hiç şüphesiz sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberlerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk oldular"** ifadesi, çok soru sormanın çirkinliğine ve yerildiğine delâlet eder. Fakat bazıları bu durumun Resûlullah'ın (s.a.v) devrine has olduğunu söyler. Bunun sebebini de, haram olmayan bir şeyin haram kılınması ya da yerine getirilmesi zor bir hükmün farz kılınmasından korkulması şeklinde açıklarlar. Resûlullah'ın (s.a.v) vefatından sonra ise böyle bir ihtimal kalmamıştır.

Fakat çokça soru sormanın çirkinliğinin (kerâhetinin) tek sebebi bu değildir, daha başka sebepler de vardır. İbn Abbas'tan (r.anhümâ) nakledilen şu söz bu sakıncalardan birine işaret eder: "Hemen soru sormayınız, bekleyiniz. Kur'ân-ı Kerîm nâzil olduktan sonra siz sorduğunuz her sorunun cevabını ve açıklamasını mutlaka bulacaksınız."

---

496 Buhârî, Şirket, 3, 16, Cihâd, 191, Zebâih, 15, 18, 20, 23, 36, 37; Müslim, Edâhî, 20 (nr. 1968); Tirmizî, Ahkâm, 5 (nr. 1491, 1492); Ebû Davud, Edâhî, 15 (nr. 2821); Nesâî, Dahâyâ, 20, 21, 26 (7, 226, 227).

497 Hadisin metni için bk. Buhârî, nr. 7084.

Bunun mânası şudur: Müslümanların dinleri konusunda ihtiyaç duydukları her şeyi Cenâb-ı Hak yüce kitabında mutlaka açıklayacaktır. Daha sonra Resûlullah (s.a.v) bunu Allah (c.c) adına ümmetine tebliğ edecektir. Bu durumda kimsenin soru sormasına hacet yoktur. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ (c.c) neyin kulları için daha uygun olduğunu, onların hidayetleri ve menfaatleri için neyin daha yararlı olduğunu onlardan daha iyi bilir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bunları, hiç soru sorulmadan kendiliğinden zaten açıklayacaktır. Aynen şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi: ***"Allah, sapıtmayasınız diye size açıklıyor..."***[498]

Öyleyse herhangi bir konuda, özellikle o hadise henüz cereyan etmeden ve henüz sorunun cevabına bir ihtiyaç yokken soru sormaya hiç gerek yoktur. En mühim ihtiyaç Allah (c.c) ve Resûlullah'ın (s.a.v) haber verdiklerini anlamak ve sonra onlara uyarak söyledikleriyle amel etmektir.

Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) bazan sorular sorulur, o da çözümü Kur'ân-ı Kerîm'e havale eder, soru soranı Allah'ın kitabına yönlendirirdi. **Kelâle** konusunu soran Hz. Ömer'e (r.a), *"Bu yaz nâzil olan, Nisâ sûresinin sonundaki âyet,*[499] *bu meselede sana yeterlidir!"* diye cevaplamıştı.[500]

Soru Sormak Yerine Emirleri Uygulamak

Bu hadis-i şerif ayrıca sorularla vakit kaybetmek yerine emirleri yerine getirmek ve yasaklardan kaçınmakla meşgul olmanın gerekliliğine de işaret ediyor.

---

[498] Nisâ 4/176.

[499] Söz konusu olan Nisâ sûresinin şu meâldeki en son âyet-i kerimesidir: ***"Senden fetva iserler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Kız kardeşi ölüp çocuğu olmazsa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler ik tane olursa*** (erkek kardeşlerinin) ***bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Şayet erkekli kadınlı daha fazla kardeş mevcut ise erkeğin hakkı, iki kadın payı kadardır. Sapıtmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir."***

[500] Müslim, Ferâiz, 9 (nr. 1617); İbn Mâce, Ferâiz, 5 (nr. 2726); Mâlik, *el-Muvatta'*, Ferâiz, 7 (2/515).

"Size bir şeyi emrettiğim zaman ondan gücünüz yettiği kadarını yapın. Size bir şeyi yasakladığım zaman da ondan kaçının."

Demek ki müslümanın öncelikle üzerine düşen görev, Resûlullah'tan (s.a.v) bizlere nelerin geldiği ve ulaştığı konusunda özel itina ve ihtimam göstermektir. Sonra da bunları anlamak ve muhtevasına vâkıf olmak için gayret göstermek. Daha sonra da, şayet konu ilmî bir konu ise tasdik edip doğrulamak ve eğer amelî bir konu ise; emirlerden gücünün yettiği kadarını yerine getirmek ve yasaklardan kaçınmak konusunda gücü nisbetinde gayret sarfetmektir. Yani bir müslüman bütün himmet ve gayretini başka şeylere değil bütünüyle bu yönlere sarfetmeli. Resûlullah'ın (s.a.v) ashabı ve onlara güzellikle tâbi olanların Kitap ve Sünnet'teki faydalı ilimleri talep etme hususundaki durumları böyle idi.

Fakat dinleyici kişi, belki gerçekleşecek veya belki de gerçekleşmeyecek olan birtakım varsayımları hesaba katarak himmet ve gayretini bunlarla ilgili emir ve yasakların ne olacağı konusuna sarf ederse; işte bu husus Resûlullah'ın (s.a.v) yasaklamış olduğu kısma girer. Peygamber Efendimiz böylesi konular peşinde koşulmasını yasaklamıştır.

Adamın biri İbn Ömer'e (r.anhümâ), Hacerülesved'i istilâm etmeninin hükmünü sordu. İbn Ömer (r.anhümâ) ona, "Ben Resûlullah'ın (s.a.v) Hacerülesved'i istilâm ettiğini ve onu öptüğünü gördüm" dedi. Adam, "Bunu yapmaya imkânım olmazsa ne dersin? Büyük izdiham olursa ne dersin?..." şeklinde sorular sordu. Bunun üzerine İbn Ömer (r.anhümâ), "Şöyle olursa ne dersin, böyle olursa ne dersin gibi sözleri bırak Yemen'de kalsın! Ben sana, Resûlullah'ın (s.a.v) onu istilâm ettiğini ve öptüğünü gördüğümü söylüyorum!" dedi. Bunu Tirmizî rivayet etmiştir.[501]

İbn Ömer'in (r.anhümâ) bu sözlerden maksadı şu idi: "Bütün himmet ve gayretini sadece Resûlullah'ın (s.a.v) sünnetine uymaya sarfetmelisin. Gerçekleşmeden önce birtakım imkânsızlık veya sıkıntıyla ilgili varsayımları düşünmemelisin! Çünkü bunları düşündüğün

501 Buhârî, Hac, 60 (nr. 1610); Tirmizî, Hac, 44 (nr. 861); Nesâî, Hac, 155 (5/231).

takdirde, sünneti samimi olarak yerine getirme konusundaki azminde gevşeme olur. Dinde derin anlayış sahibi olmak ve bilgi edinmek için sorular sormak elbette övülmeye değer şeylerdir. Ancak gösteriş ve münakaşa maksadıyla sorular sormak yerilmiş ve yasaklanmıştır."

Hz. Ali'den (r.a) rivayet edildiğine göre, âhir zamanda ortaya çıkacak fitnelerden bahsetmişti. Hz. Ömer'de (r.a), "Bunlar ne zaman gerçekleşecek ey Ali?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi:

"Dinî maksatlar dışında dinde bilgi sahibi olunduğu, amel etmekten başka gayeler için ilim öğrenildiği ve âhireti elde etme hedefi dışında dünyalık peşinde koşulduğu zaman."

İbn Mesud (r.a) şöyle der: Fitne elbisesini giydiğinizde; küçükleriniz o hal üzere büyüdüğü ve yetişkinleriniz o hal üzere yaşlandığı, ayrıca bunu da sünnet olarak kabul ettiğinizde ve biri bunu değiştirmeye kalkıştığı zaman, "Bunu değiştirmek çirkin bir iştir" denildiği zaman sizin haliniz nasıl olacak? Yanında bulunanlar, "Bu ne zaman olacak?" diye sordular. Oda şöyle cevap verdi:

"Güvenilir (emin) kişileriniz azaldığı ve başınızdaki amirleriniz çoğaldığı, fakihleriniz (dinde derin bilgi sahibi olanlarınız) azaldığı ve kurrâlarınız (Kur'ân-ı Kerîm okuyucularınız) çoğaldığı, dinî maksatlar dışında fıkıh ilmi öğrenildiği ve âhiret ameli ile dünyalık peşinde koşulduğu zaman!..."

Bunları Abdürrezzâk *Musannef*inde rivayet etmiştir.[502]

Gerçekleşmemiş Durumlar Hakkında Sorular Sormak

Bu hususta, yani bir konu vuku bulmadan önce onunla ilgili sorular sorma hakkında sahâbe-i kirâm ve tâbiînden bunu mekruh gördüklerine ve böyle sorulara cevap vermediklerine dair pek çok rivayet vardır.

Amr b. Mürre (r.a) şöyle der: Ömer (r.a) insanların huzuruna çıktı ve, "Gerçekleşmeyen hadiseler hakkında sorular sormanızı ya-

502 Dârimî, *es-Sünen*, 1/64.

saklıyorum. Zaten gerçekleşen hadiseler bizi yeterince meşgul ediyor" dedi.[503]

İbn Ömer de (r.a) şöyle der: "Gerçekleşmeyen hadiseler hakkında sorular sormayın. Çünkü ben Ömer'in (r.a), henüz gerçekleşmemiş konular hakkında soru soranları lânetlediğini işittim."[504]

Zeyd b. Sâbit de (r.a) kendisine bir konu sorulduğu zaman, "Bu husus gerçekleşti mi?" diye sorar, gerçekleşmediğini söylediklerinde de, "Bu konu gerçekleşinceye kadar onun hakkında soru sormayı bırakın" derdi.[505]

Mesrûk (rh.a) şöyle der: "Übey b. Kâ'b'a (r.a) bir konu sordum. Bana, 'Bu konu henüz oldu mu olmadı mı?' diye sordu. Ben olmadığını söyleyince, 'Gerçekleşinceye kadar bizi rahat bırak. Yaşandığı zaman, ictihad eder, bu konudaki görüşümüzü söyleriz' dedi."[506]

Şa'bî (rh.a) şöyle der: Ammâr'a (r.a) bir mesele sordular. O da, 'Bu mesele şu anda meydana gelmiş midir?' diye sordu. 'Hayır' diye cevap verdiler. Bu söz üzerine, 'Bu mesele yaşanıncaya kadar bizi rahat bırakın; ortaya çıkınca, sizin için onun zahmetine katlanırız" dedi.[507]

Salt b. Râşid şöyle nakleder: Tâvûs'a bir mesele sordum. Beni azarlayarak, "Bu mesele şu anda meydana geldi mi?" diye sordu. Ben de, meselenin yaşanmış olduğunu söyledim. Bana, "Allah adına söyle, yaşanmış mıdır?" diye tekrar sordu. Ben de, "Allah adına söylüyorum, yaşandı!" dedim. Bunun üzerine bana şöyle dedi: Dostlarımız bize Muâz b. Cebel'in (r.a) şöyle dediğini naklettiler:

"Ey insanlar! Bir mesele başınıza gelmeden önce o konuda (hüküm verme hususunda) acele etmeyiniz. Sonra her biriniz şuraya buraya

---

503 Dârimî, *es-Sünen*, 1/50; İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/141.

504 İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/139, 142.

505 Dârimî, *es-Sünen*, 1/50; İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/142.

506 Dârimî, *es-Sünen*, 1/56; İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/142.

507 Dârimî, *es-Sünen*, 1/50; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, 3/106.

dağılırsınız (görüş ayrılığına düşersiniz). Bir mesele başınıza gelmeden önce, o konuda hüküm vermede acele etmezseniz; o mesele yaşandığı zaman, o konu sorulduğu vakit müslümanlar arasında doğruyu bulacak olanlar veya muvaffak olanlar mutlaka bulunacaktır."[508]

Ebû Davud, *el-Merâsîl* isimli eserinde, "İbn Aclân, Tâvûs, Muâz" tarikiyle *merfû* olarak şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

178- لاَ تَعْجَلُوا بِالْبَلِيَّةِ قَبْلَ نُزُولِهَا فَإِنَّكُمْ إِنْ لَمْ تَفْعَلُوا لَمْ يَنْفَكَّ الْمُسْلِمُونَ أَنْ يَكُونَ مِنْهُمْ مَنْ إِذَا قَالَ سُدِّدَ أَوْ وُفِّقَ وَأَنَّكُمْ إِنْ عَجِلْتُمْ تَشَتَّتْ بِكُمُ السُّبُلُ هَاهُنَا وَهَاهُنَا.

"Başınıza bir musibet (mesele) gelmeden o konuda (hükmünü vermede) acele etmeyiniz. Eğer bu esasa bağlı kalırsanız, (o mesele yaşandığı zaman) konuştuğu vakit doğruya isabet eden veya muvaffak kılınan kimseler müslümanlar içinde bulunmaya devam eder. Fakat siz, musibet gelmeden önce (onun hükmünde) acele ederseniz, kiminiz şuraya kiminiz buraya giderek yollarınız dağınık bir hal alır."[509]

Bu hadis-i şerifin *mürsel* olmasının sebebi, Tâvûs'un Muâz b. Cebel'den (r.a) hadis işitmemiş olmasıdır.

Ebû Davud yine aynı isimli eserinde bu mânadaki bir hadis-i şerifi; Yahya b. Ebû Kesîr'den, o Ebû Seleme vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) *mürsel* olarak rivayet eder.[510]

Haccâc b. Minhâl; Cerîr b. Hâzim, Zübeyr b. Saîd, Benî Hâşim'den bir zat kanalıyla şöyle nakleder: Hadis şeyhlerimizin, Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet ettiklerini işittim:

---

508 Dârimî, *es-Sünen*, 1/56; Âcurrî, *Ahlâku'l-Ulemâ*, s. 121-122; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, 3/106.

509 Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 457; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 20/353; İbn Abdülber, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, 2/142.

510 Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 458.

"Hakkında açıklama (vahiy) indirilmeyen konuları birbirlerine sorup durmadıkça; ümmetim içinde, kendilerine soru sorulduğu zaman doğru yola yönlendirilecek ve rehberlik yapmaları sağlanacak kişiler bulunmaya devam edecektir. Ancak bunu yapmaya başladıkları zaman, bir kısmı şu tarafa bir kısmı öbür tarafa (farklı yollara ve görüşlere) dağılıp gideceklerdir."[511]

Yanıltıcı Sorular Sormak

Sanâbihî, Muâviye'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) yanıltıcı sorular sormayı yasakladığını rivayet eder. Bu hadis-i şerifi Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir.[512]

İmam Evzâî, "yanıltıcı sorular" ifadesini, "cevaplanması zor sorular" şeklinde açıklar. İsâ b. Yunus ise, aynı ifade hakkında, "açıklanmasına ihtiyaç duyulmayan konularda, şu nasıl olacak, şu neden böyle oldu, gibi sorular sormak" diye açıklamada bulunur.

Sevbân (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

179- سَيَكُونُ أَقْوَامٌ مِنْ أُمَّتِي يُغَلِّطُونَ فُقَهَاءَهُمْ بِعُضَلِ الْمَسَائِلِ أُولَئِكَ شِرَارُ أُمَّتِي.

"Ümmetim içinde öyle kimseler gelecek ki, içinden çıkılmaz meseleler sorarak fakihlerinin (din bilginlerinin) hata yapmalarına sebep olacaklardır. İşte o kimseler ümmetimin en şerli olanlarıdır."[513]

Tartışmaya Girişmek

Evzâî (rh.a) şöyle der: "Allah Teâlâ, bir kimseyi ilmin bereketinden mahrum bırakmak istediği zaman, onun diline yanıltıcı sorular

511 İbn Hacer, *el-Merâsîl*, 13/267.

512 Ebû Davud, İlim, 8 (nr. 3656); Ahmed, *el-Müsned*, 5/435.

513 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 1431; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 701.

yerleştirir. Onların, ilimden en az nasibi olan kimseler olduklarını görürsünüz."

İbn Vehb, İmam Mâlik'ten (rh.a) şöyle nakleder: "Bu şehirde (Medine-i Münevvere'de) öyle kimselere yetiştim ki, onlar, bugün pek çoğunun yaptığı şu çok soru sorma işini çirkin görüyorlardı."

Yine İbn Vehb nakleder: "İmam Mâlik'in, çok söz söylemeyi ve fazla miktarda fetva vermeyi kötülediğini işittim. O, böylesi kimseler hakkında, 'Bazıları, tıpkı dişi devenin erkeğine duyduğu aşırı istek gibi hevesle konuşuyorlar. Şu şöyle olacak, bu öyle olacak, diyerek sözlerini heder ediyorlar' diyordu."

Yine İbn Vehb şöyle der: "İmam Mâlik'in, çok soruya cevap vermeyi kerih gördüğünü işittim. Soruların çoğuna, Allah Teâlâ, ***'Sana ruhtan soruyorlar. De ki, ruh Rabbim'in emrindendir'***[514] buyuruyor, diye karşılık verir ve soruyu cevapsız bırakırdı."

Yine İmam Mâlik, sünnet üzerinde münakaşa ve mücadele etmeyi mekruh görürdü. Heysem b. Cemil şöyle anlatır: İmam Mâlik'e, "Ey Ebû Abdullah! Sünneti iyi bilen bir kimse bu konuda tartışmaya girmeli mi?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Hayır, tartışmaya girmemeli! Sadece sünnetin ne olduğunu ortaya koymalı; bu kabul görürse ne ala, aksi takdirde sükût etmelidir." İshak b. İsâ da şöyle der: "İmam Mâlik, ilim üzerinde tartışma ve mücadele etmenin, kişinin kalbindeki nurun kaybolmasına sebep olduğunu söylerdi."

İbn Vehb şöyle der: "İmâm Mâlik, ilim üzerinde tartışma yapmanın kalpleri katılaştırdığını ve insanlar arasında kin ve nefrete neden olduğunu söylerdi."

Ebû Şüreyh el-İskenderânî bir gün meclisinde bulunuyordu. O gün sorulan soruların sayısı oldukça arttı. Bunun üzerine şöyle dedi:

"Bugünden itibaren kalpleriniz kir tutmaya başladı. Kalkın, hep birlikte Ebû Humeyd Hâlid b. Humeyd'in yanına gidin; kalplerinizi cilalayın, dinin emirlerine karşı rağbetinizi artıracak hususları öğrenin.

---

[514] İsrâ 17/85.

Çünkü böyle yapmak ibadete karşı şevki artırır, kişinin zühd sahibi olmasını sağlar ve kişiyi sadakate doğru çeker. Soru sormayı azaltın, sadece hakkında hüküm inen konuları sorun. Hakkında hüküm indirilmeyen konuları sormak kalpleri katılaştırır, bu da aranızda düşmanlığın doğmasına sebep olur."

Meymûnî şöyle der: Ebû Abdullah'a -yani Ahmed b. Hanbel'e- bir soru sorulduğu zaman, "Bu mesele vuku buldu mu? Şu anda bu iş başınıza geldi mi?" dediğini işittim.

Farazî Fıkıh Hakkındaki Görüşler

Vuku bulmayan meseleler hakkında sorular sorarak bunlara cevap verme konusunda âlimler farklı görüşlere sahip olmuşlardır:

Ehl-i hadise tâbi olanlar, vuku bulmamış konularda soru sorma yolunu kapatmışlardır. Böylece bu yolu tutanların ilim ve fıkıh bilgileri, Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a (s.a.v) bildirdiklerinden ibaret olmuştur. Böylece onlar, fakih olmadan fıkıh taşıyıcısı olmuşlardır.

Ehl-i rey taraftarı olan fakihler ise; henüz vuku bulmayan, ancak vukuu muhtemel olan veya olmayan farazî meseleler ortaya koyup bunlara cevaplar vermek için pek çok zahmet ve sıkıntıya girmek suretiyle fıkhı oldukça genişletmişlerdir. Böylece kişiler arasındaki davalaşma ve tartışmalar çoğalmış; bu da kalplerin farklı taraflara yönelmesine sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda insanlar arasında hevâ, haset, düşmanlık ve nefretin yerleşmesi sonucunu da doğurmuştur.

Bu anlayışla ortaya konulan görüşler çoğunlukla karşısındakine galebe çalma, üstünlük sağlama, övünme ve insanların dikkatini kendi üzerine çekme duyguları ile karışmıştır. Halbuki bütün bu vasıflar rabbânî âlimlerin kötülediği ve sünnet-i seniyyenin de çirkinliğini ve haramlığını ortaya koyduğu vasıflardır.

Ehl-i hadis fakihlerinden olup bunu uygulayanların durumuna gelince; onlar bütün gayretleriyle Allah Teâlâ'nın yüce kitabındaki mânaları ve onu tefsir eden sahih sünnetleri, sahâbe-i kirâmın ve on-

lara güzel bir şekilde uyan tâbiînin sözlerini araştırırlar. Bunun ardından Resûlullah'ın (s.a.v) sünnetlerini araştırmaya, bunların sahih olanlarını sahih olmayanından ayıklamaya çalışırlar. Daha sonra bunları iyice öğrenmeye, anlamaya ve mânaları üzerinde düşünmeye gayret ederler. Kitap ve Sünnet bilgisini elde ettikten sonra; tefsir ve hadis gibi ilim dalları ile helâl ve haram konusunda, sünnetin temelini oluşturan zühd ve rekaik (dindeki incelikler) hususunda sahâbe-i kirâm ve onları güzel bir şekilde izleyen tâbiînden gelen sözleri öğrenmeye koyulurlar.

İşte bu yol Ahmed b. Hanbel (rh.a) ile onunla aynı anlayışı paylaşan rabbânî hadis âlimlerinin izlediği yoldur. Zaten bu yolu tutan kimseler için; bir faydası olmayan ve vuku bulmayan konuları öğrenmeye vakit ayıramayacak derecede hatta daha fazla miktarda insanı meşgul edecek meşgale bulunmaktadır. Ayrıca o tür soru ve cevaplarıyla uğraşmak tartışmaların ve husumetlerin doğmasına ve dedikoduların çoğalmasına sebep olur. Ahmed b. Hanbel (rh.a), kendisine sorulan ileride doğması muhtemel ve henüz vuku bulmamış sorulara, "Sonradan ortaya çıkma bu gibi soru çeşitleri ile bizi meşgul etmeyin!" derdi.

Yunus b. Süleyman es-Sakatî'nin söylediği şu söz ne kadar yerindedir: "Bütün işlere şöyle bir baktım; hepsinin de hadis veya re'yden (kişisel görüşten) ibaret olduğunu gördüm. Hadis tarafına baktığımda şunlarla karşılaştım: Allah Azze ve Celle'nin rubûbiyyeti, yüceliği ve azameti var. Arşın, cennet ve cehennemin vasıfları anlatılıyor. Nebî ve resûllerden, helâl ve haramlardan bahsediyor, akrabalık bağını gözetmeye teşvik ediyor. Bütün hayırlar hadislerde toplanmış. Rey tarafına bakınca da şunları gördüm: Hile, aldatma, tuzak, akrabalık bağını kesme; kısaca bütün kötülüklerin orada toplandığını gördüm."

Ahmed b. Şibeveyh şöyle der: "Kim kabirdeki (âhirette fayda verecek) ilmi öğrenmek istiyorsa hadislere yönelsin, kim de ekmek

sağlayacak (karnını doyuracak) ilmi öğrenmek istiyorsa re'ye yönelsin."[515]

Kim, yukarıda açıklamış olduğumuz şekilde ilim öğrenme yoluna girerse, karşısına çıkan soruların çoğuna cevap verebilecek bir anlayışa kavuşabilir. Çünkü karşılaştığı yeni meseleleri cevaplama usulü, yukarıda işaret etmiş olduğumuz usul içerisinde bulunmaktadır.

Hidayet ve anlayışlarının doğruluğu üzerinde görüş birliği bulunan bu yolu tutmuş İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, İshak, Ebû Ubeyd ve onların yolunu takip eden imamların yolunu tutmakta bir zaruret bulunmaktadır. Bu imamların yapmadıkları şekilde hareket ederek onlara uyduğunu iddia eden kimseler, ıssız çöllere ve çok tehlikeli yerlere düşer. Bu kimseler, alınması câiz olmayanları almak ve amel edilmesi gerekenleri terketmek gibi durumlarla karşı karşıya kalırlar.

Bütün işlerin temeli, anlattığımız bu hususlarda Allah Teâlâ'nın rızâsını kazanmaya niyet etmek, Resûlullah'a (s.a.v) indirilenleri öğrenmek, onun yoluna girmek ve onlarla amel etmek suretiyle Allah Teâlâ'ya yakınlaşmayı istemek ve insanları buna davet etmektir. Bu anlayış ve niyet üzere olan kişiyi Allah Teâlâ muvaffak kılar, yolunu doğrultur ve doğruyu ona ilham eder. Bilmediklerini ona öğretir. Bu kimse, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de, ***"Allah Teâlâ'dan ancak âlimler korkar!"***[516] meâlindeki âyet-i kerimesinde övdüğü âlimlerden olur.

Yine bu kimse, İbn Ebû Hâtim'in *Tefsir*'inde Ebü'd-Derdâ (r.a) vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği şu hadis-i şerifteki rüsûh (derinlik) sahibi âlimlerden olur:

180- أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ سُئِلَ عَنِ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ، فَقَالَ: مَنْ بَرَّتْ يَمِينُهُ وَصَدَقَ لِسَانُهُ وَاسْتَقَامَ قَلْبُهُ وَمَنْ عَفَّ بَطْنُهُ وَفَرْجُهُ فَذَلِكَ مِنَ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ.

---

515 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 1/435; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 11/7-8; *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/464.

516 Fâtır 35/28.

"Resûlullah'a (s.a.v), kimlerin ilimde rüsûh sahibi olduğu soruldu. Buyurdular ki:

Yemininde sadık olan, dili doğru söyleyen ve kalbi istikamet üzere olandır. Bir de midesine giren ve namus konusunda iffetli olan kimsedir. İşte bunlar, dinde rüsûh sahibi olanların özellikleridir."[517]

Nâfi' b. Yezîd şöyle der: "İlimde rüsûh sahibi (er-râsihûhe fi'l-ilm) olanların; Allah için tevazu gösterenler, yine Allah'ın rızâsını kazanmak için zillete katlananlar, kendilerinden üstün olanlarla ilgilenmeyip kendilerinden aşağıda olanları hakir görmeyen kimseler oldukları söylenmiştir."[518]

Bu hususa Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadis-i şerifi de işaret eder: *"Size Yemenliler geldi. Onlar, itaatkâr kalpli ve yufka yürekli insanlardır. İman Yemenli'dir, fıkıh Yemenli'dir, hikmet de Yemenli'dir."*[519]

Resûl-i Ekrem (s.a.v) bu sözlerle Ebû Musa el-Eş'arî'ye (r.a) ve onun yolunda olan Yemenli âlimlere; sonra da Ebû Müslim el-Havlânî, Veysel Karanî, Tâvûs, Vehb b. Münebbih gibi Yemenli âlimlere işaret buyurmaktaydı. Bunların hepsi de rabbânî âlimlerden olup Allah Teâlâ'dan korkan kimselerdi. Hepsi de yüce Allah'ı hakkıyla bilen, O'na karşı haşyet duyan ve korku taşıyan kimselerdi. Onlardan bazılarının Allah'ın dini ve şer'î hükümler hakkındaki ilmi diğerlerine nisbetle daha fazla idi. Ancak onlar, insanlar arasında dedikodu, her şeyi araştırma ve tartışma özellikleriyle tanınan kimseler değillerdi.

Aynı şekilde Muâz b. Cebel de (r.a), insanlar arasında helâl ve haram konularını en iyi bilenlerdendi. O, kıyamet gününde rabbânî âlimlerin başında haşredilecektir.[520]

---

517 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 2/9; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/185, (nr. 6637, 6638); Taberânî, *el-Kebîr*, 8/152, (nr. 7658).

518 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 2/9. İbn Kesîr, bunu İbnü'l-Münzir *Tefsîr*'inde naklettiğini söyler.

519 Buhârî, Menâkıb, 1, Megâzî, 74, Bed'ü'l-Halk, 14; Müslim, İmân, 84 (nr. 52); Tirmizî, Fiten, 61 (nr. 2244); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5744.

Hadis-i şerifin devamı şöyledir: *"Küfrün başı şark cihetindedir. Böbürlenme ve kibirlenme deve besleyenlerdedir. Sükûnet ve vakar koyun (besleyenler)dedir."*

Ancak onun ilmi, konuları varsayımlarla genişletmek ve çoğaltmaktan ibaret değildi. O, vuku bulmamış konular hakkında söz söylemenin mekruh olduğunu biliyordu. O, Allah Teâlâ'yı ve dininin esaslarını hakkıyla bilen bir âlimdi.

İmam Ahmed b. Hanbel'e, "Karşılaştığımız meseleleri senden sonra kime soralım?" diye sordular. O da, "Abdülvehhâb el-Verrâk'a sorun" dedi. "Ama o geniş bir bilgiye sahip değil ki!" denilince de; "O sâlih bir zattır; öylesi sâlih zatlar hakkı bulma hususunda hep isabet ederler" diye karşılık verdi.

Ahmed b. Hanbel'e, Ma'rûf-i Kerhî'nin durumunu sordular. "O, ilmin temeli olan Allah korkusuna sahiptir" diye karşılık verdi. Bu söz, selef-i sâlihin, "İlim olarak Allah korkusu (haşyetullah) kâfi gelir. Aldanma olarak da Allah Teâlâ'yı tanımamak yeterlidir" sözüne dayanmaktadır. Bu husus oldukça geniş bir konu olup tamamını burada anlatmak sözü çok uzatır.

Biz tekrar Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifin açıklamasına dönecek olursak, deriz ki:

Kim, ne kitapta ve ne de sünnette benzeri bulunmayan meseleleri genişletme işiyle meşgul olmaz; bunun yerine Allah Teâlâ'nın kelâmını ve Resûlü'nün hadislerini anlamakla meşgul olur, bunu da emirleri yerine getirmek ve yasaklardan kaçınmak niyetiyle yerine getirirse; o kimse Resûlullah'ın (s.a.v) bu hadis-i şerifte emir buyurduğu hususa sarılmış ve hadis-i şerifin gereği ile amel etmiş olur.

Kim de, himmet ve gayretini Resûlullah'a (s.a.v) indirilenleri anlama yönünde sarfetmez; bunun yerine vuku bulması muhtemel olan veya olmayan konular varsayarak, sırf kendi görüşüyle bunlara cevap bulma üzerine yoğunlaşır ve böylece meseleleri çoğaltma yoluna giderse; bu kimsenin Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) yasakladığını yapmak ve emrettiğini terketmek suretiyle bu hadis-i şerifteki buyruğuna aykırı hareket etmiş olmasından korkulur.

---

520 Konuyla ilgili hadis için bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/446.

Kitap ve Sünnet'e Uymayan Soruların Çoğalmasının Nedeni

Şu husus iyice bilinmelidir ki; Kitap ve Sünnet'te temeli bulunmayan hadiselerin çokça vuku bulması, aslında Allah'ın ve Resûlü'nün emirlerine sarılmayı ve yine Allah'ın ve Resûlü'nün yasaklarından kaçınmayı terketmekten kaynaklanmaktadır. Bir iş yapmak isteyen kimse, şayet o işle ilgili olarak Allah'ın emirlerini bilip ona sarılsa ve yine o işle ilgili yasakları öğrenerek ondan da sakınsa; bütün işler Kitap ve Sünnet'e uygun olarak vuku bulur.

Kişi bir iş yaparken kendi görüşüne ve hevâsına göre hareket ediyor. Bunun sonucunda da hadiselerin geneli Allah'ın koyduğu hükümlere aykırı olarak cereyan ediyor. Hatta çoğu zaman şeriata aykırı olarak yaşanan bu hadiseleri, dinin epey uzağına düşmeleri sebebiyle Kitap ve Sünnet'e uygun hale döndürmek oldukça zorlaşıyor.

Özetle ifade edersek: Kim, Resûlullah'ın (s.a.v) bu hadis-i şerifteki emrine sarılır, yasakladığı husustan kaçınırsa ve bu husus kendisini başka şeylerle ilgilenmekten alıkoyarsa; bu kimse hem dünya hem de âhiret kurtuluşunu elde etmiş olur. Eğer burada belirtilenlere aykırı hareket eder; aklına düşen ve kendince güzel gördüğü hususlarla ilgilenme yolunu seçerse; Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) sakındırmış olduğu Ehl-i kitabın helâk olmasına sebep olan duruma düşmüş olur. Onlar meseleleri çoğaltmışlar, peygamberlerinin getirdikleri üzerinde ihtilâfa düşmüş, bunun sonucunda da peygamberlerine bağlılık ve itaati terkederek helâk olmuşlardır.

Yasaklara Karşı Gereken Tavır

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Size neyi yasakladıysam onlardan uzak durunuz ve size neyi emrettiysem ondan gücünüz yettiği kadarını yapınız"** sözü hakkında âlimlerden biri şöyle der:

Bu ifadeden, yasaklamanın emirden daha şiddetli olduğu sonucu çıkar. Çünkü yasaklanan şeyin herhangi bir kısmının bile işlenmesine ruhsat verilmemektedir. Emredilen hususların yerine getiril-

mesi ise insanın gücü (istitaat) ile sınırlandırılmıştır. Bu görüş İmam Ahmed b. Hanbel'den nakledilmiştir.

Bir zatın söylediği şu söz de bu mânaya işaret eder: "İyi amelleri hem iyiler hem de fâcir (kötü, günahkâr) kimseler işler. Ancak, günahlardan sadece sadıklar uzak dururlar."[521]

Ebû Hüreyre (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

181- اِتَّقِ الْمَحَارِمَ تَكُنْ أَعْبَدَ النَّاسِ.

"Haramlardan sakın, insanların en âbidi ol!"[522]

Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz şöyle der:

"Çok ibadet etmeyi alışkanlık haline getiren kişiyi geçmek isteyenler günah işlemekten uzak dursun!" Bu *mevkuf* hadis Hz. Âişe validemizden *merfû* (Resûlullah'ın (s.a.v) sözü) olarak da rivayet edilmiştir.[523]

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Âbidler, Allah Teâlâ'nın yasaklarını terketmekten daha faziletli bir ibadet yapmamışlardır."

---

521 Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/211. Ebû Nuaym, bunu Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'nin sözü olarak nakleder.

522 Tirmizî, Zühd, 2 (nr. 2305); İbn Mâce, Zühd, 24 (nr. 4217); Ahmed, *el-Müsned*, 2/310; Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 818; Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, s. 42; Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/365; *Ahbâru İsfahân*, 2/302; Bûsîrî, *Misbâhu'z-Zücâce*, 2/267.

Bu, Ebû Hureyre'den (r.a) rivayet edilen hadisin bir kısmıdır. Hadisin tamamı şöyledir: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Kim, onunla amel etmek için ya da amel edecek olanlara bildirmek için benden birkaç söz öğrenmek ister? Bunun üzerine ben,

'Ben isterim ey Allah'ın Resûlü!' dedim. Resûlullah (s.a.v) elimden tuttu ve şu beş şeyi saydı:

Haramlardan sakın, insanların en âbidi ol! Allah'ın sana taksim edip verdiğine rıza göster, insanların en zengini ol! Komşuna iyilik et, (gerçek) mümin ol! Kendin için istediğini insanlar için de iste, (gerçek) müslüman ol! Çokça gülme, çünkü çok gülmek kalbi öldürür."

523 Ebû Ya'lâ; *el-Müsned*, nr. 4950.

Önemli Bir Uyarı

Söz konusu olan hadis-i şerifte, haramları terketmenin ibadetleri yerine getirmekten üstün tutulması anlamına gelen ifadelerden şunu anlamak gerekir; burada ibadet ve taatler ile kastedilmek istenen nâfile cinsinden (farzların dışında) olanlardır. Zira farzlar sınıfına giren amelleri yerine getirmek, haram sınıfına giren amelleri terketmekten daha faziletlidir. Çünkü farz olan amel, bizâtihi yapılması ve varlığı istenen ameldir. Halbuki haram olan amellerde matlup olan o amellerin yokluğudur. Bu yüzden farz amellerin geçerli olması için niyete ihtiyaç duyulurken haram ameller için niyete ihtiyaç yoktur.

Bu gerçekten hareketle, bazı farzların terki küfür olarak değerlendirilebilmektedir; tevhidin veya daha önceki hadis-i şeriflerde geçtiği gibi İslâm'ın şartlarından birinin terkedilmesi gibi. Oysa haramların işlenmesinde aynı durum söz konusu değildir. Yani haramların işlenmesi kişiyi küfre sokmaz. Hz. Ömer'in (r.a) şu sözü bunu doğrulamaktadır: "Haram olan bir dâniki[524] reddetmek, Allah yolunda infak edilen yüz binlerden daha faziletlidir."

Selef-i sâlihten bir zat şöyle der: "Allah Teâlâ'nın hoşlanmadığı 1 dâniki terketmek, 500 hac yapmaktan benim için daha sevimlidir."

Meymûn b. Mihrân da şöyle der: "Allah Teâlâ'yı dille zikretmek güzel bir ameldir. Ancak, bir kulun günah işleyeceği sırada Allah Teâlâ'yı hatırlaması ve bu sayede günahtan vazgeçmesi bundan daha faziletli bir ameldir."

Abdullah b. Mübârek (rh.a) şöyle der: "Şüpheli olan 1 dirhemi geri çevirmek, benim için 100.000 dirhem, 100.000 dirhem sadaka olarak vermekten daha sevimlidir." Abdullah b. Mübârek (rh.a), "100.000 dirhem" sözlerini "600.000 dirheme" kadar tekrar etti.

Ömer b. Abdülaziz (rh.a) şöyle der: "Takvâ sahibi olmak demek; geceleri ibadetle, gündüzleri oruçlu olarak geçirmek ve geri kalan vakitlerde karıştırmak demek değildir. Fakat asıl takvâ; Allah Teâlâ'nın farz

---

[524] Dânik, dirhemin altıda biridir.

kıldıklarını yerine getirmek, haram kıldıklarından uzak durmaktır. Bunlara ilâve olarak hayırlı ameller işlerse bu da hayır üstüne hayır olur."

Şu söz de ona aittir: "İstedim ki; beş vakit namaz dışında vitir namazından başka namaz kılmayayım; zekâtı vereyim, bunun dışında 1 dirhem bile sadaka vermeyeyim; ramazan orucunu tutayım, bunun dışında bir gün bile oruç tutmayayım; farz olan haccı eda edeyim, bunun dışında asla (nâfile) hac yapmayım. Bunları yaptıktan sonra; bütün gücümü Allah Teâlâ'nın haram kıldıklarından uzak durmaya sarfedeyim."

Bütün bu ifadelerden şu sonuç çıkıyor; az bile olsa haramlardan sakınmaya çalışmak, nâfile ibadetleri çoğaltmaya çalışmaktan daha faziletlidir. Çünkü biri farz, diğeri ise nâfiledir.

Sonraki âlimlerden (müteahhirînden) bazıları şöyle demiştir: Resûlullah (s.a.v), **"Size bir şeyi yasakladığım zaman ondan uzak durunuz ve size bir şeyi emrettiğim zaman da gücünüz yettiği kadarını yapınız"** buyurmuştur. Çünkü, yapılması emredilen hususun yerine getirilmesi, ancak bir amel ile mümkün olabilir. Amelin vücut bulması ise bazı sebep ve şartlara bağlıdır. Ayrıca bunlardan bazılarına insanın gücü yetmeyebilir. Bu yüzden "istitaat" (güç yetirme) ile sınırlandırılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak da şu âyet-i kerimede müminlere emir buyurduğu takvâyı istitaat (kişinin gücü) ile sınırlamıştır: ***"Gücünüz yettiğince takvâ sahibi olun!"***[525]

Aynı şekilde, hac ibadetini emreden şu âyet-i kerimede de istitaatı şart koşar: ***"Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır."***[526]

Yasaklananlara gelince; bunlarda istenilen yasaklananın yokluğudur. Yani yasaklarda asıl olun husus budur. Maksat ise, aslî durum olan bu yokluğun sürekliliğini sağlamaktır ve bu da mümkündür. Yani bu, güç yetirilemeyecek bir durum değildir.

---

525 Tegâbün 64/16.

526 Âl-i İmrân 3/98.

Bu izah tarzı üzerinde de durup düşünmek gerekir. Çünkü haramlara ve yasaklanan fiillere insanı çeken güçlü etkenler olabilir. Bu karşı konulamaz davetler karşısında kişi, yasaklanan fiil veya günahtan uzak durma noktasında gerekli sabır gösteremez. Uzak durma kudretine sahip olduğu halde mâsiyeti işleyebilir.

Bu durumda, mâsiyetlerden uzak durabilmek için güçlü şekilde mücadele ve mücahede etmesi gerekir. Hatta, günahlardan uzak durabilmek için yapılması gereken bu mücahede, bazı kimseler için emredilen ibadetleri yerine getirmekten nefse daha ağır gelebilir. Bu yüzden olsa gerek; ibadetleri yapmaya gayret gösteren kimseler çoklukla görülebiliyorken, haramları terk hususunda aynı güçlü iradenin azaldığı müşahede edilir.

Hz. Ömer'e (r.a), günahlara karşı arzu duyan, ancak bunları işlemeyenlerin durumunu sordular. O da şu âyet ile cevap verdi: "Onlar, Allah Teâlâ'nın, kalplerini takvâ ile imtihan ettiği kimselerdir. Onlar için mağfiret ve büyük ecir vardır."[527]

Yezîd b. Meysere şöyle der: Allah Teâlâ, önceki peygamberlere indirdiği kitaplardan birinde şöyle buyurur: "Ey nefsinin arzularını terkeden ve gençliğini benim rızam uğrunda geçiren genç! Sen benim nazarımda bazı meleklerim gibisin."[528]

Aynı zat şöyle der: "İnsan bünyesinde şehvetten daha zorlu bir şey yoktur. O, tıpkı kor ateş gibi insanı etkiler; acaba iffetli insanlar ondan nasıl korunabilir?"

Sonuç

Bu konuyu şöyle sonuca bağlayabiliriz:

Allah Teâlâ, kullarını takat getiremedikleri amellerle yükümlü tutmaz. Bu yüzden, çoğu zamanlar sırf meşakkat sebebiyle pek çok

---

527 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 8/248. İbn Kesîr'in tefsirinde naklettiğine göre, bu haberi Ahmed *Zühd*'ünde Mücâhid kanalıyla Hz. Ömer'den rivayet etmiştir.

528 Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/237.

ameli, kulları için bir ruhsat ve rahmet olarak yükümlülüklerinden düşürmüştür. Ancak yasaklar, yani haramlar konusuna gelince; yasaklara iten etkenler veya şehvetler ne kadar güçlü olursa olsun, bunlar, herhangi bir yasağı veya haramı işlemek için mazeret olarak gösterilemez.

Yasaklar ve haramlar kişi için ne kadar cazip olursa olsun, kişi bütün şartlarda onlardan uzak durmakla yükümlü olduğunu bilmelidir. Ayrıca, zorunlu hallerde haram olan yiyeceklerden yenilmesine izin verilmiş olması, bunlardan zevk alınması ve arzusunun tatmin edilmesi için değil, hayatını devam ettirebilmesi için meşru kılınmıştır.

Bu açıdan bakıldığı zaman, Ahmed b. Hanbel'in, "Yasaklardan uzak durabilmek, emirleri yerine getirebilmekten daha ağırdır" sözünün doğruluğu daha iyi anlaşılmış olur.

Sevbân (r.a) ve daha başka sahâbe-i kirâmdan rivayet edilen şu hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"İstikamet sahibi olun, ama bunların hepsini tek tek sayamazsınız (yerine getiremezsiniz)."[529]

Resûlullah (s.a.v) bu sözleri ile, istikametle ilgili olan bütün emirlerin tek tek yerine getirilemeyeceğini ifade buyurmuşlardır.

Hakem b. Hazn el-Külefî (r.a) şöyle rivayet eder:

182- وَفَدْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَشَهِدْتُ مَعَهُ الْجُمُعَةَ فَقَامَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مُتَوَكِّئًا عَلَى عَصًا أَوْ قَوْسٍ فَحَمِدَ اللهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ بِكَلِمَاتٍ خَفِيفَاتٍ طَيِّبَاتٍ مُبَارَكَاتٍ، ثُمَّ قَالَ: يَاأَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ لَنْ تُطِيقُوا أَوْ لَنْ تَفْعَلُوا كُلَّ مَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ وَلَكِنْ سَدِّدُوا وَأَبْشِرُوا.

[529] İbn Mâce, Tahâret, 4 (nr. 277, 278, 279); Ahmed, *el-Müsned*, 5/276-277, 282; Dârimî, *es-Sünen*, 1/168; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/130; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/6; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1037.

"Resûlullah'ın (s.a.v) huzuruna gönderilen bir heyet içinde bulunmuştum. Efendimiz ile birlikte cuma namazı kıldım. O gün Resûlullah (s.a.v) ayağa kalktı, asasına veya yayına dayanarak önce Allah'a hamdetti, güzel ve mübarek birkaç kelimeyle Allah'ı övdü. Sonra şöyle buyurdu:

Ey insanlar! Sizler, emrettiğim bütün amelleri yerine getirmeye güç yetiremezsiniz veya yapamazsınız! O halde sizler doğruluk üzere olun ve müjdeye erin!"[530]

Bu hadis-i şerifi İmam Ahmed b. Hanbel ve Ebû Davud rivayet etmişlerdir.

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v), **"Size bir şeyi emrettiğim zaman, ondan gücünüz yettiği kadarını yapınız..."** sözleri şu hususa delâlet etmektedir:

Bir kimse, kendisine emredilen bir amelin tamamını yerine getirmekten âciz olur, fakat emrin bir kısmını yerine getirme gücüne sahip olursa; bu durumda kişi, emredilen fiilin gücü yettiği kadarını yerine getirmekle yükümlüdür. Bu esasa bağlı olarak şu konuları zikredebiliriz:

Taharet (abdest ve gusül) konusunu ele alalım: Abdest alma emrinin bir kısmını yerine getirme gücünde olan ve bir kısmını da, suyun yetersizliği veya abdest âzalarından bazılarında bulunan hastalık sebebiyle yerine getiremeyecek durumda olan kişinin durumuna bakalım. Bu durumdaki kişi; abdest âzalarından bir kısmını yıkar diğer kısımlarını da mesheder ya da teyemmüm yapar. Bu hüküm, meşhur olan görüşe göre abdest ve gusül için geçerlidir.

Namaz konusuna bakacak olursak, namazı ayakta kılmaktan âciz olan kimse oturarak kılar. Oturarak kılmaya da güç yetiremiyorsa yattığı yerde kılabilir.

Buhârî, İmrân b. Husayn'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

[530] Ebû Davud, Salât, 229 (nr. 1096); Ahmed, *el-Müsned*, 4/212.

183- صَلِّ قَائِمًا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبِكَ.

"Namazı ayakta kıl, buna gücün yetmezse oturarak, buna da gücün yetmezse uzanarak kıl!"[531]

Bir kimse bu üç halde de kılamayacak durumda ise, o takdirde niyetiyle ve ima ile namazını kılar. Meşhur olan görüşe göre, hiçbir halde namaz borcu üzerinden düşmez.

Sadaka-i fıtr hususunda durum buna benzer. Sahih olan görüşe göre, sadaka-i fıtrın bir kısmını verebilecek durumda olan kişi, verebildiği kısmı yerine getirmekle yükümlüdür.

Ancak oruç hususunda durum farklıdır. Yani bir kimse, günün tamamını değil de belli bir kısmında (meselâ ikindiye kadar) oruç tutmaya güç yetirebiliyorsa, o kişiye tutabildiği kadar tutması emredilmez. Bu konuda herhangi bir ihtilâf yoktur. Çünkü günün sadece belli bir kısmında oruçlu olmak bir ibadet kabul edilmemiştir.

Aynı şekilde, kefâretler konusunda köle âzat etmekle yükümlü olan kişi, bir kölenin belli bir kısmını (yarısını, üçte birini, dörtte birini...) âzat etme gücünde olsa, bu kadarını yapmakla yükümlü tutulmaz. Çünkü dinen kölenin bir kısmının (yarısının, üçte birinin, dörtte birinin...) âzat edilmesi söz konusu olamaz. Dinin emrinin yerine gelebilmesi için âzat etme fiilinin tam olarak yerine getirilmesi gerekir.

Pekâlâ, hac yapan biri Arafat vakfesini kaçırırsa ne yapması gerekir? Vakfeyi kaçıran kişinin, haccın diğer emirleri olan Müzdilefe vakfesi, şeytan taşlama gibi hususları yerine getirmesi gerekir mi gerekmez mi? Bu kişinin, sadece tavaf ve sa'y yapmakla yetinmesi gerekir. Umre yaparak ihramdan çıkar.

Bu hususta İmam Ahmed b. Hanbel'den iki rivayet gelmiştir. Bu iki rivayetten meşhur olanına göre; Arafat vakfesini kaçıran kişi sadece tavaf ve sa'y yapar. Çünkü, Müzdelife'de gecelemek, şeytan

---

531 Buhârî, nr. 1117; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2513.

taşlamak gibi emirler, Arafat vakfesine bağlı olup onun devamı niteliğindeki rükünlerdir. Cenâb-ı Hak, bu emirlerin Arafat vakfesinden inildikten sonra Meş'ar-i Harâm'da ve belli günlerde yerine getirilmesini emir buyurmuştur. Bu sebeple, tıpkı umre yapan kimselerden istenmediği gibi, vakfeye katılmayan kişilerden de bu menâsiki yerine getirmeleri istenmez.

Onuncu Hadis

İBADET ve DUANIN KABULÜNDE TEMEL ESAS: HELÂL KAZANÇ

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّ اللهَ طَيِّبٌ لاَ يَقْبَلُ إِلاَّ طَيِّبًا، وَإِنَّ اللهَ تَعَالَى أَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ، فَقَالَ تَعَالَى ﴿يَاأَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا﴾ [الْمُؤْمِنُونَ، 51] وَقَالَ تَعَالَى ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾ [البقرة، 172] ثُمَّ ذَكَرَ الرَّجُلَ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ، يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ: يَا رَبِّ يَا رَبِّ، وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ، فَأَنَّى يُسْتَجَابُ لِذَلِكَ؟

Ebû Hüreyre (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Şüphesiz ki Allah temizdir ve ancak temiz olanı kabul eder. Elbette Allah Teâlâ, peygamberlere emrettiğini müminlere de emretmiştir. Yüce Allah (peygamberlere), **'*Ey peygamberler! Temiz*** *(helâl)* ***olanlardan yiyin ve sâlih*** *(güzel)* ***amel işleyin!'*[532] buyurmuştur.**

---

[532] Mü'minûn 23/51.

Yine Cenâb-ı Hak (müminlere), ***'Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiklerimizin temiz** (helâl) **olanlarından yiyin!'***[533] **buyurmuştur. Daha sonra uzun yolculuk yapmış olan kişi hakkında şöyle dedi:**

Bu kişi saçı sakalına karışmış, toz toprak içinde elini semaya kaldırarak, 'Ey Rabbim, ey Rabbim!' diye dua eder. Halbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram ve beslendiği şeyler hep haramdır. Böyle birinin duası nasıl kabul edilsin?"[534]

HADİSİN ŞERHİ

Resûlullah'ın (s.a.v), "**Şüphesiz ki Allah temizdir...**" sözü, aynı zamanda Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte de şu şeklide geçer: *"Şüphesiz ki Allah temizdir temiz olanı sever, naziftir nezafeti sever, cömerttir, cömertliği sever."*[535]

Buna göre anlam şu şekilde olmaktadır: Allah Teâlâ her türlü eksik ve ayıplardan münezzeh ve uzaktır. Bu mâna şu âyet-i kerimede anlatılan mânaya uygun düşmektedir:

"Temiz kadınlar temiz erkekler için, temiz erkekler de temiz kadınlar içindir. Onlar, haklarında söylenenlerden** (kötülüklerden) **uzaktırlar."[536]

Yani o temiz erkek ve kadınlar günahların (fuhşiyatın) kir ve lekelerinden uzaktırlar.

Helâl Kazancın Önemi

Resûlullah'ın (s.a.v), "**... ve ancak temiz olanı kabul eder...**" sözleri, sadaka hakkında söylenen hadis-i şerifte geçer. Onun lafzı şöyledir:

---

533 Bakara 2/172.

534 Müslim, Zekât, 65 (nr. 1015); Tirmizî, Tefsir, 3 (nr. 2989); Ahmed, *el-Müsned*, 2/328; Dârimî, *es-Sünen*, 2/300.

535 Tirmizî, Edeb, 41 (nr. 2799).

536 Nûr 24/26.

"Kim temiz (helâl) kazancından bir sadaka verirse, zaten Allah Teâlâ temiz olandan başkasını kabul etmez..."[537]

Buna göre Cenâb-ı Hak, verilen sadakalardan sadece helâl ve temiz olanları kabul buyurur.

Burada açıklamasını yapmakta olduğumuz hadis-i şerifin, "Allah Teâlâ sadece temiz olanı kabul eder" sözleri hakkında bazıları, bununla kastedilen mânanın daha geniş kapsamlı olduğunu söyler. Bu anlayışa göre mâna şöyle olmaktadır: Allah Teâlâ bir ameli, ancak onu ifsat eden bütün eksikliklerden arınmış ve temiz olması durumunda; mal ile yapılan ibadetleri de ancak helâl ve temiz olması şartıyla kabul eder. Çünkü temiz (tayyip) kelimesi hem ameller, hem sözler ve hem de inançlar için sıfat olarak kullanılır. Yani bütün ameller, sözler ve inançlar, temiz ve pis olmak üzere iki kısma ayrılır.

Nitekim şu âyet-i kerime de bu hususa işaret eder:

"De ki: Pis olanların çokluğu sizin hoşunuza gitse de; hiç pis olanla temiz olan eşit olur mu?"[538]

Diğer taraftan Cenâb-ı Hak, şu âyetlerde sözleri temiz ve pis olarak ikiye ayırır:

"Allah, temiz sözü temiz bir ağaç şeklinde misal olarak verdi..."[539]

"Pis sözü de pis bir ağaç ile misal getirdi..."[540]

Başka bir âyet-i kerimede ise şöyle buyurur:

"Temiz söz O'nun katına yükselir."[541]

---

537 Buhârî, Zekât, 8; Müslim, Zekât, 63 (nr. 1014); Tirmizî, Zekât, 28 (nr. 661); Nesâî, Zekât, 48 (5/57); İbn Mâce, Zekât, 28 (nr.1842) ; Mâlik, *el-Muvatta'*, Sadakat, 1 (2/995); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 280.

538 Mâide 5/100.

539 İbrahim 14/24.

540 İbrahim 14/26.

541 Fâtır 35/10.

Ayrıca Cenâb-ı Hak, Resûlullah'ı (s.a.v) "temiz olanları helâl kılıcı ve pis olanları haram kılıcı" olarak vasıflandırmıştır.

Bunun yanında ameller, sözler ve inançların da temiz ve pis kavramı içine girdiği söylenmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerimede müminleri temiz olarak vasıflandırmaktadır:

"Onlar** (müminler) **temiz oldukları halde melekler onların canlarını alırlar."[542]

Melekler, müminlerin canlarını alırken onlara şöyle derler: "Ey temiz bedenin içinde bulunan temiz ruh, dışarı çık!" Yine melekler, müminler cennete girdikleri zaman onları, "Cennet size mübarek ve hoş olsun!" diyerek müjdelerler.

Bir hadis-i şerifte belirtildiğine göre, mümin kimse bir din kardeşini Allah rızâsı için ziyaret ettiği zaman melekler ona şöyle derler: *"Mübarek bir iş yaptın, yürüyüşün de temiz (güzel) oldu ve cennet içinde bir konağa yerleştin!"*[543]

Buna göre mümin her şeyi ile temizdir. Kalbi, lisanı, cesedi, kalbinde yer tutmuş olan imanı, dilinden dökülen zikri, imanın semeresi olarak âzaları tarafından yapılan sâlih amellerin hepsi de temizdir. Bütün bunların hepsi de, Allah Teâlâ'nın kabul buyurduğu tayyibât (temiz şeyler) cümlesindendir.

Amellerinin temiz olması ile müminin en büyük kazancı elde edeceği husus yiyeceğinin temiz ve helâl yoldan elde edilmiş olmasıdır. Zira kişinin amelleri bu yolla temiz ve makbul hale gelir.

Bu hadis-i şerifte, amellerin ancak helâl gıdalarla beslenme sayesinde temiz ve kabule şayan hale geldiğine, haram yemenin amelleri bozduğuna ve kabul edilmesine engel olduğuna işaret vardır.

Resûlullah (s.a.v) bu hususu belirttikten sonra der ki: **"Şüphesiz ki Allah ancak temiz olanı kabul eder. Elbette Allah Teâlâ,**

[542] Nahl 16/32.

[543] Tirmizî, Birr, 63 (nr. 2008); İbn Mâce, Cenâiz, 2 (nr. 1443); Ahmed, *el-Müsned*, 2/326; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2961.

peygamberlere emrettiğini müminlere de emretmiştir. Yüce Allah (peygamberlere),

'Ey peygamberler! Temiz** (helâl) **olanlardan yiyin ve sâlih** (güzel) **amel işleyin.'[544] **buyurmuştur. Yine Allah** (müminlere).

'Ey iman edenler! Size rızık olarak verdiklerimizin temiz** (helâl) **olanlarından yiyin!' **buyurmuştur.**"

Bundan maksat şudur: Bütün peygamberler ve onların ümmetleri temiz olanlardan yemekle emrolunmuşlardır. Temiz olanlar ise helâl kılınanlardır. Bunun yanında sâlih amelleri işlemeleri de emredilmiştir. Yiyecekleri helâl olmaya devam ettiği sürece, amelleri de sâlih ve makbul olmaya devam eder. Yedikleri helâl dairesinin dışına çıktığı zaman, onların amelleri nasıl makbul olabilir?

Duanın Kabulüne Engel: Haram Gıda

Bu açıklamalardan sonra, haramla beslenen kişinin duası hakkında, "Böyle birinin duası nasıl kabul edilebilir?" cümlesi; haram gıdalarla beslenmiş kişilerin işledikleri amellerin kabul edilmesinin imkânsız olduğunu belirtmek için verilmiş bir misaldir.

Taberânî, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

184- تُلِيَتْ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ هَذِهِ الْآيَةُ ﴿يَأَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا﴾ [البقرة، 168]، فَقَامَ سَعْدُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ! اُدْعُ اللهَ أَنْ يَجْعَلَنِي مُسْتَجَابَ الدَّعْوَةِ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: يَا سَعْدُ، أَطِبْ مَطْعَمَكَ تَكُنْ مُسْتَجَابَ الدَّعْوَةِ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ إِنَّ الْعَبْدَ لَيَقْذِفُ اللُّقْمَةَ الْحَرَامَ فِي جَوْفِهِ مَا يَتَقَبَّلُ اللهُ مِنْهُ عَمَلَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، وَأَيُّمَا عَبْدٍ نَبَتَ لَحْمُهُ مِنْ سُحْتٍ فَالنَّارُ أَوْلَى بِهِ.

---

544 Mü'minûn 23/51.

*"Resûlullah'ın (s.a.v) yanında, '**Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin!**'[545] âyeti okundu.*

Bu esnada Sa'd b. Ebû Vakkâs (r.a) ayağa kalktı ve şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü! Allah Teâlâ'ya dua et de, beni duası kabul edilen kişilerden kılsın!' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

Ey Sa'd! Yiyeceğinin temiz olmasını sağla, duası kabul edilen kişilerden ol! Muhammed'in (s.a.v) canını elinde tutan zata yemin ederim ki, kul haram bir lokmayı midesine indirdiği zaman, kırk gün onun herhangi bir ameli kabul edilmez. Haram gıdalarla bedeni gelişen kimse için cehennem ateşi daha evlâdır (uygundur)."[546]

Ahmed b. Hanbel (rh.a), İbn Ömer'den (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

185- مَنِ اشْتَرَى ثَوْبًا بِعَشَرَةِ دَرَاهِمَ فِي ثَمَنِهِ دِرْهَمٌ حَرَامٌ لَمْ يَتَقَبَّلِ اللهُ لَهُ صَلاَتَهُ مَا كَانَ عَلَيْهِ. ثُمَّ أَدْخَلَ أَصْبُعَيْهِ فِي أُذُنَيْهِ فَقَالَ: صُمَّتَا إِنْ لَمْ أَكُنْ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ.

"Bir kimse 10 dirheme bir elbise alsa ve bu 10 dirhemin 1 dirhemi haram para olsa; o elbise üzerinde bulunduğu sürece Allah Teâlâ onun namazını kabul etmez.

İbn Ömer (r.anhümâ) bunları söyledikten sonra iki parmağını kulaklarına soktu ve şöyle dedi:

Eğer bu sözleri Resûlullah'tan (s.a.v) duymamışsam, şu kulaklarım sağır olsun!"[547]

---

545 Bakara 2/168.

546 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/292; Taberânî, *el-Kebîr*, 25/174-175; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18101.

547 Ahmed, *el-Müsned*, 2/98; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*,14/21-22.

Yine aynı mânada bir hadis-i şerif *merfû* olarak Hz. Ali'den (r.a) rivayet edilmiştir. Bu hadis-i şerifi Bezzâr rivayet etmiş olup senedi cidden zayıftır.[548]

Taberânî de zayıf bir sened ile Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

186- إِذَا خَرَجَ الرَّجُلُ حَاجًّا بِنَفَقَةٍ طَيِّبَةٍ وَوَضَعَ رِجْلَهُ فِي الْغَرْزِ فَنَادَي: لَبَّيْكَ اَللَّهُمَّ لَبَّيْكَ! نَادَاهُ مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ: لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ، وَزَادُكَ حَلاَلٌ وَرَاحِلَتُكَ حَلاَلٌ وَحَجُّكَ مَبْرُورٌ غَيْرُ مَأْزُورٍ. وَإِذَا خَرَجَ الرَّجُلُ بِالنَّفَقَةِ الْخَبِيثَةِ، فَوَضَعَ رِجْلَهُ فِي الْغَرْزِ فَنَادَي: لَبَّيْكَ اَللَّهُمَّ لَبَّيْكَ! نَادَاهُ مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ: لاَ لَبَّيْكَ وَ لاَ سَعْدَيْكَ، وَزَادُكَ حَرَامٌ وَرَاحِلَتُكَ حَرَامٌ وَحَجُّكَ غَيْرُ مَبْرُورٍ.

"Bir kimse helâl mal ile hac yapmak üzere yola çıkar, ayağını bineğinin üzengisine koyarak,

'Lebbeyk Allahümme lebbeyk! (Emret Al-lahım, emrine amadeyim!)' der.

Bu sözlere karşılık semada bir nidacı da şöyle nida eder:

'Yolculuğun mübarek ve uğurlu olsun; azığın helâl, bineğin helâl ve haccın da günaha bulanmamış makbul bir hacdır.'

Başka bir kimse haram mal ile (hac yolculuğuna) çıkar ve ayağını bineğinin üzengisine koyarak,

'Lebbeyk Allahümme lebbeyk! (Emret Allahım, emrine amadeyim!)' der.

Bu sözlere karşılık semada bir nidacı,

'Yolculuğun mübarek ve uğurlu olmasın; azığın haram, kazancın haram ve haccın da (günaha bulanmış) makbul olmayan bir hacdır' diye nida eder."[549]

---

548 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3561; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18102.

Bu mânadaki bir hadis-i şerif, yine zayıf bir sened ile Hz. Ömer'den (r.a) rivayet edilir.

Ebû Yahya el-Kattât, Mücâhid'den İbn Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediğini nakleder: "Allah Teâlâ, midesinde haram lokma bulunan bir kimsenin namazını kabul etmez."

Haram Mal ile Yapılan İbadetler

Âlimler, haram mal ile hac yapan ve haram bir elbise içinde namaz kılan kimsenin, üzerine farz olan hac ve namaz ibadetinden bu yolla kurtulup kurtulmadığı hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bu konuda İmam Ahmed b. Hanbel'den iki farklı rivayet gelmiştir. Yukarıda zikredilmiş olan hadis-i şerif de, haram mal ile yapılan ibadet ve amellerin kabul edilmediğine delâlet etmektedir.

Hadis-i şerifte belirtilen, amelin makbul olmasından maksat, şu mânalardan biri olabilir:

1. Yapılan amelin Allah'ın rızâsına uygun olması, amel sahibinin övülmesi ve meleklerin huzurunda bu kişinin takdir edilmesi,
2. Yahut bu amel karşılığında sevap ve mükâfat elde edilmiş olması,
3. Ya da kişinin yapmakla yükümlü olduğu farz ibadetten zimmetini kurtarmış olmasıdır.

Nitekim hadis-i şeriflerde belirtildiğine göre; efendisinden kaçan kölenin, kocasını öfkelendirmiş olan kadının, falcıya (kâhine) giden kimsenin ve içki içen kimsenin kırk gün kıldıkları namazın kabul edilmeyeceği bildirilmiştir.

Amelin kabul edilmemesinden maksat, en doğrusunu Allah bilir ama, birinci veya ikinci mâna olabilir. Nitekim, ***"Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder"***[550] âyet-i kerimesinde kastedilen mâna da

---

549 Taberânî, *el-Evsat*, nr. 5361; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1079; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 5280, 18103; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 1684.

550 Mâide 5/27.

bu olsa gerektir. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir. Bundan dolayı, kendi nefisleri hakkında selefin en çok korkuya kapıldıkları durum bu âyette ifade edilen mâna idi. Onlar, amelleri kabul edilen takvâ sahibi kimseler arasında olamamaktan çok korkarlardı.

Âyet-i kerimede geçen "takvâ sahipleri"nin anlamı Ahmed b. Hanbel'e sorulmuş, o da takvâ sahiplerini, "Kendisine helâl olmayan her şeyden sakınan kişi" şeklinde açıklamıştır.

Zâhidlerden olan Ebû Abdullah en-Nebâcî (rh.a) şöyle der: "Ameller şu beş özellikle tamam olur:

1. Allah Teâlâ'yı hakkıyla tanıyıp iman etmek.
2. Hakkı tanımak.
3. Ameli sırf Allah için ihlâsla yapmak.
4. Ameli sünnete uygun işlemek.
5. Helâl lokma yemek.

Bir amelde bu beş şarttan biri bulunmazsa o amel kabul edilenler derecesine yükselemez. Çünkü bir kimse, Allah'ı tanır fakat hakları tanımazsa o amel bir fayda vermez. Yahut hakları bilir ancak Allah Teâlâ'yı hakkıyla tanımazsa yine o amel bir fayda vermez. Allah'ı tanır, hakları da tanır fakat amelde ihlâs sahibi olmazsa amel fayda vermez. Allah'ı tanır, hakları bilir, ihlâs ile yapar ancak o ameli sünnete uygun olarak işlemezse bir fayda göremez. Bu dört şartı da yerine getirir fakat helâl lokma yemezse yine o amelden bir fayda görmez."[551]

Vüheyb b. Verd şöyle der: "Şu sütun gibi dosdoğru olsan bile, midene giren lokmanın helâl mi yoksa haram mı olduğuna dikkat etmediğin sürece sana hiçbir şey fayda vermez."

Haram maldan verilen zekât ve sadakalara gelince; bunlar kabul edilmez. Nitekim İmam Müslim, İbn Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

551 Ebû Nuaym, *Hilye* 9/310.

187- لاَ يَقْبَلُ اللهُ صَلاَةً بِغَيْرِ طُهُورٍ وَلاَ صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ.

"Allah Teâlâ abdesti olmayanın namazını ve hıyanet ile elde edilen (ganimetten aşırılan) maldan verilen sadakayı kabul etmez."[552]

Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Helâl kazancından sadaka olarak kim ne verirse -zaten Allah sadece temiz (helâl) olanı kabul eder-, bu sadaka bir tek hurma bile olsa, Rahmân onu sağ eliyle alır. O'nun her iki eli de sağdır. O sadaka, tıpkı sizin bir tayı büyütmeniz gibi Rahmân'ın avucunda (Allah'ın katında) dağdan daha iri oluncaya kadar büyür."[553]

Ahmed *Müsned*'inde İbn Mesud'dan Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

188- لاَ يَكْتَسِبُ عَبْدٌ مَالاً مِنْ حَرَامٍ فَيُنْفِقَ مِنْهُ فَيُبَارَكَ لَهُ فِيهِ، وَلاَ يَتَصَدَّقُ بِهِ فَيُتَقَبَّلَ مِنْهُ، وَلاَ يَتْرُكُهُ خَلْفَ ظَهْرِهِ إِلاَّ كَانَ زَادَهُ إِلَى النَّارِ، إِنَّ اللهَ لاَ يَمْحُو السَّيِّءَ بِالسَّيِّئِ، وَلَكِنْ يَمْحُو السَّيِّءَ بِالْحَسَنِ، إِنَّ الْخَبِيثَ لاَ يَمْحُو الْخَبِيثَ.

"Bir kul haram yoldan bir mal kazanır, sonra bu maldan harcama yapar ve o malı çoğaltır. O maldan sadaka olarak verdikleri asla kabul edilmez ve o maldan miras olarak geriye bıraktıkları da cehennemdeki azabını artırmaktan başka bir işe yaramaz. Çünkü Cenâb-ı Hak, bir kötülüğü başka bir kötülükle silmez. Fakat kötülüğü güzel amellerle siler. Zira kendisi pis olan pisliği gidermez."[554]

---

552 Müslim, Tahâret, 1 (nr. 224); Tirmizî, Tahâret, 1 (nr. 1); İbn Mâce, Tahâret, 2 (nr. 272); Ahmed, *el-Müsned*, 2/20.

553 Buhârî, Zekât, 8; Müslim, Zekât, 63 (nr. 1014); Tirmizî, Zekât, 28 (nr. 661); Nesâî, Zekât, 48 (5/57); Mâlik, *el-Muvatta'*, Sadakat, 1 (2/995); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 280.

554 Ahmed, *el-Müsned*, 1/378.

Derrâc, İbn Huceyre'den, o da Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

189- مَنْ كَسَبَ مَالاً حَرَامًا فَتَصَدَّقَ بِهِ لَمْ يَكُنْ لَهُ فِيهِ أَجْرٌ وَكَانَ إِصْرُهُ عَلَيْهِ.

"Bir kimse haram yoldan bir mal kazanır ve ondan sadaka verirse, verdiği sadakadan hiç sevap kazanmaz ve haram kazancın günahı üzerinde bâki kalır."[555]

Bu hadis-i şerifi İbn Hibbân rivayet etmiş ve hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Bazı hadis âlimleri ise bunu Ebû Hüreyre'nin (r.a) sözü (*mevkuf* hadis) olarak rivayet etmiştir.

Kasım b. Muhaymira'dan rivayet edilen *mürsel* hadislerden birinde Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

190- مَنْ أَصَابَ مَالاً مِنْ مَأْثَمٍ، فَوَصَلَ بِهِ رَحِمَهُ وَتَصَدَّقَ بِهِ أَوْ أَنْفَقَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ، جَمَعَ اللهُ ذَلِكَ جَمِيعًا ثُمَّ قَذَفَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ.

"Bir kimse günaha bulaşarak bir mal elde etse; sonra o maldan yakınlarına yardımda bulunsa, sadaka olarak verse ve Allah yolunda harcama yapsa; Allah Teâlâ, (haram yolla kazanılan bu paradan) yapılan bütün harcamaları bir araya toplar, sonra hepsini birden cehennemin ateşine fırlatıp atar."[556]

Rivayet edildiğine göre, Ebü'd-Derdâ (r.a) ile Yezîd b. Meysere (r.a), helâl olmayan yolla mal kazanıp bundan sadaka veren kimsenin durumunu, yetimin malını haksız olarak elinden alıp bununla dul bir kadını giydirmeye benzetirler.[557]

İbn Abbas'a (r.anhümâ), amel işleyen, ancak bunun yanında başkalarına zulmeden, haram yolla mal edinen, fakat daha sonra töv-

---

555 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3368.

556 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, s. 1118; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/203. Her iki müellif de bunu, Kasım b. Muhaymira'nın hal tercümesinde rivayet eder.

557 Ahmed, *ez-Zühd*, s. 137.

be ederek bu kazancı ile hac yapan, köle âzat eden ve sadaka veren kimsenin durumunu sordular. İbn Abbas (r.anhümâ) bu soruya şöyle cevap verdi:

"Pis (haram) olan kazanç pis (günah) olan ameller için kefâret olmaz. Ancak temiz (helâl) olan pis olanlara kefâret olabilir.[558]

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Ey yoksula merhamet ederek sadaka veren kişi! Sen asıl haksızlık yaptığın kişiye merhamet et!"

Haram Yolla Edinilen Malda Yapılan Tasarruf

Haram yolla elde edilen malda tasarruf iki yolla gerçekleşir:

Birinci Yol. Bir malı hıyanetle elde eden ya da gasbeden kişi, bu malı kendi adına sadaka olarak verir. İşte, buraya kadar rivayet edilen hadis-i şeriflerde kabul edilmeyeceği belirtilen amellerden maksat bunlardır. Kabul edilmemesinin mânası; bundan dolayı bir sevap elde edemeyeceği, bilakis başkasının malında izin almadan tasarrufta bulunduğu için günahkâr olacağı anlamındadır. Bu yolla verilen malın gerçek sahibi de bir sevap kazanamaz; çünkü onun sadaka vermek gibi bir kastı ve niyeti bulunmamaktadır.

Âlimlerden bir topluluk bu görüşü dile getirmiştir. Bunlar arasında Hanbelî âlimlerinden İbn Akîl de vardır. Abdürrezzâk *Musannef* isimli kitabında şöyle nakleder:

"Yezîd b. Ahnes el-Huzâî, Saîd b. Müseyyeb'e,

'Yitik bir mal buldum, onu sadaka olarak vereyim mi?' diye sorar. O da,

'(Verirsen) ondan ne sen ne de malın sahibi bir ecir kazanabilir' diye karşılık verir."[559]

Herhalde Saîd b. Müseyyeb (rh.a); yitiği bulan kişinin, yitiğin özelliklerini ilân ederek sahibinin çıkmasını beklemek zorunda olduğu süreden önce sadaka vermesi durumundaki hükmü söylemek istemişti.

---

[558] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 932; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 4626.

[559] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 18622.

Yöneticilerin Hazineden Yaptırdıkları Hayır Eserleri

Sultan veya devlet yöneticilerinden biri, devlet hazinesinden hakkı olmayan bir mal alsa; bu mal ile sadaka verse, köle âzat etse yahut kamu yararına mescid ve benzeri bir bina yaptırsa bunların durumu ne olur?

Bu konuda İbn Ömer'dan (r.anhümâ) gelen rivayete göre; bu kimselerin durumu, gasbettiği maldan sadaka veren kimsenin durumu gibidir. Abdullah b. Ömer (r.a) aynı tavrı Basra Valisi İbn Âmir'e karşı da sergilemiştir. "Basra valisi ölmek üzereydi ve halk etrafında toplanmış yaptığı iyilik ve ihsanları dile getirerek onu övmekteydi. İbn Ömer (r.a) ise suskun olarak orada beklemekteydi. Ölmek üzere olan İbn Âmir onun da konuşmasını istedi. Bunun üzerine İbn Ömer (r.a), '*Allah Teâlâ, taharetsiz (abdestsiz) kılınan namazı ve ganimetten aşırılan bir maldan verilen sadakayı kabul etmez*' hadisini rivayet etti ve, 'Halbuki sen Basra'da valilik yapmış bir adamsın!' diye ilâve etti."[560]

Esed b. Musa *Kitâbü'l-Vera'* isimli eserinde şöyle nakleder: Fudayl b. İyâz, Mansûr'dan Temîm b. Seleme'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Basra Valisi İbn Âmir, Abdullah b. Ömer'e (r.anhümâ), 'Ne dersin; düz ova haline getirdiğimiz şu tepelikler ve sular fışkıran şu pınarlar hakkında, bunlardan dolayı bizim için bir ecir var mıdır?' diye sordu. İbn Ömer (r.anhümâ) ona, 'Pis (haram) olan bir şeyin pis olana asla kefâret olamayacağını sen bilmiyor musun?' diye karşılık verir."

Abdurrahman b. Ziyâd, Ebû Melih'ten Meymûn b. Mihrân'ın şöyle dediğini rivayet eder: "Abdullah b. Ömer (r.anhümâ), kendisine köle âzat etmenin ecrini soran İbn Âmir'e, 'Senin durumun, hacca gitmekte olan birinin devesini çalıp sonra o deve ile Allah yolunda cihad yapan birinin durumuna benzer. Sence böyle birinin ameli kabul görür mü?' diye karşılık verir."

Takvâ ve vera' konusunda çok sıkı davranan Tâvûs, Vüheyb b. Verd gibi bazı kimseler, bu gibi sultanların yaptırdığı (cami, çeşme,

---

560 Müslim, Tahâret, nr. 224; Tirmizî, Tahâret, 1 (nr. 1); Ahmed, *el-Müsned*, 2/20, 51, 73.

köprü, yol gibi) hayır eserlerinden yararlanmaktan bile sakınırlardı. Ahmed b. Hanbel ise, onların kamu yararına yaptırdığı mescid, köprü, değirmen gibi hayır eserlerinden yararlanmaya ruhsat vermiştir. Çünkü bunlar ganimetle elde edilen mallardan yapılır. Ancak bu eserlerin haksız vergi, gasp ve benzeri haram yollarla elde edilmiş olduğu kesin olarak bilinirse; bu durumda haram maldan yapılmış olan eserlerden yararlanmaktan sakınmak gerekir.

Herhalde İbn Ömer (r.anhümâ), sultanların hazineden kendi adlarına mal almalarına ve bu yolla yaptırdıkları eserlerin kendileri adına ileriye dönük sadaka olduğunu ileri sürmelerine karşı çıkmaktaydı. Çünkü bu malın durumu gasbedilen mal ile benzerlik göstermekteydi. Sultanların mescid yaptırmalarına karşı çıkan âlimlerin gerekçeleri de bu anlayışa dayanmaktaydı.

Ebül-Ferec İbnü'l-Cevzî şöyle der: "Mütekaddimîn (ilk devir) âlimlerinden bazılarının, 'Kazançları içinde helâl ve haram karışık bulunan sultan ve diğer yöneticiler bu kazançları ile mescid ve ribat gibi hayır işleri yaptırır ise, bundan dolayı kendileri için sevap var mıdır?' sorusuna, 'Hayır için yapılmış olan harcamanın, mal sahibinin gönül rızâsı ile yapılmış olması gerekir. Devlet gücünü elinde tutanların hayır eserleri yaptırması, bir yönden simsarın durumuna benzer'[561] şeklinde fetva vermiş olduklarını gördüm."

Bu fetvayı naklettikten sonra Ebül-Ferec İbnü'l-Cevzî şöyle devam eder:

"Ben derim ki: Şeriatın temel esaslarını bilmeden bu tür fetvalar verenlere şaşmak gerekir doğrusu! Yukarıdaki fetvada, öncelikle harcamayı yapan kişinin haline bakmak lâzım. Eğer bu kişi sultan ise ve devlet hazinesinden bir harcama yapmışsa, ki devlet hazinesinden nerelere harcama yapılacağı belirlenmiştir; bu durumda nasıl hak sa-

[561] Yani devlet yöneticilerinin hayır eserleri yaptırmaları, komisyoncuların mal satmasına benzetilmektedir. Çünkü her ikisinde de mal sahibinin, yapılan tasarrufta tam olarak söz hakkı veya rızası bulunmamaktadır. Halbuki hayır için yapılan eserden sevap alınabilmesi, sahibinin gönül rızası ile yapmasına; alışverişin geçerli olması da tarafların karşılıklı rızasına bağlanmıştır (çev.).

hibi olan yerlere harcama yapılmasına engel olur da medrese ve ribat gibi faydasız binaların yapılmasıyla uğraşabilir?... Eğer bu kişi bir vali veya devlet tarafından görevlendirilmiş biri ise, hazineye iade edilmesi gereken paraları geri vermesi gerekir. Şayet bu kişilerin ellerindeki mallar haram veya gasp yoluyla elde edilmişse, bu mal üzerinde yapılan bütün tasarruflar haramdır. Bu mal üzerinde yapılması gereken, bunları asıl sahiplerine ya da vârislerine geri vermektir. Kimden alındığı bilinmiyorsa elindeki malları hazineye bırakır. Hazineden de kamu yararına harcanır ya da sadaka olarak dağıtılır. Bunu alanın payına günahtan başka bir pay düşmez." Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin sözleri burada sona erdi.

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin bu sözleri, yaşadığı devirdeki sultanların uygulaması hakkındadır. O sultanlar ganimetlerden pay alması gereken hak sahiplerine haklarını vermiyor; bu ganimetler üzerinde hak sahipleri adına kendisi tasarrufta bulunuyordu. Bunlarla medrese ve ribat gibi belki de ihtiyaç duyulmayan binalar yapıyor, yaptırdığı binaları da toplumun bir kesimini dışarıda bırakarak belli bir kesimine tahsis ediyordu.

Ancak, her hak sahibine ganimetlerden hakkını veren âdil bir sultanın bulunduğunu var sayarsak, bu kimse halkın ihtiyaç duyduğu bir iki medrese veya buna benzer kamu yararına hayır eserleri yaparsa, bu câizdir. Sultanın kendi adına aldığı mallardan bir kısmı hazineden ise; bununla halkın o anda ihtiyaç duyduğu bir bina yaptırırsa, içinde hazine parasının da bulunduğu bu yapı câiz olur. Fakat bunu kendi adına nisbet eder. Ancak, bir kişi gasbettiği malı asıl sahibine sadaka ya da hibe yoluyla geri verse, bu durumda zimmetini suçtan kurtarmış olur mu olmaz mı? Bu durum söylediklerimizin dışında bir durumdur.

Bütün bunlarda esas olan; yapılan binaların ihtiyaca göre yapılması, israf ve aşırı süslemelerden kaçınılmış olmasıdır. Nitekim Ömer b. Abdülaziz (rh.a) hazineden Basra Mescidi'nin tamir edilmesi emrini vermiş ve insanları rahatsız edecek derecede aşırı harcamadan sakınmalarını istemişti. Bu emri verdiği zaman, "Çünkü ben, Allah'ın malında (hazinede) binaların bir hakkı olduğunu göremiyorum"

demişti. Yine onun, "Hazinelerini zarara uğratan bir şeye müslümanların ihtiyacı yoktur" dediği nakledilir.

Şunu da bil ki gasp ve benzeri yollarla elde edilen mallarda yapılan tasarrufların geçerli olmasını asıl mal sahibinin iznine bağlı gören âlimler de vardır. Bu durumda mal sahibi yapılan işi onaylarsa câiz ve geçerli olur.

Ahmed b. Hanbel'den rivayet edildiğine göre, "Bir kimse zekâtını, gasbettiği mal ile verir, daha sonra gasbedilen malın sahibi bunu onaylarsa yapılan iş câiz olur ve kişinin zekât borcu düşer."

Yine İbn Ebû Musa, Ahmed b. Hanbel'den şunu rivayet eder: "Bir kimse başkasına ait köleyi, bedelini kendi malından karşılamak üzere kendi adına âzat eder ve kölenin asıl sahibi de bunu onaylarsa bu da câizdir. Yapılan âzat işlemi geçerli olur." Bu ise İmam Ahmed'in söylediğine aykırıdır.

Hanefîler'den nakledildiğine göre; bir kimse bir koç gasbetse sonra bu koçu hacc-ı kırân veya hacc-ı temettu' için kurban olarak kesse, daha sonra mal sahibi bunu onaylasa, kurban geçerli olur.

İkinci Yol. Gasbedilen malda gasbeden kişinin tasarrufunun ikinci şekli şudur: Malı elinde bulunduran kişi, bu malı sahibine veya vârislerine geri verme imkânından yoksun olursa, bu malı sahibi adına sadaka olarak verir. Âlimlerin çoğunluğuna göre böyle yapılması câizdir. İmam Mâlik, İmam Ebû Hanîfe, İmam Ahmed ve diğer bazı fakihler bu görüştedir. Allah Teâlâ hepsine rahmet eylesin.

Sahibi Bulunamayan Mal Ne Yapılır?

İbnu Abdülber der ki: "Zührî, İmam Mâlik, Süfyân-ı Sevrî, Evzâî ve Leys; ganimetten aşırılan mal, asker dağıldığı için onlara ulaştırılamaz ise; bunun beşte biri sultana verildikten sonra kalan kısmı tamamen sadaka olarak dağıtılır.[562]

---

[562] Hâfız İbn Hacer şöyle der: "İbnü'l-Münzir der ki: Ganimetten mal aşıran kişinin yapması gereken, ganimet dağıtılmadan önce aşırdığını geri vermektir. Dağıtıldıktan sonra aşırılana gelince; bu konuda Süfyân-ı Sevrî, Evzâî ve İmam Mâlik;

Bu görüş Ubâde b. Sâmit, Muâviye ve Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir. Bu görüş aynı zamanda İbn Mesud ile İbn Abbas'ın görüşleri ile benzerlik taşımaktadır. Çünkü bu ikisinin görüşüne göre, sahibi bilinmeyen malın sadaka olarak verilmesi gerekir.

Denilmiştir ki: "Başkasına ait yitik bir mal, belirlenen süre içinde tarif edilerek ilân edilir ve sahibi çıkmaz ise âlimler bunun sadaka olarak verilmesinin câiz olduğunda ittifak etmişlerdir. Âlimler, malın sahibi çıkması durumunda sadaka olarak veren kişiyi, sevap veya malın bedelini ödeme arasında muhayyer olan kişinin durumunda kabul etmişlerdir. Gasbedilen malın durumu da böyledir."

Mâlik b. Dînâr'dan (rh.a) rivayet edilir: "Atâ b. Ebû Rebâh'a; yanında haram mal bulunan, fakat bunların sahibini bilemeyen ve bundan kurtulmak isteyen kişinin ne yapması gerektiğini sordum. Bana, 'Onu sadaka olarak vermesi gerekir. Ama, sadaka olarak vermesi onun için yeterli olur demiyorum' dedi. Mâlik der ki: Benim için Atâ'nın bu sözü ağırlığınca altından daha değerlidir."

Süfyân (rh.a) şöyle der: "Bir kimseden gasbedilmiş bir mal satın alan kimse hakkında, onu sahibine geri vermesi gerekir. Geri vermesi mümkün olmazsa aldığı malın tamamını sadaka olarak dağıtır, içinden sermayesini dahi alamaz. Âlim satımı mekruh olan bir şeyi satan kişinin durumu da böyledir. Çünkü satılan malın durumu üzerinde şüphe vardır. Bunun bedelinin de sadaka olarak dağıtılması gerekir."

Ancak Abdullah b. Mübârek (rh.a) bu görüşe karşı çıkar ve sadece yapılan kârın sadaka olarak dağıtılması gerektiğini söyler. Aynı şekilde İmam Ahmed de, yalnızca yapılan kârın sadaka olarak dağıtılmasının yeterli olacağını belirtir.

Babası, alım satımı mekruh olan bir işle uğraşan kişiye babasından miras kalan malın durumu da böyledir. Bu kişinin de, yapılan mekruh âlim satımdan elde edilen kârı dağıtması gerekir. Kârdan geriye kalan sermayeyi alabilir. Sahâbe-i kirâmdan bazılarından buna

aşırılanın beşte birinin sultana verilmesi ve kalanının da sadaka olarak dağıtılması gerektiğini söyler" (bk. İbn Hacer, *el-Merâsîl*, 6/186).

benzer bir görüş nakledilmiştir. Ömer b. Hattâb (r.a) ile Abdullah b. Yezîd el-Ensârî (r.a) bunlar arasındır.

İmam Şâfiî'den (rh.a) gelen meşhur rivayete göre; haram olan mallar sadaka olarak dağıtılmaz, hak sahibi çıkıncaya kadar muhafaza edilir.

Fudayl b. İyâz'ın (rh.a) görüşüne göre, bir kimsenin yanında haram mal bulunuyor ve bunların sahiplerini bilemiyor ise; bunları telef ederek denize atar, sadaka olarak veremez. Fudayl, "Allah Teâlâ'ya ancak temiz (helâl) mal ile yakınlaşmak mümkün olabilir" der.

Bu konuda doğru olan görüş, eldeki malın sadaka olarak dağıtılmasıdır. Çünkü malı telef ve zayi etmeyi dinimiz yasaklamıştır. Bir malı sonsuza kadar saklamak da onu telef olmaya terketmek ve onu hak sahibi olmayanın hükmü altında bırakmak sayılır. Kaldı ki, bunun sadaka olarak verilmesi, haram ile Allah'a yaklaşma şeklinde ifade edilemez. Zira bu mal haram yolla elde edenin eliyle sadaka verilse bile onun adına değil asıl sahibi adına sadaka olmaktadır. Böylece, malın gerçek sahibi dünyada yararlanma imkânı bulamadığı malından âhirette yararlanma fırsatı bulmuş olur.

DUANIN ÂDÂBI

"Daha sonra uzun yolculuk yapmış olan kişi hakkında şöyle dedi: Bu kişi saçı sakalına karışmış, toz toprak içinde elini semaya kaldırarak,

'Ey Rabbim, ey Rabbim!' diye dua eder. Halbuki yediği haram, içtiği haram, giydiği haram ve beslendiği şeyler hep haramdır.

Böyle birinin duası nasıl kabul edilsin?"

Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) bu sözleri duanın âdâbına işaret etmektedir. Bunlar aynı zamanda bir duanın kabul görmesini gerektiren ve engel olan sebepleri de açıklayıcı ifadelerdir. Hadis-i şerifte duanın kabul görmesini gerektiren dört sebep sayılmıştır.

Duanın Kabulünü Sağlayan Sebepler

Birinci Sebep. Yolculuğun uzun olması. Aslında sırf yolculuk yapmak duanın kabulü için bir sebeptir. Nitekim bu husus Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şerifte belirtilir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

191- ثَلاَثُ دَعَوَاتٍ مُسْتَجَابَاتٌ لاَ شَكَّ فِيهِنَّ: دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ وَدَعْوَةُ الْمُسَافِرِ وَدَعْوَةُ الْوَالِدِ لِوَلَدِهِ.

Şu üç duanın kesin olarak kabul edildiği konusunda hiçbir şüphe yoktur: Mazlumun duası, yolcunun duası, babanın evlâdına duası."[563]

Hadis-i şerifi Ebû Davud, İbn Mâce ve Tirmizî rivayet etmiştir. Bu hadis-i şerifin aynısı İbn Mesud'un (r.a) sözü olarak da rivayet edilmiştir. Yapılan yolculuk ne kadar uzar ise, yapılan dua da kabul edilmeye o derece yakın olur. Çünkü yolculuğun uzun olması demek, vatanından ayrı gurbet ellerde boynu bükük halde ve pek çok sıkıntıya göğüs germesi anlamına gelir. Kişinin boynunun bükük olması da, yapılan duanın kabul görmesinin en büyük sebeplerinden biridir.

İkinci Sebep. Dua Esnasında Kılık Kıyafet

Kendinden geçerek giyim kuşam ve görünümünün dağınık, saç ve başının karışık ve toz toprak içinde bulunması. Bu hal de duanın kabulünü gerektiren sebeplerdendir. Bu husus da Resûlullah'tan (s.a.v) gelen şu meşhur hadis-i şerifte ifade edilir. Peygamber Efendimiz buyururlar ki:

192- رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ مَدْفُوعٍ بِالْأَبْوَابِ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللهِ لَأَبَرَّهُ.

"Kapılardan geri çevrilmiş saçı başı dağınık nice pejmürde insan vardır ki, Allah'a yemin etse Allah onu yemininde sadık çıkarır."[564]

---

[563] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 32, 481; Tirmizî, Birr, 7 (nr. 1905), Cennet, 2 (nr. 2528), Daavât, 139 (nr. 3592); Ebû Davud, Salât, 364 (nr. 1536); İbn Mâce, Dua, 11 (nr. 3862); Ahmed, *el-Müsned*, 2/258; 4/154; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2699.

Nitekim Resûlullah da (s.a.v) yağmur duasına çıktığı zaman, tevazu ve niyaz halinin bir gereği olarak dağınık bir görünümde çıkmıştı.[565]

Mutarrif b. Abdullah'ın kardeşinin oğlu hapse düşmüştü. Elbiselerinin en eski olanını giydi, eline de bir asâ alarak çıktı. Kendisini bu halde görenler, "Bu halin nedir?" diye sorunca, "Rabbim için kendimi zelil duruma düşürüyorum; belki bu zelil durumumu kardeşimin oğlunun kurtulması için şefaatçi kılar!" diye karşılık verdi.[566]

Üçüncü Sebep. Duada Ellerin Durumu

Dua ederken elleri semaya doğru kaldırmak. Bu, aynı zamanda duanın edeplerindendir; bu sebeple duanın kabul edilmesi umulur. Selmân'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerif bu hususa işaret eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

193- إِنَّ اللهَ تَعَالَى حَيِيٌّ كَرِيمٌ يَسْتَحْيِي إِذَا رَفَعَ الرَّجُلُ إِلَيْهِ يَدَيْهِ أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا خَائِبَتَيْنِ.

"Allah Teâlâ hayâ sahibi ve çok cömerttir. Bir kimse, (dua maksadıyla) kendisine doğru elini kaldırdığı zaman, onu bomboş ve umutsuz olarak geri çevirmekten hayâ eder."[567]

Bu hadis-i şerifi İmam Ahmed, Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce rivayet etmişlerdir. Hadis-i şerifin benzeri Enes b. Mâlik[568] (r.a) ve Câbir b. Abdullah'tan[569] da (r.a) rivayet edilmiştir.

---

564 Müslim, Birr, 138 (nr. 2622); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6483; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/328; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/350.

565 Tirmizî, Salât, 395 (nr. 559); Nesâî, İstiskâ, 13 (3/163); İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 153 (nr. 1266); Ebû Davud, Salât, 258 (nr. 1165); Ahmed, *el-Müsned*, 1/230; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2862.

566 İbn Asâkir, *et-Târih*, 16/290; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/195.

567 Ebû Davud, Salât, 385 (nr. 1488); Tirmizî, Daavât, 105 (nr. 3556); İbn Mâce, Duâ, 13 (nr. 3865); Ahmed, *el-Müsned*, 5/438; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 876, 880; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/497; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/143.

568 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 19648; Taberânî, *ed-Dua*, nr. 204, 205; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/497-498; Begavî, nr. 1386.

Dua Esnasında Ellerin Durumu

Resûlullah da (s.a.v) dua yaparken kollarını öylesine fazla havaya kaldırırdı ki, koltuğunun altındaki beyazlıklar görünürdü.[570]

Bedir Savaşı'nın yapıldığı gün, kâfirlere karşı Cenâb-ı Hak'tan zafer ve yardım dilemek için dua maksadıyla ellerini öylesine kaldırmıştı ki, sırtındaki cübbesi yere düşmüştü.[571]

Dua yapılırken ellerin kaldırılış şekli hakkında Hz. Peygamber'den çeşitli rivayetler gelmiştir. Bu rivayetlerden birine göre, Resûl-i Ekrem (s.a.v) dua esnasında sadece şehadet parmağıyla işaret ederdi. Resûlullah'ın (s.a.v) minber üzerinde iken böyle yaptığı[572] ve yine bineğine binerken bu şekilde dua ettiği rivayet edilmiştir.[573]

Âlimlerden bir topluluk da, namazdaki Kunut duasında da Resûlullah'ın (s.a.v) parmağıyla işaret ettiği görüşünü benimsemiştir. Evzâî, Saîd b. Abdülaziz ve İshâk b. Râhûye bu görüşü benimseyenler arasındadır.

İbn Abbas (r.anhümâ) ve daha başka bazı kimseler, bunun yapılan duadaki ihlâsa işaret ettiğini söyler.[574] İbn Sîrîn (rh.a) de, "Dua ederken Allah Teâlâ'yı sena ettiğin vakit, tek parmağın ile işaret et!" der.

Yine Resûlullah'tan (s.a.v) bize ulaştığına göre; dua esnasında elleri kaldırırken; ellerin arkası, kişinin dua ederken yöneldiği kıbleye, ellerin iç tarafı da dua edenin yüzüne dönük olmalıdır. Dua esnasında

---

569 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1867; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17212.

570 Bu mânadaki bir hadis-i şerif için bk. Buhârî, nr. 1031; Müslim, Salâtü'l-istiskâ, 5, 7 (nr. 895); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2895.

571 Müslim, Cihâd, 56 (nr. 1763); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4793.

572 Müslim, Cuma, 53 (nr. 874); Nesâî, Cuma, 29 (3/108); Ebû Davud, Salât, 230 (nr. 1104); Ahmed, *el-Müsned*, 4/135; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 882.

573 Bu şekilde dua etmesi Vedâ haccı sırasında gerçekleşmiştir. İlgili rivayet için bk. Müslim, Cihâd, 58 (nr. 1763).

574 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 1/287, 381; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 3244; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 2/133.

ellerin durumuyla ilgili belirttiğimiz bu biçimi, Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) yağmur duası yaparken uyguladığı rivayet edilmiştir.[575]

Âlimlerden bazıları, yağmur duası yaparken ellerin bu biçimde kaldırılmasının müstehap olduğunu söylemiştir. Cûzcânî bu âlimlerden biridir. Selef âlimlerinden biri, bu şekilde elleri kaldırmanın duada niyaz ve yakarış hali olduğunu söylemiştir.

Duada elin şekli hakkında, yukarıdakinin tam aksi de yağmur duası yaptığı sırada Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilmiştir.[576]

Yine seleften bir topluluktan gelen rivayete göre, onlar da ellerini bu şekle getirerek dua yaparlardı. Böyle yapanlar, "Dua ederken elleri yere doğru çevirmek Allah'a sığınma ve O'ndan yardım isteme anlamına gelir" derler. Böyle yapanlar arasında İbn Ömer, İbn Abbas ve Ebû Hüreyre bulunmaktadır. Allah Teâlâ hepsinden razı olsun. Yine rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) dua esnasında bir şeyden Allah Teâlâ'ya sığınmak istediği zaman ellerini bu şekilde kaldırırdı.[577]

Dua ile ilgili olarak ellerin şekliyle alâkalı ifadelerden birinde de, dua esnasında avuç içlerinin semaya, arkalarının da yere dönük şekilde olduğu bildirilir. Bu biçim, Allah Teâlâ'dan bir şey isterken ellerin alması gereken şekildir. Ancak bu ifadeler hadis-i şerifte geçmez. İbn Ömer, Ebû Hüreyre ve İbn Sîrîn'den rivayet edildiğine göre, Allah'tan bir şey istenirken ellerin bu biçimde kaldırılması gerekir.

Yukarıdakinin aksine bir rivayet de gelmiştir. Yani elleri ters çevirerek arkası semaya ve içleri yere gelecek şekilde dua etmektir.

İmam Müslim'in Enes b. Mâlik'ten (r.a) yaptığı rivayet şöyledir:

---

575 Buhârî, nr. 1031; Müslim, Salâtü'l-istiskâ, 5, 7 (nr. 895); Ebû Davud, Salât, 260 (nr. 1168); Ahmed, *el-Müsned*, 5/223; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/327.

576 Enes b. Mâlik'in (r.a) rivayet ettiğine göre, *"Resûlullah (s.a.v.) yağmur duası yaparken böyle yaptı; ellerini uzattı, elinin içi yere dönük, sırtı ise semaya dönük idi. Ellerini öylesine kaldırmıştı ki koltuk altını görebiliyordum"* bk. Ebû Davud, Salât, 260 (nr. 1171).

577 Ahmed, *el-Müsned*, 4/52; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17333.

"Resûlullah (s.a.v) yağmur duası yaptı ve bu sırada ellerinin arka kısımlarını semaya doğru çevirmişti."[578]

İmam Ahmed'in rivayetine göre, lafız şöyledir: *"Resûlullah iki elini de açmış, ellerinin arkası ise semaya gelecek şekilde idi."*[579]

Ebû Davud'un rivayet ettiği hadis-i şerifte de Resûlullah'ın (s.a.v) aynı şeklide dua ettiği belirtilmektedir.[580]

İmam Ahmed, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah Arafat vakfesinde durmuş şu şekilde dua ediyordu: Ellerini göğüs (meme) hizasına kadar kaldırmış ve ellerinin arkası yere dönüktü."[581]

Hammâd b. Seleme de Resûlullah'ın (s.a.v) Arafat'ta yaptığı duayı bu şekilde tarif etmiştir. İbn Sîrîn, duada ellerin bu biçimde olmasını, duada *yardım isteme* şekli olarak tarif eder. Humeydî ise, bu şeklin duada *yakarış* biçimi olduğunu söyler.

Dördüncü Sebep. Duada Israr

Duanın kabulünü sağlayan sebeplerden dördüncüsü duada ısrar etmektir. Allah Teâlâ'nın Rablik sıfatı belirtilerek tekrar tekrar isteyerek dua edilmelidir. Duada ısrar etmek, duanın kabulünde en büyük etkendir.

Bezzâr, Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

"Kul dört defa 'Yâ Rab!' dediği zaman, Allah Teâlâ, 'İste kulum, istediğin sana verilecektir!' buyurur."[582]

---

578 Müslim, Salâtü'l-istiskâ, 6 (nr. 896).

579 Ahmed, *el-Müsned*, 3/241.

580 Ebû Davud, Salât, 260 (nr. 1171).

581 Ahmed, *el-Müsned*, 3/13; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/287; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17329.

582 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3145; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17273; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/505; Hakîm-i Tirmizî, *Nevâdirü'l-Usûl*, 3/202; Deylemî, *el-Firdevs*, nr. 1122; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/225.

Taberânî ve başkalarının Sa'd b. Hârice'den (r.a) rivayet ettiğine göre:

194- أَنَّ قَوْمًا شَكَوْا إِلَى النَّبِيِّ ﷺ قُحُوطَ الْمَطَرِ، فَقَالَ: اُجْثُوا عَلَى الرُّكَبِ وَقُولُوا: يَا رَبِّ يَا رَبِّ، وَرَفَعَ السَّبَابَةَ إِلَى السَّمَاءِ، فَسُقُوا حَتَّى أَحَبُّوا أَنْ يُكْشَفَ عَنْهُمْ.

"Bir kavim Resûlullah'a (s.a.v) gelerek kıtlıktan ve kuraklıktan şikâyet ettiler. Resûl-i Ekrem (s.a.v) onlara şöyle buyurdu:

'Dizlerinizin üzerine çökün ve hepiniz birden, 'Yâ Rab! Yâ Rab!' deyin!' Sonra şehadet parmağını semaya kaldırdı, bunun üzerine öylesine çok yağmur yağdı ki, artık yağmurun kesilmesini istediler."[583]

Fazl b. Abbas (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Namaz ikişer ikişer kılınır. Her iki rek'atta bir teşehhüd vardır, niyaz var, huşû var ve miskinlik (gariplik) var. Ellerini zillet içinde kaldırırsın." Der ki: *"Ellerini, içleri kendi yüzüne dönük olarak Rabb'ine kaldırır ve isteklerini, 'Yâ Rabbi! Yâ Rabbi! Yâ Rabbi!...' diyerek istersin. Kim bunu yapmazsa namazı eksiktir."*[584]

Yezîd er-Rakkâşî, Enes b. Mâlik'in (r.a) şöyle dediğini nakleder: "Hangi kul üç defa, 'Yâ Rabbi! Yâ Rabbi! Yâ Rabbi!' derse, Rabb'i de ona, 'Buyur! Buyur!' diye karşılık verir."

Ebü'd-Derdâ ile İbn Abbâs'ın (r.anhümâ) şöyle dedikleri rivayet edilir: "Allah Teâlâ'nın isimleri içinde en büyüğü 'Rabb'i, Rabb'i' demektir."[585]

---

583 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 665; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 6/457; İbn Ebû Hâtim, 3/188; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 3287.

584 Tirmizî, Salât, 283 (nr. 385); Ebû Davud, Salât, 296 (nr. 1296); İbn Mâce, İkâmetü's-salât, 172 (nr. 1325); Ahmed, *el-Müsned*, 1/211; 4/167.

585 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 10/272; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/505; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/410.

Atâ (r.a) şöyle der[586]: "Bir kul üç defa, 'Yâ Rabbi! Yâ Rabbi! Yâ Rabbi!' derse, Allah Teâlâ mutlaka ona nazar eder." Atâ'nın bu sözlerini Hasan-ı Basrî'ye söylerler. Hasan-ı Basrî (rh.a), "Siz Kur'ân-ı Kerîm'i okumuyor musunuz?" der ve şu âyet-i kerimeleri okur:

"Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken** (her vakit) **Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler** (ve şöyle derler:) **Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!

Ey Rabbimiz! Doğrusu sen, kimi cehenneme koyarsan, artık onu rüsva etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur.

Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, 'Rabbinize inanın!' diye imâna çağıran bir davetçiyi** (Peygamberi, Kur'an'ı) **işittik, hemen iman ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, ruhumuzu iyilerle beraber al, ey Rabbimiz!

Ey Rabbimiz! Bize, peygamberlerin vasıtasıyla vaad ettiklerini de ikram et ve kıyamet gününde bizi rezil-rüsva etme; şüphesiz sen vaadinden caymazsın!

Bunun üzerine Rableri, onların dualarını kabul etti.** (Dedi ki:) **Ben, erkek olsun kadın olsun** -ki hep birbirinizdensiniz- **içinizden, çalışan hiçbir kimsenin yaptığını boşa çıkarmayacağım. Onlar ki, hicret ettiler, yurtlarından çıkarıldılar, benim yolumda eziyete uğradılar, çarpıştılar ve öldürüldüler; andolsun, ben de onların kötülüklerini örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat, Allah tarafındandır. Allah; karşılığın güzeli O'nun katındadır."[587]

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan yukarıdaki dua cümleleri üzerinde düşünen kimseler, bu duaların çoğunlukla "rab" ismiyle başladığını görürler. Dua mahiyetinde yer alan şu âyet-i kerimeler de yine aynı şekilde başlamaktadır:

---

586 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/313.

587 Âl-i İmrân 3/191-195.

"Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, âhirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!"[588]

"Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize acı! Sen bizim mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!"[589]

"Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme. Bize tarafından rahmet bağışla. Lutfu en bol olan sensin."[590]

Kur'ân-ı Kerîm üzerinde düşünen kimseler buna benzer örneklerin çok miktarda bulunduğunu görürler.

İmam Mâlik ve Süfyân'a, "Dua ederken, 'Ey efendim!' diyen hakkında ne dersiniz?" diye sordular. İkisi de, 'Yâ Rabbi' denilmesi gerektiğini söylediler. İmam Mâlik buna, "... tıpkı peygamberlerin dualarında söylediği gibi" sözlerini de ekledi.

Duanın Kabulüne Engel Olan Sebepler

Duaların kabul edilmesine engel olan sebeplere gelecek olursak: Resûlullah (s.a.v) buna işaret ederek; yiyecek, içecek, giyim ve beslenme konularında harama dalmak olduğunu belirtmiştir. Bu mânada daha önce İbn Abbas'tan (r.a) rivayet edilen bir hadis-i şerif de geçmişti. Yine Resûlullah (s.a.v.) Sa'd'a (r.a) şöyle buyurmuştur: *"Yiyeceklerini helâl alırsan duası makbul kişilerden olursun!"*[591]

Hadis-i şerifte de belirtildiği gibi, helâlinden yemek, içmek ve giyinmek duanın kabul edilmesini sağlayan sebeplerdendir.

---

588 Bakara 2/201.

589 Bakara 2/286.

590 Âl-i İmrân 3/8.

591 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/292; Taberânî, *el-Kebîr*, 25/174-175; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18101.

İkrime b. Ammâr, Asfar'dan şöyle nakleder: Sa'd b. Ebû Vakkâs'a (r.a) dediler ki: "Resûlullah'ın (s.a.v) ashabı arasından senin duanın kabul gördüğünü duyduk (bunun sebebi nedir)?" O da şöyle karşılık verdi: "Ben hangi lokmayı ağzıma koymuşsam, mutlaka onun nereden geldiğini, nasıl geldiğini bilerek koymuşumdur."

Vehb b. Münebbih der ki: "Bir kimse, duasının kabul edilmesi sevincini yaşamak istiyorsa, helâl lokma yesin!" Sehl b. Abdullah da şöyle der: "Kırk sabah helâl lokma yiyen kişinin duası kabul edilir."

Yusuf b. Esbât der ki: "Bize ulaşan bilgilere göre, haram lokma yemesi sebebiyle kulun duasına gök kapıları kapatılır (duası Allah Teâlâ'nın katına yükseltilmez)."

Hadis-i şerifin son kısmında geçen: **"Böyle birinin duası nasıl kabul edilsin?"** sözünün mânası: *"Böyle birinin duası nasıl kabul edilebilir ki!"* şeklinde hayretini ve kabul edilmekten uzak olduğunu ifade eden bir sorudur. Bu ifade sarih olarak, yapılan duanın imkânsız ve tümden reddedilmiş olduğu anlamına gelmez.

Bu ifadelerden hareketle, yiyecek ve beslenme konusundan haramlara dalmanın, duaların kabul edilmesi önündeki engeller arasında olduğu söylenmiştir. Yine bazı durumlarda da, haram fiilleri işlemek aynı şekilde duanın kabulü önünde bir engel oluşturabilir. Bunun yanında yapılması gerekli görevlerden birinin terkedilmesi de duanın kabul edilmesine engel olabilir.

Hadis-i şerifte geçtiğine göre, fazilet sahibi kimseler için "iyiliği emretme ve kötülüğü engelleme" görevini terketmek, dualarının kabul görmesi için bir engel, ibadetleri yerine getirmek ise duaların kabul edilmesini sağlayan bir sebeptir.[592]

---

[592] Ahmed, *el-Müsned*, 6/159; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3304.

Hz. Âişe (r.anhâ) Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder: *"Ey insanlar! Allah Teâlâ sizlere buyuruyor ki: İyiliği emredin, kötülüklere engel olun! Eğer böyle yapmazsanız; bana dua edersiniz dualarınızı kabul etmem, benden istersiniz istediklerinizi vermem, benden yardım istersiniz sizlere yardım göndermem"* (bk. İbn Mâce, Fiten, 20 (nr. 4004); Tirmizî, Fiten, 9 (nr. 2169); Taberânî, *el-Evsat*, nr. 1389; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12133).

Sâlih Amelleri Vesile Edinmek ve Haramlardan Kaçınmak

Bundan dolayı, mağaraya sığınan üç kişi, büyük bir kaya gelip mağaranın ağzını kapatınca; ihlâs ile Allah Teâlâ'nın rızâsı için işledikleri sâlih amellerini vesile edinerek dua ettiler ve duaları kabul edildi.[593]

Vehb b. Münebbih şöyle der: "Amel işlemeden dua eden kimsenin durumu, elinde yayı olmadan ok atan kimsenin durumuna benzer (bu durumda hedefi vurabilir mi)."

Yine şöyle der: "Sâlih amel duayı Allah Teâlâ'nın katına ulaştırır." Sonra şu âyet-i kerimeyi okudu:

"O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a sâlih amel ulaştırır. Kötülüklerle tuzak kuranlara gelince, onlar için çetin bir azap vardır ve onların tuzağı bozulur."[594]

Ömer b. Hattâb (r.a) şöyle der: "Allah Teâlâ'nın haram kıldığı şeylerden sakınması ile yüce Allah kulun dua ve tesbihlerini kabul eder."

Ebû Zer (r.a) şöyle der: "Bir kul sâlih olduktan sonra dua onun için yeterlidir; tıpkı yemeklere tuzun yeterli olduğu gibi."[595]

Muhammed b. Vâsi' der ki: "Bir kul vera' sahibi olunca azıcık bir dua onun için yeterli olur."

Süfyân-ı Sevrî'ye derler ki: "Allah'a dua etmen gerekmez mi?" O da şöyle karşılık verir: "Günahları terketmek duanın ta kendisidir."

Leys der ki: "Musa (a.s), adamının birinin ellerini havaya kaldırmış kendisini bitkin bir şekilde dua ettiğini görür. Bu hali gören Musa (a.s.) şöyle niyazda bulunur:

'Ey Rabbim! Kendisine merhamet etmen için kulun sana dua ediyor! Halbuki sen merhametlilerin en merhametlisisin! Onun hacetini yerine getirdin mi?'

---

593 Buhârî, nr. 2215; Müslim, Zikir ve Dua, 100 (nr. 2743); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 897.

594 Fâtır 35/10.

595 Ahmed, *ez-Zühd*, s. 146; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/164.

Cenâb-ı Hak ona,

'Ey Musa! O kişi ölünceye kadar elini kaldırıp bana dua etse, o kul benim hakkımı gözetmediği sürece ben de onun hacetini yerine getirmem!' diye hitap eder."

Taberânî, bu mânada bir hadis-i şerifi *merfû* olarak İbn Abbas'tan (r.anhümâ) zayıf bir sened ile rivayet etmiştir.

Mâlik b. Dînâr (rh.a) şöyle der: "İsrâiloğulları'nın başına bir belâ gelmişti. Bundan kurtulmak için sahraya çıkıp yalvardılar. Allah Teâlâ onların peygamberine şunları vahyetti: Ümmetine şunları bildir:

Sizler günah ile kirlenmiş bedenlerinizle sahraya çıktınız, insanların kanlarını döktüğünüz ve evlerinizi haramlarla doldurduğunuz ellerinizi kaldırarak Allah'a yalvarıyorsunuz. Şu anda size karşı Allah'ın gazabı daha da artmış oldu. Bu durum, Allah Teâlâ'dan daha fazla uzaklaşmanızdan başka bir işe yaramadı."

Seleften bir zat şöyle der: "Duaların kabul edilmesi gecikmez, ama duanın kabulünü günahların ile kapatan sensin."

Bu mânayı şairlerden biri şu sözlerle dile getirir:

Her musibet geldiğinde hemen Allah'a yalvarırız,
Belâ savuşunca sonra unuturuz O'nu biz.

Dualarımızın kabul edilmesini nasıl umarız!
Kabul yolunu günahlarla kapamışız biz.

On Birinci Hadis

ŞÜPHELİDEN UZAK DURMAK

عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ سِبْطِ رَسُولِ اللهِ ﷺ وَرَيْحَانَتِهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ: حَفِظْتُ مِنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ: دَعْ مَا يُرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يُرِيبُكَ.

Resûlullah'ın (s.a.v) torunu ve cennetin reyhanı olan Hasan b. Ali (r.anhümâ) der ki: Resûlullah'tan (s.a.v) şunu öğrendim:

"Seni şüpheye düşüreni bırak, şüpheye düşürmeyene yönel!"[596]

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadis-i şerifi Nesâî ve Tirmizî rivayet etmiş, Tirmizî hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir.

Burada zikredilen hadis-i şerif, vitir namazında Kunut duasının geçtiği uzunca hadisin bir parçasıdır. Tirmizî ve diğerlerinin rivayetinde şu fazlalık vardır:

---

596 Tirmizî, Kıyâmet, 61 (nr. 2518, 2520); Nesâî, Eşribe, 50 (8/327, 328); Ahmed, *el-Müsned*, 1/200; Dârimî, *es-Sünen*, 2/254; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2708, 2711; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/264; Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nr. 2032; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 722; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/13; 4/44; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 4984; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 1178.

"... Çünkü doğruluk kalbin kesin kanaat getirdiği (itminan bulduğu) şeyde, yalan ise şüpheli şeylerdedir."

İbn Hibbân'nın rivayetindeki lafız şöyledir: "... *Çünkü hayır kalbin kesin kanaat getirdiği şeyde, şer ise şüpheli şeylerdedir."*

Ayrıca zayıf bir isnad ile; Osman b. Atâ el-Horasânî'den, o babasından, o Hasan-ı Basrî'den, o Ebû Hüreyre'den (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) birine şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

195- دَعْ مَا يُرِيبُكَ إِلَى مَا لاَ يُرِيبُكَ، قَالَ: وَكَيْفَ لِي بِالْعِلْمِ بِذَلِكَ؟ قَالَ إِذَا أَرَدْتَ أَمْرًا فَضَعْ يَدَكَ عَلَى صَدْرِكَ فَإِنَّ الْقَلْبَ يَضْطَرِبُ لِلْحَرَامِ وَيَسْكُنُ لِلْحَلاَلِ وَإِنَّ الْمُسْلِمَ الْوَرِعَ يَدَعُ الصَّغِيرَةَ مَخَافَةَ الْكَبِيرَةِ.

"Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyeni al! Adam dedi ki:

'Peki bunu nasıl bilip uygulayabilirim?' Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdular ki:

Bir iş yapmak istediğin zaman onu gönlünde tart; çünkü kalp haram olan şeyden rahatsız olur ve helâl ile sükûn bulur. Çünkü vera' sahibi mümin, büyük günahları işleme korkusuyla küçük günahları terkeder."

Bu hadis Osman b. Atâ el-Horasânî'den mürsel olarak da rivayet edilmiştir.

Taberânî de zayıf bir isnad ile yukarıdaki hadisin benzerini Vâsile b. Eska'dan (r.a) rivayet etmiştir. Onun rivayetinde şu fazlalık vardır: " Resûlullah'a (s.a.v), 'Vera' sahibi kimdir?' diye soruldu. O da, 'Şüpheli şeylerden kaçınan kişi!' buyurdu."[597]

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Etrafında şüpheli olmayan dört bin çeşit dururken neden şüpheli olanı istersin?..."

---

[597] Taberânî, *el-Kebîr*, 22/197; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 7492; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18115.

Ömer (r.a) şöyle der: "Faizi ve şüpheliyi bırakın." Yani şüphe ettiğiniz şeyden uzak durun. Kesin olarak şüpheden kurtulamadığınız şey faiz demektir.

HADİSİN ŞERHİ

Bu hadis-i şerifin mânası, şüpheli şeyler karşısında durma ve onlardan sakınma esasını ortaya koymaktadır. Çünkü kesin olarak helâl olan şey, müminin kalbinde herhangi bir şüphe ve tereddüt oluşturmaz. Şüphe ve tereddütten maksat, kalpte oluşan tedirginlik ve sıkıntıdır. Tam tersine, helâl olan ile insanın nefsi sükûnet ve kalbi huzur bulur. Fakat şüpheli şeyler, taşıdıkları şüphe sebebiyle kalpte tedirginlik ve sıkıntı meydana getirirler.

Selefin Vera'ı ve Şüpheden Uzak Durması

Zâhidlerden Ebû Abdurrahman el-Ömerî şöyle der: "Kul vera' sahibi olunca, şüpheli olanları bırakır, şüpheli olmayanları alır."

Fudayl (rh.a) şöyle der: "İnsanlar vera' sahibi olmanın çok zor olduğunu ileri sürüyorlar. Halbuki ben iki işle karşılaştığım zaman mutlaka daha zor olanını tercih ederim. Vera' sahibi olmak için şüpheli olanı bırak, şüpheli olmayanı al."

Hassân b. Ebû Sinan şöyle der: "Vera'dan daha kolayı var mı? Bir iş sana şüpheli gelince onu bırak."

Elbette ki Hassân (rh.a) gibi sâlih kimselere vera' sahibi olmak kolay gelir.

İbnü'l-Mübârek (rh.a) şöyle der: "Hassân b. Ebû Sinan'a Ahvaz'da bulunan adamı mektup yazdı. Orada bulunan şeker kamışlarına hastalık geldiğini bildirdi ve bulunduğu yerden şeker satın almasını söyledi. Şekeri adamın birinden satın aldı ve adamına gönderdi. Gönderdiği şeker az gelince yine şeker alıp gönderdi. Bu ticaretten 30.000 dinar kazandı. Fakat sonra şekeri satın aldığı kişiye gelerek durumu ona anlattı. Adamının kendisine mektup yazarak şeker istediğini, ancak kendisinin oradaki şeker ihtiyacını bildirmeden şekeri satın

aldığını söyledi. Bu alışverişin iptal edilmesini istedi. Şekeri satan kişi, 'Tamam şimdi haber vermiş oldun. Ben sana sattığımı ve kazancını helâl ediyorum' dedi. Hassân dönüp gitti. Ancak kalbi bu yapılan işten tatmin olmadığı için geri geldi ve şöyle dedi: 'Ey kişi! Ben bu alışverişi gerektiği gibi yapmadım. Bu parayı sana vermeyi gerçekten istiyorum' dedi. Satıcı kabul etmediyse de, paranın tamamını geri verinceye kadar bu ısrarını sürdürdü."[598]

Yunus b. Ubeyd, kendisinden bir mal istendiği ve sürümü olduğu zaman, o malı almak üzere adamını gönderdiğinde şöyle derdi: "Satın aldığın kişiye, bu mala piyasada talep olduğunu bildir."

Hişâm b. Hassân şöyle der: "Muhammed b. Sîrîn, sizin şu anda hiç sakınca görmediğiniz dört bin çeşit şeyi (vera' gereği) terkederdi."

Haccâc b. Dînâr, kendi adamıyla Basra'ya gıda maddesi gönderir, gönderdiklerinin şehre ulaştığı günkü rayiç üzerinden satılmasını emrederdi. Adamından kendisine şöyle cevap geldi: "Basra'ya vardım, baktım getirdiğim mala halkın fazla bir talebi yoktu. Ben de getirdiklerimi bir süre beklettim, fiyatı artınca satışa sundum ve şu kadar fazla kazandım."

Bu gelen mektup üzerine Haccâc Basra'daki adamına şunları yazdı: "Sen böyle yapmakla bize hıyanet ettin. Sana söylediğimizin tersini yaptın. O yiyecek maddelerinin satışından elde edilen paranın tamamını Basra'nın fakirlerine sadaka olarak dağıt. Keşke, böyle yapmakla kurtulmuş olduğumu bilebilseydim!"[599]

Yezîd b. Zürey, babasından kendisine miras kalan 500.000 dirhemlik mirastan uzak durmuş, ona el sürmemişti. Çünkü babası sultanların işini yapan biriydi. Yezîd ise hurma yaprağından sepet yapar, geçimini bundan sağlardı. Ölünceye kadar bu işi yapmaya devam etti.

Misver b. Mahreme, genellikle gıda maddelerini fazla miktarda alırdı. Sonbaharda bir bulut gördü ve bu durumdan hoşlanmadı. Şöyle dedi: "Müslümanlara fayda veren bir şeye benim hoşnutsuzluk gös-

---

598 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 2/509.

599 Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb*, 2/508.

terdiğimi göreniniz oldu mu?" Sonunda, satın aldığı o gıda maddelerinden hiç kâr etmemeye karar verdi. Bunu Ömer b. Hattâb'a (r.a) bildirdiler. O Allah Teâlâ seni hayırla mükâfatlandırsın!" dedi.

Bu konuda şunu söylemek gerekir. Fazla miktarda gıda maddesi satın alıp biriktiren kişinin, biriktirdiği malı kâra dönüştürmekten sakınması gerekir. Böyle yaparsa, yasaklanmış olan karaborsacılıktan sakınmış olur. İmam Ahmed, külfetine girmediği maldan kazanç elde etmekten uzak durulması gerektiğine işaret etmiştir. Çünkü bu karşılığı olmayan bir kazanç durumuna düşmektedir. Nitekim Resûlullah da (s.a.v) bunu yasaklamıştır.[600]

Yine Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre, bir kimse kiraladığı adamın ücretinden kâr ettiği miktarı tasadduk etmesi gerekir. Ondan gelen başka bir rivayet ise şöyledir: "Mudârebe şirketinde[601], mudârib (sermayeyi çalıştıran kişi) anlaşmaya aykırı olarak ticaret yaparsa, bundan elde edilen kârın sadaka olarak verilmesi icap eder."

Başka bir rivayet de şöyledir: "Bir kimse, bahçeden henüz tam olgunlaşmamış meyveleri, toplamak şartıyla satın alsa; daha sonra bu meyveleri tam olgunlaşana kadar dallarında bıraksa; bu durumda, satın aldığı andaki durum ile tam olgunlaştığı durum arasındaki farkı tasadduk olarak dağıtması gerekir." Hanbelîler'den bazıları, bu fazlalığın dağıtılmasının müstehap olduğunu söylemişlerdir. Çünkü şüpheli şeylerin tasadduk edilmesi müstehaptır.

Hz. Âişe'ye (r.anhâ), ihramlı kişinin avlanmış hayvanı yiyip yiyemeyeceğini sorarlar. Şöyle der: "İhramlı günler sayılı günlerdir, o avlardan uzak durun!" Tekrar, bunun helâl mi yoksa haram mı olduğunu sorarlar. Onlara şöyle der: "Sen ondan uzak dur! Çünkü ihramlı kişinin, kendisi avlamamış olsa bile avlanmış hayvanı yemesinin mubah olup olmadığında ihtilâf vardır."

---

600 Ebû Davud, Büyû', 70 (nr. 3504).

601 Mudârebe şirketi; İslâm hukukunda mal ve sermaye ortaklığından kurulan bir şirket şeklidir. Buna göre taraflardan biri sermaye ortaya koyar. Diğer taraf ise bunu işleterek kazanç elde etmeye çalışır. Sermaye koyana sermayedar, emeğini ortaya koyana da "mudârib" denir.

Ruhsatlarla Amelin Gerekli Olduğu ve Olmadığı Yerler

Bu rivayetten şu sonuç çıkarılmıştır: Âlimlerin ihtilâf ettikleri konulardan sakınmak daha faziletlidir. Çünkü bu, şüpheden sakınmak için daha uygundur. Ancak muhakkik âlimlerin ve diğerlerinin de belirttiği gibi, ihtilâftan sakınma hakkındaki bu fazilet mutlak değildir. Yapılmasında ruhsat bulunan ve bu hususta kendisiyle çatışan bir delil bulunmayan konulardaki ihtilâflarda, ruhsatlara uymak kaçınmaktan daha uygundur. Zira bu ruhsatlar, âlimlerden bazılarına ulaşmamış olabilir. O yüzden de ondan sakınır.

Meselâ abdestli olduğunu kesin olarak bilen kimse, abdestinin bozulduğundan şüpheye düşmesi böyledir. Çünkü bu konuda Resûlullah'tan gelen bir rivayet şöyledir:

196- لاَ يَنْصَرِفْ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا أَوْ يَجِدَ رِيحًا.

"(Namazda iken abdestinin bozulduğundan şüphelenen kişi) bir ses işitmedikçe yahut bir koku almadıkça namazı terketmesin."[602]

Özellikle de bu şüphe namazda ise ona itibar edilmez. Çünkü, her ne kadar bazı âlimler abdestin bozulduğu şüphesi üzerine namazı terketmeyi gerekli görseler de, bu konuda gelen sahih rivayet, şüphe üzerine namazı kesmeyi yasaklamaktadır.

Sakınılması Gereken Ruhsatlar

Ancak bu ruhsatın çeliştiği, sünnetten ya da ümmetin ruhsata aykırı olarak uygulamasından bir delil varsa o zaman ruhsat ile ameli terketmek daha uygun olur.

Yine sahâbenin yaşadığı devirde ruhsatı insanların çok az bir kesimi uyguluyor, ümmetin bütün şehirlerde şöhret bulmuş uygula-

---

602 Buhârî, nr. 137; Müslim, Hayız, 98, 99 (nr. 361, 362). Hadis-i şerifin tamamı şöyledir: *"Resûlullah'a (s.a.v), namazda (yellenmek suretiyle) abdestinin bozulduğundan şüphelenen birinin şikâyeti iletildi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.), '(Yellenmenin) sesini veya kokusunu işitmedikçe namazı terketmesin' buyurdu."*

ması bunun tersine ise bu durumda alınması gerekli olan uygulama müslümanların genelinin yaptığıdır. Çünkü bu ümmet, bâtıl ehlinin hak ehli üzerine üstünlük kurmasından Allah Teâlâ'nın korumuş olduğu bir ümmettir. Öyleyse, üstünlük sahibi ilk üç nesilde ağırlıklı olan uygulama hangisi ise o hak, onun dışında kalanlar da bâtıldır.

Burada, üzerinde dikkatle anlaşılması gereken bir konu vardır. O da şudur: Şüpheliler karşısında aşırı titizlik göstererek onlardan sakınmak, ancak bütün gidişatı dosdoğru olan, amellerini takvâ ve vera' esasına göre yapmaya çalışan sâlih kimselere yaraşır. Fakat Allah'ın çizdiği sınırları aşarak haramları açıktan işleyen, sonra da bazı ince konularda şüphelilerden kaçınarak vera' sahibi gibi davranmaya çalışanların bu davranışları aynı nitelikte olamaz. Bunların vera'ı samimiyetten uzaktır ve güzel kabul edilmez.

Tıpkı İbn Ömer'in (r.anhümâ), sivrisineğin kanının bir zarar verip vermeyeceğini soran Iraklılar'a verdiği şu cevapta olduğu gibi:

"Iraklılar, Hz. Hüseyin'i (r.a) öldürüp kanını akıtmışlar, gelip bana sivrisineğin kanının hükmünü soruyorlar. Halbuki ben Resûlullah'ın (s.a.v), '*Onlar (Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin) dünyada bulunanlar arasında benim hoş kokulu reyhanlarımdır*'[603] buyurduğunu işitmişim."

Adamın biri Bişr b. Hâris'e şunu sorar: "Adamın biri var, annesi kendisine hanımını boşamasını emrediyor, ne yapması gerekir?" Bişr b. Hâris şöyle cevap verir: "Bu adam annesine bütün iyilikleri yapmış; itaat etmek ve iyilik yapmak için hanımını boşamaktan başka yapacak bir şeyi kalmamış ise boşayıversin! Ama hanımını boşamak suretiyle itaat ve iyilik ettikten sonra kalkıp annesine kötülük yapacak, onu dövecekse sakın böyle bir şey yapmasın!"

Ahmed b. Hanbel'e, adamın birinin ot satın aldığını ve aldığı otun örülerek sepet vb. yapılabilmesini şart koştuğunu söyleyerek, bunun hükmünü sordular. Ahmed b. Hanbel, bu konunun kiminle ilgili olduğunu sordu. Kendisine, konunun İbrahim b. Ebû Nuaym ile alâkalı olduğunu söylediler. O da şöyle dedi:

---

[603] Buhârî, nr. 3753, İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6969.

"Eğer bunu yapan İbrahim b. Ebû Nuaym ise, bu davranış ona ne de güzel yakışmış!"

Bu tür davranışlar, haline uygun olmayan kişiler tarafından yapılırsa, onlar için hoş karşılanmaz. Vera' konularında aşırı titizlik gösterenlere gelince; onların durumları da buna benzer.

İmam Ahmed b. Hanbel (r.ha), vera' konusunu oldukça titiz bir şekilde nefsinde uygulamaya çalışırdı. Bir gün birine, kendisi için yağ satın almasını emretti. Adam yağı bir kâğıt parçasının üzerinde getirdi. İmam Ahmed, yağı getiren kişiye kâğıdı tekrar satıcıya götürmesini söyledi. Yine Ahmed b. Hanbel, dostlarının mürekkep hokkasını kullanmaktan sakınırdı. Yanında sürekli bir mürekkep hokkası taşır ve hep onu kullanırdı.

Adamın biri, bir şeyler yazmak için İmam Ahmed'in hokkasını istedi. Adama, "Yaz, bu biraz lekeli vera'!" dedi. Başka biri de yazmak için hokkasını istedi. Ona da, "Ne benim takvâm ne de seninki şu davranışımıza uygun bir dereceye ulaşmış değil!" dedi. O, bu sözleri tevazu gereği söylemişti. Yoksa kendisi hem yaşantısı hem de tavırları ile üstün bir takvâ ve vera' sahibi olduğunu göstermekteydi.

İmam Ahmed, bu derecede takvâ ve vera' seviyesine ulaşmamış kişilerin hallerine uygun düşmeyen davranışları hoş karşılamamaktaydı. Hatta şüphelilere göre mekruhların daha öncelikli olarak terkedilmesi gerektiği halde, o kimselerin zâhiren bazı mekruhları işlemelerine bile müsamaha gösterirdi.

Kalp Hayırla Tatmin Olur

Resûlullah'ın (s.a.v), **"... Çünkü hayır kalbin kesin kanaat getirdiği** (itminan bulduğu) **şeyde, şer ise şüpheli olandadır"** sözünün mânası şudur:

Hayırlı olan şeyde kalp sükûn ve huzur bulur. Şerden ise kalp şüphe duyar, ona karşı yatışmaz. Bu sözler; şüpheli durumlarda kalbimize müracaat edilmesi gerektiğini bizlere işaret etmektedir. Bu ko-

nudaki geniş açıklama inşallah ileride Nevvâs b. Sem'ân'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte gelecektir.[604]

İbn Cerîr et-Taberî, Katâde vasıtasıyla Beşîr b. Kâ'b'dan şöyle rivayet eder: "Beşîr, '*...şu halde yeryüzünün omuzları (menâkıbı) üzerinde dolaşın...*'[605] meâlindeki âyet-i kerimeyi okudu. Sonra câriyesine dedi ki:

'Bu âyette geçen menâkıb kelimesinin ne anlama geldiğini bilirsen, Allah rızâsı için seni âzat edeceğim.' Câriye de şöyle dedi:

'Âyette geçen o kelime ile yeryüzündeki dağlar kastedilmektedir.'

Beşir'in üzerine kaynar su dökülmüş gibi oldu. Çünkü câriyesinden ayrılmak istemiyordu. Durumu değişik kimselere sordu, kimisi âzat etmesini söylerken kimisi de etmemesi gerektiğini söyledi. Beşîr gelip meseleyi Ebü'd-Derdâ'ya (r.a) danıştı. O da kendisine,

'Hayır kalbin kesin kanaat getirdiği (tatmin olduğu) şeyde, şer ise şüpheli olandadır. Sen şüpheli olanı bırak, şüpheli olmayanı yap' dedi."[606]

Hadis-i şerifin diğer rivayetinde gelen, "*... hayır kalbin kesin kanaat getirdiği (itminan bulduğu) şeyde, şer ise şüpheli olandadır*" şeklindeki sözler şuna işaret eder:

Her söze itimat edilmemesi gerekir. Tıpkı Vâbısa'nın (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şerifte geçtiği gibi:

"*İnsanlar sana fetva verseler, ben de fetva versem sen kalbine danış.*"[607]

Demek ki sadece doğruyu söyleyenlerin sözlerine itimat edilebilir. Söylenen sözün doğruluğunun belirtisi, söylenen sözle kalbin tatmin olmasıdır. Söylenen sözün yalan olduğunun belirtisi de, bu söz

---

604 Bu hadis-i şerif kitabımızın ikinci cildinde yer alan yirmi yedinci hadisidir.

605 Mülk 67/15.

606 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 7/29; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 8/321.

607 Ahmed, *el-Müsned*, 4/228; Dârimî, *es-Sünen*, 2/245-246; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1586, 1857; Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/44; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/403.

sonucunda kalpte bir şüphe oluşması, söylenen söze kalbin yatmaması, tam tersine bundan nefret etmesidir.

Konuyla ilgili olarak şunu da söyleyebiliriz. Resûlullah'ın yaşadığı devirde, sözlerini ve davetini işiten akıllı kimseler onun doğru sözlü ve getirdiği dinin hak olduğunu anlarlardı. Yine Müseylime'nin[608] sözlerini işitenler, onun bir yalancı olduğunu ve söyledikleri şeylerin bâtıl olduğunu anlarlardı.

Rivayet edildiğine göre, Amr b. Âs (r.a) müslüman olmazdan önce, Müseylime'nin kendisine şöyle bir âyet indiğini ileri sürdüğünü işitmiş:

"Ey tavşan, ey tavşan! Senin iki kulağın bir de göğsün var. Ey Amr sen de bunu bilirsin!"

Bunun üzerine Amr b. Âs (r.a) Müseylime'ye,

"Vallahi ben senin yalancı olduğunu biliyorum!" diye karşılık vermiş.

Seleften biri şöyle der:

"Dilediğin şeyi kalbinde tasavvur et, üzerinde uzun uzun düşün. Sonra tasavvur ettiğini karşıtı olanla karşılaştır. Bu ikisi arasındaki farkı ayırdığın zaman, bunlardan hangisinin hak hangisinin bâtıl, hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu kesin olarak tanırsın. Meselâ Muhammed Mustafa (s.a.v) üzerinde düşün. Sonra onun getirmiş olduğu şu âyeti oku:

"Elbette göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizlerde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için *(Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan)* ***birçok delil vardır."***[609]

---

608 Resûlullah (s.a.v.) devrinde peygamber olduğunu iddia eden yalancı kişi. Bu kişi "Yalancı Müseylime" ismiyle meşhur olmuştur.

609 Bakara 2/164.

Bu âyet üzerinde tefekkür et. Daha sonra Muhammed'in (s.a.v) karşıtı olan kişiyi tasavvur et. Karşına Müseylime çıkar. Onun söylediği şu sözleri oku ve üzerinde düşün:

Ey köşklere lâyık olan dilber!
En güzel yataklar senin için hazır.

Bu söz, Müseylime'nin evlenirken Sicâh'a[610] söylemiş olduğu sözdür. Bu söz ile Kur'ân-ı Kerîm âyetini karşılaştırdığın zaman, Kur'ân-ı Kerîm'in ne kadar güçlü ve sağlam olduğunu, kalbe nasıl yattığını, kulaklara nasıl hoş geldiğini anlarsın.

Yine bu karşılaştırma sonucunda Müseylime'nin sözlerinin ne denli soğuk ve çirkin olduğunu farkedersin. Bunun sonucunda Muhammed'in (s.a.v) getirdiğinin hak yani vahiy olduğu, Müseylime'nin sözlerinin ise yalan ve bâtıl olduğu sonucuna ulaşırsın."

---

610 Bu kadın Sicâh bint Hâris et-Teymî'dir. Resûlullah'ın (s.a.v) vefatından sonra yaşanan ridde (dinden dönme) hadiselerinde peygamber olduğunu ileri sürmüştü. Daha sonra kendisi gibi peygamberlik iddiasında bulunan Müseylime ile anlaşma yaparak evlendi. Müseylime'nin öldürülmesinden sonra tekrar İslâm'a döndü ve Muâviye'nin (r.a) hilâfetine kadar yaşadı. Basra'da vefat etti, cenaze namazını Muâviye'nin Basra valisi olan Semüre b. Cündeb (r.a) kıldırdı (bk. İbn Hacer, *el-İsâbe,* 4/331).

On İkinci Hadis

FAYDASIZ ve GEREKSİZ İŞLERİ TERKETMEK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ.

Ebû Hüreyre (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi, Müslümanlığının güzelliğindendir."[611]

HADİSİN ŞERHİ

Bu hadis-i şerif, edep konusunda önemli ve temel esaslardan biridir. Amr b. Salah, yaşadığı devirde Mâlikîler'in en büyük imamı olan Ebû Muhammed b. Ebû Zeyd'in şöyle dediğini nakleder:

"Edeple ilgili konuların tamamı ve temeli şu dört hadis-i şeriften oluşur:

---

611 Tirmizî, Zühd, 11 (nr. 2317); İbn Mâce, Fiten, 12 (nr. 3976); Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/903 (nr. 1604); Ahmed, *el-Müsned*, 1/201; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 229, Taberânî, *el-Kebîr*, 3/128; *el-Evsat*, nr. 359, 2881, 8402; Hennâd, *ez-Zühd*, nr. 1117; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 191-194; İbn Ca'd, *el-Müsned*, nr. 2925; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, nr. 4986, 4987, 10804-10806; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 108; İbn Adî, *el-Kâmil*, 3/37, 4/277, 6/54, 341; Heyşemî, *Mecme'u'z-Zevâ'id*, nr. 123636, 12638; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4247.

- **Birincisi hadis.** *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi, ya hayır söylesin ya da sussun."*
- **İkinci hadis.** *"Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi Müslümanlığının güzelliklerindendir."*
- **Üçüncü hadis.** *"Kendisinden nasihat isteyen kişiye özlü bir ifadeyle, 'Öfkelenme!' şeklindeki vasiyetidir."*
- **Dördüncü hadis.** *"Mümin kişi, kendisi için istediğini mümin kardeşi için de ister."*

Hadisin Anlamı ve Kapsamı

Hadisin mânası: "Gerek söz gerekse fiil yönünden kişiyi ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi, o kişinin Müslümanlığının güzel olduğunun alâmetidir."

Hadiste geçen "ilgilendirmeyen" (mâlâyâni) kelimesinin kapsamına sözler ve fiiller girer. İlgilenmek; ilgisini ona yönlendirmek, onu maksadı ve yapmak istediği iş haline getirmek demektir. "Ya'nî" kelimesi Arapça'da "inâyet" kökünden gelir. İnâyetin anlamı ise, bir şeye aşırı biçimde özen ve ihtimam göstermek demektir. Bu kelime Arap dilinde, bir şeyin kişinin zihnini meşgul etmesi, onu asıl maksadı ve hedefi haline getirmesi anlamında kullanılır.

Burada kişinin, ilgilenmediği ve arzulamadığı şeyleri hevâsının ve nefsinin hükmüne uygun olarak terketmesi şeklinde bir anlam kastedilmemektedir. Bilakis burada istenilen, bunu şeriatın bir emri ve gereği olarak terketmektir. Zaten bundan dolayı kişinin Müslümanlığının güzelliğinin alâmeti sayılmıştır.

Demek ki kişinin Müslümanlığı güzel olursa, o kişi dini bakımından kendisini ilgilendirmeyen sözleri ve davranışları terkeder. Çünkü müslüman olmak, daha önce Cibrîl hadisinde de geçtiği gibi, kişiye emredilen görevleri yerine getirme yükümlülüğü altına sokar.

Övgüye değer kâmil Müslümanlık anlayışına haramları terketmek de girer. Nitekim Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

197- اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ.

"Müslüman kişi, elinden ve dilinden müslümanların güvende olduğu kişidir."[612]

Müslümanlık ve teslimiyet güzel olunca, bu güzellik; kişiye bir faydası olmayan ve onu ilgilendirmeyen bütün haramları, şüphelileri, mekruhları ve ihtiyaç duymadığı mubahların fazlalığını terketmeyi gerekli kılar. Kişinin Müslümanlığı mükemmel hale gelince bu sayılanların hiçbiri kendisini ilgilendirmez, ilgisi dışında olmalıdır. Böylece kişi, sanki Allah'ı görüyormuş gibi kulluk yapmak demek olan ihsan derecesine ulaşır. Kul her ne kadar Rabb'ini göremese de Rabb'i kendisini her an görmektedir.

Öyleyse kulun, Allah'a yakınlaşarak ve kalbi müşahede ile yahut O'nun çok yakın olduğunu ve her davranışının Rabb'i tarafından bilindiğini kalbine yerleştirerek ibadet etmesi de müslümanlığının güzelliklerindendir. Bu durum da, İslâm dini açısından kişiyi ilgilendirmeyen her şeyin terkedilmesini ve kendisiyle ilgili şeylere özen göstermesini gerektirir.

Allah'tan Hayâ Etmek Nasıl Olur?

Bu dereceye erişen kişide şu iki makam da kendiliğinden oluşur: Allah Teâlâ'dan hayâ etmek ve kişiyi utanılacak sonuçlara götürecek şeylerden kaçınmak. Nitekim Resûlullah (s.a.v) kendisinden nasihat isteyen birine, bulunduğu aşiretin önderine karşı utanılacak işlerden nasıl sakınıyorsa, Allah'a karşı da öylece hayâ etmesini tavsiye etmişti.

Müsned ve Tirmizî'de İbn Mesud'dan (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet edilir: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

---

[612] Buhârî, nr. 11; Müslim, imân, 66 (nr. 42); ayrıca bk. Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet, 52 (nr. 2504); Nesâî, İmân, 11 (8/106-107).

198- اِسْتَحْيُوا مِنَ اللّٰهِ حَقَّ الْحَيَاءِ، قَالَ: قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللّٰهِ! إِنَّا نَسْتَحْيِي وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ، قَالَ: لَيْسَ ذَاكَ، وَلَكِنَّ الاِسْتِحْيَاءَ مِنَ اللّٰهِ حَقَّ الْحَيَاءِ أَنْ تَحْفَظَ الرَّأْسَ وَمَا وَعَى وَالْبَطْنَ وَمَا حَوَى وَلْتَذْكُرِ الْمَوْتَ وَالْبِلَى وَمَنْ أَرَادَ الآخِرَةَ تَرَكَ زِينَةَ الدُّنْيَا فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدِ اسْتَحْيَا مِنَ اللّٰهِ حَقَّ الْحَيَاءِ.

"Allah'tan hakkıyla hayâ edin! Sahâbe-i kirâm,

'Ey Allah'ın Resûlü, elhamdülillâh, biz Allah'tan hayâ ediyoruz' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Söylemek istediğim bu (sizin anladığınız hayâ) değil. Allah'tan hakkıyla hayâ etmek, kafayı ve içindekileri, mideyi ve taşıdıklarını korumak, ölümü ve toprakta çürümeyi hatırlamaktır. Kim âhireti isterse dünya hayatının süsünü terkeder. Kim bu söylenenleri yerine getirirse, Allah'tan hakkıyla hayâ etmiş olur."[613]

Hikmet sahibi zatlardan biri şöyle der: "Allah'tan, sana yakınlığı derecesinden hayâ et! Sana karşı kudreti derecesinde de Allah'tan kork!"

Âriflerden biri der ki: "Konuştuğun zaman Allah Teâlâ'nın seni dinlediğini bil! Sustuğun zaman da her an seni görmekte olduğunu unutma!"

Bu mânalara Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde işaret edilir. Bu âyetlerden bazıları şöyledir:

"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız. İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadırlar. İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın."[614]

---

613 Tirmizî, Kıyâmet, 24 (nr. 2458); Ahmed, *el-Müsned*, 1/387; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/323; Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 450; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3192; *es-Sagîr*, nr. 494; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18042.

614 Kâf 50/16-18.

"□e zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'an'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidizdir. □e yerde ne gökte zerre ağırlığınca bir şey Rabb'inden uzak *(ve gizli)* ***kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta*** *(levh-i mahfûzda)* ***bulunmasın."***[615]

"Yoksa onlar, bizim kendilerinin sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmediğimizi mi sanıyorlar? Hayır, öyle değil; yanlarındaki elçilerimiz *(hafaza melekleri de)* ***yazmaktadırlar."***[616]

SÖZLER KİŞİNİN AMELİ SAYILIR

Kişiyi ilgilendirmeyen şeylerden en fazla korunması gereken dildir. Nitekim yukarıda ilk olarak naklettiğimiz Kâf sûresinin üç âyeti, dilin lüzumsuz sözlerden korunması gerektiğine işaret etmektedir.

Müsned'de Hz. Hüseyin'den (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Kendisini ilgilendirmeyen (mâlâyâni) konularda az konuşması, kişinin Müslümanlığının güzelliğindendir."*[617]

Harâitî, İbn Mesud'dan (r.a) şu hadis-i şerifi rivayet eder:

199- أَتَى النَّبِيَّ ﷺ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ! إِنِّي مُطَاعٌ فِي قَوْمِي فَمَا
آمُرُهُمْ؟ قَالَ لَهُ: مُرْهُمْ بِإِفْشَاءِ السَّلَامِ وَقِلَّةِ الْكَلَامِ إِلَّا فِيمَا يَعْنِيهِمْ.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) gelerek şöyle dedi:

'Ey Allah'ın Resûlü! Ben, kavmi içinde sözü dinlenen biriyim. Onlara neyi emredeyim?' Peygamber Efendimiz ona şöyle dedi:

Selâmı yaymalarını ve sadece kendilerini ilgilendiren konularda az konuşmalarını emret."[618]

---

[615] Yunus 10/61

[616] Zuhruf 43/80.

[617] Ahmed, *el-Müsned*, 1/201; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2886; *es-Sagîr* 2/11.

İbn Hibbân, *Sahîh*'inde Ebû Zer'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

200- كَانَ فِي صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ الصَّلاَةُ وَالسَّلاَمُ: وَعَلَى الْعَاقِلِ مَا لَمْ يَكُنْ مَغْلُوبًا عَلَى عَقْلِهِ أَنْ تَكُونَ لَهُ سَاعَاتٌ: سَاعَةٌ يُنَاجِي فِيهَا رَبَّهُ، وَسَاعَةٌ يُحَاسِبُ فِيهَا نَفْسَهُ، وَسَاعَةٌ يَتَفَكَّرُ فِيهَا فِي صُنْعِ اللهِ تَعَالَى، وَسَاعَةٌ يَخْلُو فِيهَا لِحَاجَتِهِ مِنَ الْمَطْعَمِ وَالْمَشْرَبِ، وَعَلَى الْعَاقِلِ أَنْ لاَ يَكُونَ ظَاعِنًا إِلاَّ لِثَلاَثٍ: تَزَوُّدٍ لِمَعَادٍ، أَوْ حِرْفَةٍ لِمَعَاشٍ، أَوْ لَذَّةٍ فِي غَيْرِ مُحَرَّمٍ. وَعَلَى الْعَاقِلِ أَنْ يَكُونَ بَصِيرًا بِزَمَانِهِ مُقْبِلاً عَلَى شَأْنِهِ حَافِظًا لِلِسَانِهِ وَمَنْ حَسِبَ كَلاَمَهُ مِنْ عَمَلِهِ قَلَّ كَلاَمُهُ إِلاَّ فِيمَا يَعْنِيهِ.

"Hz. İbrahim'e (a.s) indirilen suhuf (sayfalar) içinde şunlar da vardı: Akıllı kimsenin üzerine düşen şudur: Aklına yenik düşmemeli ve vaktini şöylece bölümlere ayırmalıdır:

Vaktinin bir bölümünü Rabb'ine ibadet ve yakarış için ayırmalı.

- *Bir bölümünü nefsini hesaba çekmek (muhasebe-i nefs) için ayırmalı.*
- *Bir bölümünü, Allah'ın yaratıklarını ve sanatı tefekküre ayırmalı.*
- *Bir bölümünü de, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını giderebilmek için ayırmalı.*

Yine akıllı kimse ancak şu üç şey için gayret eder, harekete geçer:

- *Âhiretine azık hazırlamak.*
- *Dünyalık geçimini sağlamak.*
- *Haram olmayan bir lezzetten yararlanmak.*

---

618 Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 196.

Akıllı kimse, içinde bulunduğu zamanı basiretle değerlendirir, kendi işleriyle ilgilenir ve dilini muhafaza eder. Sözlerini de amellerinin bir bölümü kabul eden kimse çok az ve sadece kendisini ilgilendiren konularda konuşur."[619]

Ömer b. Abdülaziz (rh.a) şöyle der:

"Kişi, sözlerini de amellerinin bir bölümü olarak kabul ederse, çok az ve sadece kendisini ilgilendiren konularda konuşur."

O, bu sözü ile, "İnsanların çoğu, konuştukları sözleri kendilerine ait amellerden saymazlar. Bu yüzden rastgele ileri geri konuşurlar" demek istemiştir.

Nitekim bu incelik, konuyu Resûlullah'tan sorup öğreninceye kadar Muâz b. Cebel'e (r.a) gizli kalmıştı. "Hz. Peygamber'e (s.a.v) şöyle sormuştu:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bizler söylediğimiz sözlerden hesaba çekilecek miyiz?' Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

Annen senin hasretinle yansın ey Muâz! İnsanların burunları üstüne ateşe atılmasının sebebi dilleriyle kazandıklarından başka bir şey midir?"[620]

Cenâb-ı Hak, şu âyet-i kerimede insanların kendi aralarında gizlice konuşmalarının hayırdan yoksun olduğunu belirtir:

"Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen** (in fısıldaşması) **müstesna. Kim Allah'ın rızâsını elde etmek için bunu yaparsa, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz."[621]

Tirmizî ve İbn Mâce, Ümmü Habîbe (r.anhâ) validemizden Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

---

619 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 361.

620 Tirmizî, İmân, 8 (nr. 2616); Ahmed, *el-Müsned*, 5/230, 236, 237, 245. Bu hadis-i şerif, kitabımızın ikinci cildinde yer alan yirmi dokuzuncu sıradaki uzunca hadisin bir bölümüdür. Hadisin tamamı ve tam tahrîci için oraya bakılmalıdır.

621 Nisâ 4/114.

201- كُلُّ كَلاَمِ ابْنِ آدَمَ عَلَيْهِ لاَ لَهُ، إِلاَّ الأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَذِكْرَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ.

"Âdemoğlunun bütün konuşmaları lehine değil aleyhinedir. Lehine olanlar sadece iyiliği emretmek, kötülüğe engel olmak ve Allah'ı zikretmek için söylediği sözlerdir."[622]

Bu hadis-i şerif söylendiğinde Süfyân-ı Sevrî'nin yanında bulunan bir topluluk şaşırınca, Süfyân-ı Sevrî (rh.a) onlara şöyle demiştir:

"Buna neden şaşırıyorsunuz? Cenâb-ı Hak,

*'**Onların fısıldaş-malarının çoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka yahut bir iyilik yahut da insanların arasını düzeltmeyi isteyen** (in fısıldaşması) **müstesna**'*[623] buyurmuyor mu? Yine Allah Teâlâ,

*'**Ruh** (Cebrâil) **ve melekler saf saf olup durduğu gün, rahmânın izin verdiklerinden başkaları konuşmazlar; konuşan da doğruyu söyler**'*[624] buyurmuyor mu?"

Tirmizî, Enes b. Mâlik'ten (r.a) rivayet eder:

202- تُوُفِّيَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ -يَعْنِي النَّبِيَّ ﷺ- فَقَالَ رَجُلٌ يَعْنِي: أَبْشِرْ بِالْجَنَّةِ! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَوَ لاَ تَدْرِي، فَلَعَلَّهُ تَكَلَّمَ بِمَا لاَ يَعْنِيهِ أَوْ بَخِلَ بِمَا لاَ يَنْقُصُهُ.

"Resûlullah'ın ashabından bir zat vefat etmişti. Orada bulunanlardan biri (ölen kişi hakkında), "Cennetle sevin!" dedi. Bu söz üzerine Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

622 Tirmizî, Zühd, 62 (nr. 2412); İbn Mâce, Fiten, 12 (nr. 3974).

623 Nisâ 4/114.

624 Nebe' 78/38.

Ne biliyorsun? Belki kendini ilgilendirmeyen konularda söz söylemiştir. Yahut kendisine eksiklik getirmeyecek yerlerde cimrilik yapmıştır."[625]

Bu mânada rivayet edilen hadis-i şerif Resûlullah'tan (s.a.v) değişik yollardan gelmiş olup, bu rivayetlerden bazılarında vefat eden kişinin şehid olduğu belirtilir.[626]

Ebü'l-Kasım el-Begavî, Şihâb b. Mâlik'ten (r.a) rivayet eder.

"Şihâb (r.a) Resûlullah'a (s.a.v) gönderilmiş bir heyet içinde bulunuyordu. Peygamber Efendimiz'e bir kadının şöyle dediğini işitmiş:

'Ey Allah'ın Resûlü! Biz kadınlara selâm verilmez mi?' Resûlullah (s.a.v) *buyurdular ki:*

Gerçekten senin şu sorduğun soru; sözü uzatmadan kısaca konuyu anlatmak, ihtiyaç olmayanı bırakmak ve kişiyi ilgilendireni sormaktır."[627]

Ukaylî, Ebû Hüreyre'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

203– أَكْثَرُ النَّاسِ ذُنُوبًا أَكْثَرُهُمْ كَلَامًا فِيمَا لَا يَعْنِيهِ.

"İnsanlar arasında günahları en çok olanlar, kendilerini ilgilendirmeyen (mâlâyânî) konularda en çok söz söyleyenlerdir."[628]

---

625 Tirmizî, Zühd, 11 (nr. 2316); Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/55-56; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4017; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt, nr.* 109.

626 Meselâ İbn Ebü'd-Dünyâ'nın rivayeti şöyledir: *"Enes (r.a) anlatıyor: Uhud Savaşı'nda aramızdan bir genç şehid olmuştu. Baktık, açlıktan dolayı karnının üzerine taş bağlamıştı. Annesi geldi, yüzünün üzerindeki toprakları sildi ve, 'Cennet nimetleri sana âfiyet olsun evlâdım!' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.); 'Nereden biliyorsun? Belki o kendisini ilgilendirmeyen konularda söz söylemiştir. Yahut vermekle zarar görmeyeceği şeyleri başkasından esirgemiştir' buyurdular"* (İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 109).

627 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/158.

628 Süyûtî, *el-Câmiu'l-Kebîr*, nr. 1/137.

Mâlâyâniyi Bırakmanın Faydaları

Amr b. Kays el-Melâî şöyle der:

"Lokman (a.s) insanların yanında iken adamın biri yanına gelerek,

'Sen falanca kabiledensin değil mi?' diye sordu. O da,

'Evet' dedi. Adam tekrar,

'Sen falanca falanca dağlarda çobanlık yapıyorsun değil mi?' diye sorunca, yine,

'Evet' diye karşılık verdi. Bunun üzerine adam,

'Sende gördüğüm bu üstünlüklere ne ile ulaştın?' diye sordu. Buna da,

'Doğru konuşmak ve kendimi ilgilendirmeyen konularda hep susmayı tercih etmekle' diye karşılık verdi."

Vehb b. Münebbih şöyle der: "İsrâiloğulları içinde iki kişi vardı. Bunlar ibadetleri sayesinde su üzerinde yürüyebilecek dereceye ulaşmışlardı. Bu iki kişi su üzerinde yürürken, bu sırada havada yürüyerek giden birini gördüler. Hemen ona, 'Ey Allah'ın kulu! Bu dereceye ne ile ulaştın?' diye sordular. Adam şöyle cevap verdi:

Bu dereceye azıcık bir dünyalık ile ulaştım; nefsimin arzularına engel oldum, dilimi mâlâyânî konuşmaktan uzak tuttum, Allah'ın beni davet ettiğine (zikre) yöneldim ve hep susmayı tercih ettim. Allah'ın adına yemin ettiğimde, beni yeminimde doğru çıkarır, kendisinden bir şey istediğimde bana verir."

Sahâbe-i kirâmdan biri vefat etmek üzereyken yanına girdiler. Baktılar yüzü ayın on dördü gibi parlıyordu. Kendisine, yüzündeki bu parlaklığın sebebini sordular. Şöyle dedi:

"Benim yanımda şu iki hasletten daha değerli amel yoktu: Kendimi ilgilendirmeyen şeylere karşı dilimi hep tuttum ve bütün müslümanlara karşı kalbim selâmet (herhangi bir kin, nefret, haset, düşmanlık taşımaz) idi."

Esed b. Musa, Ebû Ma'şer'den, o da Muhammed b. Kâ'b'dan (r.a) rivayet eder:

204- أَوَّلُ مَنْ يَدْخُلُ عَلَيْكُمْ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، فَدَخَلَ عَبْدُ اللهِ بْنُ سَلاَمٍ. فَقَامَ إِلَيْهِ نَاسٌ فَأَخْبَرُوهُ، وَقَالُوا لَهُ: أَخْبِرْنَا بِأَوْثَقِ عَمَلِكَ فِي نَفْسِكَ. قَالَ: إِنَّ عَمَلِي لَضَعِيفٌ، وَأَوْثَقُ مَا أَرْجُو بِهِ سَلاَمَةُ الصَّدْرِ وَتَرْكِي مَا لاَ يَعْنِينِي.

"Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

'Buradaki meclise gelecek ilk kişi cennetlik biridir!'

Biraz sonra Abdullah b. Selâm (r.a) girdi. İnsanlar hemen onun yanına giderek Resûlullah'ın (s.a.v) söylediği sözü kendisine bildirdiler. Sonra da,

'Senin en fazla güvendiğin amelin hangisi ise onu bize bildir!' dediler. O da şöyle karşılık verdi:

Benim amelim gerçekten çok zayıftır. Kurtulmamı sağlayacağına en fazla güvendiğim amelim, müslümanlara karşı göğsümün (kalbimin) selâmet olması ve mâlâyâniyi terketmektir."[629]

Mâlâyâninin Zararı

Ebû Ubeyde, Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini rivayet eder:

"Allah Teâlâ'nın bir kulu mâlâyânî ile meşgul etmesi, ondan yüz çevirdiğinin işaretidir."[630]

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî de şöyle der: "Mâlâyâni konuşan kişi doğruluktan mahrum olur."

Ma'rûf-i Kerhî de der ki: "Kulun mâlâyâni söz söylemesi, Allah Teâlâ tarafından terkedildiğini gösterir."

---

629 Ahmed, *el-Müsned*, 1/169, 182; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/416.

630 Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 72; Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/343; İbnü'l-Cevzî, *Safvetü's-Safve*, 2/418; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 9/200; Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî*, 4/317.

Bu hadis-i şerif, kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri bırakmasının, Müslümanlığının güzelliğine işaret etmektedir. İnsan kendisini ilgilendirmeyeni terkeder, kendisini ilgilendiren her şeyi yaparsa Müslümanlığının güzelliği mükemmel hale gelir.

Müslümanlığı güzelleştirmenin fazileti ve bunun yapılan iyiliklerin sevabını kat kat artıracağı hakkında pek çok hadis-i şerif gelmiştir. Bu hadislerden biri Müslim'in Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet ettiği şu hadistir: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

205- إِذَا أَحْسَنَ أَحَدُكُمْ إِسْلاَمَهُ فَكُلُّ حَسَنَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةِ ضِعْفٍ، وَكُلُّ سَيِّئَةٍ يَعْمَلُهَا تُكْتَبُ بِمِثْلِهَا حَتَّي يَلْقَى اللهَ عَزَّ وَجَلَّ.

"Biriniz Müslümanlığını güzelleştirirse, işlediği her bir iyiliğin sevabı on katından yedi yüz katına kadar katlanarak yazılır. İşlediği her kötülük de, Allah'a kavuşuncaya kadar hep misli ile (birer günah olarak) yazılır."[631]

Buna göre, iyiliklerin on katına katlanması kesin, fakat bundan fazlası ise kişinin Müslümanlığının güzelliğine, niyetindeki ihlâsına, o amele duyulan ihtiyaca göre artmaktadır. Meselâ cihad, hac, akrabalar, yetimler, kimsesiz yoksullar için yapılan harcamalar daha faziletlidir. Yine ihtiyaç duyulan vakitlerde yapılan harcamalar da böyledir.

Atıyye'nin İbn Ömer'den (r.anhümâ) yaptığı şu rivayet buna işaret eder. İbn Ömer (r.a) der ki: Şu âyet bedevî Araplar hakkında inmiştir:

"Kim** (Allah huzuruna)* ***iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."[632]

Kendisine, "Peki muhacirler hakkında ne var?" diye sorulunca şöyle dedi: "Muhacirler için daha fazlası var" dedi ve sonra şu âyeti okudu:

---

631 Müslim, İmân, 59 (nr. 129).

632 En'âm 6/160.

"Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez** (Kulun yaptığı iş, eğer bir kötülük ise, onun cezasını adaletle verir). **İyilik olursa onu katlar** (kat kat artırır), **kendi katından da büyük mükâfat verir."[633]

Müslüman Olmadan Önce Yapılan İyi İşler

Nesâî, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

206- إِذَا أَسْلَمَ الْعَبْدُ فَحَسُنَ إِسْلاَمُهُ كَتَبَ اللهُ لَهُ كُلَّ حَسَنَةٍ كَانَ أَزْلَفَهَا، وَمُحِيَتْ عَنْهُ كُلُّ سَيِّئَةٍ كَانَ أَزْلَفَهَا ثُمَّ كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ الْقِصَاصُ، الْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةِ ضِعْفٍ وَالسَّيِّئَةُ بِمِثْلِهَا إِلاَّ أَنْ يَتَجَاوَزَ اللهُ.

"Bir kul müslüman olur ve Müslümanlığını da güzelleştirirse, yapmaya giriştiği her iyilik yazılır ve işlediği her kötülük silinir. Bundan sonra hesaplama yapılır; her bir iyilik on katından yedi yüz katına kadar katlanır, eğer Allah Teâlâ affetmez ise her bir kötülük de misli ile karşılanır."[634] Diğer bir rivayette, "Yeni bir amel işle, denilir" şeklindedir.

Hadis-i şerifte geçen, "yapmaya giriştiği her iyilik ve her kötülük..." ifadesinden maksat, müslüman olmazdan önce işledikleri amellerdir.

Bu hadis-i şerif, bir kimse müslüman olduğu takdirde küfür halinde işlediği iyiliklerden dolayı sevap kazanacağını ve kötülüklerinin de silineceğini göstermektedir. Ancak bunun tek şartı, Müslümanlığını güzelleştirmek ve İslâm'a girdikten sonra o kötülüklerden sakınmaktır.

İmam Ahmed bunu açıkça ifade etmiştir. Buhârî ve Müslim'in İbn Mesud'dan (r.a) rivayet ettiği şu hadis de buna delâlet eder. "Resûlullah'a (s.a.v) şunu sorduk:

---

633 Nisâ 4/40.

634 Nesâî, Sıfâtü'l-Mü'min, 10 (8/105-106).

207- يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَنُؤَاخَذُ بِمَا عَمِلْنَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ؟ قَالَ: أَمَّا مَنْ أَحْسَنَ مِنْكُمْ فِي الْإِسْلَامِ فَلَا يُؤَاخَذُ بِهَا وَمَنْ أَسَاءَ أُخِذَ بِعَمَلِهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَالْإِسْلَامِ.

'Ey Allah'ın Resûlü! Bizler İslâm'a girmeden önceki (câhiliye dönemindeki) işlediklerimizden hesaba çekilecek miyiz?' Buyurdular ki:

Şöyle; sizden müslüman olup da İslâm'ı güzelce yaşayanlar, câhiliye döneminde işlediklerinden hesaba çekilmezler. Müslüman olduktan sonra kötülük yapmaya devam edenler ise hem câhiliye hem de İslâm döneminde işlediklerinden hesaba çekilirler."[635]

Müslim, Amr b. Âs'tan (r.a) rivayet eder.

208- عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ ﷺ، قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ لَمَّا أَسْلَمَ: أُرِيدُ أَنْ أَشْتَرِطَ، قَالَ: تَشْتَرِطُ مَاذَا؟ قُلْتُ: أَنْ يُغْفَرَ لِي، قَالَ: أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الْإِسْلَامَ يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ.

"Amr b. Âs müslüman olunca Resûlullah'a (s.a.v) dedi ki:

'Bir şart koşmak istiyorum.'

'Neyi şart koşmak istiyorsun?' buyurdular.

'Affolunmamı (işlemiş olduğum kötülük ve günahların bağışlanmasını)' dedi.

Bilmez misin ki İslâm kendinden önceki günahları yok eder."[636]

İmam Ahmed'in rivayetindeki lafız şöyledir: *"İslâm, kendisinden önce işlenen günahları siler."*

Resûlullah'ın (s.a.v) bu ifadeleri, bu hadis ile yukarıda İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadisi birlikte değerlendirilerek; kişinin

---

635 Buhârî, nr. 6921; Müslim, İmân, 189 (nr. 120).

636 Müslim, İmân, 54 (nr. 121); Ahmed, *el-Müsned*, 4/205.

Müslümanlığı bütün yönleriyle güzel ve mükemmel şekilde yaşaması durumuna bağlı görülmüştür.

Yine İmam Müslim, Hakîm b. Hizâm'dan (r.a) rivayet eder: *"Resûlullah'a dedim ki:*

209- قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ، أَرَأَيْتَ أُمُورًا كُنْتُ أَصْنَعُهَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ مِنْ صَدَقَةٍ أَوْ عِتَاقَةٍ أَوْ صِلَةِ رَحِمٍ، أَفِيهَا أَجْرٌ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: أَسْلَمْتَ عَلَى مَا أَسْلَفْتَ مِنْ خَيْرٍ.

'Ey Allah'ın Resûlü! Câhiliye döneminde benim yaptığım birtakım sadaka, köle âzat etme, akrabayı gözetme gibi hayırlı işlerim hakkında ne buyurursunuz? Bunlardan dolayı bana bir sevap var mıdır?' Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

Sen geçmişte yaptığın hayırla müslüman oldun."[637]

Başka bir rivayetin lafzı, *"... Ben de bunun üzerine, 'Vallahi ben de câhiliye döneminde yaptığım hiçbir iyiliği bırakmadım, müslüman olduktan sonra da onların aynısını yapmaya devam ettim' dedim"* şeklindedir.

Bu da, tıpkı daha önce geçmiş olan Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği hadis gibi, kişi müslüman olduğu takdirde küfür döneminde işlediği hayırlardan sevap kazanacağını göstermektedir.[638]

Kötülüklerin İyiliklere Dönüşmesi

Bazı âlimler, kişinin müslüman olmazdan önceki küfür döneminde işlediği kötülüklerin iyiliklere dönüşeceğini söylemişlerdir. Bu âlimlerin dayanakları şu meâldeki âyet-i kerimedir:

"Yine onlar ki, Allah ile beraber** (tuttukları) **başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar

---

637 Müslim, İmân, 55 (nr. 123).

638 bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/99-100.

***ve zina etmezler. Bunları yapan, günahı** (nın cezasını) **bulur; kıyamet günü azabı kat kat artırılır ve onda** (azapta) **alçaltılmış olarak devamlı kalır. Ancak tövbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."*[639]

Tefsir âlimleri, bu âyetlerde belirtilen kötülüklerin iyiliklere dönüştürülmesi konusunda iki görüşe ayrılmışlardır.

Birinci Görüş. Bu görüş sahiplerine göre, kötülüklerin iyiliklere dönüşmesi dünyada gerçekleşmektedir. Bunlar şöyle derler:

Küfür halinden dönen ve İslâm'a giren kişinin durumunu değiştirir; küfür döneminde işlemekte olduğu isyan ve günahlar yerine Allah Teâlâ ona imanı ve sâlih amelleri nasip eder.

İbrahim el-Harbî *Garîbü'l-Kur'ân* isimli eserinde, bu görüşü pek çok müfessirden nakletmiştir. Bunlar arasında İbn Abbas, Atâ, Katâde, Süddî ve İkrime gibi isimler vardır. Hasan-ı Basrî'den rivayet edilen meşhur görüş de budur. Allah hepsine rahmet eylesin.

Hasan-ı Basrî, Ebû Mâlik ve başkaları der ki: "Âyet-i kerimede söz konusu olan kötülüklerin iyiliklere çevrilmesi durumu, ehl-i İslâm için değil ehl-i şirk iken müslüman olanlar hakkında geçerlidir."

Ben derim ki: Söz konusu değişim aşağıda ikinci görüşte de geleceği gibi, âhirette olması durumunda sahih olabilir. Eğer bunun dünyada olduğu söylenecek olursa; bu durumda, bir kâfirin müslüman olması ile bir müslümanın günahlarına tövbe etmesi sonuç olarak aynı şeydir. Hatta, günahlarına tövbe eden müslümanın, küfürden İslâm'a giren kişiden hal bakımından daha iyi ve üstün olduğunu da söyleyebiliriz.

İkinci Görüş. İkinci görüş sahipleri, kötülüklerin iyiliklere dönüştürülmesinin âhirette olacağını söylerler. Yani küfür halinde iken işledikleri her bir kötülük birer iyiliğe dönüştürülür.

---

639 Furkan 25/68-70.

Bu görüşü dile getirenler arasında şu âlimler vardır: Amr b. Meymûn, Mekhûl, Saîd b. Müseyyeb ve Ali b. Hüseyin.

Âlimlerden bazıları da bu görüşü beğenmeyerek reddetmişlerdir. Bunlar arasında Ebü'l-Âliye, Mücâhid ve Hâlid Seblan vardır.

Bu görüşü reddetmelerinin sebebi şudur: Eğer bu görüş kabul edilirse, her kötülüğe karşılık bir iyilik verileceğinden, kötülükleri daha çok olanlar kötülükleri az olanlardan daha güzel bir durumda olacaklardır.

Sonra sözlerine şöyle devam eder: Bir kimse şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ, sadece kötülüklerin iyiliklere dönüştürüleceğini bildirmiştir. Bu dönüştürme işleminin bir kötülüğü bir iyilik şeklinde olacağına dair bir şey belirtmemiştir. Bu durumda âyetteki dönüşümün mânasının şöyle olması câiz olur: Bir kötülük işleyip bundan tövbe edene yüz bin iyilik, bin kötülük işleyen başka birine de (İslâm'a girdikten sonra) bin iyilik verilir. Böylece kötülükleri az olanların dereceleri daha yüksek olur."

Ben derim ki: Kötülüklerin iyiliklere dönüştürüleceği görüşünü Ebü'l-Âliye reddetmiş ve şu meâldeki âyet-i kerimeye dayanmıştır:

"Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde** (insan) **isteyecek ki kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah, kendisine karşı** (gelmekten) **sizi sakındırıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir."[640]

Bazıları da şu âyetlere dayanarak yukarıdaki görüşü reddeder:

"Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."[641]

"Kitap ortaya konmuştur: Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay halimize, derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın *(yaptıklarımızın)*

---

[640] Âl-i İmrân 3/30.

[641] Zilzâl 99/8.

hepsini sayıp dökmüş!' Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabb'in hiç kimseye zulmetmez."[642]

Onların bu itirazlarına şöyle cevap verilmiştir: Kötülük işleyenler, âhirette durdurulup hesaba çekilecek, sonra bu kötülükler iyiliklere dönüştürülecektir.

Ebû Osman en-Nehdî şöyle der: "Mümin kullara amel defterleri Allah Teâlâ tarafından saklı olarak verilir. Alır ve kitabını okumaya başlar; kötülüklerini okuyunca yüzünün rengi değişir. Nihayet iyiliklerinin yazılı olduğu bölüme gelir, iyiliklerini okuyunca yüzünün rengi tekrar eski haline gelir. Sonra tekrar kötülüklerine göz atar, kötülüklerinin iyiliklere dönüştüğünü görür. Bunun üzerine, '***Kitabı sağ tarafından verilen der ki: Alın kitabımı okuyun***'[643] der."[644] Bazıları bunu Ebû Osman vasıtasıyla İbn Mesud'dan (r.a), bazıları da Ebû Osman vasıtasıyla Selmân'dan (r.a) rivayet etmişlerdir.

Cennete Son Giren

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurur ki:

210- إِنِّي لَأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولاً الْجَنَّةَ وَآخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا، رَجُلٌ يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَالُ: اعْرِضُوا عَلَيْهِ صِغَارَ ذُنُوبِهِ وَارْفَعُوا

---

642 Kehf 18/49.

643 Hâkka 69/19.

644 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 8/241; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/280. İbn Kesîr'in belirttiğine göre bunu İbn Ebû Hâtim rivayet etmiştir. Süyûtî ise bunu İbn Ebû Hâtim ile birlikte Abd b. Humeyd'in de rivayet ettiğini söyler.

İbn Kesîr'in tefsirinde buna benzer bir rivayet daha vardır. Sâbit b. Yezîd, Asım'dan, o da Ebû Osman vasıtasıyla Selmân'dan (r.a) şöyle rivayet eder: *"Kıyamet günü kişiye amellerinin yazılı olduğu kitabı verilir. Kitabını baştan itibaren okumaya başlar. Baş tarafta kötülüklerinin yazılı olduğunu görür. Bunları okuyunca neredeyse umutsuzluğa kapılır. Sonra kitabın aşağı bölümlerine bakar, oralarda iyiliklerinin yazılı olduğunu görür. Ardından tekrar baş tarafına göz atar; bir de bakar ki kötülükleri iyiliklere dönüşmüş."*

عَنْهُ كِبَارَهَا. فَتُعْرَضُ عَلَيْهِ صِغَارُ ذُنُوبِهِ. فَيُقَالُ لَهُ: عَمِلْتَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا
كَذَا وَكَذَا، وَعَمِلْتَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا. فَيَقُولُ: نَعَمْ، لاَ يَسْتَطِيعُ
أَنْ يُنْكِرَ. وَهُوَ مُشْفِقٌ مِنْ كِبَارِ ذُنُوبِهِ أَنْ تُعْرَضَ عَلَيْهِ. فَيُقَالُ لَهُ: فَإِنَّ لَكَ
مَكَانَ كُلِّ سَيِّئَةٍ حَسَنَةً. فَيَقُولُ: يَا رَبِّ، وَقَدْ عَمِلْتُ أَشْيَاءَ لاَ أَرَاهَا هَاهُنَا.
قَالَ: فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ ضَحِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ.

"Ben, cennet ehli içinde cennete en son gireni, cehennemlik olanlar içinde cehennemden en son çıkan kişiyi pekâlâ biliyorum. [illegible] adam kıyamet günü getirilir:

'Bu kişiye küçük günahlarını gösterin, büyük günahlarını kaldırın' denilir. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona küçük günahlarını gösterir ve kendisine şöyle denilir:

'Sen falan gün ve falan gün şunu ve şunu yaptın; falan gün ve falan günde şunu ve şunu yaptın.'

Bunun üzerine o adam, 'Evet' der ve büyük günahlarının ortaya dökülmesinden korkarak bunları inkâr edemez. Derken kendisine,

'Senin işlediğin her kötülüğe karşılık bir iyilik vardır' denilir. O zaman adam der ki:

'Yâ Rabbi! Ben birtakım şeyler daha yapmıştım, onları burada göremiyorum.'

Hadisin râvisi der ki: Gerçekten Resûlullah'ı (s.a.v) gülerken gördüm, hatta azı dişleri bile göründü."[645]

Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre, günahlarından dolayı cehennemde azap görenlerin kötülükleri iyiliklere dönüşmektedir. Buna göre, İslâm'a girmek veya samimi olarak tövbe etmek (tövbe-i nasûh) suretiyle günahlardan kurtulan kişilerin kötülüklerinin iyiliklere dönüş-

---

[645] Müslim, İmân, 84 (nr. 190).

mesi daha öncelikli olur. Çünkü Allah katında, günahlardan bu yolla kurtulmak ceza çekerek kurtulmaktan daha sevimli ve makbuldür.

Hâkim; Fazl b. Musa'dan, o Ebü'l-Anbes'ten, o babasından, o da Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

211- لَيَتَمَنَّيَنَّ أَقْوَامٌ أَنَّهُمْ أَكْثَرُوا مِنَ السَّيِّئَاتِ. قَالُوا: بِمَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: الَّذِينَ بَدَّلَ اللهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ.

"Bir kesim var ki onlar daha fazla kötülük yapmış olmayı kesin olarak temenni edecekler. Sahâbe-i kirâm dediler ki:

'Neden ey Allah'ın Resûlü!' Buyurdular ki:

Çünkü Allah Teâlâ onların kötülüklerini iyiliklere çevirecek!"[646]

İbn Ebû Hâtim, "Süleyman Ebû Davud ez-Zührî, Ebü'l-Anbes, babası, Ebû Hüreyre" isnadıyla *mevkuf* olarak rivayet eder.[647] Ancak bu rivayet *merfû* bir rivayete benzemektedir. Bu rivayetin bir benzeri de Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir. Ancak bu rivayet Hasan-ı Basrî'nin, dönüşümün dünyada olduğuna dair meşhur görüşüne muhaliftir.

İbrahim el-Harbî'nin naklettiği, "Kötülükleri az olanlara iyilikleri daha fazla katlarda artırılır, kötülükleri çok olanlara ise az katlarda iyilikler verilir" şeklindeki görüşe gelecek olursak; Ebû Zer'den (r.a) rivayet edilen hadis-i şerif açık bir biçimde bu görüşü reddetmekte, her bir kötülüğe bir iyilik verileceğini bildirmektedir.

Onun, "Bu durumda kötülükleri çok olanların âhirette daha iyi mevkide olmaları gerekir" şeklindeki sözüne karşılık deriz ki:

Kötülüklerin iyiliklere dönüştürülmesi hükmü, işledikleri kötülüklere pişmanlık duyan, bütün benlikleriyle Allah'a yönelen, işlediklerini her hatırladıklarında Allah'tan hayâ ederek korku ve endişeye kapılan ve gecikmeden günahlarına kefâret olacak sâlih ameller işlemeye yö-

---

646 Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/29.

647 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 6/138.

nelenler hakkında geçerlidir. Nitekim şu âyet-i kerime buna işaret etmektedir:

"Ancak tövbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."[648]

Burada anlatılan bütün hususlar sâlih amel kavramı içine giren konulardır. Bu hale bürünen kimseler, işledikleri günahlardan dolayı, günahı işlerken aldıkları zevk ve lezzete karşılık bundan kat kat daha fazla pişmanlık ve üzüntü içinde acı çekerler. Böylece onların işlemiş olduğu her bir kötülük ve günah, onların silinmesini sağlayacak sâlih amellerin işlenmesine sebep olur. Bu hale ve kıvama gelmiş bir kimsenin kötülüklerinin iyiliklere dönüştürülmesi hiç kimse tarafından kötü karşılanamaz ve reddedilemez.

Kâfirlerin İslâm'a girmesi ve Müslümanlığı güzel şekilde yaşamaları durumunda, küfür döneminde işlemiş olduğu kötülüklerin iyiliklere dönüşeceğine dair açık biçimde hadis-i şerifler gelmiştir.

Bunlardan biri Taberânî'nin şu rivayetidir. Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr, Ebû Ferve Şatb'dan rivayet eder.

212- أَرَأَيْتَ رَجُلاً عَمِلَ الذُّنُوبَ كُلَّهَا وَلَمْ يَتْرُكْ حَاجَةً وَلاَ دَاجَةً، فَهَلْ لَهُ مِنْ تَوْبَةٍ؟ فَقَالَ: أَسْلَمْتَ؟ فَقَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَافْعَلِ الْخَيْرَاتِ وَاتْرُكِ السَّيِّئَاتِ فَيَجْعَلُهَا اللهُ لَكَ خَيْرَاتٍ كُلَّهَا. قَالَ: وَغَدْرَاتِي وَفَجَرَاتِي؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: فَمَا زَالَ يُكَبِّرُ حَتَّي تَوَارَي.

"Ebû Ferve (r.a) Resûlullah'a (s.a.v) gelerek dedi ki:

'Bütün günahları işlemiş, hiçbir şeyi eksik bırakmamış kimse hakkında ne buyurursun? Bu kimsenin tövbe ederek kurtulma imkanı var mıdır?' Peygamber Efendimiz,

---

648 Furkan 25/70.

'Müslüman oldun mu?' diye sordu.

'Evet' diye karşılık alınca buyurdu ki:

'Öyleyse hayırlı işlere yönel, kötülükleri bırak! Bugüne kadar yaptıklarını Allah Teâlâ senin için iyiliğe çevirsin!' Bunun üzerine adam,

'Yaptığım zulümleri, işlediğim günahları da mı?' diye sordu. Resûlullah Efendimiz,

'Evet' diye karşılık verdi. Bunun üzerine adam tekbir getirmeye başladı, gözden kayboluncaya kadar tekbir getirmeye devam etti."[649]

Yine Taberânî bu hadisi farklı ve zayıf bir sened ile Seleme b. Nüfeyl'den (r.a) rivayet eder.[650]

İbn Ebû Hâtim bu hadisin bir benzerini Mekhûl'den *mürsel* olarak rivayet eder.

Yukarıdaki birinci hadisi Bezzâr da rivayet eder. Onun rivayetine göre Resûlullah'a (s.a.v) gelen kişi Ebû Tavîl el-Memdûd isimli sahâbîdir. Gelerek yukarıda belirtilen hususları sorar.

Hadisi bu şekliyle Ebü'l-Kasım el-Begavî *Mu'cem*'de rivayet eder ve şöyle der: "Doğru olan, bu hadisin Abdurrahman b. Cübeyr b. Nüfeyr'in *mürsel* rivayetidir.

Bu rivayete göre, bir kişi Resûlullah'a (s.a.v) gelmiş, bu kişi üstü kapalı biçimde Şatb ismiyle belirtilmiştir. 'Şatb' kelimesi ise sözlükte 'uzun boylu' anlamına gelir. Bazı raviler yanılarak bunu bir isim zannetmişlerdir."[651]

---

649 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7235; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3244; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/149; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Hüsnü'z-Zan*, nr. 146; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 75, 76.

650 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6361; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 85.

651 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/149.

On Üçüncü Hadis

İSLÂM KARDEŞLİĞİNDE TEMEL ÖLÇÜ

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: لاَ يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ.

Enes b. Mâlik (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Sizden biriniz kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe, (mükemmel) **iman etmiş olamaz."**[652]

DİĞER RİVAYETLER

Bu hadis-i şerifi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Hadisi İmam Ahmed de nakletmiştir. Onun lafzı şöyledir:

"Kul, kendi nefsi için sevdiği hayrı insanlar için de sevmedikçe, imanın hakikatine erişemez."

İmam Ahmed'in bu rivayeti, Buhârî ve Müslim'deki rivayetin gerçek mânasına da açıklık getirmektedir. Yani, Buhârî ve Müslim'in rivayetinde yer alan, imanın bulunmadığı sözünden maksat, imanın hakikatine ve en kâmil olan son noktasına ulaşılmadığını ifade etmektir.

---

652 Buhârî, İmân, 6; Müslim, İmân, 71 (nr. 45); Nesâî, İmân, 19 (3/115); Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 60 (nr. 3517); İbn Mâce, Mukaddime, 9 (nr. 66); Ahmed, *el-Müsned*, 3/176, 251, 272, 289; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 234, 235.

Pek çok hadis-i şerifte, imanın gerektirdiği bazı görevlerin ve amellerin terkedilmesi durumunda imanın bulunmadığı ifadeleri yer alır.

Meselâ şu hadis-i şerif bunlardan biridir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: *"Zina yapan bir kimse, zina yaptığı sırada mümin olarak zina yapmaz. Hırsız da çaldığı sırada mümin olarak hırsızlık yapmaz, yine içki içtiği sırada mümin olduğu halde içki içmez."*[653]

Resûlullah'ın (s.a.v) ifade buyurduğu bu mânadaki hadislerden biri de şudur: *"Komşusu kendisinin şerrinden emin olmayan kimse mümin olamaz."*[654]

BÜYÜK GÜNAH İŞLEYENLERİN DURUMU

Âlimler, büyük günah işleyenlerin durumu hakkında; bu kişinin eksik imanlı mümin bir kişi olarak mı değerlendirileceği, yoksa mümin dairesinin dışına mı çıkmış olduğu hakkında farklı görüşler belirtmişlerdir. Bu durumda olan kimse için "müslüman" denilir, ama İmam Ahmed'den gelen iki görüşe göre "mümin" denilmez.

Küçük günahları işleyenlerin durumuna gelince; bunlar iman dairesinden çıkmazlar. Bunlar için zayıf imanlı mümin denilir. İşlediği günah kadar imanında zayıflık oluşur.

Büyük günah işleyenlere "eksik imanlı mümin" denileceği hakkındaki söz sahâbeden Câbir b. Abdullah'tan (r.a) rivayet edilmiştir. Bu, aynı zamanda Abdullah b. Mübârek, İshak, Ebû Ubeyd ve diğer bazı âlimlerin de görüşüdür. Bu kimse hakkında "müslümandır, mümin değildir" şeklindeki görüş de Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali'den rivayet edilmiştir. Bazı kimseler bu görüşün Ehl-i sünnet'in tercih ettiği görüş olduğunu söylerler.

---

653 Buhârî, Mezâlim, 30, Eşribe, 1, Hudûd, 1, 20; Müslim, İmân, 100 (nr. 57); Ebû Davud, Sünnet, 16 (nr. 4689); Tirmizî, İmân, 11 (nr. 2627); Nesâî, Kat'u's-Sârık, 1 (8/64); Ahmed, *el-Müsned*, 2/376.

654 Buhârî, nr. 6016; Müslim, İmân, 18 (nr. 46); Ahmed, *el-Müsned*, 2/288; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 510.

İbn Abbas (r.anhümâ) şöyle der: "Zina eden kişiden iman nuru soyulup alınır."[655]

Ebû Hüreyre de (r.a), "Zina edenden iman çekilip alınır. Başının üzerinde bir gölgelik gibi durur, tövbe ederse iman kendisine geri döner" der.

Abdullah b. Revâha (r.a) ve Ebü'd-Derdâ (r.a) şöyle der: "İman bir gömlek gibidir; insan onu bazan giyer, bazı zamanlar üzerinden çıkarır."

İmam Ahmed ve başka bir âlim[656] de bu görüşü dile getirir. Bu sözün mânası şudur: İman bütün hasletleri ile tam ve mükemmel olunca kişi onu giyinmiş olur, imanın hasletlerinden bir şey eksiltince de iman gömleğini üzerinden çıkarmış olur. Bütün bu sözler şuna işaret etmektedir: Kâmil ve tam iman, kişinin üzerine gerekli olan ibadet ve yükümlülüklerden bir şeyi eksik bırakmayanlar için söz konusu olur.

Hadis-i şerifte anlatılmak istenen ise şudur:

Mümin bir kişi, kâmil imanın gerekleri olan ne kadar haslet varsa bunlardan kendisi için sevdiklerini mümin kardeşi için de sevmeli, kendisi için nefret ettiklerini mümin kardeşi için de nefret etmelidir. Bir kimsede bu haslet kaybolursa, bu durum imanında bir eksikliğe yol açar.

Nitekim Resûlullah'ın (s.a.v) Ebû Hüreyre'ye (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir:

213- أَحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا.

"Kendin için sevdiğin şeyleri insanlar için de sev ki müslüman olasın!" Bunu Tirmizî ve İbn Mâce rivayet etmiştir.[657]

---

[655] Âcurrî, *eş-Şeria*, s. 115.

[656] Ebû Nuaym, *Hilye*, 7/32. Bu kimse *Hilye*'de belirtildiğine göre Süfyân-ı Sevrî'dir.

[657] Tirmizî, Zühd, 2 (nr. 2305); İbn Mâce, Zühd, 24 (nr. 4217); Ahmed, *el-Müsned*, 2/310; Beyhakî, *ez-Zühd*, nr. 818; Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, s. 42; Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/365; *Ahbâru İsfahân*, 2/302; Bûsîrî, *Misbâhu'z-Zücâce*, 2/267.

İmam Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiğine göre,

214- أَفْضَلُ الْإِيمَانِ أَنْ تُحِبَّ لِلَّهِ وَتُبْغِضَ لِلَّهِ وَتُعْمِلَ لِسَانَكَ فِي ذِكْرِ اللهِ. قَالَ: وَمَا ذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: أَنْ تُحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ وَتَكْرَهَ لَهُمْ مَا تَكْرَهُ لِنَفْسِكَ وَأَنْ تَقُولَ خَيْرًا أَوْ تَصْمُتَ.

"Muâz b. Cebel (r.a), Resûlullah'a (s.a.v) en faziletli imanın ne olduğunu sordu. Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdular ki:

'En faziletli iman; Allah için sevmek, Allah için nefret etmek ve dili sürekli Allah'ın zikrinde çalıştırmaktır.' Muâz (r.a) tekrar,

'Acaba bu nasıl olur ey Allah'ın Resûlü?' diye sordu. Resûlullah Efendimiz de,

'Kendin için sevdiğini insanlar için de seversin, kendin için nefret ettiğin şeylerden insanlar için de nefret edersin, (dilinle de) hep hayrı söylersin ya da susarsın!' buyurdular."[658]

Resûl-i Ekrem (s.a.v), cennete girmenin bu haslete sahip olmaya bağlı olduğunu belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel'ın (rh.a) *Müsned*'inde şöyle bir rivayet yer alır. Yezîd b. Esed el-Kasrî anlatır:

215- أَتُحِبُّ الْجَنَّةَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ. قَالَ: فَأَحِبَّ لِأَخِيكَ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ.

"Resûlullah (s.a.v) bana,

'Cenneti sever misin?' dedi. Ben de,

'Evet' diye karşılık verdim. Resûlullah da (s.a.v) bana,

'Öyleyse (cennete girmek istiyorsan) kendin için sevdiğin şeyi kardeşin için de sev!' buyurdular."[659]

---

658 Ahmed, *el-Müsned*, 5/247.

659 Ahmed, *el-Müsned*, 4/70; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/168; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13668. Bu rivayeti destekleyen rivayetler için bk. Tirmizî, Zühd, 2 (nr. 2305); Ahmed, *el-Müsned*, 2/310.

Müslim, Amr b. Âs'tan (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

216- مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُزَحْزَحَ عَنِ النَّارِ وَيُدْخَلَ الْجَنَّةَ فَلْتُدْرِكْهُ مَنِيَّتُهُ وَهُوَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْتِي إِلَى النَّاسِ الَّذِي يُحِبُّ أَنْ يُؤْتَى إِلَيْهِ.

"Kim, cehennemden uzaklaştırılarak cennete girmek isterse; Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş olarak ölsün, insanların kendisine nasıl davranmalarını istiyorsa kendisi de onlara öyle davransın."[660]

Hadisin Uygulanışından Bazı Örnekler

İmam Müslim, Ebû Zer'den (r.a) şu hadis-i şerifi rivayet eder:

217- يَا أَبَا ذَرٍّ، إِنِّي أَرَاكَ ضَعِيفًا وَإِنِّي أُحِبُّ لَكَ مَا أُحِبُّ لِنَفْسِي، لاَ تَأَمَّرَنَّ عَلَى اثْنَيْنِ وَلاَ تَوَلَّيَنَّ مَالَ يَتِيمٍ.

"Resûlullah (s.a.v) bana buyurdu ki:

Ey Ebû Zer! Ben seni zayıf biri olarak görüyorum; kendim için istediğim şeyi senin için de istiyorum. Sen, iki kişiye bile olsa sakın amir olma ve sakın yetimin malını yönetme işini üstlenme!"[661]

Resûlullah'ın (s.a.v) bunu Ebû Zer'e (r.a) yasaklamasının sebebi, onun bu konularda zayıf olduğunu görmüş olmasıydı. Resûlullah (s.a.v), bu konuda zayıf olan herkes için aynı şeyi isterdi. Ancak kendisi, insanları yönetme görevini üzerine almıştı. Çünkü Allah Teâlâ bu konuda kendisine güç ve kuvvet bahşetmiş ve bütün insanları kendisine itaate çağırmasını emir buyurmuştu. Ve insanların din ve dünya

---

660 Müslim, İmâre, 46 (nr. 1844); Nesâî, Bîat, 25 (nr. 4173); İbn Mâce, Fiten, 9 (nr. 3956); Ahmed, *el-Müsned*, 2/161.

661 Müslim, İmâre, 17 (nr. 1826); Ebû Davud, Vasâyâ, 4 (nr. 2868); Nesâî, Vasâyâ, 10 (6/255); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5564.

işlerinin yönetimini üzerine almasını emretmişti. Hz. Ali (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) bana şöyle buyurdu:

218- إِنِّي أَرْضَى لَكَ مَا أَرْضَى لِنَفْسِي وَأَكْرَهُ لَكَ مَا أَكْرَهُ لِنَفْسِي، لاَ تَقْرَأِ الْقُرْآنَ وَأَنْتَ جُنُبٌ، وَلاَ أَنْتَ رَاكِعٌ وَلاَ سَاجِدٌ.

"Kendi nefsim için razı olduğum şeye senin için de razı olurum (isterim), kendi nefsim için hoşlanmadığım şeyden senin için de hoşlanmam. Cünüp iken Kur'ân-ı Kerîm'i okuma, (namazda) rükûda iken de okuma, secdede iken de okuma!"[662]

Muhammed b. Vâsi', kendisine ait bir eşeği satmaktaydı. Bu sırada adamın biri yanına gelerek, "Bu eşek benim için uygun mu?" diye sordu. O da, "Eğer uygun olsaydı satmazdım!" dedi.

O bu sözüyle, kendisi için razı olmadığı şeye kardeşi için de razı olmadığını ortaya koymuştur. Bütün bunlar, dinin kapsamına giren ve müslümanlara karşı samimi davranmayı gerektiren konulardır. Nitekim ilgili yerde bu konuya yeterince yer verilmişti.

Daha önce, Nu'mân b. Beşîr'in (r.a) rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştik:

"Müminler birbirlerine karşı sevgi, şefkat ve merhamette tek bir vücut gibidir. Vücudun bir uzvu rahatsız olunca bütün vücut rahatsız olur ve uykusuz geceler."[663]

---

662 Müslim, Salât, 209 (nr. 480); Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/80; Dârekutnî, *es-Sünen*, 1/118-119; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 2833, 2836; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1895. Buradaki lafız Dârekutnî'ye aittir.

Bu anlamda Hz. Ali'den gelen bir rivayet de şöyledir: "Resûlullah (s.a.v), cünüplük hali dışında bütün hallerde bize Kur'ân okurdu."

Tirmizî, Tahâret, 35 (nr. 46); Ebû Davud, Tahâret, 91 (nr. 229); Nesâî, Tahâret, 171 (1/144); İbn Mâce, Tahâret, 104 (nr. 594); Ahmed, *el-Müsned*, 1/83, 84, 107, 124, 134; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/108;

663 Buhârî, nr. 6011; Müslim, Mesâcid, 125 (nr. 586); Ahmed, *el-Müsned*, 4/268, 270; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 233.

Bu ifadeler, kardeşini üzen şeyden mümin kişinin de üzüntü duyması ve onun derdiyle dertlenmesi gerektiğini anlatmaktadır.

Kardeşinin Sevinciyle Sevinip Kederiyle Üzülmek

Şu anda açıklamasını yapmakta olduğumuz Enes b. Mâlik'in (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerif şuna işaret etmektedir: Mümin kişi, mümin kardeşini sevindiren şeyden sevinç duyar, kendi nefsi için istediği hayırlı ve güzel işleri mümin kardeşi için de ister.

Bütün bunlar, insanın göğsünün hile, aldatma, haset gibi kötülüklerden tam olarak selâmette olduğunu gösterir. Çünkü hasetçi kişi, herhangi bir kimsenin hayır konusunda kendisinden üstün olmasını ya da aynı seviyede bulunmasını istemez. Halbuki iman bunun tam tersini yapmayı gerektirir. Yani mümin kimse, Allah'ın kendisine lutfettiği hayırların hepsinin eksiksiz olarak bütün müminlere verilmesini ister.

Allah Teâlâ, yüce kitabında böbürlenmeyenleri ve fesat çıkarmayanları överek şöyle buyurur:

"İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. En güzel âkıbet, takvâ sahiplerinindir."[664]

İbn Cerîr et-Taberî, Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini rivayet eder: "Bir kimse, kendi ayakkabısının bağının kardeşinin ayakkabı bağından daha güzel olmasından hoşlanırsa, bu durumda, '***İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. En güzel âkıbet, takvâ sahiplerinindir***'[665] âyetinin hükmüne girer."[666]

Bu âyet-i kerimenin tefsirinde, Fudayl b. İyâz'dan (rh.a) bunun benzeri bir ifade rivayet edilmiştir. Şöyle der: "Bu âyetin tehdidi altına girmemek için, kişi kendi ayakkabısının başkasının ayakkabısından,

---

664 Kasas 28/83.

665 Kasas 28/83.

666 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/122.

ayakkabı bağının da başkalarının ayakkabı bağından daha iyi olmasını arzu etmemelidir."

Bazı âlimler, bu âyetteki tehdidin sırf güzel görünmeyi isteyenler için değil, bununla övünenler için söz konusu olduğunu söyler.[667]

İkrime ve bazı tefsir âlimleri bu âyetle ilgili olar der ki: "Âyette geçen "yeryüzünde böbürlenmek" ifadesinden maksat, sahip olduğu şeylerle kibre kapılmak ve bunlarla saygınlık kazanmayı istemek demektir. "Fesatçılık" ise, günah olan amelleri işlemektir."[668]

Başkalarının Kendisinden Üstün Olmasını İstememek

Bunun yanında, bir kimsenin fazilet konusunda başkalarının kendisinden daha üstün olmalarını istememenin günah olmadığını belirten rivayetler de gelmiştir.

İmam Ahmed ve Hâkim *Sahîh*'inde İbn Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'a (s.a.v) geldim, yanında Mâlik b. Mirâre er-Rehâvî vardı. Onun Resûlullah'a (s.a.v) şöyle dediğini duydum:

219- يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَدْ قُسِمَ لِي مِنَ الْجَمَالِ مَا تَرَي، فَمَا أُحِبُّ أَحَدًا مِنَ النَّاسِ فُضِّلَنِي بِشِرَاكَيْنِ فَمَا فَوْقَهُمَا، أَلَيْسَ ذَلِكَ هُوَ الْبَغْيُ؟ فَقَالَ: لاَ لَيْسَ ذَلِكَ بِالْبَغْيِ وَلَكِنَّ الْبَغْيُ مَنْ بَطِرَ -أَوْ قَالَ: سَفِهَ- الْحَقَّ وَغَمَصَ النَّاسَ.

'Ey Allah'ın Resûlü! Allah Teâlâ bana gördüğün gibi şu güzellikleri nasip etti. Ben, hiç kimsenin bir çift ayakkabı bağı bile olsa benden daha üstün olmalarını istemiyorum. Acaba bu yaptığım haddi aşmak sayılır mı?'

Peygamber Efendimiz buna şöyle cevap verdi:

---

667 İbn Kesîr tefsirinde bu görüşü benimser. (bk. İbn Kesîr, *et-Tefsîr*, 6/269).

668 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/122; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/444.

Hayır, bu haddi aşmak sayılmaz. Haddi aşmak, hakkı kabul etme konusunda kibre kapılmak yahut hakka karşı küstahça davranmak ve insanları küçümsemektir.'[669]

Ebû Davud da bu hadisin aynısını Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder. Onun rivayetinde "bağy" (haddi aşmak) kelimesinin yerine "kibir" kelimesi geçer.[670]

Bu rivayetler, başka birinin kendisine ait bir güzellikte kendisini geçmesini istememenin haddi aşmak ve kibir olarak nitelendirilemiyeceğini göstermektedir. Haddi aşmak (bağy), hakka karşı kibirlenmek ve hakkı kabullenmemek şeklinde açıklanmıştır. Yani kibre kapılmak ve arzusuna aykırı olduğu için hakkı kabule yanaşmamak demektir.

Bu anlayıştan hareketle seleften biri şöyle der: "Tevazu, küçük bir çocuk bile olsa kimden gelirse gelsin hakkı kabul etmektir. Bir kimse, ister büyük ister küçük, ister sevdiği kişi ister sevmediği kişi olsun, hak kim tarafından ifade edilirse edilsin bunu kabulleniyorsa o kimse tevazu sahibidir. Ama büyüklük taslayarak hakkı kabulden yüz çeviriyorsa, o kişi kibirli biridir."

İnsanları küçümsemenin anlamı; onları değersiz ve aşağı derecede görmek demektir. Bu da, kişinin kendi nefsini mükemmel olarak görmesi ve başkalarını eksik görmesi ile gerçekleşmiş olur.

Sözün kısası, mümin bir kimse kendi nefsi için sevdiği ve arzuladığı şeyleri bütün müminler için de sevip istemeli, kendisi için hoşlanmadığı şeylerden de bütün müminler için hoşlanmamalıdır. Müslüman bir kardeşinde dinî bakımdan bir eksiklik gördüğünde, o eksikliği düzeltmeye çalışmalıdır.

Daha önce yaşamış sâlihlerden biri şöyle der: Allah için muhabbet besleyen kimseler Allah'ın nuru ile bakarlar. Allah'a isyan eden kimselere acırlar ama onların amellerinden iğrenirler. İşledikleri kötülükler yüzünden yapılan nasihatlerden ders alamadıkları için onlara acırlar. Kâmil mümin olamadıklarından cehennemde azap çekecekleri

---

669 Ahmed, *el-Müsned*, 1/385; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/182.

670 Ebû Davud, Libâs, 30 (nr. 4092).

için onlar adına üzülürler. Kendileri için razı olup istedikleri şeyleri insanlar için de istemiş olabilmek için böyle yaparlar. Başka birinde, o kişiye üstünlük sağlayan bir fazilet gördükleri zaman, o fazileti kendi nefisleri için de temenni ederler. Eğer bu fazilet dinî yönden ise, bu daha güzel bir davranış olur. Nitekim Resûlullah da (s.a.v) şehidlik mertebesini kendi nefsi için temenni etmişti.[671]

Dünyalıkta Değil Fazilette Yarışmak

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

220- لاَ حَسَدَ إِلاَّ فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللهُ مَالاً فَهُوَ يُنْفِقُهُ آنَاءَ اللَّيْلِ وَآنَاءَ النَّهَارِ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللهُ الْقُرْآنَ فَهُوَ يَقْرَؤُهُ آنَاءَ اللَّيْلِ وَآنَاءَ النَّهَارِ.

"Ancak şu iki kimseye haset (gıbta) edilebilir: (Birincisi) Allah'ın kendisine mal verdiği ve o malı gece gündüz (Allah yolunda) sarfeden kimse; (ikincisi) Allah'ın kendisine Kur'an (ilmini) verdiği ve gece gündüz onu okuyan (onunla amel eden) kişi."[672]

Yine Resûl-i Ekrem (s.a.v) Allah yolunda malını dağıtan birini gören kişi hakkında şöyle buyurur:

221- لَوْ أَنَّ لِي مَالاً لَفَعَلْتُ فِيهِ كَمَا فَعَلَ هَذَا فَهُمَا فِي الأَجْرِ سَوَاءٌ.

"Bir kimse, 'Eğer Allah bana da mal vermiş olsaydı, ben de şunun yaptığı gibi yapardım' dese, o ikisi (malı dağıtan ile sözü söyleyen) aynı derecede sevap kazanır."[673]

---

671 Buhârî, nr. 36; Müslim, İmâre, 103 (nr. 1876); İbn Mâce, Cihâd, 1 (nr. 2753); Ahmed, *el-Müsned*, 2/424; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4736.

672 İbn Mesud'dan (r.a) yapılan rivayet: Buhârî, nr. 73; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 47 (nr. 816); İbn Mâce, Zühd, 22 (nr. 4208); Ahmed, *el-Müsned*, 1/358; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 90.

Ayrıca Ebû Hüreyre'den (r.a) yapılan rivayet: Buhârî, nr. 5025, 5026; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 266 (nr. 815); İbn Mâce, Zühd, 22 (nr. 4209); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 125, 126.

673 Buhârî, nr. 5026.

Eğer başkasında gördüğü üstünlük dünyaya ait bir üstünlük ise, bunu temenni etmede herhangi bir hayır yoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Derken, Kârûn, ihtişamı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar, 'Keşke Kârûn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı, doğrusu o çok şanslı!' dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: Yazıklar olsun size! İman edip hayırlı işler yapanlara göre Allah'ın mükâfatı daha üstündür. Ona da ancak sabredenler kavuşabilir."[674]

Ancak, ***"Allah'ın sizi, birbirinizden üstün kıldığı şeyleri*** *(başkasında olup da sizde olmayanı)* ***temenni*** *(hasretle arzu)* ***etmeyin"***[675] âyetine gelecek olursak; bu âyette geçen "temenni"nin muhtevası haset olarak açıklanmıştır. Bu da, kardeşine verilmiş olan çoluk çocuk ve malın kendisine verilmesini ve onların kendisine geçmesini temenni etmektir.

Dinen istenilmesi yasaklanan şeyler "temenni" kapsamına girmektedir. Kadınların erkek olmayı istemesi yahut kadınların, erkeklere benzer cihad gibi dinî bir fazilete veya miras, akıl ve şahitlik gibi dünyevî konularda erkekler gibi olmayı temenni etmeleri, âyette yasaklanmış olan temenni kapsamına girer.

Bütün bunlarla birlikte, mümin kişi kaçırdığı dinî faziletlerden dolayı üzülmesi gerekir. Bu yüzden dinî konularda kendisinden yukarıda olanlara bakması, üstünlükte onlarla yarışabilmek için gücü ve kuvveti oranında gayret göstermesi emredilmiştir. Bu konudaki âyet-i kerime şöyledir:

"İşte yarışanlar ancak onda yarışsınlar."[676]

Bu yarışta başka birinin kendisine ortak olmasından hoşnutsuzluk göstermemesi ve olumsuz tutum sergilememesi gerekir. Tam

---

674 Kasas 28/79-80.

675 Nisâ 4/32.

676 Mutaffifîn 83/26.

tersine, bütün insanların bu fazilet mücadelesindeki yarışa katılmalarını arzular ve onları buna teşvik eder. Bu durum, din kardeşlerine karşı samimiyetin ve nasihatin zirve noktasıdır.

Başkalarının Kendisinden Üstün Olmasını Temenni Etmek

Fudayl b. İyâz (rh.a) şöyle der: "Sen, insanların seninle aynı seviyeye gelmesini istemekle onlara karşı samimiyet görevini yerine getirmiş olamazsın. Çünkü aslında insanların senden aşağıda olmalarını istemektesin."

Fudayl (rh.a), bu sözü ile, onlara karşı samimi davrandığını göstermek için, onların kendisinden daha üstün olmalarını istemesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu ise, gerçekten yüksek bir mertebe ve din kardeşlerine karşı samimi davranmakta zirve noktadır. Ancak bu, şeriatın mutlaka yapılmasını istediği bir emir değildir. Dinin, yerine getirilmesini emrettiği şey, mümin kardeşinin kendisi gibi olmasını istemektir.

Bunun yanında, bir kardeşi fazilet yönünden kendisine üstünlük sağladığında, onun derecececesine ulaşmak için gayret gösterir ve nefsinin kusurundan dolayı fazilet yönünden geride kaldığı ve önde gidenlere yetişemediği için üzüntü duyar. Bu üzüntüsü, Allah'ın onlara verdiği faziletlere haset etmesinden değil, yarışta geri kalmasından, onlara gıpta etmesinden, kendi kusurları sebebiyle yarışta başı çekenlere ulaşamayıp geri kalmasından kaynaklanır.

Mümin, nefsini daima yüksek derecelerin gerisinde görerek oralara ulaşmaya çalışır. Bu anlayış kendisine iki güzel haslet kazandırır. Birincisi, faziletleri elde etme uğrunda çaba gösterme ve fazilet yönünden sürekli yükselme hasletidir. İkincisi ise kendisini hep eksik görme hasletidir.

Mümin kardeşlerinin kendisinden daha üstün olmalarını arzulama duygusu da bu anlayıştan kaynaklanır. Çünkü kendi nefsinin bulunduğu hal üzere kalmasına gönlü razı olmadığı gibi, o kardeşleri-

nin de bulundukları hal üzere kalmalarına gönlü razı olmaz. Onların hallerini daha güzel bir duruma getirmek için çaba gösterir.

Nitekim Muhammed b. Vâsi' oğluna şöyle der: "Senin babana gelince, müslümanların arasında Allah onun gibilerin sayılarını çoğaltmasın."[677]

Kendi nefsinin bulunduğu duruma rıza göstermeyen kişi, müslümanlara karşı eğer samimi ise onların kendisi gibi olmasını nasıl isteyebilir? Tam tersine, bütün müslümanların kendisinden daha hayırlı bir durumda olmasını ister, tıpkı kendi nefsinin bulunduğu halden daha hayırlı olmasını istediği gibi.

Kişinin Kendisine Verilen Nimetleri Açıklaması

Bir kimse, Allah Teâlâ'nın başkalarına vermediği bir üstünlüğü kendisine verdiğini bilir ve bunu dinî bir maslahat gereği açıklarsa; bu açıklaması sadece verilen nimeti dile getirmek ve nefsini bunun şükrünü yerine getirmekte eksik görmeye yönelik ise, bu kişinin kendisine verilen nimeti açıklaması câizdir.

Nitekim İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen birini tanımıyorum. Bunun yanında, Allah'ın bana nasip ettiği bu bilginin herkese nasip olmasını arzu ediyorum."

İbn Abbas da (r.anhümâ) şöyle der: "Allah'ın kitabından hangi âyeti okursam, bütün insanların o âyet hakkında benim sahip olduğum bilgiye sahip olmalarını arzularım."

İmam Şâfiî de (rh.a) şöyle der: "İsterim ki, insanlar (bendeki) bu ilmi öğrensinler, varsınlar benim adıma hiçbir şey nisbet etmesinler."[678]

Utbetü'l-Gulâm, yaptığı amellerden haberdar olan dostlarına iftar edeceği zaman şöyle derdi:

---

[677] Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/350. Yukarıdaki sözü ile Muhammed b. Vâsi', müslümanların fazilet yönünden kendisi gibi değil, daha iyi olmasını istemektedir.

[678] Ebû Nuaym, *Hilye*, 9/119; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 10/55

"Çık da orucumuzu açmak için bize birkaç hurma ya da biraz su getir, sen de bizim ecrimize ortak ol."[679]

[679] Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/235.

On Dördüncü Hadis

İSLÂM'DA CAN KORUMA ALTINDADIR

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: لاَ يَحِلُّ دَمُ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ إلاَّ بِإحْدَى ثَلاَثٍ: اَلثَّيِّبُ الزَّانِي، وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالتَّارِكُ لِدِينِهِ الْمُفَارِقُ لِلْجَمَاعَةِ.

Abdullah b. Mesud (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Bir müslümanın kanı ancak şu üç husustan biri sebebiyle helâl olabilir: Zina eden evli, cana karşılık can ve dinini terkederek cemaatten ayrılan kişi."[680]

DİĞER RİVAYETLER

Hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Bu mânada çok sayıda hadis-i şerif gelmiştir. Hz. Âişe (r.anhâ) validemiz Resûlullah'tan (s.a.v), İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadisin aynısını rivayet etmiştir.

Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, Osman'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet ederler:

---

680 Buhârî, nr. 6878; Müslim, Kasâme, 25 (nr. 1676); Ebû Davud, Hudûd, 1 (nr. 4352); Tirmizî, Diyât, 10 (nr. 1402); Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 5 (7/90-91); İbn Mâce, Hudûd, 1 (nr. 2534); Ahmed, *el-Müsned*, 1/382, 428, 444; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4408.

"Müslüman bir kişinin kanı ancak şu üç şeyden biriyle helâl olur: Kişi İslâm'a girdikten sonra küfre dönerse, başından evlilik geçtikten sonra zina ederse ve bir cana karşılık olmadığı halde bir cana kıyarsa."[681]

Nesâî'nin rivayeti ise şöyledir: *"... Başından evlilik geçtikten sonra zina eden kişi, bunun recmedilmesi gerekir; kasten adam öldüren kişi, buna kısas yapılması gerekir; İslâm'a girdikten sonra dinden dönen kişi, bunun da katledilmesi gerekir."*[682]

HADİSİN ŞERHİ

Bu mânada pek çok hadis-i şerif Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilmiştir. İbn Abbâs,[683] Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik[684] (r.anhüm) ve daha başkalarının bu mânada rivayetleri bulunmaktadır. Enes'in (r.a) rivayet ettiği hadisi daha önce nakletmiştik. Bu hadisler şöyle açıklanmaktadır: Hadislerde zikredilen bu üç husus, kelime-i şehâdet getiren kişilerin kanını mubah kılan İslâm'ın korunması gereken haklarıdır. Bu üç hustan dolayı katlin gerekli olduğu hususunda bütün müslümanların ittifakı vardır.

EVLENDİKTEN SONRA ZİNA ETMEK

Başından evlilik geçmiş olup zina eden kişinin, haddinin (şeriatın belirlediği cezasının) ölünceye kadar taşlanmak olduğu konusunda müslümanlar icmâ etmişlerdir. Nitekim Resûlullah da (s.a.v) sahâbeden Mâiz isimli bir erkek ile Gâmidiyeli bir hanımın recmedilmesi hükmünü vermiştir.[685]

---

681 Tirmizî, Fiten, 1 (nr. 2158); İbn Mâce, Hudûd, 1 (nr. 2533).

682 Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 5, 14 (7/91-92, 103, 104).

683 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* 2/202. İbn Hacer bu rivayeti İbn Mâce'ye nisbet eder.

684 Heysemî, *ez-Zevâid,* nr. 54. Heysemî, *ez-Zevâid*'de bunu rivayet eder ve Taberânî'nin *el-Evsat*'ına nisbet eder.

685 Bu konudaki rivayetler için bk. Müslim, Hudûd, 20, 21, 22, 23 (nr. 1694, 1695); İbn Hibbân, *es-Sahîh,* nr. 4438.

Recm Hakkındaki Rivayetler

Kur'ân-ı Kerîm'de, "Yaşlı erkek ve kadın zina ettikleri zaman, Allah'tan bir ceza olarak mutlaka onları recmedin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir" meâlinde lafzı neshedilmiş bir âyet bulunmaktaydı.[686]

İbn Abbas (r.anhümâ) şu âyetlere dayanarak recmin Kur'ân-ı Kerîm'de bulunduğuna hükmetmiştir:

"Ey Ehl-i kitap! Resûlümüz size kitaptan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok** (kusurunuzu) **da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi."[687]

İbn Abbas (r.anhümâ), "Kim recmi inkâr ederse hiç farkına varmadan Kur'ân-ı Kerîm'i inkâr etmiş olur" der ve sonra yukarıdaki âyet-i kerimeyi okur, arkasından şöyle derdi: "Bu âyette de belirtildiği gibi, recm konusu Ehl-i kitabın gizledikleri konulardan biri idi." Bunu Nesâî ve Hâkim rivayet etmiş ve senedinin sahih olduğunu söylemişlerdir.[688]

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de recmin bulunduğu şu âyetlere dayanılarak da ifade edilmiştir:

"Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini** (Allah'a) **vermiş peygamberler onunla yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de** (onunla hükmederlerdi). **Hepsi ona** (hak olduğuna) **şahitlerdi. Şu halde** (Ey yahudiler ve hakimler!) **İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği** (hükümler) **ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.

---

686 İbn Mesud'un (r.a) bu konudaki rivayeti için bk. İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4428, Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 13363; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/415.

687 Mâide 5/15.

688 Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 5/175; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 11609, 11910; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/359. *Tuhfe*'de belirtildiğine göre Nesâî bunu *el-Kübrâ*'da rivayet etmiştir.

Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş** (karşılık ve cezadır). **Yaralar da kısastır** (Her yaralama misli ile cezalandırılır). **Kim bunu** (kısası) **bağışlarsa kendisi için o kefâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.

Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Hz. Meryem oğlu İsâ'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nur bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncil'i verdik.

İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği** (hükümler) **ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıklardır.

Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak kitabı** (Kur'an'ı) **gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma.** (Ey ümmetler!) **Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde** (yol ve şeriatlarda) **sizi denemek için** (böyle yaptı). **Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri**(n gerçek tarafını) **O haber verecektir.

*(Sana şu talimatı verdik)**: Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et. Eğer** (hükümden) **yüz çevirirlerse bil ki** (bununla) **Allah ancak, günahlarının bir kısmını onların başına belâ etmek ister. İnsanların birçoğu da zaten yoldan çıkmışlardır."**[689]*

Zührî (rh.a) şöyle der: "Bize ulaştığına göre bu âyetler, Resûlullah'ın (s.a.v) recmettiği iki yahudi hakkında inmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v),

---

[689] Mâide 5/44-49.

'Ben Tevrat'ta bulunan hükmü uyguluyorum!' buyurmuş, iki yahudinin recmedilmesini emretmiş ve ikisi de recmedilmiştir."[690]

Müslim *Sahîh*'inde Berâ b. Âzib'den (r.a), iki yahudinin recmedilmesi hadisesini rivayet eder. Bu hadiste şöyle der: "Allah Teâlâ şu âyeti yahudiler hakkında indirdi:

"Ey resûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla *'inandık'* ***diyen kimselerden ve yahudilerden küfür içinde koşuşanlar****(ın hali)* ***seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler ve sana gelmeyen*** *(bazı)* ***kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. 'Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!' derler. Allah bir kimseyi şaşkınlığa*** *(fitneye)* ***düşürmek isterse, sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve âhirette onlara mahsus büyük bir azap vardır."***[691]

"Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini *(Allah'a)* ***vermiş peygamberler onunla yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de*** *(onunla hükmederlerdi).* ***Hepsi ona*** *(hak olduğuna)* ***şahitlerdi. Şu halde*** *(Ey yahudiler ve hakimler!)* ***İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği*** *(hükümler)* ***ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir."***[692] Bu ikinci âyet-i kerime de bütün kâfirler hakkında indirildi."[693]

İmam Ahmed rivayet eder. Onun rivayetine göre şu âyetten başlayarak:

---

690 Ebû Davud, Hudûd, 26 (nr. 4450); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 12008.

691 Mâide 5/41.

692 Mâide 5/44.

693 Müslim, Hudûd, 28 (nr. 1700); Ebû Davud, Hudûd, 26 (nr. 4448).

"Ey resûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla 'inandık' diyen kimselerden ve yahudilerden küfür içinde koşuşanlar**(ın hali)* ***seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler ve sana gelmeyen** (bazı)* ***kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. 'Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!' derler"[694] kısmına kadar yahudiler hakkında indirildi.

Yahudiler (zina suçu işleyen kişiye verilecek ceza hakkında), "Muhammed'e (s.a.v) gidin, eğer yüzü siyaha boyama ve kırbaç cezası ile hüküm verirse kabul edin, şayet recm ile hüküm verirse kabul etmeyin!" demişlerdi.

Bunun üzerine,

"Kim Allah'ın indirdiği** (hükümler)* ***ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir"[695] âyeti indirildi. Bu âyet yahudiler hakkında indirilmiştir."[696]

Câbir b. Abdullah'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte, yahudilerin recm ile ilgili hikâyeleri yer alır. Bu hadiste geçen ifadelere göre,

"Sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir. Eğer onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Ve eğer hüküm verirsen, aralarında adaletle hükmet. Allah âdil olanları sever"[697] âyeti yahudiler hakkında indi.[698]

Allah Teâlâ ilk olarak, zina eden kadınların ölünceye kadar yahut Allah onlar hakkında başka bir hüküm verinceye kadar hapsedilmelerini emir buyurdu. Daha sonra zina edenler hakkında ikinci bir hüküm indirdi.

Müslim'in *Sahîh*'inde Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) şöyle rivayet edilir: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

---

694 Mâide 5/41.

695 Mâide 5/44.

696 Ahmed, *el-Müsned*, 4/286.

697 Mâide 5/42.

698 Humeydî, *el-Müsned*, nr. 1294.

222- خُذُوا عَنِّي خُذُوا عَنِّي قَدْ جَعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلاً: الْبِكْرُ بِالْبِكْرِ جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ، وَالثَّيِّبُ بِالثَّيِّبِ جَلْدُ مِائَةٍ وَالرَّجْمُ.

"Benden öğrenin, benden öğrenin! Allah o (zina eden) kadınlar hakkında hükmünü verdi; bekâr bekârla zina ederse 100 sopa ve bir yıl sürgün; evli ile evli zina ederse 100 sopa ve recm vardır."[699]

Recm Hakkında Âlimlerin Görüşü

Âlimlerden bir kısmı bu hadisin zâhirî ifadesine bakarak, zina eden evlilere önce 100 sopa vurulmasına ve sonra da recmedilmesi gerektiğine hükmetmişlerdir. Nitekim Hz. Ali de (r.a) Şurâha el-Hemdânî isimli kadına verilecek zina hakkında böyle hükmetmiş ve, "Allah'ın kitabına göre sopa vurdurdum, Resûlullah'ın (s.a.v) sünnetine göre de recmettim" demiştir.[700]

---

699 Müslim, Hudûd, 3, nr. 1690;İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4426, 4427.

700 Ahmed, *el-Müsned*, 1/93; İbnü'l-Ca'd, nr. 505; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/364-365; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/220.

Konu hakkında âlimler farklı görüşler belirtmişlerdir. *Fethu'l-Bârî*'de bu konu hakkında şöyle denilir: "İmam Ahmed, Davud-i Zâhirî ve İbnü'l-Münzir; zina eden evlilere önce 100 sopa vurulacağını ardından da recmedileceklerini söylemişlerdir. Cumhur ise -İmam Ahmed'den gelen bir rivayet de bu yöndedir- bir kişide iki cezanın (hem sopa hem de recmin) birleştirilemeyeceği görüşündedirler.

Cumhura göre Ubâde b. Sâmit'in (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerif neshedilmiştir (hükmü yürürlükten kaldırılmıştır). Yani bu hadis zina cezası hakkında ilk hadistir. Bunu nesheden hadis ise, zina eden Mâiz hakkında gelen rivayettir. Resûlullah (s.a.v) onun recmedilmesine hükmetmiş, fakat 100 sopa vurdurmamıştır.

İmam Şâfiî (rh.a) der ki: Zina eden kişiye 100 sopa vurulması hükmünün bekârlar hakkında olduğu ve evli olanlardan düştüğü sünnetten gelen uygulama delilliyle anlaşılmış olur. Bunun delili ise, Mâiz hakkındaki uygulamanın Ubâde b. Sâmit'in rivayet ettiği hadisten sonra gerçekleşmiş olmasıdır.

Ubâde b. Sâmit'in (r.a) rivayet ettiği hadisi ise, zina edenlere verilen evde hapis hükmünü neshetmiştir. Yani hapis cezasını kaldırarak 100 sopa vurulmasını ve evli olanların da recmedilmesi hükmünü getirmiştir. Bu durum Ubâde b. Sâmit'in rivayet ettiği hadis-i şerifte açıkça ifade edilmektedir. Daha sonra Mâiz kıssasında geçtiği gibi, evli olanlar hakkında sopa cezası neshedilmiş, sadece recmedilmesi hükmü konulmuştur (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/119).

Bu sözler, Allah'ın kitabının evli bekâr ayrımı yapmadan zina edenlere celde vurulmasını emrettiğine, daha sonra sünnetin recm cezasını sadece evli olanlara tahsis ettiğine işaret etmekte; yani hem sünnetten hem de Kur'ân-ı Kerîm'den verdiği hükme delil bulunduğunu söylemek istemektedir.

Bu görüş aynı zamanda İmam Ahmed'den rivayet edilen meşhur görüş olup, İshak b. Râhûye, Hasan-ı Basrî ve seleften bazı kimselerin de görüşü bu yöndedir.

Onlardan bir kısmı şöyle der: Zina eden evli kişiler eğer yaşlı iseler, hem celde vurulur hem de recmedilirler. Şayet zina eden evliler genç ise, celde vurulmadan sadece recmedilirler. Çünkü yaşlıların günah işlemesi özellikle de zina gibi bir günahı işlemesi daha çirkindir. Bu görüş sahâbeden Übey b. Kâ'b'a (r.a) aittir. Bu görüş *merfû* olarak da rivayet edilmiştir, ancak *merfû* olarak rivayeti sahih değildir. Bu aynı zamanda Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhhûye'nin de görüşüdür.

Kasten Adam Öldürme

Hadis-i şerifte belirtilen, ***"cana karşılık can..."*** ifadesinin anlamına gelince; yani bir kimse haksız yere kasten birini öldürürse, o kişiye karşılık kendisi de öldürülür. Kur'ân-ı Kerîm de bu hususa şu âyette işaret eder:

"Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş *(karşılık ve cezadır).* ***Yaralar da kısastır*** *(Her yaralama misli ile cezalandırılır).* ***Kim bunu*** *(kısası)* ***bağışlarsa kendisi için o kefâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir."***[701]

Yine Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın *(öldürülür).*"[702]

---

701 Mâide 5/45.

702 Bakara 2/178.

Kısasın Dışında Bırakılanlar

Ancak *"cana karşılık can..."* genel anlamdan bazı hususlar istisna edilmiştir. Bunlar şöyle sıralanır:

Birinci istisna. Oğlunu öldüren babanın durumudur. Cumhura göre baba, öldürdüğü oğluna karşılık kısas yapılmaz. Bu konuda Ömer'den (r.a) sahih bir rivayet gelmiştir. Yine değişik yollardan bu mânada Resûlullah'tan (s.a.v) rivayetler gelmiş olup senedleri hakkında söz söylenmiştir.[703]

İmam Mâlik şöyle der: Eğer baba oğlunu kesin olarak öldürmeye kastetmiş ise bunun kısas edilmesinde bir şüphe yoktur. Oğlunu boğazlayarak öldürmesi gibi. Bu durumda oğluna karşılık baba da öldürülür. Eğer kılıç ile yaralayarak veya sopa ile dövmek suretiyle öldürmüşse kısas yapılmaz.

Bettî ise şöyle der: Baba oğlunu öldürdüğünde, eğer kasıt varsa bütün durumlarda babanın kısasen öldürülmesi gerekir. Çünkü âyetin hükmü geneldir.

İkinci istisna. Köleyi öldüren hür kişinin durumudur. Âlimlerin çoğunluğuna göre, hür bir kimse öldürdüğü köleye karşılık kısas yapı-

---

703 Bu konuda Hz. Ömer'den (r.a) rivayet edilen hadisler için bk. Tirmizî, Diyât, 9 (nr. 1400); İbn Mâce, Diyât, 22 (nr. 2662); Ahmed, *el-Müsned*, 1/22, 22-23, 49; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 9/41; İbn Ebû Âsım, *ed-Diyât*, s. 65; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/140, 141, 143; İbn Cârûd, nr. 788; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/38.

Esved b. Âmir'den (r.a) rivayet edilen hadis için bk. Ahmed, *el-Müsned*, 1/16.

"Amr b. İsâ el-Kureşî, İbn Cüreyc, Atâ b. Ebî Rebâh, İbn Abbas, Ömer (r.a)" isnadıyla rivayet edilen hadis için bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/216; 4/368.

İbn Abbas'tan (r.a) rivayet edilen hadisler için bk. Tirmizî, Diyât, 9 (nr. 1401); İbn Mâce, Diyât, 22 (nr. 2661); Dârimî, *es-Sünen*, 2/190; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/141; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/39.

Sürâka'dan rivayet edilen hadisler için bk. Tirmizî, Diyât, 9 (nr. 1399); Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/142.

Ayrıca bilgi için bk. Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 4/339-341; İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 4/16-17.

larak öldürülmez. Senedleri hakkında söz söylenmekle birlikte bu mânada pek çok hadis-i şerif gelmiştir.[704]

Bazı âlimler ise, hür kişinin kendi kölesini öldürdüğünde kısas edilebileceğini, başkalarının kölesini öldürdüğünde ise kısas yapılmayacağını söylemişlerdir. Bu, Ebû Hanîfe (rh.a) ve onun yolunu izleyen âlimlerin görüşüdür.

Bazı âlimler de, hür kişinin hem kendi kölesini hem de başkasının kölesini öldürmekten dolayı kısas gereği öldürüleceğini söylemişlerdir. Bu görüş de Süfyân-ı Sevrî'nin (rh.a) ve hadis ehlinden bazılarının görüşüdür.

Bunların dayanağı şu hadis-i şeriftir:

"Kim kölesini öldürürse biz de onu öldürürüz, kim kölesinin bir organını keserse biz de onunkini keseriz."[705]

Ancak Ahmed b. Hanbel vb. hadis âlimleri bu anlamda gelen hadisleri cerh (tenkit) etmişlerdir.

Müslümanların yaşadığı bütün şehirlerde bulunan âlimler (el, kol, bacak gibi) uzuvlar konusunda köle ile hür arasında kısasın uygulanmayacağı konusunda söz birliği etmişlerdir. Bu görüş birliği de yukarıdaki hadisin reddedildiğini (sahih kabul edilmediğini) ve onunla amel edilmediğini göstermektedir. Bu konuda ayrıca şu âyet-i kerime de delil olarak kullanılmıştır:

"Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş *(karşılık ve cezadır).* ***Yaralar da kısastır*** *(Her yaralama misli ile cezalandırılır).* ***Kim bunu*** *(kısası)* ***ba-***

---

704 Bu konuda İbn Abbas'tan (r.a) rivayet edilen hadisler için bk. Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/133; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/35.

Hz. Ali'den (r.a) rivayet edilen hadisler için bk. Dârekutnî, *es-Sünen* 3/133-134; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/34-35.

Ayrıca bk. İbn Hacer, *et-Telhîsü'l-Habîr*, 3/16.

705 Ebû Davud, Diyât, 7 (nr. 4515-4517); Tirmizî, Diyât, 17 (nr. 1414); İbn Mâce, Diyât, 23 (nr. 2663); Ahmed, *el-Müsned*, 5/10, 11, 12, 18, 19.

***ğışlarsa kendisi için o kefâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir."*[706]**

Âyette geçen "cana can" kelimeleri ile söz konusu edilenlerin hür kişiler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu ifadenin ardından diğer uzuvlarda kısas konusu zikredilmektedir ki bu sadece hürler arasında geçerli olan bir durumdur.

Üçüncü istisna. Kâfir birini öldüren müslümanın durumu. Müslüman biri harbî (savaş halinde) olan kâfir birini öldürürse, bu kâfire karşılık kısas yapılmayacağı bütün âlimlerin görüş birliği ettiği bir konudur. Çünkü harbî birinin öldürülmesinin mubah olduğunda bir şüphe yoktur. Eğer öldürülen kâfir zimmî veya anlaşmalı biri ise; cumhurun görüşüne göre, böyle birini öldüren müslümana kısas yapılmaz.

Nitekim İmam Buhârî *Sahîh*'inde Hz. Ali'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

223- لاَ يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ.

"Müslüman kişi kâfire karşılık öldürülmez."[707]

Ebû Hanîfe (rh.a) ve Kûfeli fakihlerden bir topluluk ise, bu durumda müslüman kişinin kâfire karşılık öldürüleceğini söylerler. Rebîa, İbnü'l-Beylemânî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v), ehl-i zimmetten birine karşılık ehl-i kıbleden birini (kısas gereği) öldürdüğünü ve, *"Ben onun (zimmînin) hakkını korumaya en fazla lâyık olan kimseyim"*[708] dediğini rivayet eder.

Bu hadis zayıf bir *mürsel* hadistir. İmam Ahmed, Ebû Ubeyd, İbrahim el-Harbî, Cûzecânî, İbnu'l-Münzir ve Dârekutnî bu hadisin zayıf olduğunu belirtmişler ve şöyle demişlerdir: "Hadisin ravisi İbnu'l-

---

706 Mâide 5/45.

707 Buhârî, nr. 6915; Tirmizî, Diyât, 16 (nr. 1412); Nesâî, Kasâme, 13, 14 (8/23).

708 Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/135; Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 250; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 18514.

Beylemânî zayıf biri olup, onun *mevsûl* rivayetleri bile delil olarak kullanılamazken *mürsel* olarak yaptığı rivayet nasıl delil olabilir!"

Cûzecânî ise şöyle der: "Rebîa bu hadisi İbrahim b. Ebû Yahya'dan, o İbnü'l-Beylemânî'den almıştır. İbrahim b. Ebû Yahya ise metrûkü'l-hadis (rivayetleri kabul görmeyen) biridir."

Ebû Davud'un *Merâsîl*'inde başka bir *mürsel* hadis daha vardır.

Resûlullah (s.a.v) Hayber günü, bir kâfiri suikastla öldüren müslümanı öldürmüş ve şöyle buyurmuştur:

"Benimle yaptığı zimmet akdine vefa gösteren kişinin hakkını korumaya ben daha lâyık ve daha fazla hak sahibiyim."[709]

Bu da, İmam Mâlik ve Medineliler'in görüşüdür. Yani suikast ile öldürülen kişilerde denklik (küfür-İslâm denkliği) aranmaz ve bu durumda müslüman kişi kâfir karşılığında öldürülür. Onlar, İbnü'l-Beylemânî'nin rivayet ettiği hadisin sahih olduğu kabul edildiği takdirde, bu şekilde yorumlarlar.[710]

Dördüncü istisna. Erkeğin bir kadını öldürmesi durumu. Bu durumda öldüren erkek kadına karşılık öldürülür, bunda ihtilâf yoktur. Amr b. Hazm'ın (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği mektupta şu ifade de yer almaktaydı: *"Erkek, kadına karşılık öldürülür..."*[711]

Nitekim Resûlullah (s.a.v), öldürdüğü câriyeye karşılık yahudi bir erkeğin öldürülmesini emretmiştir.[712]

Âlimlerin çoğunluğunun görüşüne göre, bu durumda öldürülen erkeğin yakınlarına herhangi bir şey ödenmez. Hz. Ali'den rivayet

---

709 Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 251.

710 Yani İbnü'l-Beylemânî'nin rivayet ettiği hadiste öldürüldüğü söylenen kişinin de suikastla bir zimmî olan bir kâfiri öldürdüğü için öldürüldüğünü kabul ederler.

711 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6559; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/395-397; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 4/89-90.

712 Bu konudaki rivayetler için bk. Buhârî, nr. 2413; Müslim, Kasâme, 15 (nr. 1672); Ebû Davud, Diyât, 10 (nr. 4528), 4529; Nesâî, Kasâme, 12, 13 (8/22); İbn Mâce, Diyât, 24 (nr. 2666); Ahmed, *el-Müsned*, 3/170; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5991-5993.

edildiğine göre erkeğin yakınlarına yarım diyet ödenir. Çünkü kadının diyeti erkeğin diyetinin yarısı kadardır. Bu görüş selefin ve bir rivayete göre İmam Ahmed'in de görüşüdür.

DİNDEN DÖNENLER (MÜRTEDLER)

Hadis-i şerifte geçen, dinini terkedip cemaatten ayrılan kimselerden maksat İslâm dinini bırakan, dinden dönen, İslâm toplumundan ayrılan kimselerdir. Bu husus Hz. Osman'ın rivayet ettiği hadis-i şerifte açık biçimde belirtilmişti.[713]

Ehl-i İslâm içinde kanları mubah edilenler arasında bunlar da sayılmıştır. Çünkü bunların dinden dönmeden önceki İslâm dini üzere bulunmaları, dinden döndükten sonraki durumlarını da ilgilendiren bir durumdur. Bundan dolayı dinden dönen kişilere tövbe etmeleri ve tekrar İslâm dinine dönmeleri çağrısı yapılır. Dinden döndükten sonra yeniden İslâm'a giren kişinin dinden döndüğü zaman diliminde geçirmiş olduğu ibadetleri kazâ edip etmeyeceği konusunda âlimler arasında herkesçe bilinen ihtilâf vardır.

Dinden Çıkmaya Sebep Olanlar

Yine şu durumdaki kişiler de, kelime-i şehâdeti getirseler ve müslüman olduklarını iddia etseler bile dinden çıkmış ve İslâm toplumundan ayrılmış olurlar: Dinin temel rükünlerinden birini inkâr edenler, Allah'a veya Resûlullah'a (s.a.v) sövenler, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen meleklerden, peygamberlerden veya kitaplardan -bunların Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiğini bile bile- bir kısmını inkâr edenler.

İmam Buhârî *Sahîh*'inde İbn Abbas'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Kim dinini değiştirirse onu öldürün!"*[714]

---

713 Bu hadis-i şerif konunun başında, "Diğer Rivayetleri" başlığında nakledilmişti. Hadisin metni ve kaynakları için müracaat edilebilir.

714 Buhârî, nr. 3017; Ebû Davud, Hudûd, 1 (nr. 4351); Tirmizî, Hudûd, 25 (nr. 1458); Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 14 (7/105); Ahmed, *el-Müsned*, 1/217; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4475, 4476.

Âlimlerin çoğunluğuna göre bu konuda erkekler ile kadınlar arasında bir fark yoktur. Âlimlerden bazıları ise şöyle der: Bir kadın dinden döndüğü zaman öldürülmez. Nitekim harpte dârülharp kadınları öldürülmez, sadece erkekleri öldürülür. Bu görüş Ebû Hanîfe ve ashabının görüşüdür. Onlar bu görüşleriyle, hiç İslâm'a girmemiş kâfir biri ile İslâm'dan çıkıp küfre giren kişi hakkında aynı hükmü vermiş oldular.

Fakat cumhur bu ikisinin arasında ayrım yapmış, İslâm'ı terkederek küfre girmenin önceden beri küfür üzere yaşamaktan daha ağır olduğunu söylemiştir. Çünkü bu kişi İslâm'ı tanıdıktan sonra küfre girmekle daha ağır bir cürüm işlemiştir. Bu yüzden, harbî olan ihtiyar, kötürüm ve âmâ gibi kimselerin öldürülmesine hükmetmezken dinden dönen kişinin öldürülmesine hükmetmişlerdir.

Resûlullah'ın (s.a.v), *"... dinini terkederek cemaatten ayrılan kişi"* sözü, bu kişinin tövbe ederek İslâm'a döndüğü takdirde öldürülmeyeceğine işaret eder. Çünkü tekrar dinine dönmüş olan kişi, dinini terketme ve cemaatten ayrılma konumundan çıkmış olur.

Eğer denilirse ki: "Buradaki istisna (dini terketmek ve cemaatten ayrılmak), müslümanlar içinde kanları koruma altında olanları belirtmek için gelmiştir. Bu da, onların kelime-i şehâdeti söyleseler bile öldürülmeleri gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim evli olduğu halde zina eden ve bir cana kıyan kişi müslüman olduğu halde öldürülmektedir. Bu da mürted olup tövbe eden kişinin tövbesinin kabul edilmediğini gösterir. Bu görüş Hasan-ı Basrî'den nakledilmiştir.

Yahut şöyle yorumlanır: Kabul edilmeyen tövbe müslüman olarak doğup da sonra dinden dönen kişinin tövbesidir. Bu kimseler tekrar dine dönseler de tövbeleri kabul edilmez. Tövbesi kabul edilenler ise, önceden kâfir iken müslüman olduktan sonra dinden dönen kimselerin tövbesidir. Bu görüşü de âlimlerden bir kısmı dile getirmiştir. Leys b. Sa'd, bir rivayete göre İmam Ahmed ve İshak b. Râhûye bunlar arasındadır."

Bu görüşe şöyle cevap verilir: Hadis-i şerifteki istisna, o kişinin müslümanların arasından ayrılmadan önceki durumu ile bulunduğu durum arasındaki farkı belirtmek içindir. Bunu daha önce açıklamıştık.

Bu kimsenin durumu zina eden evli ve cana kıymış kimse gibi değildir. Çünkü bu ikisinin öldürülmelerinin sebebi, geçmişte işledikleri suçtan dolayıdır. Bu suçların telâfi edilmesi de mümkün değildir.

Mürted olan kişiye gelince, onun öldürülmesinin sebebi yaşadığı o anda kendisinde bulunan bir nitelikten (vasıftan) dolayıdır. Bu nitelik de dinini terketmesi ve İslâm cemaatinden ayrılmasıdır. Şayet tekrar dinine döner ve cemaate uygun davranmaya başlarsa, onun kanının dökülmesini mubah kılan nitelik de ortadan kalkar. Artık onun öldürülmesini mubah kılan sebep yok olur. Allah en doğrusunu bilir.

Eğer denilirse ki:

"Nesâî, Hz. Âişe (r.a) validemizden Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir:

224- لاَ يَحِلُّ دَمُ امْرِيءٍ مُسْلِمٍ إلاَّ بِإحْدَى ثَلاَثِ خِصَالٍ: زَانٍ مُحْصَنٌ يُرْجَمُ وَرَجُلٌ قَتَلَ مُتَعَمِّدًا فَيُقْتَلُ وَرَجُلٌ خَرَجَ مِنَ الإِسْلاَمِ فَحَارَبَ اللهَ وَرَسُولَهُ فَيُقْتَلُ أَوْ يُصْلَبُ أَوْ يُنْفَى مِنَ الأَرْضِ.

"Bir müslümanın kanı ancak şu üç durumdan biriyle helâl olur: **1.** *Zina eden evli; bu kişi recmedilir.* **2.** *Kasten adam öldüren kişi; bu da öldürülür.* **3.** *İslâm'dan çıkan Allah'a ve Resûlü'ne harp açan kişi öldürülür yahut asılır ya da sürgüne gönderilir."*[715]

Bu hadis-i şerif, kişinin dinden dönmekle birlikte harp ilân etmesi sebebiyle öldürülmeyi hak ettiğini ifade etmektedir."

Buna şöyle cevap veririz: Ebû Davud, Hz. Âişe (r.a) validemizden rivayet edilen yukarıdaki hadis-i şerifi Resûlullah'tan (s.a.v) başka bir lafızla rivayet etmiştir. Hadisin lafzı şöyledir:

Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Muhammed'in (s.a.v) Allah'ın Resûlü olduğuna şahitlik eden kişinin kanı ancak şu üç durumdan biriyle helâl olur:* **1.** *Evlendikten*

---

715 Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 11 (7/101-102).

sonra zina etmek; bu kişi recmedilir. **2.** *Allah'a ve Resûlü'ne harp ilân ederek dinden çıkan kişi; bu da ya öldürülür ya asılır ya da sürgüne gönderilir.* **3.** *Bir cana kıymış kimse; bu da öldürdüğü kişiye karşılık öldürülür."*[716]

Bu rivayet şuna delâlet etmektedir: Bir kimse müslümanlarla savaşa girişmişse, ona verilecek ceza hususunda devlet başkanı mutlak mânada serbesttir.[717] Bu, İmam Mâlik ve diğer Medineli âlimlerin görüşüdür.

Birinci hadis ise şöyle yorumlanır: Kişinin İslâm'dan çıkması demek, İslâm hükümlerini uygulamayı terketmesi demektir. Hadis zâhirine göre yorumlanabilir ve şöyle de denilebilir: Savaş açma hakkındaki âyet sırf dinden dönenler hakkındadır; kim dinden dönerse, savaş açmış sayılır. Bu kişiye âyette belirtilen hüküm uygulanır. Dinden dönmeden savaş açan kimseye de, kısas ve hırsızlıkta el kesmede olduğu gibi müslümanlara uygulanan hükümler uygulanır. Bu görüş İmam Ahmed'den de rivayet edilmiştir, ancak ondan gelen meşhur rivayetler arasında değildir.

Yine seleften bir kesim de bu savaş âyetinin sadece dinden dönenler hakkında geçerli olduğunu söylemiştir. Bunlar arasında Ebû Kılâbe ve daha başkaları vardır.

ÖLÜM CEZASININ VERİLECEĞİ DİĞER SUÇLAR

Her hâlükârda Hz. Âişe'nin (r.anhâ) rivayet ettiği hadisin lafızlarında farklılık vardır. Bunun yanında hadis *merfû* olarak rivayet edildiği gibi mevkuf olarak da rivayet edilmiştir. Oysa İbn Mesud'un rivayet ettiği hadisin lafızlarında bir ihtilâf yoktur. Sözleri bellidir ve sıhhati üzerinde görüş birliği vardır. Ancak bu üç durum dışında bir müslümanın öldürülebileceği hakkında hadisler de gelmiştir.

---

716 Ebû Davud, Hudûd, 1 (nr. 4353).

717 Buradaki serbestlik hadiste sayılan üç cezadan birini verme konusundaki serbestliktir.

Livata Fiilini İşleyenler

İbn Abbas (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Bunu (livata fiilini) yapanı da kendisine yapılanı da öldürün!"*[718]

Bu hadis-i şerifi delil olarak alan İmam Mâlik ve İmam Ahmed gibi âlimler şöyle der: "Bu fiili işleyenler evli olup olmadığına bakılmadan bütün hallerde öldürülmesi gerekir."

Hz. Osman'ın (r.a) şöyle dediği rivayet edilir:

"Bir müslümanın kanı ancak şu dört şeyden biriyle helâl olur." Bu sözden sonra daha önce ifade edilen üç durum sayıldıktan sonra bunlara, "Lut kavminin amelini işleyen kişi" diyerek dördüncüsünü sayar.[719]

Haram Olan Yakınıyla Evlenenler

Nikâh yapılması haram olan bir kadın ile birlikte olan kişinin öldürülmesi gerektiği hakkında rivayet vardır. Nitekim, babasının hanımı (üvey annesi) ile evlenen birinin öldürülmesini emrettiği Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilmiştir.[720]

Âlimlerden bir kısmı bu hadisi delil alarak, bu fiili işleyen kişinin evli olup olmadığına bakmadan her iki durumda da öldürülmeleri gerektiğini söylemiştir.

---

[718] Ebû Davud, Hudûd, 29 (nr. 4462); Tirmizî, Hudûd, 24 (nr. 1456); İbn Mâce, Diyât, 22 (nr. 2561). Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/355.

[719] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 9/414.

[720] Berâ b. Âzib'den (r.a) şöyle rivayet edilir

"Dayım Ebû Bürde ile karşılaştım, yanında bir sancak vardı. Kendisine, 'Nereye böyle?' diye sordum. Bana, 'Beni Resûlullah (s.a.v) gönderdi; babasının hanımı (üvey annesi) ile evlenen birini öldürmeye -veya boynunu vurmaya- gidiyorum' diye karşılık verdi."

bk. Ebû Davud, Hudûd, 26 (nr. 4457); Tirmizî, Ahkâm, 25 (nr. 1362); İbn Mâce, Hudûd, 25 (nr. 2607); Nesâî, Nikâh, 58 (6/109); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4112; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/191. Buradaki lafız Hâkim'e aittir.

Sihirle Uğraşanlar

Tirmizî'nin Cündüb'den (r.a) rivayet ettiği *merfû* hadis şöyledir: *"Sihirbazın cezası kılıçla vurulmaktır."*[721]

Bu rivayet *merfû* olmakla birlikte sahih olan *mevkuf* olmasıdır. Âlimlerden bir kısmının görüşü bu yöndedir. Bunlar arasında Ömer b. Abdülaziz (rh.a), İmam Mâlik ve İmam Ahmed gibi âlimler bulunmaktadır. Ancak bunlar şöyle derler: "Sihirle uğraşan kişi, küfre girmiş olur ve kendisine dinden dönenlerin hükmü uygulanır."

Hayvanlarla İlişki Kuranlar

Hayvanlarla cinsel ilişki kuranların öldürülmesi hakkında *merfû* hadis rivayet edilmiştir.[722] Bu görüşü âlimlerden bir kesimi dile getirmiştir.

Namazı Terkedenler

Âlimlerden pek çoğu namazı terkedenlerin kâfir sayılmamakla birlikte öldürülmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu konudaki geniş açıklama daha önce yapılmıştı.

---

[721] Tirmizî, Hudûd, 27 (nr. 1460); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/360; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/114.

[722] Amr b. Ebû Amr, İkrime'den, o da İbn Abbas'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Hayvanlarla cinsel ilişkiye giren birini bulduğunuz zaman onu öldürün!"*

bk. Tirmizî, Hudûd, 23 (1455); Ebû Davud, Hudûd, 29 (nr. 4462); İbn Mâce, Hudûd, 12 (nr. 2564); Ahmed, *el-Müsned*, 1/269.

Süfyân-ı Sevrî, Âsım'dan Ebû Rezîn vasıtasıyla İbn Abbas'ın (r.a) şöyle dediğini rivayet eder: "Hayvana yaklaşmış kişi için belirlenmiş bir had (şer'î ceza) yoktur." Sonra Süfyân-ı Sevrî şöyle der: İbn Abbas'tan rivayet edilen bu görüş, yine İbn Abbas'tan rivayet edilen merfû hadisten daha doğrudur (asahtır) ve âlimler nezdinde geçerli uygulama da budur." Bu aynı zamanda İmam Ahmed ve İshak b. Râhûye'nin de görüşüdür.

Merfû hadis hakkında Ebû Davud, hadisin senedinin güçlü olmadığını söyler. Daha sonra İbn Abbas'tan rivayet edilen mevkuf hadisi rivayet eder.

Sürekli İçki İçenler

Bu konuda, dördüncü defa içki içen kişinin öldürüleceği hakkında gelen rivayetler de vardır. Bu şekilde emir verdiğini gösteren Resûlullah'tan (s.a.v) çok sayıda hadis rivayet edilmiştir.[723]

Abdullah b. Amr b. Âs[724] (r.a) ve diğer bazıları bu görüşü benimsemişlerdir. Âlimlerin çoğunluğu ise, bundan dolayı öldürme hükmünün nesh edildiği görüşündedir. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.v) huzuruna dördüncü defa içki içen birinin getirildiği ve bu kişinin öldürülmediği rivayet edilmiştir.[725]

İmam Buhârî'nin *Sahîh*'inde şöyle rivayet edilir:

225– أَنَّ رَجُلاً كَانَ يُؤْتَى بِهِ النَّبِيَّ ﷺ فِي الْخَمْرِ، فَلَعَنَهُ رَجُلٌ وَقَالَ: مَا أَكْثَرَ مَا يُؤْتَى بِهِ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: لاَ تَلْعَنْهُ فَإِنَّهُ يُحِبُّ اللهَ وَرَسُولَهُ وَلَمْ يَقْتُلْهُ بِذَلِكَ.

"Adamın biri içki içtiği için Resûlullah'ın (s.a.v) huzuruna getirildi. Orada bulunanlardan biri adama lânet okudu ve, 'Kaç defadır bundan dolayı Resûlullah'ın huzuruna getirildin' diye adama çıkıştı. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v), 'Ona lânet okuma, çünkü o Allah'ı ve Resûlü'nü sever!' buyurdu ve adamı bundan dolayı öldürmedi."[726]

---

[723] Muâviye'den (r.a) rivayet edilen hadis için bk. Tirmizî, Hudûd, 15 (nr. 1444); Ebû Davud, Hudûd, 37 (nr. 4482); İbn Mâce, Hudûd, 17 (nr. 2573); Ahmed, *el-Müsned*, 4/93; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4446; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/93.

İbn Ömer'den (r.a) rivayet edilen hadis için bk. Ebû Davud, Hudûd, 37 (nr. 4483); Nesâî, Eşribe, 42 (8/313).

Ebû Hüreyre'den rivayet edilen hadis için bk. Ebû Davud, Hudûd, 37 (nr. 4484); Nesâî, Eşribe, 42 (8/314); İbn Mâce, Hudûd, 17 (nr. 2572); Ahmed, *el-Müsned*, 2/291; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4447; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/371.

Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) rivayet edilen hadis için bk. İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4445.

[724] bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/30-31; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5357.

[725] Ebû Davud, Hudûd, 37 (nr. 4885); İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/80.

[726] Buhârî, nr. 6780.

Diğer Konular

Yine bazı rivayetlere göre, beşinci defa hırsızlık yapan kişinin öldürülmesinin emredildiği bildirilmektedir.[727] Âlimlerden bazıları da bu görüşü benimsemiştir.

Bu konuda gelen rivayetlerden biri de şudur. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"İki halifeye birden biat edildiğinde, onlardan ikinci olanını öldürüverin."*[728]

Bu hadisi İmam Müslim Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) rivayet etmiştir. Ukaylî, bu konuda rivayet edilen hadislerin tamamının zayıf olduğunu söyler.

Öldürme emri ihtiva eden rivayetlerden biri de şudur: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki: *"İşiniz bir adam üzerinde toplanmış iken, kim sizin sopanızı yarmak (birliğinizi bozmak) veya cemaatinizi dağıtmak isterse onu öldürün!"*[729]

Diğer bir rivayet, *"... bu kişi kim olursa olsun boynunu kılıçla vurun!"* şeklindedir. Bu iki rivayet de sahâbeden Arfece'ye (r.a) aittir.

Diğer bir rivayet de, silâh çeken kişinin durumuyla ilgilidir. Nesâî, İbnü'z-Zübeyr'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Kim kılıcını (silâhını) çeker (müslümanlara) saldırırsa, sonra silâhı bıraksa da kanı hederdir (öldürülür)."*[730]

Bu hadis İbnü'z-Zübeyr'den hem *merfû* hem de *mevkuf* olarak rivayet edilmiştir. İmam Buhârî bu hadisin *mevkuf* olduğunu söyler.

---

727 Bu konuda Câbir'den (r.a) rivayet edilen hadis için bk. Ebû Davud, Hudûd, 20 (nr. 4410); Nesâî, Kat'u's-Sârık, 15 (8/90-91). Nesâî bu hadisin zayıf olduğunu belirtir.

Hâris b. Hâtib'den (r.a) rivayet edilen hadis için bk. Nesâî, Kat'u's-Sârık, 14 (8/89-90).

728 Müslim, İmâre, 15 (nr. 1853).

729 Müslim, İmâre, 14 (nr. 1852).

730 Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 26 (7/117); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/159. Nesâî, bu hadisi Abdullah b. Zübeyr'den mevkuf (sahâbe sözü) olarak da rivayet etmiştir. bk. Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 25 (7/117).

İmam Ahmed'e bu hadisin anlamı sorulduğunda; "Bunun ne olduğunu bilmiyorum" demiştir. İshak b. Râhûye ise şöyle der: "Bu hadis ile, silâhını çekerek insanları kırıp geçirdikten sonra silâhını bırakması kastediliyor. Böyle yapan kişinin öldürülmesi helâl olur."

Bu görüş aslında Harûrîler'in (Hâricîler'in) tuttuğu yoldur. Onlar (kendi görüşlerinde olmayanları) erkek, kadın ve küçük çocuk demeden herkesi kırıp geçirmekteydiler.

Hz. Âişe'den (r.anhâ), İshak'ın açıklamasının tersine bir rivayet gelmiştir. Hâkim, Alkame b. Ebû Alkame'den, o annesinden şöyle rivayet eder:

"Kölelerden biri Saîd b. Âs'ın nüfuzu altında iken kılıcını çekerek efendisine saldırdı ve kılıçla onu yaraladı. Bu sırada insanlar köleyi yakaladılar. Kölenin efendisi Hz. Âişe (r.anhâ) validemize gelerek durumu sordu. O da şöyle dedi: Ben Resûlullah'ın (s.a.v), 'Kim, öldürmeyi kastederek bir müslümâna kılıcıyla işaret ederse, öldürülmesi gerekir' dediğini işittim. Bunun üzerine, efendisi köleyi alıp götürdü ve onu öldürdü."[731] Hâkim, bu hadisin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söyler.

Canı ve Malı Savunmak

Sahih olarak gelen rivayetlerde Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

226– مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَ فِي رِوَايَةٍ مَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ.

"Malını korumak için öldürülen kişi şehiddir."[732]

Diğer bir rivayet şöyledir: *"Canını korumak için öldürülen kişi şehiddir."*[733]

---

[731] Ahmed, *el-Müsned*, 6/266; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/158-159.

[732] Buhârî, nr. 2480; Ebû Davud, Sünnet, 32 (nr. 4771); Tirmizî, Diyât, 22 (nr. 1419); Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 22 (7/114-115); İbn Mâce, Hudûd, 21 (nr. 2581).

[733] Ebû Davud, Sünnet, 32 (nr. 4772); Tirmizî, Diyât, 22 (nr. 1421); Ahmed, *el-Müsned*, 1/190.

Bir kimsenin malı veya canına kastedildiğinde uygun şekilde kendisini savunur. Bu, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed'in görüşüdür. Kendisini savunma durumunda olan kişinin, saldıran kişiyi öldürme niyeti olabilir mi yoksa öldürme niyetinin bulunmaması mı gerekir? Bu konuda İmam Ahmed'den iki farklı rivayet vardır.

Âlimlerden bir kısmı şu görüşü benimsemiştir: Bir kimse birinin malına veya canına kastettiği zaman, bu kişinin baştan öldürülmesi savunma durumundaki kişi için mubah olur. Nitekim İbn Ömer'in (r.a) evine hırsız girmiş, o da kılıcını kınından çekerek üzerine yürümüştü. Kendisiyle hırsızın arasına başkaları girmeseydi onu öldürecekti.[734]

Hasan-ı Basrî'ye, elinde kılıçla eve giren hırsızın durumunu sordular. O da, "Hangi yolla öldürebiliyorsan onu öldürebilirsin" diye cevap verdi.

Bu şekilde (elinde silâhla) gelen hırsızlar cinayet (suç) işlemeden kaçmaya yeltenseler bile, yukarıdaki görüş sahibi âlimlere göre öldürülmeleri mubahtır. Eyyûb es-Sahtiyânî bu görüşte olanlar arasındadır.

İmam Ahmed, Ubâde b. Sâmit'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Evin senin mahrem (yasak) bölgendir. Kim senin yasak bölgene (izinsiz) girerse onu öldürebilirsin." Bu hadisin senedi zayıftır.[735]

Casusluk Yapanlar

Hakkında ölüm hükmü verileceklerden biri de, müslümanlar arasında kâfirler lehine casusluk yapan kişilerdir.

İmam Ahmed bu konuda bir görüş belirtmemiştir. Mâliki mezhebinde olanlardan bazıları, bizim Hanbelî mezhebinden İbn Akîl, casusluk yapanların öldürülmelerinin mubah olduğunu söyler. Mâlikî

---

734 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 18557, 18818.

735 Ahmed, *el-Müsned*, 5/326; Heysemî, *ez-Zevâid*, 6/245. Heysemî, hadisi Taberî'ye nisbet eder.

mezhebinden bazıları şöyle der: Kişi casusluk fiilini tekrarlarsa, öldürülmesi mubah olur.

Casusların öldürülmesini mubah görenler, Resûlullah'ın (s.a.v), Hâtıb b. Ebû Beltea (r.a) hakkında söylediklerini delil olarak gösterirler. Bu sahâbî, Resûlullah'ın (s.a.v) Mekke'nin fethi için yaptığı savaş hazırlıklarını ve bunun için tedbir almalarını tavsiye eden bir mektup yazmıştı. Bu durum ortaya çıkınca, Hz. Ömer (r.a) onu öldürmek için izin istedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem (s.a.v), *"O Bedir Savaşı'na katılmıştır"*[736] buyurarak ona engel oldu.

Peygamber Efendimiz burada; o kişinin ölümü hak etmediğini söylememiş, öldürülmesine engel bir gerekçenin bulunduğunu söylemiştir. Bu gerekçe de, adı geçen sahâbînin Bedir Savaşı'na katılanlar arasında bulunması ve Allah Teâlâ'nın bu savaşa katılmış olanları mağfiret buyurmuş olmasıdır. Bu gerekçe, daha sonra işledikleri hatalar için de öldürülmesi yönünde bir engel olmaya devam etmektedir.

Bu mânadaki hadislerden biri de Ebû Davud'un *el-Merâsîl*'de naklettiği Resûlullah'ın (s.a.v) şu sözüdür: *"Babasını döven kişiyi öldürün!"*[737]

Bu hadis başka bir yoldan müsned olarak da rivayet edilmiştir. Fakat bu rivayet sahih değildir.

Şunu bilmek gerekir ki, yukarıda nakledilen hadisler arasında sahih olmayanlar ve herhangi bir âlim tarafından görüşlerine mesned oluşturmayan hadisler de vardır. Meselâ, *"Babasını döven kişiyi öldürün!"* ve, *"Beşinci defa hırsızlık yapanın öldürülmesi"*[738] hakkında rivayet edilen hadisler bunlar arasındadır.

---

[736] Buhârî, nr. 2474, 3007; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 161 (nr. 2494); Ebû Davud, Cihâd, 108 (nr. 2650); Tirmizî, Tefsir, 61 (nr. 3305); Ahmed, *el-Müsned*, 1/79; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6499.

[737] Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 475.

[738] *el-Câmiu'l*-Kebîr'de hadisi Harâitî'nin *Mesâvîi'l-Ahlâk'ta* rivayet edildiği belirtilir.

Babanın dövülmesiyle ilgili rivayet için bk. Ebû Davud, *el-Merâsîl*, nr. 485; İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/38; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, 2/523, (nr. 865, 866).

Bunların dışında kalan diğer bütün hadisler İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerif kapsamı içinde değerlendirilebilir. İbn Mesud'un rivayet ettiği hadise göre, bir müslümanın kanı ancak şu üçünden biri ile mubah olur:

- Birincisi, dinini terkederek İslâm toplumundan ayrılması.
- İkincisi, evli olduğu halde zina yapması.
- Üçüncüsü ise, haksız yere birini öldürmesidir.

Bu hadis-i şerife dayanılarak, bir müslümanın öldürülebilmesi ancak şu üç yoldan biri ile mubah olur: Dinini terketmek; masum birinin kanını dökmek ve haram olan biriyle birlikte olmak. Bir müslümanın öldürülmesi sadece bu üç suçtan dolayı mubah olabilir. Bunun dışındakilerden dolayı öldürülmesi gerekmez.

MUHSAN OLMANIN ŞARTI

Cinsel ilişkide bulunması haram olan biriyle birlikte olma fiili, hadis-i şerifte "muhsan olduktan sonra zina" sözleriyle ifade edilmiştir. Bunu Resûlullah (s.a.v) örnekleme olarak dile getirmiştir. Çünkü muhsan (başından evlilik geçmiş) olan kişi, zina ile elde etmek istediği şehvete, daha önce nikâh yoluyla tam olarak nâil olmuştu. Allah Teâlâ kendisine bu nimeti helâl yoldan nasip ettikten sonra, bunu haram yoldan tatmak isterse, bu kişinin kanı mubah olur. Çünkü bu davranışı ile muhsan olmanın gereklerini çiğnemektedir.[739]

Bu muhsan olma durumu başka bir yolla da gerçekleşebilir. Meselâ, girdiği ilişki kendisine hiçbir halde mubah olmaz. Bu da ya livata fiilinde olduğu gibi mutlak mânada haram olan bir fiil olur. Yahut ilişkiye giren kişi açısından fiil mubah değildir. Bir kişinin mahremi olan biriyle akid veya başka yolla birlikte olması gibi.

Ayrıca hırsızlıkla ilgili rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/272; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 12/99; Nureddin es-Sindî, *Haşiyetü's-Sindî*, 8/90.

[739] Yani şehvetini helâl yoldan gidermesi mümkün iken haram yola başvurmuş olmaktadır. Çünkü muhsan demek koruma altında olan demektir. Evli olan kişi şehvetini helâl yoldan giderme imkânına sahip olduğundan kendisine muhsan (koruma altında) denmektedir (çev.).

Acaba bu şekilde (haram yoldan) gerçekleşen bir ilişki kişinin muhsan sayılmasını gerektirir mi gerektirmez mi? İşte âlimlerin görüş ayrılığına düşmelerinin temelinde bu soru yatmaktadır.

Hadisler, bu yolla gerçekleştirilmiş ilişkinin de kişiyi muhsan durumuna soktuğunu, bu kimselerin zina fiilini işlemeleri durumunda kanlarının mubah olduğunu ifade etmektedir.

Haram olan kan dökmeye gelelim. Acaba insanların kanının dökülmesine sebep olan bir fitne çıkarmak bu kapsama girer mi?

Örnek olarak İslâm toplumunu parçalamak, birliği bozmak, ikinci bir halifeye biat etmek, kâfirlere müslümanların sırlarını vermek gibi davranışları bunlar arasında sayabiliriz.

İşte bu konular da âlimlerin görüş ayrılığına düştüğü noktalardır. Hz. Ömer'den (r.a) yapılan rivayet göre, bu gibi durumlarda bir kimsenin öldürülmesi mubah olmaktadır.

Aynı şekilde, öldürmek maksadıyla silâh çekme durumu da üzerinde durulan konulardan biridir. Acaba, öldürmek maksadıyla silâh çekmek, bir kimsenin öldürülmesini mubah kılacak öldürme fiili gibi değerlendirilebilir mi yoksa değerlendirilemez mi?

Hz. Âişe ve İbnü'z-Zübeyr (r.anhümâ), kişinin öldürme maksadıyla silâh çekme eylemini, gerçek öldürme gibi değerlendirirler.[740]

Diğer taraftan mücerret yol kesme eylemi de aynı şekilde değerlendirilmektedir. Acaba sadece yol kesmeden dolayı kişinin öldürülmesi mubah olur mu olmaz mı?

Çünkü yol kesme eylemi, kan dökme ihtimalini de içermektedir. Nitekim, ***"Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın** (haksız yere) **bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur"*** meâlindeki âyet-i kerime şunu göstermektedir:

Bir kimsenin öldürülmesi ancak iki yolla mubah olur. Birincisi, bir cana kıymak, ikincisi ise yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaktır. Savaş,

---

[740] Bu konu daha önceki sayfalarda geçmişti. Bunun için bk. dipnot 731.

dinden dönme ve zina da yeryüzünde bozgunculuk çıkarma eyleminin içine girer. Çünkü bunların hepsi de yeryüzünün düzenini bozan şeylerdir. Aynı şekilde içki içmeye devam etmek ve bunu ısrarla sürdürmek de, öldürülmesi haram olan birinin kanının dökülmesi tehlikesine sürükleyebilir.

Hz. Ömer döneminde sahâbe-i kirâm, içki içmenin cezasının seksen sopa olduğu üzerinde icmâ etmişlerdir. Onlar içki içmeyi, tıpkı masum bir kimseye zina iftirası atan ve kendisine seksen sopa vurulması gereken kimseler gibi değerlendirmişlerdir.[741]

Abdülkays kabilesinden Medine'ye heyet gelince Resûlullah'ın (s.a.v) onlara sarhoşluk veren şeyleri ve bunların kaplarını su kabı olarak kullanmalarını yasakladı. Sonra onlara şöyle dedi: *"Hatta sizden biriniz -yani içki içtiğinde- pekâlâ kalkıp amcasının oğlunu kılıçla vurabilir."* Gelen heyetin içinde bu sebeple yaralanmış biri vardı. Resûlullah'tan (s.a.v) utandığı için bu yarasını gizlerdi.[742]

Burada anlatılanların bütününde, kuvvetli derecede ölüm tehlikesi bulunan durumları gerçek mânada öldürme gibi değerlendirerek, bunu yapan kişinin kanının mubah olduğuna hükmedilmektedir. Ancak, acaba bu hüküm daha sonra neshedilerek yürürlükten kaldırılmış mıdır, yoksa hükmü hâlâ bâki midir? İşte üzerinde tartışılan konu budur.

Cemaatten Ayrılmanın Anlamı

Dini terkedip cemaatten ayrılmanın ne demek olduğuna gelince; bunun anlamı, kelime-i şehâdeti söylese bile İslâm dinini reddetmek demektir. Yine şehadet getirse bile Resûlullah'a (s.a.v) söven kişinin durumu da böyledir. Bu kimselerin kanı mubah olur, çünkü bu sözlerle dinini terketmiş olur.

Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'e hakaret etse ve onu pisliğin içine atsa, dinden olduğu kesin olarak bilinen namaz vb. gibi bir hükmü inkar etse; bütün bunlar kişinin dinden çıkmasına sebep olur.

---

741 Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/842; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/375-376.

742 Müslim, İmân, 6 (nr. 18); Ahmed, *el-Müsned*, 3/22.

İslâm'ın beş şartından birini terketmek de böyle değerlendirilebilir mi? Buradan hareketle, bunu yapan kişi bütünüyle İslâm'dan çıkar mı çıkmaz mı?

Bu davranışı bütünüyle İslâm'dan çıkmak gibi değerlendiren kişi; bunu, kelime-i şehâdeti terk ve inkâr etmek gibi görmektedir. Bu davranışı bütünüyle dinden çıkma şeklinde değerlendirmeyenler ise şu konuda ihtilâf etmişlerdir: İslâm'ın temel esaslarından birini terketmekle dinini terkeden kişi öldürülmesi gerekenler arasına girer mi, yoksa dinden çıkmadığı için bu kapsama girmez mi?

Bid'ata Çağıranların Durumu

Âlimlerin pek çoğuna göre, bid'ata çağıran kişilerin öldürülmesi hususu da bu konuya girer. Bu âlimler, bid'ata çağırmayı dinden çıkmaya benzetmişlerdir. Bid'at, dinden çıkmaya götüren bir sebep ve vesile niteliğindedir. Bir kimse bid'atını gizler ve buna kimseyi çağırmaz ise, bunun hükmü kendilerini gizleyen münafıkların hükmü gibidir. Bid'atını açığa vurup insanları buna davet ettiği takdirde, ümmetin dinine fesat karıştırdığından dolayı cürmü (suçu, günahı) büyümüş olur.

Resûlullah'tan (s.a.v) sahih olarak gelen rivayetlerde Hâricîler'le savaşmayı ve onları öldürmeyi emrettiği sabit olmuştur.[743] Ancak âlimler bunların hükmü hakkında ihtilâf etmişlerdir.

Âlimlerden bir kısmı, bunların kâfir olduğunu ve öldürülmelerinin sebebinin de bu olduğunu söylemiştir.

Bazı âlimler ise şöyle demiştir: Bunların öldürülmelerinin sebebi, müslümanların kanlarını dökmek ve müslümanları tekfir etmek sebebiyle yeryüzünde fesat çıkarmalarıdır. İmam Mâlik ve Hanbelîler'den bir kısmı bu görüşü benimsemiştir. Bunlar harekete geçmeden doğrudan öldürülmelerinin ve üzerlerine ordu gönderilmesinin câiz olduğu söylenmiştir.

---

743 Buhârî, nr. 3611, 5057, 6930; Müslim, Zekât, 154 (nr. 1066); Ebû Davud, Sünnet, 31 (nr. 4767); Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 26 (7/119); Ahmed, *el-Müsned*, 1/81, 113, 131; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6739.

Diğer bir kısım âlimler de bu kimselerin insanları kendi görüşlerine çağırdıkları takdirde öldürülmeleri gerektiğini, sadece bu görüşü açığa vurdukları takdirde öldürülmelerinin gerekmediğini söyler. Bu da İmam Ahmed ve İshak b. Râhûye'nin görüşüdür. Aslında bu görüş de, büyük bid'atlara çağıran kimselerle savaş başlığı altına girmektedir.

Bir kısım âlimler de onlar savaşa başlamadan ilk olarak bunlarla savaşa girişilmeyeceğini söyler. Onlar savaşa başladıkları takdirde, onlarla savaşılması veya kanlarının dökülmesi mubah olur. Bu görüş, Hz. Ali'den (r.a) rivayet edilmiştir.[744] Bu görüş İmam Şâfiî ve Hanbelîler'den çoğunun görüşüdür.

Değişik yollardan rivayet edildiğine göre, Resûlullâh (s.a.v) namaz kılan birinin öldürülmesini emretmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Bu kişi öldürülürse, ilk ve son fitne olmuş olur."* Diğer bir rivayet şöyledir: *"Eğer öldürülürse, deccâl çıkıncaya kadar ümmetimden iki kişi arasında ihtilâf olmaz."*[745] Bunu İmam Ahmed ve başkaları rivayet etmiştir.

Bu rivayetten, eğer öldürülmesi müslümanlara zarar vermesini önleyecek ve fitne çıkarmasının önüne geçecek ise, bid'atçının öldürülebileceği hükmü çıkarılmıştır:

İbn Abdülber ve başkalarından, İmam Mâlik'in mezhebinde bid'ata davet eden kişinin öldürülmesinin câiz olduğu hükmü nakledilmiştir.

Sonuç olarak, öldürmeyle ilgili nakledilen bütün naslar İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerife dayanmaktadır.

Âlimlerin pek çoğu, bizim burada nakletmiş olduğumuz hadislerin çoğunun İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadis ile neshedildiğini söylemektedir. Ancak bu görüşün üzerinde durulması gereken iki husus bulunmaktadır:

---

744 Ahmed, *el-Müsned*, 5/42; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 90, 2215, 3668, 4143; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 10399, 10401, 10402; İbn Ebû Âsım, *es-Sünne*, nr. 938.

745 Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, nr. 378, 379; İbn Adî, *el-Kâmil*, 4/1371-1372; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevdûât*, 1/55-56; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 634.

Birinci husus. İbn Mesud'un rivayet ettiği hadisin, yukarıda zikredilen bütün hadislerden sonra söylenmiş olduğu bilinmemektedir. Üstelik İbn Mesud (r.a) ilk hicret eden müslümanlar arasında bulunmaktadır. Diğer hadisleri rivayet edenlerin çoğu ondan sonra İslâm'a girenlerden oluşmaktadır. Meselâ Ebû Hüreyre, Cerîr b. Abdullah ve Muâviye'nin (r.anhüm) durumları böyledir. Bu sahâbîlerin hepsi de dördüncü defa içki içen kişinin öldürülmesi gerektiği yolundaki hadisi rivayet etmişlerdir.

İkinci husus. Genel olan hüküm daha sonra gelmiş olsa bile, özel (has) bir hüküm genel (âm) bir hüküm ile neshedilmez. Âlimlerin cumhuruna göre de sahih olan genel hükmün daha sonra gelmiş olduğudur. Zira âlimlerin çoğunluğuna göre, has (özel) olanın mânaya delâleti nas ile, âm (genel) olanın delâleti ise zâhiri iledir ve zahir de nassın hükmünü iptal edemez.

Resûlullah'a Has Yetkiler

Resûlullah'ın (s.a.v), hayatta iken kendisi adına yalan uyduran birinin öldürülmesini emrettiği bize gelen rivayetler arasında yer almaktadır. Olay şöyle gelişmiştir:

Adamın biri Arap kabilelerinden birine gitmiş, kendisini Resûlullah'ın (s.a.v) gönderdiğini söylemiş. Onların malları ve canları hakkında hükmetme yetkisini kendisine verdiğini anlatmış. Bu hadise değişik yollardan rivayet edilmiş olup, rivayetlerin hepsi de zayıftır.

Bu rivayetlerden birine göre; bu adam o kabileden birine câhiliye devrinde dünür olmuş, ancak o kabile bu adama kızlarını vermemiş. Yukarıda söylendiği gibi kendisini Resûlullah'ın (s.a.v) elçisi olarak takdim edince, o kabile de buna inanmış. Adam, daha önce kendisine vermedikleri kadının evinde konaklamış ve kendisine verilmeyen kadın ile zina cürmünü işlemiş. Yaptığının mubah olduğunu söyleyerek bunu da Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) nisbet etmiş. İşte bu kişinin yaptığı apaçık küfür ve dinden dönmedir.

Müslim'in *Sahîh*'inde şöyle nakledilir:

"Resûlullah (s.a.v), câriyesi (ümm-i veledi) Mâriye ile birlikte olmakla itham olunan bir Kıptî'yi öldürmesi için Hz. Ali'ye emir verdi. Çünkü insanlar bu konuyu dillerine dolamaktaydı. Hz. Ali Kıptî'nin mecbûb (erkeklik organı kesilmiş) olduğunu görünce onu öldürmekten vazgeçti."[746]

Bazıları, Hz. Ali'nin (r.a) öldürmekten vazgeçme sebebini, Kıptî'nin o zaman henüz müslüman olmamasına bağlamıştır. Halbuki muâhid (anlaşmalı) olan biri müslümanlara eza veren bir iş yaptığı zaman anlaşmasını bozmuş olduğuna göre, Hz. Peygamber'e (s.a.v) eza verdiği takdirde durumu nasıl olur?

Bazıları da şöyle der: Kıptî o anda müslüman oldu, o davranışlarda bulunmaktan sakındırılmasına rağmen sakınmamıştı. İnsanlar Resûlullah'ın (s.a.v) câriyesi hakkında konuşmaya ve Peygamber Efendimiz'e eza vermeye başlayınca; o Kıptî'nin bu davranışı kanının mubah kılınmasına sebep olmuştu. Ancak işin sonunda Kıptî'nin suçsuz olduğu açıkça ortaya çıkınca, Mâriye'nin de temiz olduğu kesinleşmiş oldu. Bunun sonucunda da Kıptî'nin kanını mubah kılan gerekçe ortadan kalktı.

İmam Ahmed'den nakledildiğine göre, İbn Mesud'un (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte sayılan üç sebep dışında, Resûlullah (s.a.v) için geçerli olan öldürme yetkisi vardı. Ancak bu yetki ondan başkası için geçerli değildi.

İmam Ahmed, sanki bu sözleriyle şuna işaret etmekteydi: Eğer bunda bir toplum yararı (maslahat) görmüş ise Resûlullah (s.a.v) için ölümle tazir cezası verme yetkisi vardı. Çünkü o masum olup başkalarına zulüm ve düşmanlık yapmaz. Diğer insanların durumu böyle olmayıp hevâlarına uyabilirler ve haksızlık yapmaktan korunmuş değillerdir.

Ebû Davud[747] şöyle der: "Ahmed b. Hanbel'e Ebû Bekir'in (r.a), "Nebî'den (s.a.v) sonra buna hiç kimsenin hakkı yoktur" hadisinin so-

---

[746] Müslim, Tevbe, 11 (nr. 2771).

[747] Ebû Davud, *es-Sünen*, 4/531; *Mesâil-i İmam Ahmed*, s. 226-227.

rulduğunu duydum. Şöyle dedi: "Ebû Bekir için bir kimseyi üç hal dışında öldürme yetkisi yoktur. Ancak Resûlullah'ın (s.a.v) buna yetkisi vardı" şeklinde cevap verdi.

Burada söz konusu edilen Ebû Bekir'in hadisinin aslı şudur: "Adamın biri Ebû Bekir'e (r.a) sövdü ve ağır küfürler etti. Bunun üzerine Ebû Berze, 'Şunu öldüreyim mi ey Resûlullah'ın halifesi?' dedi. Ebû Bekir de (r.a) ona, 'Nebî'den (s.a.v) sonra (belirlenen üç hal dışında) buna (öldürmeye) hiç kimsenin yetkisi yoktur' diye karşılık verdi."[748]

Bu durumda, Resûlullah'ın (s.a.v) Kıptî'nin öldürülmesi emrini bu esasa göre değerlendirmemiz, yine eğer sahih ise hırsızlıktan dolayı verdiği ölüm emrini de buna göre anlamamız mümkün olur.

Çünkü hırsızlık hadisesinde, Resûlullah (s.a.v) ilk defada hırsızın öldürülmesi emrini vermişti. Kendisine müracaat ederek hırsızın elinin kesilmesini sağladılar. Hırsız aynı suçu dört defa tekrarlayınca, Resûl-i Ekrem de (s.a.v) öldürülmesini emretti. Yine kendisine başvurarak öldürülmemesini istediler. Bu şekilde iki eli kesilmiş oldu. Beşinci defa hırsızlık yapınca, Peygamber Efendimiz bu sefer öldürülmesini emretti. Allah en doğrusunu bilir.

---

748 Ebû Davud, Hudûd, 2 (nr. 4363); Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 17 (7/110); Ahmed, *el-Müsned*, 1/9.

On Beşinci Hadis

GÜZEL SÖZ, KOMŞU HAKKI VE MİSAFİR AĞIRLAMA

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ: مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ، مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ جَارَهُ، مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ.

Ebû Hüreyre (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi ya hayır konuşsun ya da sussun! Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi komşusuna ikramda bulunsun! Allah'a ve âhiret gününe inanan kişi misafirine ikram etsin!"[749]

HADİSİN ŞERHİ

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi..."** cümlesinden sonra, yapılmasını istediği hususlarla ilgili olarak söylediği sözlerin tamamı imanın hasletlerini gösteren özelliklerdir.

---

[749] Buhârî, nr. 6018, 6136, 6475; Müslim, İmân, 74 (nr. 47); Ebû Davud, Edeb, 132 (nr. 5154); Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet, 50 (nr. 2500); Ahmed, *el-Müsned*, 2/267, 433, 463; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 506, 516.

Daha önce, amellerin iman ile ne tür bir ilişkisi olduğunu belirtmiştik. Nitekim Nebî de (s.a.v) imanı sabır ve cömertlik şeklinde açıklamıştır.[750]

Hasan-ı Basrî (rh.a), hadiste geçen sabırdan maksadın, günahlara düşmeme konusunda sabırlı olmak ve cömertlikten maksadın da, ibadet ve taatte cömertlik olduğunu açıklar.[751]

İmanın gereği olan ameller bazan Allah Teâlâ'nın hakkı ile ilgilidir. Farzları yerine getirmek ve haramları terketmek gibi. Hayırlı söz söylemek ve bunun dışında konuşmayıp susmak da böyledir.

İmanın gereği olan haklar bazan da kul haklarıyla ilgili olur. Misafire ve komşuya ikram etmek, komşuya eziyet vermekten uzak durmak gibi.

İşte şu üç hususu yapmaları müslümanlara emredilmiştir: Birincisi; hayırlı söz söylemek ve bunun dışında bir şey söylemeyip susmak.

Fayda ve Zarar Yönünden Sözün Önemi

Taberânî Esved b. Asram el-Muhâribî'den şöyle rivayet eder:

227- قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ، أَوْصِنِي. قَالَ: هَلْ تَمْلِكُ لِسَانَكَ؟ قُلْتُ: مَا أَمْلِكُ إِذَا لَمْ أَمْلِكْ لِسَانِي! قَالَ: فَهَلْ تَمْلِكُ يَدَكَ؟ قُلْتُ: فَمَا أَمْلِكُ إِذَا لَمْ أَمْلِكْ يَدَيَّ؟ قَالَ: فَلاَ تَقُلْ بِلِسَانِكَ إِلاَّ مَعْرُوفًا وَلاَ تَبْسُطْ يَدَكَ إِلاَّ إِلَى خَيْرٍ.

"Resûlullah'a (s.a.v),

'Bana tavsiyede bulun' dedim. Bana,

'Diline sahip olabilir misin?' diye sordu. Ben de,

'Dilime sahip olamazsam hiçbir şeye sahip olamam' dedim. Bana tekrar,

---

750 Ahmed, *el-Müsned*, 4/385; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 199.

751 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/156.

'Eline sahip olabilir misin?' diye sordu. Ben de,

'Elime sahip olamazsam hiçbir şeye sahip olamam' dedim. Bunun üzerine buyurdu ki:

Dilinle sadece güzel olan sözleri söyle, elini de hayırdan başka bir şeye uzatma!"[752]

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'de Hz. Enes'ten rivayet ettiği hadis-i şerifte, dilin doğruluk üzere olması imanın bir hasleti olarak sayılmıştır. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

228- لاَ يَسْتَقِيمُ إِيمَانُ عَبْدٍ حَتَّي يَسْتَقِيمَ قَلْبُهُ وَلاَ يَسْتَقِيمُ قَلْبُهُ حَتَّي يَسْتَقِيمَ لِسَانُهُ وَلاَ يَدْخُلُ رَجُلٌ الْجَنَّةَ لاَ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ.

"Bir kulun kalbi doğrulmadıkça imanı doğrulmaz, dili doğrulmadıkça da kalbi asla doğrulmaz. Komşusu kendisinin kötülüğünden emin olmayan kimse cennete giremez."[753]

Yine Taberânî Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Bir kul, dilini korumadıkça imanın hakikatine eremez."*[754]

Muâz b. Cebel'den (r.a) Taberânî'nin yaptığı rivayet de şöyledir. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

229- إِنَّكَ لَنْ تَزَالَ سَالِمًا مَا سَكَتَّ فَإِذَا تَكَلَّمْتَ كُتِبَ لَكَ أَوْ عَلَيْكَ.

"Sen, sustuğun sürece selâmette kalmaya devam edersin. Konuşmaya başladığın zaman, o söz ya aleyhine (bir günah olarak) ya da lehine (sevap olarak) yazılır."[755]

---

752 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 818; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18155.

753 Ahmed, *el-Müsned*, 3/198.

754 Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 964; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 893; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18177.

755 Taberânî, *el-Kebîr*, 20/137; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18156.

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Abdullah b. Amr b. Âs'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir: *"Kim susarsa kurtulur."*[756]

Sahîhayn'de Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

230– إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مَا يَتَبَيَّنُ مَا فِيهَا يَزِلُّ بِهَا فِي النَّارِ أَبْعَدَ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ.

"İnsan, muhtevasının ne olduğunu düşünmeden tek bir söz söyler, söylediği bu tek bir söz sebebiyle doğu ile batı arasındaki mesafe kadar cehennemde aşağı düşer."[757]

İmam Ahmed ve Tirmizî Ebû Hüreyre'den rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Kişi bir söz söyler ve onda bir sakınca görmez. Halbuki o söz sebebiyle yetmiş yıl cehennemin dibine doğru düşer."[758]

İmam Buhârî *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder. Nebî (s.a.v) şöyle buyurur:

231– إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللهِ لاَ يُلْقِي لَهَا بَالاً يَرْفَعُهُ اللهُ بِهَا دَرَجَاتٍ، وَإِنَّ الْعَبْدَ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللهِ لاَ يُلْقِي لَهَا بَالاً يَهْوِي بِهَا فِي جَهَنَّمَ.

---

756 Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet, 50 (nr. 2501); Ahmed, *el-Müsned*, 2/159, 177 (nr. 6481, 6654); Dârimî, *es-Sünen*, 2/299; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 385; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 10; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 4983; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 1840, 2438, 2521; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 32/216; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 334; Abd b. Humeyd, *el-Müsned*, 1/137 (nr. 345); Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 7/360.

757 Buhârî, nr. 6477; Müslim, Zühd ve Rekâik, 49 (nr. 2988); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5707.

758 Tirmizî, Zühd, 10 (nr. 2314); İbn Mâce, Fiten, 12 (nr. 3970); Ahmed, *el-Müsned*, 2/355, 533; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5706.

"Kişi Allah'ın rızâsına uygun bir söz söyler ve buna kalbinde bir önem vermez. Ancak Allah Teâlâ bu sözden dolayı onu pek çok derece yükseltir. Yine kişi, Allah Teâlâ'yı öfkelendiren bir söz söyler ve bunu önemsemez. Fakat bu söz sebebiyle cehenneme yuvarlanır."[759]

İmam Ahmed, Süleyman b. Süheym'den, o da annesinden rivayet eder. Der ki Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

232- إِنَّ الرَّجُلَ لَيَدْنُو مِنَ الْجَنَّةِ حَتَّي مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلاَّ ذِرَاعٌ، فَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ فَيَتَبَاعَدُ مِنْهَا أَبْعَدَ مِنْ صَنْعَاءَ.

"Kişi cennete öylesine yaklaşır ki, cennet ile arasında ancak bir karış mesafe kalır. Bu durumda bir söz söyler ve bundan dolayı cennetten buradan San'a'ya[760] *kadar bir mesafe uzaklaştırılır."*[761]

İmam Ahmed, Tirmizî ve Nesâî Bilâl b. Hâris'ten (r.a) rivayet eder. Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

233- إِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ رِضْوَانِ اللهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ مَا بَلَغَتْ، فَيَكْتُبُ اللهُ بِهَا رِضْوَانَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ. وَإِنَّ أَحَدَكُمْ لَيَتَكَلَّمُ بِالْكَلِمَةِ مِنْ سَخَطِ اللهِ مَا يَظُنُّ أَنْ تَبْلُغَ مَا بَلَغَتْ، فَيَكْتُبُ اللهُ بِهَا سَخَطَهُ إِلَى يَوْمِ يَلْقَاهُ.

"Sizden biriniz Allah'ın rızâsına uygun düşen bir kelime söyler ve bu sözün kendisini ulaştırdığı makama ulaştıracağını düşünmez. Yine sizden biriniz Allah'ın öfkesine sebep olan bir kelime söyler ve bu sözün kendisini (öfke yönünden) ne dereceye ulaştıracağını dü-

---

759 Buhârî, nr. 6478; Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/958; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 4832; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 4/597.

760 San'a Yemen'de bulunan bir şehir.

761 Ahmed, *el-Müsned*, 4/64.

şünmez. Bu söz yüzünden kıyamet günü kendisine kavuşuncaya kadar bu kişiye Allah Teâlâ öfkelenir (öfkelenme günahı yazar)."[762]

Daha önceki bölümlerde, Ümmü Habîbe (r.anhâ) validemizden Resûlullah'ın (s.a.v) bu hadis-i şerifini nakletmiştik:

"Âdemoğlunun bütün konuştukları lehine değil aleyhinedir. Lehine olanlar sadece iyiliği emretmek, kötülüğe engel olmak ve Allah'ı zikretmek için söylediği sözlerdir. "[763]

HAYIR SÖYLE YAHUT SUS

Peygamber Efendimiz'in, **"... hayır söylesin yahut sussun!"** sözü, hayır olan sözleri söyleme ve bunun dışındaki sözlerden sakınma yönünde bir emirdir. Bu da göstermektedir ki kişinin bir sözü söylemesi ile susması eşit seviyede değildir. Zira, bir söz ya hayırdır, ki bu durumda bu sözü söylemesi emredilmektedir; ya da o söz hayır değildir, bu durumda da o sözü söylemeyip susması emredilmektedir. Ümmü Habîbe ve Muâz'ın (r.anhümâ) rivayet ettiği hadisler bunu göstermektedir.

Ağızdan Çıkan Her Söz Yazılır

İbn Ebü'd-Dünyâ, Muâz b. Cebel'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Annen senin hasretinle yansın ey Muâz! Söylediğin her söz kesinlikle ya lehine ya da aleyhinedir."*[764]

Nitekim bu hususta Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

---

[762] Tirmizî, Zühd, 12 (nr. 2319); İbn Mâce, Fiten, 12 (nr. 3969); Ahmed, *el-Müsned*, 3/469; Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/985; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 280, 281; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/45-46.

[763] Tirmizî, Zühd, 62 (nr. 2412); İbn Mâce, Fiten, 12 (nr. 3974).

[764] Hadisin benzer lafızlarla rivayeti için bk. Tirmizî, İmân, 8 (nr. 2616); Ahmed, *el-Müsned*, 5/230, 236, 237, 245. Bu hadis-i şerif, ileride ikinci ciltte gelecek olan yirmi dokuzuncu sıradaki uzunca hadisin bir bölümüdür. Hadisin tamamı ve tam tahrîci için oraya bakılmalıdır.

"İki melek (insanın) sağında ve solunda oturarak yaptıklarını yazmaktadırlar. İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın."[765]

Selef-i sâlih, insanın sağ tarafında bulunan meleğin hayırlı amelleri ve sol tarafında bulunan meleğin de kötülükleri yazdığı hususunda icmâ etmişlerdir. Bu husus, Ebû Ümâme'den (r.a) zayıf bir isnad ile *merfû* bir hadis olarak da rivayet edilmiştir.[766]

Bununla ilgili olarak Resûlullah'tan gelen sahih rivayet şöyledir: *"Biriniz namaza durduğu zaman, Rabb'ine münâcât ederken sağında da melek vardır..."*[767]

Yine Huzeyfe (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder: *"Kişinin sağında (sağ omuzunda) iyilikleri yazan melek vardır."*[768]

Söz ya İyiliktir ya da Kötülüktür

Şu konuda ihtilâf edilmiştir: Acaba insanın ağzından çıkan her söz mü yazılır, yoksa sadece sevap veya ceza gerektiren sözler mi yazılır? Bu konuda iki meşhur görüş vardır.

Ali b. Ebû Talha, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle nakleder: "Hayır veya şer olsun kişinin konuştuğu her şey yazılır. Hatta kişinin, 'yedim, içtim, gittim, geldim...' gibi sözleri bile yazılır. Nihayet perşembe günü olunca bütün sözleri ve amelleri Allah Teâlâ'ya arzedilir. Burada

---

765 Kâf 50/17-18.

766 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 7765, 7787, 7971; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17577; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/595; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 7049, 7050.

Hadisin Taberânî'deki lafzı şöyledir: *"(İyilikleri yazmakla görevli) sağdaki melek (kötülükleri yazmakla görevli) soldaki melek üzerinde yetkilidir (amirdir). Kişi bir iyilik yaptığı zaman onu hemen (on iyilik olarak) yazar. Bir kötülük işlediği zaman, sağdaki melek (soldaki meleğe), 'Altı saat bekle, eğer istiğfar ederse yazma, etmez ise onu bir kötülük olarak yaz' der."*

767 Buhârî, nr. 480; Ebû Davûd, nr. 480; Ahmed, *el-Müsned*, 3/24; Begavî, nr. 490; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2269, Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 1686; 2270; İbn Huzeyme, *es-Sahîh*, nr. 880.

768 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/364.

hayır ve şer olanlardan kesinleştirilenler sabit kalır, geriye kalanları atılır. İşte bu yüzden Cenâb-ı Hak, ***'Allah dilediğini siler,*** *(dilediğini de)* ***sabit bırakır. Bütün kitapların aslı onun yanındadır'***[769] buyurmuştur."[770]

Yahya b. Ebû Kesîr şöyle nakleder: "Adamın biri merkebe binmişti. Merkep tökezleyince adam, 'Merkep yüz üstü düştü' dedi. Bunun üzerine sağındaki melek, 'Bu söz bir iyilik değil ki yazayım!' dedi. Soldaki melek de, 'Bu söz bir kötülük değil ki ben onu yazayım!' dedi. Cenâb-ı Hak soldaki meleğe şöyle vahyetti: 'Sağdaki meleğin yazmadıklarını sen yaz!' Bunun üzerine, 'Merkep yüz üstü düştü' sözü adamın defterine bir kötülük olarak yazıldı."[771]

Bu sözlerden açıkça şu anlaşılmaktadır: Eğer söylenen bir söz iyilik değilse, o sözden dolayı bir ceza verilmese bile kötülük sınıfına girmektedir. Nitekim bazı kötülüklerden dolayı ceza verilmemektedir. Bunlar bazı durumlarda büyük günahlardan kaçınmasının kefâreti olmaktadır. Ancak bunu yapan kişi bâtıl ile meşgul olduğu için zarardadır. Kıyamet günü bâtıl ile meşgul olduğu için pişman olacak ve üzüntü duyacaktır. Bu da bir tür cezadır.

Zikirsiz Dağılan Meclisler

İmam Ahmed, Ebû Davud ve Nesâî Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

234- مَا مِنْ قَوْمٍ يَقُومُونَ مِنْ مَجْلِسٍ لاَ يَذْكُرُونَ اللهَ فِيهِ إِلاَّ قَامُوا عَنْ مِثْلِ جِيفَةِ حِمَارٍ وَكَانَ لَهُمْ حَسْرَةً.

---

769 Ra'd 13/39.

770 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 7/377; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/593. Süyûtî, hadisi İbn Cerîr et-Taberî ve İbn Ebû Hâtim'e nisbet eder.

771 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/575; Ebû Nuaym, *Hilye*, 6/76; Hüseyin Mervezî, *Ziyâdâtü'z-Zühd li'bni'l-Mübârek*, nr. 1013.

"Gerçekleştirdikleri oturumdan Allah'ı zikretmeden kalkan her topluluk, istisnasız olarak eşek leşinin başından kalkmış gibi kalkarlar. Hepsi için pişmanlık vardır."[772]

Tirmizî şöyle rivayet eder:

235- مَا جَلَسَ قَوْمٌ مَجْلِسًا لَمْ يَذْكُرُوا اللهَ فِيهِ وَلَمْ يُصَلُّوا عَلَى نَبِيِّهِمْ ﷺ إِلاَّ كَانَ عَلَيْهِمْ تِرَةً فَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُمْ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُمْ.

"Herhangi bir topluluk bir yerde oturur da Allah'ı zikretmez ve peygamberlerine salavat getirmezlerse, o toplantıları bir eksikliktir (sorumluluktur). Bundan dolayı Allah Teâlâ dilerse onlara azap eder dilerse onları bağışlar."[773]

Ebû Davud ve Nesâî'nin rivayeti şöyledir: *"Bir yere oturup da orada Allah'ı zikretmeyene o oturuş Allah'tan bir noksanlıktır. Bir yatağa uzanıp da orada Allah'ı zikretmeyene o uzanış Allah'tan bir noksanlıktır."*

Nesâî'nin rivayetinde şu fazlalık vardır: *"Kim bir yerden Allah'ı zikretmeden kalkarsa, bundan dolayı kendisi için Allah tarafından bir noksanlık vardır."*[774]

Yine Nesâî, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

236- مَا مِنْ قَوْمٍ يَجْلِسُونَ مَجْلِسًا لاَ يَذْكُرُونَ اللهَ فِيهِ إِلاَّ كَانَ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَإِنْ دَخَلُوا الْجَنَّةَ.

---

772 Ebû Davud, Edeb, 32 (nr. 4855): Ahmed, *el-Müsned*, 2/494, 527; Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 403. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/492; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 590-592, 853.

773 Tirmizî, Dua, 8 (nr. 3380).

774 Ebû Davud, Edeb, 31 (nr. 4856); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 404.

"Bir topluluk bir mecliste oturur ve orada Allah'ı zikretmezlerse, bu topluluk cennete girseler bile kıyamet günü (zikirsiz geçirdikleri) o meclisten dolayı üzüntü duyarlar."[775]

Mücâhid şöyle der: "Bir topluluk bir mecliste bulunur ve o meclisten Allah'ı zikretmeden dağılırlarsa, tıpkı bir leşin başından dağılıyorlarmış gibi üzerlerinde pis bir koku ile dağılırlar. (Kıyamet günü) bu meclisleri kendilerinin gaflet içinde olduklarına şahitlik eder. Bir topluluk bir mecliste bulunur ve dağılmadan önce Allah'ı zikrederlerse, üzerlerinden miskten daha güzel bir koku bulunduğu halde o meclisten dağılırlar. Bu meclisleri, onların yaptığı zikre şahitlik eder."

Seleften biri şöyle der: "Kıyamet günü, kişinin geçirdiği vakitler saat saat kişiye gösterilir. Kişi burada, Allah'ı zikretmeden geçirdiği saatlerden dolayı üzüntüden nefsini paralar."

Taberânî, Hz. Âişe'den (r.anhâ) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

237- مَا مِنْ سَاعَةٍ تَمُرُّ بِابْنِ آدَمَ لَمْ يَذْكُرِ اللهَ فِيهَا بِخَيْرٍ إِلاَّ حَسِرَ عِنْدَهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

"Âdemoğlu, Allah'ı hayır ile zikretmeden geçirdiği her andan dolayı kıyamet günü mutlaka üzüntü duyar."[776]

İhtiyaç Kadar Konuşmak

Yukarıda nakledilen rivayetlerden şu sonucu çıkarabiliriz: Konuşulmasında hayır bulunmayan sözleri söylemeyip susmak konuşmaktan daha faziletlidir. Bu durumda konuşmak kaçınılmaz ise, ihtiyaç kadarı ile yetinmeye dikkat edilmelidir.

---

775 Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 409, 410; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 592.

776 Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 8045; Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/361, 362; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 511; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16791. Heysemî, hadisi Taberânî'nin *Evsat*'ta rivayet ettiğini söyler.

İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Lüzumsuz sözlerden sakının. Kişinin ihtiyacını ifade edecek kadar konuşması yeterli olur."

Nehaî de şöyle der: "İnsanların helâk olmasının sebebi ihtiyaç fazlası (lüzumsuz) mal ve sözleridir."

Diğer taraftan, söylenmesine ihtiyaç bulunmayan sözleri çoğaltmak, kalbin katılaşmasına sebep olmaktadır. Bu konuda Tirmizî'nin İbn Ömer'den (r.anhümâ) *merfû* olarak yaptığı rivayet şöyledir:

238- لاَ تُكْثِرُوا الْكَلاَمَ بِغَيْرِ ذِكْرِ اللهِ فَإِنَّ كَثْرَةَ الْكَلاَمِ بِغَيْرِ ذِكْرِ اللهِ قَسْوَةٌ لِلْقَلْبِ، وَإِنَّ أَبْعَدَ النَّاسِ عَنِ اللهِ الْقَلْبُ الْقَاسِي.

"Allah'ı zikretme dışında sözü çoğaltmayınız. Çünkü Allah'ın zikri dışında çok konuşmak kalbi katılaştırır. Allah'tan en uzak olan kimseler de kalpleri katı olanlardır."[777]

Hz. Ömer (r.a) şöyle der: "Sözü çok olanın sürçmesi de çok olur, sürçmesi çok olanın günahları çoğalır. Günahları çok olan kişi ateşe daha lâyıktır."[778] Bunu Ukaylî zayıf bir isnad ile İbn Ömer'den (r.anhümâ) *merfû* olarak rivayet eder.[779]

Muhammed b. Aclân şöyle der: İnsanın konuştuğu sözler dörde ayrılır:

---

777 Tirmizî, Zühd, 61 (nr. 2411.)

İmam Mâlik, bunu Hz. İsâ'nın (a.s.) sözü olarak rivayet eder. Hadisin lafzı şöyledir: *"İsâ (a.s.) şöyle derdi: Allah'ın zikri dışında sözü fazla uzatmayınız, yoksa kalpleriniz katılaşır. Allah'tan en uzak olan kimseler kalbi katı olanlardır, fakat bunu bilmezler. Sizler, sanki onların rabbi imişsiniz gibi insanların günahlarını gözetlemeyiniz. Kul olduğunuzun farkına vararak kendi günahlarınıza bakınız. Gerçek şu ki; insanlar arasında belâlara uğrayanlar ve âfiyette olanlar vardır. Sözle belâya uğrayanlara merhamet ediniz, âfiyette olduğunuz zaman da Allah'a hamdediniz"(* bk. Mâlik, *el-Muvatta'*, Kelâm, 3 (8)).

778 Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 374; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-Ukalâ*, s. 44.

779 Ukaylî, *ed-Duafâ*, 3/374; Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/74; Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 372, 373, 374; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/543, nr. 18176. Heysemî, hadisi Taberânî'nin *Evsat*'ına nisbet eder.

- Allah'ı zikretmek.
- Kur'ân-ı Kerîm'i okumak.
- İlmî bir konuyu sormak ve cevap vermek.
- Dinî konularda kendisini ilgilendiren şeyleri konuşmak.

Adamın biri Selmân'a (r.a), "Bana tavsiyede bulun" der. O da kendisine, "Çok konuşma" diye tavsiyede bulunur. Bunun üzerine adam, "İnsanların arasında yaşayan kimse konuşmamaya güç yetiremez" der. Selmân da (r.a), "Öyleyse konuştuğun zaman ya hakkı söyle yahut sus" diye karşılık verir.[780]

Ebû Bekir-i Sıddîk (r.a), dilini eliyle tutar ve, "Başıma gelenler hep bunun yüzünden!" derdi.[781]

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Kendisinden başka bir ilâh bulunmayan Allah'a yemin ederim ki, yeryüzünde en uzun süre hapsedilmeye dilden daha fazla lâyık olanı yoktur."[782]

Vehb b. Münebbih şöyle der: "Hikmet ehli kimseler, hikmetin başının susmak olduğunda ittifak etmişlerdir."[783]

Şümeyt b. Aclân şöyle der: "Ey âdemoğlu! Sustuğun sürece sen gerçekten selamettesin. Ancak konuştuğun zaman tedbirli ol; çünkü konuştuğun söz ya lehine ya da aleyhinedir."[784]

Bu konuda söylenenlerin tamamını sıralamak konuyu oldukça uzatır. Bütün bunlarda anlatılmak istenen husus şudur: Resûlullah (s.a.v), hayırlı olan sözleri söylemeyi ve bunun dışındaki sözlerden uzak durmayı emir buyurmuştur.

---

780 İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 44.

781 Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/988; Abdullah b. Ahmed, *Zevâidü'z-Zühd*, s. 112; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 13; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/33.

782 İbn Hibbân, *Ravzatü'l-Ukalâ*, s. 48; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8744, 8747; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 384; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 18184.

783 İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 619.

784 Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/129; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 623.

İmam Ahmed ve İbn Hibbân Berâ b. Âzib'den (r.a) şöyle rivayet ederler:

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) gelerek şöyle dedi:

239- يَا رَسُولَ اللّٰهِ عَلِّمْنِي عَمَلاً يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ. فَذَكَرَ الْحَدِيثَ، وَفِيهِ قَالَ: فَأَطْعِمِ الْجَائِعَ وَاسْقِ الظَّمْآنَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَإِنْ لَمْ تُطِقْ ذَلِكَ فَكُفَّ لِسَانَكَ إِلاَّ مِنْ خَيْرٍ.

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, cennete girmemi sağlayacak bir amel öğret!' Peygamber Efendimiz bu hadisi zikretti ve şöyle buyurdu:

Açları doyur, susuzlara su ver, iyiliği emret ve kötülüğe engel ol! Eğer bunlara gücün yetmezse, diline sahip ol ve yalnız hayır söyle!"[785]

Konuşma ve Susmanın Gerekli Olduğu Yerler

Konuşma hususundaki emir sınırsız ve mutlak olmadığı gibi susma konusundaki emir de böyledir. Yani, mutlaka söylenmesi gereken hayırlı sözler olduğu gibi mutlaka terkedilmesi gereken şerli sözler bulunmaktadır. Önceki sâlih kişiler, nefse çok ağır geldiği için şerli ve kişiyi ilgilendirmeyen sözleri bırakmayı çok methederlerdi. Bu iş nefse zor geldiğinden insanların çoğunun başına bu durum gelebilir. Bu yüzden sâlih kişiler, kendilerini ilgilendirmeyen konularda susmayı tercih ederek nefislerini tedavi etme yolunu tutarlardı.

Fudayl b. İyâz şöyle der: "Ne hac, ne sınırda nöbet tutmak ve ne de düşmanla savaşmak (cihad) dili hapsetmekten daha zordur. Eğer bütün himmetini diline verirsen, şiddetli bir kedere düşmüş sayılırsın." Diğer bir sözü de şöyledir: "Dilin hapsedilmesi müminin hapsedilmesi gibidir (zordur). Eğer gayretini diline verirsen, büyük bir belâya düşmüş olursun."[786]

---

[785] Ahmed, *el-Müsned*, 4/299; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 374.

[786] İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 651; Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/110.

İbnü'l-Mübârek'e, Lokman'ın (a.s) oğluna söylediği, "Söz gümüş ise sükût altındır."[787] sözünün anlamı soruldu. Şöyle dedi: "Bunun anlamı şudur: Eğer Allah'a itaat konusunda söylenen söz gümüş ise Allah'a isyan konusunda söylenecek sözü terketmek altındır."

Bu açıklama da, "Günahları terketmek taat sayılan amelleri işlemekten daha üstündür" esasına dayanmaktadır. Biz bu konuyu daha önce yeterince açıkladık.

Susmak mı Yoksa Konuşmak mı Daha Üstün?

Ahnef b. Kays'ın yanında, susmanın mı yoksa konuşmanın mı daha faziletli olduğu tartışılır. Orada bulunanlardan bir kısmı susmanın faziletli olduğunu söylerler. Ahnef şöyle der: "Konuşmak daha faziletlidir. Çünkü susmanın başkalarına bir yararı olmaz. Fakat güzel söz, dinleyenler için fayda sağlar."[788]

Âlimlerden biri Ömer b. Abdülaziz'in (rh.a) yanında, "İlim sahibi olup da susan kişi, ilim sahibi olduğu halde konuşan kişi gibidir" deyince, o da şöyle der:

"Ben, ilim sahibi olup da konuşan kişinin kıyamet günü daha üstün bir makamda olmasını umuyorum. Çünkü konuşan âlimin faydası bütün insanlaradır. Fakat susan kişinin faydası sadece kendisinedir."

Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz'e, "Ey müminlerin halifesi! Peki sözün insanın başına getirdiği fitne hakkında ne dersin?" diye sorunca Ömer b. Abdülaziz hüngür hüngür ağlamaya başladı.

Ömer b. Abdülaziz (rh.a) bir gün insanlara etkili bir konuşma yaptı. İnsanlar duygulanarak ağlamaya başladı. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz konuşmasını kesti. Kendisine, "Keşke konuşmanı tamamlasaydın, biz senin sözlerinle Cenâb-ı Hakk'ın bizleri faydalandırmasını diliyorduk" dediler. Onlara şöyle cevap verdi: "Söz fitnedir, mümin için amel sözden daha üstündür."

---

787 İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 47. Burada, bu sözü Hz. Davud'un (a.s) oğlu Hz. Süleyman'a (a.s) söylediği nakledilir.

788 İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 712.

Uzun bir müddet müminlerin halifesi Ömer b. Abdülaziz'i (rh.a) rüyamda gördüm.[789] Ondan bu mesele hakkındaki konuşmalarını dinliyordum. Bu konuyu rüyamda kendisiyle konuşuyor ve değerlendiriyordum. Bu konuşmalardan, hayırlı sözleri söylemenin susmaktan daha faziletli olduğunu anladım. Zannediyorum ki, rüyamda gördüğüm konuşma esnasında Süleyman b. Abdülmelik'in ismi de geçmişti. Ömer b. Abdülaziz hazretleri ona da aynı şeyleri söyledi. Nitekim Süleyman b. Abdülmelik'in şöyle söylediği nakledilir: "Susmak aklın uykusu, konuşmak ise uyanıklığıdır."[790] Bu ikisi birbirini tamamlar. Bu sözlerle, konuşmanın gerekli olduğu yerlerin yanında susmanın da gerekli olduğu yerler bulunduğuna işaret edilmektedir.

Yaşadığı devirde Mısır diyarının en büyük âlimi ve aynı zamanda hikmet sahibi bir kişi olan Ubeydullah b. Ebû Ca'fer'in şu sözü ne kadar güzeldir: "Kişi, bir mecliste konuşurken konuşması nefsinin hoşuna gidiyorsa sussun. Eğer susuyor ve suskun durması nefsinin hoşuna gidiyorsa konuşsun."[791]

Kişi bunu başarabilirse güzel bir iş yapmış olur. Bu kimsenin konuşması da susması da nefsinin arzusuna ve kendisini beğenmeye karşı atılmış bir adım niteliğini alır. Bu hasleti elde eden kişi Allah Teâlâ'nın başarı ihsan ettiği, konuşma ve susmasında doğru yola eriştirdiği kimseler arasına katılır. Çünkü bu kişinin susması da konuşması da Allah'ın rızâsı içindir.

Hasan-ı Basrî'nin (rh.a) rivayet ettiği *mürsel* hadislerden biri şöyledir:

240- عَلاَمَةُ الطُّهْرِ أَنْ يَكُونَ قَلْبُ الْعَبْدِ عِنْدِي مُتَعَلِّقًا، فَإِذَا كَانَ كَذَلِكَ لَمْ يَنْسَنِي عَلَى حَالٍ، وَإِذَا كَانَ كَذَلِكَ مَنَنْتُ عَلَيْهِ بِالْاِشْتِغَالِ بِي كَيْ لاَ

---

789 Eserdeki ifadelerden, rüyayı gören kişinin kitabın müellifi İbn Receb olduğu anlaşılmaktadır.

790 İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 696.

791 İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 97, 269.

يَنْسَانِي، فَإِذَا نَسِيَنِي حَرَّكْتُ قَلْبَهُ فَإِنْ تَكَلَّمَ تَكَلَّمَ لِي وَإِنْ سَكَتَ سَكَتَ لِي، فَذَلِكَ الَّذِي تَأْتِيهِ الْمَعُونَةُ مِنْ عِنْدِي.

"Nebî (s.a.v) Rabb'inden şöyle rivayet eder: Temizliğin alâmeti, kulumun kalbinin bana bağlı kalmasıdır. Kulum böyle olunca hiçbir zaman beni unutmaz. Bu hale gelince de, beni unutmaması için onun sürekli benimle meşgul olmasını sağlarım. Beni unuttuğunda da hemen kalbini harekete geçiririm. Konuştuğu zaman benim için konuşur, sustuğu zaman benim için susar. Bütün bunları benim tarafımdan gelen bir yardım ile yapar." Bu kudsî hadisi İbrahim b. Cüneyd tahrîc etmiştir.

Susmak İbadet Sayılır mı?

Buradan anlaşılmaktadır ki, her hâlükârda mutlak olarak susmak yahut susmanın mutlak olarak Allah'a yakınlaşmayı sağlayan bir ibadet olduğuna inanmak yasaklanmış bir davranıştır. Hac, itikâf ve oruç gibi bazı ibadetlerde susmayı ibadet saymak, bu yasak kapsamına girer. Ebû Hüreyre'nin (r.a) Resûlüllah'tan (s.a.v) rivayet ettiği hadis-i şerifte, susma orucu tutmanın yasaklandığı bildirilmektedir.

İsmailî'nin Hz. Ali'den (r.a) tahrîc ettiği hadis şöyledir: *"Resûlullah (s.a.v) itikâfta (ibadet sayarak) susmayı yasakladı."*

Ebû Davud *Sünen*'inde Hz. Ali'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"(İbadet maksadıyla) gündüzden geceye kadar susmak yoktur."*[792]

Ebû Bekir-i Sıddîk (r.a) şöyle der: "Hiçbir kadın susarak hac yapmasın. Zira bu, câhiliye devri âdetlerinden olup helâl değildir."[793]

---

[792] Ebû Davud, Vasâyâ, 9 (nr. 2873); Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, nr. 657.

Hattâbî *Meâlimü's-Sünen'de* şöyle der: "Câhiliye dönemi Arapları'nda haccın şartlarından biri de hiç konuşmayıp susmaktı. O vakitler biri itikâfa girer, bir gün ve geceyi hiç konuşmadan geçirirdi. İslâm dini gelince bunu yasakladı. Allah'ı zikretmeyi ve hayırlı sözler söylemeyi emretti."

[793] Buhârî, nr. 3834; Dârimî, *es-Sünen*, 1/71.

Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin (rh.a) ise şöyle der: "Suskunluk orucu haramdır."

KOMŞULUK HUKUKU

Açıklamasını yapmakta olduğumu hadis-i şerifte Resûlullah'ın (s.a.v) müslümanlara ikinci emri komşuya ikram hakkındadır. Hadisin bazı rivayetlerinde bu ifade "komşuya eziyet etmeyi yasaklama" şeklindedir. Komşuya eziyet etmek de haram kılınmıştır. Aslında haksız yere yapılan eziyet kime yapılırsa yapılsın haram kılınmıştır. Fakat bu eziyetin komşuya yapılması daha şiddetli ve kesin bir şekilde haramdır.

Komşu Hakkının Önemi

Sahîhayn'de İbn Mesud'dan şöyle rivayet edilir:

241- أَنَّهُ سُئِلَ: أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ؟ قَالَ: أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ. قِيلَ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ مَخَافَةَ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ. قِيلَ: ثُمَّ أَيٌّ؟ قَالَ: أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ.

"Resûlullah'a (s.a.v) şöyle soruldu:

'Hangi günah daha büyüktür?' Buyurdu ki:

'Seni yarattığı halde Allah Teâlâ'ya bir ortak tutmak.' Yine soruldu:

'Sonra hangi günah?' Buyurdular ki:

'Sofrana ortak olacak diye (geçim korkusuyla) çocuğunu öldürmek.' Yine soruldu:

'Sonra hangi günah?' Buyurdular ki:

Komşunun hanımı ile zina etmen."[794]

İmam Ahmed *Müsned*'inde Mikdâd b. Evsed'den (r.a) şöyle rivayet eder:

[794] Buhârî, nr. 4477; Müslim, İmân, 141 (nr. 86); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4414, 4415.

"Resûlullah (s.a.v) sahâbe-i kirâma,

'Zina hakkında ne dersiniz?' diye sordu. Dediler ki:

'Haramdır, Allah ve Resûlü haram kılmıştır, kıyamete kadar da haramdır.' Bu sözler üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

'Bir kimsenin, on kadın ile zina etmesi, komşusunun hanımı ile zina etmesinden daha hafif bir günahtır.' Bu sözlerden sonra Resûlullah (s.a.v) tekrar sordu:

'Peki, hırsızlık hakkında ne dersiniz?' Dediler ki:

'Bunu da Allah ve Resûlü haram kılmıştır, haram bir fiildir.' Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdular ki:

İnsanın on evden hırsızlık yapması, komşusunun evinden hırsızlık yapmasından daha hafif bir günahtır."[795]

Komşuya Eza Vermek

Buhârî *Sahîh*'inde Ebû Şüreyh'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

242- وَاللهِ لاَ يُؤْمِنُ، وَاللهِ لاَ يُؤْمِنُ، وَاللهِ لاَ يُؤْمِنُ! قِيلَ: مَنْ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: مَنْ لاَ يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَائِقَهُ.

'Vallahi iman etmemiştir, vallahi iman etmemiştir, vallahi iman etmemiştir.' Dediler ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Kim iman etmemiştir?' Buyurdular ki:

Komşusu kendisinin kötülüğünden emin olmayan kimse."[796]

---

[795] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 103; Ahmed, *el-Müsned*, 6/8; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/605; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13561.

[796] Buhârî, nr. 6016; Ahmed, *el-Müsned*, 4/31; 6/385; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13563; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3754.

İmam Ahmed ve daha başkaları bu hadisi Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet etmişlerdir.[797]

Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Komşusu kendisinin kötülüklerinden emin olmayan kimse cennete giremez."*[798]

İmam Ahmed ve Hâkim, Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah'a (s.a.v) dediler ki:

243- يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فُلاَنَةً تُصَلِّي بِاللَّيْلِ وَتَصُومُ النَّهَارَ وَفِي لِسَانِهَا شَيْءٌ تُؤْذِي جِيرَانَهَا سَلِيطَةٌ. قَالَ: لاَ خَيْرَ فِيهَا هِيَ فِي النَّارِ. وَقِيلَ لَهُ: إِنَّ فُلاَنَةً تُصَلِّي الْمَكْتُوبَةَ وَتَصُومُ رَمَضَانَ وَتَتَصَدَّقُ بِالأَثْوَارِ، وَلَيْسَ لَهَا شَيْءٌ غَيْرُهُ وَلاَ تُؤْذِي أَحَدًا. قَالَ: هِيَ فِي الْجَنَّةِ.

'Ey Allah'ın Resûlü! Falanca kadın geceleri namazla, gündüzleri de oruçla geçirir. Şu kadar var ki, dili ile komşularına sataşır ve eziyet verir.' Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdular ki:

'O kadında hayır yoktur, cehennemliktir.' Yine dediler ki:

'Falanca kadın, sadece farz namazları kılar, ramazan orucunu tutar ve süzme (yağsız) peynirden sadaka verir. Bunlardan başka bir ameli yoktur ve kimseye de diliyle eziyet etmez.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

O kadın cennet ehlindendir."

İmam Ahmed'in rivayetinde lafız, "*... kimseye de diliyle eziyet etmez*" yerine, "*... komşularına diliyle eziyet vermez*" şeklindedir.[799]

---

797 Buhârî, nr. 6016; Ahmed, *el-Müsned*, 2/288, 336.

798 Müslim, İmân, 1 (nr. 46); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 121; Ahmed, *el-Müsned*, nr. 3672, 7865.

Hâkim, Ebû Cühayfe'den (r.a) şöyle rivayet eder:

244- جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ يَشْكُو جَارَهُ. فَقَالَ لَهُ: اِطْرَحْ مَتَاعَكَ فِي الطَّرِيقِ. قَالَ: فَجَعَلَ النَّاسُ يَمُرُّونَ بِهِ فَيَلْعَنُونَهُ. فَجَاءَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا لَقِيتُ مِنَ النَّاسِ؟ قَالَ: وَمَا لَقِيتَ؟ قَالَ: يَلْعَنُونِي. قَالَ: فَقَدْ لَعَنَكَ اللهُ قَبْلَ النَّاسِ. قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنِّي لاَ أَعُودُ.

"Adamın biri Resûlullah'a geldi ve komşusundan şikâyetçi oldu. Efendimiz (s.a.v) buyurdu ki:

'Evindeki eşyaları çıkar yolun üzerine koy!'

Adam Resûlullah'ın (s.a.v) dediği gibi yaptı. Yoldan gelip geçenler, buna sebep olan komşusuna lânet etmeye başladılar. Bunun üzerine komşusu Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Şu insanların bana yaptığını görüyor musun?' deyince ona,

'İnsanlar sana ne yapıyorlar?' diye sordu.

Adam, yoldan gelip geçenlerin kendisine lânet ettiğini söyleyince, Resûlullah (s.a.v) dedi ki:

'Gerçek şu ki, insanlardan önce sana Allah lânet etmiştir.' Bu sözler üzerine adam,

'Ey Allah'ın Resûlü! Bir daha komşuma eziyet etmeyeceğim' dedi."[800]

---

799 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 119; Ahmed, *el-Müsned*, 2/440; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/166; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5764; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1902; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13562.

800 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 125; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/166; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1903; Taberânî, *el-Kebîr*, 22/1340; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13568.

Ebû Davud, bu hadisi aynı lafızlarla Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet etmiştir. Fakat onun rivayetinde, *"Gerçek şu ki, insanlardan önce sana Allah lânet etmiştir"* lafzı yoktur.[801]

Harâitî, Ümmü Seleme (r.anhâ) validemizden şöyle rivayet eder:

245- دَخَلَتْ شَاةٌ لِجَارٍ لَنَا فَأَخَذَتْ قُرْصَةً لَنَا، فَقُمْتُ إِلَيْهَا فَأَخَذْتُهَا مِنْ بَيْنِ لَحْيَيْهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّهُ لاَ قَلِيلَ مِنْ أَذَى الْجَارِ.

"Komşumuzun bir koyunu bizim eve girmişti. Bir çöreğimizi kaptı. Kalkıp yanına vardım ve koyunun iki çenesinden tutup çektim. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Komşuya eziyet etmenin azı yoktur (az da olsa eziyet eziyettir)"[802]

İyilik Yapılacakların Sınıfları

Komşuya ikram ve iyilikte bulunmaya gelince; bu da müminlere emredilen konulardan biridir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara *(köle, câriye, hizmetçi ve benzerlerine)* ***iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez."***[803]

Allah Teâlâ bu âyet-i kerimede, hem kullar üzerindeki kendi hakkını hem de insan üzerinde diğer insanların hakkını birlikte zikretmiştir. Burada, kendilerine iyilikte bulunulması gerekenleri beş kısma ayırmıştır. Bunlar sırasıyla şu sınıflardır:

---

801 Ebû Davud, Edeb, 132 (nr. 5153); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 124; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 520; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/160.

802 Taberânî, *el-Kebîr*, 23/535; Ebû Nuaym, *Hilye*, 10/27; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/310, nr. 13569. Aynı hadisenin Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayeti için bk. Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 120.

803 Nisâ 4/36.

*1. **Akrabalar***

Allah Teâlâ'nın iyilik yapmamızı emrettiği sınıfların ilki akrabalardır. Akrabalar arasındaki özel öneminden ve diğer akrabalardan farklı bir yere sahip olmasından dolayı âyette anne baba özellikle zikredilmiştir. Anne babanın sahip olduğu bu özel yere, diğer akrabalardan hiçbiri sahip değildir. Zira anne baba, kişinin hem varlık sebebi hem de onun terbiye ve edep sahibi olması vb. konularda insanın üzerinde hak sahibidir.

*2. **Yardıma Muhtaç Olanlar***

İkinci kısma girenler zayıf ve yardıma muhtaç olanlardır. Bunlar da iki çeşittir. Ya yetimler gibi beden yönünden zayıftır ya da yoksul kimseler gibi mal yönünden zayıftır.

*3. **Yakında Bulunanlar***

Üçüncü kısım ise kişinin yakınında bulunan, sürekli onunla içli dışlı olan kimselerin hakkıdır.

Âyet-i kerimede, ***"yakın komşu"*** şeklinde belirtilen komşu, kişi ile akrabalık bağı bulunan komşudur. Diğer taraftan ***"uzak komşu"*** ile kastedilenler de, kişi ile akrabalık bağı bulunmayan yani yabancı olan komşulardır.

Âlimlerden bazıları kadını "yakın komşu" olarak, bazılara da "uzak komşu" olarak değerlendirmiştir. Yine bazı âlimler yolculuktaki arkadaşı "uzak komşu" sınıfına sokmuştur.

Nitekim Resûlullah'ın (s.a.v) dualarında şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

246- أَعُوذُ بِكَ مِنْ جَارِ السُّوءِ فِي دَارِ الْإِقَامَةِ فَإِنَّ جَارَ الْبَادِيَةِ يَتَحَوَّلُ.

"İkamet yurdundaki kötü komşudan sana sığınırım. Zira göçebe (süreli) yerdeki komşu (göçle) değişir."[804]

---

[804] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 117; Nesâî, İstiâze, 44 (8/274); Ahmed, *el-Müsned*, 2/346; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/532; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1033.

Bazı âlimler ise şöyle der: ***"Yakın komşu"*** müslüman komşudur, ***"uzak komşu"*** ise kâfir olan komşudur.

Bezzâr *Müsned*'inde Câbir'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

247- اَلْجِيرَانُ ثَلاَثَةٌ: جَارٌ لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ، وَهُوَ أَدْنَى الْجِيرَانِ حَقًّا. وَجَارٌ لَهُ حَقَّانِ، وَجَارٌ لَهُ ثَلاَثَةُ حُقُوق. وَهُوَ أَفْضَلُ الْجِيرَانِ حَقًّا، فَأَمَّا الَّذِي لَهُ حَقٌّ وَاحِدٌ فَجَارٌ مُشْرِكٌ لاَ رَحِمَ لَهُ، لَهُ حَقُّ الْجِوَارِ. وَأَمَّا الَّذِي لَهُ حَقَّانِ فَجَارٌ مُسْلِمٌ، لَهُ حَقُّ الإِسْلاَمِ وَحَقُّ الْجِوَارِ. وَأَمَّا الَّذِي لَهُ ثَلاَثَةُ حُقُوق، فَجَارٌ مُسْلِمٌ ذُو رَحِمٍ، فَلَهُ حَقُّ الإِسْلاَمِ وَحَقُّ الْجِوَارِ وَحَقُّ الرَّحِمِ.

"Komşular üç kısma ayrılır: Bir hakkı olan komşu; bu, komşular içinde en az hakka sahip olanıdır. İki hakkı olan komşu. Üç hakkı olan komşu; bu da koşular içinde en fazla hakka sahip olanıdır.

Bir hakkı olan komşu: Kişi ile akrabalık bağı bulunmayan müşrik komşudur ve bunun sadece komşuluk hakkı vardır.

İki hakkı olan komşu: Bu da müslüman olan komşudur. Bunun da bir komşuluk hakkı, bir de İslâm hakkı vardır.

Üç hakkı olan komşu: Kişi ile akrabalık bağı bulunan müslüman komşudur. Bunun da bir İslâm hakkı, bir komşuluk hakkı ve bir de akrabalık bağından doğan hakkı vardır."[805]

Denilmiştir ki, ***"yakın komşu"***, kişiye çok yakın ve bitişik olan komşudur. ***"Uzak komşu"*** ise uzakta olan komşudur.

İmam Buhârî *Sahîh*'inde Hz. Âişe (r.anhâ) validemizden şöyle rivayet eder:

---

805 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1896; Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/207; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/164.

248- قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي جَارَيْنِ فَإِلَى أَيِّهِمَا أُهْدِي؟ قَالَ: إِلَى أَقْرَبِهِمَا مِنْكَ بَابًا.

"Resûlullah'a (s.a.v) dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! İki komşum var, bunlardan hangisine hediye vereyim?' Buyurdular ki:

Kapısı sana daha yakın olana."[806]

Komşuluğun Sınırı

Seleften bazıları şöyle der: Komşuluğun sınırı kırk hanedir. Denilmiştir ki: Bir daire şeklinde düşünüldüğünde her yönden kırk hanedir.

Zührî'nin rivayet ettiği *mürsel* hadislerden biri şöyledir: *"Adamın biri Resûl-i Ekrem'e gelerek komşusundan şikâyetçi oldu. Resûlullah (s.a.v) sahâbeden birini çağırdı ve, 'Dikkat edin, kırk haneye kadar komşuluk hakkı vardır!' diye ilân ettirdi."* Zührî der ki: Kırk hane şöyle, kırk hane şöyle, kırk hane şöyle ve kırk hane şöyle. Bu sözlerle önünü, arkasını, sağını ve solunu işaret etti.[807]

İmam Ahmed'e sorarlar: "Bir kimse otuz-kırk kadar kişinin kaldığı geniş bir mekânda yemek pişirse ne yapmalıdır? Kendisiyle aynı mekânı paylaşan kimselere de yemek vermesi gerekir mi?" İmam Ahmed şöyle cevap verdi: "Önce kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu ailesini doyurur. Bunların ihtiyacını giderdikten sonra geriye bir şey artarsa,

---

806 Buhârî, nr. 2259, 2595, 6020; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 335.

807 *Fethu'l-Bârî*'de şu ifadeler yer alır:

"Komşuluğun sınırı hakkında ihtilaf edilmiştir. Hz. Ali'den (r.a) nakledildiğine göre; kişinin sesini işitenler komşu sayılır. Bir görüşe göre, kişi ile birlikte mescidde sabah namazını kılanlar komşu sayılır. Hz. Âişe'den (r.a) nakledildiğine göre; komşuluk sınırı dört bir yandan kırk hanedir. Evzâî'den de bunun benzeri nakledilmiştir.

Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*'de Hasan-ı Basrî'den bunun benzerini, Taberânî de Kâ'b b. Mâlik'ten (r.a) merfû olarak; *"Dikkat edin kırk haneye kadar komşuluk hakkı vardır!"* şeklinde rivayet etmiştir.

bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 10/447; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 109.

bunu da en yakınından başlayarak komşularına verir. Bu kişinin orada bulunanların hepsine yemek vermesi nasıl mümkün olsun?"

Ahmed b. Hanbel'e, "Eğer bir kimse, yemek göndereceği komşunun bunu küçümseyeceğini ve buna hiç değer vermeyeceğini biliyorsa ne yapmalı?" diye sorulunca, böyle bir komşuya pişirilen yemekten gönderilmemesini söyledi.

Yukarıda geçen âyet-i kerimedeki "***yakın arkadaşa***" kelimesini şöyle açıklamışlardır. Bir kısmı bunu kişinin hanımı olarak açıklamıştır. Bazıları da bunun yolculuk esnasındaki arkadaş olduğunu söylemiştir. İbn Abbas (r.anhümâ) bu görüşte olanlardan biridir. Bunlar, yerleşik haldeki arkadaşlık yerine sadece yolculuk esnasında yapılan arkadaşlığı ifade etmişlerdir ki, diğer zamanlardaki arkadaşlar bunun içine öncelikle girer.

Bundan dolayı Saîd b. Cübeyr, bunun sâlih arkadaş olduğunu söylemiştir. Zeyd b. Eslem de, "Yakın arkadaş, ikamet halinde iken aynı meclisi paylaşan, yolculuk sırasında arkadaşlık yapan kişidir." İbn Zeyd ise, "Yakın arkadaş, başına bir belâ ve musibet geldiğinde destek olmak ve yardım etmek için yanında olan kişidir" der.

İmam Ahmed ve Tirmizî Abdullah b. Amr b. Âs'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

249- خَيْرُ الْأَصْحَابِ عِنْدَ اللهِ خَيْرُهُمْ لِصَاحِبِهِ، وَخَيْرُ الْجِيرَانِ عِنْدَ اللهِ خَيْرُهُمْ لِجَارِهِ.

"Allah katında arkadaşların en hayırlısı arkadaşına en fazla yararlı olandır. Allah katında komşuların en hayırlısı, komşusuna en fazla hayrı dokunan komşudur."[808]

[808] Tirmizî, Birr, 28 (nr. 1944); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 115; Ahmed, *el-Müsned*, 2/167; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 518, 519; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/101; 4/164.

*4. **Yolcular ve Misafirler***

Âyet-i kerimede yardım edilecekler arasında sayılan dördüncü kesim, sürekli olarak kişinin yanında ikamet etmeyenlerden oluşmaktadır. Bu da yolcudur, yani memleketinden başka bir yerde bulunan kişidir. Yolcuyu misafir olarak açıklayanlar da vardır. Bununla, herhangi bir yolcunun misafir olarak kişinin evinde konuk olmasını ifade ederler.

5. Eli Altında Bulunanlar

Kişinin eli altında bulunanlara iyi davranılması Resûlullah (s.a.v) tarafından pek çok kez tavsiye edilmiş, bunlara iyilik yapılması emredilmiştir. Ölüm hastalığında yaptığı son vasiyetin şu olduğu rivayet edilmiştir:

250- اَلصَّلاَةَ وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ.

"Namaza ve elinizin altındakilere dikkat edin!"[809]

Âlimlerden bazıları, insanın sahip olduğu hayvanları da âyet-i kerimede söz konusu olan "eli altında bulunanlar" ifadesinin kapsamı dahilinde sayar.

* * *

Biz tekrar asıl konumuz olan Ebû Hüreyre'nin naklettiği hadis-i şerifte geçen komşuya ikram konusuna dönelim.

Buhârî ve Müslim Hz. Âişe validemiz ve İbn Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

251- مَا زَالَ جِبْرِيلُ يُوصِينِي بِالْجَارِ حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيُوَرِّثُهُ.

"Cibrîl bana komşuyu öylesine tavsiye etti ki, artık komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım!"[810]

---

809 İbn Mâce, Vasâyâ, 1 (nr. 2697); Ahmed, *el-Müsned*, 3/17; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6605.

Komşuya Yapılacak İyilikler

Komşuya yapılacak iyiliklerden biri, yanında bulunan bir şeye komşusunun ihtiyacı var ise onu komşusu ile paylaşmaktır.

İmam Ahmed *Müsned*'inde İbn Ömer'den (r.a) Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Mümin, komşusuz (komşusu aç iken) karnını doyurmaz."[811]

Hâkim, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

252- لَيْسَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي يَشْبَعُ وَجَارُهُ جَائِعٌ.

"Komşusu aç olduğu halde karnını doyuran kişi (kâmil) mümin değildir."[812]

Bu hadis-i şerifin İbn Abbas'tan gelen başka bir rivayeti şu lafızladır. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Komşusu (açlıktan) beli bükülmüş olduğu halde kendisi tok geceleyen kişi mümin değildir."[813]

Müsned'de Ukbe b. Âmir'den (r.a) şöyle rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: *"Kıyamet günü davaları ilk görülecek olan hasımlar komşular olacaktır."*[814]

---

810 Buhârî, nr. 6014, 6015; Müslim, Birr, 140, 141 (nr. 2624, 2625); Ebû Davud, Edeb, 132 (nr. 5151); Tirmizî, Birr, 28 (nr. 1942); İbn Mâce, Edeb, 4 (nr. 3673); Ahmed, *el-Müsned*, 6/52; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 511.

811 Ahmed, *el-Müsned*, 1/55; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/167; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13556.

812 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 112; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/12; 4/167; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 12741; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 2699; İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 346; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3773; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13555.

813 İbn Adî, *el-Kâmil*, 2/367; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 751; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 119; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13554.

Buhârî *el-Edebü'l-Müfred*'de İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

253- كَمْ مِنْ جَارٍ مُتَعَلِّقٍ بِجَارِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيَقُولُ: يَا رَبِّ هَذَا أَغْلَقَ بَابَهُ دُونِي يَمْنَعُ مَعْرُوفَهُ.

"Kıyamet günü nice komşular vardır ki, komşusunun yakasına yapışacak ve, 'Yâ Rabbi, bu benim yüzüme kapısını kapadı, iyiliklerinden beni mahrum bıraktı' diyecektir."[815]

Komşu Haklarından Bazıları

Harâitî ve başkaları zayıf bir isnad ile Atâ el-Horasânî'den; Amr b. Şuayb, babası, dedesi vasıtasıyla Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

"Kim, ailesine ve malına bir eksiklik vereceği korkusuyla komşusuna kapısını kapatırsa, bu kişi mümin değildir. Komşusu kendisinin kötülüğünden emin olmayan kişi de mümin değildir.

Komşu hakkının ne olduğunu bilir misiniz? Komşunun hakkı; yardım istediğinde ona yardım etmen, borç istediğinde eğer muhtaç durumda ise borç vermen, komşunu ziyaret etmen, hastalandığında yanına gitmen, hayırlı bir işi olduğunda onu tebrik etmen, başına bir musibet geldiğinde destek olman, öldüğünde cenazesinde bulunman, onun izni olmadan evinin hava almasını engelleyecek şekilde evini onun evinden daha yüksek yapmaman, pişirdiğin yemeğin kokusu ile onu rahatsız etmemen ve bir kepçe bile olsa yemeğinden onlara da ikram etmen, meyve satın aldığında onlara hediye etmen, hediye etmek mümkün olmadığında meyveyi komşuna göstermeden evine

---

814 Ahmed, *el-Müsned*, 4/151; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/303, 309; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13572.

815 Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 111; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 6415; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3775.

götürmen ve komşunun çocuklarının öfkesini çekmemek için eline meyve verip de çocuğu dışarı göndermemen."[816]

Bu sözün tamamının *merfû* olduğu görüşü *münker*dir. Herhalde son kısmı Atâ el-Horasânî'nin hadisi açıklaması kabilindendir.

Şu hadis de Atâ, Hasan-ı Basrî, Câbir (r.a) vasıtasıyla *merfû* olarak rivayet edilmiştir:

254- أَدْنَى حَقِّ الْجِوَارِ أَنْ لاَ تُؤْذِيَ جَارَكَ بِقُتَارِ قِدْرِكَ إِلاَّ أَنْ تَقْدَحَ لَهُ مِنْهَا.

"Komşuluk hakkının en alt sınırı, pişirdiğin yemeğin kokusuyla bile olsa komşuya eziyet etmemektir. Ancak pişirdiğin yemekten komşuna da gönderirsen durum başka."[817]

Müslim *Sahîh*'inde Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet eder:

255- أَوْصَانِي خَلِيلِي ﷺ: إِذَا طَبَخْتَ مَرَقًا فَأَكْثِرْ مَاءَهُ ثُمَّ انْظُرْ إِلَى أَهْلِ بَيْتٍ جِيرَانِكَ فَأَصِبْهُمْ مِنْهَا بِمَعْرُوفٍ.

"Dostum (s.a.v) bana şöyle tavsiyede bulundu:

Çorba pişirdiğin zaman suyunu biraz fazla koy. Sonra komşunun durumuna şöyle bir bak, onları da iyiliğinden nasiplendir."

Diğer bir rivayet şöyledir: *"Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:*

---

816 Harâitî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 104; Taberânî, *el-Kebîr*, 19/419; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13545; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3768.

Hâfız Münzirî, bunu *et-Tergîb ve't-Terhîb*'de komşuluk haklarına örnek olarak zikreder ve şöyle der: "Herhalde hadisin, 'Komşuluk hakkı nedir bilir misiniz?...' cümlesinden sonuna kadar olan bölüm, râvinin sözü olup merfû (Resûlullah'a ait) değildir. Ancak Taberânî Muâviye b. Hayde'den bunun benzerini şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah'a (s.a.v.), 'Ey Allah'ın Resûlü! Komşumun benim üzerimdeki hakkı nedir?' diye sordum, 'Hastalandığında ziyaret etmen, vefat ettiğinde cenazesine katılman, senden borç istediğinde borç vermen ve muhtaç duruma düşünce yardım etmen' diye karşılık verdiler" (bk. Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3768).

817 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1901; Ahmed, *el-Müsned*, 3/377; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13546.

Ey Ebû Zer! Çorba pişirdiğin zaman suyunu çoğalt ve komşularınla yardımlaş!"[818]

İmam Ahmed ve Tirmizî rivayet eder:

256- عَنْ عَبْدِاللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، أَنَّهُ ذَبَحَ شَاةً، فَقَالَ: هَلْ أَهْدَيْتُمْ مِنْهَا لِجَارِنَا الْيَهُودِيِّ؟ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: مَا زَالَ جِبْرِيلُ يُوصِينِي بِالْجَارِ ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيُوَرِّثُهُ.

"Abdullah b. Amr b. Âs (r.a) bir koç keser ve, 'Yahudi komşumuza bundan hediye ettiniz mi?' diye sorar ve bunu üç defa tekrarlar. Ardından da der ki: Resûlullah'ın (s.a.v), 'Cibrîl bana komşu hakkını öylesine tavsiye etmeye devam etti ki, ben neredeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım!' dediğini işittim."[819]

Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Herhangi biriniz, komşusunun kendi duvarına kiriş (ahşap direk) çakmasına sakın engel olmasın!" Hadisin râvisi Ebû Hüreyre der ki: "Acaba neden bunu kabule yanaşmıyorsunuz? Vallahi bir duvara konulacak o tahta kirişi sizin omuzlarınızın arasına uzatırım, emin olunuz."[820]

Bu konuda İmam Ahmed'in mezhebi şudur: Bir kimsenin komşusu kendi duvarına tahta kiriş koymaya ihtiyacı olsa ve bu durum duvar sahibine bir zarar vermeyecekse, bu konuda rivayet edilen sahih hadis sebebiyle duvar sahibinin komşusuna izin vermesi gerekir.

---

818 Müslim, Birr, 142 (nr. 2625); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 113, 114; Ahmed, *el-Müsned*, 5/149; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1901; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 513, 514.

819 Ebû Davud, Edeb, 118 (nr. 5112); Tirmizî, Birr, 28 (nr. 1943); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 105; Ahmed, *el-Müsned*, 2/160.

820 Buhârî, nr. 2463, 5627, 5628; Müslim, Müsâkât, 136 (nr. 1609); Tirmizî, Ahkâm, 18 (nr. 1353); Ebû Davud, Akzıye, 1 (nr. 3634); İbn Mâce, Ahkâm, 15 (nr. 2335); Ahmed, *el-Müsned*, 2/396; Mâlik, *el-Muvatta'*, Akzıye, 32 (2/745); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 515.

Sözün zâhirinden anlaşıldığına göre; komşusunun muhtaç durumda olduğunu bildiğinde, kendisinde fazla olan ve verildiğinde zarar görmeyeceği şeyleri paylaşması gerekmektedir.

Komşuyla Paylaşmak

Mervezî der ki: Ebû Abdullah'a (Ahmed b. Hanbel'e), "Ben yoldan geçerken dilencilerin, 'Ben açım!' dediklerini duyuyorum. Bu durumda ne yapayım?" diye sordum. Dedi ki: "Doğru da olabilir yalan da!" Ben bu sefer, "Peki, bir komşum olsa ve aç olduğunu bilsem ne yapmalıyım?" diye sordum. Dedi ki: "Paylaşmalısın." Ben, "Pekâlâ azığım iki pideden ibaret ise?" dedim, o da, "Ona da yedirirsin" dedi ve, "Hadislerde şiddetle tavsiye edilen işte bu komşudur" diye ilâve etti.

Yine Mervezî şöyle der: Ebû Abdullah'a sordum: "Zenginlerin de paylaşması vâcip mi?" Dedi ki: "Eğer toplumun bir bölümü mal üzerine mal ekleyip yığıyorsa, paylaşmaları neden vâcip olmasın?" Dedim ki: "Eğer bir kimsenin iki gömleği yahut iki cübbesi varsa bunu da paylaşması gerekir mi?" Bana, "Şayet insanların buna, yani fazlalıklara ihtiyacı varsa paylaşılmalıdır" diye cevap verdi.

Burada geçen sözler, fazlalıkların paylaşılmasının vâcip olduğuna işaret etmekte ve bunu sadece komşulara tahsis etmemektedir. Fakat İmam Ahmed'den yapılan birinci nakil, fazlalığın özellikle komşuya verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

İmam Ahmed'in, "Tok oldukları halde istiyorlar ve yalan söylüyorlar. Keşke onlar doğru söylemiş olsalardı da biz de elimizde ne varsa onlarla paylaşmış olsaydık, böyle olması bizim daha çok hoşumuza giderdi" şeklindeki sözü, elindekini aç olan komşu ve başkaları ile paylaşmanın vâcip olduğuna delâlet etmektedir.

Ebû Musa (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

"Aç olanı yedirin, hastayı ziyaret edin ve esiri hürriyetine kavuşturun!"[821]

Müsned ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde İbn Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

"Her kim, aralarında aç insan olduğu halde tok olarak sabahlarsa, o kimse Allah Teâlâ'nın zimmetinden (korumasından) uzaktır."[822]

Komşuya Eza Vermekten Sakınmak

Bu konuda İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşü şudur:

Bir kişinin, kendi özel mülküne zarar verecek biçimde komşusunun tasarrufta bulunmasını önleme hakkı vardır. Bu durumda, kişinin komşusuna zarar verecek biçimde kendisine fayda sağlayacak tasarruftan el çekmesi gerekir (vâciptir). Faydalanan kişi kendi özel mülkünden faydalansa bile, komşusuna zarar vermesi söz konusu ise, bundan kaçınması lâzımdır.

İmam Ahmed b. Hanbel'e göre, kişiye zarar vermeyen ve komşusunun da ihtiyacı olan bir tasarruftan komşuyu yararlandırmak vâciptir. Bu iki durumdan daha üstün olan davranış ise, komşusunun verdiği ezaya katlanarak ona aynı şekilde eza vermek suretiyle karşılık vermemektir.

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der:

"Güzel komşuluk, komşuya eza vermekten sakınmak demek değildir. Asıl güzel komşuluk, komşunun verdiği ezaya katlanmak demektir."

Ebû Zer'den (r.a) rivayet edilen *merfû* bir hadis şöyledir:

---

821 Buhârî, Merdâ, 4, Cihâd, 171, Nikâh, 71, Ahkâm, 23; Ebû Davud, Cenâiz, 11 (nr. 3105); Ahmed, *el-Müsned*, 4/394, 406; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 3324.

822 Ahmed, *el-Müsned*, 2/33; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 5746; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1311; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/104; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/12; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2645; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 6476.

257- إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الرَّجُلَ يَكُونُ لَهُ الْجَارُ يُؤْذِيهِ جِوَارُهُ فَيَصْبِرُ عَلَى أَذَاهُ
حَتَّى يُفَرِّقَ بَيْنَهُمَا الْمَوْتُ أَوْ ظَعْنٌ.

"Allah Teâlâ, etrafına eza veren kötü komşusu bulunan, ölüm yahut yolculuk aralarını ayırıncaya kadar bu kötü komşunun eziyetine katlanan kişiyi sever."[823] Bu hadis-i şerifi İmam Ahmed tahrîc etmiştir.

Ebû Abdurrahman el-Habelî'nin rivayet ettiği *mürsel* hadislerden biri şöyledir: *"Adamın biri geldi ve komşusunu Resûlullah'a (s.a.v) şikâyet etti. Peygamber Efendimiz (s.a.v) ona buyurdu ki:*

Sen ona eziyet etmekten uzak dur, onun verdiği eziyete de katlan; ölüm ikinizin arasını ayırmaya (senin cennete kavuşmana) yeterli olur."[824] Bu hadisi İbn Ebü'd-Dünyâ rivayet etmiştir.

MİSAFİR AĞIRLAMAK

Konumuz olan Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah'ın (s.a.v) müminlere üçüncü emri, misafire ikram hakkındadır. Bu emirden maksat, misafiri ağırlama işini güzel bir şekilde yapmaktır.

Misafirin Hediyesi ve Misafirliğin Süresi

Sahîhayn'de Ebû Şüreyh'ten (r.a) rivayet edilen bir hadis şöyledir:

258- أَبْصَرَتْ عَيْنَايَ رَسُولَ اللهِ ﷺ وَسَمِعَتْهُ أُذُنَايَ حِينَ تَكَلَّمَ بِهِ قَالَ: مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ جَائِزَتَهُ. قَالُوا: وَمَا جَائِزَتُهُ؟ قَالَ: يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ. قَالَ: وَالضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ وَمَا كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ.

---

823 Ahmed, *el-Müsned*, 5/151.

824 İbn Ebü'd-Dünyâ, *Mekârimü'l-Ahlâk*, nr. 327.

"Resûlullah'ın (s.a.v) şu sözleri söylediğini iki gözümle gördüm ve iki kulağımla işittim. Buyurdu ki:

'Allah'a ve âhiret gününe iman eden kişi misafirine hediyesini versin.' Sahâbe-i kirâm,

'Misafirin hediyesi nedir?' diye sordular. Peygamber Efendimiz (s.a.v),

Bir gündüz ve gecedir. Misafirlik üç gündür, bundan sonrası (ev sahibi için) sadaka sayılır."[825]

Yine Ebû Şüreyh (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) şöyle rivayet eder:

259- الضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ وَجَائِزَتُهُ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ وَمَا أَنْفَقَ عَلَيْهِ بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ وَلاَ يَحِلُّ لَهُ أَنْ يَثْوِيَ عِنْدَهُ حَتَّى يُؤْثِمَهُ. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يُؤْثِمُهُ؟ قَالَ: يُقِيمُ وَلاَ شَيْءَ لَهُ يَقْرِيهِ بِهِ.

" 'Misafirlik üç gündür. Misafirin hediyesi (câizesi) ise bir gündüz ve gecedir. Bundan sonra ev sahibinin yaptığı harcamalar kendisi için sadaka sayılır. Misafirin, ev sahibini günaha sokacak kadar yanında kalması helâl olmaz.' Sahâbe-i kirâm,

'Ey Allah'ın Resûlü! Misafir ev sahibini nasıl günaha sokar?' diye sordular. Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdular ki:

Ev sahibinin misafire ikram edecek bir şeyi olmadığı halde orada kalmaya devam ederek."[826]

İmam Ahmed, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

" 'Kim Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa misafirine ikram etsin!' Resûlullah (s.a.v) bunu üç defa söyledi. Sahâbe-i kirâm dediler ki:

---

[825] Buhârî, Edeb, 31, 85, Rikâk, 23; Müslim, Lukata, 14 (nr. 48, s. 1352-1353); Ebû Davud, Et'ıme, 5 (nr. 3748); Tirmizî, Birr, 43 (nr. 1968, 1969); Mâlik, *el-Muvatta'*, Sıfatü'n-Nebî, 22 (2/929).

[826] Müslim, Lukata, 15 (nr. 48, s.1353).

'Ey Allah'ın Resûlü! Misafire ikram kaç gündür?' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Üç gündür, bundan sonraki günler ev sahibi için sadaka yerine geçer."[827]

Bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığına göre, misafirin hediyesi (özel olarak ağırlanması) bir gün, misafirlik süresi ise üç gündür. Resûlullah (s.a.v), misafirin ilk günü (hediyesi) ile kalan iki günü birbirinden ayırmış, bunu hadislerde etkili biçimde belirtmiştir. Bunu pekiştiren daha başka hadisler de bulunmaktadır.

Ebû Davud, Mikdâm b. Ma'dîkerib'den (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Misafiri bir gece ağırlamak her müslüman üzerine bir borçtur. Misafir kimin avlusunda ise, onu ağırlamak o ev sahibi üzerine borçtur. İsteyen bu borcu yerine getirir, isteyen terkeder."

İbn Mâce bunu şu lafızla rivayet eder: *"Misafiri bir gece ağırlamak her müslüman üzerine borçtur."*[828]

Gerekli Olan Ağırlama

İmam Ahmed ve Ebû Davud, Mikdâm b. Ma'dîkerib'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Herhangi bir kişi bir kavme misafir olarak konaklar ve onlar da onu ağırlamayıp mahrum bırakırlarsa, o kişinin hakkı olan bir gecelik ağırlama hakkını o topluluktan almak için ona yardım etmek bütün müslümanlar üzerine bir borçtur; onların ziraî ürünlerinden ya da mallarından onun hakkını alırlar."[829]

---

827 Ahmed, *el-Müsned*, 3/8, 21, 37, 64, 76, 86; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1244, 1287; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1931, 1932; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/281; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13614.

828 Ebû Davud, Et'ıme, 5 (nr. 3750); İbn Mâce, Edeb 5 (nr. 3677); Ahmed, *el-Müsned*, 4/130, 132, 133.

829 Ebû Davud, Et'ıme, 5 (nr. 3751); Ahmed, *el-Müsned*, 4/131, 133; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/132; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3810.

Sahîhayn'de Ukbe b. Âmir'den (r.a) şöyle rivayet edilir: *"Resûlullah'a (s.a.v) dedik ki:*

'Ey Allah'ın Resûlü! Sen bizleri değişik yerlere gönderiyorsun, biz farklı yerlere konaklayıp misafir oluyoruz. Fakat misafir olduğumuz bazı yerlerde bize yemek ikram etmiyorlar. Bu hususta ne buyurursunuz?' Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) bize buyurdular ki:

Bir yere misafir olarak konakladığınız zaman, sizin için misafire yaraşan şeyleri emrederlerse kabul edin. Bunu yapmazlarsa, onlar üzerine gerekli olan misafire yaraşan şeyi kendilerinden siz alın."[830]

Misafir Ağırlamaktan Kaçınmak

İmam Ahmed ve Hâkim, Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Bir kimse bir kavme misafir olur ve orada mahrum kalır ise, o misafirin gereği kadar misafirlik hakkını alma hakkı vardır ve bunda bir sakınca yoktur."[831]

Abdullah b. Amr (r.a) şöyle der: "Misafir ağırlamayan kimse, Muhammed (s.a.v) ümmetinden olmadığı gibi Hz. İbrahim (a.s) milletinden de değildir."

Abdullah b. Hâris b. Cüz' şöyle der: "Misafirine ikramda bulunmayan kişi ne Muhammed (s.a.v) ümmetinden ne de Hz. İbrahim (a.s.) milletindendir."

Ebû Hüreyre (r.a) misafir olduğu bir kavmin yanında konakladı. Onlara misafir olmak istedi fakat kendisini misafir etmediler. O da bir kenara çekildi ve kendi yiyeceğini çıkardı. Onları kendi yemeğine davet etti. Onlardan kimse davetine icabet etmedi. Bunun üzerine onlara dedi ki:

---

830 Buhârî, Edeb, 85, Mezâlim, 18; Müslim, Lukata, 17 (nr. 1727); Ebû Davud, Et'ıme, 5 (nr. 3752); Tirmizî, Siyer, 32 (nr. 1589); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5288.

831 Ahmed, *el-Müsned*, 2/380; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/132; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3808; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13610.

"Sizler ne misafiri kabul ediyorsunuz, ne de davete icabet ediyorsunuz. İslâm'ın hasletlerinden hiçbiri sizde bulunmuyor." Orada bulunanlardan biri onun Ebû Hüreyre (r.a) olduğunu anladı ve,

"Allah Teâlâ sana âfiyetler versin, bize buyurun!" dedi. Bunun üzerine Ebû Hüreyre (r.a) dedi ki:

"Bu durum kötünün de kötüsüdür. Çünkü siz tanıdığınız kimselerden başkasını misafir kabul etmiyorsunuz."

Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) bunun benzeri rivayet edilmiştir. O da misafir ağırlamayanlara şöyle demiştir: "Şu kimseden başka içinizde dinin değerlerine bağlı kimse yok." Bu sözlerle, Hudbe b. Sevbe'ye işaret etmişti.

Buraya kadar nakletmiş olduğumuz hadisler ve sözler, misafiri bir gün ağırlamanın vâcip olduğuna işaret etmektedir. Bu, Ahmed b. Hanbel ve Leys b. Sa'd'ın görüşüdür.

Ahmed b. Hanbel, bir günlük hakkın engellenmesi durumunda misafirin bunu isteme hakkı olduğunu söyler. Çünkü bu, onun hakkı olup ona verilmesi gerekir. Bu hak verilmediği zaman, misafir bunu bizzat kendi eliyle mi alır yoksa meseleyi hâkime mi götürür? İmam Ahmed'den bu konuda iki farklı görüş nakledilmiştir.

Humeyd b. Zencûye şöyle der: Misafiri bir gün ağırlamak vâciptir. Ancak misafirin bunu cebren alma hakkı yoktur. Misafir olan kişi kendi şahsî işini değil de müslümanların işini, yani kamuya (ammeye) hizmet işini görmek için yolculuk yapan biri ise, bu durumda zorla alma hakkı vardır.

Hizmetçi ve Görevlilerin Misafir Ağırlaması

Leys b. Sa'd şöyle der: Bir kişi bir kölenin yanına misafir olsa, köle de elindeki maldan ona ikram etse, misafir olan kişi köleye efendisi tarafında bu konuda izin verdiğini bilmese bile ikram edileni yiyebilir. Çünkü misafire ikram etmek vâciptir.

Bu ifade aynı zamanda İmam Ahmed'in söylediklerinden kıyas edilerek çıkarılacak sonucu da göstermektedir. Çünkü o, efendisi tarafından kendisine ticaret izni verilmiş bir kölenin yaptığı davete icabet etmenin câiz olduğunu söylemiştir.

Ayrıca sahâbe-i kirâmdan bir cemaatten yapılan rivayete göre, onlar kölelerin davetine icabet etmişlerdir. Bu husus aynı zamanda *merfû* olarak Resûlullah'tan da (s.a.v) rivayet edilmiştir.[832] Kölenin kendiliğinden yaptığı yemek davetine icabet etmek câiz olur ise, yanına gelen misafire ikram etmesi öncelikle câiz olur.

İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve başkaları, efendisi tarafından ticaret izni verilmiş kölenin yemek davetine efendisinin izni olmadan icabet edilemeyeceğini söylemişlerdir.

Ali b. Saîd'in İmam Ahmed'den naklettiğine göre; üç gün misafir ağırlama zorunluluğu (vücûbu) sadece gazilerin bir kimseye misafir olarak konaklaması durumunda geçerlidir. Fakat Ahmed b. Hanbel'den gelen meşhur rivayet daha önce naklettiğimiz birinci rivayettir. Yani, gelen her misafiri ağırlamak vâciptir.

Nerelerde ve Kimleri Ağırlamak Gerekir?

Şu konuda da İmam Ahmed'den iki farklı görüş nakledilmiştir: Misafirleri ağırlama zorunluluğu hem şehirlilere hem de köylerde oturanlara vâcip midir? Yoksa sadece yolcuların güzergâhları üzerinde bulunan köylerde oturan kimselere mi vâciptir?

Yine İmam Ahmed'in ifadesine göre, misafir müslüman da olsa kâfir de olsa ağırlanması gerekir. Ancak Hanbelî mezhebindeki âlimlerin çoğunluğu müslüman olanları ağırlamanın vâcip olduğunu söylerler. Nitekim Ahmed b. Hanbel'den gelen iki rivayetten birine göre, kişi başka dinde olan akrabasının nafakasından sorumlu değildir.

Birinci günden sonraki iki güne gelince; bu günlerde de misafirini ağırlayan kişi, misafirperverlik görevini mükemmel olarak yerine

---

832 Buhârî, nr. 2092; Müslim, Eşribe, 144 (nr. 2041).

getirmiş olur. İmam Ahmed'in ifadesine göre, sonraki iki gün misafiri ağırlamak ilk günkü gibi vâcip değildir. O, ilk gün ile sonraki iki günü farklı değerlendirmiş, ilk günün diğer iki günden daha güçlü bir şekilde ve üstüne basılarak ifade edildiğini belirtmiştir.

Bunun yanında Hanbelîler'den bazıları misafiri üç gün ağırlamanın vâcip olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşü benimseyenler arasında Ebû Bekir Abdülaziz, İbn Ebû Musa, Âmidî gibi âlimler vardır.

Üç günden sonra yapılan ağırlama ise, ev sahibi için sadaka sayılır. Bazıları, misafir ağırlamanın ilk günden (hediyeden) sonra üç gün olduğunu zannetmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, bu görüşü Resûlullah'ın (s.a.v), *"Misafir ağırlamak üç gündür, bundan sonrası sadakadır"* [833] hadisi ile reddetmiştir. Eğer o kimselerin zannettiği gibi olsaydı, misafirlik dört gün olurdu.

Bu hadis-i şerifte geçen günlerle ilgili ifadenin bir benzeri şu âyetlerde de geçer:

"De ki: Gerçekten siz yeri iki günde yaratanı inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbi'dir. O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdalar takdir etti." [834]

Burada geçen dört günden maksat, bütün bunların tamamının, yani yerin yaratılması ve gıdalar takdir edilmesinin dört günde yapılmış olduğudur.

İmam Ahmed'in yukarıda delil olarak aldığı hadis-i şerif daha önce geçmiş olup sahâbeden Ebû Şüreyh'ten (r.a) rivayet edilmiştir.

İmam Buhârî bu hadisi Ebû Hüreyre'den (r.a) şu lafızlarla rivayet eder. *"Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:*

---

833 Ahmed, *el-Müsned*, 3/8, 21, 37, 64, 76, 86; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1244, 1287; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1931, 1932; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/281; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13614.

834 Fussılet 41/9-10.

'Kim Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsa misafirini güzel bir şekilde ağırlasın.' Sahâbe-i kirâm sordular:

'Ey Allah'ın Resûlü! Misafiri ağırlamak ne zamana kadardır?' Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

Üç gündür, üç günden sonrası sadakadır."[835]

Humeyd b. Zencûye şöyle der: "Ev sahibinin, misafiri ağırladığı ilk günü, kendisinin ve ailesinin yediği en güzel yemekleri sunmak için kendisini zorlaması gerekir. Diğer iki günde de misafirine yine kendi yemeklerinden ikram eder."

Bu görüş âlimlerce tartışılmıştır. Nitekim, misafiri ağırlamak için tekellüf ve zorlama altına girmeyi yasaklayan Selmân'ın (r.a) hadisini birazdan nakledeceğiz.

Eşheb, İmam Mâlik'in şöyle dediğini nakleder: "Misafire hediye niteliğinde olan ilk günü, ona güzel ve özel nitelikte ikramlarda bulunur. Misafirini üç gün ağırlar."

İbn Ömer (r.anhümâ) misafir olduğu evde üç günden fazla yemek yemekten uzak durur, ev sahibine evinde ne varsa ondan ikram etmesini söylerdi.[836]

Ev sahibinin de, üç gün sonunda misafirin ayrılmasını isteme hakkı vardır. Çünkü o üzerine düşeni yerine getirmiştir. İmam Ahmed b. Hanbel böyle yapardı.

Misafirperverlikte Tekellüfe (Sıkıntıya) Girmek

Hz. Peygamber'in (s.a.v), *"... misafirin, ev sahibini sıkıntıya sokacak kadar kalması helâl olmaz"* sözünün mânası şudur: Misafir olan kişinin, ev sahibine sıkıntı verecek kadar uzun süre misafir olarak kalması helâl olmaz.

---

835 Buhârî, nr. 6136, 6138.

836 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 12/478. Ayrıca benzer lafızlar için bk. Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/311.

Fakat burada şöyle bir soru bulunmaktadır: Acaba bu sıkıntı verme durumu üç günün içinde mi, yoksa üç günden fazla kalmak durumunda mı söz konusudur?

Burada söz konusu olan sıkıntı verme, vâcip olmayan süre içinde ise, bunun haramlığında bir şüphe bulunmadığı açıktır. Yok eğer bu sıkıntı verme durumu, vâcip olan ilk günde ise, bu hükme bağlı olarak yeni bir soru da ortaya çıkar. Yanında bir şeyi bulunmayanların da misafir ağırlaması vâcip midir? Yoksa sadece misafir ağırlama imkânına sahip olanlara mı vâciptir?

Eğer, sadece misafir ağırlama imkânına sahip olanlara vâcip olduğu söylenecek olursa, misafir olan kişinin, misafir ağırlayacak durumda olmayan kişiden kendisini ağırlamasını istemesi helâl olmaz. Bu görüş, aralarında Humeyd b. Zencûye'nin de bulunduğu hadis ehlinden bir kesimin görüşüdür.

Nitekim Selmân'dan (r.a) şöyle rivayet edilir:

260- نَهَانَا رَسُولُ اللهِ ﷺ أَنْ نَتَكَلَّفَ لِلضَّيْفِ مَا لَيْسَ عِنْدَنَا.

"Resûlullah'ın (s.a.v), misafiri ağırlamak için yanımızda bulunmayan şeyleri ikram etmeye çalışarak kendimizi sıkıntıya sokmamızı (tekellüfü) yasakladı."[837]

Misafir ağırlamak için tekellüfe girmenin ev sahibine yasaklanmış olması, ev sahibinin yanında ne bulunuyorsa onu misafiriyle paylaşması gerektiğine delâlet eder. Ev sahibinin yanında ihtiyacından fazla bir şey yoksa, üzerine bir şey gerekmez.

Fakat, hakkında, ***"Kendileri ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları (başkalarını) kendilerine tercih ederler"***[838] âyet-i kerimesi inen ensarlı sahâbe[839] gibi misafirini kendi nefsine tercih ederse; bu durum

---

[837] Ahmed, *el-Müsned*, 5/441; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6083, 6084, 6085, 6187; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13627.

[838] Haşr 59/9.

[839] Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 10, Tefsîr, Haşr, 6; Müslim, Eşribe, 172 (nr. 2054).

fazilet ve ihsan sahiplerinin makamıdır. Bunu yapmak herkese vâcip değildir.

Misafir olacak kişi, misafir olacağı ev halkının kendi yemeklerini veya çocuklarının yemeğini vermek zorunda kalacaklarını ve bundan dolayı çocuklarının zor durumda kalacağını biliyorsa, onlardan kendisini misafir etmelerini istemesi câiz olmaz. Bu durumda misafir olacak kişinin, Resûlullah'ın (s.a.v); *"Misafirin ev sahibini sıkıntıya sokacak kadar kalması helâl olmaz"*[840] hadisine uygun davranarak orada misafir olmaması gerekir.

Diğer taraftan, misafir ağırlamak vâcip bir nafakadır. Bu ise, kendisinin ve ailesinin yiyeceğinden fazla yiyeceğe sahip olanlara ancak vâcip olur. Yani, misafir ağırlamanın vâcip olması için belli şartlar

---

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen hadis şöyledir: *"Bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek,*

'Ben açlıktan bitkin düştüm' dedi. Resûlullah (s.a.v) derhal hanımlarından birine (adam) gönderip yiyecek istedi. Ama hanımı,

'Seni hak ile gönderen zât-ı zülcelâle yemin olsun yanımızda sudan başka bir şey yok' diye cevap verdi. Resûlullah (s.a.v.) bunun üzerine diğer bir hanımına gönderdi. O da aynı şeyi söyledi. Hz. Peygamber (s.a.v) sonunda,

'Bu açı kim misafir edip doyurursa Allah ona rahmet edecektir' buyurdu. Ensardan Ebû Talha denen biri kalkıp,

'Ey Allah'ın Resulü! Ben misafir edeceğim' dedi ve onu evine götürdü. Evde hanımına,

'Evde yiyecek bir şey var mı?' diye sordu. Hanımı,

'Hayır, sadece çocukların yiyeceği var' dedi. Bunun üzerine hanımına,

'Sen onları bir şeylerle oyala, sonra da uyut. Misafirimiz girince, ona sanki yiyormuşuz gibi görünelim. Yemek için elini tabağa uzatınca lambayı düzeltmek üzere kalk ve onu söndür' diye tembih etti. Kadın söylenenleri yaptı. Beraberce oturdular. Misafir yedi. Karı koca geceyi aç geçirdiler. Sabah olunca Peygamber Efendimiz'e geldiler. Resûlullah (s.a.v) Ebû Talha'ya,

'Dün gece misafirinize karşı sergilediğiniz davranıştan Allah Teâlâ hazretleri hoşlandı. Bunun üzerine şu âyet-i kerimeyi indirdi: ***'Ve kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile, onları kendi nefislerine tercih ederler'*** (Haşr 59/9) *buyurdu."*

840 Buhârî, nr. 6135; Müslim, Eşribe, 15 (nr. 48, s. 1353); Ebû Davud, Et'ıme, 5 (nr. 3748); Tirmizî, Birr, 43 (nr. 1968); İbn Mâce, Edeb, 5 (nr. 3675); Ahmed, *el-Müsned*, 4/31.

vardır; tıpkı akrabalara verilmesi gerekli nafakada ve sadaka-i fıtırda belli şartlar arandığı gibi.

Hadis âlimlerinden Hattâbî, "ev sahibinin ikram edeceği bir şey bulunmadığı halde misafirin kalmaya devam ederek ev sahibini günaha sokması" şeklindeki izahı reddederek şöyle demiştir:

"Bunun doğru olmadığını düşünüyorum. Yanında misafire ikram edecek bir şeyi bulunmayan kişi, misafirine ikramda bulunmadığı için nasıl günahkâr duruma düşebilir? Halbuki kulun sorumluluğu gücü nisbetindedir. Hadiste ifade edilmek istenen şudur: Misafirin üç günden sonra kalmaya devam etmesi, sıkıntı vermesi ve içinin daralması sebebiyle ev sahibi tarafından hoş karşılanmaz. Bu da, ev sahibi için sadaka olan misafirperverliğin sevabı minnet ve başa kakma sebebiyle boşa gider."

Hattâbî'nin yukarıda ifade ettiği yorum söz götürür. Çünkü onun reddettiği biçimde meselenin yorumlandığı yönünde hadis bulunmaktadır. Bu durumda, yanında misafire ikram edecek bir şeyi bulunmayan kişinin günaha girmesinin yorumu şöyle olabilir:

İkram edecek bir şeyi bulunmadığı halde misafirin kalmasından ev sahibinin canı sıkılır, içi daralır. Bu sıkıntılı ruh hali de ev sahibini misafire karşı söz veya fiil ile günaha düşmesine sebep olabilecek şeylere itebilir. Yoksa, hadiste belirtilen günaha girmeden maksat, imkânı olmadığı halde misafire ikram edememesi değildir. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

On Altıncı Hadis

ÖFKEYE HÂKİM OLMAK

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: أَنَّ رَجُلاً قَالَ لِلنَّبِيِّ ﷺ: أَوْصِنِي، قَالَ: لاَ تَغْضَبْ، فَرَدَّدَ مِرَارًا قَالَ: لاَ تَغْضَبْ.

Ebû Hüreyre (r.a) şöyle rivayet eder:

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v),

'Bana tavsiyede bulun!' dedi; Resûlullah da (s.a.v) ona,

'Öfkelenme!' dedi.

Adam aynı soruyu defalarca tekrarladı, Hz. Peygamber (s.a.v) her defasında, 'Öfkelenme!' diye karşılık verdi."[841]

DİĞER RİVAYETLER

Tirmizî bu hadisi Ebû Hasîn isnadıyla rivayet etmiştir. Lafzı şöyledir:

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana bir şeyler öğret ve az söyle ki hafızamda tutabileyim' dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) ona,

---

[841] Buhârî, Edeb, 76 (nr. 6116); Ahmed, *el-Müsned*, 2/362, 466.

'Kızma!' dedi. Adam sorusunu birkaç defa tekrarladı, Peygamber Efendimiz (s.a.v) her defasında ona yine, 'Kızma!' dedi."[842]

Tirmizî'nin dışında gelen başka bir rivayette şu sözler yer alır: *"Dedim ki:*

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, cennete girmemi sağlayacak bir amel göster ama çok olmasın.' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v),

'Kızma!' buyurdu."[843]

HADİSİN ŞERHİ

Hadis-i şerifte söz konusu olan sahâbînin, Resûl-i Ekrem'den (s.a.v) bu veciz, özlü ve bütün hayırlı hasletleri toplayan güzel tavsiyeyi istemesinin sebebi; yapılan tavsiyeyi aklında tutmak istemesi ve uzun olduğu takdirde unutmaktan korkmasıdır. Resûlullah da (s.a.v) bu istek karşısında, kızmamasını tavsiye etmiştir. Adam aynı soruyu defalarca tekrarlamış, Hz. Peygamber ona her defasında aynı cevabı vermiştir.

Peygamber Efendimiz'in vermiş olduğu bu cevap, bütün kötülüklerin temelinde öfkenin ve yine bütün hayırların temelinde de öfkelenmemenin yattığını göstermektedir.

Tavsiyeyi İsteyenin Kimliği

Resûlullah'tan (s.a.v) bu tavsiyeyi isteyen kişinin sahâbeden Ebü'd-Derdâ (r.a) olması muhtemeldir. Nitekim hadisi Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) rivayet eden Taberânî'nın lafzı şöyledir:

"Resûlullah'a dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana, cennete girmemi sağlayacak bir amel öğret!' Resûlullah da (s.a.v) bana buyurdular ki:

Öfkelenme, bunu yapabilirsen sana cennet var."[844]

---

842 Tirmizî, Birr ve Sıla, 73 (nr. 2020).

843 Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1593; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12989.

Ahnef b. Kays, amcası Câriye b. Kudâme'den rivayet eder:

261- يَا رَسُولَ اللَّهِ! قُلْ لِي قَوْلاً وَأَقْلِلْ عَلَيَّ لَعَلِّي أَعْقِلُهُ. قَالَ: لاَ تَغْضَبْ، فَأَعَادَ عَلَيْهِ مِرَارًا كُلُّ ذَلِكَ يَقُولُ: لاَ تَغْضَبْ.

"Adamın biri Resûlullah'a geldi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana bir söz söyle, söz de kısa olsun ki onu aklımda tutabileyim!' dedi. Resûlullah (s.a.v)'

'Öfkelenme!' buyurdu. Adam sorusunu defalarca tekrarladı, Peygamber Efendimiz her defasında,

'Öfkelenme!' dedi."[845] Bunu Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir.

Hadisin Câriye b. Kudâme'den gelen diğer bir rivayeti şöyledir: *"Ben Resûlullah'a (s.a.v) sordum..."*[846] Hadisin devamı yukarıdaki hadis ile aynıdır.

Bu rivayetlerden çıkan sonuca göre Resûlullah'tan tavsiye isteyen kişinin Câriye b. Kudâme olması ağırlık kazanmaktadır.

Buna karşılık İmam Ahmed b. Hanbel, Yahya el-Kattân'nın[847] şöyle dediğini nakleder: "Bunu söyleyen, yani Câriye b. Kudâme'nin Resûlullah'tan (s.a.v) tavsiye istediğini nakleden Hişâm'dır. Ben derim ki: Hadis âlimleri, Câriye b. Kudâme'nin Resûlullah'a (s.a.v) yetişmediğini söylemişlerdir. Bu görüş İclî ve diğer bazı âlimlere aittir. Buna göre Câriye b. Kudâme, sahâbî değil tâbiîn kuşağındandır."

İmam Ahmed; Zührî, Humeyd b. Abdurrahman ve sahâbeden bir zat vasıtasıyla şöyle rivayet eder: *"Dedim ki:*

---

844 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12990. Heysemî, bu hadisi Taberânî'nin *el-Evsat* ve *el-Kebîr*'de rivayet ettiğini belirtir.

845 Ahmed, *el-Müsned*, 3/484; 5/34: İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5689; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 2093-2107; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12986.

846 Ahmed, *el-Müsned*, 5/24; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12986.

847 Ahmed b. Hanbel, Yahya el-Kattân'ın bu sözlerini Câriye b. Kudâme'den yaptığı rivayetlerin peşinde zikreder.

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana tavsiyede bulun!' Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v),

'Öfkelenme!' buyurdu. Tavsiyeyi isteyen sahâbî sonra der ki:

Resûlullah'ın (s.a.v) söylediği bu söz üzerinde bir süre düşündüm, bunun sonucunda öfkenin bütün kötülükleri kendisinde topladığını anladım."[848]

İmam Mâlik bunu *el-Muvatta*'da Zührî'den Humeyd vasıtasıyla *mürsel* olarak rivayet etmiştir.[849]

İmam Ahmed, Abdullah b. Amr'dan (r.a) rivayet eder: *"Resûlullah'a (s.a.v),*

'Beni, Allah Teâlâ'nın gazabından uzaklaştıracak olan nedir?' diye sordum.

'Öfkelenme!' buyurdular."[850]

Öfke Hakkında Söylenenler

Yukarıdaki hadislerden birinde, sahâbîden nakletmiş olduğumuz, "Resûlullah'ın (s.a.v) söylediği söz üzerinde düşününce, öfkenin bütün kötülükleri toplayıcı özelliği olduğunu anladım" şeklindeki sözü, bizim "öfke bütün şerlerin odağıdır" sözümüzün doğruluğuna işaret etmektedir.

Ca'fer b. Muhammed şöyle der: "Öfke, bütün kötülüklerin kapısını açan anahtar gibidir." Abdullah b. Mübârek'e (rh.a), "Güzel ahlâkı bize bir kelimede özetle!" derler. O da, "Öfkelenmemek" diye tarif eder.

İmam Ahmed ve İshak b. Râhûye de güzel ahlâkı, bu hadiste geçtiği gibi öfkelenmemek şeklinde açıklar. Onların bu tarifi *merfû* hadis olarak da rivayet edilmiştir.

---

848 Ahmed, *el-Müsned*, 2/185, 362, 466; 3/484; 5/34, 370, 372, 373; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12987.

849 Mâlik, *el-Muvatta'*, 2/906.

850 Ahmed, *el-Müsned*, 2/175; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 296; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 12985.

Muhammed b. Nasr Mervezî *Ta'zîmü Kadri's-Salât* isimli eserinde Ebü'l-Alâ b. eş-Şıhhîr'den şöyle rivayet eder:

262- أَنَّ رَجُلاً أَتَى النَّبِيَّ ﷺ مِنْ قِبَلِ وَجْهِهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّهِ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ: حُسْنُ الْخُلُقِ. ثُمَّ أَتَاهُ عَنْ يَمِينِهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّهِ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ: حُسْنُ الْخُلُقِ. ثُمَّ أَتَاهُ عَنْ شِمَالِهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّهِ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ فَقَالَ: حُسْنُ الْخُلُقِ. ثُمَّ أَتَاهُ مِنْ بَعْدِهِ يَعْنِي مِنْ خَلْفِهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّهِ أَيُّ الْعَمَلِ أَفْضَلُ؟ فَالْتَفَتَ إِلَيْهِ رَسُولُ الله ﷺ فَقَالَ: مَا لَكَ لاَ تَفْقَهُ! حُسْنُ الْخُلُقِ هُوَ أَنْ لاَ تَغْضَبَ إِنِ اسْتَطَعْتَ.

"Adamın biri Hz. Peygamber'in yüzünün dönük olduğu taraftan geldi ve şöyle sordu:

'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi amel daha faziletlidir?'

'Güzel ahlâk" cevabını aldı, sonra sağından geldi ve dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi amel daha faziletlidir?'

'Güzel ahlâk" cevabını aldı, sonra solundan geldi ve dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Hangi amel daha faziletlidir?'

'Güzel ahlâk' cevabını aldı, sonra arkasından geldi ve,

"Ey Allah'ın Resûlü! Hangi amel daha faziletlidir?' diye sordu. Peygamber Efendimiz ona doğru döndü ve buyurdu ki:

'Neden anlamıyorsun? Güzel ahlâk, gücün yettiğince öfkelenmemektir."[851] Bu hadis *mürsel*dir.

---

[851] Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 878.

Öfkelenmemenin Anlamı

Hz. Peygamber'in, kendisinden tavsiye isteyen kişiye, "öfkelenme" demesi şu iki hususu ihtiva etmesi muhtemeldir:

Birinci husus: Güzel ahlâka yönelmek

Hz. Peygamber'in öfkelenmeme emrinden maksadı; güzel ahlâkın gerekleri olan kerem, cömertlik, yumuşaklık, hayâ, tevazu, eza vermeme, hoşgörü, af, öfkeye hâkim olma, güleryüz ve bu gibi güzel ahlâka giren hasletleri sağlayan sebeplere yönelmesini sağlamaktır.

İnsan, bu saydığımız güzel hasletleri kendisine huy edinir ve bunları bir alışkanlık haline getirirse, sahip olduğu bu güzel hasletler, kişinin öfkelenmesini gerektiren sebeplerin oluştuğu vakit öfkesini yenmesini sağlar.

İkinci husus: Öfkenin gereğinden sakınmak

Bu emirden maksat, kişinin öfkelenmesi durumunda öfkenin gerektirdiği şekilde hareket etmemesi olabilir. Bunun yerine öfkenin gereğini terketmeli ve Resûlullah'ın (s.a.v) emir buyurduğu gibi hareket etmelidir. İnsan, öfkesine sahip olduğu zaman, iyiliği emretme ve kötülüğe engel olma prensibini kendi nefsinde uygulamış olur. Nitekim bu hususta Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: ***"Musa'nın öfkesi dinince levhaları aldı..."***[852]

İnsan, öfkelendiği zaman öfkesinin kendisine emrettiğini yapmayıp nefsi ile bu şekilde mücadele edince, öfkenin vereceği şer kendisinden uzaklaşmış olur. Belki de bu hal öfkesinin dinmesini ve süratli bir şekilde sükûnete kavuşmasını sağlar. Bu durumda kişi sanki öfkelenmemiş gibi olur. Bu mânayı destekler biçimde Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

"Onlar büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıklari zaman da bağışlarlar."[853]

---

[852] A'râf 7/154.

[853] Şûrâ 42/37.

Diğer bir âyet-i kerime de şöyledir:

"O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah güzel davranışta bulunanları sever."[854]

Öfkelenince Ne Yapmalı?

Hz. Peygamber de (s.a.v), öfkelenmiş kişilere, bu öfkelerinin yatışmasını ve kişiye sükûneti sağlayacak şeyleri emreder, öfkelendiği zaman nefsine hâkim olan kişileri överdi.

Sahîhayn'de Süleyman b. Surad'dan şöyle rivayet edilir:

"İki kişi Resûlullah'ın (s.a.v) yanında birbirine sövdü. Biz de orada oturuyorduk. O iki kişiden biri öfkeli bir şekilde karşısındakine sövüyordu, öfkeden yüzü kıpkırmızı olmuştu. Bu hal üzerine Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

Ben öyle bir kelime biliyorum ki, şu kişi onu söylediği takdirde içinde bulunduğu durumdan kurtulur. Eğer eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm (kovulmuş şeytanın şerrinden Allah'a sığınırım) derse, bu durumdan kurtulur. Orada bulunanlar adama,

'Sen Resûlullah'ın (s.a.v) söylediğini duymadın mı?' dediler, o da,

'Ben deli değilim' dedi."[855]

İmam Ahmed ve Tirmizî, Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet eder:

---

[854] Âl-i İmrân 3/134.

[855] Buhârî, nr. 3282, 6048. 6115; Müslim, Birr ve Sıla, 109 (nr. 2610).

İmam Nevevî (rh.a.) bu hadisin şerhinde şöyle der: "Hadiste geçen, 'Ben deli miyim ki istiâze edeyim' sözünü İslâm dininin üstünlük ve faziletlerini anlamayan ve istiâzenin delilere mahsus olduğunu sanan bir bedevî söylemiş olsa gerektir. Herhalde bu kişi öfke ve gazabın insana şeytan tarafından gelen bir fitne ve fesattan ibaret olduğunu anlamayacak derecede cahil biri olmalıdır. Bu kişinin münafıklardan biri olma ihtimali de vardır."

263- أَلاَ إِنَّ الْغَضَبَ جَمْرَةٌ فِي قَلْبِ ابْنِ آدَمَ، أَفَمَا رَأَيْتُمْ إِلَى حُمْرَةِ عَيْنَيْهِ وَانْتِفَاخِ أَوْدَاجِهِ! فَمَنْ أَحَسَّ مِنْ ذَلِكَ بِشَيْءٍ فَلْيَلْزَقْ بِالأَرْضِ.

"Resûlullah (s.a.v) bir hutbesinde şöyle buyurdu:

Dikkat edin! Öfke, insanoğlunun kalbine düşen bir kor gibidir. Siz (öfkelenmiş kişinin) gözlerinin nasıl kızardığını ve şah damarının nasıl kabardığını görmüyor musunuz? Kim bunu (öfkelendiğini) hissederse, kendisini yere yapıştırsın (uzanıp vücudunu toprağa değdirsin)."[856]

İmam Ahmed ve Ebû Davud Ebû Zer'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

264- إِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ قَائِمٌ فَلْيَجْلِسْ، فَإِنْ ذَهَبَ عَنْهُ الْغَضَبُ وَإِلاَّ فَلْيَضْطَجِعْ.

"Sizden biriniz öfkelenince, ayakta ise otursun, bu durumda öfkesi yatışırsa ne alâ, eğer yatışmazsa uzansın."[857]

Bazıları demiştir ki: Hadis-i şerifte geçen "eğer ayakta ise" sözünden maksat, "karşı taraftan intikam almaya hazır vaziyette ise" demektir. Oturan kişi ise, karşıdan intikamını alabilmekten uzak olduğu gibi, uzanmış olan kişi bunu yapabilmekten çok daha uzaktır. Bu yüzden Hz. Peygamber, öfkelenen kişilere intikam alma halinden uzak kalabilecekleri duruma geçmelerini emir buyurmuştur.

Sinan b. Sa'd'ın Enes b. Mâlik'ten (r.a), onun da Resûlullah'tan (s.a.v) yaptığı ve Hasan-ı Basrî'nin (rh.a) *mürsel* olarak naklettiği şu rivayet, yukarıdaki açıklamanın doğruluğunu göstermektedir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

---

856 Tirmizî, Fiten, 26 (nr. 2191); Ahmed, *el-Müsned*, 3/19, 61.

857 Ebû Davud, Edeb, 4 (nr. 4782); Ahmed, *el-Müsned*, 5/152; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5688.

"Öfke, insanın kalbine düşen kor bir ateştir. Siz (öfkelenen kişinin), gözlerinin nasıl kızardığını ve şah damarının nasıl kabardığını görmüyor musunuz? Sizden biriniz öfkelendiğini hissederse otursun, öfkesi onu düşmanlık yapmaya itmesin."[858]

Bundan maksat: Kişinin nefsine hâkim olması, öfkesinin başkalarına fiili olarak eza vermesine engel olmasıdır. Bu yüzden Resûlullah (s.a.v) fitne zamanları hakkında buyurmuştur ki: *"O (fitne) zamanda uzanmış olan oturmuş olandan daha hayırlı, oturmuş olan ayakta olandan daha hayırlı, ayakta olan yürümekte olandan daha hayırlı ve yürüyen de koşandan daha hayırlıdır."*[859]

Bu hadis-i şerif, fitnenin ne kadar hızlı biçimde yayılacağını örnek verme kabilinden olsa bile, burada anlatılmak istenen mâna şudur: Fitne için daha hızlı hareket eden kişiler, bu konuda yavaş hareket edenlerden daha şerlidir.

İmam Ahmed, İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder: *"Biriniz öfkelendiği zaman sussun!" Resûlullah (s.a.v) bunu üç defa söyledi.*[860]

Öfke anında susmak da, öfke için büyük bir ilâçtır. Çünkü öfkeli olduğu hallerde çoğu zaman kişiden, öfkesinin geçtiği zaman pişman olacağı ve sonucunda büyük zararlar göreceği söz, sövgü vb. şeyler sudur eder. Sustuğu takdirde bütün bu kötülüklerden uzak durmuş olur.

Mevrak İclî'nin söylediği şu söz ne kadar güzel: "Hiçbir zaman öfkeyle dolu dolu olmadım. Asla, daha sonra pişmanlık duyacağım sözü öfkeliyken söylemedim."

---

858 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 20289.

859 Müslim, Fiten, 13 (nr. 2887); Ebû Davud, Fiten, 2 (nr. 4256); Ahmed, *el-Müsned*, 5/48.
Konuyla ilgili olarak şu hadislere de bakılabilir: Buhârî, nr. 7081; Müslim, Fiten, 10 (nr. 2886); Tirmizî, Fiten, 29 (nr. 2194); Ebû Davud, 4257; Ahmed, *el-Müsned*, 1/168-169, 448-449.

860 Ahmed, *el-Müsned*, 1/239, 282; Bezzâr, *el-Müsned*, 1/90; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10951; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 548, 12993.

Bir gün Ömer b. Abdülaziz (rh.a) öfkelenir. Bunu gören oğlu Abdülmelik ona şöyle der: "Ey müminlerin halifesi! Allah Teâlâ'nın sana verdiği ve ihsan ettiği bunca faziletlere rağmen sen de mi bu derece öfkeleniyorsun?" Ömer b. Abdülaziz der ki: "Sen öfkelenmez misin Abdülmelik?" Abdülmelik babasına şöyle der: "Eğer öfkemi bastırıp ortaya çıkmasını engelleyemezsem, gönlümün genişliğinin ne anlamı olur!"

Onlar, öfkelendikleri zaman kendilerine hâkim olan bir topluluktu. Allah Teâlâ onlardan razı olsun.

Öfkenin Asıl Kaynağı

İmam Ahmed ve Ebû Davud Urve b. Muhammed es-Sa'dî'den şöyle rivayet eder:

"Urve biriyle konuşur ve konuştuğu kişi kendisini öfkelendirir. Öfkelenince kalkıp abdest alır ve şöyle der: Babam bana dedem Atıyye'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet etti:

Öfke şeytandandır, şeytan ise ateşten yaratılmıştır; ateş ise ancak su ile söndürülür. Öyleyse sizden biriniz öfkelenince abdest alsın."[861]

Ebû Nuaym senediyle Ebû Müslim el-Havlânî'den şöyle rivayet eder: "Ebû Müslim, Muâviye (r.a) minberde olduğu esnada kendisiyle bir konuda konuşurken onu öfkelendirir. Muâviye minberden iner ve gusleder ve tekrar minbere çıkarak şöyle der: Ben Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

265- سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ: إِنَّ الْغَضَبَ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالشَّيْطَانُ مِنَ النَّارِ، وَالْمَاءُ يُطْفِيءُ النَّارَ فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَغْتَسِلْ.

"Öfke şeytandandır, şeytan ise ateşten (yaratılmıştır); su da ateşi söndürür; öyleyse biriniz öfkelendiği zaman gusletsin."[862]

---

861 Ebû Davud, Edeb, 4 (nr. 4784); Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr,* 7/8; Begavî, *Şerhu's-Sünne,* nr. 3583.

Öfkeye Hâkim Olmak

Buhârî ve Müslim, Ebû Hüreyre'den Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

266- لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ وَإِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ.

"Pehlivan, güreşte üstün gelen kişi değildir. Gerçek pehlivan, öfkelendiği zaman nefsine (kendine) hâkim olan kişidir."[863]

Müslim *Sahîh*'inde İbn Mesud'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

'Siz kendi aranızda kimi pehlivan sayarsınız?' Dedik ki:

'İnsanların kendisini yenemediği kişiyi.' Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

O değil, asıl pehlivan öfkelendiğinde kendine hâkim olan kişidir."[864]

Öfkeye Hâkim Olmanın Fazileti

İmam Ahmed, Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce, Muâz b. Enes el-Cühenî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

267- مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَهُوَ يَسْتَطِيعُ أَنْ يُنْفِذَهُ دَعَاهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى رُؤُوسِ الْخَلَائِقِ حَتَّى يُخَيِّرَهُ فِي أَيِّ الْحُورِ شَاءَ.

"Kim, yerine getirmeye gücü yettiği halde öfkesini yutarsa, kıyamet günü bütün insanların önünde Allah Teâlâ o kişiyi çağırır ve dilediği hûriyi seçmede onu serbest bırakır."[865]

---

862 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/130; İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 16/365/1.

863 Buhârî, Edeb 102; Müslim, Birr 106-109 (nr. 2609); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, nr. 10226-10229; *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 394-397; Ahmed, *el-Müsned*, 2/236, 268, 517; Mâlik, *el-Muvatta'*, Hüsnü'l-huluk 3 (2/906); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, nr. 25385; Kudâ'î, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 1212; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, nr. 2140.

864 Müslim, Birr, 106 (nr. 2608).

İmam Ahmed İbn Ömer'den (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

268- مَا تَجَرَّعَ عَبْدٌ جُرْعَةً أَفْضَلَ عِنْدَ اللهِ مِنْ جُرْعَةِ غَيْظٍ يَكْظِمُهَا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللهِ تَعَالَى.

"Allah katında bir kimsenin yuttuğu şeylerin en faziletlisi, Allah Teâlâ'nın rızâsını kazanmak için öfkesine hâkim olup onu yutmasıdır."[866]

İbn Abbas'tan da (r.a) Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Kulun yuttukları arasında öfkesini yutmasından daha hayırlı olanı yoktur. Kul, öfkesini yuttuğunda, Allah Teâlâ mutlaka onun kalbini iman ile doldurur."[867]

Ebû Davud sahâbeden bir kişiden Resûlullah'tan (s.a.v) bunu şöyle rivayet eder: *"Allah Teâlâ onun kalbini güven ve iman ile doldurur."*[868]

Meymûn b. Mihrân şöyle anlatır: "Adamın biri Selmân'a (r.a) geldi ve, "Ey Ebû Abdullah, bana tavsiyede bulun!" dedi. O da adama, "Öfkelenme!" dedi. Adam, "Bana öfkelenmemi emrediyorsun, öfkelenmemek benim elimde değil!" dedi. Bunun üzerine Selmân (r.a), "Öyleyse öfkelendiğin zaman eline ve diline sahip ol!" dedi.

Bunu İbn Ebü'd-Dünyâ rivayet etmiştir. Selmân'ın (r.a) "eline ve diline sahip ol" sözünden maksat, Resûlullah'ın (s.a.v) öfkelenen kişiye tavsiye ettiği oturma, dayanma ve susma ile işaret ettiği maksadın aynısıdır.

Ömer b. Abdülaziz (rh.a) şöyle der: "Nefsinin arzusuna, öfkesine ve hırsa bağlanmaktan korunan kişi kurtuluşa ermiş demektir."

---

865 Ebû Davud, Edeb, 3 (nr. 4777); Tirmizî, Birr, 74 (nr. 2021); İbn Mâce, Zühd, 17 (nr. 4186); Ahmed, *el-Müsned*, 3/440.

866 İbn Mâce, Zühd, 18 (nr. 4189); Ahmed, *el-Müsned*, 2/128.

867 Ahmed, *el-Müsned*, 1/327.

868 Ebû Davud, Edeb, 35 (nr. 4778).

Dört Haslete Dikkat Edilmeli

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Şu dört haslet kimde bulunursa Allah Teâlâ onu şeytandan korur ve cehennemi ona haram kılar: "Rağbetli (arzulu) ve korkulu anda, şehvetli ve öfkeli hallerde kendine hâkim olmak!".

Hasan-ı Basrî'nin saydığı bu dört sıfat, bütün şerlerin başlangıcını oluşturur.

Rağbet. Rağbet göstermek (arzulu olmak), bir şeyin faydasını düşünerek nefsin ona doğru meyletmesi ve yönelmesi demektir. Kişi bir şeye karşı rağbet gösterince, bu durum o kişiyi, arzusuna ulaştıracağını düşündüğü her türlü yollarla ona kavuşmaya yönlendirir. Elde etmeye çalıştığı bu yollar ise çoğunlukla haram yollar olabileceği için bu durumda istenilen şey de haram durumuna düşer.

Korku. Bir şeyden çekinmek ve ürkmek demektir. İnsan bir şeyden korkunca, bulabildiği her türlü yolla ondan kurtulmanın çaresini arar. Bu yollar da çoğunlukla haram yollardan oluşur.

Şehvet. Nefsin, kendisine hoş gelen ve lezzet duyduğu şeye meyletmesidir. Nefis çoğunlukla zina, hırsızlık, içki içmek; hatta küfür, sihir, münafıklık ve bid'at gibi haramlara meyleder.

Öfke. Gerçekleşmesinden korkulan şeyin vereceği sıkıntıyı defetmek yahut kendisine kötülük yapmış bir kişiden intikam almak maksadıyla kalpteki kanın galeyana gelmesidir. Bu yüzden çoğu zaman öfke; adam öldürme, dövme, her türlü zulüm ve düşmanlık yollarına başvurma gibi haram kılınan fiillere; zina iftirası, sövme ve çirkin söz söyleme gibi haram sözlere sebep olur. Hatta bu haram sözler kişiyi küfre düşürecek dereceye kadar ulaşabilir. Nitekim Cebele b. Eyhem'in küfre düşmesinin nedeni buydu. Yahut öfke, dinin yapılmasını doğru görmediği bazı davranışlara sebep olabilir. Öfkeliyken hanımını boşayıp sonra pişman olan kişinin durumu gibi.

Övülen Öfke: Allah İçin Öfkelenmek

Mümin kişinin üzerine düşen, nefsinin arzu ettiği şeyleri (şehvetini), Allah Teâlâ'nın mubah kıldıkları ile sınırlı tutmasıdır. Hatta bu mubahları sâlih bir niyet ile yerine getirmesi durumunda sevap da kazanabilir. Öfkesi de, kendisinin ya da başkalarının dinlerine verilen zararı defetmek, Allah ve Resûlü'ne isyan edenlerden intikam almak için olmalıdır. Tıpkı şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

***"Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlatsın ve onların** (müminlerin) **kalplerinden öfkeyi gidersin.**[869]*

Allah için öfkelenmek Resûlullah'ın (s.a.v) tavrı idi. O, Allah'ın haram kıldığı sınırlardan biri çiğnenmedikçe kendi nefsi için kimseden intikam almazdı. Hiçbir zaman öfkesini yerine getirmek için hareket etmezdi.[870] Allah yolunda cihad dışında, eliyle ne bir hizmetçiye ne de bir kadına vurmuştur.[871]

Hz. Peygamber'in Öfkesi ve Memnuniyeti

Enes b. Mâlik (r.a), Resûlullah'a on sene hizmet etmiş, ama ona "öf" bile dememiştir. Yine onun yaptığı bir iş için, "Niye böyle yaptın?", yapmadığı bir iş için de, "Neden şunu yapmadın?" dememiştir.[872]

Başka bir rivayete göre, ailesinden biri Enes b. Mâlik'i (r.a) kınayınca Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Onu rahat bırakın, bir şey takdir edilmiş ise o mutlaka olur."[873]

---

869 . Tevbe 9/14-15.

870 Buhârî, nr. 6126; Müslim, Fezâil, 79 (nr. 2327); Ebû Davud, Edeb, 1 (nr. 4785).

871 Müslim, Fezâil, 77 (nr. 2328); Ebû Davud, Edeb, 2 (nr. 4786); İbn Mâce, Nikâh, 51 (nr. 1984).

872 Buhârî, nr. 6038; Müslim, Fezâil, 51 (nr. 2309); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2894.

873 Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 1100; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 14196.

Enes (r.a) şöyle der: "Resûlullah'a (s.a.v) on sene hizmet ettim. Onun uygun gördüğü ya da karşı çıktığı ne kadar şey var ise hepsinde de Allah'ın takdir ettiği şeye mutlaka rıza göstermiştir."

269- سُئِلَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَقَالَتْ: كَانَ خُلُقُهُ الْقُرْآنَ.

"Hz. Âişe (r.a) validemize Resûlullah'ın (s.a.v) ahlâkı sorulmuştu. O şöyle cevap verdi:

"Onun ahlâkı Kur'an'dan ibaretti."[874]

Müminlerin annesi bu söz ile şunu demek istiyordu: Peygamber Efendimiz (s.a.v) Kur'an-ı Kerîm'in ahlâkıyla ahlâklanmış ve edebiyle edeplenmişti. Kur'an-ı Kerîm neyi övüyorsa, kendisi de ondan memnun olur ve neyi yeriyorsa ondan dolayı öfkelenirdi.

Nitekim yine Hz. Âişe (r.a) validemizden gelen bir rivayette onun ahlâkı şöyle ifade edilmiştir: *"Onun ahlâkı Kur'an idi; onun razı olduğu şeye memnun olur, öfkelendiği şeye öfkelenirdi."*

Resûl-i Ekrem (s.a.v) en sıkıntılı ve zorlu anlarında bile kimseye çirkin bir davranışta bulunmazdı. Hoşnutsuzluk sadece yüzünde belli olur, başkalarına bunun bir etkisi olmazdı.

Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) rivayet edilen sahih bir hadiste bu durum şöyle ifade edilir:

270- كَانَ النَّبِيُّ ﷺ أَشَدُّ حَيَاءً مِنَ الْعَذْرَاءِ فِي خِدْرِهَا فَإِذَا رَأَى شَيْئًا يَكْرَهُهُ عَرَفْنَاهُ فِي وَجْهِهِ.

"Resûlullah (s.a.v) perde arkasındaki bâkireden daha utangaçtı. Hoşlanmadığı bir şey gördü mü bunu yüzünden anlardık."[875]

---

[874] Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 139 (nr. 746); Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 2 (3/199-200); İbn Mâce, Ahkâm, 14 (nr. 2333); Ahmed, *el-Müsned*, 6/54, 91, 111, 188, 216; Dârimî, *es-Sünen*, 1/345.

İbn Mesud (r.a), Resûlullah'a (s.a.v) bir kişinin, "Bu paylaştırma, Allah Teâlâ'nın rızâsının gözetilmediği bir paylaştırmadır" sözünü nakledince, Peygamber Efendimiz'in yüzünün rengi değişmiş, öfkelenmiş ve, *"Musa'ya bundan daha fazla eziyet edilmiş fakat o sabretmişti"*[876] sözünden başka bir şey söylememişti.

Yine Peygamber Efendimiz, Allah Teâlâ'nın hoşlanmadığı bir şey görünce bundan dolayı da öfkelenir, bu konuda suskunluğunu bozar ve sözünü söylerdi. Bir defasında Hz. Âişe'nin (r.a) evine girmiş, üzerinde resimler bulunan bir perdenin pencerede asılı olduğunu görmüştü. Birden yüzünün rengi değişti, hemen perdeyi söktü ve şöyle buyurdu:

"Şüphesiz kıyamet günü insanların en şiddetli azap görecek olanları bu tür resimleri resmedenlerdir."[877]

Yine kendisine, bir imamın, cemaatten bazılarının namazı terketmesine sebep olacak kadar namazı uzattığı şikâyet edilince öfkelenmiş, hatta öfkesinin şiddeti iyice artmış, insanlara öğüt vererek namazı hafif kıldırmalarını emir buyurmuştu.[878]

Resûlullah (s.a.v) mescidin kıble duvarında balgam gördü, öfkelendi ve (kalkıp) eliyle kazıdı. Sonra şöyle buyurdu: *"Sizden biriniz namaza durduğu zaman Allah Teâlâ onun yüzünü döndüğü taraftadır. Öyleyse hiçbiriniz kıble tarafına tükürmesin."*[879]

Resûlullah'ın (s.a.v) yaptığı dualardan biri şöyleydi:

271- أَسْأَلُكَ كَلِمَةَ الْحَقِّ فِي الْغَضَبِ وَالرِّضَا.

---

875 Buhârî, nr. 6102; Müslim, Fezâil, 68 (nr. 2321).

876 Buhârî, nr. 3150, 4336; Müslim, Zekât, 141 (nr. 1062).

877 Buhârî, nr. 5954, 6019; Müslim, Libâs, 92 (nr. 2107); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5847.

878 Müslim, Salât, 182 (nr. 466).

879 Buhârî, Salât, 33, 35, 36, 39, Mevâkitu's-Salât, 8, el-Amel fi's-Salât, 12; Müslim, Mesâcid, 50, 51, 54 (nr. 547, 548, 551); Nesâî, Taharet, 193 (1/163), Mesâcid, 35 (2/52, 53); Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/194.

"Allahım; öfkeli halimde de sakin halimde de hak sözü söylememe yardım etmeni dilerim."[880]

Bu, gerçekten çok üstün bir durumdur. Öfkeli halinde de sakin olduğu zamanlarda da hakkın dışında söz söylememek kolay bir iş değildir. İnsanların çoğu öfkelendikleri zaman hakkı söyleme başarısını gösteremezler.

Taberânî Enes'ten *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

272- ثَلَاثٌ مِنْ أَخْلَاقِ الْإِيمَانِ: مَنْ إِذَا غَضِبَ لَمْ يُدْخِلْهُ غَضَبُهُ فِي بَاطِلٍ وَمَنْ إِذَا رَضِيَ لَمْ يُخْرِجْهُ رِضَاهُ مِنْ حَقٍّ وَمَنْ إِذَا قَدَرَ لَمْ يَتَعَاطَ مَا لَيْسَ لَهُ.

"Şu üç sıfat imanın hasletlerindendir: Öfkelenen kişiyi öfkesinin bâtıla sürüklememesi, sakin halde olan kişinin bu halde hakkın dışına çıkmaması, muktedir olsa bile kendisine ait olmayana el sürmemesi."[881]

Öfkenin Zararları

Ebû Hüreyre (r.a) şöyle anlatır: Resûlullah'ın (s.a.v) şunu anlattığını işittim:

---

880 Nesâî, Sehv, 62 (3/54-55); Ahmed, *el-Müsned*, 4/364; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1971. Bu hadis-i şerif Ammâr b. Yâsir'den (r.a) rivayet edilen hadisin bir bölümüdür. Hadisin tamamı şöyledir:

Ammâr b. Yâsir (r.a) insanlara namaz kıldırır ve namazı kısa keser. İnsanlar, namazı kısa kıldırmasını yadırgarlar. Der ki: "Rükû ve secdeleri usul ve erkânına göre yapmadım mı?" Cemaat de, "Evet, yaptın" der. Ammâr (r.a) sonra şöyle devam eder: "Kısa kıldırdım ama namazda Resûlullah'ın (s.a.v.) okuduğu duaları okudum. Resûl-i Ekrem (s.a.v) şu duaları okurdu:

Ey gaybı bilen ve yaratmaya kudreti olan Allahım! Yaşamamın hayırlı olduğunu bildiğin sürece beni yaşat. Ölümün benim için hayırlı olduğunu bildiğin zaman da beni öldür. Gizlilikte ve âşikârda senin korkunu, öfkeli ve sakin olduğum zaman da hak söz üzere olmayı, fakirlikte ve zenginlikte dengeli (mutedil) olmayı dilerim. Cemâline bakma lezzeti ve sana kavuşma şevki isterim. Sıkıntı veren felâketlerden ve saptıran fitnelerden sana sığınırım. Allahım, bizi İmân süsüyle süsle ve hidayet yolunda olanların rehberi kıl."

881 Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 164.

"İsrâiloğulları içinde her biri ayrı yol tutmuş iki kişi vardı. Biri isyan ve günah yolunu tutmuş iken diğeri kendisini ibadete vermişti. Âbid kişi, günahlara dalmış olanı her gördüğünde ona nasihat eder, günahları bırakmasını söylerdi. Ancak günahkâr kişi yapılan nasihatlere aldırmaz, günah işlemeye devam ederdi.

Yine bir gün o kişinin günah işlediğini görünce ona, 'Bunu bırak!' dedi. Adam da kendisine, 'Beni Rabbim ile baş başa bırak! Sen benim başıma bekçi mi tayin edildin?' deyince, ona şöyle dedi: 'Vallahi Allah seni bağışlamaz!' yahut, 'Vallahi Allah seni cennetine sokmaz!' dedi. Bunların ikisi de vefat etti ve Allah Teâlâ'nın huzuruna getirildiler. Cenâb-ı Hak âbid olanın amelini boşa çıkardı ve günahkâr olanı bağışlayarak rahmeti ile cennete girmesini emir buyurdu."[882]

Hadisi rivayet eden Ebû Hüreyre (r.a), öfkelenen kimselere, dünya ve âhiretlerini mahvedecek bu gibi sözler söylemekten kaçınmaları için sürekli uyarırdı. Hadis-i şerifi İmam Ahmed ve Ebû Davud rivayet etmiştir.

Dikkat edilirse hadis-i şerifteki kişi Allah için öfkelenmiş, öfkeli halinde ise söylenmesi câiz olmayan sözler söylemişti. Allah Teâlâ hakkında bilmediği bir konuda, "Vallahi Allah seni bağışlamaz" diyerek kesin hüküm vermişti. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ onun amelini boşa çıkarmıştır. Allah için konuşanın durumu bu olursa, öfkeli halinde nefsi için ya da hevâsına uyarak söylenmesi câiz olmayan sözleri söyleyenlerin durumu acaba nasıl olur?...

Bedduadan Sakınmak

Müslim, İmrân b. Husayn'dan (r.a) şöyle rivayet eder:

273- عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ وَامْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ عَلَى نَاقَةٍ، فَضَجِرَتْ فَلَعَنَتْهَا، فَسَمِعَ النَّبِيُّ ﷺ فَقَالَ: خُذُوا مَتَاعَهَا وَدَعُوهَا.

[882] Ebû Davud, Edeb, 51 (nr. 4901); Ahmed, *el-Müsned*, 2/323.

"Resûlullah'ın (s.a.v) seferlerinden birinde yolculuk sırasında, deve üzerinde bulunan ensardan bir kadın içi daralarak deveye lânet etti. Resûlullah (s.a.v) bunu işitti,

'Bu devenin üzerindeki eşyaları alın ve deveyi serbest bırakın. Çünkü o lânetlenmiştir' buyurdular."[883]

Yine Müslim, Câbir'den (r.a) şöyle rivayet eder:

274- سِرْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ فِي غَزْوَةٍ وَرَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ عَلَى نَاضِحٍ لَهُ، فَتَلَدَّنَ عَلَيْهِ بَعْضَ التَّلَدُّنِ، فَقَالَ لَهُ: سِرْ لَعَنَكَ اللهُ! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: انْزِلْ عَنْهُ فَلَا تَصْحَبْنَا بِمَلْعُونٍ! لَا تَدْعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ وَلَا عَلَى أَوْلَادِكُمْ وَلَا تَدْعُوا عَلَى أَمْوَالِكُمْ، لَا تُوَافِقُوا مِنَ اللهِ سَاعَةً يُسْأَلُ فِيهَا عَطَاءٌ فَيَسْتَجِيبُ لَكُمْ.

"Bir gazvede (Batn-ı Ruvât Gazvesi'nde) Resûlullah (s.a.v) ile yolculuk ediyorduk. Nöbetleşe binilen develerden birine ensardan biri binmişti. Deve biraz durakladı. Adam deveye,

'Yürüsene, Allah sana lânet etsin!' dedi. Resûlullah (s.a.v) bunu işitince,

'O deveden in, lânetlenmiş hayvanla bize yoldaşlık etme! Kendinize beddua etmeyin, çocuklarınıza beddua etmeyin, mallarınıza da beddua etmeyin! Allah'tan bir şey istenip de isteklerin kabul olunduğu saate rastlayabilirsiniz' buyurdu."[884]

Bütün bu hadisler, duaların kabul edildiği saate rastlaması durumunda öfkeli kişinin duasının kabul edildiğini; bundan dolayı kişinin kendisine, ailesine ve malına beddua etmesinin yasaklandığını göstermektedir.

---

883 Müslim, Birr, 80 (nr. 2595).

884 Müslim, Zühd, 74 (nr. 3009).

Aşağıdaki âyet-i kerimenin tefsiri hakkında Mücâhid'in (rh.a) söyledikleri de üzerinde durulmaya değer. Âyet-i kerime şudur: ***"Eğer Allah insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi şerri de acele verseydi, elbette onların ecelleri bitirilmiş olurdu."***[885]

Mücâhid bunu şöyle açıklar: "Bir kişi öfkeli olarak ailesinin yanına varır ve, 'Allahım, onu bereketli kılma! Allahım, ona lânet et!' der. Eğer bu kişinin bedduası hemen kabul edilmiş olsa, beddua ettiği kişinin helâk olmasına ve ölümüne sebep olur."

Bu da gösteriyor ki, öfkeli kişinin kendisi, ailesi ve malı için yaptığı bedduaların tamamı kabul edilmemektedir. Zaten yukarıdaki hadis-i şerif de, duaların kabul edildiği saate rastlaması durumunda kabul edileceğini ifade etmekteydi.

Öfkeli Kişiden Sorumluluk Düşer mi?

Yukarıda nakletmiş olduğumuz hadislere aykırı olarak gelen şu rivayetlere bakalım:

Fudayl b. İyâz'dan rivayet edildiğine göre şöyle demiştir: "Şu üç kişi öfkelenmelerinden dolayı kınanmazlar: Oruçlu, hasta ve yolcu."

Ahnef b. Kays şöyle der: "Allah Teâlâ yazıcı meleklere şöyle vahyeder: Canı sıkkın olan kullarımın aleyhine bir şey yazmayın!"

Ebû İmrân el-Cüvenî şöyle der: "Hasta kişi feryat edip günah işleyince, sevapları yazmakla görevli sağdaki melek günahları yazmakla görevli soldaki meleğe, 'Yazma!' der."

Burada nakledilenleri İbn Ebü'd-Dünyâ rivayet etmiştir. Burada nakledilen rivayetlerin doğruluğuna delâlet eden dinde sahih bir asıl ve temel bilinmemektedir. Yukarıda nakletmiş olduğumuz hadisler de bunun tersine delâlet etmektedir.

Diğer taraftan Resûlullah'ın (s.a.v), *"Öfkelendiğin zaman sus!"* emri de, öfkelendiği zaman susmakla yükümlü olduğuna delâlet et-

---

885 Yunus 10/11.

mektedir. Demek ki konuştuğu takdirde söylediklerinden dolayı hesaba çekilmesi söz konudur. Yine Resûlullah'tan (s.a.v) sahih rivayetler; öfkelen kişiye öfkesini giderecek ve sakinleştirecek söz ve fiilleri emretmektedir. Bu da, kişinin öfkeli halden kurtulması gerektiği hususunda yükümlülüğünü gösteren açık bir belgedir. Bütün bunlar ortada iken, hakkında nasıl olur da, "Öfkeli kişi kızgınlıkla yaptıklarından sorumlu değildir" denilebilir?

Öfkeli Kişinin Tasarrufları

Atâ b. Ebû Rebâh (r.a) şöyle der: "Âlimler ömürlerinin sonuna doğru yaşadıkları bir öfkeye ağladıkları kadar hiçbir şeye ağlamamışlardır. Zira bu öfke kiminin elli yıllık, kiminin altmış yıllık, kiminin yetmiş yıllık amelinin yok olmasına sebep olur. Nice öfkeler vardır ki, kişiyi telafisi mümkün olmayan felâketlere sürükler." Bunu İbn Ebü'd-Dünyâ rivayet etmiştir.

Diğer taraftan seleften biri şöyle demiştir: Öfkelenmiş kişinin öfkesinin sebebi hastalık veya yolculuk gibi mubah bir şey olursa, yahut oruç gibi bir ibadete dayanıyorsa, bundan dolayı kınanmaz.

Bundan maksat, o halleri sebebiyle öfkelendiklerinde sıkıntı ve sitem ihtiva eden sözlerinden dolayı bu kişilere günah yazılmayacağıdır. Nitekim buna benzer bir husus Resûlullah'tan da (s.a.v) rivayet edilmiştir:

275- إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ أَرْضَى كَمَا يَرْضَي الْبَشَرُ وَأَغْضَبُ كَمَا يَغْضَبُ الْبَشَرُ فَأَيُّمَا مُسْلِمٍ سَبَبْتُهُ أَوْ جَلَدْتُهُ فَاجْعَلْهَا لَهُ كَفَّارَةً.

"Allahım, ben de bir insanım; insanların memnun olduğu gibi ben de memnun olur ve insanların öfkelendiği gibi ben de öfkelenirim! Birine sitem etmiş yahut vurmuşsam, bunu o kişi için (günahlarına) kefâret yap!"[886]

---

[886] Buhârî, nr. 6361; Müslim, Birr, 89 (nr. 2601).

Ancak öfke, kişinin küfre girmesine, dinden çıkmasına, adam öldürmesine, haksız yere başkasının malını almasına vb. durumlara yol açarsa; bu durumdaki kişinin öfkeli olarak yaptıklarından sorumlu tutulmayacağını hiç kimse söylememiştir. Bu kişinin sorumlu tutulacağında herhangi bir şüphe yoktur. Yine öfkeli kişi tarafından yerine getirilen boşama, âzat etme ve yemin gibi tasarruflar da sahibini bağlar. Bütün bu durumlarda kişinin sorumlu tutulacağı hususunda bir ihtilâf yoktur.

Öfkeli Kişinin Boşaması

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Evs b. Sâmit'in (r.a) hanımı Huveyle bint Sa'lebe'den (r.anhâ) naklettiğine göre, "Huveyle kocasına dönünce, Evs hanımına zıhâr yaptı. Kocası artık yaşlanmış, ahlâkı değişmiş ve yaptığı zıhârdan dolayı da sıkıntıya düşmüştü. Hanımı Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve kocasının kötü ahlâkını şikâyet etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ zıhâr âyetini indirdi.[887] Resûlullah (s.a.v), kocaya zıhâr kefâreti vermesini emir buyurdu ve sonra hanımına dönebileceğini söyledi. Konunun rivâyeti uzunca bir hikâyedir.[888]

Ayrıca bunu İbn Ebû Hâtim, Ebü'l-Âliye'den başka bir senedle rivayet etmiştir. Rivayet şöyledir: Kocası Huveyle'ye (r.anhâ) kızar ve zıhâr yemini yapar. Bunun üzerine kadın Resûlullah'a (s.a.v) gelir, durumu haber verir ve, "Kocam beni boşamayı kastetmemişti" der. Resûlullah da (s.a.v), "Sen artık kocana haram oldun" der. Olay bu şekilde tamamı anlatıldıktan sonra sonunda şöyle der: Allah Teâlâ boşama olan durumu zıhâra çevirdi.

Burada söz konusu olan kişi, öfkeli halinde hanımına zıhâr yapmıştı. Resûlullah da (s.a.v) o zaman bunu talâk olarak değerlendirmiş, "Kadın kocasına haram olmuştur" demişti. Yani öfkeli halde ya-

---

887 Söz konusu âyet-i kerime şudur: ***"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir. İçinizden zıhâr yapanların kadınları, onların anneleri değildir. Onların anneleri ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedicidir, bağışlayıcıdır"*** (Mücâdile 58/1-2).

888 Ahmed, *el-Müsned*, 6/410; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6514.

pılan tasarruf kişiyi sorumluluk altına sokmuştu. Daha sonra inen zıhâr âyeti ile, Allah Teâlâ bunu talâk olmaktan çıkarıp zıhâr olduğuna hükmetmiş; ancak kişinin sorumluluğu düşmemiş ve kefâret ödemek durumunda kalmıştı.

Mücâhid şöyle nakleder: "Adamın biri İbn Abbas'a (r.anhümâ) gelir ve, 'Ben, öfkeliyken hanımımı üç talâkla boşadım (ne yapmalıyım)?' der. Ona şöyle der: 'Allah'ın sana haram kıldığını, İbn Abbas'ın helâl kılmaya gücü yetmez! Hem Rabb'ine isyan ettin, hanımını da kendine haram kıldın.' Bunu Cûzecânî ve Dârekutnî, Müslim'in şartlarına uygun bir isnad ile rivayet etmiştir.[889]

Kâdî İsmail b. İshak *Ahkâmü'l-Kur'ân* isimli kitapta sahih bir senedle Hz. Âişe'den (r.anhâ) şöyle rivayet eder: "Lağv (hükümsüz, geçersiz) sayılan yeminler; tartışma, şaka, mizah esnasında söylenen ve söze kesinlik katma niyeti taşımayan yeminlerdir. 'Kesinlikle yapacağım, kesinlikle yapmayacağım' gibi ciddiyet ve kesinlik bildirmek maksadıyla yapılan yeminler için, bunlara aykırı davranıldığında kefâret gerekir. Bu yeminlerin öfkeliyken ya da başka durumlarda yapılmış olması kişiyi kefâretten kurtarmaz."

Bunu aynı zamanda İbn Vehb; Yunus, Zührî, Urve vasıtasıyla Hz. Âişe'den (r.anhâ) rivayet etmiştir.[890]

---

[889] Dârekutnî, *Sünen*, 4/13. Hadis; Hibbân b. Musa, Abdullah b. Mübârek, Seyf b. Süleyman el-Mahzûmî, Mücâhid senediyle şöyle rivayet edilir:

"Kureyş'ten bir kişi İbn Abbâs'a (r.anhümâ) gelerek şöyle dedi: 'Ey İbn Abbas! Öfkeliyken hanımımı üç talâkla boşadım.' İbn Abbas da ona dedi ki: 'İbn Abbas sana, Allah Teâlâ'nın haram kıldığını helâl kılmaya güç yetiremez. Hanımın sana haram oldu. Sen Allah'tan korkmadın ki, Allah sana bir çıkış yolu hazırlasın!' Sonra şu meâldeki âyeti okudu: '***Kadınları boşadığınız zaman ...***' (Talâk 65/1). "Kadınların temiz halde ve kendileriyle birleşmeden boşanması gerekir."

Seyf, Abdullah b. Mübârek'ten, o Ömer b. Mürre'den, o Saîd b. Cübeyr'den şöyle rivayet eder: "Adamın biri İbn Abbas'a (r.a) geldi ve, 'Ben hanımımı bin talâk ile boşadım' dedi. İbn Abbas da ona, 'Hanımının sana haram olması için üç talâk yeterlidir; geriye kalanlar da, Allah'ın âyetini alaya aldığın için sana günah olarak yazılmıştır' der." Bu rivayetin isnadı, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun sahih bir isnaddır.

[890] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 11/48.

Bu rivayet, bu konuda gelenler arasında sened yönünden en sahih olanıdır. Bu rivayet aynı zamanda, Hz. Âişe'den *merfû* olarak gelen, *"Muğlak olarak (kapalı ve belirsiz ifadelerle) yapılan boşama ve âzat etme geçersizdir"*[891] şeklindeki rivayetin; ya sahih olmadığını ya da hadiste geçen ifadenin öfke olarak tefsir edilmesinin sahih olmadığını gösterir.[892]

Nitekim, sahâbe-i kirâmdan çok sayıda kimseden gelen rivayetler, öfkeli kişinin yaptığı yeminin geçerli olduğunu ve kefâret gerektirdiği yönünde fetva verdiklerini göstermektedir. İbn Abbas'tan (r.a), bu görüşe aykırı olarak gelen rivayetin senedi sahih değildir.

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: Sünnete uygun talâk (boşama) şöyledir: Kişi, hanımını temiz (aybaşı olmadığı) halde ve onunla birleşmeden bir talâkla boşar. Bu durumda kişi, hanımı üç defa aybaşı oluncaya kadar serbesttir; bu süre içinde dilerse hanımına geri dönme hakkında sahiptir. Öfkeli iken boşamış ise, üç aybaşı süresi içinde, şayet kadın aybaşı görmüyorsa üç aylık sürede öfkesi de yatışmış olur."

Hasan-ı Basrî der ki: Allah Teâlâ, bir kişinin pişman olmaması için talâkın emrettiği şekilde uygulanmasını istemiştir. Bu rivayeti Kâdî İsmail nakletmiştir.

Âlimlerden pek çoğu, öfkeli iken kinayeli ifadelerle yapılan boşamayı sarih olarak yapılan boşama gibi değerlendirmiş ve talâkın gerçekleştiğine hükmetmiştir. Bunlar, öfkeli olarak gerçekleştirilen bu

---

891 Ebû Davud, Talâk, 8 (nr. 2193); İbn Mâce, Talâk, 16 (nr. 2046); Ahmed, *el-Müsned*, 6/276; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/49; Dârekutnî, *Sünen*, 4/36; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/198; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7/357; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 4444, 4570.

892 Bu mâna ile tefsiri için bk. Ebû Davud, Edâhî, 12 (nr. 2815); Tirmizî, Diyât, 14 (nr. 1409); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5883.

Hattâbî *Meâlimü's-Sünen*'de şöyle der: "Muğlaklık, baskı ve zorlama altında olmak demektir. Nitekim Ömer b. Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib ve İbn Abbas (r.anhüm), baskı altında gerçekleştirilen talâkın geçerli olmadığını söylerdi. Bu görüş aynı zamanda; Şüreyh, Atâ, Tâvûs, Câbir b. Zeyd, Hasan-ı Basrî, Ömer b. Abdülaziz, Kasım ve Sâlim'in de görüşü olup, İmam Mâlik, Evzâî, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye de bu görüşü benimsemişlerdir" (bk. Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 3/242).

şekildeki boşamanın talâk sayılmayacağı biçimindeki tefsiri kabul etmez. Kaldı ki âlimlerden bazıları öfkeli kişinin kinayeli olarak yaptığı boşamayı, niyet edilerek yapılan boşama gibi görürken ve geçerli sayarken, sırf öfke halinin bulunmasını talâkın gerçekleşmesi için bir engel kabul etmek nasıl mümkün olabilir?

On Yedinci Hadis

İHSAN: HER ŞEYİ İYİ VE GÜZEL YAPMAK

عَنْ أَبِي يَعْلَى شَدَّادِ بْنِ أَوْسٍ ﷺ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ: إِنَّ اللهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ، وَإِذَا ذَبَحْتُمْ فَأَحْسِنُوا الذِّبْحَةَ، وَلْيُحِدَّ أَحَدُكُمْ شَفْرَتَهُ، وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ.

Ebû Ya'lâ Şeddâd b. Evs (r.a), Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Allah Teâlâ hazretleri, her şeyde ihsanı emretmiştir. Öyleyse öldürdüğünüz zaman öldürmeyi güzel bir biçimde yapın. (Hayvanı) boğazladığınızda boğazlamayı güzel yapın. Bıçağın ağzını bileyin, kesilecek hayvanı rahat ettirin."[893]

DİĞER RİVAYETLER

Bunun benzeri bir hadis Semüre'den (r.a) rivayet edilmiştir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

---

893 Müslim, Sayd, 57 (nr. 1955); Tirmizî, Diyât, 14 (nr. 1409); Ebû Davud, Edâhi, 12 (nr. 2815); Nesâi, Dahâyâ, 22 (7/227); İbn Mâce, Zebâih, 3 (nr. 3170); Ahmed, *el-Müsned*, 4/123, 124, 125; Dârimî, *es-Sünen*, 2/82; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 9/421; İbnü'l-Cârûd, *el-Münteká*, nr. 839, 899; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 1119; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/184-185; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/60.

276- إِنَّ اللهَ ﷻ مُحْسِنٌ فَأَحْسِنُوا، فَإِذَا قَتَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيُحْسِنْ مَقْتُولَهُ وَإِذَا ذَبَحَ فَلْيُحِدَّ شَفْرَتَهُ وَلْيُرِحْ ذَبِيحَتَهُ.

"Allah Teâlâ her şeyi güzel yapar (muhsindir), öyleyse siz de güzel yapın. Sizden biriniz, öldüreceği zaman öldürülecek kişiye ikramda bulunsun. Hayvan boğazlayacağı zaman, bıçağın ağzını bilesin, kesilecek hayvanı rahat ettirsin."[894]

Taberânî, Enes'ten (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: *"Hükmettiğiniz zaman âdil olun. Öldürdüğünüz zaman bunu güzel yapın. Zira Allah Teâlâ muhsindir (her şeyi en güzel biçimde yapar), muhsinleri (güzel yapanları) sever."*[895]

İHSAN NEDİR?

Peygamber Efendimiz, *"Allah Teâlâ her şeyde ihsanı emretmiştir"* buyurmuştur.

Ebû İshak el-Fizârî'nin[896] *Kitâbü's-Siyer*'de Hâlid vasıtasıyla Ebû Kılâbe'den yaptığı rivayete göre lafız şöyledir: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki: *"Allah Teâlâ her şeyde ihsanı emretmiştir."* Yahut şöyle buyurdu: *"Allah Teâlâ her yaratılmışa ihsanı emretmiştir."*

Bu rivayet *mürsel*dir. "Her şeye" veya "her yaratılmışa" şeklinde, tereddütlü şekilde gelmiştir. Bundan anlaşılan mâna şudur: Yaratılan her şeye ihsan emredilmiştir. Bu durumda her şeyde yahut her yaratılmışa ihsan emredilmiş olmaktadır.

---

894 İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/2419.

895 Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 9001; İbn Ebû Âsım, *ed-Diyât*, s. 94; Ebû Nuaym, *Ahbâru İsfahân*, 2/113; İbn Adî, *el-Kâmil*, 6/2145.

896 Ebû İshak el-Fizârî, büyük bir imam, hafız ve mücahid olup tam adı, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Hâris el-Fizârî'dir. 186 (802) senesinde vefat etmiştir. *Siyer* isimli kitabı megâzî ve cihad konusunda yazılmış güzel bir eserdir. İmam Şâfiî, bu kitabın benzersiz olduğunu söyler.

Buradaki mânanın şöyle olabileceğini söyleyenler de vardır: Allah Teâlâ, her şeye karşı ya da her işte yahut her şeyin idaresinde ihsana göre hareket edilmesini emretmiştir. Bu durumda, ihsanın kime ve neye uygulanacağı söylenmiş, ancak ihsanın kime emredildiği, yani fâil zikredilmemiştir.

Yazılmış Olmak Ne Anlama Gelir?

Hadis-i şerifin metninde geçen (كُتِبَ) "yazılmıştır" ifadesi, fıkıh âlimlerinin ve usulcülerinin çoğunluğuna göre vücûb ifade eder. Bazıları ise bunun vücûb için olmadığını ileri sürmüştür. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de de "yazılmıştır" kelimesi, dinî hüküm bakımından kesinlik, yani "farz kılınmıştır" anlamında kullanılır. Şu âyetler buna örnektir:

"□amazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken** (daima) **Allah'ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır."[897]

"Ey iman edenler! Oruç sizden önceki ümmetlere farz kılındığı** (yazıldığı) **gibi size de farz kılındı."[898]

"Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı** (yazıldı). **Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. Sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilmezsiniz."[899]

Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'de "yazılmıştır" kelimesi "mutlaka gerçekleşecek olan" durumlar için de kullanılır. Şu âyetler de buna örnektir:

"Allah, 'Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz' diye yazmıştır. Şüphesiz Allah güçlüdür, galiptir."[900]

---

[897] Nisâ 4/103.

[898] Bakara 2/183.

[899] Bakara 2/216.

[900] Mücâdile 58/21.

***"Andolsun zikirden sonra Zebur'da da, 'Yeryüzüne iyi kullarım vâris olacaktır' diye yazmıştık."*[901]**

***"Allah'a ve âhiret gününe inanan bir toplumun -babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa- Allah'a ve Resûlüne düşman olanlarla dostluk ettiğini göremezsin. İşte onların kalbine Allah, iman yazmış ve katından bir ruh ile onları desteklemiştir."*[902]**

Yazılmak (كتب) kelimesi farz kılınmak anlamında hadis-i şeriflerde de kullanılır. Şu hadisler buna örnektir: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

"Ramazandaki gece ibadetinin (teravih namazının) size farz kılınmasından (yazılmasından) korktum!"[903]

Yine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Misvak kullanmam öylesine sıkı emredildi ki, üzerime farz kılınmasından (yazılmasından) korktum!"[904]

Bu mânada gelen hadislerden biri de şöyledir:

"Âdemoğluna zinadan nasibi yazılmıştır; bundan kurtulması imkânsızdır. Gözlerin zinası bakmak, dilin zinası da konuşmaktır. Nefis temenni eder ve şehvet duyar, cinsel organ da bunu onaylar yahut reddeder."[905]

İhsan Herkese Emredilmiştir

Yukarıdaki açıklamalar ışığında anlıyoruz ki, bu hadis-i şerif ihsanın istisnasız herkese emredildiğini göstermektedir. Allah Teâlâ da Kur'ân-ı Kerîm'de ihsanı emretmektedir:

---

901 Enbiyâ 21/105.

902 Mücâdile 58/22.

903 Buhârî, nr. 729, 7290; Nesâî, Kıyâmü'l-Leyl, 1 (3/198); Ahmed, *el-Müsned*, 5/182, 184, 187.

904 Ahmed, *el-Müsned*, 3/490.

905 Buhârî, nr. 6343, 6612; Müslim, Kader, 20 (nr. 2657); Ebû Davud, Nikâh, 44 (nr. 2152).

"Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği** (ihsanı), **akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."[906]

"Allah yolunda harcayın** (ihsan edin). **Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü hareketinizde dürüst davranın. Çünkü Allah dürüstleri sever."[907]

İhsanın Kısımları

Burada emredilen ihsan bazı durumlarda vâciptir. Anne babaya ve akrabaya, akrabalık hakkını gözetecek kadar yapılan ihsan ile önceki hadis-i şerifte geçtiği gibi misafir ağırlamak için yapılan ihsan bu kısma girer.

Bazı durumlarda ise ihsan mendup olur. İnsanın kendiliğinden verdiği sadaka ve benzeri yardımlar bu kısma girer.

Bu hadis-i şerif, bütün işlerde ihsanın gerekli olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Ancak her bir işte ihsan farklı şekillerde tezahür eder. Zâhirî ve bâtınî olarak yerine getirmekle yükümlü olduğumuz görevlerdeki ihsan, bunların farz ve vâciplerini mükemmel şekilde yerine getirmektir. İhsanın bu kadarlık kısmı vâciptir. Bu görevler içinde yer alan müstehapları da aynı şekilde mükemmel olarak yerine getirmek (bir fazilet olmakla birlikte) vâcip değildir.

Haramları terk hususunda ihsan, haramlardan uzak durmaktır. Yani bu haramların hem açığını hem de gizlisini terketmektir. Tıpkı şu âyet-i kerimede buyrulduğu gibi:

"Günahın açığını da gizlisini de bırakın! Çünkü günah işleyenler, yaptıklarının cezasını mutlaka çekeceklerdir."[908]

Haramları terk hususundaki ihsanın bu kadarlık kısmı da vâciptir.

---

906 Nahl 16/90.

907 Bakara 2/195.

908 En'âm 6/120.

İhsanın bir çeşidi de Allah Teâlâ'nın takdir ettiği şeylere sabırda ihsan sahibi olmaktır. Bu da, takdir edilen şeyleri sabırla karşılamak, başa gelenlerden dolayı kızgınlık göstermekten ve yaygaradan uzak durmak demektir.

Toplumsal ilişkiler ve bir arada yaşamaktan dolayı yerine getirilmesi gereken ihsan: Bu hususlarla ilgili olarak Allah Teâlâ'nın emirlerini eksiksiz yerine getirmektir. İnsanları sevk ve idare etmekteki ihsan ise; yönetimle ilgili yerine getirilmesi gerekli (vâcip) görevlerin tamamını yerine getirmektir. Burada belirtilenlere ilâve olarak yerine getirilen ihsanlar (bir fazilet olsa da) vâcip değildir.

ÖLDÜRMEDE İHSAN

İnsanlar ve hayvanlardan öldürülmesi câiz olanlarda ihsan: İnsan veya hayvanın daha fazla acı çekmesine meydan verilmeden en hızlı ve en kolay biçimde can vermesini sağlamaktır. Çünkü öldürülmeyi hak etmiş olsa bile onlara eziyet edilmemesi gerekir. Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) konumuz olan hadis-i şerifte bu hususta söyledikleri, ya örneklendirme şeklindedir yahut bu hususun açıklanmasına ihtiyaç duyulduğu için bu söylenmiştir:

"Öldürdüğünüz zaman öldürmeyi güzel yapın, hayvanı kestiğiniz zaman da kesim işini güzel yapın!"

Hadisin metninde kullanılan "kıtlete" ve "zibhete" kelimeleri, öldürme ve kesme işinin biçimini ifade etmektedir. Buna göre, öldürme ve kesme işinin en iyi şekilde yapılması emredilmiş olmaktadır. Bu hadis-i şerif aynı zamanda, öldürülmesi câiz olan canlının (insan ve hayvanın) öldürülmesi işinin, canının en hızlı ve en kolay biçimde çıkacak şekilde öldürülmesinin vâcip olduğuna delâlet etmektedir.

İbn Hazm, hayvanın kesilmesi sırasında ihsana uyulması gerektiği ve insanın öldürülmesinde en kolay yolun boynunun kılıçla vurulması olduğu hususunda görüş birliği (icmâ) bulunduğunu nakleder. Nitekim Cenâb-ı Hak kâfirler hakkında şöyle buyurur:

"(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarını vurun. Nihayet onlara iyice vurup sindirince bağı sıkıca bağlayın (esir alın). Savaş sona erince de artık ya karşılıksız veya fidye karşılığı salıverin. Durum şu ki, Allah dileseydi, onlardan intikam alırdı. Fakat sizi birbirinizle denemek ister. Allah yolunda öldürülenlere gelince, Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmaz."[909]

Diğer bir âyet-i kerime de şöyledir:

"Hani Rabb'in meleklere, 'Muhakkak ben sizinle beraberim; haydi iman edenlere destek olun. Ben kâfirlerin yüreğine korku salacağım; vurun boyunlarına! Vurun onların bütün parmaklarına!' diye vahyediyordu."[910]

Denilmiştir ki: Âyette belirtilen boyna vurma yeri, dimağın bulunduğu kafa tası ile omurga kemiğinin arasıdır. Nitekim, Düreyd b. Sımme,[911] kendisini öldürecek olan kişiye kılıcı buraya vurmasını söylemiştir.

İşkence ve Cesede Zarar Vermek

Resûlullah (s.a.v), Allah yolunda savaşmak üzere ordu gönderdiğinde onlara şöyle derdi:

277- لَا تُمَثِّلُوا وَلَا تَقْتُلُوا وَلِيدًا.

---

909 Muhammed 47/4.

910 Enfâl 8/12.

911 Bu zatın tam ismi Düreyd b. Sımme el-Cüşemî el-Bekrî'dir. Büyük bir şair ve kahraman biriydi. Cüşemoğulları'nın önderi ve savaşlarda komutanı idi. Katıldığı savaşlarda hep muzaffer olmuştu. Halk onun uğurlu olduğuna ve katıldığı savaşların kazanılacağına inanırdı. İslâm daveti kendisine ulaşmış, ancak müslüman olmamıştır. Huneyn Savaşı'nda müşriklere destek olmak için çıkıp gelmişti. Onu, uğurlu olduğuna inandıkları için ve görüşlerinden yararlanmak maksadıyla getirmişlerdi. Bu savaş sonrasında müşrik olarak öldürüldü (bk. Muhammed b. Muhammed Sagîr, *Hizânetü'l-Edeb,* 11/118-121).

"Müsle[912] *yapmayın, küçük çocukları öldürmeyin!"*[913]

Ebû Davud ve İbn Mâce, İbn Mesud'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Öldürme biçiminde, insanlara karşı en merhametli olanlar iman ehli olanlardır."[914]

Ahmed b. Hanbel ve Ebû Davud, İmrân b. Husayn ve Semüre b. Cündeb'den (r.anhümâ) şöyle rivayet ederler: *"Resûlullah (s.a.v) müsle yapmayı yasaklamıştı."*[915]

Buhârî, Abdullah b. Yezîd'den (r.a) rivayet eder: *"Resûlullah (s.a.v), müsle yapmayı yasaklamıştı."*[916]

İmam Ahmed, Ya'lâ b. Mürre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakleder: *"Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: Kullarıma müsle yapmayın!"*[917]

Yine İmam Ahmed, Ebû Sâlih b. Hanefî vasıtasıyla sahâbeden birinden şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

278- مَنْ مَثَّلَ بِذِي رُوحٍ ثُمَّ لَمْ يَتُبْ مَثَّلَ اللهُ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

"Kim can taşıyan birine müsle yapar ve sonra bundan tövbe etmezse, Allah Teâlâ da kıyamet günü ona müsle yapar."[918]

---

912 Müsle: Kişinin el, ayak, kulak, burun, göz gibi organlarını keserek parça parça yapmak demektir. Müşrikler Hz. Hamza'yı (r.a) şehid ettiklerinde bu şekilde organlarını keserek ona müsle yapmışlardı.

913 Bu cümle uzunca bir hadis-i şerifin bir bölümüdür. Tamamı için bk. Müslim, Cihâd, 3 (nr. 1731).

914 Ebû Davud, Cihâd, 120 (nr. 2666); İbn Mâce, Diyât, 30 (nr. 2681, 2682); Ahmed, *el-Müsned*, 1/393; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5994; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 9/420; İbnü'l-Cârûd, *el-Münteka*, nr. 840; İbn Ebû Âsım, *ed-Diyât*, s. 94; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/61; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/183.

915 Ebû Davud, Cihâd, 120 (nr. 2667); Ahmed, *el-Müsned*, 4/439, 440, 445, 460; 5/12.

916 Buhârî, nr. 2474.

917 Ahmed, *el-Müsned*, 4/173.

Mubah Öldürmenin Birinci Yolu

Mubah olan öldürmenin iki yolu vardır:

Bunlardan ilki, kısas yoluyla öldürmedir. Kısas gereği öldürülen kişiye müsle yapılması câiz değildir. Kendisi nasıl öldürmüşse o da öyle öldürülür. Eğer katil olan kişi, öldürmüş olduğu kişiye müsle yapmış ise, bu durumda kendisine de müsle yapılabilir mi, yoksa sadece öldürülmesi mi gerekir?

Bu soruya âlimlerden verilen iki meşhur cevap vardır. Birinci görüşe göre, katile, tıpkı kendisinin yaptığı gibi müsle yapılabilir. Bu görüş âlimlerden İmam Mâlik, İmam Şâfiî'ye ait olup, İmam Ahmed'in meşhur görüşü de budur.

Bu hususta Buhârî ve Müslim'de Enes b. Mâlik'ten (r.a) gelen bir rivayet şöyledir:

279- خَرَجَتْ جَارِيَةٌ عَلَيْهَا أَوْضَاحٌ بِالْمَدِينَةِ فَرَمَاهَا يَهُودِيٌّ بِحَجَرٍ فَجِيءَ بِهَا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ وَبِهَا رَمَقٌ. فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللهِ ﷺ: فُلَانٌ قَتَلَكِ؟ فَرَفَعَتْ رَأْسَهَا، فَقَالَ لَهَا فِي الثَّالِثَةِ: فُلَانٌ قَتَلَكِ؟ فَخَفَضَتْ رَأْسَهَا فَدَعَا بِهِ رَسُولُ اللهِ ﷺ فَرَضَخَ رَأْسَهُ بَيْنَ حَجَرَيْنِ.

"Bir câriye, gümüş ziynetleri ile Medine'nin dışına çıkmıştı. Yahudinin biri kafasını taşla ezmişti. Câriye ölmek üzereyken Resûlullah'ın (s.a.v) yanına getirildi. Peygamber Efendimiz ona,

'Seni falan mı öldürdü?' diye sordu.

Câriye başını kaldırdı. Peygamber Efendimiz ikinci defa,

'Seni falan mı öldürdü?' diye sordu.

Câriye, (evet anlamın-da) başıyla işaret etti. Resûlullah (s.a.v), yahudiyi getirtti ve iki taş arasında başının ezilmesini emretti."[919]

---

918 Ahmed, *el-Müsned*, 2/92, 115; 4/40 (nr. 6026); 6/378 (nr. 10500).

919 Buhârî, nr. 6877; Müslim, Kasâme, 15 (nr. 1672).

Buhârî ve Müslim'den gelen diğer bir rivayetin lafzı; *"Yahudi getirtildi ve öldürdüğünü itiraf etti"* şeklindedir.

Müslim'den gelen diğer bir rivayetin lafzı şöyledir: *"Ensara ait câriyelerden biri, üzerindeki ziynetlerden dolayı bir yahudi tarafından öldürülmüş ve bir kuyuya atılmıştı. Câriyenin başı taşla ezilmişti. Sonra yahudi yakalanarak getirildi. Resûlullah (s.a.v) ölünceye kadar taşlanmasını emretti, nihayet yahudi taşlanarak öldürüldü."*[920]

Âlimlerden gelen ikinci görüşe göre; kısas ancak kılıçla uygulanabilir. Bu da Süfyân-ı Sevrî, İmam Ebû Hanîfe ve diğer bir rivayete göre İmam Ahmed'e aittir.

İmam Ahmed'den gelen üçüncü bir rivayet şöyledir: Öldüren kişi ne yapmışsa kendisine de aynısı yapılır. Ancak ateşte yakmak ve müsle yapmak bunun dışındadır. Bunlar uygulanmaz; müsle ve ateşte yakmak yasaklanmış olduğu için kılıçla boynu vurularak öldürülür. Bunu İmam Ahmed'den Esrem rivayet etmiştir.

Bu konuda nakledilen bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: *"Kılıçla öldürme dışında kısas uygulaması yoktur!"*[921]

Hadisi İbn Mâce rivayet etmiştir, senedi zayıftır. Ahmed b. Hanbel der ki: *"Kılıçla öldürme dışında kısas uygulaması yoktur"* şeklinde rivayet edilen hadisin senedi *ceyyid* değildir. Enes'in (r.a) rivayet ettiği, yani yahudinin taşla öldürüldüğünü bildiren hadisin senedi bundan daha ceyyid ve sağlamdır.

Bir kişi, birinin elini ve ayağını kesmek suretiyle müsle yapsa ve sonra da onu öldürse; bu kişinin sadece öldürmekle yetinmek mi gerekir, yoksa yaptıklarının aynısı kendisine de yapılabilir mi? Bu hususta da iki görüş vardır:

---

920 Müslim, Kasâme, 16 (nr. 1672).

921 İbn Mâce, Diyât, 25 (nr. 2667, 2668); Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/62, 63; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/88, 105-106; İbn Ebû Âsım, *ed-Diyât*, s. 60; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 9/354; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/184; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 4/341-342.

Birinci görüşe göre, katile, kendisi ne yapmışsa aynısı eşit oranda yapılır. Bu görüş; İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, iki rivayetten birine göre İmam Ahmed, İshak b. Râhûye ve diğer bazı âlimlere aittir.

İkinci görüşe göre, katili öldürmekle iktifa edilir. Bu da, Süfyân-ı Sevrî, diğer rivayete göre İmam Ahmed, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e aittir.

İmam Mâlik şöyle der: Eğer öldüren kişi bunu müsle ve işkence yapmak maksadıyla yapmışsa, aynısı kendisine de yapılır. Bu maksatla yapılmamış (sadece öldürmek için yapılmış) ise, katili öldürmekle iktifa edilir.

Mubah Öldürmenin İkinci Yolu.

Öldürmenin ikinci türü küfür sebebiyle olan öldürmedir. Bu küfür, kişide aslî olabildiği gibi İslâm'dan dönmekle sonradan kazanılmış da olabilir. Âlimlerin çoğunluğuna göre, bu tür öldürmelerde de müsle yapmak kerih görülmüştür. Bunların da kılıçla vurularak öldürülmesi gerekir.

Seleften bazıları, Hâlid b. Velîd[922] ve başkalarının yaptığı gibi ateşte yakmak vb. şekillerde müsle yaparak öldürmeyi câiz görmüşlerdir. Yine rivayetlere göre Hz. Ebû Bekir (r.a) Fücâe isimli kişiyi Medine'de ateşe atmak suretiyle öldürtmüştür.[923]

Rivayet edildiğine göre, Ümmü Kırfe el-Fezâriyye isimli kadın, Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde irtidad etti (İslâm dinini terketti). Halifenin emri ile, saçlarından iki atın kuyruğuna sıkıca bağlandı, sonra atlar aksi yönlere sürülerek kadın parçalanarak öldü. Ancak bu kıssaların senedlerinde kopukluk (inkıta) vardır. Nitekim İbn Sa'd da *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'da[924] isnadsız olarak; burada söz konusu olan ka-

922 Dinden dönenleri Hâlid b. Velîd'in ateşte yakmasıyla ilgili rivayet için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/396.

923 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/264.

924 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/90.

dını, Zeyd b. Hârise'nin (r.a) Hz. Peygamber'in zamanında yukarıdaki biçimde öldürdüğünü nakleder ve durumu Resûlullah'a (s.a.v) bildirir.

Sahih olarak gelen rivayete göre, Hz. Ali (r.a), mürtedleri (dinden dönenleri) ateşte yaktırmış, İbn Abbas (r.anhümâ) da bunu tasvip etmemişti.[925]

Başka bir rivayete göre, onları yaktırmamış, ölünceye kadar duman altında tutmuştur. Diğer bir rivayete göre de, önce onları öldürmüş sonra da yakmıştır. Ancak bu rivayetler sahih değildir.

Yine Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, huzuruna bir mürted getirildi. Halife emir verdi, mürted kişi ölünceye kadar ayaklar altında çiğnendi.

Hanbelîler'den İbn Akîl, küfür sebebiyle öldürülen kişi, özellikle de bu kişi küfürde kabalaşmış ise buna müsle yapılmasının câiz olduğu görüşünü benimsemiştir. Yasak olan müsleyi de, kısas yoluyla öldürülen kişilere hamletmiştir.

Ağır Suç İşleyenlerin Durumu

Bu hususta müslenin câiz olduğuna hükmedenler, Buhârî ve Müslim'in Ureyneliler hakkında Hz. Enes'ten rivayet ettiği şu hadisi delil olarak almışlardır:

280- أَنَّ أُنَاسًا مِنْ عُرَيْنَةَ قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ الْمَدِينَةَ فَاجْتَوَوْهَا. فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللهِ ﷺ: إِنْ شِئْتُمْ أَنْ تَخْرُجُوا إِلَى إِبِلِ الصَّدَقَةِ فَتَشْرَبُوا مِنْ أَلْبَانِهَا وَأَبْوَالِهَا فَافْعَلُوا، فَفَعَلُوا فَصَحُّوا ثُمَّ مَالُوا عَلَى الرِّعَاءِ فَقَتَلُوهُمْ وَارْتَدُّوا عَنِ

---

925 Buhârî, nr. 3017.

Bu konuda İkrime'den rivayet edilen hadis şöyledir:

Hz. Ali (r.a), bazılarını ateşte yaktırır. Bu durum İbn Abbas'a (r.anhümâ) ulaşınca şöyle der: *"Ben olsaydım onları ateşte yaktırmazdım. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v), 'Allah'ın azabı (ateş) ile azap etmeyin!' buyurmuştur. Ben olsaydım, Resûlullah'ın (s.a.v.), 'Dinini değiştireni öldürün!' buyurduğu için, sadece onları öldürmekle yetinirdim."*

الْإِسْلَامِ وَسَاقُوا ذَوْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ ﷺ فَبَعَثَ فِي أَثَرِهِمْ فَأُتِيَ بِهِمْ فَقَطَعَ أَيْدِيَهُمْ وَأَرْجُلَهُمْ وَسَمَلَ أَعْيُنَهُمْ وَتَرَكَهُمْ فِي الْحَرَّةِ حَتَّى مَاتُوا.

"Ureyne kabilesinden bir grup insan Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldi. Burada sağlıkları bozulunca, Medine'nin havasının kendilerine iyi gelmediğini ifade ettiler. Resûl-i Ekrem de (s.a.v) onlara dedi ki:

'İsterseniz, (hazineye ait) develerin ve çobanın bulunduğu yere çıkın; develerin sütlerinden ve idrarlarından için.'

Gittiler, Resûlullah'ın (s.a.v) dediği gibi yaptılar ve sağlıklarına kavuştular. Sonra çobanın yanına vardılar, onu öldürdüler, irtidad ettiler ve develeri sürüp götürdüler. Haber, Hz. Peygamber'e ulaştı. Resûlullah (s.a.v), derhal arkadaşlarından takipçi çıkardı ve onları yakalatıp getirtti. Elleri ve ayakları kesildi, gözleri oyuldu ve Harre denilen yerde ölüme terkedildiler."[926]

Diğer bir rivayete göre, *"... sonra güneşin altına atıldılar ve öylece öldüler."* Başka bir rivayete göre, *"... gözleri oyuldu ve Harre denilen yere atıldılar. İçmek için su istiyorlar fakat verilmiyordu."* Tirmizî'den gelen bir rivayete göre, *"... elleri ve ayakları çapraz olarak kesildi."* Nesâî'nin rivayetine göre, *"... onları astı"* şeklindedir.

Buna benzer suçlar işleyenlere ne tür ceza verileceği hususunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerden bir kısmı şöyle der: Bir kimse bunların yaptığını yapar; dinden döner, savaşır ve malları gasbederse, hadiste geçen kimselere yapılanlar buna da yapılır. Ebû Kılâbe bu görüştedir. Bu, aynı zamanda İmam Ahmed'den de rivayet edilmiştir.

---

[926] Buhârî, Muhâribin, 16,17,18, Diyât 22, Vudû, 66, Zekât, 68, Cihâd, 152, Megâzî, 36, Tefsir, Mâide, 5, Tıb, 5, 6, 29; Müslim, Kasâme, 9, 10, 11, 12, 13, 14 (nr. 1671); Tirmizî, Tahâret, 55 (nr. 72), Et'ıme, 38 (nr. 1846); Ebû Davud, Hudûd, 3 (nr. 4364-4371); Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 7 (7/93-98); İbn Mâce, Hudûd, 20 (nr. 2578).

Âlimlerden bazıları da şöyle der: Bu hadis-i şerif, ağır suçlar işleyenlere müsle yapılmasının câiz olduğuna delâlet eder. Yasak olan, kısasta müsle yapılmasıdır. Bu görüş de, Hanbelîler'den İbn Akîl'e aittir.

Bazı âlimlere göre, Ureyneliler'e yapılanların cevazı, daha sonra müslenin yasaklanması ile neshedilmiştir.

Âlimlerden bazılarına göre, Ureyneliler'e yapılanlar, hadlerle ilgili âyetler inmeden ve savaş açanlar hakkındaki hüküm belirlenmeden önce idi. Konuyla ilgili âyetler inince, hadiste söz konusu olan uygulamalar da neshedildi. Bu görüş de âlimlerden bir topluluktan rivayet edilmiştir. Evzâî ve Ebû Ubeyd bunlar arasındadır.

Âlimlerden bir kısmı da şöyle der: Gerçekte, Resûlullah'ın (s.a.v) Ureyneliler'e verdiği ceza, bu konuyla ilgili âyetin hükmünü yerine getirmekten ibarettir ve bunlardan hiçbiri neshedilmiş değildir.

Bu görüş sahipleri derler ki: Resûlullah'ın (s.a.v) onları öldürmesinin ve ellerini kesmesinin sebebi şuydu: Onlar mal gasbetmişti. Mal gasbeden ve insanları öldüren kişinin eli kesilir, öldürülür ve başkalarının aynı suçu işlemelerini engellemek için asılır. Bunlar da, adam öldürdükleri için öldürülmüşler, mal gasbettikleri için de elleri ve ayakları çapraz olarak kesilmiştir. İki suçu, yani öldürme ve malı alma suçunu birlikte işledikleri için de asılmışlardır. Bu görüş de Hasan-ı Basrî'ye ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'e aittir.

Ureyneliler, çobanların gözlerini oyduğu için onların da gözleri oyulmuştur. Müslim'in Enes'ten (r.a) rivayet ettiği hadiste bu durum belirtilir. İbn Şihâb da, Ureyneliler'in çobanları öldürdüğünü ve onlara müsle yaptığını belirtir. İbn Sa'd da, çobanların elleri ve ayaklarının kesildiğini, iki gözüne ve diline çatal saplanmak suretiyle ölüme terkedildiklerini söyler. Bu durumda, Ureyneliler'in elleri ve ayaklarının kesilmesi, gözlerinin oyulması ve susuz bırakılmaları kısas gereği yapılmış olur.

Bu anlayış, şu görüşü benimseyenlerin çıkardığı bir sonuçtur:

Savaş durumunda (muharip) olan biri, kısas yapılmasını gerektirecek suç işlerse, öldürülmeden önce işledikleri suçların cezası kısas olarak uygulanır sonra katledilir. Bu Ahmed b. Hanbel'in mezhebidir.

Fakat bu durumdaki kişilere, kendi yaptıklarının benzeri mutlaka yapılmak zorunda mıdır, yoksa kısas gereği mi öldürülmeleri gerekir? Çünkü eğer kısas gereği öldürülmeleri gerekiyorsa, bu durumda maktulün velisinin affıyla kurtulması mümkündür. Şayet cezanın verilmesi bir zorunluluk ise, bunu hiç kimsenin affetme yetkisi yoktur. Bu hususta İmam Ahmed'den gelen iki rivayet vardır.

Ancak Tirmizî'den gelen rivayet şu hususa delâlet etmektedir: Onların el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi, muharip olmaları ve çobanların el ve ayaklarını çapraz olarak kesmelerinden kaynaklanmaktadır. Allah Teâlâ en doğrusunu bilir.

Yakarak İdam Etmek

Gelen rivayetlere göre, Resûlullah (s.a.v) önceleri ateşte yakmaya izin vermiş iken daha sonra bunu yasaklamıştır. Buhârî'nin *Sahîh*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet edilir:

281- بَعَثَنَا رَسُولُ الله ﷺ فِي بَعْثٍ فَقَالَ: إِنْ وَجَدْتُمْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا – لِرَجُلَيْنِ مِنْ قُرَيْشٍ– فَأَحْرِقُوهُمَا بِالنَّارِ. ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حِينَ أَرَدْنَا الْخُرُوجَ: إِنِّي كُنْتُ أَمَرْتُكُمْ أَنْ تَحْرِقُوا فُلاَنًا وَفُلاَنًا بِالنَّارِ وَإِنَّ النَّارَ لاَ يُعَذِّبُ بِهَا إِلاَّ اللهُ فَإِنْ وَجَدْتُمُوهُمَا فَاقْتُلُوهُمَا.

"Resûlullah (s.a.v) bizi gönderdi ve Kureyş'ten iki kişiyi kastederek buyurdu ki:

'Falan kişi ile falanı bulursanız her ikisini de ateşte yakınız!' Daha sonra yola çıkacağımız sırada Resûl-i Ekrem (s.a.v) bize şöyle dedi:

Size, falan kişi ile falanı ateşte yakmanızı emretmiştim. Halbuki ateş ile, Allah Teâlâ'dan başka kimse azap edemez. Onları bulursanız her ikisini de öldürün!"[927]

Yine Buhârî İbn Abbas'tan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

282- لاَ تُعَذِّبُوا بِعَذَابِ اللهِ ﷻ.

"Allah Teâlâ'nın azabı (ateş) ile azap etmeyin!"[928]

İmam Ahmed, Ebû Davud ve Nesâî İbn Mesud'dan (r.a) şöyle rivayet eder:

283- كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ ﷺ فَمَرَرْنَا بِقَرْيَةِ نَمْلٍ قَدْ أُحْرِقَتْ، فَغَضِبَ النَّبِيُّ ﷺ وَقَالَ: إِنَّهُ لاَ يَنْبَغِي لِبَشَرٍ أَنْ يُعَذِّبَ بِعَذَابِ اللهِ ﷻ.

"Resûlullah (s.a.v) ile birlikteydik. Ateşle yakılmış bir karınca yuvasının yanından geçtik. Bunu gören Resûl-i Ekrem (s.a.v) öfkelendi ve,

"Allah Teâlâ'nın azabı ile azap etmek hiçbir beşer için doğru olmaz" buyurdu."[929]

Hâlid b. Velîd (r.a) ridde olayları sırasında bir topluluğu ateşte yakmıştır. Bir kısım sahâbeden de, Lut kavminin işledikleri çirkin cürmü (erkek erkeğe ilişkiyi) işleyenlerin yakılacağı rivayet edilmiştir. Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, Hz. Ebû Bekir'in ridde hadiselerinde önce öldürülmesini sonra yakılmalarını emrettiğini söyler. İshak

---

[927] Buhârî, nr. 3016; Tirmizî, Siyer, 20 (nr. 1571); Ahmed, *el-Müsned*, 2/307, 338, 452; Dârimî, Siyer, 23.

[928] Buhârî, İstitâbe, 3 (nr. 3017); Ebû Davud, Hudûd, 1 (nr. 4071); Tirmizî, Hudûd, 25 (nr. 1458); Nesâî, Tahrîm, 14 (7/104); Ahmed, *el-Müsned*, 1/217, 220, 282.

[929] Ebû Davud, Cihâd, 122 (nr. 2675), Edeb,176 (nr. 5268); Ahmed, *el-Müsned*, 1/423; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 7/77. *Tuhfetü'l-Eşrâf*'ta geçtiğine göre, Nesâî bunu *el-Kübrâ*'da rivayet etmiştir.

b. Râhûye, ateşle azap etme durumu olmadığından bu uygulamayı güzel bulur.

İmam Ahmed *Müsned*'inde şöyle rivayet eder:

"Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından yaralanmış ve bunun sonucunda şehid olmuştu. Hz. Ali İbn Mülcem hakkında, 'Ona, Resûlullah'ın (s.a.v) öldürmek istediği kişiye yaptığını yapınız. Onu öldürün, sonra yakın!' dedi."[930]

HAYVAN KESİMİNDE İHSAN

Hayvanları Yakmak ve Hedef Yapmak

Âlimlerin çoğunluğu, haşerat bile olsa ateşte yakmanın mekruh olduğu görüşündedir. İbrahim en-Nehaî, akrepleri ateşte yakmanın müsle olduğunu söyler. Ümmü'd-Derdâ (r.anhâ), pirelerin yakılmasını yasaklamıştır. İmam Ahmed de, canlı olan balığın ateşte kızartılamayacağını söyler ve der ki: Çekirgeyi canlı olarak kızartmak ise daha hafiftir, çünkü onun kanı yoktur.

Nitekim Resûlullah'tan (s.a.v) gelen rivayetlere göre, hayvanın bir yere hapsedilerek ok ve benzeri şeylerle vurularak öldürülmesi yasaklanmıştır. *Sahîhayn*'de Hz. Enes'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v), hayvanların hapsedilerek hedef haline getirilmesini yasaklamıştır.[931]

Yine Buhârî ve Müslim'de İbn Ömer'den (r.anhümâ) gelen bir rivayete göre İbn Ömer, bir tavuğu hedef olarak dikmiş ona atış yapan bir topluluğun yanından geçti. İbn Ömer (r.a) onlara,

"Bunu kim yaptı? Resûlullah (s.a.v) böyle yapanları lânetlemiştir" dedi.[932]

---

930 Ahmed, *el-Müsned*, 1/92-93.

931 Buhârî, nr. 5513; Müslim, Sayd, 58 (nr. 1956).

932 Buhârî, nr. 5514; Müslim, Sayd, 59 (nr. 1958).

Müslim, İbn Abbas'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) canlı varlıkların hedef tahtası yapılmasını yasakladığını rivayet eder.[933]

Ahmed *Müsned*'inde Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder:

284- أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنِ الرَّمِيَّةِ: أَنْ تَرْمِيَ الدَّابَّةَ ثُمَّ تُؤْكَلَ وَلَكِنْ تُذْبَحُ ثُمَّ لِيَرْمُوا إِنْ شَاءُوا.

"Resûlullah (s.a.v), hayvanlara (ok vb. ile) atış yapılmasını ve sonra da yenilmesini yasakladı. Fakat önce hayvan boğazlanır, eğer isterlerse sonra ona atış yapabilirler."[934] Bu mânada pek çok hadis-i şerif vardır.

Bütün bu saydığımız hususlardan dolayı Resûlullah (s.a.v) öldürmenin ve hayvanı kesmenin güzel bir biçimde yapılmasını ve bıçağın iyice bilinmesini emir buyurmuştur. Böylece boğazlanacak hayvan rahat bir şekilde can vermiş olur. Bu ifade, keskin aletlerle hayvanı boğazlamanın, hayvanın canının daha çabuk çıkmasını sağlamakla kurbanı rahatlattığına işaret edilmektedir.

Kurbanlık Hayvanlara Yumuşak Davranmak

İmam Ahmed ve İbn Mâce İbn Ömer'den (r.a) şöyle rivayet eder:

285- أَمَرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِحَدِّ الشِّفَارِ وَأَنْ تُوَارَى عَنِ الْبَهَائِمِ وَقَالَ: إِذَا ذَبَحَ أَحَدُكُمْ فَلْيُجْهِزْ.

"Resûlullah (s.a.v) bıçağın ağzını bilemeyi ve bıçağın hayvana gösterilmemesini emretti ve,

'Biriniz hayvan boğazlayacağı zaman hemen öldürsün (kesimi çabucak yapsın' buyurdu."[935]

---

[933] Müslim, Sayd, 58 (nr. 1957).

[934] Ahmed, *el-Müsned*, 2/402.

[935] İbn Mâce, Zebâih, 3 (nr. 3172). Ahmed, *el-Müsned*, 2/108.

Yine Hz. Peygamber'den (s.a.v) gelen tavsiyeler arasında, boğazlama esnasında hayvana yumuşak davranılması da vardır.

İbn Mâce, Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) rivayet eder:

286- مَرَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِرَجُلٍ وَهُوَ يَجُرُّ شَاةً بِأُذُنِهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: دَعْ أُذُنَهَا وَخُذْ بِسَالِفَتِهَا.

"Resûlullah (s.a.v), birinin koyunu kulaklarından tutarak çektiğini gördü. Bunun üzerine Peygamber *Efendimiz (s.a.v) ona,*

'Hayvanın kulağını bırak, boynundan tut!' buyurdu."[936]

Taberânî, İkrime vasıtasıyla İbn Abbas'tan (r.anhümâ) şöyle rivayet eder:

287- مَرَّ رَسُولُ اللهِ ﷺ بِرَجُلٍ وَاضِعٍ رِجْلَهُ عَلَى صَفْحَةِ شَاةٍ، وَهُوَ يُحِدُّ شَفْرَتَهُ وَهِيَ تَلْحَظُ إِلَيْهِ بِبَصَرِهَا. فَقَالَ: أَفَلاَ قَبْلَ هَذَا؟ تُرِيدُ أَنْ تُمِيتَهَا مَوْتَاتٍ؟

"Resûlullah (s.a.v), adamın birini, hayvanın yüzüne ayağını dayamış bir halde bıçağını bilerken gördü. Bu hal üzerine adama şöyle dedi:

'Bu bileme işini daha önce yapman gerekmez miydi? Hayvanı defalarca mı öldürmek istiyorsun?' dedi."[937]

Bu hadis İkrime'den *mürsel* olarak da rivayet edilmiştir. Bunu Abdürrezzâk ve başkaları rivayet etmiş olup bu rivayette şu fazlalık vardır:

"... hayvanı yere yatırmadan önce bıçağını bileseydin ya!"[938]

---

936 İbn Mâce, Zebâih, 3 (nr. 3171).

937 Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 11916; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 6033.

938 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 8608; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/233.

Hayvan Nasıl Kesilmeli?

İmam Ahmed şöyle der: Kesilecek hayvan kesim yerine yumuşaklıkla sevkedilmeli. Bıçak hayvanın gözünden uzak tutulmalı, tam kesim yapılacağı zaman bıçak ortaya çıkarılmalıdır. Resûlullah (s.a.v), bıçağın hayvanın gözünden uzakta bilenmesini emretmiştir.

Ahmed b. Hanbel, hayvanların Rablerini tanıdıklarını ve öleceklerini anladıklarını söylemiştir. Yine İmam Ahmed'den, İbn Sâbit'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Hayvanlar yaratılışları itibariyle hiçbir şeyi idrak etmezler; ancak Rablerini tanır ve ölümden korkarlar."

Kesimle ilgili gelen emirler arasında, hayvanın şah damarlarının kesilmesi de vardır.

Ebû Davud'un İkrime vasıtasıyla İbn Abbas ve Ebû Hüreyre'den (r.anhümâ) rivayet ettiğine göre,

288- أَنَّهُ نَهَى عَنْ شَرِيطَةِ الشَّيْطَانِ وَهِيَ الَّتِي تُذْبَحُ وَتَقْطَعُ الْجِلْدَ وَلاَ تَفْرِي الأَوْدَاجَ.

"Resûlullah (s.a.v) şeytanın yaptığı gibi yapmayı yasaklamıştı. Şeytanın yapmasından maksat; hayvanı boğazlamak ve şah damarını kesmeden hemen derisini yüzmeye başlamak demektir."[939]

Bunu İbn Hibbân, *Sahîh*'inde rivayet etmiştir. Oradaki rivayette İkrime'nin şu sözü de yer alır:

"Onlar hayvanın boğazını birazcık keserler, sonra da şah damarlarını kesmeden ölünceye kadar hayvanı öylece bırakırlardı. Resûlullah (s.a.v) bunu yasakladı."

Abdürrezzâk *Musannef*'te, Muhammed b. Râşid'den, Vadîn b. Atâ'nın şöyle dediğini rivayet eder:

---

939 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5888; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/278; İbn Adî, *el-Kâmil*, nr. 1308.

289- إِنَّ جَزَّارًا فَتَحَ بَابًا عَلَى شَاةٍ لِيَذْبَحَهَا، فَانْفَلَتَتْ مِنْهُ حَتَّى جَاءَتِ النَّبِيَّ ﷺ فَأَتْبَعَهَا، فَأَخَذَ يَسْحَبُهَا بِرِجْلِهَا فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ ﷺ: اِصْبِرِي لأَمْرِ اللهِ، وَأَنْتَ يَا جَزَّارُ فَسُقْهَا إِلَى الْمَوْتِ سَوْقًا رَفِيقًا.

"Kasap, kesim yapmak için kapıyı açarak koçun yanına girdi. Koç kasaptan kaçtı, o sırada Resûlullah (s.a.v) geldi ve koç yakalandı. Ancak koç, gitmemek için ayaklarıyla diretiyordu. Resûl-i Ekrem (s.a.v) koça,

'Allah'ın emrine karşı sabırlı ol!' dedi. Kasaba da,

'Sen de ey kasap, hayvanı ölüme sevkederken yumuşak biçimde sevket!' buyurdu."[940]

Yine Abdürrezzâk, senediyle İbn Sîrîn'den (rh.a) şöyle rivayet eder:

"İbn Ömer (r.a), adamının birinin, boğazlamak için bir koçu ayaklarıyla sürüklediğini gördü. Hayvanı sürükleyen adama,

'Yazıklar olsun sana, onu ölüme götürürken güzel bir biçimde götürsen ne olur!' dedi."[941]

Muhammed b. Ziyâd şöyle nakleder:

"İbn Ömer (r.anhümâ), kasabın koyunu sürüklediğini görünce ona, 'Onu ölüme güzel bir şekilde sevket!' dedi. Kasap bıçağını çıkararak, 'Güzel bir şekilde sevketmeme gerek yok, onu şimdi boğazlayacağım!' dedi. İbn Ömer yine, 'Olsun, yine de güzel biçimde sevket!' dedi."

İmam Ahmed *Müsned*'inde şöyle rivayet eder: Muâviye b. Kurre babasından şöyle nakleder: *"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v),*

'Ey Allah'ın Resûlü! Ben koçu kesiyorum ama ona merhamet ediyorum!' dedi. Bu söz üzerine Peygamber Efendimiz de (s.a.v),

---

940 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 8609.

941 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 8605.

'Koça merhamet edersen Allah da sana merhamet eder!' buyurdu.'[942]

Mutarrif b. Abdullah şöyle der:

"İnsanın kuşa duyduğu merhamet sebebiyle Allah Teâlâ da kula merhamet eder."

Nevf el-Bekâlî de şöyle der:

"Adamın biri, annesinin önünde ineğin buzağısını boğazladı. Allah Teâlâ o kişinin aklını aldı. Bu kişi bir ağacın altında duruyordu. Ağacın başında, içinde serçe yavrusu olan bir kuş yuvası vardı. Yavru yuvadan yere düştü. Adam kuşa merhamet ederek alıp tekrar yuvasına koydu. Allah Teâlâ da onu eski sağlıklı haline döndürdü."

Pek çok vecihten bize geldiğine göre, Resûlullah (s.a.v) anneyi yavrudan ayırmayı yasaklamıştır. Bu yasak, hem insanları hem de hayvanları kapsayan genel bir yasaktır.

Ebû Davud şöyle rivayet eder:

290– سُئِلَ عَنِ الفَرَعِ، فَقَالَ: هُوَ حَقٌّ وَإِنْ تَتْرُكُوهُ حَتَّي يَكُونَ بَكْرًا ابْنَ مَخَاضٍ أَوِ ابْنَ لَبُونٍ فَتُعْطِيَهُ أَرْمَلَةً، أَوْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ فِي سَبِيلِ اللهِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَذْبَحَهُ فَيَلْصَقَ لَحْمُهُ بِوَبَرِهِ وَتُكْفِيَ إِنَاءَكَ وَتُوَلِّهَ نَاقَتَكَ.

"Resûlullah'a (s.a.v), fera'ın[943] *hükmü soruldu. Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdu ki:*

Bunda yapılacak şey; onu bir yaşını doldurmuş genç bir deve oluncaya kadar bırakabilirsin. Yahut iki yaşını dolduruncaya kadar bekler, (doğum yapınca) sütünü alır bir dula (sadaka olarak) verirsin.

---

942 Ahmed, *el-Müsned*, 5/34.

943 Devenin ilk yavrusuna "fera'" denilir. Câhiliye döneminde, bir kişinin 100 devesi olunca, genç bir devesini putlara kurban ederdi. İslâm'ın ilk devirlerinde müslümanlar da bunu yapıyorlardı, daha sonra bu neshedildi (bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/435-436).

Veyahut onu Allah yolunda kullanırsın. Bütün bunlar, onu küçük yaşta kesip azıcık etinden yararlanmaktan, annesini yavrudan ayırmaktan ve devenin sütünden mahrum kalmaktan daha hayırlıdır.'[944]

Bu hadis-i şerifte anlatılmak istenen husus şudur: Bir devenin yavrusunu, daha yeni doğmuş bir yavru iken kesmek; hem etinden tam olarak istifade etmeye engel hem de anne devenin sütünün kesilmesi ile sahibinin zarar görmesine sebeptir. Yavrunun eti çok az olduğu gibi evi de sütsüz kalır.

---

944 Ebû Davud, Edâhî, 21 (nr. 2842); Nesâî, Fera', 1 (7/168); *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3/78 (nr. 4551); Ahmed, *el-Müsned*, 2/182-183, 187; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/10; Hâkim, *el-Müstedrek*, nr. 7584; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 9/312, 313; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 7991, 7992, 7996.

On Sekizinci Hadis

TAKVÂ, SÂLİH AMEL VE GÜZEL AHLÂK

عَنْ أَبِي ذَرٍّ وَمُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: اتَّقِ اللهَ حَيْثُمَا كُنْتَ، وَأَتْبِعِ السَّيِّئَةَ الْحَسَنَةَ تَمْحُهَا، وَخَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقٍ حَسَنٍ.

Ebû Zer ve Muâz b. Cebel (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Nerede olursan ol, Allah'tan kork. Her kötülüğün ardından, onu silecek bir iyilik yap. İnsanlarla güzel ahlâk ile geçinmeye bak."[945]

HADİSİN ŞERHİ

Bu vasiyetlerin Muâz b. Cebel ve Ebû Zer'e (r.anhümâ) yapıldığına dair pek çok farklı rivayet Resûlullah'tan (s.a.v) nakledilmiştir.

---

945 Müslim, Sayd, 57 (nr. 1955); Tirmizî, Diyât, 14 (nr. 1409); Ebû Davud, Edâhi, 12 (nr. 2815); Nesâi, Dahâya, 22 (7/227); İbn Mâce, Zebâih, 3 (nr. 3170); Ahmed, *el-Müsned*, 4/123, 124, 125; Dârimî, *es-Sünen*, 2/82; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 9/421; İbnü'l-Cârûd, *el-Münteka*, nr. 839, 899; Tayâlisî, *el-Müsned*, nr. 1119; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/184-185; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/60.

Meselâ Bezzâr, "İbn Lehîa, Ebü'z-Zübeyr, Ebü't-Tufeyl, Muâz" isnadıyla şöyle rivayet eder:

291- أَفْشِ السَّلاَمَ وَابْذُلِ الطَّعَامَ وَاسْتَحْيِ مِنَ اللّٰهِ اسْتِحْيَاءَ رَجُلٍ ذِي هَيْئَةٍ مِنْ أَهْلِكَ، وَإِذَا أَسَأْتَ فَأَحْسِنْ، وَلْتُحْسِنْ خُلُقَكَ مَا اسْتَطَعْتَ.

"Resûlullah (s.a.v) Ebû Zer'i bir kabileye gönderiyordu. Dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Tavsiyede bulun!' Peygamber Efendimiz de (s.a.v) şöyle buyurdu:

Selâmı yay, yemek yedir, kabilenin önde gelen kişisinden nasıl utanıyorsan Allah'tan da öyle hayâ et, kötülük yaptığın zaman hemen bir iyilik yap ve gücün yettiği kadar ahlâkını güzelleştir."[946]

Taberânî ve Hâkim, Abdullah b. Amr b. Âs'tan (r.a) şöyle rivayet eder:

292- يَا رَسُولَ اللّٰهِ اَوْصِنِي، قَالَ: اعْبُدِ اللهَ وَ لاَ تُشْرِكْ بِهِ شَيْئًا. قَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ زِدْنِي، قَالَ: إِذَا أَسَأْتَ فَأَحْسِنْ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ زِدْنِي. قَالَ: اسْتَقِمْ وَلْتُحْسِنْ خُلُقَكَ.

"Muâz b. Cebel (r.a) yolculuğa çıkmaya niyetlenmişti. Resûlullah'a (s.a.v),

'Bana vasiyette bulun!' dedi. Peygamber Efendimiz de,

'Allah'a ibadet et ve O'na hiçbir şeyi ortak koşma!' dedi. Muâz,

'Ey Allah'ın Resûlü! Biraz daha vasiyette bulun!' dedi. Resûlullah Efendimiz,

'Bir kötülük işlediğin zaman hemen bir iyilik yap!' dedi. Muâz,

---

946 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1972; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8022; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/52 (nr. 12683).

'Ey Allah'ın Resûlü! Biraz daha vasiyette bulun!' dedi. Peygamber Efendimiz,

'Dosdoğru ol ve ahlâkını güzelleştir!' buyurdu."[947]

İmam Ahmed, Derrâc'dan, o da Ebü'l-Heysem vasıtasıyla Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) bana şöyle buyurdu:

Sana, gizli ve âşikâr işlerinde Allah'a karşı takvâ sahibi olmanı, bir kötülük yaptığında hemen iyilik yapmanı, (bineğin üzerindeyken) yere düşen kamçını istemek de dahil insanlardan bir şey istememeni, emaneti almamanı ve iki kişi arasında hüküm vermemeni tavsiye ederim."[948]

Cennete Yaklaştıran Amel

İmam Ahmed diğer bir isnad ile Ebû Zer'den (r.a) şöyle rivayet eder:

293- يَا رَسُولَ اللّٰهِ عَلِّمْنِي عَمَلاً يُقَرِّبُنِي مِنَ الْجَنَّةِ وَيُبَاعِدُنِي مِنَ النَّارِ! قَالَ: إِذَا عَمِلْتَ سَيِّئَةً فَاعْمَلْ حَسَنَةً فَإِنَّهَا عَشْرُ أَمْثَالِهَا. قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَمِنَ الْحَسَنَاتِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللّٰهُ؟ قَالَ: هِيَ أَحْسَنُ الْحَسَنَاتِ.

"Resûlullah'a (s.a.v) dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Beni cennete yaklaştıracak ve cehennemden uzaklaştıracak bir amel öğret!' Buyurdu ki:

'Bir kötülük işlediğin zaman hemen bir iyilik işle! Çünkü her iyilik on katıyla yazılır.' Ben,

'Ey Allah'ın Resûlü! Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözü de iyiliklerden sayılır mı?' diye sordum, buyurdu ki:

---

947 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/54; 4/244.

948 Ahmed, *el-Müsned*, 5/181; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 4504.

O söz, iyiliklerin en güzelidir."[949]

İbn Abdülber *et-Temhîd* isimli eserinde Enes'ten (r.a) şöyle rivayet eder:

"Resûlullah (s.a.v) Muâz b. Cebel'i (r.a) Yemen'e gönderdi ve kendisine şöyle dedi:

'Ey Muâz, Allah'tan kork ve insanlara güzel ahlâk ile muamele et! Bir kötülük işlediğin zaman peşinden hemen bir iyilik işle!' Muâz dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Lâ ilâhe illallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözü de iyiliklerden sayılır mı?' Buyurdular ki:

O, iyiliklerin en büyüğüdür."[950]

Resûlullah'ın (s.a.v) Muâz b. Cebel'e yaptığı vasiyet, İbn Ömer ve başkaları tarafından rivayet edilen uzunca hadis içinde de rivayet edilmiştir.

Ebû Hüreyre'nin (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği şu hadis-i şerif de bu mânadadır:

294– أَنَّهُ سُئِلَ: مَا أَكْثَرُ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ؟ قَالَ: تَقْوَى اللهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ.

"Resûlullah'a (s.a.v) şöyle soruldu:

'İnsanların en fazla cennete girmesini sağlayan amel hangisidir?' Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdular ki:

Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmak ve güzel ahlâk!"[951]

---

949 Ahmed, *el-Müsned*, 5/169, 177; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 16797; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4626.

950 Tirmizî, Birr, 55 (nr. 1987); Ahmed, *el-Müsned*, 5/153; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/54; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 8025, 8026.

951 Tirmizî, Birr, 62 (nr. 2004); İbn Mâce, Zühd, 29 (nr. 4246); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 286, 294; Ahmed, *el-Müsned*, 2/392; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, 6/55; 24/300, 301; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 4; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/324; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 476.

Bu hadis-i şerifi İmam Ahmed, İbn Mâce, Tirmizî ve İbn Hibbân rivayet etmiş ve Tirmizî hadisin *sahîh* olduğunu söylemiştir.

TAKVÂ

Bu vasiyet çok büyük ve önemli bir vasiyet olup Allah Teâlâ'nın hakkı ile birlikte kul hakkını da ihtiva etmesi bakımında oldukça mühimdir. Zira Allah'ın kullar üzerindeki hakkı, gerektiği gibi Hak Teâlâ'dan sakınmak ve takvâ sahibi olmaktır. Nitekim takvâ, hem öncekilere hem sonrakiler dahil bütün insanlara Allah Teâlâ tarafından tavsiye edilmiş önemli bir haslettir. Bu mânada Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size, 'Allah'tan korkun' diye emrettik."[952]

Takvânın aslı: Kişinin, kendisi ile korktuğu ve sakındığı şey arasında kendisini koruyacak bir kalkan edinmesidir. Kulun Rabb'ine karşı takvâlı olmasının mânası ise kendisi ile korkup sakındığı Rabb'inin öfkesi, gazabı ve cezası arasında kendisi için bir koruyucu edinmesidir. Bu koruyucu da, Allah Teâlâ'ya ibadet sayılan fiilleri işlemek ve O'na isyan sayılan fiillerden uzak durmaktır.

Takvânın Anlamı

Takvâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de bazan Allah Teâlâ'nın ismine bağlı olarak, O'ndan korkulmasını ifade biçiminde gelir. Şu âyetlerde olduğu gibi:

"Huzuruna toplanacağınız Allah'tan korkun."[953]

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır."[954]

---

952 Nisâ 4/131.

953 Mâide 5/96.

954 Haşr 59/18.

Yukarıdaki âyetlerde olduğu gibi, takvâ kelimesi Allah Teâlâ'nın ismi ile birlikte "Allah'tan korkun" şeklinde zikredilirse bunun mânası; Allah'ın öfkesinden ve gazabından korkun demektir. Aslında insanın sakınması gereken en büyük korku da budur. Çünkü Allah Teâlâ'nın gerek dünyada gerek âhirette verdiği cezaların temelinde O'nun öfkesi ve gazabı bulunur.

Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Allah, kendisine karşı** (gelmekten) **sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah'adır."[955]

"Sakınılmaya lâyık olan da O'dur, mağfiret sahibi de O'dur."[956]

Bu âyetlere göre, insanların gönlünde korkulmaya, saygı duyulmaya, yüceltilmeye lâyık olan ve buna bağlı olarak kulluk ve itaat edilmeye hak sahibi olan Allah Teâlâ hazretleridir. Çünkü O, bütün yücelik ve tazime hakkıyla sahip, azamet ve kibriya sıfatlarını haiz, en güçlü ve şiddetli biçimde tutup cezalandırmaya kadirdir.

Tirmizî, Enes'ten (r.a), ***"Sakınılmaya lâyık olan da O'dur, mağfiret sahibi de O'dur"***[957] âyetinin tefsiri hakkında Resûlullah'tan (s.a.v) şunu rivayet eder:

295- قَالَ اللهُ تَعَالَى: أَنَا أَهْلٌ أَنْ أُتَّقَي، فَمَنِ اتَّقَانِي فَلَمْ يَجْعَلْ مَعِيَ إِلَهًا آخَرَ فَأَنَا أَهْلٌ أَنْ أَغْفِرَ لَهُ.

"Allah Teâlâ bu âyet-i kerimede, 'Sakınılmaya lâyık olan benim. Kim benden sakınır ve benim yanımda başka bir tanrı kabul etmezse, ona affetmeye ehil olan da benim' buyuruyor."[958]

---

955 Âl-i İmrân 3/28.

956 Müddessir 74/56.

957 Müddessir 74/56.

Takvâ kelimesi bazı âyetlerde de Allah Teâlâ'nın cezalandırması ve cezalandırma mekânları yahut cezalandırma vakti ile birlikte zikredilir. Cehennemden ve kıyamet gününden sakındırması gibi. Şu âyetler buna örnektir:

***"Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının."*[959]**

***"Bunu yapamazsanız** -ki elbette yapamayacaksınız- **o halde yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır."*[960]**

***"Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının."*[961]**

***"Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden** (Allah izin vermedikçe) **şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz."*[962]**

***"Ve bir günden sakının ki, o günde hiç kimse başkası namına bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaat fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmezler."*[963]**

Kâmil Mânada Takvâ

Kâmil mânada takvânın içine şunlar girer: Farzları yerine getirmek, haram ve şüphelileri terketmek. Hatta bundan sonra takvâya, mendupları işlemek ve mekruhlardan sakınmak da girer. Bu derece takvânın en üst mertebesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

---

958 Tirmizî, Tefsîr, Müddessir, nr. 3328; İbn Mâce, Zühd, 35 (nr. 4299); Ahmed, *el-Müsned*, 3/142, 243; Dârimî, *es-Sünen*, 2/302-303; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 3317; Begavî, 4/420; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/508; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 8/340.

959 Âl-i İmrân 3/131.

960 Bakara 2/24.

961 Bakara 2/281.

962 Bakara 2/48.

963 Bakara 2/123.

"Elif. Lâm. Mîm. O kitap** (Kur'an); **onda asla şüphe yoktur. O, müttakiler** (sakınanlar ve arınmak isteyenler) **için bir yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; âhiret gününe de kesinkes inanırlar."[964]

Yine Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. *(Allah'ın rızâsını gözeterek)* ***yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler*** *(takvâ sahipleri)* ***ancak onlardır."***[965]

Takvâ Hakkında Selefin Sözleri

Muâz b. Cebel (r.a) şöyle der: "Kıyamet günü, 'Müttakiler nerede?' diye ilân edilir. Onlar doğruca Rahmân'ın himayesine giderler; aralarından bir örtü veya perde bulunmaz." Yanında bulunanlar Muâz b. Cebel'e, "Müttakiler kimlerdir?" diye sordu. O da, "Müttakiler, şirkten ve putlara tapmaktan sakınmış ve ibadeti ihlâsla sadece Allah Teâlâ'ya yapmış olanlardır" dedi.

İbn Abbas (r.anhümâ) der ki: "Takvâ sahipleri, nefsin arzularına uygun olarak bildikleri şeyleri terkederek Allah'ın azabından sakınan ve Allah katından gelenleri tasdik ederek O'nun rahmetini umut eden kimselerdir."

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Müttakiler kendilerine haram kılınanlardan sakınır, üzerlerine farz kılınan emirleri yerine getirirler."

---

964 Bakara 2/1-4.

965 Bakara 2/177.

Ömer b. Abdülaziz de (rh.a) şöyle der: "Takvâ, gündüzleri oruç tutup geceleri de ibadetle geçirip bunun dışında kalan durumlarda her şeyi karıştırmak demek değildir. Allah Teâlâ'ya karşı gerçek mânada takvâ sahibi olmak demek; Allah'ın haram kıldıklarını terketmek, farz kıldıklarını yerine getirmektir. Buna ilâve olarak Allah Teâlâ bir kimseye daha başka hayırlar nasip ederse, o hayır üstüne hayır olur."

Talk b. Habîb der ki: "Takvâ, Allah Teâlâ'nın verdiği bir nur ile kendisinden sevap umarak ibadet sayılan amelleri yerine getirmek ve yine O'nun verdiği bir nur ile cezalandırmasından korkarak günahları terketmektir."

Ebü'd-Derdâ (r.a) şöyle der: "Tam ve mükemmel takvâ, kulun zerre kadar olsa bile Allah'ın yasaklarından sakınması, hatta bununla yetinmeyip kendisiyle haramlar arasında bir perde oluşturmak amacıyla harama düşme korkusundan helâllerin bir kısmını dahi terketmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, kulların yaptığı bütün amellerin kendilerine geri döneceğini şu âyette beyan etmektedir: ***"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."***[966] Öyleyse, değersiz görerek en küçük hayrı bile işlemekten geri durma, yine ne kadar küçük olursa olsun hiçbir şerri de, 'Bundan bir zarar gelmez' deyip işlemeye kalkma!"

Müttaki Kime Denir?

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Müttakiler takvâ sayesinde öylesine sakınırlar ki, haramlara düşme korkusundan helâllerin pek çoğunu bu yüzden terkederler."

Süfyân-ı Sevrî (rh.a) der ki: "Müttakilerin üstünlüğü şuradan kaynaklanır; onlar sakınılması gerekmeyen şeylerden bile sakınırlar."

Musa b. A'yen şöyle der: "Müttakiler, haramlara düşme korkusundan helâl olanlardan uzak dururlar. Bu yüzden Allah Teâlâ onları 'müttaki' (sakınan) şeklinde isimlendirmiştir."

---

966 Zilzâl 99/7-8.

Daha önce nakletmiş olduğumuz hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktaydı:

296- لاَ يَبْلُغُ الْعَبْدُ أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لاَ بَأْسَ بِهِ حَذَرًا مِمَّا بِهِ بَأْسٌ.

"Kul, sakıncalı olanlara düşme korkusuyla (bazı) sakıncasız olanları terketmedikçe müttakiler derecesini elde edemez."[967]

Diğer bir hadis-i şerifte şu ifadeler yer alır: *"Her kim şüphelilerden sakınırsa dinini ve ırzını (şerefini) temize çıkarmış olur."*[968]

Meymûn b. Mihrân şöyle der: "Müttaki kişi, cimri bir kimsenin ortağını hesaba çekmesinden daha sıkı bir şekilde nefsini hesaba çeker."

İbn Mesud (r.a), ***"Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun"***[969] âyet-i kerimesi hakkında şöyle der:

"Allah'a yaraşır takvâ, itaat edip isyan etmemek, hep hatırlayıp (zikredip) hiç unutmamak, şükür üzere olup nankörlük etmemektir."[970]

Hâkim, bunu *merfû* olarak da rivayet etmiştir. Doğru olanı *mevkuf* (sahâbî sözü) olmasıdır. Burada geçen şükür kavramı içine bütün ibadetler girmektedir.

"Devamlı hatırlayıp hiç unutmamak" cümlesinin anlamı şudur: Kulun, bütün hal ve hareketlerinde, yaptıklarında ve terkettiklerinde Allah Teâlâ'nın emirlerini ve yasaklarını kalbinde hep hatırlaması, yapılması gerekenleri yapıp terkedilmesi gerekenleri terketmesidir.

Takvâ, haramları terk anlamında da kullanılır. Nitekim Ebû Hüreyre'ye (r.a) takvânın ne olduğu sorulunca şöyle demiştir:

"Sen hiç dikenli bir yoldan geçtin mi?" Adam,

---

967 Tirmizî, Sıfâtü'l-Kıyâme, 19 (nr. 2451); İbn Mâce, Zühd, 25 (nr. 4215).

968 Buhârî, nr. 52, 2051; Müslim, Müsâkât, 107 (nr. 1599), İbn Hibbân, *es-Sahih*, nr. 721.

969 Âl-i İmrân 3/102.

970 Hâkim, *el-Müstedrek*, 5/294; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8503.

"Evet, geçtim" dedi. Ebû Hüreyre,

"Peki, oradan geçerken ne yaptın?" dedi. Adam,

"Yolda bir diken görünce yüz çevirdim yahut yolumu değiştirdim ya da üzerinden atladım" dedi. Bu sözler üzerine Ebû Hüreyre dedi ki:

"İşte takvâ budur."

İbnü'l-Mu'tez takvâyı bu mânada değerlendirerek şöyle der:

Bırak günahları, küçüğünü de
Büyüğünü de; takvâ budur işte.

Tıpkı dikenli bir arazide yürüyen gibi yap,
Yolda gördüğün dikenlerden sakın.

Diken ne kadar ufak olsa da, onu küçük görme,
Zira yüce dağlar çakıl taşlarından oluşur.

Takvânın Aslı

Takvânın aslı: Kulun, öncelikle sakınılacak şeyleri bilmesi sonra da onlardan sakınmasıdır. Avn b. Abdullah şöyle der: "Nelerin takvânın gereği olup nelerden sakınılması gerektiğini bilmek, takvânın tamam olması için gereklidir."

Ma'rûf-i Kerhî, Bekir b. Huneys'in şöyle dediğini nakleder: "Nelerden sakınılması gerektiğini bilmeyen kişi nasıl müttaki olabilir?"

Daha sonra Ma'rûf-i Kerhî der ki: Eğer güzel bir şekilde takvâ sahibi olamıyorsan, faiz yemiş olmalısın. Şayet güzel bir şekilde takvâ sahibi olamıyorsan, yabancı bir kadını görmüş fakat gözünü ondan sakınmamış olmalısın. Eğer güzel bir şekilde takvâ sahibi olamıyorsan, kılıcını omuzuna koymuş olmalısın. Nitekim Resûlullah (s.a.v) Muhammed b. Mesleme'ye demiştir ki: *"Ümmetimin ihtilâf üzere olduğunu gördüğün zaman, kılıcını al Uhud dağına vur (parçala)."*

Bunları söyledikten sonra Ma'rûf-i Kerhî şöyle devam eder: Bizim bulunduğumuz şu meclis dahi belki de sakınılması gereken meclislerden biridir. Sizlerin beni dinlemek için şu mescide gelişiniz de, bi-

zim sakınmamız gereken hususlardandır. Nitekim hadis-i şerifte, "*O, peşinden gidilen için bir fitne, uyanlar için de zillettir*"[971] buyrulmuyor mu? Burada kastedilen, insanların fitne maksadıyla bir kişinin arkasında yürümesidir.

Allah ve Resûlü Takvâyı Tavsiye Eder

Özetle söylemek gerekirse; takvâ, Allah Teâlâ'nın bütün insanlara vasiyeti olduğu gibi Resûlullah'ın da (s.a.v) ümmetine yaptığı önemli bir vasiyettir.

297- وَكَانَ ﷺ إِذَا بَعَثَ أَمِيرًا عَلَى سَرِيَّةٍ أَوْصَاهُ فِي خَاصَّةِ نَفْسِهِ بِتَقْوَى اللهِ وَبِمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُسْلِمِينَ خَيْرًا.

"Peygamber Efendimiz (s.a.v) birini ordunun başında komutan olarak görevlendirdiği zaman, o kişinin özellikle nefsi hususunda Allah'a karşı takvâ sahibi olmasını ve yanındaki müslümanlara da hayırla muamele etmesini tavsiye ederdi."[972]

Resûl-i Ekrem (s.a.v) Vedâ haccında müslümanlara hutbe irat ederken, onlara, Allah'a karşı takvâlı olmalarını ve yöneticilerini dinleyip itaat etmelerini tavsiye buyurmuştu.[973]

"Resûlullah (s.a.v) insanlara vaaz ettiğinde, orada bulunanlar,

'Bu vaaz sanki veda etmek üzere olan birinin vaazına benziyor. Bizlere tavsiyede bulunsanız!' demişlerdi.

Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) onlara buyurdu ki:

---

[971] İbn Mâce, Fiten, 11 (nr. 3962); Ahmed, *el-Müsned*, 3/493; 4/225; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 3/444, 445: Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/365; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 15/37. Bu hadis Hz. Ömer'in (r.a) sözü olarak da rivayet edilmiştir (bk. Dârimî, *es-Sünen*, 1/132-133).

[972] Müslim, Cihâd, 3 (nr. 1731).

[973] Tirmizî, Salât, 434 (nr. 616); Ahmed, *el-Müsned*, 5/251; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4563.

Size, Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmanızı ve (yöneticilerinizin sözlerini) dinleyip itaat etmenizi tavsiye ederim."[974]

İbn Hibbân ve başkalarının Ebû Zer'den (r.a) rivayet ettiği uzunca bir hadiste şunlar vardır: *"Dedim ki:*

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana tavsiyede bulun!' Peygamber Efendimiz,

'Sana, Allah'a karşı takvâlı olmanı tavsiye ederim, çünkü bütün işlerin başı budur!' buyurdu."[975]

İmam Ahmed Ebû Saîd el-Hudrî'den (r.a) şöyle rivayet eder:

298- يَا رَسُولَ اللَّهِ أَوْصِنِي! قَالَ: أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللهِ فَإِنَّهُ رَأْسُ كُلِّ شَيْءٍ وَعَلَيْكَ بِالْجِهَادِ فَإِنَّهُ رَهْبَانِيَّةُ الْإِسْلَامِ.

"Dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Bana tavsiyede bulun!' Buyurdu ki:

Sana, Allah'a karşı takvâlı olmanı tavsiye ederim. Çünkü bütün işlerin başı budur. Cihadı da tavsiye ederim, zira İslâm'ın ruhbanlığı (kendini ibadete adama biçimi) cihaddır."[976]

Hadisi İmam Ahmed'in dışında başkaları da rivayet etmiştir. Onların lafzı, *"Allah'a karşı takvâlı olmalısın; çünkü bu bütün hayırların merkezidir"* şeklindedir.

Tirmizî, Yezîd b. Seleme'den (r.a) rivayet eder:

299- يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي سَمِعْتُ مِنْكَ حَدِيثًا كَثِيرًا، فَأَخَافُ أَنْ يُنْسِينِي أَوَّلَهُ آخِرُهُ فَحَدِّثْنِي بِكَلِمَةٍ تَكُونُ جِمَاعًا! قَالَ: اتَّقِ اللهَ فِيمَا تَعْلَمُ.

---

974 Bu cümle, İrbâz b. Sâriye (r.a) tarafından rivayet edilen ve bu kitabın yirmi sekizinci hadisini oluşturan hadisin bir bölümüdür. Hadisin tamamı ve tahrîci için oraya bakınız.

975 Ahmed, *el-Müsned*, 5/181; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 361.

976 Ahmed, *el-Müsned*, 3/82; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1000.

"Resûlullah'a (s.a.v) dedim ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Senden çok sayıda hadis (söz) işitiyorum, fakat bunların başını ve sonunu unutmaktan korkuyorum. Bana öyle bir söz söyle ki kısa ve özlü olsun.' Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

Bildiğin hususlarda Allah'tan kork!"[977]

Selefin Takvâyı Tavsiyesi

Sahâbe-i kirâmdan günümüze kadar bütün sâlih kişiler takvâyı birbirlerine tavsiye etmeye devam edegelmişlerdir. Ebû Bekir-i Sıddîk (r.a) hutbesinde şöyle der:

"Şimdi ben size şunları tavsiye ediyorum: Allah'a karşı takvâlı olun, takvâ sahibi olanları medh ü senâ edin, umutla birlikte korkuyu da içinizde taşıyın. Bir meseleyi öğrenmek için ısrarla üzerinde durun. Nitekim Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerimede,

'Onlar, hayır işlerine koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı; onlar, bize karşı derin bir saygı** (huşû) **içindeydiler'[978] buyurarak Hz. Zekeriyya'yı (a.s) ve ailesini övmüştür."[979]

Ebû Bekir-i Sıddîk (r.a) ölümünden önce Hz. Ömer'i halife olarak seçti. Onu yanına çağırarak tavsiyelerde bulundu. Hz. Ömer'e yaptığı ilk tavsiyesi, "Allah'tan kork ey Ömer!" sözleri oldu.

Hz. Ömer de (r.a) oğlu Abdullah'a (r.a) şunları yazmıştı: "Ben sana, Allah Teâlâ'ya karşı takvâ sahibi olmanı tavsiye ediyorum. Çünkü Cenâb-ı Hak kendisine karşı takvâlı olanları korur. Allah rızâsı için borç verenlerin karşılığını verir. Şükredenlerin nimetini artırır. Takvâyı, iki gözünü diktiğin bir hedef ve kalbinin cilası yap!"

Hz. Ali (r.a) savaş için komutan atadığı bir kişiye şunları söyledi: "Sana, kaçınılmaz olarak mutlaka karşılaşacağın ve O'nun huzuruna

---

977 Tirmizî, İlim, 19 (nr. 2683).

978 Enbiyâ 21/90.

979 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/258; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/383; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/35.

varmak dışında başka bir yol bulunmayan Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmanı tavsiye ederim. O aynı zamanda dünya ve âhiretin gerçek sahibidir."

Ömer b. Abdülaziz (rh.a) birine yazdığı mektupta şöyle der: "Sana, Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmanı tavsiye ederim. Zira Allah Teâlâ ancak takvâ sahibi olanların amellerini kabul eder, yalnız takvâ sahibi olanlara merhamet eder ve sadece takvâ sahiplerinin amellerine sevap verir. Gerçi takvâyı tavsiye eden vaizler çoktur ama takvâ ile amel edenler gayet azdır. Allah Teâlâ'dan hem bizleri hem sizleri takvâ sahibi olanlardan kılmasını dilerim."

Ömer b. Abdülaziz (rh.a) halife olunca bir hutbe okudu. Önce Allah'a hamd ve senâ etti, sonra şöyle dedi: "Size, Allah Teâlâ'ya karşı takvâ sahibi olmanızı tavsiye ederim. Çünkü bütün ameller takvâya bağlı olup, takvânın yerini tutacak başka bir amel yoktur."

Adamın biri, Yunus b. Ubeyd'e, "Bana tavsiyede bulun!" der. Ona şu tavsiyede bulunur: "Sana, Allah Teâlâ'ya karşı takvâ ve ihsan sahibi olmanı tavsiye ederim. Zira Allah Teâlâ müttakiler (kötülükten sakınanlar) güzel amel edenler (ihsan sahipleri) ile beraberdir."

Ölmek üzere olan tâbiînden bir zata, "Bize tavsiyede bulun!" derler. Şöyle der: "Sizlere, '***Allah (kötülükten) sakınanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir***'[980] meâlindeki Nahl sûresinin son âyetini tavsiye ediyorum."

Seleften biri din kardeşine şunları yazar: "Sana, Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmanı tavsiye ederim. Zira takvâ, gizlediklerinin en değerlisi, açığa vurduklarının en kıymetlisi ve geleceğe dönük olarak hazırladıklarının en faziletlisidir. Bunu elde etme hususunda Allah Teâlâ hem bizlerin hem sizlerin yardımcısı olsun ve bunun sevabından bizleri nasiplendirsin."

Yine seleften biri din kardeşlerinden birine şunları yazar: "Size ve kendi nefsimize Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmayı tavsiye ederiz.

---

980 Nahl 16/128.

Gerçekten takvâ dünya ve âhiretin en hayırlı azığıdır. Takvâyı kendin için, her türlü hayra rehber ve her türlü şerre karşı da engel yap! Zira Allah Teâlâ, takvâ sahiplerini korktuklarından kurtarmayı ve ummadıkları yerden rızıklandırmayı kendi üzerine almıştır."

Şu'be şöyle der: "Hakem'in yanından ayrılacağım zaman, 'Benden bir isteğin var mı?' diye sordum. Bana dedi ki: Ben sana Resûlullah'ın (s.a.v) Muâz b. Cebel'e (r.a) yaptığı tavsiyeyi yapıyorum. Resûlullah (s.a.v) Muâz'a demişti ki: *Nerede olursan ol Allah'tan kork. Her kötülüğün peşinden bir iyilik yap ki onu silsin. İnsanlarla güzel ahlâk ile geçinmeye bak."*

Nitekim Resûlullah'ın (s.a.v) yaptığı dualarda şöyle söylediği bize ulaşmıştır:

300- كَانَ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ: اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْهُدَى وَالتُّقَى وَالْعِفَّةَ وَالْغِنَى.

"Allahım, senden hidayet, takvâ, iffet ve kimseye muhtaç olmamayı dilerim."[981]

Ebû Zer (r.a) şöyle nakleder:

301- قَرَأَ رَسُولُ اللهِ ﷺ هَذِهِ الآيَةَ: ﴿وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا﴾ ثُمَّ قَالَ: يَا أَبَا ذَرٍّ، لَوْ أَنَّ النَّاسَ كُلَّهُمْ أَخَذُوا بِهَا لَكَفَتْهُمْ.

*"Resûlullah (s.a.v), '**Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder**'[982] meâlindeki âyeti okudu ve sonra şöyle buyurdu:*

Ey Ebû Zer! Şayet insanların hepsi takvâ sahibi olsaydı, sadece bu onlara yeterli gelirdi."[983]

---

981 Müslim, Zikir ve Dua, 72 (nr. 2721).

982 Talâk 65/2.

983 İbn Mâce, Zühd, 24 (nr. 4220); Ahmed, *el-Müsned*, 5/178-179; Dârimî, *es-Sünen*, 2/392 (nr. 2725); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 6669; Hâkim, *el-Müstedrek*, nr. 3819; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 1330; Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/166.

Hiçbir Zaman Takvâdan Ayrılmamak

Resûlullah'ın (s.a.v), *"Nerede olursan ol Allah'tan sakın..."* sözünden maksat; gizli açık her yerde, insanların gözü önünde ve onların gözlerinden uzakta kaldığında, yani hiçbir halde takvâdan ayrılmamaktır.

Nitekim daha önce naklettiğimiz bir hadiste, Resûlullah'ın (s.a.v) Ebû Zer'e (r.a) şöyle demişti: *"Açıkta ve gizli olan işlerinde sana takvâ ile hareket etmeni tavsiye ederim."*

Yine Resûlullah (s.a.v) dualarında şöyle derdi:

302– وَكَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقُولُ فِي دُعَائِهِ: أَسْأَلُكَ خَشْيَتَكَ فِي الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ.

"Gizlide ve açıkta sana karşı haşyet (korku ve ürperme) ile dolu olmayı dilerim."[984]

Açık ve gizli hallerde haşyet sahibi olmak kişinin kurtuluşunu sağlayan hasletlerdendir.

Yine daha önce geçen Ebü't-Tufeyl'in Ebû Zer'den (r.a) rivayet ettiği hadislerden birinde Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakletmiştik: *"Kabilenin önde gelen kişisinden nasıl utanıyorsan Allah'tan da öyle hayâ et!"*[985]

İşte bu duygu, gizli hallerde kişinin Allah'a karşı haşyet duymasını sağlayan sebeptir. Çünkü, her nerede olursa olsun Allah'ın kendisini gördüğünü, kendisinin içine ve dışına, gizli ve âşikâr bütün işlerine muttali (vâkıf) olduğunu iyice bilir; bu anlayışı yalnız başına kaldığı yerlerde sürekli olarak hatırında tutarsa; bu haslet onun gizli hallerde bile günah işlemesine engel olur. Bu mânaya işaretle Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

---

984 Bu sözler uzunca bir hadisin bir bölümüdür (bk. Nesâî, Sehv, 62 (3/54-55); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1971).

985 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1972; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 8022; Heysemî, *ez-Zevâid*, 8/52 (nr. 12683).

"Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına uymamaktan sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."[986]

Seleften biri dostuna şu tavsiyede bulunur: "Allah Teâlâ bizi ve sizleri, tek başına tenhada kalan kişinin, Allah'ın kendisini gördüğünü bilerek bu sayede Allah'tan korkarak o haramları terketmesi gibi zâhidane bir hayat yaşamaya ve haramları terketmeye muvaffak kılsın!"

Selefin Takvâ Hakkında Sözleri

İmam Şâfiî (rh.a) şöyle der: "Hasletlerin en değerlisi şu üçüdür: Az olan maldan cömertlik yapmak, tek başına tenhada kaldığında haramlardan uzak durmak, hem korktuğu ve hem de umutlu olduğu kişinin yanında hakkı söylemek."

Meşhur vaiz İbnü's-Semmâk, bir din kardeşine şunları yazar:

"Sana, Allah Teâlâ'ya kaşı takvâlı olmanı tavsiye ederim. Çünkü takvâ gizli hallerinde senin kurtarıcın, açıktan işlediğin işlerde senin gözcündür. Gecende ve gündüzündeki bütün işlerin ve hallerinin Allah rızâsı için olmasına çalış. Sana yakın olduğu derecede ve sana karşı kudretinin geçerli olduğu nisbette Allah Teâlâ'dan kork! Şunu bil ki, sen hep O'nun gözetlemesi altındasın; asla O'nun saltanatından çıkıp başkasının saltanatına ve yine O'nun mülkünden çıkıp başkasının mülküne giremezsin. Öyleyse Allah Teâlâ'dan sakınma konusunu kalbinde önemse ve O'na karşı olması gerektiği gibi kork! Vesselâm."

Ebü'l-Celd şöyle der: "Allah Teâlâ peygamberlerden birine şöyle vahyeder: Halkına şöyle söyle: Size ne oluyor da, günahları halktan gizliyor ve bana karşı açıkça işliyorsunuz? Eğer, benim sizleri görmediğimi düşünüyorsanız, bu durumda sizler bana ortak koşuyorsunuz. Şayet sizleri gördüğümü kabul ediyorsanız, o halde neden beni, sizi görenlerin en önemsizi yerine koyuyorsunuz?"

---

[986] Nisâ 4/1.

Vüheyb b. Verd şöyle derdi:"Allah Teâlâ'nın senin üzerindeki kudreti ve sana olan yakınlığı nisbetinde O'ndan kork!" Biri kendisine, 'Bana nasihat et!' deyince ona şöyle dedi: Allah Teâlâ'yı, seni görenlerin en önemsizi kabul etme yanlışına düşme, Allah'tan kork!"

Seleften biri şöyle derdi: "Sen zannediyor musun ki, senin mâsiyetini görmeyen biri sana merhamet eder; böylece sadece O'nun seni hep görmekte olduğunu anlarsın."

Yine biri şöyle der: "Ey âdemoğlu! Bir kimsenin seni görmediğinden emin olduğun vakit günah işleyebiliyorsan; Allah ile baş başa kaldığında da O'na karşı günah işlemekten çekinmez ve yaratıklarından hayâ ettiğin kadar O'ndan hayâ etmezsin! Bu takdirde senin durumun şu iki kişiden birinin durumuna benzer: Eğer tek başına kaldığında O'nun seni görmediğini zannediyorsan, bu durum açıkça küfürdür. O'nun seni gördüğünü biliyor, fakat yaratıklarından en zayıfı kadar bile yaptığından seni menetmediğini düşünüyorsan, Allah'a karşı çok büyük bir cüret sergiliyorsun demektir."

Adamın biri sık ağaçların bulunduğu ormanda bir ağacın dibine gelir ve, "Şurada herkesten gizli bir günah işleyecek olsam beni kim görecek?" der. Bu sırada, gaybdan bütün ormanı dolduran şu söz yankılanır: ***"Yaratan hiç bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır."***[987]

Adamın biri, çölde bir bedevî kadın ile beraber olmak ister ve ona, "Bizi yıldızlardan başka kimse göremez" der. Kadın da ona, "Peki yıldızların sahibi nerede?" diye karşılık verir.

Muhammed b. Münkedir, bir kadının yanında durup onunla konuşan bir erkeği görür ve onlara şöyle der: "Allah Teâlâ elbette sizleri görmektedir; sizlerin de bizim de günahlarımızı bağışlasın!"

Hâris el-Muhâsibî (rh.a) şöyle der: "Murâkabe, kişiye Rabb'in yakınlığını hissettiren kalp ilmidir."

---

[987] Mülk 67/14.

Gözleri haramdan korumanın çaresinin ne olduğu Cüneyd-i Bağdâdî'ye sorulur. Şöyle der: "Henüz baktığın şeyi görmeden önce Allah Teâlâ'nın seni görmekte olduğunu bilmektir."

İmam Ahmed b. Hanbel şu şiiri söylemiştir:

Issız bir yerde tek başına kalırsan, sakın ola ki
"Tek başımayım" deme, "Daima gören biri var" de.

Allah'ın, bir an bile senden gafil olmadığını iyi anla!
Tenhada olan hiçbir şeyin ona gizli kaldığını sanma!

İbnü's-Semmâk da şu şiiri söylemiştir:

Ey günahlara dalmış kişi, utanmaz mısın?
Tek başına olsan da yanında ikinci olarak Allah var.

Fakat, O'nun mühlet vermesi ve işlediğin kötülüklerin
Üstü örtülü kalması seni Rabb'ine karşı aldattı.

Murakabe Altında Olduğunu Unutma

Resûlullah'ın (s.a.v), Muâz b. Cebel'e gizli ve açıkta Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmasını tavsiye ederken maksadı; takvâyı elde edebilmesi için ona yardım etmek ve yol göstermekti. Kendisine, kavmindeki heybetli bir kişiden utandığı gibi Allah'tan utanmasını söyleyerek bu hususta yol göstermişti. Bunun anlamı; Allah Teâlâ'nın kendisine çok yakın olduğunu ve yaptığı her işi bildiğini sürekli olarak hissetmek ve kendisini görenden utanmasını sağlamaktı.

Muâz b. Cebel de (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) bu tavsiyesine dört elle sarıldı. Hz. Ömer (r.a) onu bir yere görevli olarak tayin etti. Dönüşünde yanında hiçbir şey getirmemişti. Eli boş dönmesinden dolayı hanımı kendisine çıkıştı. Hanımına, "Yanımdan ayrılmayan bir gözcü vardı" dedi. Yani, kendisine sürekli baskı yapan ve bir şey almasına engel olan birinin varlığından söz ediyordu. Muâz b. Cebel (r.a) bu sözlerle, Rabb'inin varlığını ifade etmek istemiş, hanımı ise, Hz. Ömer'in onun yanında bir gözcü gönderdiğini zannederek bu konuda insanlara şikâyet etmeye başlamıştı.

Bu makam, bir kimse için sürekli bir hal olur ya da çoğunlukla bu hal üzere olursa, o kişi, Allah Teâlâ'yı görüyormuş gibi ibadet eden kişilerin derecesi olan ihsan derecesini kazanır. Ve ufak tefek kusurlar dışında büyük günahlardan ve edepsizliklerden sakınan muhsin kimselerden olur.

Özetle söylersek, gizli ve açık hallerde Allah Teâlâ'ya karşı takvâlı olmak imanın kemalindendir. Allah'ın, bu nitelikteki kişilerin sevgisini müminlerin kalbine atmasında takvânın önemli bir etkisi vardır.

Nitekim hadiste şöyle buyrulur:

303- مَا أَسَرَّ عَبْدٌ سَرِيرَةً إِلاَّ أَلْبَسَهُ اللهُ رِدَاءَهَا عَلاَنِيَةً، إِنْ خَيْرًا فَخَيْرًا وَإِنْ شَرًّا فَشَرًّا.

"Kim bir şeyi gizlice işlerse, işlediği hayırlı ise daha hayırlısını, şer ise daha şerlisini Allah Teâlâ kendisine açıktan yaptırır."[988]

Bu hadis hem *merfû* olarak hem de İbn Mesud'un (r.a) sözü (mevkuf) olarak rivayet edilmiştir.

Günahların İnsan Üzerindeki Etkisi

Ebü'd-Derdâ (r.a) şöyle der: "Sizden biriniz, hiç farkına varmadığı halde müminlerin kalplerinin kendisine lânet etmesinden sakınsın! (Bu durum şöyle gerçekleşir:) Tek başına kaldığı bir yerde Allah'a isyan eder ve müminlerin kalplerinde kendisine karşı nefret bulunduğu halde Allah'a kavuşur."

Süleyman et-Teymî şöyle der: "Kişi gizlice bir günah işler, fakat onun zilleti ve eseri üzerinde görünür." Başka biri de der ki: "Kul kendi ile Rabb'i arasında kalan bir günah işler. Sonra kardeşlerinin arasına gelir, onlar günahın eserini onun üzerinde görürler."

---

[988] Ahmed, *el-Müsned*, 3/28; Taberânî, nr. 1702; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 1378; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 7813; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17676.

Bu husus, hak olan bir ilâhın varlığının en büyük delillerinden biridir. O, âhirette vereceği cezadan önce dünyada bile en küçük amellerin karşılığını verir; O'nun katında kimsenin ameli zayi olmaz. Bir amelin gizlice yapılmış olması, perdelenmiş ve örtülmüş olması O'nun kudreti önünde engel oluşturamaz. Mesut ve bahtiyar kişi, Allah Teâlâ ile arasını düzelten kişidir. Zira, bir kimse Allah ile arasını düzeltirse Allah da diğer insanlarla onun arasını düzeltir. Kim, Allah Teâlâ'yı öfkelendirmek pahasına insanların övgüsünü kazanmaya çalışırsa, insanların övgüsü ona yergi ve kınama olarak geri döner.

Ebû Süleyman der ki: "Hüsranda olan kişi, iyi amellerini insanlara gösteren ve çirkin amelleriyle kendisine can damarından daha yakın olana meydan okuyan kimsedir."

Bu konuda nakledilenlerin en hayret verici olanı seyyah Ebû Ca'fer'in şu sözleridir: "Habîb Ebû Muhammed, gizlice insanlara faizle para veren bir tüccardı. Bir gün yolda giderken sokakta oynayan çocukların yanından geçti. Çocuklar birbirlerine,

'Faiz yiyen adam geliyor' dediler. Bunun üzerine adam boynunu büktü ve,

'Yâ Rabbi, sırrımı çocuklara bile âşikâr ettin' dedi. Dönüp evine geldi ve bütün servetini bir araya topladı. Sonra şöyle dedi:

'Yâ Rabbi, bu mallar karşısında sana esir oldum. Bu malları vererek nefsimi senden satın almak istiyorum, bunların karşılığında beni âzat et!'

Sabah olunca bütün malını sadaka olarak dağıttı. Yine bir gün o çocukların yanından geçerken, çocuklar onu görünce birbirlerine,

'Sessiz olun, Allah'ın âbid kulu Habîb geliyor' dediler. Habîb bunu duyunca ağladı ve,

'Yâ Rabbi, sen bir defasında yerdin, bu sefer de övdün, bunların hepsi senin katındandır' dedi."

HER GÜNAHTAN SONRA BİR İYİLİK

Şimdi Resûlullah'ın (s.a.v), **"Her kötülüğün ardından, onu silecek bir iyilik yap!"** sözünü açıklayalım.

Kul gerek açık gerek gizli hallerde takvâ üzere olmakla emrolunmuştur. Ancak bunun yanında bazı zamanlarda takvâda kusurlu davranması mümkündür. Bu da, ya yükümlü olduğu emirlerden birini yapmamak ya da yasaklanan bir fiili işlemek biçiminde tezahür eder. Bu yüzden Resûlullah (s.a.v), böyle bir durumla karşılaşan kişiye bu kötülüğü silip yok etmesini emir buyurmuştur. Bunun yolu da, kötülüğün peşinden hemen bir iyilik işlemektir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri *(günahları)* ***giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır."***[989]

Buhârî ve Müslim, İbn Mesud'dan (r.a) rivayet eder:

304- أَنَّ رَجُلاً أَصَابَ مِنِ امْرَأَةٍ قُبْلَةً، ثُمَّ أَتَى النَّبِيَّ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَسَكَتَ النَّبِيُّ ﷺ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ، فَدَعَاهُ فَقَرَأَهَا عَلَيْهِ، فَقَالَ رَجُلٌ: هَذَا لَهُ خَاصَّةً؟ قَالَ: بَلْ لِلنَّاسِ عَامَّةً.

"Adamın biri (mahremi olan) bir kadını öpmüştü. Resûlullah'ın (s.a.v) yanına geldi ve işlediği günahı söyledi. Resûl-i Ekrem (s.a.v) sustu. Nihayet yukarıdaki âyet-i kerime indi. Peygamber Efendimiz adamı çağırdı ve kendisine âyeti okudu. Bunun üzerine adam,

'Bu sadece benim için mi, yoksa herkes için geçerli mi?' diye sordu. Resûlullah Efendimiz de,

'Herkes için geçerlidir' buyurdular."[990]

---

[989] Hûd 11/114.

[990] Buhârî, nr. 4687; Müslim, Tevbe, 42 (nr. 2763).

Müttakilerin Bazı Vasıfları

Allah Teâlâ da kitabında müttakileri, tıpkı Hz. Peygamber'in bu hadis-i şerifte vasfettiği gibi vasfederek şöyle buyurur:

"Rabb'inizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!

O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.

Yine onlar, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından hemen tövbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülükte bile bile ısrar etmezler.

İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bir bağışlama ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!"[991]

Bu âyet ile, müttakilerin halka karşı muamelesinin ihsan temeline oturduğu; ihsanın da insanlara yardım, öfkeye hâkim olmak ve onları affetmek olduğu ifade edilmiştir. Yani halka karşı cömert olmak ve onların verdiği eza ve cefaya tahammül etmek gibi iki önemli hasleti kendilerinde toplamış oldukları belirtilmiştir. İşte bu haslet, Hz. Peygamber'in Muâz b. Cebel'e (r.a) tavsiye buyurduğu güzel ahlâkın zirvesidir.

Günahta Israr Etmemek

Âyet-i kerime daha sonra müttakileri şöyle nitelemektedir: ***"Yine onlar, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından hemen tövbe-istiğfar ederler."***

Onlar günahlarında ısrar etmezler. Bu âyet de delâlet etmektedir ki, müttakiler de bazan büyük günah işleyebilir; onların işledikleri

---

[991] Âl-i İmrân 3/133-136.

büyük günahlar bazı edepsizliklerdir. Yine onlar küçük günah da işleyebilirler, bu da nefse yapılan zulümdür. Ancak müttakiler işledikleri büyük ve küçük günahlarda ısrar etmezler. Böyle bir şey işledikleri zaman hemen akabinde Allah'ı hatırlar, ondan bağışlanma diler ve O'na tövbe ederler. İşte günahta ısrar etmemenin anlamı budur.

Âyet-i kerimede geçen, ***"...Allah'ı hatırlarlar..."*** ifadesinin anlamı şudur: Allah Teâlâ'nın azametini, yakalayıp intikam almaktaki şiddetini, günah işleyenlere vaad ettiği azap tehdidini hatırlamaktır. Bunları hatırlayınca derhal korkuya kapılır, istiğfar eder ve günahları terkederler. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Takvâya erenler var ya, onlara şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda *(Allah'ın emir ve yasaklarını hatırlayıp)* ***hemen hakkı görürler."***[992]

Sahîhayn'de rivayet edilen bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

305– إِذَا أَذْنَبَ عَبْدٌ ذَنْبًا، فَقَالَ: رَبِّ إِنِّي عَمِلْتُ ذَنْبًا فَاغْفِرْ لِي! فَقَالَ اللهُ: عَلِمَ عَبْدِي أَنَّ لَهُ رَبًّا يَغْفِرُ الذَّنْبَ، وَيَأْخُذُ بِالذَّنْبِ، قَدْ غَفَرْتُ لِعَبْدِي، ثُمَّ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْبًا آخَرَ –إِلَى أَنْ قَالَ فِي الرَّابِعَةِ–: فَلْيَعْمَلْ مَا شَاءَ.

"Bir kul günah işler ve,

'Yâ Rabbi, bir günah işledim, sen beni mağfiret et!' der. Cenâb-ı Hak da,

'Kulum, günahları bağışlayan ve ondan dolayı hesaba çeken bir Rabb'i bulunduğunu bildi, ben de kulumu bağışladım' buyurur. Sonra Allah'ın dilediği kadar bekler. Ardından başka bir günah işler. Bundan sonra ilk sözü iki defa daha tekrar eder."

Müslim'in rivayetinde şunlar vardır: *"Allah Teâlâ üçüncü seferinde şöyle buyurur: Kulumun günahını bağışladım, dilediğini yap-*

[992] A'râf 7/201.

sın!"[993] Yani, bu hal üzere olduğun sürece her ne zaman günah işler ve istiğfar edersen günahlarını bağışlarım, demektir.

Tirmizî'nin Ebû Bekir-i Sıddîk'tan (r.a) rivayet ettiği hadiste Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

306- مَا أَصَرَّ مَنِ اسْتَغْفَرَ وَلَوْ عَادَ فِي الْيَوْمِ سَبْعِينَ مَرَّةً.

"Günah işledikten sonra istiğfar eden kişi, günde yetmiş defa günaha geri dönmüş olsa da günahta ısrar edenlerden sayılmaz."[994]

Tövbe Sahası Günahlardan Daha Geniştir

Hâkim, Ukbe b. Âmir'den (r.a) rivayet eder:

307- أَنَّ رَجُلاً أَتَى النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَحَدُنَا يُذْنِبُ، قَالَ: يُكْتَبُ عَلَيْهِ، قَالَ: ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ مِنْهُ، قَالَ: يُغْفَرُ لَهُ وَيُتَابُ عَلَيْهِ، قَالَ: فَيَعُودُ فَيُذْنِبُ، قَالَ: يُكْتَبُ عَلَيْهِ، قَالَ: ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ مِنْهُ وَيَتُوبُ، قَالَ: يُغْفَرُ لَهُ وَيُتَابُ عَلَيْهِ، وَلاَ يَمَلُّ اللهُ حَتَّى تَمَلُّوا.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Birimiz günah işleyince ne olur?' Peygamber Efendimiz de,

'Kişiye günah olarak yazılır' buyurdu. Adam,

'Peki, sonra istiğfar ederse?' dedi. Resûlullah Efendimiz,

'Günahı affedilir ve bağışlanır' buyurdu. Adam,

'Peki, sonra dönüp tekrar günah işlerse?' dedi. Resûl-i Ekrem Efendimiz,

---

993 Buhârî, nr. 7507; Müslim, Tevbe, 29 (nr. 2758); Ahmed, *el-Müsned*, 2/296; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 622, 625.

994 Tirmizî, Daavât, 107 (nr. 3559); Ebû Davud, Salât, 361 (nr. 1514).

'Kişiye günah olarak yazılır' buyurdu Adam,

'Peki, sonra istiğfar ederse?' dedi. Peygamber Efendimiz,

'Günahı affedilir ve bağışlanır. Siz (tövbe ve istiğfar etmekten) bıkmadıkça, Allah Teâlâ (affetmekten) usanmaz' buyurdu.'[995]

Taberânî, zayıf bir isnad ile Hz. Âişe'den (r.anhâ) şöyle rivayet eder:

308- جَاءَ حَبِيبُ بْنُ الْحَارِثِ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي رَجُلٌ مِقْرَافٌ لِلذُّنُوبِ، قَالَ: فَتُبْ إِلَى اللهِ ﷻ! قَالَ: أَتُوبُ ثُمَّ أَعُودُ، قَالَ: فَكُلَّمَا أَذْنَبْتَ فَتُبْ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذًا تَكْثُرُ ذُنُوبِي، قَالَ: فَعَفْوُ اللهِ أَكْثَرُ مِنْ ذُنُوبِكَ يَا حَبِيبَ بْنَ الْحَارِثِ.

"Habîb b. Hâris Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Ben günah işleyemeye müptelâ olan biriyim.' Peygamber Efendimiz,

'Öyleyse günah işlediğinde Allah Teâlâ'ya tövbe et!' buyurdu. Habîb,

'Tövbe ediyorum, sonra tekrar günaha düşüyorum' dedi. Resûlullah Efendimiz,

'Her ne zaman günah işlersen, Allah'a tövbe et!' buyurdu. Habîb,

'Ey Allah'ın Resûlü! Bu durumda günahlarım çoğalır' dedi. Peygamber Efendimiz,

'Allah'ın affı senin günahlarından çok daha geniştir, ey Habîb b. Hâris!' buyurdu.[996]

Taberânî, bu mânadaki *merfû* bir hadisi zayıf isnad ile Hz. Enes'ten de rivayet etmiştir. Yine isnadıyla Abdullah b. Amr b. Âs'tan

---

[995] Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/59; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/287; Heysemî, *ez-Zevâid*, 10/331 (nr. 17530).

[996] Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17531.

(r.a) şöyle dediğini rivayet eder: "İşlediği bir günahı hatırlayarak ondan dolayı kalbi ürperir ve Allah'a tövbe ederse, ondan geriye bir eser kalmaz, Allah onu siler."[997]

Şeytan Ümidini Kesinceye Kadar Tövbeye Devam

İbn Ebü'd-Dünyâ, senediyle Hz. Ali'nin şöyle dediğini nakleder:

"En hayırlılarınız, günahla imtihan edilip de tövbe edenlerinizdir." Denildi ki:

"Ya tekrar günaha dönerse?" Şöyle cevap verdi:

"Allah'a tövbe ve istiğfar eder." Yine,

"Ya tekrar dönerse?" denildi. O da,

"Allah'a tövbe ve istiğfar eder" dedi. Yine,

"Ya tekrar dönerse?" denildi. O da,

"Allah'a tövbe ve istiğfar eder" dedi. Sonra,

"Ne zamana kadar böyle devam edecek?" diye sorulunca,

"Şeytan yorgun düşüp saptırmaktan ümidini kesinceye kadar" diye cevap verdi.

İbn Mâce, İbn Mesud'dan *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

309- اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لاَ ذَنْبَ لَهُ.

"Günahına tövbe eden kişi, hiç günah işlememiş gibidir."[998]

Hasan-ı Basrî'ye (rh.a) şöyle sorarlar:

"Bir kişi, günah işleyip istiğfar ettikten sonra tekrar günah işleyip yine istiğfar etmekten, sonra bir daha günah işleyip istiğfar etmekten hayâ etmez mi?" Hasan-ı Basrî şöyle cevap verdi:

---

997 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3249.

998 İbn Mâce, Zühd, 30 (nr. 4250); Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 10281; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/154; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/141; Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/210; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 3385; Sehâvî, *el-Makâsıdü'l-Hasene*, s. 15; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17526, 17527.

"Zaten şeytanın maksadı da bu düşüncelerle kişiyi etkisi altına almaktır. Tövbe ve istiğfardan sakın bıkmayın!"

Yine Hasan-ı Basrî'nin (rh.a) şöyle dediği nakledilir: "Bunun, ancak müminlere has bir ahlâk olduğunu düşünüyorum." Bu sözlerle kastettiği, her günah işlediğinde tövbe eden müminlerin durumu idi. Nitekim bir hadis-i şerifte şöyle buyrulmuştur:

310- اَلْمُؤْمِنُ مُفَتَّنٌ تَوَّابٌ.

"Mümin kişi, günahla imtihan edilip tövbe eden kişidir."[999]

Câbir'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

311- اَلْمُؤْمِنُ وَاهٍ رَاقِعٌ فَسَعِيدٌ مَنْ هَلَكَ عَلَى رَقْعِهِ.

"Mümin günah işler ve tövbe eder; bahtiyar kişi tövbe etmiş halde vefat eden kişidir."[1000]

Ömer b. Abdülaziz (rh.a) bir hutbesinde şöyle der: "İçinizden kim iyilik yaparsa, Allah'a hamdetsin. Kim de kötülük yaparsa, Allah'a tövbe ve istiğfar etsin. Çünkü her toplumda, Allah Teâlâ'nın takdir ettiği amelleri işleyecek kişiler bulunacak ve o ameller onların amel defterlerine yazılacaktır."

Yine Ömer b. Abdülaziz'in başka bir hutbesinde şöyle dediği nakledilir: "Ey insanlar! Kim günah işlerse, Allah'tan affını istesin ve O'na tövbe etsin. Eğer yine günah işlerse, yine Allah'tan affını istesin ve O'na tövbe etsin. Şayet bir daha günah işlerse, tekrar Allah'tan affını istesin ve O'na tövbe etsin. İyi bilin ki şu günahlar, insanların boyunlarına asılmış kolyeler gibidir; en büyük felâkete uğrayan kişi günahta ısrar eden kişidir."

---

[999] Abdullah b. Ahmed, 1/80; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, nr. 483.

[1000] Taberânî, *es-Sagîr*, nr. 179; *el-Evsat*, nr. 1877, 1888; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3236; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17535.

Buradan anlaşıldığına göre, kul kendisi için takdir edilen günahları mutlaka işleyecektir. Nitekim bu mânada Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur: *"Âdemoğluna zinadan hissesi yazılmıştır, buna yakalanması kaçınılmazdır."*[1001]

Ancak Hak Teâlâ, kullarına günahlardan kurtuluş için bir yol göstermiştir. Bu da tövbe ve istiğfar yoludur; bu yolla onların günahlarını siler ve yok eder. Günah işleyen kişi, günahın kötülüğünden kurtulma imkanına sahiptir. Eğer günahta ısrar ederse helâk olur.

İmam Ahmed, Abdullah b. Amr'dan (r.anhümâ) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

312- اِرْحَمُوا تُرْحَمُوا وَاغْفِرُوا يُغْفَرْ لَكُمْ وَيْلٌ لِأَقْمَاعِ الْقَوْلِ، وَيْلٌ لِلْمُصِرِّينَ الَّذِينَ يُصِرُّونَ عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ.

"Merhamet edin ki merhamet olunasınız, bağışlayın ki siz de bağışlanasınız. Kulaklarını huni yapanlara[1002] *yazıklar olsun! Israr edenlere yazıklar olsun; onlar ne yaptıklarını bildikleri halde yaptıklarında ısrar ederler."*[1003]

Kulakları huni yapmaktan maksat; kendilerine söylenen vaaz, nasihat ve hikmetli sözleri işittikleri zaman bunların o kişilere bir tesir etmeyip, bir kulaklarından girip diğer kulaklarından çıkıp gitmesidir.

Resûlullah'ın (s.a.v), **"Her kötülüğün ardından bir iyilik yap!"** sözündeki iyilikten maksat, işlenen o kötülükten tövbe etmektir. Bu

---

[1001] Buhârî, nr. 6243, 6612; Müslim, Zikir, 2 (nr. 2675); Ebû Davud, Nikâh, 44 (nr. 2152). Burada geçen, Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen hadisin bir bölümüdür.

[1002] Kulaklarını huni yapanlardan maksat şudur: Bilindiği gibi huni içine akıtılan şeyleri doğrudan diğer tarafa geçirir ve kendisinde tutmaz. Bu ifade ile, söylenen bir sözün kişinin kulağından girmesi ve girdiği gibi geri çıkması, sözün muhtevasından ve anlamından yararlanmaması anlatılmak istenmiştir. Bizim dilimizde bu anlam, "Bir kulağından girdi, öbür kulağından çıktı" deyimi ile ifade edilir.

[1003] Ahmed, *el-Müsned*, 2/165; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 380; Abd b. Humeyd, *el-Müntehab*, nr. 320; Hasan-ı Basrî, *Târîhu Bağdâd*, 8/265-266.

husus İbn Ebü'd-Dünyâ'nın *Merâsîlü Muhammed b. Cübeyr* arasında naklettiği bir *mürsel* hadiste açık biçimde belirtilmiştir.

Buna göre, "Resûlullah (s.a.v) Muâz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiği zaman şöyle dedi:

313- يَا مُعَاذُ اتَّقِ اللهَ مَا اسْتَطَعْتَ وَاعْمَلْ بِقُوَّتِكَ لِلَّهِ ﷻ مَا أَطَقْتَ وَاذْكُرِ اللهَ ﷻ عِنْدَ كُلِّ شَجَرَةٍ وَحَجَرٍ، وَإِنْ أَحْدَثْتَ ذَنْبًا فَأَحْدِثْ عِنْدَهُ تَوْبَةً، إِنْ سِرًّا فَسِرٌّ وَإِنْ عَلَانِيَةً فَعَلَانِيَةٌ.

Ey Muâz, gücün yettiği kadar Allah'tan sakın! Sana verilen güç ile takat getirebildiğin kadar Allah için amel işle. Her ağacın ve taşın yanında Allah'ı an. Bir günah işlediğin zaman, hemen tövbe et. Gizli olarak işledinse gizli olarak, açık olarak işledinse açık olarak tövbe et."[1004]

Bu mânadaki bir hadis-i şerifi Ebû Nuaym başka bir vecihten zayıf bir sened ile Muâz'dan (r.a) rivayet etmiştir.

Katâde, Selmân'ın (r.a) şöyle dediğini nakleder:

"Gizlice bir günah işlediğin zaman, gizlice bir iyilik yap. Açıktan bir günah işlediğin zaman, açıktan bir iyilik yap. Böylece yaptığın iyilik işlemiş olduğun günahın yerini tutar."

Bu sözdeki iyiliğin tövbe anlamına yahut onu da kapsayan daha geniş bir anlama gelmesi muhtemeldir.

TÖVBE

Cenâb-ı Hak, yüce kitabının pek çok yerinde, tövbe eden kişiyi bağışlayacağını yahut tövbesini kabul edeceğini beyan buyurmaktadır. Şu âyet-i kerimeleri bunlara örnek gösterebiliriz:

[1004] Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/240-241. Benzer lafızlarla rivayeti için bk. Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 4623.

"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tövbe edenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir."[1005]

"Sonra şüphesiz Rabb'in, cahillik sebebiyle kötülük yapan, sonra da bunun ardından tövbe edip durumunu düzeltenleri *(bağışlayacaktır).* ***Çünkü onlar tövbe ettikten sonra Rabb'in elbet çok bağışlayan, pek esirgeyendir."***[1006]

"Ancak tövbe ve iman edip iyi davranışta bulunanlar başkadır; Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir."[1007]

"Şu da muhakkak ki ben, tövbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra *(böylece)* ***doğru yolda giden kimseyi bağışlarım."***[1008]

"Ancak tövbe edip, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler hariçtir. Bunlar, cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır."[1009]

"Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tövbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler."[1010]

Abdürrezzâk, Ca'fer b. Süleyman'dan o da Sâbit vasıtasıyla Enes b. Mâlik'ten şöyle nakleder:

"Bana ulaştığına göre, '***Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahla-***

[1005] Nisâ 4/17.

[1006] Nahl 16/119.

[1007] Furkân 25/70.

[1008] Tâhâ 20/82.

[1009] Meryem 19/60.

[1010] Âl-i İmrân 3/135.

rından dolayı hemen tövbe-istiğfar ederler"[1011] âyet-i kerimesi inince İblis ağlamaya başladı."[1012]

İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediği nakledilir: "Bu âyet-i kerime, günahkâr kullar için dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır."[1013]

Bu Ümmete Verilen Kolaylık

İbn Sîrîn (rh.a) der ki: "İsrâiloğulları'ndan olanlar günahlarına kefâret veriyorlardı, bize de kefâret yerine bu âyet-i kerime verildi."

Ebû Ca'fer er-Râzî, Rebî' b. Enes'ten, o da Ebü'l-Âliye'den şöyle nakleder:

314- يَا رَسُولَ اللّٰهِ: لَوْ كَانَتْ كَفَّارَاتُنَا كَكَفَّارَاتِ بَنِي إِسْرَائِيلَ! فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: اَللّٰهُمَّ لاَ نَبْغِيهَا -ثَلاَثًا- مَا أَعْطَاكُمُ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّا أُعْطِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ، كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ إِذَا أَصَابَ أَحَدُهُمُ الْخَطِيئَةَ وَجَدَهَا مَكْتُوبَةً عَلَى بَابِهِ وَكَفَّارَتَهَا فَإِنْ كَفَّرَهَا كَانَتْ لَهُ خِزْيًا فِي الدُّنْيَا وَإِنْ لَمْ يُكَفِّرْهَا كَانَتْ خِزْيًا فِي الْآخِرَةِ. فَمَا أَعْطَاكُمُ اللّٰهُ خَيْرٌ مِمَّا أُعْطِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ. قَالَ: ﴿وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللّٰهَ يَجِدِ اللّٰهَ غَفُورًا رَحِيمًا﴾ (النساء، 110).

"Adamın biri gelerek dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Keşke, İsrâiloğulları'na olduğu gibi bizim için de günahlara kefâret takdir edilseydi!' Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdu ki:

[1011] Âl-i İmrân 3/135.

[1012] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 7852; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/326.

[1013] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/326.

Allahım biz onu istemiyoruz! -bunu üç defa tekrarladı- Allah Teâlâ'nın size verdiği, İsrâiloğulları'na vermiş olduğundan daha hayırlıdır. İsrâiloğulları'ndan biri bir günah işlediği zaman, bunun kefâretini kapısı önünde yazılı bulurdu. Kefâreti yerine getirirse, dünyada onun için bir aşağılanma olurdu. Şayet kefâreti yerine getirmezse, âhirette kendisi için bir alçalmaya sebep olurdu. Ancak, Allah'ın size ihsan etmiş olduğu, İsrâiloğulları'na vermiş olduğundan daha hayırlıdır. Çünkü Allah Teâlâ, ***'Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok bağışlayıcı ve esirgeyici bulacaktır'***[1014] *buyurmaktadır."*[1015]

İbn Abbas (r.anhümâ), ***"O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi!"***[1016] meâlindeki âyet-i kerime hakkında şöyle der: "Burada söz konusu olan İslâm'ın genişliği; Allah Teâlâ'nın, bu ümmete ihsan ettiği tövbe ve (bazı hata ve günahlar için teşrî kılınan) kefâret imkânıdır."[1017]

Tövbenin Kabulü

Nakletmiş olduğumuz bu âyet-i kerimelerden açıkça anlaşılan husus şudur: Bir kimse, samimi bir tövbe (tövbe-i nasûh) ile Allah'a tövbe eder ve tövbenin bütün şartlarını yerine getirirse; o kişinin tövbesinin kesin olarak Allah tarafından kabul edildiğine hükmedilebilir. Tıpkı, şartlarına uyarak doğru bir biçimde İslâm'a giren kâfir bir kişinin müslüman olduğuna kesin olarak hükmedildiği gibi. Bu görüş cumhurun görüşüdür. İbn Abdülber'in ifadesine göre bu hususta icmâ bulunmaktadır.

Âlimlerden bazıları şöyle der: Tövbenin kabul edildiği kesin olarak söylenemez. Ancak kabul edilmesi umut edilebilir. Günahkâr kişinin durumu, tövbe etmiş olsa da Allah Teâlâ'nın iradesine ve dilemesine tâbidir. Bu görüş sahipleri şu âyeti delil olarak gösterirler:

[1014] Nisâ 4/110.

[1015] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/484 (nr. 1783); İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/53.

[1016] Hac 22/78.

[1017] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6/78-79.

***"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını,** (günahları) **dilediği kimse için bağışlar."*[1018]

Bu âyet-i kerime ile, bütün günahların bağışlanması Allah Teâlâ'nın dilemesine bağlı kılınmıştır. Delil getirdikleri diğer âyetler ise şunlardır:

***"Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah'a dönün** (tövbe edin)**. Umulur ki Rabb'iniz sizin kötülüklerinizi örter."*[1019]

"Fakat tövbe eden, iman edip iyi işler yapan kimseye gelince, onun kurtuluşa erenler arasında olması umulur."[1020]

"Ey iman edenler! Hep birden Allah'a tövbe edin ki kurtuluşa eresiniz."[1021]

***"Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar.** (Tövbe ederlerse) **umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder."*[1022]

Zâhir olan, tövbe eden kişinin tövbesinin kabul edilmesidir. Çünkü, kişinin günahını itiraf etmesi pişmanlığı gerektirir.

Hz. Âişe validemizin rivayet ettiği hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

315- إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا اعْتَرَفَ بِذَنْبِهِ ثُمَّ تَابَ تَابَ اللهُ عَلَيْهِ.

"Kul, günahını itiraf eder sonra tövbe ederse, Allah da onun tövbesini kabul eder."[1023]

Doğru olan, çoğunluğun görüşüdür: Yani tövbe eden kişinin tövbesinin kabul edileceğini ifade edenlerin görüşüdür.

1018 Nisâ 4/48.

1019 Tahrîm 66/8.

1020 Kasas 28/67.

1021 Nûr, 24/31.

1022 Tevbe 9/102.

1023 Buhârî, nr. 4141, 4750; Müslim, Tevbe, 56 (nr. 2770); Ahmed, *el-Müsned*, 6/196.

Yukarıda zikredilen âyetler, tövbenin kesin olarak kabul edilmesine aykırı değildir. Zira mutlak mânada cömert olan, bir umut verdiği zaman, umut verdiği kimsenin umudunu boşa bırakmaz. İşte buna dayanarak İbn Abbas (r.anhümâ) der ki; "umulur ki" (عسي = asâ) kelimesi Allah Teâlâ hakkında kullanıldığı zaman gereklilik (vücûb) ifade eder."[1024]

Bunu Ali b. Ebû Talha, İbn Abbas'tan nakletmiştir. Nitekim iman ve sâlih amelin karşılığında verilecek olanlar Kur'ân-ı Kerîm'de "umulur ki" kelimesiyle ifade edilmiştir. Buna göre, iman ve sâlih amel karşılığında vaad edilenlerin kesin olmadığını hiç kimse iddia edemez. Şu âyet buna bir örnektir:

"Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır."[1025]

Ancak, ***"... bundan başkasını,*** *(günahları)* ***dilediği kimse için bağışlar"***[1026] ifadesine gelecek olursak; tövbe eden kimseler, kitabın pek çok yerinde belirtildiği gibi, Allah Teâlâ'nın bağışlamayı dilediği kimseler arasında sayılmaktadır.

Hz. Peygamber'in, **" ... kötülüğün peşinden iyilik yap"** cümlesindeki iyilik kelimesi ile, tövbeden daha kapsamlı bir anlam kastedilmiş olabilir. Tıpkı şu âyet-i kerimede geçtiği gibi:

"Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri *(günahları)* ***giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır."***[1027]

Muâz'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte, bu âyet-i kerimenin inmesine sebep olan kişiye Resûlullah'ın (s.a.v), abdest alıp namaz kılmasını emrettiği belirtilir.[1028]

[1024] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 1655.

[1025] Tevbe 9/18.

[1026] Nisâ 4/48.

[1027] Hûd 11/114.

İbadetlerin Günahlara Kefâret Olması

İmam Ahmed, Tirmizî, Ebû Davud ve Nesâî Ebû Bekir-i Sıddîk'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

316- مَا مِنْ رَجُلٍ يُذْنِبُ ذَنْبًا ثُمَّ يَقُومُ فَيَتَطَهَّرُ ثُمَّ يُصَلِّي ثُمَّ يَسْتَغْفِرُ اللهَ إِلاَّ غَفَرَ اللهُ لَهُ، ثُمَّ قَرَأَ هَذِهِ الآيَةَ: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ﴾ (آل عِمْرَان)

"Günah işleyip arkasından kalkıp abdest alarak iki rek'at namaz kılan, sonra da Allah Teâlâ hazretlerine tövbe eden her insanı Allah mutlaka bağışlar." Sonra da,

"Onlar fena bir şey yaptıklarında veya kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı zikrederler, günahlarının bağışlanmasını dilerler. Günahları Allah'tan başka bağışlayan kim vardır?"[1029] *meâlindeki âyeti okudu.*[1030]

Sahîhayn'de şöyle rivayet edilir:

"Osman (r.a) abdest alır ve sonra şöyle der: Ben Resûlullah'ın (s.a.v) tıpkı benim şu abdestim gibi abdest aldığını gördüm, sonra da buyurdu ki:

Kim benim şu abdestim gibi abdest alır ve sonra nefsi adına bir şey hatıra getirmeden iki rek'at namaz kılarsa, geçmiş bütün günahları bağışlanır."[1031]

1028 Tirmizî, Tefsir, 64 (nr. 3113); Ahmed, *el-Müsned*, 5/244; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 18678, 18682.

1029 Âl-i İmrân 3/135.

1030 Tirmizî, Tefsir, Âl-i İmrân, nr. 3006; Ebû Davud, Salât, 361 (nr. 1520); İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 193 (nr. 1395); Ahmed, *el-Müsned*, 1/2, 10; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2/387; .Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 414, 417; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 623.

1031 Buhârî, nr. 159, 164; Müslim, Tahâret, 5 (nr. 227).

Namazın Kefâret Oluşu

İmam Ahmed'in *Müsned*'inde Ebü'd-Derdâ'nın (r.a) şöyle dediği rivayet edilir:

317– سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ ﷺ يَقُولُ مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ ثُمَّ قَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ أَوْ أَرْبَعًا يُحْسِنُ فِيهِمَا الرُّكُوعَ وَالْخُشُوعَ ثُمَّ اسْتَغْفَرَ اللهَ ﷻ غُفِرَ لَهُ.

"Ben Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu işittim:

Kim güzel bir şekilde abdest alır, sonra kalkar iki ya da dört rek'at namaz kılar, kıldığı namazın rükû ve huşûunu mükemmel yapar ve Allah'tan bağışlanmasını dilerse, o kişinin günahları bağışlanır."[1032]

Yine *Sahîhayn*'de Enes'ten (r.a) şöyle rivayet edilir:

318– كُنْتُ عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَصَبْتُ حَدًّا فَأَقِمْهُ عَلَيَّ. قَالَ: وَلَمْ يَسْأَلْهُ عَنْهُ فَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ ﷺ، فَلَمَّا قَضَى النَّبِيُّ ﷺ، قَامَ إِلَيْهِ الرَّجُلُ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَصَبْتُ حَدًّا فَأَقِمْ فِيَّ كِتَابَ اللهِ. قَالَ: أَلَيْسَ قَدْ صَلَّيْتَ مَعَنَا؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَإِنَّ اللهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ ذَنْبَكَ -أَوْ قَالَ- حَدَّكَ.

"Resûlullah'ın yanında bulunuyordum. Adamın biri geldi ve,

'Ey Allah'ın Resûlü! Ben, haddi (cezayı) gerektiren bir suç işledim, cezayı bana uygula!' dedi.

Resûlullah (s.a.v) adama ne işlediğini sormadı. Derken namaz vakti geldi, adam Resûl-i Ekrem (s.a.v) ile birlikte namaz kıldı. Nebî (s.a.v) namazdan kalkınca, adam tekrar kalkıp yanına gitti ve,

---

1032 Ahmed, *el-Müsned*, 6/443, 450; Taberânî, *Kitâbü'd-Duâ*, nr. 1848.

'Ey Allah'ın Resûlü! Ben, haddi (cezayı) gerektiren bir suç işledim, Allah'ın kitabı'nı bana uygula!' dedi. Peygamber Efendimiz ona,

'Bizimle birlikte namaz kılmadın mı?' dedi. Adam, 'Evet' diye karşılık verince buyurdu ki:

'Allah senin günahını bağışladı. Yahut, cezanı bağışladı' dedi."[1033]

Müslim, aynı mânadaki bir hadisi Ebû Ümâme'den (r.a) rivayet eder.[1034] Yine Taberî aynı anlamdaki bir hadisi Ebû Ümâme'den tahrîc eder. Bu rivayette şu ifadeler yer alır:

"... Sen şu anda işlediğin hatalara karşı annenden doğduğun gibisin (günahsızsın), artık bir daha (günahlara) dönme!" Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, ***"Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri*** *(günahları)* ***giderir"***[1035] meâlindeki âyeti indirdi.[1036]

Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

319- أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَنَّ نَهْرًا بِبَابِ أَحَدِكُمْ يَغْتَسِلُ فِيهِ كُلَّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ هَلْ يَبْقَى مِنْ دَرَنِهِ شَيْءٌ؟ قَالُوا: لاَ يَبْقَى مِنْ دَرَنِهِ شَيْءٌ. قَالَ: فَذَلِكَ مَثَلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ، يَمْحُوا اللهُ بِهِنَّ الْخَطَايَا.

"Sizden birinizin kapısının önünden bir nehir aksa ve bu nehirde her gün beş kere yıkansa, acaba üzerinde hiç kir kalır mı, ne dersiniz? Dediler ki:

[1033] Buhârî, nr. 6823; Müslim, Tevbe, 44 (nr. 2764).

Hadis-i şerifte geçen, "Had gerektiren bir günah işledim" sözünden maksat, Nevevî'nin belirttiğine göre ta'zîr gerektiren küçük günahlardır. Çünkü namaz küçük günahlara kefârettir. Ancak had (şeriat tarafından belirlenmiş cezayı) gerektiren büyük günahlara namaz kefâret olmaz.

[1034] Müslim, Tevbe, 45 (nr. 2765).

[1035] Hûd 11/114.

[1036] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, nr. 18681.

'Onun kirlerinden hiçbir şey bırakmaz.' Bunun üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v) buyurdu ki:

İşte bu, beş vakit namazın misalidir. Allah onlar sayesinde bütün hataları siler."[1037]

Müslim, Hz. Osman'dan (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

320- مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ خَرَجَتْ خَطَايَاهُ مِنْ جَسَدِهِ حَتَّى تَخْرُجَ مِنْ تَحْتِ أَظْفَارِهِ.

"Kim abdest alır ve abdestine özen gösterirse, hataları bedeninden çıkar. Öyle ki, tırnaklarının dibinden dökülüp gider."[1038]

Yine Müslim Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

321- أَلاَ أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يَمْحُو اللهُ بِهِ الْخَطَايَا وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ؟ قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ! قَالَ: إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ وَكَثْرَةُ الْخُطَا إِلَى الْمَسَاجِدِ وَانْتِظَارُ الصَّلاَةِ بَعْدَ الصَّلاَةِ فَذَلِكُمُ الرِّبَاطُ فَذَلِكُمُ الرِّبَاطُ.

"Allah Teâlâ'nın, hataları silmeye ve dereceleri yükseltmeye vesile kıldığı şeyleri size bildireyim mi? Zahmetine rağmen abdesti tam almak. Mescide çok adım atmak. Bir namazdan sonra diğer namazı beklemek. İşte bu sizin ribâtınızdır,[1039] *işte bu sizin ribâtınızdır, işte sizin ribâtınızdır."*[1040]

1037 Buhârî, Mevâkît, 6; Müslim, Mesâcid, 282 (nr. 666); Tirmizî, Emsâl, 5 (2872); Nesâî, Salât, 7 (1/231); Mâlik, *el-Muvatta'*, Sefer, 91 (1/174); Ahmed, *el-Müsned*, nr. 9221; Mâlik, *el-Muvatta'*, Sefer, 91 (1/174); Dârimî, *es-Sünen*, nr. 1183.

1038 Müslim, Tahâret, 33 (nr. 245).

1039 Ribât: Aslında "nöbet yeri" anlamına gelir. Yani insanın kendisini bir şey için hapsetmesi, onunla ilgilenmesi ve ona bağlanıp kalmasıdır. Namaz kılan, bunun için mescide giden ve orada namaz vaktini bekleyen kişi de, kendisini bu ibadetler

Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

322- مَنْ صَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَنْ قَامَ رَمَضَانَ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَنْ قَامَ لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَاحْتِسَابًا غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.

"Kim, inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek ramazan orucunu tutarsa, geçmiş günahları bağışlanır. Kim ramazan ayını ibadetle ihya ederse, geçmiş günahları bağışlanır. Kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek Kadir gecesini ibadetle geçirirse, geçmiş günahları bağışlanır."[1041]

Yine Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den (r.a) şöyle rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

323- مَنْ حَجَّ هَذَا الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.

"Kim, çirkin söz söylemeden ve günaha girmeden şu beyti (Kâbe'yi) haccederse, annesinden doğduğu gün gibi günahlarından kurtulur."[1042]

---

için hapsetmiş olmaktadır. Cihadın faziletlisi nefis ile yapılan olduğundan; ibadet ve taatler için yapılan ribât da ribâtların en faziletlisi olsa gerektir. İşte hadiste bu hususlara işaret edilmiş olması muhtemeldir.

1040 Müslim, Tahâret, 41 (nr. 251); Tirmizî, Tahâret, 39 (nr. 51, 52); Nesâî, Tahâret, 106; İbn Mâce, Tahâret, 49 (nr. 427); Ahmed, *el-Müsned,* nr. 7935; Mâlik, *el-Muvatta'*, Sefer, 55 (1/161).

1041 Buhârî, Terâvih, 1; Müslim, Müsâfirîn, 174 (nr. 759); Ebû Davud, Salât, 318 (nr. 1371); Tirmizî, Savm, 83 (nr. 808) ; Nesâî, Sıyâm, 39 (4/154,155) ; Mâlik, *el-Muvatta'*, Salât fî Ramazan, 2 (1/119).

1042 Buhârî, nr. 1819, 1820; Müslim, Hac, 438 (nr. 1350).

Sahîh-i Müslim'de Amr b. Âs'tan Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet edilir:

324- إِنَّ الْإِسْلَامَ يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ وَإِنَّ الْهِجْرَةَ تَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهَا وَإِنَّ الْحَجَّ يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ.

"İslâm, kendisinden öncekileri (günahları) siler. Hicret de kendisinden öncekileri siler, hac da kendisinden öncekileri siler."[1043]

Yine Müslim'in *Sahîh*'inde Ebû Katâde'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) âşûrâ orucu hakkında şöyle buyurduğu nakledilir:

325- قَالَ فِي صَوْمِ عَاشُورَاءَ: أَحْتَسِبُ عَلَى اللهِ أَنْ يُكَفِّرَ السَّنَةَ الَّتِي قَبْلَهُ. وَقَالَ فِي صَوْمِ يَوْمِ عَرَفَةَ: أَحْتَسِبُ عَلَى اللهِ أَنْ يُكَفِّرَ السَّنَةَ الَّتِي قَبْلَهُ وَالَّتِي بَعْدَهُ.

"... Allah katında o günden önceki seneye kefâret olacağını ümit ederim!" Yine arefe günü tutulan oruç hakkında buyurmuştur ki: *"... o günden önceki ve sonraki senenin günahlarına kefâret olacağını ümit ederim!"*[1044]

İmam Ahmed, Ukbe b. Âmir'den (r.a) rivayet eder. Nebî (s.a.v) şöyle buyurdu:

326- مَثَلُ الَّذِي يَعْمَلُ السَّيِّئَاتِ ثُمَّ يَعْمَلُ الْحَسَنَاتِ كَمَثَلِ رَجُلٍ كَانَتْ عَلَيْهِ دِرْعٌ ضَيِّقَةٌ قَدْ خَنَقَتْهُ ثُمَّ عَمِلَ حَسَنَةً فَانْفَكَّتْ حَلْقَةٌ ثُمَّ عَمِلَ حَسَنَةً أُخْرَى فَانْفَكَّتْ أُخْرَى حَتَّى يَخْرُجَ إِلَى الْأَرْضِ.

"Kötülük işleyip sonra iyilik işleyen kişinin durumu şuna benzer: Bu kişi dar bir zırhın içinde boğulmak üzere olan bir adam gibidir. Bir iyilik işlediğinde zırhın halkalarından biri çözülür, sonra bir iyilik daha

[1043] Müslim, İmân, 192 (nr. 121).

[1044] Müslim, Sıyâm, 196 (nr. 1162).

işler, zırhın halkalarından biri daha çözülür. Zırhtan kurtuluncaya kadar böyle devam eder."[1045]

Hatalara Kefâret Olan Zikirler

Kişinin işlediği hatalara kefâret olan amellerden biri de zikrullahtır. Daha önceki sayfalarda, Resûlullah'a (s.a.v) "lâ ilâhe illallah" kelimesinin iyilik olup olmadığının sorulduğunu, Peygamber Efendimiz'in de,

"O, iyiliklerin en güzelidir" şeklinde cevap verdiğini nakletmiştik.[1046]

Buhârî ve Müslim Ebû Hüreyre'den (r.a) Resûl-i Ekrem'in (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

327- مَنْ قَالَ سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ حُطَّتْ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ.

"Bir kimse günde 100 defa 'sübhânellâhi ve bi-hamdihî' (Allah'ı hamd ile birlikte tenzih ederim) dese, hataları dökülür; hatta deniz köpüğü kadar bile (çok) olsa!"[1047]

Yine Buhârî ve Müslim Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

328- مَنْ قَالَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فِي يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ كَانَتْ لَهُ عِدْلَ عَشْرِ رِقَابٍ وَكُتِبَتْ لَهُ مِائَةُ حَسَنَةٍ وَمُحِيَتْ عَنْهُ مِائَةُ سَيِّئَةٍ وَكَانَتْ لَهُ

[1045] Ahmed, *el-Müsned*, 4/145.

[1046] İlgili hadis-i şerif için "Cennete Yaklaştıran Amel" başlıklı konuya bakınız.

[1047] Buhârî, nr. 6405; Müslim, Zikir, 29 (nr. 2692); Tirmizî, Daavât, 61 (nr. 3466); İbn Mâce, Edeb, 56 (nr. 3812); Ahmed, *el-Müsned*, 2/302; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sagîr*, nr. 8898.

حِرْزًا مِنَ الشَّيْطَانِ يَوْمَهُ ذَلِكَ حَتَّي يُمْسِيَ وَلَمْ يَأْتِ أَحَدٌ بِأَفْضَلَ مِمَّا جَاءَ بِهِ إِلاَّ أَحَدٌ عَمِلَ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ.

"Kim, 'lâ ilâhe illallahu vahdehû lâşerîke leh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve yuhyî ve yümît ve hüve alâ külli şey'in kadîr' (Allah'-tan başka ilâh yoktur. O'nun ortağı yoktur; mülk O'nundur, hamd de O'na mahsustur. Dirilten ve öldüren O'dur. Ve O her şeye kadirdir) duasını bir günde 100 kere söylerse, kendisine on köle âzat etmiş gibi sevap verilir, ayrıca lehine 100 sevap yazılır ve 100 günahı da silinir. Ayrıca bu dua o gün akşama kadar onu şeytana karşı muhafaza eder. Bu duayı o kişiden daha fazla okuyan kişiden başka hiç kimse, o adamınkinden daha faziletli bir amel de getiremez."[1048]

İbnu Mâce ve *Müsned*'de Ümmü Hânî'den (r.anhâ) rivayet edilir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

329– لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ لاَ تَتْرُكُ ذَنْبًا وَلاَ يَسْبِقُهَا عَمَلٌ.

"Lâ ilâhe illallah sözü günahtan eser bırakmaz, hiçbir amel onun önüne geçemez."[1049]

Tirmizî, Enes'ten (r.a) rivayet eder:

330– أَنَّهُ ﷺ مَرَّ بِشَجَرَةٍ يَابِسَةِ الْوَرَقِ فَضَرَبَهَا بِعَصَاهُ فَتَنَاثَرَ الْوَرَقُ، فَقَالَ: إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ وَسُبْحَانَ اللهِ وَلاَ إِلَهَ إِلاَّ اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ، لَتُسَاقِطُ مِنْ ذُنُوبِ الْعَبْدِ كَمَا يَتَسَاقَطُ وَرَقُ هَذِهِ الشَّجَرَةِ.

1048 Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 11; Müslim, Zikir, 28 (nr. 2691); Tirmizî, Daavât, 61 (nr. 3468); Mâlik, *el-Muvatta'*, Kur'ân, 20 (1/209); Nesâî, *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, nr. 826; İbn Mâce, Ta'bîrü'r-rü'yâ, 1 (nr. 3898); Ahmed, *el-Müsned*, 2/185; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2365.

1049 İbn Mâce, Ta'bîrü'r-rü'yâ, 1 (nr. 3897); Ahmed, *el-Müsned*, 6/425.

"Resûlullah (s.a.v), yaprakları kurumuş bir ağacın yanından geçiyordu. Asâsı ile yapraklarına vurdu, ağacın yaprakları yere döküldü. Sonra buyurdu ki:

Hiç şüphesiz, 'Elhamdü lillâhi ve sübhânellahi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber' (Hamd Allah'a mahsustur, Allah'ı tenzih ederim, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Allah her şeyden yücedir) sözü, kulun günahlarını döker, tıpkı şu ağacın yapraklarının döküldüğü gibi."[1050]

İmam Ahmed de sahih isnad ile Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

"Hiç şüphesiz, 'Sübhânellahi ve'l-hamdü lillahi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber' (Allah'ı tenzih ederim, hamd Allah'a mahsustur, Allah'tan başka ilâh yoktur ve Allah her şeyden yücedir) sözü, tıpkı ağacın yapraklarını döktüğü gibi kulun günahlarını döker."[1051]

Zikrin fazileti ve hatalara kefâret olduğu hususunda nakledilen hadis-i şerifler gayet çoktur. Bunları nakledecek olursak kitabı çok fazla uzatmış oluruz.

Hatalara Kefâret Hakkında Selefin Sözleri

Hasan-ı Basrî hazretlerine, günahtan fazla kaçınmayan ancak bunun yanında dilinden Allah'ın zikrini düşürmeyen bir kişinin durumu soruldu. Dedi ki: "Bu durum, Allah tarafından o kişi lehine güzel bir yardımdır."

Ahmed b. Hanbel'e, şüpheli yollardan mal kazanan kişi hakkında, "Bu kişinin namazı ve tesbihleri hatalarının silinmesini sağlar mı, ne dersiniz?" diye sorarlar. O da der ki:

"Eğer sözünü ettiğiniz kişi namazını kılıyor ve tesbih de yapıyorsa, bundan daha fazlasına sahip olacağını ümit ederim. Zira Cenâb-ı Hak, ***'İyi bir ameli diğer kötü bir amele karıştırdılar.*** *(Töv-*

[1050] Tirmizî, Daavât, 98 (nr. 3533); Ahmed, *el-Müsned*, 3/152; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2315.

[1051] Ahmed, *el-Müsned*, 3/152; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 2315.

be ederlerse) ***umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Çünkü Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir"***[1052] buyurmaktadır."

Mâlik b. Dînâr (rh.a) şöyle der: "Hatalardan dolayı ağlamak, rüzgârın ağacın kurumuş yapraklarını döktüğü gibi günahları döker."

Atâ ise şöyle der: "Zikir meclislerinden birinde oturan kişinin bu ameli, bâtıl üzere gerçekleşen on meclise kefâret olur."[1053]

Tâbiînin önde gelen şahsiyetlerinden olan Şuveys el-Adevî der ki: "Kişinin iyiliklerini yazmakla görevli sağdaki melek, günahları yazmakla görevli melek üzerinde amirdir. Kul bir kötülük işlediği zaman, soldaki melek onu yazmak isteyince sağdaki melek ona, 'Acele etme, belki bir iyilik işler' der. Eğer bir iyilik işlerse; bu bir iyilik o bir kötülüğü karşılar ve onun lehine dokuz iyilik yazılır. O zaman şeytan, 'Eyvah, âdemoğlu beni yendi' der."[1054]

Yatarken Yapılan Tesbihin Önemi

Taberânî, Ebû Mâlik el-Eş'arî'den (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki:

"Âdemoğlu uyuyunca melek şeytana, '(Bu kişiye ait) sayfayı bana ver' der, şeytan da verir. Şeytanın elindeki sayfada bulunan her bir iyiliğe karşılık kulun on kötülüğünü siler ve onların yerine iyilik yazar. Sizden biri uyuyacağı zaman otuz üç defa (Allahüekber diyerek) tekbir getirsin, otuz dört defa (elhamdülillâh diyerek) hamdetsin ve otuz üç defa (sübhânellah diyerek) tesbih yapsın. Böylece bunların toplamı 100'e ulaşır."[1055] Bu hadis-i şerif *münker* ve *garîb* bir hadistir.

[1052] Tevbe 9/102.

[1053] Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/313.

Burada sözün devamında şu ifadeler yer alır: "Sözü nakleden kişi, "Zikir meclisi nedir?" diye sorar. Atâ şöyle cevap verir: Helal ve haramın, namazın nasıl kılınacağının, orucun nasıl tutulacağının, evlenme ve boşanma hükümlerinin, alışveriş ahkâmının öğrenildiği meclislerdir."

[1054] Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/255.

[1055] Taberânî, *el-Kebîr*, 3451.

Vekî' şöyle nakleder: Bize A'meş'in Ebû İshak'tan, onun da Ebü'l-Ahvas'tan naklettiğine göre Abdullah b. Mes'ûd (r.a) demiştir ki: "Ben, her gün için sadece bir iyilik karşılığında dokuz kötülük yapmak şeklinde bir anlaşma yapmış olmayı çok arzu ederdim."

Bu söz ile, bir iyiliğin dokuz kötülüğü sileceğini ve geriye yine bir iyilik kalacağını, bunun da kendisine kifayet edeceğini ifade etmek istiyordu. Allah en doğrusunu bilir.

Sâlih Ameller Hangi Günahlara Kefâret Olur?

Âlimler iki hususta ihtilâf etmişlerdir.

Birinci görüş. Sâlih ameller, hem büyük hem de küçük günahlara kefâret olur mu, yoksa sadece küçük günahlara mı kefâret olur?

Âlimlerden bir kısmı demiştir ki: Sâlih ameller küçük günahların dışındaki günahlara kefâret olamazlar. Bu görüş Atâ ve seleften diğer kişilerden rivayet edilmiştir. Onlar, abdestin küçük günahlara kefâret olduğunu söyler.

Selmân-ı Fârisî (r.a) abdest hakkında der ki: "Abdest küçük günahlara ve ufak tefek sataşmalara kefâret olur. Mescide doğru yürümek, bundan daha büyüklerine kefâret olur. Namazı kılmak ise bunlardan daha büyüklerine kefâret olur." Bunu Mervezî rivayet etmiştir.[1056]

Büyük günahlara gelince; bunların affedilmesi için mutlaka tövbe edilmesi gerekir. Zira Cenâb-ı Hak kullara tövbe etmelerini emir buyurmuştur. Tövbe etmeyenleri de zalim olarak nitelemiştir. Tövbenin farz olduğu hususunda ümmetin ittifakı vardır. Farzlar da ancak niyet edilerek ve kast edilerek yapılmakla zimmetten düşer. Şayet abdest, namaz ve İslâm'ın diğer erkânını yerine getirmek büyük günahlara kefâret olsaydı, bu durumda tövbeye gerek kalmazdı. Bu ise, ümmetin ittifakıyla bâtıl bir görüştür.

Aynı şekilde, şayet farzları yerine getirmek büyük günahlara kefâret olsaydı, bu durumda farzları yerine getiren hiç kimsenin cehen-

1056 Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 99.

neme girmesini gerektirecek bir günahı kalmazdı. Bu söz (bâtıl ve sapık mezheplerden) Mürcie'nin görüşüne benzemekte olup batıldır. Bu hususu İbn Abdülber *et-Temhîd* isimli kitabında zikretmiş ve bu konuda müslümanların icmâ ettiğini belirtmiştir. Buna delil olarak da hadis-i şerifler nakletmiştir.

Bu hadislerden birinde Resûlullah (s.a.v) buyurur ki:

331- اَلصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ مُكَفِّرَاتٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ مَا اجْتُنِبَتِ الْكَبَائِرُ.

"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde beş vakit namaz, iki cuma ve iki ramazan aralarında işlenen günahlara kefârettir."[1057]

Bu hadis-i şerif Buhârî ve Müslim tarafından Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilmiştir. Hadis, farz ibadetleri yerine getirmenin büyük günahlara kefâret olmadığı hususunda delildir.

İbn Atıyye tefsirinde, bu hadis-i şerif ile aynı meâlde iki görüş nakleder. Ehl-i sünnet'in cumhurundan naklettiği birinci görüş şudur:

Bu farz ibadetlerin küçük günahlara kefâret olabilmesi için, kişinin büyük günahlardan kaçınması şarttır. Kişi büyük günahlardan kaçınmadığı takdirde, bu farzları yerine getirmek küçük ve büyük günahlarına kefâret olmaz.

İkinci görüş. Bu farz ibadetleri yerine getirmek mutlak olarak (büyük günahlardan sakınma şartı aranmaksızın) küçük günahlara kefâret olur. Eğer kulun büyük günahları varsa, bunlara kefâret olmaz. Ancak kefâret olması için küçük günahlara tövbe etmek ve bu günahlarda ısrar etmemek şarttır. İbn Atıyye bu ikinci görüşü tercih etmiş ve bu görüşün muhakkik âlimlerden nakledildiğini belirtmiştir.

[1057] Müslim, Tahâret, 14 (nr. 233); Tirmizî, Salât, 160 (nr. 214); Ahmed, *el-Müsned*, 2/359, 400; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1733, 2418. Müellif, hadisi Buhârî ve Müslim'in rivayet ettiğini söylemekle birlikte hadis Buhârî tarafından rivayet edilmemiştir.

İbn Atıyye'nin, "Küçük günahlara tövbe etmek ve bu günahlarda ısrar etmemek şarttır" sözünün anlamı şudur: Küçük günahlarda ısrar edildiği takdirde büyük günah haline dönüşür. Bu durumda, sâlih ameller o günahlara kefâret olmaz. Ancak İbn Atıyye'nin naklettiği birinci görüş gariptir. Her ne kadar bizim ashabımızdan (Hanbelîler'den) Ebû Bekir Abdülaziz b. Ca'fer'den buna benzer bir görüş nakledilmiş olsa da bu görüş gariptir.

Müslim'in *Sahîh*'inde Hz. Osman'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğu rivayet edilir:

332- مَا مِنِ امْرِيءٍ مُسْلِمٍ تَحْضُرُهُ صَلاَةٌ مَكْتُوبَةٌ فَيُحْسِنُ وُضُوءَهَا وَخُشُوعَهَا وَرُكُوعَهَا إِلاَّ كَانَتْ كَفَّارَةً لِمَا قَبْلَهَا مِنَ الذُّنُوبِ مَالَمْ يُؤْتِ كَبِيرَةً وَذَلِكَ الدَّهْرَ كُلَّهُ.

"Hangi müslüman, hazır bulunduğu farz bir namazın; abdestini, huşû ve rükûunu güzelce yerine getirmiş olursa; büyük günah işlemedikçe o namaz ondan önceki günahlarına kefârettir. Bu hüküm her zaman geçerlidir."[1058]

İmam Ahmed *Müsned*'inde Selmân-ı Fârisî'den (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

333- لاَ يَتَطَهَّرُ الرَّجُلُ -يَعْنِي يَوْمَ الْجُمُعَةِ- فَيُحْسِنُ طُهُورَهُ ثُمَّ يَأْتِي الْجُمُعَةَ فَيُنْصِتَ حَتَّي يَقْضِي الْإِمَامُ صَلاَتَهُ إِلاَّ كَانَ كَفَّارَةً مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الْمُقْبِلَةِ مَا اجْتُنِبَتِ الْكَبَائِرُ الْمُقْتِلَةُ.

"Bir kimse cuma günü gusül abdesti alır, bunu da güzel bir biçimde yerine getirir, sonra cuma namazına gelir ve imam namazı bitirinceye kadar susarsa; mahvedici büyük günahlardan kaçındığı

1058 Müslim, Tahâret, 7 (nr. 228).

takdirde, bu ibadeti onunla bir sonraki cuma namazı arasındaki günahlara kefârettir."[1059]

Nesâî, İbn Hibban ve Hâkim, Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hüreyre'den (r.anhümâ) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

334– وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا مِنْ عَبْدٍ يُصَلِّي الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَ وَيَصُومُ رَمَضَانَ وَيُخْرِجُ الزَّكَاةَ وَيَجْتَنِبُ الْكَبَائِرَ السَّبْعَ إِلاَّ فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ ثُمَّ قِيلَ لَهُ: أُدْخُلْ بِسَلاَمٍ.

"Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, hangi kul beş vakit namazını kılar, Ramazan orucunu tutar, zekâtını verir ve yedi büyük günahtan sakınırsa; onun için cennetin kapıları açılır ve kendisine, 'Selâmetle gir' denilir."[1060]

İmam Ahmed ve Nesâî, Ebû Eyyûb'dan (r.a) aynı mânada bir hadis rivayet eder.[1061]

Hâkim de aynı meâlde bir hadisi Ubeyd b. Umeyr'den rivayet eder.[1062]

İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet edilen *merfû* bir hadis şöyledir:

335– يَقُولُ اللهُ ﷻ: ابْنَ آدَمَ اذْكُرْنِي مِنْ أَوَّلِ النَّهَارِ سَاعَةً وَمِنْ آخِرِ النَّهَارِ سَاعَةً، أَغْفِرْ لَكَ مَا بَيْنَ ذَلِكَ إِلاَّ الْكَبَائِرَ أَوْ تَتُوبَ مِنْهَا.

"Allah Azze ve Celle buyurur ki: Ey âdemoğlu! Günün ilk vaktinde bir süre ve yine günün son vaktinde bir süre beni an, büyük gü-

---

1059 Ahmed, *el-Müsned*, 5/439.

1060 Nesâî, Zekât, 1 (5/8); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/200; 2/240; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1748.

1061 Nesâî, Tahrîmü'd-dem, 3 (7/88); Ahmed, *el-Müsned*, 5/413.

1062 Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/59; 4/259.

nahlar dışında bunlar arasındaki günahlarını affedeyim. Yahut da bunlardan dolayı tövbe et."[1063]

İbn Mesud (r.a) der ki: "Büyük günahlardan sakınıldığı takdirde beş vakit namaz aralarda işlenen günahlara kefârettir."[1064]

Selmân (r.a) şöyle der: "Şu beş vakit namaza dikkat edin ve onları koruyun. Çünkü beş vakit namaz, büyük (öldürücü) günahlara düşülmediği takdirde ufak tefek günahlar için kefârettir."

İbn Ömer (r.a), adamın birine, "Cehenneme girmekten korkar ve cennete girmeyi arzu eder misin?" diye sorar. Adam, "Evet" diye karşılık verince ona der ki: "Annene iyilik yap! Vallahi, ona yumuşak söz söyler ve yemek yedirirsen; cehennemi gerektiren amellerden kaçındığın takdirde mutlaka cennete girersin."

Katâde de (r.a) şöyle der: Allah Teâlâ, mağfireti büyük günahlardan kaçınanlara vaat etmiştir. Sonra Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu nakleder:

336- اِجْتَنِبُوا الْكَبَائِرَ وَسَدِّدُوا وَأَبْشِرُوا.

"Büyük günahlardan sakının, onların yolunu kapatın, böylece müjdeye erin!"[1065]

Ehl-i hadis ve başkalarından oluşan bir topluluk, sâlih amellerin büyük günahlara kefâret olduğu görüşünü belirtmişlerdir. Zâhirî mezhebinden olan İbn Hazm bu görüşü benimseyenler arasındadır.

İbn Abdülber *et-Temhîd* isimli kitabında onun görüşünü reddeder ve der ki: "Bu kişinin söylemiş olduğu şu laf olmasaydı, bu konuda söz söylemek istemiyordum. Ancak cahil kişilerin; herhangi bir pişmanlık, istiğfar ve tövbeye gerek duymadan sâlih amellerin büyük günahlara kefâret olduğuna güvenerek insanları helâk eden büyük gü-

---

[1063] Ebû Nuaym, *Hilye*, 8/213.

[1064] Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, 1/224.

[1065] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, nr. 148, 4737; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 6051.

nahlara dalma yanılgısına düşmelerinden korktuğum için bu konuya değindim. Cenâb-ı Hak'tan, bizleri günahlardan korumasını ve başarı ihsan etmesini dileriz."

Ben derim ki:

Hadis âlimlerinden bazıları tarafından da abdest ve benzeri ibadetler hakkında buna benzer sözler söylenmiştir. İbnü'l-Münzir'in, Kadir gecesini ibadetle geçirme hakkında söyledikleri de buna benzer. Der ki: "Bu geceyi ibadetle geçiren kişinin küçük-büyük bütün günahlarının mağfiret edileceği umulur."

Eğer bunların söylemek istediği, "Bir kimse, İslâm'ın farzlarını yerine getirirse, büyük günahlarda ısrar etse bile büyük günahları kesinlikle mağfiret edilir" şeklinde bir mâna ise, bu görüş kesinlikle bâtıldır ve geçersizdir. Bunun kesin olarak bâtıl olduğu dinin hükümlerinden zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır.

Nitekim daha önce Resûlullah'ın (s.a.v), *"Bir kimse müslüman olduktan sonra günah işlerse, hem önceki hem de sonraki günahlardan hesaba çekilir"*[1066] buyruğunu nakletmiştik. Yani hem câhiliye döneminde işlediği günahlardan hem de müslüman olduktan sonra işlediği günahlardan hesaba çekilir. Bu ifade, herhangi bir açıklamaya ihtiyaç göstermeyecek kadar açıktır.

Şayet yukarıdaki sözü söyleyenler demek istiyorlarsa ki: "Bir kimse büyük günahlarda ısrar etmeyi bırakır, işlediği günahlara pişmanlık duymadan veya tövbe etmeden farzları yerine getirirse, bu ibadetler bütün günahlarına kefâret olur."

Bu görüşüne de şu âyeti delil getirirler; ***"Eğer size yasak edilen büyük günahlardan kaçınırsanız, günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız."***[1067] Sonra derler ki: Âyette geçen "günah" kelimesi hem küçük hem de büyük günahları kapsar. Küçük günahlar, herhangi bir kasıt ve niyet aranmaksızın bağışlanıyorsa, büyük gü-

[1066] Buhârî, nr. 6921; Müslim, İmân, 53 (nr. 120).

[1067] Nisâ 4/31.

nahlar da böyledir. Bu görüşlerine, Allah Teâlâ'nın müminlere ve müttakilere mağfiret ve günahlarını örtmeyi vaad etmesini delil olarak gösterirler. Bu vaad Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde de geçmektedir. Bunu yapanlar müttakiler-den sayılmaktadır. Çünkü farzları yerine getirmekte ve büyük günah-lardan sakınmaktadır. Büyük günahlardan sakınmak için herhangi bir niyet ve kasta ihtiyaç yoktur.

Bu görüşler arasında en doğru olanı cumhurun görüşüdür. Yani büyük günahlar tövbe etmedikçe bağışlanmaz. Çünkü tövbe kullar üzerine farz kılınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak,

"Kim tövbe etmezse, onlar zalimlerdendir"[1068] buyurur.

Sahâbe-i kirâm, buradaki tövbeyi pişmanlık olarak tefsir etmiştir. Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mesud (r.anhüm) böyle tefsir eder. Sahâbeden bazıları da tövbeyi, bir daha günah işlememeye azmetmek şeklinde yorumlar. Bu görüş, *merfû* hadis olarak da nakledilir. Fakat ne sahâbe-i kirâmdan ne tâbiînden ne de ondan sonra gelen Ömer b. Abdülaziz ve Hasan-ı Basrî gibi zatlardan hiç kimsenin buna aykırı görüş bildirdiği bilinmemektedir.

Ancak, müttakilerin günahlarının bağışlanacağı ve kötülüklerinin örtüleceği meâlindeki şu âyetlere bakacak olursak:

"Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lutuf sahibidir."[1069]

"Mahşer vaktinde sizi toplayacağı gün, işte o zarar günüdür. *(Ancak)* ***kim Allah'a inanır ve yararlı iş yaparsa, Allah onun kötülüklerini örter, onu*** *(ve benzerlerini)*, ***içinde ebedî kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. İşte büyük kurtuluş budur."***[1070]

[1068] Hucurât 49/11.

[1069] Enfâl 8/29.

[1070] Tegâbün 64/9.

"İşte bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfatını artırır."[1071]

Bu âyet-i kerimelerde takvânın hasletleri, sâlih amelin ne olduğu belirtilmemiştir. Aynı şekilde tövbe-i nasûhun niteliği açıklanmamıştır. Tövbe etmeyen kişi zalimdir, müttaki olamaz.

Âl-i İmrân sûresinde, kişilerin mağfiret edilmesine ve cennete girmesine sebep olan takvânın hangi hasletlerden ibaret olduğu açıklanmıştır. Günahların mağfiretini dilemek ve günahta ısrar etmemek bunlar arasında sayılmış; ancak bu sıfatları taşıyanların kötülüklerinin örtüleceği ve günahlarının bağışlanacağı belirtilmiştir. En doğrusunu Hak Teâlâ bilir.

Ceza ve Musibetler Günahlara Kefâret Olur mu?

Büyük günahların, tövbe edilmeden veya cezası çekilmeden affedilmeyeceği hususunda Ubâde b. Sâmit'in (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şeriften de delil getirilebilir:

337- كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ: بَايِعُونِي عَلَى أَنْ لاَ تُشْرِكُوا بِاللهِ شَيْئًا وَلاَ تَسْرِقُوا وَلاَتَزْنُوا، وَقَرَأَ عَلَيْهِمُ الْآيَةَ: فَمَنْ وَفَي مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللهِ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَسَتَرَهُ اللهُ عَلَيْهِ فَهُوَ إِلَى اللهِ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ.

"Resûlullah'ın (s.a.v) yanında oturuyorduk. Buyurdu ki:

'Bana, Allah'a bir şeyi şirk koşmamak, hırsızlık yapmamak ve zina etmemek üzere biat edin.' Sonra onlara âyeti[1072] *okudu. Ardından da,*

[1071] Talak 65/5.

[1072] Sözü edilen âyet-i kerimenin, Müslim'in diğer bir rivayetinden Mümtehine sûresinin 12. âyet-i kerimesi olduğu anlaşılmaktadır.

'Şimdi sizden kim verdiği sözde durursa onun ecri Allah'a aittir. Kim de bunlardan birini işler ve bu sebeple cezalandırılırsa bu da kendisi için kefâret olur. Her kim de bunlardan birini işler Allah da onu örtbas ederse, onun işi Allah'a kalmıştır; dilerse ona azap eder dilerse bağışlar' buyurdu."[1073]

Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Müslim'in bir rivayetinde şu lafızlar yer alır:

"... Bir kimse haddi (cezayı) gerektiren bir suç işler de kendisine had (ceza) uygulanırsa, bu o kişi için kefârettir."

Bu hadis-i şerif, işlenen suçlara verilen cezaların (hadlerin), o suçlara kefâret olduğuna delâlet etmektedir. İmam Şâfiî (rh.a) der ki:

"Kişiye uygulanın haddin, işlediği günaha kefâret olduğu hususunda Ubâde b. Sâmit'in (r.a) rivayet ettiği hadisten daha güzel bir hadis bilmiyorum."

Hadis-i şerifte geçen, "bu sebeple cezalandırılırsa" ifadesinin kapsamına; cezanın miktarı şeriat tarafından belirlenmiş had cezaları, ta'zîr gibi miktarı belirlenmemiş cezalar, ilâhî takdir sonucu başa gelen cezalar, musibetler, hastalık ve elem gibi hususlar da girmektedir. Nitekim sahih olarak gelen bir rivayette Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

338- لاَ يُصِيبُ الْمُسْلِمَ نَصَبٌ وَلاَ وَصَبٌ وَلاَ هَمٌّ وَلاَ حُزْنٌ حَتَّي الشَّوْكَةُ يُشَاكُهَا إِلاَّ كَفَّرَ اللهُ بِهَا خَطَايَاهُ.

"Mümin kişiye bir yorgunluk, bir ağrı, bir sıkıntı, bir üzüntü, hatta bir ufak diken isabet edecek olsa, Allah onun sebebiyle müminin günahından bir kısmını mağfiret buyurur."[1074]

[1073] Buhârî, İmân, 11; Müslim, Hudûd, 41 (nr. 1709); Nesâî, Biat, 17 (7/148); Tirmizî, Hudûd, 12 (nr. 1439).

[1074] Buhârî, Merda, 1 (nr. 5641, 5642); Müslim, Birr, 52 (nr. 2573); Tirmizî, Cenâiz, 1 (nr. 966); Ahmed, *el-Müsned*, 2/303, 335; 3/18-19, 48; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 2905.

Hz. Ali'den (r.a), kişiye uygulanan haddin onun günahına kefâret olduğu rivayet edilmiştir.[1075]

İbn Cerîr et-Taberî de, bu konuda âlimler arasında görüş ayrılığının bulunduğunu belirtir. Kendisi de, mücerret olarak kişiye uygulanan haddin günaha kefâret olduğu görüşünü tercih eder. Buna aykırı olarak dile getirilen görüşlerin çok zayıf olduğunu söyler.

Ben derim ki:

Saîd b. Müseyyeb ve Safvân b. Süleym'den rivayet edildiğine göre; mutlak olarak haddin uygulanması kişinin günahına kefâret olmaz. Bunun yanında mutlaka kişinin günahına tövbe etmesi gerekir. Sonra gelen âlimlerden bir kısmı bu görüşü benimsemiştir. Begavî ve Ebû Abdullah b. Teymiyye bu görüşü benimseyenler arasındadır. İbn Hazm ez-Zâhirî de aynı görüştedir.

Birinci görüşü benimseyenler arasında Mücâhid, Zeyd b. Eslem, Süfyân-ı Sevrî ve Ahmed b. Hanbel bulunmaktadır.

Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet edilen şu *merfû* hadise gelince; Resûlullah (s.a.v) buyurmuştur ki:

1075 Tirmizî, İmân, 11 (nr. 2626); İbn Mâce, Hudûd, 33 (nr. 2604); Ahmed, *el-Müsned*, 1/99, 159.

Hz. Ali'den (r.a) merfû olarak şu lafızla rivayet ederler:

"Kim had gerektiren bir suç işler ve cezası çabucak dünyada verilirse; Allah Teâlâ kuluna bir suçtan dolayı ikinci defa âhirette ceza vermekten yüce ve âdildir. Kim de dünyada ceza gerektiren bir suç işler Allah da onu örtbas eder, sonra da onu affederse; Allah, affettiği bir suça tekrar dönüp ceza vermeyecek kadar kerimdir."

Tirmizî, bu hadis-i şerif hasen garîb demiş, Hâkim de *Sahîhayn*'in şartı üzere sahih olduğunu söylemiştir (bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/7; 2/445; 4/262).

Bu konuda Ebû Temîme el-Hecîmî'den rivayet edilen bir hadis de şöyledir:

"Allah Azze ve Celle bir kul için hayır murat ettiğinde, işlediği günahın cezasını peşin olarak ona dünyada verir. Rabbimiz Tebâreke ve Teâlâ, bir günaha iki defa ceza vermeyecek kadar kerimdir."

Heysemî, bu hadisi Taberânî'nin *el-Evsat*'ta rivayet ettiğini belirtir (bk. Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 10600).

"Hadler kişinin günahlardan temizlenmesine yeterli midir yoksa değil midir bilemiyorum."[1076]

Bu hadisi Hâkim ve başkaları rivayet etmiştir. Buhârî ise hadisin illetli olduğunu söyler[1077] ve sabit olmadığını belirtir. Bu hadis Zührî'nin *mürsel* hadislerindendir ve zayıftır. Abdürrezzâk hata ederek bu hadisi mevsul (merfû) olarak rivayet eder ve, "Hadlerin kefâret olacağı hususu Resûlullah'a (s.a.v) bildirilmiştir" der.

Hadlerin kefâret olmadığını kabul edenlerin ileri sürdükleri delillerden biri de, harbîler hakkındaki şu âyet-i kerimedir:

"Allah ve Resûlü'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvâlığıdır. Onlar için âhirette de büyük azap vardır. Ancak siz kendilerini yenip ele geçirmeden önce tövbe edenler müstesna; biliniz ki Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."[1078]

Bu âyet-i kerimenin lafzından, yukarıdaki suçu işleyenlere hem dünyada hem de âhirette ceza verileceği anlaşılmaktadır. Onların bu görüşlerine şöyle cevap verilebilir:

Âyet-i kerimede bu suçu işleyenlerin dünyadaki ve âhiretteki cezaları anlatılmıştır. Bunun zikredilmiş olması hem dünyada hem âhirette ceza verilmesini gerektirmez. Ancak, "Kim tövbe ederse..." şeklinde yapılan istisnaya gelince; bu istisna sadece dünyadaki cezaya hastır. Âhiretteki ceza ise, ancak ele geçirilmeden önce veya sonra yapılacak tövbe ile düşer.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v), *"Her kim de bunlardan birini işler Allah da onu örtbas ederse, onun işi Allah'a kalmıştır; dilerse ona azap eder dilerse bağışlar"* sözü, şu hususu açıkça ifade etmektedir:

[1076] Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/36; 2/14, 450; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/329; Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 1542, 1543; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/66.

[1077] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/153.

[1078] Mâide 5/33-34.

Kim bu gibi büyük günahlarla Allah'ın huzuruna gelirse, onun işi Allah'ın dilemesine kalmıştır. Bu da, farzları yerine getirmenin o günahlara kefâret olmadığına ve onları silmediğine açıkça delâlet etmektedir. Zira müslümanların geneli, özellikle de Resûlullah'a (s.a.v) biat edenler farzları yerine getirirler. Ancak Allah'a tövbe ederek huzura çıkanların durumu farklıdır. Kitap ve Sünnet'ten çok sayıdaki delil, Allah'a tövbe edenlerin tövbesinin Allah tarafından kabul edildiğini ve günahlarının bağışlandığını bizlere bildirmektedir. Sonuç olarak, bu günahları işleyenler arasında tövbe etmeden âhirete gödenlerin durumu Allah'ın dilemesine bağlı kalmaktadır.

Sâlih amellerin büyük günahlara kefâret olmadığının delillerinden biri de şudur: Allah Teâlâ, büyük günahlara kefâret olacak bir amel tayin etmemiştir. Kefâretler sadece küçük günahlar için tayin edilmiştir. Hanımına *zıhâr*[1079] yemini ettiği halde yahut hanımı aybaşı olduğu halde onunla cinsel ilişkiye giren kişi için tayin edilen kefâretler bu kısma girer. Bu husus İbn Abbas'ın (r.a) rivayet ettiği hadis-i şerifte belirtilir.[1080] İmam Ahmed ve diğer fıkıh âlimleri bu görüşle amel etmişlerdir.

Kefâretler Küçük Günahlar ve Hatalar İçindir

Yahut haccın yapılması icap eden rükünlerinden bazılarını terkedenlerin ya da sakınılması gereken yasakları işleyenlerin yerine getirmesi gereken kefâretler gibi ki, bunlar da tayin edilmiştir. Hac ile ilgili bu kefâretler dört çeşittir: **1.** Kurban kesme, **2.** Köle âzat etme, **3.** Sadaka verme, **4.** Oruç tutma.

[1079] Zıhâr: Kocanın, karısını neseb, süt emme veya sıhriyyet sebebiyle ebediyen kendisine evlenmesi haram olan bir kadının kendisince bakılması haram olan arkası, karnı, uyluğu gibi bir uzvuna benzetmesidir. Bu benzetmeye "zıhâr" denilmesi, bunun çoğu kez zahra yani arkaya (sırta) benzetilerek yapılır olması sebebiyledir. Câhiliye döneminde zıhâr bir tür talâk sayılmaktaydı. İslâm bu tür talâkı menetmiş ve zecr için yapanların rücû ederek kefâret vermelerini emretmiştir. (Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998, s. 494).

[1080] İbn Abbas'ın rivayet ettiği hadis-i şerif şu kaynaklarda geçer: Ebû Davud, Tahâret, 106 (nr. 264); Nesâî, Tahâret, 182 (1/153); Tirmizî, Tahâret, 103 (nr. 136, 137); İbn Mâce, Tahâret, 123 (nr. 640); Ahmed, *el-Müsned*, 1/230; Dârimî, *es-Sünen*, 1/254; İbnü'l-Cârûd, *el-Münteka*, nr. 107; Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/287.

İşte bu gerçekten hareketle, âlimlerin cumhuruna göre kasten adam öldürme (katlü'l-amd) fiilinin bir kefâreti yoktur. Aynı şekilde, âlimlerin çoğuna göre yemin-i gâmûsun da kefâreti yoktur.[1081]

Hadis-i şerifte, adam öldüren kişinin bir köle âzat etmesi yönündeki emir (cinayetin kefâreti olarak değil) istihbâb (hayra teşvik) içindir. Vâsile b. Eska'ın (r.a) rivayet ettiği hadis şöyledir:

Rivayete göre onlar, yanlarında kendisine (ateş) vâcip olmuş bir arkadaşlarıyla birlikte Resûlullah'ın (s.a.v) yanına gelirler. Resûl-i Ekrem (s.a.v) ona şöyle buyurur:

339– اَعْتِقُوا عَنْهُ رَقَبَةً يَعْتِقُهُ اللهُ بِهَا مِنَ النَّارِ.

"Öldürdüğün kişiye bedel bir köle azat edin; buna karşılık (umulur ki) Allah da seni ateşten âzat eder."[1082]

Hadis-i şerifte geçen "vâcip olmuş" sözünün anlamı; cehennemi gerekli kılan bir amel işlemiş demektir. Bu tabir, adam öldüren kişi için kullanılır.

Sahîh-i Müslim'de İbn Ömer'den (r.anhümâ) rivayet edilir: "O, bir kölesine tokat atmış ve onu âzat etmişti. Yerden bir çöp aldı ve şöyle dedi: Bunda (köleyi âzat etmemde) benim için şunun kadar bir ecir yoktur. Çünkü ben Hz. Peygamber'in (s.a.v), *'Kim kölesine bir tokat atar yahut onu döverse, bunun kefâreti onu âzat etmektir'* buyurduğunu işittim."[1083]

Şöyle bir soru sorulabilir: Ramazan ayında oruçlu iken hanımıyla ilişkiye giren kişiye kefâret emredilmiştir. Halbuki ramazan orucunu bozmak büyük günahlardandır.

1081 Yemin-i gâmûs: Kişinin bile bile yalan yere yemin etmesidir. Gâmûs kelimesi "batmak ve dalmak" anlamına gelir. Bu yemini yapan kişi, önce günaha sonra da cehenneme dalacağı için bu yemini yapanlara bu ad verilmiştir.

1082 Ebû Davud, Itk, 13 (nr. 3964); Ahmed, *el-Müsned*, 3/490-491; 4/107; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 4307.

1083 Müslim, Eymân, 29 (nr. 1567).

Bunun cevabı şudur: Burada emredilen kefâret orucu bozmadan dolayı değildir. Bundan dolayı, âlimlerin çoğunluğuna göre kasten ramazan orucunu bozan kişiler için kefâret yoktur. Bu kişiye emredilen kefâret, ramazan ayının gündüzünde hanımıyla birlikte olmak suretiyle bu aya gösterilmesi gereken hürmeti çiğnemesi sebebiyledir. Bundan dolayı İmam Ahmed, ramazan ayında oruçlu olmadığı halde gündüzün hanımıyla birlikte olan kişiye kefâret gerektiğini söylerken yukarıda belirttiğimiz gerekçeye dayanmıştır.

Kefâretlerin sadece küçük günahlara has kılındığının delillerinden biri de şu hadis-i şeriftir. İmam Buhârî Huzeyfe'den (r.a) rivayet eder:

"Bizler Ömer'in (r.a) yanında oturuyorduk. Dedi ki:

'Resûlullah'ın (s.a.v) fitne ile ilgili sözü hanginizin hatırındadır?' Ben dedim ki:

'Kişinin başına gelecek olan fitne ailesinden, malından, çocuğundan ve komşusundan olacaktır. Bunların kefâreti de namaz, sadaka ve iyiliği emredip kötülüğe engel olmaktır.' Bunun üzerine Ömer,

'Sana sormak istediğim bu değildi' dedi."

Hadisi bu mânada Müslim de rivayet etmiştir. Bu ifadelerden hadisin *merfû* olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Buhârî rivayetlerinden birindeki lafız, "Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: Kişinin fitnesi...." şeklindedir. Bu ifade ise hadisin *merfû* olduğunu açıkça gösterir. Müslim'in rivayetinde ise, bu sözlerin Hz. Ömer'e ait olduğu görülmektedir.[1084]

Resûlullah'ın (s.a.v) yanına gelen ve, "Ey Allah'ın Resûlü! Ben, haddi (cezayı) gerektiren bir suç işledim, cezayı bana uygula!" diyen kişiye cevap vermeyip susması; birlikte namaz kıldıktan sonra ona, "Allah senin günahını bağışladı"[1085] buyurmasına gelince; burada ba-

---

[1084] Rivayetler için bk. Buhârî, Mevâkîtü's-Salât, 4, Zekât, 23, Savm, 3, Menâkıb 25, Fiten, 17; Müslim, Fiten, 17 (nr. 144); Tirmizî, Fiten, 71 (nr. 2259); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 5966.

[1085] Buhârî, nr. 6823; Müslim, Tevbe, 44 (nr. 2764).

ğışlanan günahın büyük günah olduğu hususunda bir açıklık yoktur. Çünkü âyet-i kerimede de geçtiği gibi Allah'ın hududu (hadleri) onun haram kıldığı şeylerdir:

"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabb'iniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları hali bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir."[1086]

"Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden *(boşanma esnasında)* ***bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna.*** *(Ey müminler!)* ***Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının*** *(erkeğe)* ***fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir."***[1087]

"Bunlar, Allah'ın *(koyduğu)* ***sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamber'ine itaat ederse Allah onu, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır; orada devamlı kalıcıdırlar; işte büyük kurtuluş budur.***

Kim Allah'a ve Peygamber'ine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır."[1088]

Hadis-i şerifte geçen, "Had gerektiren bir günah işledim" sözünden maksat, ta'zîr gerektiren küçük günahlardır. Çünkü namaz küçük günahlara kefârettir. Ancak had (şeriat tarafından belirlenmiş cezayı) gerektiren büyük günahlara namaz kefâret olmaz.

[1086] Talâk 65/1.

[1087] Bakara 2/229.

[1088] Nisâ 4/13-14.

İrbâz b. Sâriye'nin (r.a) rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Resûlullah (s.a.v) İslâm'ı, iki tarafında sur bulunan dosdoğru bir yola benzetmiş ve,

"İki taraftaki surlar, Allah'ın sınırlarıdır (yasaklarıdır)" buyurmuştur. Bu hadisin tamamı daha önce geçmişti.[1089]

Allah'ın haram kıldığı şeylerden birini işleyen herkes, Allah'ın hududunu çiğnemiş, sınırı geçmiş ve haddi aşmış demektir. Hadis-i şerifte geçen kişinin işlediği suçun büyük günah olduğu kabul edilse bile, bu suçu işleyen kişi pişmanlık duyarak ve tövbe ederek gelmiş, verilecek cezaya kendisini teslim etmiştir. Pişman olmak tövbedir, tövbe ise hiç tereddütsüz günahlara kefâret olur, onları örter.

Bunun yanında, büyük günahlara bazı sâlih amellerin kefâret olduğuna dair bazı rivayetler de gelmiştir.

Tirmizî ve İmam Ahmed İbn Ömer'den (r.a) rivayet eder:

340- يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَصَبْتُ ذَنْبًا عَظِيمًا فَهَلْ لِي مِنْ تَوْبَةٍ؟ قَالَ: فَهَلْ لَكَ مِنْ أُمٍّ؟ قَالَ: لَا! قَالَ: فَهَلْ لَكَ مِنْ خَالَةٍ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَبِرَّهَا.

"Adamın biri Resûlullah'a (s.a.v) geldi ve dedi ki:

'Ey Allah'ın Resûlü! Ben büyük bir günah işledim. Bundan dolayı benim için tövbe etme imkânı var mıdır?' Peygamber Efendimiz,

'Annen sağ mı?' diye sordu. Adam,

'Hayır' deyince, Peygamber Efendimiz,

'Teyzen sağ mı?' diye sordu. Adam,

'Evet, sağ' deyince, Peygamber Efendimiz buyurdular ki:

[1089] Tirmizî, Emsâl, 1 (nr. 2859); Ahmed, *el-Müsned*, 4/182, 183; Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf*, 9/61; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/73; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/28-29; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3456.

Hadisin tamamı daha önce geçmişti. İkinci hadis, "Haramları Terketmek İslâm'ın Kapsamına Girer" başlığı.

Ona iyilik yap!"[1090]

Bu hadis-i şerifi İbn Hibban *Sahih*'inde rivayet etmiştir. Hâkim de rivayet etmiş ve Şeyhayn'in (Buhârî ve Müslim'in) şartlarına uygun olduğunu söylemiştir. Ayrıca Tirmizî bu hadisi başka bir tarikten *mürsel* olarak rivayet etmiş ve *mürsel* rivayetin *mevsûl* rivayetten daha sahih olduğunu söylemiştir. Büyük hadis âlimleri Ali b. Medînî ve Dârekutnî de onun bu görüşünü paylaşırlar.

Hz. Ömer'den rivayet edilir: Adamın biri gelir ve kendisine birini öldürdüğünü söyler. Hz. Ömer ona, annesinin hayatta olup olmadığını sorar. Adam, ölmüş olduğunu söyleyince, babasının hayatta olup olmadığını sorar. Buna olumla cevap verince, o kişiye, babasına iyilik yapıp güzel davranmasını tavsiye eder. Sonra şöyle der: "Eğer annesi sağ olsaydı ve ona iyilik etmiş olsaydı, ebediyen cehennemin ona dokunmayacağını ümit ederdim." İbn Abbas'tan da aynı mânada bir rivayet gelmiştir.[1091]

Yine Dûmetülcendel'de sihirbazlık yapan bir kadın, bu günahtan tövbe yollarını araştırmak için Medine'ye gelir. Resûlullah'ın (s.a.v) vefat etmiş olduğunu öğrenir. Sahâbe-i kirâm, bu günahtan kurtuluşun yolunu kendisine şöyle ifade eder: "Şayet annen ve baban yahut bunlardan biri sağ olsaydı (onlara iyilik etmen) senin bu günahına karşılık yeterli olurdu."

Bu hadisi Hâkim rivayet etmiştir.[1092] Resûlullah'ın vefatının geçtiği bu konuşmada yer alan anne babaya iyilik yapmanın günahına karşılık o kişiye yeterli olacağı konusunda sahâbe-i kirâmın icmâsı bulunduğunu söylemiştir.

Mekhûl ve İmam Ahmed de, "Anne babaya iyilik yapmak büyük günahlara kefâret olur" der.

[1090] Tirmizî, Birr, 7 (nr. 1905); Ahmed, *el-Müsned*, 2/13-14; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 435; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/155.

[1091] Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 4.

[1092] Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/155-156; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/204.

Seleften biri de, cenazeyi omuzlarda taşımanın büyük günahların dökülmesine sebep olduğunu söyler. Bu söz, aynı zamanda *merfû* hadis olarak rivayet edilmiştir, ancak rivayetler sahih değildir.[1093]

Sadakanın Fazileti

Şu rivayet sahih olarak gelmiştir. Ebû Bürde'nin rivayetine göre vefat edeceği zaman Ebû Musa (r.a) şöyle der:

"Yavrucuğum! Şu pide sahibinin yaptığı işi unutma! Kendisini ibadete vermiş bir kişi mânastıra kapanmış ve yetmiş sene ibadetle meşgul olmuş. Şeytan, kadın suretine girerek yanına gelmiş ve yanında yedi gün yedi gece geçirmiş. Sonra adamın gözünden perde kaldırılmış ve işin aslına vâkıf olmuş. Haline pişman olmuş ve tövbe ederek manastırdan ayrılmış ve yoksulların arasında kalmaya başlamış. Orada kalan yoksullara her gün birer pide veriliyormuş. Kendisine de bir pide vermişler. Yanında kalan kişi pidesini kaybetmiş, bunu öğrenen abid kişi kendi pidesini ona vermiş ve ertesi günü vefat etmiş. Yetmiş senede yaptığı ibadet ile yedi gecede yaptıkları mizanda karşılaştırılmış, yedi gecede işledikleri yetmiş senelik ibadetinden ağır gelmiş. Sonra yedi gecede işledikleri ile fakire ikram ettiği pide mizanda tartılmış, pide daha ağır basmış."[1094]

İbnü'l-Mübârek, *el-Birru ve's-Sıla* isimli kitabında senediyle İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediğini rivayet eder: "Adamın biri yetmiş sene ibadet etmiş. Sonra bir fahişe kadın ile günah işlemiş. Allah Teâlâ da onun amellerini boşa çıkarmış. Daha sonra kötürüm hastalığına tutulmuş ve yerinden kalkamaz olmuş. Fakirlere ekmek dağıtan biri bunun o halini görmüş ve kendisine bir pide vermiş. Bu kişi aldığı pideyi yoksullara sadaka olarak vermiş. Allah Teâlâ da onu bağışlamış ve yetmiş senelik ibadetinin kendisine geri vermiş."

[1093] Bu konudaki rivayetler için bk. İbn Adî, *el-Kâmil*, 5/1846; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/104; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 4109.

[1094] Ebû Nuaym, *Hilye*, 1/263.

Buraya kadar nakletmiş olduğumuz bütün rivayetler şunu göstermektedir: Büyük günahların kefâreti sadece amel ve iyilik yapmaktan ibaret değildir. Zira bu rivayetlerin hepsi de, büyük günah işleyenlerin yaptıklarına pişman olduklarını ve tövbe ettiklerini göstermektedir. Zaten günah işleyen kişinin, kendisini Allah'a yaklaştıracak sâlih amelleri sorup araştırması tövbeden sonradır. Böylece işleyeceği sâlih amel vasıtasıyla günahlarını izini tamamen yok etmek istemektedir.

Allah Teâlâ da tövbenin kabulü ve günahın mağfiret edilmesi için sâlih amel işlemeyi şart koşmaktadır. Bu meâlde şöyle buyurur:

"Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi amel işleyen kimseler hariçtir."[1095]

"Şu da muhakkak ki ben, tövbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra** (böylece) **doğru yolda giden kimseyi bağışlarım!"[1096]

"Fakat tövbe eden, iman edip iyi işler yapan kimseye gelince, onun kurtuluşa erenler arasında olması umulur."[1097]

Bu son âyet-i kerimede, "Kul tövbe ettikten sonra işi Allah'ın iradesine kalmıştır" diyenlerin görüşlerine işaret vardır. Nitekim, seleften korku sahibi (havf ehli) kimselerin halleri hep böyle idi. Bir günah işledikleri zaman tövbe eder, sâlih amel işler, ama yine de günahlarının affolunduğundan emin olmazlardı.

Seleften biri adamın birine şöyle der:

"Herhangi bir günah işledin mi?"

"Evet, işledim."

"Peki, bu günahın amel defterine yazılmış olduğunu biliyor musun?"

"Evet, biliyorum."

1095 Meryem 19/60.

1096 Tâhâ 20/82.

1097 Kasas 28/67.

"Öyleyse o günah amel defterinden silininceye kadar sâlih amel işlemeye devam et!"

İbn Mesud'un (r.a) şu sözü de bu anlamdadır: "Mümin kişi işlediği günahı yüce bir dağ gibi görür; dağın yıkılmasından ve altında kalmaktan korkar. Günaha batmış kişi ise işlediği günahı burnundan uçup giden bir sinek gibi görür." Bunu Buhârî rivayet etmiştir.[1098]

Önceki sâlih kişiler, sürekli olarak amellerini ve tövbelerini sorgularlar, eksiklerini gidermeye çalışırlardı. Amellerinin ve tövbelerinin kabul edilmeme korkusunu içlerinde sürekli taşırlardı. Bu anlayışları, onların büyük bir korku içine girmelerine ve sâlih amellere sıkı sıkıya sarılmalarına sebep oluyordu.

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Farklı insanlarla karşılaştım; günahlarını gözlerinde öylesine büyütürlerdi ki yeryüzü dolusunca infakta bulunsalar yine de günahlarının bağışlandığından emin olmazlardı."

İbn Avn şöyle der: "Amelinin çokluğuna güvenme! Çünkü sen, bu amellerin kabul edilip edilmediğinden emin olamazsın. Günahlarından kesin olarak kurtulduğunu düşünme! Zira bu günahların bağışlanıp bağışlanmadığından da emin olamazsın. Senin amellerinin (iyi amellerin ve günahlardan yaptığın tövbenin) sonucu senin için tamamen gizlidir."

Allah en doğrusunu bilir ama bu meselede, yani amellerin büyük günahlara kefâret olması meselesinde, en güçlü olan görüş şudur:

Eğer büyük günahlardan kaçınmak şartıyla sırf farzların yerine getirilmesinin küçük günahlara kefâret olduğu gibi büyük günahlara da kefâret olduğu söylenmek istiyorsa, bu görüş geçersizdir. Sırf farzları yerine getirmek büyük günahlara kefâret olmaz. Şayet, kıyamet günü bazı büyük günahlara karşılık bazı sâlih amellerin mîzanda tartılacağı, bazı sâlih amellerin bazı büyük günahları silebileceği ve bununla birlikte amelin de düşeceği ve ondan dolayı bir sevabın kalmayacağı söylenmek isteniyorsa, bunun olması mümkündür.

[1098] Buhârî, nr. 6308; Tirmizî, Sıfatü'l-kıyâmet, 49 (nr. 2497); Ahmed, *el-Müsned*, 1/383; İbnü'l-Mübârek, *ez-Zühd*, nr. 68, 69.

Günahların Sevapları Yok Etmesi

Nitekim daha önce şu husus geçmişti: İbn Ömer (r.a), bir tokat attığı kölesini âzat edince, işlediği günaha kefâret olmasını düşünerek demişti ki: "Bu köleyi âzat etmekten dolayı benim için bir sevap yoktur." Kaldı ki, onun attığı tokat büyük günahlar arasında sayılmamaktaydı. Durum böyle olunca, büyük günahlara kefâret olan amellerden geriye sevap kalabilir mi?

Yine daha önce seleften birinin şu sözünü de nakletmiştik: "Kulun işlediği bir kötülük silinir. Buna karşılık amellerden elde edilmiş sevaplardan o kötülüğün dengi olan bir iyilik de kulun amelinden düşülür."

Küçük günahlar hakkında muamele böyle olursa, acaba büyük günahların durumu nasıl olur? Zira bazı sâlih amellerle çelişen büyük günahlar, o amellerin boşa çıkmasına sebep olur. Başa kakmanın verilen sadakayı iptal etmesi, Hz. Âişe'nin[1099] (r.anhâ) söylediği gibi faizle muamele yapmanın cihadın sevabını yok etmesi gibi. Huzeyfe de (r.a), namuslu bir kadına iftira atmanın 100 senelik ameli boşa çıkardığını söyler. Bu söz aynı zamanda kendisinden *merfû* hadis olarak da rivayet edilmiştir. Hadisi Bezzâr rivayet eder.[1100] Nasıl ki ikindi namazını terkeden kişinin ameli iptal ediliyorsa, büyük günahlara kefâret olan amelden geriye bir sevabın kalmaması garip karşılanmamalıdır.

Bezzâr ve Hâkim İbn Abbas'tan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

341- يُؤْتَى بِحَسَنَاتِ الْعَبْدِ وَسَيِّئَاتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُقَصُّ أَوْ يُقْضَى بِهَا بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ فَإِنْ بَقِيَتْ لَهُ حَسَنَةٌ وُسِّعَ لَهُ بِهَا فِي الْجَنَّةِ.

"Kıyamet günü kulun iyilikleri ve kötülükleri önüne getirilir. (İyilikler, kötülük yaptığı kimselere) kısas karşılığı verilir, bazıları da bazı gü-

1099 Bu konudaki rivayet için bk. Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/52; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/330.

1100 Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 105; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 3023.

nahlar karşılığında gider. Bu işlemler sonunda geriye kulun iyiliklerinden bir şey kalırsa, bu iyilikler karşılığında o kul cennete sokulur."[1101]

İbn Ebû Hâtim, İbn Lehîa'dan nakleder; Atâ b. Dînâr, Saîd b. Cübeyr'in, ***"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür"***[1102] âyet-i kerimesi hakkında şöyle dediğini rivayet eder:

"Müslümanlar önceleri, vermiş oldukları azıcık şeylerden dolayı sevap almadıklarını düşünürlerdi. Kendilerine bir yoksul geldiği zaman, ona bir hurma, bir ekmek paçası, tek bir ceviz ya da bu gibi şeyleri vermeyi azımsar ve bu yüzden gelini boş çevirirlerdi. 'Bunlar bir değeri olmayan şeylerdir. Biz ancak sevdiğimiz ve hoşumuza giden şeyleri verdimiz takdirde bir sevap alabiliriz' derlerdi.

Müslümanların diğer bir kesimi de, işledikleri küçük günahlardan dolayı kınanmayacaklarını düşünürlerdi. Azıcık gıybet etmeyi, küçük bir yalanı, azıcık bir bakışı ve buna benzer şeyleri bu sınıfta değerlendirirlerdi. Bu görüşte olanlar, 'Allah Teâlâ, cehennem azabını büyük günah işleyenlere hazırlamıştır' derlerdi.

İşte Cenâb-ı Hak bunlardan dolayı onları az da olsa her iyiliği yapmaya teşvik etti; çünkü azı yapanın çoğu yapması da mümkün olur. Yine günahın azından da sakınmaları gerektiğini bildirdi. Zira küçük günahlar kişiyi büyük günahlara sürükleyebilir. Bu hususu teyit için şöyle buyurdu: ***'Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür.'*** [1103] Yani karınca ağırlığınca hayır yapsa bile bunun karşılığını amel defterinde görecektir. Bu durum müslümanların sevinmesine sebep oldu."

Saîd b. Cübeyr (r.a) sözüne devamla şöyle der: "Her günahkâr ve sâlih kişinin işlemiş olduğu bir kötülük, defterine bir kötülük olarak, yine bunların işlediği bir iyilik defterine on iyilik olarak yazılır. Kıyamet günü olunca, Cenâb-ı Hak orada her müminin iyiliğini tekrar on ile çarpar ve her bir iyiliğine karşılık on kötülüğünü siler. Bu muamele

---

[1101] Bezzâr, *el-Müsned*, nr. 3456; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/252; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 7/113.

[1102] Zilzâl 99/7.

[1103] Zilzâl 99/7.

sonucunda iyilikleri zerre ağırlığınca kötülüklerine ağır basanlar cennete girer."[1104]

Bundan anlaşılan şudur: İyiliklerle kötülükler arasında bir karşılaştırma yapılacaktır. Sonra her kötülük karşısında bir iyilik düşülecek ve bu karşılaştırma sonucunda neyin geriye kaldığına bakılacaktır. Bu ifadeler, "Kimin iyilikleri kötülüklerinden bir tane bile fazla olsa, o bir tek iyilikten dolayı sevap alacak ve geriye kalan iyilikleri ise kötülüklerine karşılık düşecektir" diyenlerin sözüne uygun düşmektedir. Buna karşılık, "Bütün iyiliklerinden dolayı sevap alacak, kötülükleri ise hiç işlenmemiş gibi düşecektir" sözüne aykırı düşmektedir. Zira kötülüklerin iyiliklerin sevabını yok etmesi büyük günahlar hakkında geçerlidir. Küçük günahlara gelince; bunlar sâlih amellerle yok olur ve bunun yanında işlenen sâlih amelin sevabı da bâki kalır. Nitekim Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

"Allah Teâlâ'nın onunla günahları yok ettiği ve dereceleri yükselttiği şeyi size göstereyim mi; zorluklara rağmen abdesti güzel bir şekilde almak, mescide giderken fazla sayıda adım atmak, namazın ardından bir sonraki namazı beklemek."[1105]

Bu hadis-i şerif, işlenen sâlih amellerin günahlara kefâret olmasının yanında kişinin derecesinin yükselmesini de sağladığını açıkça ifade etmektedir. Şu hadis-i şerif de bu hususa işaret eder:

"Kim 100 defa 'lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerîkeleh' derse, o kimse için 100 iyilik yazılır, 100 kötülüğü silinir, bu sözler karşılığında on köle azat etmiş gibi sevap kazanır."[1106]

Bu hadis-i şerif de göstermektedir ki, zikir kişinin kötülüklerini yok etmekte ve bu sâlih amelin sevabı katlanmış olarak işleyen adına bâki kalmaktadır.

[1104] İbn Kesîr'in tefsirinde naklettiğine göre, bunu İbn Ebû Hâtim, Ebû Zür'a'dan rivayet etmiştir. (bk. İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm,* 8/484-485).

[1105] Müslim, Tahâret, 41 (nr. 251); Mâlik, *el-Muvatta',* 1/176.

[1106] Buhârî, Daavât, 54, Bed'ü'l-Halk, 11; Müslim, Zikir, 28 (nr. 2691); Tirmizî, Daavât, 61 (nr. 3468); İbn Mâce, Ta'bîrü'r-rü'yâ, 1 (nr. 3898); Mâlik, *el-Muvatta',* Kur'ân, 20 (1/209); Ahmed, *el-Müsned,* 2/302, 375.

Bunun gibi, tövbe-i nasûh (samimi bir tövbe) ile tövbe edenlerin günahları düşer ve iyilikleri bâki kalır. Şu âyet-i kerime bu hususa işaret eder:

"Nihayet insan, güçlü çağına erip kırk yaşına varınca der ki: Rabbim! Bana ve anne babama verdiğin nimete şükretmemi ve razı olacağın yararlı iş yapmamı temin et. Benim için de zürriyetim için de iyiliği devam ettir. Ben sana döndüm. Ve elbette ki ben müslümanlardanım. İşte, yaptıklarının iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasındadır. Bu, kendilerine verilen doğru bir sözdür."[1107]

Diğer bir âyette ise şöyle buyrulur:

"Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte müttakiler *(kötülükten sakınanlar)* ***onlardır. Onlar için Rableri yanında diledikleri her şey vardır. İşte bu, muhsin olanların*** *(iyilik edenlerin)* ***mükâfatıdır. Böylece Allah, onların geçmişte yaptıkları en kötü hareketleri bile örtecek ve yaptıklarının en güzeline denk olarak mükâfatlarını verecektir."***[1108]

Âyet-i kerimede söz konusu olan kimseler takvâ ve ihsan sıfatları ile nitelendiğine göre, bu durum onların günahlarda ısrar etmediklerine, bilakis günahlarına pişman olup tövbe ettiklerine delâlet eder.

Âyette geçen, ***"Böylece Allah, onların geçmişte yaptıkları en kötü hareketleri bile örtecek ve yaptıklarının en güzeline denk olarak mükâfatlarını verecektir"*** ifadesine büyük günahlar da girer. Çünkü insanın işledikleri amellerin en kötüleri onlardır.

Başka bir âyette şöyle buyrulur:

"İşte bu, Allah'ın size indirdiği buyruğudur. Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfatını artırır."[1109]

[1107] Ahkâf 46/15-16.

[1108] Zümer 39/33-35.

[1109] Talâk 65/5.

Bu âyette de takvâ sahiplerinin emredilen amelleri işlemeleri, yasaklanan fiilleri terketmeleri sebebiyle, takvânın günahlarına kefâret olduğu ve sevaplarının çoğalmasını sağladığı belirtilmektedir.

Diğer taraftan, göklerin ve yerin yaratılışını tefekkür eden kimselerin durumlarını haber veren Hak Teâlâ, bu kimselerin şöyle dediklerini bize haber vermektedir:

"Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, 'Rabb'inize inanın!' diye imana çağıran bir davetçiyi *(Peygamber'i, Kur'an'ı)* ***işittik, hemen iman ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, ruhumuzu iyilerle beraber al, ey Rabbimiz!"***[1110]

Günahların Bağışlanması ile Örtülmesi Arasındaki Fark

Yüce Rabbimiz, sonraki âyetlerde tefekkür eden bu müminlerin dualarına icabet ettiğini, onların günahlarını silerek kendilerini cennete sokacağını haber vermektedir.

Âyet-i kerimede geçen, ***"Artık bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört..."*** cümlesinde, Cenâb-ı Hak günahlar (zünûb) için bağışlama (mağfiret) ve kötülükler (seyyiât) için örtme (kefâret) tabirini kullanmıştır. Bu yüzden denilmiştir ki, "seyyiât" tabiri ile küçük günahlar ve "zünûb" tabiri ile de büyük günahlar kastedilir. Seyyiât örtülür. Zira Cenâb-ı Hak dinde bunlar için belirli kefâretler tayin etmiştir. Zünûb ise bağışlanmaya muhtaçtır. Böylece onları işleyenler şerlerinden korunmuş olurlar.

Kefâret ile mağfiret anlam olarak birbirine yakındır. Çünkü mağfiret hakkında denilmiştir ki: "Mağfiret günahları örtmektir." Bunun yanında, mağfiretin, günahı örtmenin yanında onun şerrinden de korumak olduğu söylenmiştir. Bu yüzden savaşta başı örten ve koruyan alete miğfer denilmiştir. Ancak başı örten her şeye miğfer denilmez. Cenâb-ı Hak da, meleklerin tövbe eden müminlere dua ederken, onların mağfiret edilmesini ve kötülüklerden korunmalarını istediklerini ha-

---

1110 Âl-i İmrân 3/193.

ber vermektedir. Kötülüklerinin örtülmesi, yani kefâret aynı kökten gelmektedir. Çünkü kefâretin aslında örtmek ve gizlemek anlamları vardır.

Sonraki âlimler, kefâret ile mağfiretin farklı olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre kefâret, günahın eserinin silinmesi, sanki yokmuş gibi olmasıdır. Mağfiret ise, kefâretin mânasına ilâve olarak Allah Teâlâ'nın kula fazladan lutuf ve ikramda bulunması anlamına gelmektedir. Bunun dikkatlice incelenmesi gerekir.

Bazıları da, günahların sâlih amellerle mağfiret edilmesinin onları iyiliklere dönüştürdüğü; günahların kefâretlerle örtülmesinin ise sadece silinmesini sağladığı şeklinde izah etmişlerdir. Bu sözlerin de dikkatle incelenmesi gerekir. Çünkü bilindiği gibi, bir günahtan dolayı cehenneme girmek suretiyle kişiye ceza verilmesi o günahı iyiliğe dönüştürür. Bu durumda sâlih amelin günaha kefâret olması öncelikle geçerli olur.

Bunların dışında mağfiret ve kefâretin muhtemel iki mânası daha vardır:

Birincisi. Mağfiret, ancak ceza ve sorgulamanın olmadığı yerde geçerli olur. Çünkü mağfiretin mânası, kişiyi kötülükten bütünüyle korumak demektir. Kefâret ise cezalandırmadan sonra da olabilir. Zira dünyada kişinin başına gelen her türlü belâ ve musibetler onun işlediği hatalara kefâret sayılır. Başa gelen bu belâ ve musibetler bir tür cezadır. Aynı şekilde af da ceza ile birlikte veya cezalandırma olmaksızın gerçekleşebilir. Merhamet de buna dahildir.

İkincisi. Günahlara kefâret olarak belirlenmiş olan ameller, Cenâb-ı Hak tarafından işlenen hataların örtülmesi (kefâreti) için belirlenmiş amellerdir. Bu amellerin sevabı, bunlar karşılığında işlenen günahların örtülmesi olmaktadır ve bunun dışında bir sevabı yoktur. Kefâret sayılan bu ameller çoğunlukla nefse ve hevâya aykırı olan ameller cinsinden olup sıkıntı ve meşakkat ihtiva ederler. Meselâ, Cenâb-ı Hakk'ın küçük günahlara kefâret saydığı büyük günahlardan sakınmak bu türdendir.

Diğer taraftan, günahların mağfiret edilmesine sebep olan amellere gelince, bunların dışında kalan amellerdir. Bu ameller için hem mağfiret hem de sevap söz konusu olmaktadır. Meselâ zikir böyledir; bundan dolayı hem sevap yazılmakta hem de kötülükler silinmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda kefâret sayılan amellerle diğerleri arasında fark bulunmaktadır. Ancak kefâret ve mağfiret kelimeleri Allah Teâlâ'ya izafe edildiği zaman, bunlar arasında herhangi bir fark bulunmaz, aynı anlama gelir. Birinci açıklamaya göre ise bu durumda da mağfiret ve kefâret arasında fark bulunur.

İkinci açıklama için şu iki husus delildir:

Birincisi. Abdullah b. Ömer'in (r.anhümâ), tokat attığı kölesini âzat ettiğinde söylediği, "Bu köleyi âzat etmemden dolayı benim için herhangi bir ecir yoktur" sözü. Bu söz, yapılan amelin sadece kefâret olduğuna delâlet eder.

İkincisi. Dünyada insanın başına gelen her türlü musibet, onun günahları için birer kefârettir. Sahâbeden çoğu kimse ve onların dışında seleften pek çoğu demiştir ki: "Başa gelen musibetler için, kefâret dışında herhangi bir sevap yoktur."

Her ne kadar bazıları buna muhalefet etmişlerse de durum böyledir. Buna karşılık, Hz. Peygamber'in rüyasını anlattığı hadis-i şerifte,[1111] şiddetli soğuklarda abdesti mükemmel almak, yürüyerek mescide namaza gitmek fiillerinin kefâret olarak tefsir edildiği ileri sürülemez. Denilmiştir ki, bunları yapan kişi hayır üzere yaşar ve hayır üzere ölür. Günahları da annesinden doğduğu gün gibi tertemiz olur.

Bir Amelin Hem Kefâret Hem Sevap Olması

Bütün bu sâlih ameller, günahlara kefâret olmasının yanında kişinin derecesinin yükselmesini de sağlar. İşlenen amelden dolayı sevap elde edilir. Şunu söyleyebiliriz: Bir sâlih amel iki unsuru kendi-

---

[1111] Bu hadis-i şerif için bk. Tirmizî, Tefsir, Sa'd, 3232, 3233, 3235; Ahmed, *el-Müsned*, 5/243.

sinde toplayabilir. Bunlardan biri ile kişinin derecesi yükselir, diğeri de günaha kefâret olabilir.

Meselâ abdestin kendisi başlı başına hayırlı bir ameldir ve bundan dolayı sevap elde edilir. Ancak şiddetli soğuklarda nefse zor gelmesine ve acı vermesine rağmen abdesti mükemmel şekilde almak aynı zamanda günahlara kefâret olur. Soğuk olmayan zamanlarda da abdesti mükemmel almak hataların mağfiret edilmesini sağlar. Tıpkı zikir ve benzeri sâlih amellerle hem sevap kazanılması ve hem de mağfiretin elde edilmesi gibi.

Cemaatle namaz kılmak için yapılan yürüyüş de bu kısma girer. Bu yürüme Allah Teâlâ'ya yakınlaşma çabası ve bir ibadettir, bundan dolayı sevap verilir. Fakat cemaate katılmak için yapılan yürüyüşte nefsin çektiği meşakkat, acı, yorgunluk ve bitkinlik ise kişi için kefâret olur. Yine, namaz vaktini beklemek için, nefsi alışık olduğu şeylerden uzaklaştırarak ve nefsin heves ettiği dünyalık ticaret yapmak ve gezmek gibi eylemlerden uzak tutarak dışarı çıkmadan mescidde beklemek de böyledir. Zira bu durumda dışarı çıkmayıp içeride beklemek nefis için elem verici bir durumdur. Bunun nefse elem vermesi sebebiyle mescidde namaz vaktini beklemek kişi için kefâret olur.

Bir hadis-i şerifte belirtildiğine göre, mescide gitmekte olan kişinin her iki adımından birincisinde derecesi yükseltilir, ikincisinde ise hataları silinir.[1112]

Bu hadis-i şerif, bizim yukarıda söylediklerimizi desteklemektedir. Çünkü bir amelden elde edilen, günahlara kefâret olması ve derecelerin yükseltilmesi gibi hususlar farklı şeylerdir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Bu açıklamalar ışığında şunu söyleyebiliriz: Tek bir amelde günahlara kefâret olma ve dereceleri yükseltmek gibi iki özellik toplanabilir. Ve her hâlükârda bu iki özellik ile vasıflanabilir. O amelin

---

[1112] Bu hadis-i şerif için bk. Buhârî, nr. 477; Müslim, Mesâcid, 272 (nr. 649); Ebû Davud, Salât, 49 (nr. 559); Tirmizî, Salât, 423 (nr. 603); İbn Mâce, Mukaddime, 6 (nr. 281); Ahmed, *el-Müsned*, 2/252; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr.2043.

günahlara kefâret olduğunun yahut ona kat kat sevap verildiğinin belirtilmesi ya da dereceleri yükselttiğinin söylenmesi, belirtmiş olduğumuz bu iki özelliğe sahip olması ile çelişmez. Bu nedenle Resûl-i Ekrem (s.a.v) şöyle buyurur:

"Büyük günahlardan kaçınıldığı takdirde beş vakit namaz, cuma sonraki cumaya ve ramazan sonraki ramazana kadar aralarındaki günahlara kefârettir."[1113]

Demek ki nefsi, farzlara devam etmeye zorlamak ve bunda sebat etmek, nefsin arzularına muhalefet etmek ve onu meylettiği şeylerden alıkoymak demek olduğundan, kişinin bu ameli küçük günahlarına kefâret olmaktadır.

Allah yolunda şehid olmak da böyledir. Şehidlik esnasında duyulan acı günahlara kefâret olur. Şehidlik kalp ve beden ile yapılan sâlih bir amel olduğundan, aynı zamanda kişinin derecesinin yükselmesini de sağlar.

Buradan da anlaşılmaktadır ki, bazı ameller kişinin derecesinin yükselmesini sağladığı gibi aynı zamanda günahlarına kefâret de olmakta ve bu iki özellikten biri diğerinin bulunmasına engel olmamaktadır. Bu durumun küçük günahlar hakkında gerçekleşmesinde hiçbir şüphe bulunmamaktadır. Büyük günahlara gelince, şehidlik ile elde edilen sevap da bunlara kefâret olmaktadır. Ancak günahkâr şehidler, şehidliğin dördüncü derecesinde bulunmaktadır. Bu husus, İmam Ahmed ve Tirmizî'nin Fudâle b. Ubeyd (r.a) yoluyla Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği bir hadis-i şerifte belirtilmektedir.[1114]

Şimdi de bir amelin hem kefâret olması hem de bol sevap kazanmaya sebep olması durumuna gelelim.

Rivayet edilen sahih hadisler Allah'ı zikretmenin bunu sağladığına delâlet etmektedir. Bir görüşe göre, işlenmiş olan o kötülüklerin de iyilik olarak yazıldığı söylenmiştir. Nitekim bu husus daha önce

---

[1113] Müslim, Tahâret, 14 (nr. 233); Ahmed, *el-Müsned*, 2/400; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 1733, 2418.

[1114] Hadis-i şerif için bk. Tirmizî, Fazâilü'l-cihâd, 14 (nr. 1644); Ahmed, *el-Müsned*, 1/23.

geçmiş olan Ebû Mâlik el-Eş'arî'den (r.a) rivayet edilen bir hadis-i şerifte geçmişti.[1115] Ayrıca seleften bazılarının, işlenen bir kötülükten dolayı yapılan iyilik ile kazanılan on sevaptan birinin silindiğini, geriye dokuz iyilik kaldığını söylediklerini de daha önce nakletmiştik. Anlaşılan o ki, bu husus küçük günahlara özgü bir durumdur.

Âhiretteki duruma gelince; burada iyilikler ile kötülükler karşılıklı olarak mîzana konulacak, her kötülüğe karşılık kişinin bir iyiliği silinecek. Sonuçta iyilikleri fazla gelen kişi kurtuluşa erenlerden olacak ve cennete girecektir. Orada kişinin büyük veya küçük günah sahibi olması, pek çok iyiliğinin yanında üzerinde başkalarının haklarının bulunması aynı sonucu doğurur. Bu durumda kişi üzerinde hakkı bulunan kimseler, o kişinin iyiliklerinden alarak ödeşirler. Bunun sonucunda kişinin hâlâ iyiliği kalır ise cennete girer.

İbn Mesud (r.a) şöyle der: "Eğer kul, Allah'a dost biri ve sadece zerre ağırlığınca iyiliği fazla gelmiş biri ise, kendisini cennete sokuncaya kadar Allah Teâlâ onun iyiliğini katlar. Eğer kul şakî biri ise, melek şöyle der: 'Yâ Rabbi, bu kulun iyilikleri bitti, fakat bunda alacağı olan daha pek çok kimse var' der. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, 'Üzerinde hakkı olan kimselerin günahlarını alın onun günahlarına ekleyin, sonra onu götürüp cehenneme kapatın' buyurur." Bunu İbn Ebü'd-Dünyâ ve başkaları rivayet eder.

Mümin kulun iyiliklerinin zerre ağırlınca fazla gelmesinden maksat, Allah Teâlâ'nın mümin kula iyilikleri karşılığında kat kat lutuf ve ihsanlarda bulunmasının bereketiyle iyiliklerinin kötülüklerine ağır basmasıdır. Hem iyiliği hem de kötülüğü bulunan ve Allah Teâlâ'nın merhamet etmeyi dilediği kişilerin durumu da böyledir. O kişiye, cennete girmesini sağlayacak kadar iyilik ihsan eder. Bütün bunlar Allah Teâlâ'nın lutfunun ve merhametinin sonucudur. Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti ve ihsanı olmadan hiç kimse cennete giremez.

Ebû Nuaym, zayıf bir isnad ile Hz. Ali'den (r.a) *merfû* olarak şöyle rivayet eder:

[1115] Taberânî, *el-Kebîr*, 3451; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 17036.

342- أَوْحَى اللهُ إِلَى نَبِيٍّ مِنْ أَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ: قُلْ لِأَهْلِ طَاعَتِي مِنْ أُمَّتِكَ لاَ يَتَّكِلُوا عَلَى أَعْمَالِهِمْ، فَإِنِّي لاَ أُقَاصُّ عَبْدًا الْحِسَابَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَشَاءُ أَنْ أُعَذِّبَهُ إِلاَّ عَذَّبْتُهُ، وَقُلْ لِأَهْلِ مَعْصِيَتِي مِنْ أُمَّتِكَ: لاَ يُلْقُوا بِأَيْدِيهِمْ فَإِنِّي أَغْفِرُ الذَّنْبَ الْعَظِيمَ وَلاَ أُبَالِي.

"Allah Teâlâ İsrâiloğulları'ndan bir peygambere şöyle vahyetti: Ümmetinden ibadet ehli olanlara, amellerine güvenmemelerini söyle. Zira ben, kıyamet günü hesaba çektiğim ve azap etmek istediğim bir kula mutlaka azap ederim. Yine ümmetinin günahkâr olanlarına da şunu söyle: Benden hiç ümitlerini kesmesinler. Çünkü ben, günahların büyüklüklerine hiç bakmadan onları bağışlayabilirim!"[1116]

Resûlullah'tan sahih olarak rivayet edilen şu hadis-i şerif bu mânayı doğrulamaktadır:

343- مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عُذِّبَ -وَ فِي رِوَايَةٍ- هَلَكَ.

"Kıyamet günü hesabı titizlikle incelenen kişi azaba uğratılır."[1117] Bir rivayette "helâk olur" şeklindedir. En doğrusunu Allah Teâlâ bilir.

Küçük Günahlara Tövbe Gerekir mi?

İkinci mesele de, küçük günahlardan dolayı tövbe gerekip gerekmediği hususudur. Zira şu âyet-i kerimede de belirtildiği gibi, büyük günahlardan kaçınmak küçük günahlara kefâret olmaktadır:

"Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız."[1118]

[1116] Ebû Nuaym, *Hilye*, 4/195.

[1117] Buhârî, nr. 103; Müslim, Cennet, 79 (nr. 2876); Ebû Davud, Cenâiz, 3 (nr. 3093); Tirmizî, Tefsir, 76 (nr. 3337); Ahmed, *el-Müsned*, 6/47; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 7369, 7370.

[1118] Nisâ 4/31.

Bu husus âlimlerin ihtilâf ettiği bir konudur. Âlimlerden bazıları küçük günahlar için tövbe gerektiğini söyler. Bu görüş bizim ashabımızın (Hanbelîler'in), bunun dışında bazı fakihlerin ve kelâmcıların görüşüdür.

Nitekim Cenâb-ı Hak, küçük ve büyük günahların ardından tövbeyi zikrederek şöyle buyurur:

"Müminlere söyle: Gözlerini** (harama bakmaktan) **sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Böyle yapmaları onlar için daha temizdir. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır.

Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini** (harama bakmaktan) **korusunlar, namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, ziynetlerini teşhir etmesinler. Baş örtülerini yakalarının üzerine** (kadar) **örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları** (mümin kadınlar), **ellerinin altında bulunanlar** (köleleri), **erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tâbi kimseler, yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına ziynetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları ziynetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar** (Dikkatleri üzerlerine çekecek tarzda yürümesinler). **Ey müminler! Hep birden Allah'a tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz."[1119]

Şu âyet-i kerimede ise özellikle küçük günahlardan dolayı tövbe edilmesi emir buyrulmaktadır:

"Ey iman edenler! Bir topluluk diğer bir topluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki de onlar kendilerinden daha iyidir. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir. Kim de tövbe etmezse işte onlar zalimlerdir."[1120]

[1119] Nûr 24/30-31.

[1120] Hucurât 49/11.

Âlimlerden bazıları da küçük günahlardan dolayı tövbe gerekmediğini söyler. Son dönem Mu'tezile mensuplarından bir kesimin şöyle söylediği nakledilir: Küçük günahlar için şu ikisinden birini yapmak gerekir; ya bunlardan dolayı tövbe etmek ya da bu günahlara kefâret olacak iyilikler işlemek.

İbn Atıyye, farzları işlemek ve büyük günahlardan kaçınmanın küçük günahlara kefâret olması konusunda tefsirinde iki görüş nakleder:

Birincisi. Farzları işlemeye devam etmek ve büyük günahlardan kaçınmak, kesin olarak küçük günahlara kefâret olur. Bu görüşü fukahadan bir topluluk ile hadis ehlinden rivayet eder.

İkincisi. Usulcülerden nakledilen bu görüşe göre, farzları işlemeye devam etmek ve büyük günahlardan kaçınmanın kişinin küçük günahlarına kefâret olması kesin değildir. Ancak kefâret olması kuvvetle muhtemeldir ve bunun için güçlü bir umudun bulunduğu söylenebilir. Bu günahların bağışlanması Allah Teâlâ'nın iradesine ve dilemesine bağlıdır. Eğer bunların kesin olarak bağışlandığı söylenecek olursa, bu durumda küçük günahlar, hiçbir şekilde sorgulamaya tâbi tutulmayan mubah hükmüne getirilmiş olur. Bu da şeriatın nezaheti ile çelişir.

Ben derim ki:

Şöyle denilebilir: Bu hususun küçük günahlara kefâret olduğu kesin değildir. Çünkü genel anlamda kefâret olarak belirtilen amellerle ilgili olarak gelen hadis-i şerifler, abdest ve namaz ile alâkalı olarak gelen hadislerde olduğu gibi, o amellerin güzel bir şekilde (ihsan ile) yapılması şartıyla kefâret olurlar. Bu durumda sırf kendi başına kefâret olan sâlih bir amel bulunmamış olur. İbn Atıyye'nin naklettiği yukarıdaki iki farklı görüşe göre, küçük günahlardan dolayı da tövbe etmek gerektiği anlaşılmaktadır.

İbn Cerîr et-Taberî'nin Hasan-ı Basrî'den rivayet ettiğine göre; bir topluluk Hz. Ömer'e (r.a) gelir ve şöyle derler: "Allah'ın kitabında kendisiyle amel edilmeyen pek çok husus görmekteyiz. Hz. Ömer onlardan birine şöyle der: 'Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını okudun mu?' Adam okuduğunu söyleyince, 'Peki bütün bunları mükemmel bir şe-

kilde nefsinde uyguladın mı?' diye sorar. Adam, 'Vallahi, hayır uygulamadım!' deyince, 'Gözlerinle ilgili bütün emirleri uyguladın mı? Bu hükümleri mükemmel olarak sözlerinde uyguladın mı? Bu emirleri yaptığın her işte uyguladın mı?' diyerek sorulması gereken bütün konuları sorar. Ardından da şöyle der: 'Hay, Ömer'i anası kaybedeydi! Sizler insanları Allah'ın kitabının bütünüyle hiç eksiksiz yükümlü tutmak mı istiyorsunuz? Oysa Yüce Rabbimiz, bizlerin günah işleyeceğini bildiği için; ***'Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız'***[1121] buyurmuştur."[1122]

Yine isnadıyla Enes b. Mâlik'in (r.a) şöyle dediği rivayet edilir: "Rabbimiz'den bize gelene denk olan bir şeyin bulunduğunu bilmiyorum. Biz ise O'nun için ne malımızdan ne de ailemizden fedakârlıkta bulunuyoruz. Sonra sustu ve ardından şöyle dedi: Vallahi Rabbimiz bizi bundan daha kolayı ile sorumlu tutmuştur. Büyük günahlar dışında işlediğimiz küçük günahları bağışlamaktadır. Büyük günahlarla bizim ne ilgimiz olabilir ki? Sonra da, ***'Eğer yasaklandığınız büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi şerefli bir yere sokarız'***[1123] âyet-i kerimesini okudu."[1124]

Bunu Bezzâr *Müsned*'inde *merfû* olarak rivayet etmiştir. Ancak mevkuf olarak gelen rivayet daha sahihtir.

Allah Teâlâ, muhsin (ihsan sahibi) kimseleri büyük günahlardan sakınan kimseler şeklinde niteleyerek şöyle buyurur:

"Göklerde ve yerde bulunanlar hep Allah'ındır. Bu, Allah'ın, kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırması, güzel davrananları (muhsinleri) da daha güzeliyle mükâfatlandırması içindir. Onlar,

---

1121 Nisa 4/31.

1122 İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/486.

1123 Nisa 4/31.

1124 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/44; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/488; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nr. 34756; Heysemî, *Keşfü'l-Estâr*, nr. 2200; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 2/145.

ufak tefek kusurları dışında, büyük günahlardan ve edepsizlikten kaçınırlar. İyi bil ki Rabb'in** (onlara karşı) **affı bol olandır."[1125]

Selef, âyet-i kerimede geçen "lemem" kelimesini iki şekilde tefsir eder:

Birincisi. "Lemem" (اللمم) edepsizlik ve fuhşiyyatın öncülleri olan dokunmak ve öpmek gibi fiillerdir.[1126]

Bu konuda İbn Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediği nakledilir: "Âhirette ateşle tehdit edilmeyen ve dünyada da bir ceza gerektirmeyen, bunlardan daha aşağı derecede olan fiillerdir."[1127]

İkincisi. Edepsizlik ve büyük günahları bir defalık yapmak ve sonra onlardan tövbe etmektir.

İbn Abbas[1128] ve Ebû Hüreyre'den (r.anhümâ), ayrıca Ebû Hüreyre'den *merfû* olduğu şüpheli bir şekilde "lemem" hakkında şöyle dedikleri rivayet edilir: "Zina edip tövbe ederek bir daha ona dönme-

---

1125 Necm 53/31-32.

1126 Buhârî, nr. 6612; Müslim, Kader, 20 (nr. 2657); Ahmed, *el-Müsned*, 2/276.

İbn Abbas'tan gelen bu rivayet şöyledir:

Ebû Hüreyre'nin (r.a) Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet ettiği şu hadiste geçen durumdan daha fazla "lemem"e benzeyen bir şey bilmiyorum: *"Allah Teâlâ her âdemoğluna zinadan payına düşeni yazmıştır, bunun kişiye ulaşması kaçınılmazdır. Gözlerin zinası (harama) bakmak, dilin zinası (fuhşiyyatı) konuşmaktır. Nefis de arzu ve istek duyar. Cinsel organlar da bunu ya tasdik eder yahut yalanlar."*

Ben derim ki: İbn Abbas (r.a), bu hadis-i şerifte geçen bakma, dokunma vb. hususları "lemem" olarak tefsir etmiştir. Nevevî de şöyle der: Konu onun söylediği gibidir. "Lemem" kelimesinin açıklaması hakkında doğru olan görüş budur.

İbn Cerîr et-Taberî, İbn Mesud'un (r.a) şöyle dediğini rivayet eder: "Gözlerin zinası bakmak, dudakların zinası öpmek, ellerin zinası dokunmak, ayakların zinası yürümektir. Cinsel organ ise bunları ya tasdik eder yahut reddeder. Eğer cinsel organın isteğine yenik düşerse zinakâr olur, değilse bu fiiller 'lemem' (ufak tefek kusurlar) olarak kalır."

Ben derim ki: Mesrûk ve Şa'bî de "lemem" hakkında böyle der.

1127 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 27/68.

1128 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 27/66; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/469; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/656.

mek, içki içtikten sonra tövbe ederek bir daha hiç içmemek ve hırsızlık yaptıktan sonra tövbe edip bir daha hiç hırsızlık yapmamaktır."[1129]

Âyet-i kerimeyi bu şekilde tefsir edenler der ki: Bu amellerden dolayı mutlaka tövbe etmek gerekir. Günahların mukaddimeleri olarak tefsir edenlere göre ise tövbe gerekmez. Çünkü o durumlar için tövbe şart koşulmamıştır.

Görünen o ki, her iki görüş de doğrudur ve âyet-i kerimenin maksadına uygun düşmektedir. Bu duruma göre güzel davranan (muhsin) kişi: Büyük günahları çok nadir işleyen, işlediği zaman da tövbe eden; küçük günah işlediği zaman da, işlemiş olduğu iyiliklerle bu küçük günahları örtülen (kefâret olan) kişidir. Ancak bu kişinin küçük günahlarda ısrar etmemesi gerektiği kesin bir husustur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

"Onlar, bir kötülük yaptıklarında ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından hemen tövbe-istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülükte bile bile ısrar etmezler."[1130]

İbn Abbas'ın (r.anhümâ) şöyle dediği rivayet edilir: "Israr eden kişi için küçük günah yoktur (ısrar ile küçük günahlar büyük günaha dönüşür), istiğfar eden kişi için de büyük günah yoktur." Bu söz, zayıf olan değişik yollarla *merfû* olarak da rivayet edilmiştir.[1131]

Müminlerin Bazı Vasıfları

Küçük günahlarda ısrar etmek onları büyük günahlara dönüştürdüğüne göre, ihsan sahibi kimselerin küçük günahlarda ısrar etmekten kaçınmaları gerekir ki, büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınmış olabilsinler. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

[1129] Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 27/66-67; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/656.

[1130] Âl-i İmrân 3/135.

[1131] Kudâî, *Müsnedü'ş-Şihâb*, nr. 853; Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 7944; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 3071.

"Size verilen şey, yalnızca dünya hayatının geçimliğidir. Allah'ın yanında bulunanlar ise daha iyi ve daha süreklidir. Bu mükâfat iman edenler ve Rab'lerine dayanıp güvenenler içindir. Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar.

Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar.

Bir haksızlığa uğradıkları zaman, yardımlaşırlar. Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa, onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, zalimleri sevmez. "[1132]

Bu âyetler, Cenâb-ı Hakk'ın müminleri yükümlü tuttuğu şu emirleri yerine getirmekle nitelemektedir: Müminler iman ve tevekkül sahibidir, namazı kılar, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiğinden infakta bulunurlar, Allah'ın bütün emirlerini yerine getirirler. Bunun yanında onlar büyük günahlardan ve edepsizliklerden kaçınırlar. İşte takvânın gerçek anlamı budur.

Ayrıca yüce Allah müminleri, insanlarla olan ilişkilerinde öfkeli hallerinde bağışlayıcı olarak niteler, onları affetmeye ve insanların arasında barışı sağlamaya teşvik eder. Ancak, ***"Kim zulme uğradıktan sonra hakkını alırsa, artık onlara yapılacak bir şey yoktur"***[1133] âyet-i celilesinde belirtilen husus, onların bağışlayıcı ve barışçı nitelikleri ile çelişmez. Çünkü kişinin hakkını alması, zulme uğradıktan sonra güç kullanması demektir. Af ise bundan sonra gerçekleşir; yani hakkını alabilecek durumda iken affetmesi, bu davranışı daha mükemmel ve üstün bir hale çıkarır.

Nehaî bu âyetle ilgili olarak şöyle der: "Müminler, kendilerine yapılan haksızlık karşısında zillet göstermeyi çirkin görürlerdi. Haklarını alabilecek durumda iken de affederlerdi."[1134]

[1132] Şûrâ 42/36-40.

[1133] Şûrâ 42/41.

[1134] Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/357.

Mücâhid de şöyle der: "Müslümanlar, bir müminin kendi nefsini zelil duruma düşürmesini hoş karşılamazlardı. Çünkü bu durumda fâsık kimseler ona karşı cesaret bulurlardı."[1135]

Demek ki mümin kişi bir haksızlığa uğradığında, hakkını almak için güç kullanır. Hakkını alma mevkiine geldikten sonra affeder. Selef içinde bunun uygulamaları pek çoktur. Katâde[1136] ve benzerleri böyle yaparlardı.

Bu âyet-i kerimeler, Resûlullah'ın (s.a.v) Muâz'a (r.a) yaptığı vasiyetteki bütün konuları içermektedir. Bunlar, takvânın temelini oluşturan hususların yerine getirilmesi, büyük günahların ve haramların terkedilmesi, insanlarla ilişkide affa ve barışı sağlamaya önem verilmesi gibi hususlardır. Bu hasletlere sahip olmalarının doğal sonucu da, büyük günahlar ve edepsizlikler dışında vâki olan günahlarının, takvâ hasletine sahip olmaları sebebiyle görmezlikten gelinmesi, örtülmesi ve silinmesidir.

Ancak Âl-i İmrân sûresinde geçen âyetlerde müttakileri şöyle vasıflandırmıştır: Onlar insanlara karşı ihsanda bulunurlar, edepsizlikleri ve nefislerine zulmettikleri için istiğfar ederler, bu gibi hatalarda ısrar etmezler. Bunlar daha mükemmel vasıflardır. Onlar, işlenen günah küçük olsun büyük olsun, peşinden hemen tövbe ederler. Rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) bunu Muâz'a (r.a) vasiyet etmiştir. Bunu daha önceki sayfalarda nakletmiştik.[1137]

Bu konuda sözü fazlaca uzattık; zira insanların buna olan ihtiyacı olabildiğince fazla ve her bir ferdin bunları bilmesi, sonra gereğini uygulaması zorunludur. Kullarını başarıya ulaştıran ve onlara her zaman yardım eden yüce Allah'tır.

Şimdi tekrar hadis-i şerife dönelim ve Peygamber Efendimiz'in sözünü açıklamaya devam edelim: **"Her kötülüğün ardından, onu silecek bir iyilik yap!"**

1135 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 7/358.

1136 Ebû Nuaym, *Hilye*, 2/340.

1137 İlgili hadis için bk. s. 550, dipnot 1004.

Resûl-i Ekrem'in bu ifadesinden, iyiliklerin kötülükleri sildiği anlaşılmaktadır. Bir kötülükten sonra işlenen iyilik sebebiyle yazıcı meleklerin amel defterindeki kötülüğü sildiği hakkındaki rivayetleri daha önce nakletmiştik.

Atıyye el-Afvî şöyle der: "Bize ulaşan bilgilere göre, bir kimse işlediği hataya ağlarsa, o hatası silinir ve kendisine bir iyilik yazılır."

Abdullah b. Amr da (r.a) şöyle der: "Kim işlediği bir günahı hatırlar ve o günahtan dolayı kalbi korkudan ürperir ve Allah Teâlâ'dan bağışlanma dilerse, Cenâb-ı Hak kendisinin o günahını siler."

Bişr b. Hâris şöyle der: "Bize ulaştığına göre Fudayl b. İyâz şöyle demiş: (Günahlara) gündüz ağlamak açıktan işlenen günahları siler, gece ağlamak da gizlice işlenen günahları siler."

Resûlullah'ın (s.a.v) şu hadis-i şerifini de daha önce zikretmiştik: *"Allah Teâlâ'nın günahları sildiği ve dereceleri yükselttiği şeyi sizlere göstereyim mi?"*[1138]

Günahlar Ne Zaman Silinir?

Âlimlerin bir kısmı demişlerdir ki: Amel defterlerinde bulunan günahlar tövbe veya başka yollarla silinmez. Tersine, bunları işleyen kişiler kıyamet günü durdurulur ve kendilerine işledikleri günahlar okunur. Bu görüşlerine şu âyeti delil gösterirler:

"Kitap ortaya konmuştur: Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. 'Vay halimize derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın** (yaptıklarımızın) **hepsini sayıp dökmüş! Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabb'in hiç kimseye zulmetmez."[1139]

Onların delil olarak getirdikleri bu âyet üzerinde dikkatle durulması gerekir. Çünkü bu âyet-i kerime günahkârların durumunu dile getirmektedir. Bunlar çekinmeden cürüm ve büyük günah işleyen

---

[1138] Ebû Nuaym, *Hilye*, 5/226.

[1139] Kehf 18/49.

kimselerdir. Günahlarına tövbe eden ya da yaptıkları iyilikler sebebiyle günahları örtülen müminler bu âyetin kapsamına girmez. Aslında onlar için bu âyetten daha açık ve güçlü olan delil şu âyet-i kerimedir:

"Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."[1140]

Bazı tefsir âlimleri, muhakkik âlimlere göre doğru olan görüşün bu olduğunu söyler. Bu söz Hasan-ı Basrî ve Bilâl b. Sa'd ed-Dımaşkî'den rivayet edilmiştir.

Hasan-ı Basrî (rh.a) şöyle der: "Kul günah işler, sonra tövbe eder ve bağışlanmasını diler, günahı bağışlanır. Fakat o günah huzurda durdurulup sorulmadan amel defterinden silinmez." Kendisine bu sorgunun mahiyetini sordular. Hasan-ı Basrî hıçkırarak ağlamaya başladı ve dedi ki: "Burada ağlamaz isek orada mutlaka utancımızdan ağlayacağız. Öyleyse bize burada ağlamak yaraşır."

Bilâl b. Sa'd da şöyle der: "Allah Teâlâ elbette günahları bağışlar, ancak kişi tövbe etmiş de olsa kıyamet günü kulu ondan dolayı durdurup sorgulamadıkça onları amel defterinden silmez."[1141]

Kıyamet Günü Müminlere Kitabın Verilmesi

Ebû Hüreyre (r.a) şöyle der:

"Kıyamet günü, Allah Teâlâ kulu kendisine yaklaştırır ve himayesine (affına) alır. Onu bütün insanlardan saklar ve bu saklı halde kendisine kitabı verir. Ardından da,

'Ey âdemoğlu, kitâbını oku!' buyurur.

Kul kitabını okumaya başlar, yaptığı iyilikleri orada görür. Bundan dolayı sevincinden yüzü parlar ve kalbini sevinç kaplar. Allah Teâlâ kendisine,

'Ey kulum, bunu (iyiliği) hatırlıyor musun?' diye sorunca, kul,

---

1140 Zilzâl 99/7-8.

1141 Müslim, Tahâret, 41 (nr. 251); Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/161.

'Evet' diye karşılık verir. Bunun üzerine kendisine,

'Ben senin yapmış olduğun bu iyiliği kabul ettim' denilir. Bu hal üzerine kul secdeye kapanır. Kendisine,

'Başını secdeden kaldır, kitabındakileri okumaya devam et!' denilir.

Kul kitabını okumaya devam eder ve yaptığı kötülükleri görür. Bundan dolayı yüzü kararır, kalbi korkuyla dolar ve korkudan tir tir titremeye başlar. Rabb'ine karşı büyük bir utanç içinde kalır, ancak bu utancını kendisinden başka kimse bilmez. Cenâb-ı Hak kendisine,

'Ey kulum, bunu (kötülüğü) hatırlıyor musun?' diye sorar. Kul,

'Evet, yâ Rabbi!' deyince, Allah Teâlâ kendisine,

'Senin bu kötülüğünü bağışladım' buyurur.

Bunun üzerine kul hemen secdeye kapanır. Mahşer halkı sadece onun secdeye kapandığını görür. Nihayet mahşer halkı birbirine,

'Ne mutlu şu kula, Allah Teâlâ'ya karşı hiç isyan etmemiş!' derler. Ancak kul ile Rabb'i arasında geçen ve sadece ikisi tarafından bilinenlerin farkına varamazlar."[1142]

Ebû Osman en-Nehdî, Selmân'ın (r.a) şöyle dediğini nakleder: "Kıyamet günü kula kitabı verilir. Baştan itibaren okumaya başlar ve en başta kötülüklerini görür. Kendisini bir karamsarlık kaplar. Kitabının sonlarına doğru göz atar, orada iyiliklerini görür. Ardından tekrar kitabının başlarına göz atınca, baştaki kötülüklerin iyiliklere çevrilmiş olduğunu görür."[1143]

Bu söz, Ebû Osman'dan İbn Mesud'un (r.a) sözü olarak ve Ebû Osman'dan kendi sözü olarak da rivayet edilmiştir ki en sahih olanı budur.

İbn Ebû Hâtim, Muâz b. Cebel'in (r.a) dostlarından birinden senediyle şöyle dediğini rivayet eder: "Cennet ehli, dört sınıf halinde.

1142 Buhârî, nr. 4685; Müslim, Tevbe, 52 (nr. 2768).

1143 Hüseyin Mervezî, *Ziyâdâtü'z-Zühd li'bni'l-Mübârek,* nr. 1415; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 8/241.

cennete girer; müttakiler, sonra şükredenler, sonra Allah'tan korkanlar ve ardından da ashâb-ı yemîn (sağ ehli) girer. Dördüncü kısma neden 'ashâb-ı yemîn' denildiği kendisine sorulunca şöyle der: Çünkü onlar hem iyilik hem de kötülük işledikleri için kitapları sağ taraflarından verilir. İşledikleri kötülükleri harf harf okurlar ve, 'Yâ Rabbi! Bunlar, işlediğimiz kötülükler, pekâlâ iyiliklerimiz nerede?' diye sorarlar. İşte bu anda Allah Teâlâ onların kötülüklerini siler ve onları iyiliğe çevirir. Bu durum karşısında, '*Alın, kitabımı okuyun!*'[1144] derler. Cennet ehlinin çoğunluğu bunlardandır."

Bu görüşü (kötülüklerin kıyamet günü hesaptan sonra silineceğini) savunanlar, kötülüklerin yapılan iyiliklerle silineceğini ifade eden hadisleri şöyle yorumlarlar: Silinen; amel defterindeki kötülüklerin kendisi değil, bu kötülükler karşılığında verilecek olan cezadır.

GÜZEL AHLÂK

Güzel Ahlâkın Önemi ve Fazileti

Resûlullah'ın (s.a.v), **"İnsanlarla güzel ahlâk ile geçin"** cümlesindeki mâna da takvâ sahibinde bulunması gerekli hasletlerden biridir. Zira güzel ahlâk sahibi olmadan takvâ sahibi olamaz. Öneminden dolayı da özel olarak ifade edilmesine ihtiyaç duyulmuştur.

İnsanların çoğu takvâyı sırf Allah Teâlâ'nın hakkını yerine getirmekten ibaret zanneder ve kulların haklarını hiç hesaba katmazlar. Bu yüzden Peygamber Efendimiz (s.a.v) Muâz'a (r.a), insanlarla güzel ahlâk üzere ilişki kurmasını ve geçim yolları aramasını özellikle belirtmiştir. Çünkü kendisini Yemenliler'e bir öğretmen, bir fakih ve aynı zamanda bir kadı olarak göndermişti. Bu mevkide bulunan bir kişinin, sıradan insanlardan farklı olarak ve başkaları ihtiyaç duymasa bile güzel ahlâk sahibi olma mecburiyeti vardır. Zira sıradan insanlar, başkaları ile birlikte olmaya ve onlarla ilişki içinde bulunmaya ihtiyaç duymayabilirler.

[1144] Hâkka 69/19.

İnsanlar çoğunlukla Allah Teâlâ'nın haklarını yerine getirmekle sorumluluktan kurtuldukları yanılgısına düşerler. Bütünüyle kendilerini O'nun muhabbeti, korkusu ve taatine vakfederler. Buna karşılık insanların haklarını ya bütünüyle ihmal ederler ya da bu hususta kusurlu davranırlar. Allah Teâlâ'nın hakları ile kulların haklarını birlikte yerine getirme işi gerçekten çok yüce bir iştir. Buna ancak mükemmel kişiliğe sahip olan nebîler ve sıddîklar güç yetirebilirler.

Hâris el-Muhâsibî (rh.a) şöyle der: "Şu üç şey çok değerlidir yahut da yok gibidir: Güzel yüze sahip olmakla birlikte kendisini haramdan korumak, güzel ahlâkla birlikte dindarlık ve güzel kardeşlikle birlikte emin olmak."

Seleften biri şöyle der: "Hz. Davud (a.s.) yalnız başına otururken Cenâb-ı Hak kendisine şöyle buyurdu:

'Neden seni böyle tek başına oturmuş görüyorum?' Davud (a.s.),

'Yâ Rabbi! Seninle baş başa kalabilmek için insanlardan uzaklaştım' diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ buyurdu ki:

'Ey Davud! Sana, hem insanların yanında kalıp hem de rızâmı kazanmanı sağlayacak şeyi göstereyim mi? İnsanlarla onların ahlâkına uygun olarak geçin, imanı da benimle senin aranda kalan bir haslet olarak değerlendir."

Cenâb-ı Hak yüce kitabında, insanlarla güzel ahlâk ile geçinmeyi takvânın hasletleri arasında sayar. Hatta şu âyette bununla söze başlar:

"Rabb'inizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun! O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever."[1145]

[1145] Âl-i İmrân 3/133-134.

İbn Ebü'd-Dünyâ, senediyle Saîd el-Makberî'den şöyle dediğini rivayet eder: "Bize ulaştığına göre, adamın biri Meryem oğlu Hz. İsa'-ya (a.s.) gelir ve şöyle der:

'Ey hayırların öğreticisi, nasıl Allah Teâlâ'ya yaraşır bir şekilde takvâ sahibi bir kul olabilirim?' Ona şöyle cevap verir:

'Çok az bir şey yaparak olabilirsin; Allah'ı bütün kalbinle severek, gücün yettiğince emirleri yerine getirmeye çaba ve gayret göstererek. Bir de kardeşlerin olan diğer insanlara, kendi nefsine merhamet ettiğin gibi merhamet göstererek.' Adam,

'Kardeşlerim olan diğer insanlar kim?' diye sorunca, Hz. İsâ (a.s) şu cevabı verir:

'Hz. Âdem (a.s) soyundan gelen bütün insanlar. Sana yapılmasını istemediğin bir şeyi, sen de hiç kimseye yapma. Bunları yaparsan, Allah Teâlâ'ya yaraşır biçimde takvâ sahibi biri olursun."

Resûlullah (s.a.v), güzel ahlâkı imanın en mükemmel hasletleri arasında saymıştır. İmam Ahmed ve Ebû Davud'un Ebû Hüreyre'den (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şerif buna işaret eder.

Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

344- أَكْمَلُ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا.

"Müminlerin imân bakımından en mükemmel olanı, ahlâkı en güzel olan kişidir."[1146]

Bu hadis-i şerifi Muhammed b. Nasr Mervezî de rivayet etmiştir. Onun rivayetinde şu fazlalık vardır: *"Kişi, kötü ahlâklı olmasına rağmen mümin sayılır. Ancak onun imanında eksiklik (zayıflık) bulunur."*[1147]

Ahmed b. Hanbel, Ebû Davud, Nesâî ve İbn Mâce, Üsâme b. Şerîk'ten (r.a) şu hadis-i şerifi rivayet ederler.

[1146] Ebû Davud, Edeb, 4 (nr. 4682); Tirmizî, Radâ', 11 (nr. 1162); Ahmed, *el-Müsned*, 2/72, 250: İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 479, 4179.

[1147] Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 454.

"Resûlullah'a (s.a.v) dediler ki:

345- يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا أَفْضَلُ مَا أُعْطِيَ الْمَرْءُ الْمُسْلِمُ؟ قَالَ: الْخُلُقُ الْحَسَنُ.

'Ey Allah'ın Resûlü! Müslüman bir kula verilen en faziletli şey nedir?' Buyurdu ki:

Güzel ahlâk."[1148]

Resûlullah (s.a.v), güzel ahlâk sahibi kişinin, bu ahlâkı sayesinde gündüzleri oruçlu ve geceleri ibadetle geçiren kişilerin derecesine ulaştığını haber vermiştir. Bu ifade ile, kişinin takvâ sahibi olacağım diye oruç ve namaz ibadetleriyle meşgul olarak güzel ahlâktan uzak kalmamaları gerektiğini ve güzel ahlâk ile meşgul olurken oruç ve namaz ibadetlerinin faziletinden mahrum kalacağı yanılgısına düşmemelerini belirtmek istemiştir.

Bu mânada İmam Ahmed ve Ebû Davud Hz. Âişe'den (r.anhâ) şu hadis-i şerifi rivayet eder: Resûlullah (s.a.v) buyurdu ki:

346- إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَاتِ الصَّائِمِ وَالْقَائِمِ.

"Mümin kişi güzel ahlâk ile oruç tutan ve ibadet edenlerin derecesini elde eder."[1149]

Yine Peygamber Efendimiz, güzel ahlâkın mîzana konulan iyiliklerin en ağır basanı olduğunu, güzel ahlâk sahibi kişilerin insanlar arasında Allah Teâlâ'ya en sevimli ve peygamberlerin meclisine en yakın kimseler olduğunu bildirir.

İmam Ahmed, Ebû Davud ve Tirmizî bu mânada Ebü'd-Derdâ'dan (r.a) şu hadis-i şerifi rivayet ederler. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

1148 İbn Mâce, Tıb, 1 (nr. 3436); Nesâî, *el-Kübrâ*, 1/62; Ahmed, *el-Müsned*, 4/278; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 478, 486.

1149 Ebû Davud, Edeb, 8 (nr. 4798); Ahmed, *el-Müsned*, 6/94; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 480.

347- مَا مِنْ شَيْءٍ يُوضَعُ فِي مِيزَانِ الْعَبْدِ أَثْقَلُ مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ وَإِنَّ صَاحِبَ حُسْنِ الْخُلُقِ لَيَبْلُغُ بِهِ دَرَجَةَ صَاحِبِ الصَّوْمِ وَالصَّلاَةِ.

"Mîzana konulanlar (iyilikler) arasında güzel ahlâktan daha ağır geleni yoktur. Güzel ahlâk sahibi, bu hasletiyle oruç tutan ve namaz kılanların derecesine ulaşır."[1150]

İbn Hibban *Sahîh*'inde Abdullah b. Amr'dan (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle buyurduğunu rivayet eder:

348- أَلاَ أُخْبِرُكُمْ بِأَحَبِّكُمْ إِلَى اللهِ وَأَقْرَبِكُمْ مِنِّي مَجْلِسًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالُوا: بَلَى! قَالَ: أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا.

"Kıyamet günü Allah yanında en sevimli ve peygamberin meclisine en yakın olanınızı haber vereyim mi?

Evet bildir, ey Allah'ın Resûlü, dediler. Buyurdu ki:

Ahlâkı en güzel olanınız."[1151]

Daha önce Ebû Hüreyre'nin (r.a) rivayet ettiği şu hadis-i şerifi nakletmiştik:

"Kulların en fazla cennete girmesini sağlayan amel, Allah'a karşı takvâlı ve güzel ahlâk sahibi olmalarıdır."[1152]

Ebû Davud, Ebû Ümâme'den (r.a) rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

349- أَنَا زَعِيمٌ بِبَيْتٍ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ لِمَنْ حَسَّنَ خُلُقَهُ.

1150 Ebû Davud, Edeb, 8 (nr. 4799); Tirmizî, Birr, 62 (nr. 2002, 2003); Ahmed, *el-Müsned*, 6/442, 446, 448; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 481.

1151 İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 485.

1152 Tirmizî, Birr, 62 (nr. 2004); İbn Mâce, Zühd, 29 (nr. 4246); Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, nr. 286, 294; Ahmed, *el-Müsned*, 2/392; İbn Ebü'd-Dünyâ, *es-Samt*, nr. 4; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/324; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, nr. 476.

"Güzel ahlâk sahibi olan kişiye cennetin en yüce mevkiinde köşk verileceğini garanti ediyorum."[1153]

Aynı meâlde bir hadisi Tirmizî ve İbn Mâce de Enes b. Mâlik'ten (r.a) rivayet etmişlerdir.[1154]

Güzel Ahlâkın Mânası

Güzel ahlâkın açıklaması seleften nakledilmiştir. Hasan-ı Basrî bu hususta şöyle der: Güzel ahlâk; kerem, cömertlik ve tahammül sahibi olmaktır.

Şa'bî şöyle der: Güzel ahlâk, feragat, ihsanda bulunmak ve güler yüzlü olmaktır. Şa'bî de bu özelliklere sahip idi.

İbnü'l-Mübârek der ki:

Güzel ahlâk, insanları güler yüzle karşılamak, cömertçe iyilikte bulunmak ve eza vermekten uzak durmaktır.[1155]

Selâm b. Ebû Mutî'e güzel ahlâkın ne olduğunu sordular. Şu şiirle cevap verdi:

Yanına vardığında sevinçten yüzünün parladığını görürsün
Aslında isteyen sen iken, kendisi istiyormuş gibi sanki!

Eğer canından başka sana verebileceği bir şey yok ise,
Allah'tan kork, isteme sakın; onu bile cömertçe verir hemen!

Hangi yönden yaklaşırsan yaklaş ona, engin denizdir o,
İkramları denizin ortası, cömertlikleri ise denizin sahili!

İshak b. Râhûye de güzel ahlâkı şöyle tarif eder:

Güzel ahlâk; güleç yüzlü olmak ve öfkelenmemektir. Muhammed b. Nasr da, güzel ahlâkı buna benzer sözlerle tarif eder.

1153 Ebû Davud, Edeb, 8 (nr. 4800); Tirmizî, Birr, 58 (nr. 1993); İbn Mâce, Mukaddime, 7 (nr. 51); Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, nr. 8017; Taberânî, *el-Kebîr*, nr. 217; *es-Sagîr*, nr. 805.

1154 Tirmizî, Birr, 22 (nr. 1993); İbn Mâce, Mukaddime, 7 (nr. 51).

1155 Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Salât*, nr. 875.

Âlimlerden biri şöyle der: Güzel ahlâk, Allah için öfkeyi yutmak, bid'atçı ve fâcirler dışındaki kimselere hoşgörü ve güleryüz göstermek, terbiye ve Allah'ın emri gereği ceza verme dışında yapılan hataları affetmek; müslüman ve gayri müslim olan herkese eza vermekten uzak durmaktır.

Ancak bir kötülüğe engel olmak, zulme uğrayan bir mazlumun hakkını almak gibi durumlarda olabilecek ezalar, haddi aşmamak kaydıyla bunun dışındadır.

İmam Ahmed, Muâz b. Enes el-Cühenî'den (r.a) şöyle rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurur:

350- أَفْضَلُ الْفَضَائِلِ أَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِيَ مَنْ حَرَمَكَ وَتَصْفَحَ عَمَّنْ شَتَمَكَ.

"Faziletlerin en üstünü, seninle ilişkiyi kesen akraba ile ilişkiyi devam ettirmek, seni mahrum bırakıp bir şey vermeyene vermek, seninle münakaşa edip kötü söz söyleyeni bağışlamaktır."[1156]

Hâkim de, Ukbe b. Âmir el-Cühenî'den (r.a) şu hadis-i şerifi rivayet eder:

351- يَا عُقْبَةُ أَلاَ أُخْبِرُكَ بِأَفْضَلِ أَخْلاَقِ أَهْلِ الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ؟ تَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِي مَنْ حَرَمَكَ وَتَعْفُو عَمَّنْ ظَلَمَكَ.

"Resûlullah (s.a.v) bana hitaben şöyle buyurdu:

Ey Ukbe! Dünya ve âhiret ehlinin en faziletli ahlâkını sana bildireyim mi? Seninle ilişkisini kesen akrabanla sen ilişkini sürdür, seni mahrum bırakana sen ver ve sana haksızlık yapanı affet."[1157]

[1156] Ahmed, *el-Müsned*, 3/438; Taberânî, *el-Kebîr*, 20/413, 414; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13693.

[1157] Ahmed, *el-Müsned*, 4/148, 158; Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/161-162; Taberânî, *el-Kebîr*, 17/270; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13689, 13690.

Taberânî de Hz. Ali'den (r.a) şu hadis-i şerifi rivayet eder. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu:

"Size, dünya ve âhiret ehlinin en değerli ahlâkını göstereyim mi? Sizinle ilişkisini kesen akrabanızla ilişkiyi devam ettirmek, sizi mahrum bırakana vermek ve size haksızlık edeni affetmektir."[1158]

[1158] Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 10/235; *Şuabü'l-İmân*, nr. 7959, 8080; Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, 11/172; Münzirî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, nr. 3627, 3720; Heysemî, *ez-Zevâid*, nr. 13691; İbn Ebû Hâtim, *el-İlel*, 2/212 (nr. 2125). Heysemî, bu hadisi Taberânî'nin *Evsat*'ında rivayet ettiğini belirtir.